This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 442038

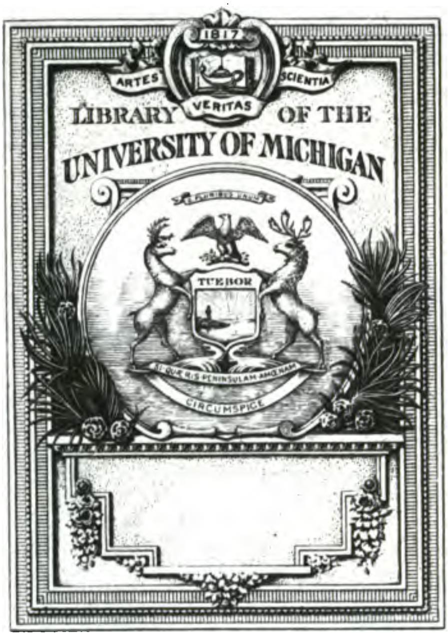
1817
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

DE VERDEDIGING VAN NEDERLAND

IN

1672 EN 1673.

DE VERDEDIGING VAN NEDERLAND

IN

1672 EN 1673.

DE VERDEDIGING

VAN

NEDERLAND

IN 1672 EN 1673.

BIJDRAGEN TOT DE STAATS- EN KRIJGSGESCHIEDENIS
VAN HET VADERLAND.

VOOR EEN GROOT DEEL UIT ONUITGEGEVEN STUKKEN ZAMENGESTELD,

DOOR DE 1e LUITENANTS-INGENIEUR

JHR. J. W. VAN SYPESTEYN,

en

J. P. DE BORDES.

EERSTE GEDEELTE.

TE 'SGRAVENHAGE,
BIJ GEBROEDERS J. & H. VAN LANGENHUYSEN.
1850.

Geene exemplaren zullen voor echt worden erkend, dan de zoodanige, die door een der schrijvers zijn geteekend.

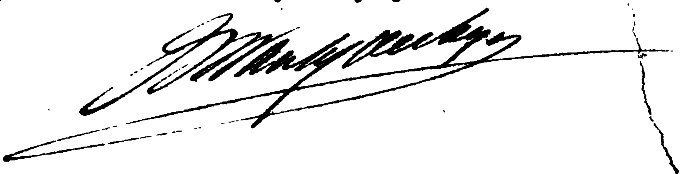

Hist. mod. Europ.
11-Ø 39
39060

VOORREDE.

Indien het waar is, dat de kennis van het verledene ons in staat moet stellen om het tegenwoordige met juistheid te beoordeelen en met grond tot de toekomst te besluiten, dan zal het wel geen betoog behoeven, dat die kennis eene ware, eene zuivere en geen valsche behoort te zijn. En toch, welk duister omzweeft nog de geschiedenis der vervlogen tijden, zelfs van de zoodanige, van welke ons slechts een menschenleeftijd scheidt! Het is, omdat men aan de eene zijde, onbekend met de zuivere bronnen, zich te veel heeft vergenoegd met hetgeen door den tijdgenoot onder den invloed van partijzucht en hartstogt werd opgeteekend, terwijl men aan den anderen kant niet zelden werd opgevoed onder vooroordeelen, die de dagen van het verledene in een geheel valsch licht plaatsten. Het is aan de bedaarde en ernstige nasporingen der geschiedvorschers verbleven, de waarheid uit dat alles helder en onbeneveld te doen opdagen, de waarachtige drijfveren te ontdekken, die het voorgeslacht deden handelen, de omstandigheden bloot te leggen, waarom het zóó en niet anders gehandeld heeft, en de klippen aan te wijzen, die het nageslacht zal hebben te vermijden.

Het is vooral in onzen tijd, dat eene zoodanige praktische beoefening der geschiedenis is ontstaan, en daartoe heeft voornamelijk medegewerkt het opsporen en openbaar maken van onbekende oorkonden en gedenkschriften, die een geheel nieuw licht hebben verspreid over de gebeurtenissen der vervlogen dagen. Menige bewering, tot nog toe op gezag van geslacht tot geslacht als ontegensprekelijk aangenomen en gehuldigd, is door de bekendmaking van een enkel oorspronkelijk stuk voor goed tot het rijk der fabelen verwezen, en menige oordeelvelling over de daden der voorouderen is geheel gewijzigd geworden, nadat men uit hunne

eigene woorden de redenen heeft leeren kennen, waarom zij die daden bedreven.

Hoe belangrijker een tijdvak is voor de geschiedenis van een volk, van des te meer gewigt is het dat men het juist leere kennen. Tot zoodanige tijdvakken in de geschiedenis van ons vaderland behooren ongetwijfeld, na dat van de grondlegging van ons onafhankelijk volksbestaan, de dagen, waarin de magtigste vorsten hadden zamengespannen om ons uit de rei der volken weg te wisschen, — waarin wij, aan den rand des verderfs gebragt, door volharding en geluk het dreigend gevaar ontkwamen om weldra onzen rang onder de staten van Europa te hernemen, — waarin wij «de grootste wisseling der fortuin zagen, de verhevenste deugden der menschen, de zegepraal van het zwakke regt op het geweld, dat de overmagt aan zijne zijde heeft» (1).

De staatkundige geschiedenis van die dagen moge intusschen, vooral in den laatsten tijd, uit de bronnen zijn bekend geworden, het oordeel van het nageslacht over de daden en beweegredenen der toenmalige vorsten moge voor goed zijn geveld, wat ons eigen land betreft, vooral wat het oogpunt der verdediging aangaat, zijn de bescheiden tot nog toe weinige en hoogst onvolledig. Zelfs zij, die zich bepaald ten doel hebben gesteld de geschiedenis van de jaren 1672 *en* 1673 *uit een krijgskundig oogpunt te beschrijven, aarzelen niet te erkennen, dat zij omtrent de sterkte en den toestand der verdedigers vaak geheel in het onzekere zijn gebleven, dat zij ten aanzien van den staat der verdedigings-linien en inundatien weinig met gewisheid kunnen mededeelen, dat hetgeen zij opgeven vaak algemeen, onbepaald en niet zelden twijfelachtig is.*

Wij hebben getracht in de hier volgende bladen die leemte aan te vullen, door uit de oorspronkelijke stukken na te gaan, welke middelen onze voorouders in die dagen te hunner beschikking hebben gehad om hunne onafhankelijkheid te beschermen en te handhaven. Wij hebben bij het bewerken van dien arbeid op nieuw gelegenheid gevonden, de waarheid te zien bevestigd van de voorafgaande opmerkingen, en vleijen ons, dat men, door hetgeen wij

(1) *Het zijn de woorden van den schrijver der* Krijgskundige beschouwingen, *geplaatst in* de Nieuwe Spectator 3^e^ *jaargang. (*1849*) blz.* 562.

hebben geleverd, een meer juisten blik zal kunnen slaan in de krijgsgeschiedenis van de jaren 1672 en 1673; wij verheugen ons tevens daardoor in de gelegenheid te zijn geweest, aan de verdiensten van onderscheiden vaderlandsche mannen te doen regt wedervaren, en in het bijzonder aan den grooten raadpensionaris de Witt en den uitstekenden Willem III.

Wij hebben gemeend, ons uitsluitend te kunnen bepalen tot hetgeen de verdediging te land betreft en wel bepaaldelijk dat gedeelte, waardoor de onafhankelijkheid van de republiek toenmaals is kunnen bewaard blijven. Daartoe hebben wij vooral getracht zoo veel mogelijk niet of weinig bekende bijzonderheden op te sporen omtrent de verdediging van de rivier de IJssel en van de oud-hollandsche waterlinie. De krijgsverrigtingen en het overige als genoegzaam bekend onderstellende, hebben wij dit slechts voor zooveel noodig en om der volledigheidswille herinnerd en in algemeene trekken aangegeven en daarvan als het ware de lijst gemaakt van het tafereel, dat wij wenschten op te hangen. Men beschouwe derhalve van dat standpunt onzen arbeid, en verwachte niet meer, dan wij door onze bijdragen hebben gemeend te moeten geven.

Maar behalve het aangewezene, hebben wij nog een ander, een nog meer praktisch doel; wij wenschen namelijk de geschiedenis van het jaar 1672 dienstbaar te maken aan onze dagen; wij wenschen in levendige herinnering te brengen welke kracht door de natuurlijke verdedigingsmiddelen, die ons vaderland bezit, aan de levende strijdkrachten kan worden verzekerd, wanneer het de handhaving van onze onafhankelijkheid geldt, en het vertrouwen op die middelen te versterken, een vertrouwen, dat in den laatsten tijd zoo vaak is geschokt geworden, wanneer men openlijk, en zelfs in 's lands raadzaal, heeft hooren beweren, dat wij niet in staat zouden zijn eenen aanval te wederstaan! De geschiedenis, die wij in de bijzonderheden wenschen uiteen te zetten, leert ten duidelijkste, dat eene verwaarloozing van het krijgswezen Nederland in vroeger dagen op den rand van het verderf heeft gevoerd, dat zij oorzaak is geweest, dat bijna aan een Fransch overweldiger de treurige roem ware te beurt gevallen, het schoonste gedenkstuk van menschelijke vlijt en nijverheid te hebben vernie-

tigd (1), *en dat ongeloofelijke opofferingen tot redding van het bedreigde volksbestaan zijn geëischt moeten worden.*

Wij zien vooruit, welke tegenwerpingen men ons zal maken. Een oorlog als die van 1672 *is, zoo wegens den vooruitgang der europesche nijverheid als wegens de onderscheidene nationale en internationale belangen, niet meer te verwachten. Zonder die bewering te bestrijden, zouden wij het voor het minst zeer gewaagd achten, zich nu reeds zoo zeer van hare waarheid overtuigd te houden, dat men de zware verantwoording op zich durfde nemen om onze natuurlijke verdedigingsmiddelen te verwaarloozen en zich niet op alle gebeurtenissen behoorlijk voor te bereiden.*

Bij de onderstelling van eenen aanval, komt alles aan op het gebruik, dat men van die verdedigingsmiddelen maakt; dit zal men gereedelijk toestemmen. Dat gebruik was voor twee eeuwen hoogst verkeerd en gebrekkig; wij vertrouwen, dat dit uit ons geschrift zal blijken. Vele omstandigheden werkten te zamen om onzen Staat, die in zich zelf de kracht tot eene uitstekende verdediging bezit, binnen weinige dagen zijnen ondergang nabij te brengen; wij vertrouwen in de volgende bladen ook daarvan het bewijs te hebben geleverd. De bijzonderheden, tot staving daarvan bijgebragt, zijn, wij houden ons daarvan overtuigd, voor een groot deel nog onbekend. Wat de toekomst ook voor ons vaderland moge verborgen houden, die bijzonderheden te kennen kan nuttig zijn in een tijd, waarin onder bekwame krijgskundigen en staatsmannen verscheidenheid van inzigten bestaat omtrent sommige onderwerpen, die betrekking hebben op de verdediging des lands. Wil men bij de beoordeeling en beslissing der vraagstukken, die zich daaromtrent voordoen, de geschiedenis raadplegen, dan is het vooral noodig, dat men met juistheid de maatregelen leere kennen, die in vroeger dagen tot verdediging van den vaderlandschen bodem zijn genomen. Men zal dan ten minste niet in het onzekere blijven, waarin onze voorouders hebben gedwaald, en welke de oorzaken van die dwalingen geweest zijn. Aan den

---

(1) *Voltaire*, Siècle de Louis XIV, *ch. X: «....ne laissant à Louis XIV que la gloire déplorable d'avoir détruit le plus singulier et le plus beau monument de l'industrie humaine.»*

anderen kant is het billijk, dat men de meer heldere inzigten van diegenen onzer toenmalige staatsmannen in herinnering brenge, die, toen het nog tijd was, hunne waarschuwende stem hebben verheven, en wier raad, ware hij gevolgd, veel opofferingen zou hebben kunnen voorkomen.

Wij achten hiermede het doel van ons werk genoegzaam aangewezen, alsmede het standpunt, waaruit men dat werk heeft te beoordeelen.

Het eerste gedeelte daarvan bevat de geschiedenis der verdediging, tot op het verlaten van Utrecht door het nederlandsche leger, en heeft dus hoofdzakelijk betrekking op hetgeen er ten aanzien van de IJssel-linie is voorgevallen. In het tweede zal voornamelijk worden gehandeld over de maatregelen, welke tot verdediging van de provincie Holland zijn genomen geworden, eene verdediging, waaraan men kan rekenen het behoud der onafhankelijkheid van onzen Staat verschuldigd te zijn geweest, en waaromtrent niettemin tot heden zoo weinig met zekerheid is bekend geworden.

Wij meenen dat het van eenig belang kan zijn, dat wij de voornaamste bouwstoffen opnoemen, waarvan wij bij de zamenstelling van ons werk hebben gebruik gemaakt. Zij zijn, behalve de gedrukte stukken, de volgende:

De geheime resolutien van de Staten-Generaal betreffende de militaire zaken, 1672, *een deel in folio, berustende op het rijksarchief.*

De ingekomen missiven van de Staten van Holland en West-Vriesland, *twee deelen in folio, berustende op het rijks-archief.*

Het verbaal van de gedeputeerden van wege de Staten-Generaal bij het leger te velde, *twee deelen in folio (het derde ontbreekt) met de daarbij behoorende bijlagen, berustende in het huis-archief van Z. M. den Koning.*

Eene verzameling stukken, getiteld: Originele correspondentie met gecommitteerden te velde in November, December 1672 en ook in Januarij 1673, *een boekdeel in folio, groot* 398 *bladzijden, berustende in de verzameling van handschriften van wijlen Z. Exc. den minister Mr. C. F. van Maanen.*

Resolutien, ingekomen brieven, enz. van de Staten 'slands van Utrecht, *berustende in het provinciaal archief van Utrecht.*

Resolutien van de vroedschap van Amsterdam, 1672 en 1673. — Dagelijksche notulen van de heeren Burgemeesteren, 1673 (1672 *ontbreekt*). — Groot Memoriaal, 1672 en 1673. — Stads-missiven, 1672 en 1673, 4e *en* 5e *boek.* — *Verzameling van meest originele brieven en stukken, rakende het* plan der fortificatien van de stad Amsterdam, kas 5, lade 5. — Missiven van Gedeputeerden. — Ingekomen Missiven. — Rekeningen over 1672 en 1673. — *Al deze stukken berusten in het stedelijk archief van Amsterdam.*

Stukken uit het archief van het geslacht van Hardenbroek en uit dat van den raadsheer Mr. J. Fabius te Amsterdam, *ons medegedeeld door Jhr. Mr. A. M. C. van Asch van Wijck.*

Ten slotte mogen wij niet nalaten, ons van een hoogst aangenamen pligt te kwijten, door onzen opregten dank te betuigen aan allen, die ons bij de uitvoering van ons voornemen hebben willen bijstaan. In het bijzonder aan Z. M. onzen geëerbiedigden Koning voor de ons verleende inzage van belangrijke stukken uit Zijn huis-archief, die ons in staat hebben gesteld de verdiensten van zijn doorluchtigen naamgenoot, die twee eeuwen geleden het eerste levenslicht aanschouwde, zoo helder te doen uitkomen. Voorts aan al degenen die ons den toegang verleend hebben tot de bovengenoemde verzamelingen of ons op de eene of andere wijze de behulpzame hand hebben geboden.

'S GRAVENHAGE, Junij 1850.

INHOUD.

EERSTE GEDEELTE.

VAN HET BEGIN VAN DEN OORLOG TOT DE KOMST VAN HET NEDERLANDSCHE LEGER VOOR DE STAD UTRECHT.

Bladz.

I. Oorzaken van den oorlog 1
II. Bondgenooten van Lodewijk XIV 4
III. Bondgenooten van de republiek 11
IV. Strijdkrachten van Lodewijk XIV 15
V. Strijdkrachten van de republiek 17
A. Het leger en zijne bevelhebbers 19
B. Vestingen 25
VII. Plan van verdediging van de republiek 44
VI. Stelling van het nederlandsche leger achter de rivier de IJssel 48
VIII. Krijgsverrigtingen der beide legers 61
A. Van het begin van den veldtogt tot het verlaten van de IJssel. 61
B. Het nederlandsche leger verlaat de stelling achter de IJssel en trekt naar Utrecht terug 72
C. Besluit 77

BIJLAGEN.

I. Zamenstelling van het Nederlandsche leger, in de maanden Mei en Junij 1672 83
II. Brief van den kolonel Joseph Bamphield, betrekkelijk de verdediging van het land. 103
III. Extract uit het verbaal van de gedeputeerden te velde, betrekkelijk den krijgsraad, gehouden in het leger den 3den Junij 1672 107
IV. Extract uit het register der secrete resolutien van H. H. M. betrekkelijk de te Arnhem den 5den Junij 1672 gehouden bijeenkomst 111
V. Iets over Johan Barton de Montbas 116

I.

OORZAKEN VAN DEN OORLOG.

De geschiedenis heeft een regtvaardig en onverbiddelijk oordeel geveld over de onwaardige staatkunde, door Lodewijk XIV en Karel II gevolgd, ten einde den ondergang van de republiek der Vereenigde Nederlanden te bewerken. De waarheid heeft sints lang gezegevierd over de nationale eigenliefde, en met strengen ernst hebben fransche en engelsche schrijvers zich beijverd, het onregtmatige van den oorlog van 1672 te doen uitkomen (1), en de wellustigheid, hebzucht en trouweloosheid van den engelschen koning te schilderen, die ter voldoening aan zijne schandelijke hartstogten de hand leende aan het groote plan van den heerschzuchtigen Lodewijk XIV. Hij leende zich daartoe in strijd met de klaarblijkelijke belangen van Engeland, welks staatkunde de zorgvuldige bewaring van het evenwigt op het vaste land eischte; — in strijd met de heerschende meening zijner eigene onderdanen, wier vrijzinnige geest en gehechtheid aan het protestantisme hun veeleer sympathie dan verwijdering voor Nederland deed koesteren, en zulks in weerwil van den nationalen naijver die tusschen beide volkeren bestond, en welken Lodewijk niet had nagelaten aan te vuren (2); — in strijd met het drievoudig verbond, door hem met tegenzin, men moet het erkennen, geteekend, met zooveel tegenzin, dat hij reeds den volgenden dag Buckingham onderhandelingen met Henriette van Orleans deed aanknoopen.

Lodewijk had niet te vergeefs zich trachten te bedienen van al de hartstogten en driften die te dier tijde het engelsche hof in beweging bragten. Met weêrzin vestigt men den blik op den wellust, de hebzucht, den onderlingen naijver, de huichelarij, waarvan het het tooneel was, en op de reeks van bijna ongelooflijke en tegenstrijdige gebeurtenissen, die in het kabinet van St. James

(1) Voltaire zegt in zijn *Siècle de Louis XIV*, ch. X, het volgende: «Il est singulier et digne de remarque que, de tous les ennemis qui allaient fondre sur ce petit état, il n'y en eut pas un qui pût alléguer un prétexte de guerre. C'était une entreprise à-peu-près semblable à cette ligue de Louis XII, de l'empereur Maximilien, et du roi d'Espagne, qui avaient autrefois conjuré la perte de la république de Venise, parce qu'elle était riche et fière.»

(2) Den dag nadat de oorlogsverklaring van den engelschen koning was bekend gemaakt, schreef Colbert, toenmaals gezant te Londen, aan den minister de Pomponne: «Il y a plus de gens qui la blâment, tant à la cour qu'à la ville, qu'il n'y en a qui la louent.»

werden voorbereid en bewerkt. Met niet minder afkeer slaat men het oog op de kuiperijen van den franschen koning, en zoo men hem al den roem van groote bekwaamheid niet ontzeggen kan, het is genoeg de door hem gevoerde onderhandelingen na te gaan, om de waarde van zijn zedelijk karakter met juistheid te leeren beoordeelen.

Grootsch en eerbiedwekkend verheft zich tegenover dit alles het beeld van den edelen Johan de Witt, wien een fransch schrijver noemt: „magistrat intègre et populaire, homme d'état également passionné pour la gloire et pour la liberté de la patrie” (1); dat hij die lofspraak verdiende, zal, hopen wij, ook uit dit geschrift ten volle kunnen blijken, en wij vertrouwen tevens iets te zullen bijdragen om het doorzigt en de ervaring van dien grooten staatsman beter te leeren waarderen omtrent een punt van zoo geheel bijzonderen aard, als de krijgs- en verdedigingszaken, waaromtrent zulke onverdiende en onjuiste oordeelvellingen over hem zijn geuit geworden.

Naast hem aanschouwen wij den nog jeugdigen Willem III, die, in de school van den grooten raadpensionaris gevormd, reeds toen dat beleid en doorzigt kennen deed, dat hem eenmaal tot opperscheidsregter in de europesche staatkunde zou verheffen, en die weldra van zijne talenten als veldheer de schitterendste bewijzen gaf.

Lodewijk XIV hield, sedert zijn huwelijk met Maria Theresia, den begeerigen blik naar hare erfstaten gewend, in weerwil dat zij plegtig afstand had gedaan van hare regten. Na den dood van Philips IV, die een ziekelijk kind uit zijn tweede huwelijk met Maria Anna van Oostenrijk tot opvolger had, kwam hij met den keizer Leopold in het geheim omtrent de aanstaande opvolging overeen; Spanje zou het deel des duitschen keizers, en de Nederlanden zouden voor Lodewijk zijn. Na deze overeenkomst wachtte hij intusschen voor zijn gedeelte den dood des jongen konings niet af. Den 18en Mei 1667 verklaarde hij aan Spanje den oorlog, rukte aan het hoofd van een leger van 47,000 man de spaansche Nederlanden binnen, en maakte zich van een groot deel van Vlaanderen en van Franche-Comté meester.

Bij dezen onverwachten inval geraakte geheel Europa in de weer; de keizer rustte zich heimelijk ten oorlog toe; de republiek der Nederlanden, hoezeer toen nog Lodewijks bondgenoot, zag met weêrzin zulk een geduchten nabuur voor het verzwakte Spanje in de plaats treden, en Zweden verontrustte zich niet weinig over het bondgenootschap tusschen Denemarken en Frankrijk.

Wat Engeland betreft, onmogelijk kon men ook daar met onver-

---

(1) F. A. J. Mazure, *Histoire de la révolution de* 1688 *en Angleterre.* (Ed. de Brux. 1843.) I: 41.

schilligheid het gevaar aanschouwen, dat de republiek der Vereenigde Nederlanden bedreigde; welke redenen er ook voor den onderlingen naijver der beide volken konden bestaan om elkander te willen afbreuk doen, toch moest het engelsche volk met leede oogen de uitbreiding der fransche magt aanzien, daar sints eeuwen de trots van die beide mogendheden tegenover elkander niet minder sterk was, dan de naijver tusschen Engeland en onze republiek, terwijl bovendien het bij uitstek protestantsche Engeland weinig op had met den voorspoed van den allerchristelijksten koning. De stemming des volks was dan ook evenmin twijfelachtig als die van het parlement, en Karel II zag zich genoodzaakt, al was het in schijn, zich aan te sluiten aan de tegen Frankrijk in het harnas gejaagde mogendheden. De bekwame Temple, toenmaals resident te Brussel, werd in het geheim naar 's Gravenhage gezonden, en het gelukte aan den ijver en de staatkunde van de Witt, door dien grooten staatsman en den zweedschen gezant von Dhona bijgestaan, om binnen vijf dagen het beroemde drievoudige verbond tot stand te brengen, dat den voortgang der fransche wapenen stuitte en den 2en Mei 1668 door den vrede van Aken gevolgd werd.

Lodewijk, aldus genoodzaakt vooralsnog van zijne veroveringsplannen af te zien, zwoer zich op die trotsche republiek te zullen wreken, die hem gedwongen had, zijne prooi te laten varen (1).

Gedurende de vier jaren, die op het drievoudig verbond volgden, hield Lodewijk zich bezig met het leggen der grondslagen voor zijne toekomstige grootheid. Hij onderhandelde met al de Europesche staten, die in het geschil tusschen de republiek en hem op de eene of andere wijze betrokken waren, en het gelukte hem maar al te goed, om de meeste tot zijne belangen over te halen, en eindelijk, na de republiek van de voornaamste harer bondgenooten te hebben beroofd, verklaarde hij haar den 6en April 1672 den oorlog.

---

(1) Voltaire, *Siècle de Louis XIV*, ch. IX. Mazure, l. c. p. 51. 52. Dat wraakzucht over de bemoeijingen der republiek in deze zaak de hoofdreden was, waarom Lodewijk haar later den oorlog verklaarde, kan ook blijken uit een MS. dagverhaal van Chr. Const. Rumpf, gezantschaps-secretaris te Parijs. Zie G. R. Depping, *Geschiedenis van den Oorlog der Munsterschen en Keulschen.* Amst. 1841. In de onderhandelingen en gevoerde correspondentien komt dan ook telkens dit denkbeeld boven. Zoo schreef de minister de Lionne in een brief aan den gezant de Pomponne: «Le mal se trouve déjà fait et il y a peu d'apparence de se promettre que les États-Généraux veuillent aujourd'hui se retirer de *cette triple alliance dont ils se glorifient tant*, *comme d'un ouvrage qu'ils ont seuls fabriqué* et dans lequel ils fondent le salut des Pays-Bas et le leur propre; et il n'y aura que les événements qui puissent justifier s'ils auront pris le bon ou le mauvais parti.» Hij voegde er als het ware dreigend bij dat hij voor zich het laatste meende. Overigens is het belangrijk, ten aanzien van de betrekkelijke waarde van het drievoudig verbond voor de republiek te vergelijken wat o. a. de Pomponne schrijft aan Lodewijk XIV, in een brief van 7 Maart 1669, en te vinden in het uitstekende werk van Mignet, *Négociations relatives à la Succession d'Espagne*, Tom. III, p. 578, 579.

II.

BONDGENOOTEN VAN LODEWIJK XIV.

Het ligt geheel buiten den aard van dit geschrift en den kring van beschouwingen, die wij ons voornamelijk ten doel hebben gesteld, om in alle bijzonderheden de onderhandelingen te volgen, die door Lodewijk met evenveel list als bekwaamheid werden gevoerd, om zijn doel bij de onderscheidene staten, tot welke hij zich wendde, te bereiken (1). Het zij genoeg, hier den uitslag van zijne pogingen te vermelden.

Wat in de eerste plaats den engelschen koning betreft, deze voedde sints lang een geheimen haat tegen de republiek. Als oóm van den prins van Oranje had hij, wat ook zijne eigenlijke bedoelingen omtrent dezen mogen geweest zijn, hem ongaarne van de magt beroofd gezien, die zijne voorvaderen hier te lande hadden bezeten. Bovendien koesterde hij, volgens sommige schrijvers, den geheimen wensch om Engeland den wereldhandel te verzekeren door den ondergang van de republiek te bewerken. Met dat doel had hij reeds vroeger aan Lodewijk XIV voorstellen gedaan, om Frankrijk het verbond met de republiek te doen verbreken. Met weêrzin had hij daarom ook het drievoudig verbond geteekend, en reeds dadelijk in het geheim de onderhandelingen met Frankrijk hernieuwd, ook met het nevendoel, om de roomsch-katholieke godsdienst, die hij heimelijk genegen was, te begunstigen. Maar de hoofdreden, waarom hij den oorlog wenschte, schijnt geene andere te zijn geweest, dan de hoop op een aanzienlijken buit voor zich, op een grooten krijgsroem voor zijn broeder den hertog van York, en langs dien weg de bereiking van een sints lang gekoesterden wensch: de vestiging van eene volstrekte oppermagt in zijne eigene staten, en de vernietiging van het parlement (2).

Na velerlei onderhandelingen, die meer dan eens op het punt waren van te worden afgebroken, kwam den 1en Junij 1670 te Douvres tusschen de beide koningen een tractaat tot stand, dat den 14en daaraanvolgende te Whitehall bekrachtigd werd, en het verbond inhield, om aan de republiek den oorlog te verklaren (3).

Dit geheimzinnig tractaat, dat evenzeer aan de protestantsche

(1) Men zie daarover de zoo even aangehaalde werken in het breede.

(2) Vgl. Mazure, l. c. p. 41.

(3) Mignet, l. c. p. 187—199. In het 5e artikel werd de reden van die oorlogsverklaring aldus opgegeven:

«Les dits seigneurs rois ayant, chacun en son particulier, beaucoup plus de sujets qu'il n'en auraient besoin pour justifier dans le monde la résolution, qu'ils ont prise de *mortifier l'orgueil* des États-Généraux des Provinces Unies des Pays-Bas, et d'abattre la puissance d'une nation, qui *s'est si souvent noircie d'une extrême ingratitude* envers les propres fondateurs et créateurs de cette république, et laquelle même *a l'audace de se vouloir aujourd'hui ériger en souverain arbître et juge de tous les autres potentats;* il est enz.»

ministers, als aan het parlement onbekend bleef (1), bevatte, behalve de belofte van gemeenschappelijke oorlogsverklaring aan de republiek, hoofdzakelijk het volgende: dat de koning van Engeland openlijk de roomsch-katholieke godsdienst zou aannemen (2), en in dat plan door den koning van Frankrijk met twee millioen ponden troois zou worden bijgestaan; dat laatstgenoemde vorst het vredesverdrag van Aken ten aanzien van Spanje getrouwelijk zou naleven, en dat ook de koning van Engeland te dien aanzien het drievoudig verbond niet zou behoeven te schenden; dat, indien zich nieuwe aanspraken op den spaanschen troon voor den koning van Frankrijk opdeden, de koning van Engeland hem zou bijstaan, om die te doen gelden; dat de koning van Frankrijk zich belasten zou met den aanval te land op de republiek der Nederlanden, en daarin door 6000 man engelsche hulptroepen zou worden ondersteund (3); dat de koning van Engeland 50 en die van Frankrijk 30 schepen in zee zou brengen, en dat de vereenigde vloot onder de bevelen van den hertog van York zou staan; dat de koning van Frankrijk aan dien van Engeland jaarlijks eene som van 3 millioen ponden troois voor oorlogskosten zou betalen; dat van de te maken veroveringen Walcheren, Sluis en het eiland Cadsand aan den engelschen koning zouden worden afgestaan; dat bij eene afzonderlijke overeenkomst voor de belangen van den prins van Oranje zou worden gezorgd, en dat er spoedig een handelsverdrag zou worden gesloten.

Dit tractaat, zoo geheel in strijd met het drievoudig verbond, dat den koning zijne reeds verloren populariteit had doen herwinnen, werd intusschen, gelijk gezegd is, voor de protestantsche ministers geheim gehouden. Het gold thans de vraag, hoe men dit schandelijk verdrag in den gewonen diplomatischen vorm zou doen hernieuwen, en zich van de medewerking der protestantsche partij zou verzekeren, ter bereiking van het doel waarnaar men streefde. Men besloot aan de protestantsche ministers eene tweede onderhandeling op te dragen, die, met uitzondering van het bepaalde omtrent de verandering van godsdienst, slechts eene herhaling zou zijn van het reeds

---

(1) De geheime artikelen waren geteekend door Arlington, Arundel, Clifford, Berlings en van de zijde van Frankrijk door Colbert.

(2) Over dit punt waren vooral de moeijelijkheden gerezen. Lodewijk wilde dat deze daad zou plaats hebben vóór de oorlogsverklaring en de bemagtiging der republiek; doch daartoe durfde Karel zich niet verbinden, hoezeer zijn broeder reeds openlijk was overgegaan. Vgl. Mazure, l. c. p. 56—58.

(3) Bij een later tractaat, geteekend te Whitehall, den 12den Februarij 1672, werd bepaald, dat die hulptroepen eerst in 1673 zouden behoeven geleverd te worden. Mignet, l. c. p. 700, 701. Van daar verklaart het zich, dat men in het begin van Lodewijks veldtogt van geen engelsche korpsen gewag vindt gemaakt. Wij achten het eene vergissing, dat de hoogleeraar Bosscha, in zijn werk, getiteld: *Neêrlands heldendaden te land*, 15e afl. bl. 52, van 6000 *Engelschen*, onder den hertog van Monmouth, gewag gemaakt. Deze was in fransche dienst en voerde bevel over een regiment van 2400 man, dat in Julij tot op 1500 was versmolten. Zie *d' Ontroerde Leeuw* (Amst. bij Steven Swart, 1672,4°) bl. 25, 37.

beslotene, terwijl men hen in den waan zou laten, dat zij in deze zaak alléén hadden gehandeld. Buckingham werd naar Frankrijk gezonden, en met Lauderdale en Ashley-Cooper gekozen om de onderhandelingen te voeren (1). Inderdaad werd den 31en December 1670 het nieuwe tractaat geteekend, dat geheel met dat van Douvres overeen kwam, behalve dat het geld voor het aannemen der roomsch-katholieke godsdienst in rekening werd gebragt als oorlogskosten voor het eerste jaar, dat bij de aan den koning van Engeland toegezegde plaatsen de eilanden Goedereede en Voorne werden gevoegd, dat de oorlogsverklaring werd vastgesteld tegen de lente van 1672 (2), en dat de voorrang boven alle legerbevelhebbers aan den bevelhebber der engelsche troepen werd verzekerd (3).

Maar noch Buckingham, noch Lauderdale, noch Ashley-Cooper werden bekend gemaakt met de geheime verklaring van Karel, waardoor hij in zijn geheel herhaalde, wat het verdrag van Douvres ten aanzien van zijne godsdienstige bekeering bevatte (4).

Door aldus Engeland te hebben gebragt tot een offensief verbond tegen de republiek, had Lodewijk zich van een krachtigen bondgenoot verzekerd ter uitvoering van zijne wraakzuchtige en staatkundige plannen. Zonder de vereeniging der engelsche vloot met de zijne ware hij nooit in staat geweest ter zee aan Nederland het hoofd te bieden, dat door het getal zijner schepen, de bekwaamheid zijner zeelieden en de overwinningen, in den laatsten oorlog tegen Engeland behaald, een belangrijk overwigt ter zee had verkregen. Maar niet slechts van die zijde ook te land wilde hij alles in het werk stellen om de trotsche republiek te fnuiken. Daar zijn plan was de vereenigde provincien langs de Maas en den Rijn te overweldigen, was hem de medewerking of ten minste de onzijdigheid der duitsche vorsten noodig, en om die te verkrijgen stelde hij thans alle pogingen in het werk, en wel met zeer gunstigen uitslag.

Tot die vorsten behoorden de keurvorst van Brandenburg, de hertog van Neuburg, de keurvorst van Keulen, de bisschop van

---

(1) Deze drie bezaten sedert met Clifford en Arlington het volle vertrouwen des konings, ten minste in schijn; dit vijfmanschap, dat, naar Ashley-Cooper, het ministerie Shaftsbury werd genoemd, werd door het volk naar waarde beoordeeld, toen het hun, naar de beginletters hunner namen, den bijnaam van *Cabal* gaf. Mazure, l. c. p. 51.

(2) Deze bepaling was door Lodewijk in het tractaat gevoegd, omdat hij, vóór dat hij den oorlog begon, nog de duitsche vorsten in zijn belang wilde overhalen, en niet wist wanneer de onderhandelingen daaromtrent geëindigd zouden zijn.

(3) Mazure, l. c. p. 58; Mignet, l. c. p. 255, suiv.

(4) Mignet, l. c. p. 265, 267. De oorlogsverklaring werd den 28en Maart geteekend en den volgenden dag bekend gemaakt. En hiermede nemen wij afscheid van den engelschen koning, daar ons doel alleen is over de verdediging te land te schrijven, gelijk wij in onze voorrede hebben te kennen gegeven.

Munster, en de vier hertogen uit het huis van Brunswijk: Zell, Hanover, Wolfenbuttel en de bisschop van Osnabrug. Het scheen te minder moeijelijk om bij die verschillende vorsten te slagen, daar zij meest allen zich meer of min over de republiek hadden te beklagen, hetzij wegens overweldigingen hetzij wegens de trotsche houding die zij aannam (1).

Door het kinderloos overlijden van den krankzinnigen Jan Wilhelm, hertog van Kleef, Berg en Gulik, graaf van der Marck en Ravensberg, in 1609, was er omtrent het erfregt over zijne staten geschil ontstaan tusschen den keizer ter eene en den keurvorst van Brandenburg, den hertog van Neuburg, en andere regt voorwendende vorsten ter andere zijde. De vorderingen van de laatstgenoemde partij werden begunstigd door de Staten der Vereenigde Nederlanden, en hun leger maakte zich van Emmerik en Rees, later ook van Wezel, Burik, Orsoy en Rijnberk meester. Bij den westfaalschen vrede werden de geschillen omtrent de nalatenschap van den hertog van Kleef en Gulik onbeslist gelaten, en zoo hielden de Staten de bedoelde steden, als bemiddelaars tusschen de daarop regt voorwendende vorsten, in bezit als een belangrijken voormuur tegen een vijandelijken aanval (2).

Ziedaar dus voor die vorsten eene reden tot wrok. De onderhandelingen van Lodewijk met den keurvorst van Brandenburg hadden intusschen niet het gewenscht gevolg. Na in 1668 en 1669 te vergeefs den graaf von Fürstenberg tot hem te hebben gezonden, ten einde hem tot een offensief verbond tegen de republiek over te halen, vaardigde hij in het begin van 1671 den bekwamen onderhandelaar de Verjus (3) naar Duitschland af, in schijn alleen om de bemiddeling des franschen konings in een toen bestaand geschil tusschen den bisschop van Munster en den hertog van Wolfenbuttel aan te bieden, maar eigenlijk met meer gewigtige oogmerken. Zijne onderhandeling met den keurvorst bereikte echter het doel niet; deze hield wel de hem gedane voorstellen geheim, maar, verontrust over het gevaar dat een der voornaamste protestantsche staten dreigde, deed hij door zijn resident te Parijs Crockow zijne bemiddeling in het geschil tusschen Lodewijk en de Staten aanbieden. Het antwoord dat deze daarop van den minister van buitenlandsche zaken de Lionne (4) ontving, bewijst duidelijk dat men geenerlei bemiddeling wenschte en bevestigt ten volle wat wij als de ware oorzaak van den naderenden oorlog hebben doen kennen (5).

---

(1) Mignet, l. c. p. 287, suiv.

(2) Zie Nijhoff, *Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, II (1840) bl. 14 in de noot.

(3) Louis de Verjus, graaf van Crécy.

(4) Hugo de Lionne, markies van Berny.

(5) Dat antwoord was: «Que le roi ne prétendait à aucune satisfaction de la part des Hollandais, qu'il voulait seulement mortifier leur orgueil et abattre un peu de cette puissance qui leur donnait l'audace d'offenser les plus grands protentats.»

De uitslag der onderhandelingen was dat de keurvorst beloofde strengelijk het geheim omtrent de gedane voorslagen te zullen bewaren, maar slechts zeer onzekere beloften deed omtrent het bewaren der onzijdigheid (1).

Bij de hertogen van Neuburg, Zell en Wolfenbuttel slaagde de Verjus niet beter. De eerste weigerde bepaald zijne vergunning tot den overtogt der fransche troepen over zijn grondgebied, de beide laatsten verklaarden geenerlei verpligting ten behoeve van Lodewijk XIV op zich te willen nemen. Maar de hertog van Hanover en de hertog-bisschop van Osnabrug sloten tractaten van onzijdigheid, die in den grond niet anders waren dan overeenkomsten om hulp en medewerking te verleenen. Met den eerstgenoemde werd den 10[en] Julij 1671 een tractaat gesloten, waarbij bepaald werd, dat de hertog noch de partij der republiek, noch die van eenigen harer bondgenooten zou kiezen; dat hij hun geen ligtingen in zijne staten zou toestaan; dat hij elk verbond ten behoeve van de republiek zou tegenwerken; dat hij den overtogt der fransche troepen over zijn grondgebied zou gedoogen, alsmede den aankoop van levensmiddelen en de opgrigting van magazijnen; daarentegen verbond zich Lodewijk XIV om aan den hertog 8000 kroonen maandelijks gedurende twee jaren uit te betalen, de schade te herstellen die zijn leger bij den doortogt mogt aanrigten, en aan hem, aan de vorsten van zijn huis, alsmede aan Westfalen en Neder-Saksen alles te doen wedergeven wat hun door de Nederlanders gedurende den spaanschen oorlog was ontnomen; eindelijk hem indien hij werd aangevallen met geld en manschappen bij te staan. Bij een geheim artikel werd de som van 8000 kroonen tot 10000 gebragt, en beloofde de koning, ten einde de duitsche vorsten omtrent zijne verdere plannen niet te verontrusten, dat hij de duitsche plaatsen die hij op de republiek veroveren zou aan de eigenaars zou wedergeven, en in handen van eenige vorsten des rijks die steden stellen, welke hij aan de overzijde van de Maas, den Rijn en de Yssel zou bemagtigen (2).

Nadat reeds den 11[en] Julij 1671 te Hildesheim tusschen Lodewijk en den keurvorst van Keulen, tevens bisschop van Luik, een dergelijk verbond was gesloten (3), werd een nader en naauwer verbond tusschen die beide vorsten geteekend te Brühl den 2[en] Januarij 1672; daarbij kwamen zij overeen, dat Lodewijk met twee legers, elk van 50 à 60,000 man, de republiek zou aanvallen, en dat de keurvorst een leger van 17 à 18,000 man zou op de been houden, waarvoor hij aanzienlijke subsidien ontvangen zou, en, behalve onderscheidene andere bepalingen, dat de stad Nuys ver-

---

(1) Mignet, l. c. p. 288, 289.
(2) Mignet, l. c. p. 291, 292.
(3) Mignet, l. c. p. 292.

sterkt en door zwitsersche troepen in fransche dienst bezet zou worden (1).

Met den bisschop van Munster sloot de Verjus den 28en Julij twee tractaten. In het eerste, dat des noods openbaar mogt worden gemaakt, verbond de bisschop zich om de onzijdigheid te bewaren, maar volgens het tweede, dat geheel geheim moest blijven, stelde hij zijne staten en alle mogelijke hulpmiddelen ter beschikking van den koning, die hem daarvoor 10000 kroonen maandelijks toezeide met de verzekering, dat hem na het einde van den oorlog onderscheiden plaatsen zouden worden teruggegeven. Bovendien verbond zich de koning nog bij afzonderlijke artikelen om het subsidie met 8000 kroonen 's maands te verhoogen en hem, geheel op kosten van Frankrijk, met geld en manschappen bij te staan indien hij mogt worden aangevallen of zijne troepen met die des konings tegen die der Staten-Generaal vereenigen wilde (2). Den 22en Januarij 1672 werd te Ossendorf nog een nader verbond geteekend, waarbij de bisschop beloofde den koning met levensmiddelen, oorlogsbehoeften als anderszins te zullen bijstaan, op voorwaarde dat deze hem met 4000 man infanterie en 2000 man kavallerie zou helpen tot het bemagtigen eener stad aan de Yssel. Ook met den bisschop van Paderborn sloot den 7en April daaraanvolgende de Verjus een tractaat, waarbij deze den bisschop van Munster zijne hulp beloofde (3).

Wat eindelijk den bisschop van Osnabrug betreft, met dezen had reeds den 23en October 1671 de Verjus een tractaat van gelijken inhoud als dat met den hertog van Hanover gesloten, waarbij hem eene maandelijksche toelage van 5000 kroonen en de bescherming van den franschen koning werd toegezegd (4).

Behalve de hulp van Engeland en de duitsche vorsten was ook die van Zweden van hoog belang voor den franschen koning. Daar die staat tot het drievoudig verbond was toegetreden was de houding intusschen ver van vriendschappelijk. Reeds in het begin van 1669 begon ook daar de fransche staatkunde hare verleidingen en listen in het werk te stellen; in den zomer van 1671 werden de onder-

(1) Mignet, l. c. p. 699 Ten einde de aandacht van dit laatste punt af te leiden werden nog voor den schijn drie onderscheidene tractaten gesloten, die denzelfden dag schriftelijk van nul en geener waarde werden verklaard. Zie ald. p. 700.

(2) Mignet, l. c. p. 293.

(3) Mignet, l. c. p. 707.

(4) Mignet, l. c. p. 294. Ter zake van de bemoeijingen van de Verjus bij de duitsche vorsten kwam een schimpschrift uit, getiteld: *La Sauce au Verjus.* Strasb. (Amst. Dan. Elzevier) 1674. 12° (waarschijnlijk niet de eerste druk), hetwelk aan den Lotharingschen gezant François Paul baron de l'Isola wordt toegeschreven, en waartegen de Verjus eene *Refutation* uitgaf. Vgl. Michaud's *Biographie Universelle,* o. h. w. VERJUS. In onze taal verscheen: *De Verjus-saus, voorgestelt aen Syne Hoogheit, mijnheer de vorst van Wolfenbuttel,* enz. Amst. J. Clz. ten Hoorn. 1673. 4°, welligt de vertaling van het eerstvermelde.

handelingen hervat en de markies de Pomponne naar Stokholm gezonden, die, bij den dood van den bekwamen de Lionne (1), tot minister van buitenlandsche zaken werd benoemd en door den heer Courtin vervangen werd. In het laatst van dat jaar was de vriendschap met Frankrijk reeds volkomen hersteld en den 14en April 1672 werd te Stokholm een verbond gesloten, welks openlijke artikelen slechts eene hernieuwing van het tractaat van 1661 en de handhaving van andere tractaten inhielden, maar bij welks geheime artikelen werd bepaald, dat de koning van Zweden zich gewapenderhand zou verzetten tegen zoodanige duitsche vorsten, die de republiek mogten willen ondersteunen; dat hij in dat geval, als de koning van Frankrijk het verlangde, 16000 man in Pommeren zou zenden, waarvoor hij van laatstgemelden vorst jaarlijks 400000 kroonen vóór en 600000 gedurende den oorlog zou ontvangen; dat de koning van Frankrijk den vrede tusschen Zweden en Denemarken zou waarborgen, en dat deze staat niet in het verbond zou worden opgenomen zonder de gemeenschappelijke toestemming der beide vorsten, enz. (2).

Lodewijk streefde er niet slechts naar, om zich zelf van krachtige bondgenooten te verzekeren, maar tevens om de republiek van allen mogelijken bijstand te berooven. Terwijl hij dus in Engeland, Duitschland en Zweden onderhandelde en tractaten sloot, bleef hij evenmin werkeloos aan de hoven van Weenen en Madrid, ten einde ook aldaar de goede gezindheid ten opzigte van die trotsche republiek te verlammen, die hij besloten had te vernietigen.

Het hof van Weenen was in eene naauwe en geheime vereeniging met dat van Frankrijk sedert het tractaat van deeling der spaansche successie, waarvan boven melding is gemaakt. Deze vereeniging, op een gemeenschappelijk belang gegrond, moest, naar het scheen, den keizer verhinderen om tot het drievoudig verbond toe te treden, maar aan den anderen kant was het duidelijk, dat, het hof van Spanje, hetwelk een erkend overwigt op het zwakke kabinet van Weenen uitoefende, in overeenstemming met de republiek alles in het werk moest stellen om den keizer tot dat verbond over te halen. Men gevoelt hoe belangwekkend door dezen staat van zaken de gevoerde onderhandelingen moeten zijn, die

---

(1) 1 Sept. 1671. Lodewijk XIV zelf noemde hem *homme capable*.

(2) Wagenaar, XIII, bl. 470; Mignet, l. c. p. 364, suiv. Het had Courtin ongeloofelijke moeite gekost de zaak zoo ver te brengen. Toen hij aan de Pomponne van het gesloten tractaat kennis gaf, schreef hij: «Je peux vous assurer de bonne foi que j'ai eu des peines incroyables, et que toutes les difficultés que j'ai trouvées autrefois avec M. l'électeur de Mayence, M. l'électeur de Brandebourg, M. l'électeur palatin et M. de Lorraine, n'étaient que des fleurs en comparaison des épines que j'ai rencontrées ici.»

drie en een half jaar duurden, gedurende welke Lodewijk XIV twee doeleinden trachtte te bereiken: vooreerst, den keizer te verhinderen tot het drievoudig verbond toe te treden, ten andere hem over te halen om door een tractaat van onzijdigheid zijne hulp aan Nederland te onttrekken (1).

De fransche staatkunde behield de overhand. Den 1en November 1671 kwam een verbond tot stand, dat den 18en December bekrachtigd werd, en inhield, dat de keizer onzijdig zou blijven, en dat de vredesverdragen van Munster en Aken ongeschonden zouden blijven gehandhaafd (2).

Zoo had dan Lodewijk zijn doel bereikt. De voornaamste mogendheden stemden in zijn veroveringsplan toe en de ondergang der republiek scheen onvermijdelijk.

III.

BONDGENOOTEN VAN DE REPUBLIEK.

Wij moeten thans nagaan wat er van onze zijde was gedaan terwijl het onweder zich boven het vaderland zamentrok.

Hoezeer het sluiten van het Akensch vredes-verdrag ook alle reden tot blijdschap en regtmatigen trots had gegeven, zoo bleef er niettemin bij de Staten een onverwinnelijk wantrouwen tegen Frankrijk bestaan, en langzamerhand vormde zich eene partij, die de verheffing van den prins van Oranje en eene naauwe aansluiting aan Engeland wenschte. De Witt, verontrust door den loop van zaken, wilde het oude verbond met Lodewijk XIV herstellen; hij gevoelde dat de vijandschap van dien vorst even gevaarlijk was als zijne eerzucht. Hij stelde dienvolgens aan d'Estrades voor om een tractaat tusschen den koning en de Staten te bewerken, ten einde Engeland te noodzaken af te zien van zijne vorderingen omtrent den voorrang der engelsche vlag op zee. Hij bood aan om in dat tractaat een artikel op te nemen, houdende, dat, ingeval de koning van Spanje kwam te overlijden, de Staten, in gemeenschap met den koning van Frankrijk, de wapenen zouden opvatten om de Spanjaarden uit de spaansche Nederlanden te verdrijven en daarvan eene republiek te vormen, terwijl het overige gedeelte der spaansche monarchie aan Lodewijk zou worden overgelaten (3).

Aan deze voorslagen werd geen gehoor gegeven. Alles stuitte af op de noodzakelijkheid om het drievoudig verbond te handhaven. De Staten zochten daarop zich van bondgenooten en beschermers te verzekeren en het drievoudig verbond te versterken en uit te breiden.

---

(1) Mignet, l. c. p. 377.
(2) Mignet, l. c. p. 548—552.
(3) Mignet. l. c. p. 560.

Intusschen trachtte men nog steeds het dreigend gevaar af te weren, maar alle pogingen die in het werk werden gesteld, zoowel om Lodewijk van zijne oorlogzuchtige voornemens te doen afzien, als om aan Engeland voldoening te verschaffen voor de ware of vermeende beleedigingen, die het voorgaf te hebben ondervonden, bleven vruchteloos (1).

De eenige bondgenoot, op welken de republiek met zekerheid rekenen kon, was Spanje, welks belangen klaarblijkelijk één waren met de hare. Daar het steeds Lodewijks streven was, zich in de spaansche Nederlanden uit te breiden, moest het spaansche kabinet vreezen, dat, bij het uitbreken van den oorlog, die gewesten het eerst zouden worden aangevallen. Een verbond van onderlinge bescherming tegen Frankrijk was dus in het belang van beide landen, maar vooral van de noordelijke Nederlanden, omdat daardoor de waarschijnlijkheid bestond, dat het tooneel van den oorlog ten minste vooreerst van de republiek zou verwijderd blijven.

De Witt stelde dan ook alle pogingen in het werk om tot dat doel te geraken. Groot waren echter de moeijelijkheden, waarmede hij in het eerst te worstelen had; de uitstekende Hieronymus van Beverningh (2) werd naar Spanje gezonden om een defensief verbond te sluiten. Hoezeer Spanje om de zoo even aangevoerde reden voor de gevolgen van zulk een verbond moest vreezen, zoo was het evenwel aan den anderen kant zeker, dat, indien het toeliet, dat de noordelijke provincien werden veroverd, de beurt toch daarna aan de zuidelijke gewesten zou komen. Het kostte intusschen ongeloofelijke moeite, dat trage kabinet het gevaar te doen inzien en tot het zoo gewenschte doeleinde te geraken. Van Beverningh keerde evenwel met beloften van hulp terug, en de Staten hadden den gouveneur der spaansche Nederlanden don Juan Domingo de Zuninga graaf van Monterey en Fuentes in hun belang weten te krijgen (3).

---

(1) Men zie daaromtrent breeder, behalve het meermalen aangehaalde werk van Mignet: Wagenaars *Vaderlandsche Historie* XIII[e] en XIV[e] deel, alsmede het III[e] deel van *Johan de Wit en zijn tijd*, door Mr. P. Simons, en de *Levensschets van Mr. Pieter de Groot*, door jhr. J. P. Cornets de Groot, 's Grav. 1847. 4°.

(2) De Pomponne zeide in een brief aan Lodewijk XIV van dezen staatsman: «Il est sans contredit un des plus habiles de ce gouvernement, et beaucoup ne lui préfèrent pas M. de Witt; il est vrai qu'il ne l'égale pas toute la journée, et qu'il perd souvent avec la sobriété du matin le mérite et la capacité qu'il a eus jusqu'au diner.» Wat hiervan zij, gedurende de onderhandelingen en in den oorlog bewees hij de gewigtigste diensten aan zijn vaderland, gelijk uit den verderen loop van dit geschrift zal blijken.

(3) Mignet l. c. p. 662. Deze landvoogd, die door de inwoners der zuidelijke Nederlanden zeer geacht en bemind werd, muntte uit door verdraagzaamheid en verlichte denkbeelden. Tot een bewijs diene de brief van Cornelis de Witt van den 3[en] April 1672, vermeld in het werk van den archivarius de Jonge: *Verhandelingen en onuitgegeven stukken*, I, bladz. 344 (in de noot); in dien brief verzoekt de Witt, dat men eenige predikanten en leeraars voor de troepen van Hunne Hoog Mogenden in de spaansche Nederlanden zal zenden, «alsoo syne excellentie in elck garnisoen een bequaeme plaetse tot het gehoor van Godes heylich woort gedispicieert heeft.»

Eindelijk werd den 17[en] December 1671 met den spaanschen gezant te 's Gravenhage door Emmanuel Francisco de Lira een geheim verbond van onderlinge verdediging gesloten (1). In het laatst van Januarij zonden de Staten een gezantschap, aan welks hoofd Cornelis de Witt stond, naar Brussel, om met den landvoogd over de te verleenen hulp te onderhandelen (2); ten gevolge hiervan werd den 18[en] Maart 1672 te Brussel eene overeenkomst getroffen, waarbij bepaald werd, dat, wanneer de republiek werd aangevallen, Monterey 3000 ruiters zou leveren, van welke, zoodra de Staten dit mogten verlangen, 1000 naar Maastricht zouden worden gezonden (3), dat, wanneer de aanval op de spaansche Nederlanden plaats had, de republiek 13 regimenten infanterie zou zenden, van welke er zes (4) dadelijk derwaarts zouden vertrekken; eindelijk, dat men van beide zijden de gemelde krijgsbenden zou mogen terugroepen, zoodra het land, hetwelk ze gezonden had, werd aangetast (5).

Toen het verbond van 17 December met Spanje gesloten was, hoopte de republiek dat het gegeven voorbeeld ligtelijk navolgers zou vinden. De Staten zochten derhalve den koning van Denemarken en de duitsche vorsten in hun belang te krijgen. Reeds in Januarij 1672 zonden zij den heer van Amerongen (6) naar Berlijn, om de hulp van Frederik Willem, keurvorst van Brandenburg, in te

---

(1) Wagenaar, XIII. bl. 468. Mignet, l. c. p. 662—664. Het werd bekrachtigd in Februarij des volgenden jaars, in weêrwil van alle pogingen, die Lodewijk in het werk stelde om zulks te verhinderen. De tijding dat het verbond gesloten was, maakte ook te Weenen een diepen indruk, te meer daar eenige duitsche vorsten bij den keizer aanhielden, dat hij den ondergang der republiek niet zou gedoogen. Hoezeer die vorst wel eenig berouw had over het onzijdigheids-tractaat en zelfs aan den keurvorst van Keulen verbood fransche troepen op te nemen, zoo bleef hij echter vooralsnog aan de zaak van Frankrijk getrouw. Vgl. behalve Mignet, Depping, t. a. p. bl. 44.

(2) In de belangrijke briefwisseling van de gebroeders de Witt, die door de Jonge in zijn zoo even vermeld werk is uitgegeven, zijn nadere bijzonderheden omtrent deze onderhandelingen te vinden.

(3) Behalve deze troepen zijn tot versterking van de bezettingen der vestingen 's Hertogenbosch, Breda, Bergen op Zoom, Sluis en Sas van Gent nog in het laatst van Junij 1672 door Monterey spaansche hulptroepen gezonden.

(4) Eerst was het getal op vier bepaald; maar bij resolutie van H. H. M. van 12 Maart 1672 was «uit complaisance» voor Monterey dat getal met twee vermeeerderd. Zij zijn in het laatst van Maart 1672 derwaarts vertrokken (de Jonge, I. bl. 363), en bij secrete resolutie van 30 Mei 1672 teruggeroepen. Uit de *Secrete notulen van H. H. M.* blijkt dat reeds den 26[en] Maart daartoe last was gegeven ten gevolge van de door de Engelschen aan de smyrnasche vloot gepleegde vijandelijkheden. Het gevaarlijke van die terugroeping werd door Cornelis de Witt, die daarvoor opzettelijk naar 's Gravenhage kwam, aangetoond; daar hij opmerkte, dat wanneer zij plaats had, Monterey genoodzaakt zou zijn met Frankrijk vrede te sluiten. Het besluit werd dientengevolge toenmaals weder ingetrokken.

(5) Vgl. de Jonge, I, bl. 297, 306 en 317 in de noten.

(6) Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen.

roepen, in overeenstemming met het tractaat van 1666, waarbij hij zich tot het leveren van troepen verbonden had.

Op dat oogenblik bevond zich van de zijde van Frankrijk insgelijks een onderhandelaar te Berlijn, de graaf de Saint-Géran, die bij den keurvorst op nieuw aanhield, dat hij het tractaat van hulp of van onzijdigheid zou sluiten, waartoe hij reeds te vergeefs door den graaf von Fürstenberg en de Verjus was aangezocht. In weêrwil van alle aanbiedingen bleef echter ook thans de keurvorst weigeren; de Saint-Géran werd terug geroepen, en onmiddellijk daarop werden de onderhandelingen met onze republiek met ernst aangeknoopt; de uitslag was dat den 6en Mei (26 April) 1672 te Cöln aan de Spree een verbond werd gesloten, waarbij de keurvorst zich verbond, om, zoodra de Staten binnen de vereenigde provincien of daaraan grenzende landen werden aangetast, een leger van 20,000 man op de been te brengen, waarvan hij 3000 man voetvolk en 600 ruiters zou mogen gebruiken tot dekking der westfaalsche vestingen. De kosten zouden door beide staten, ieder voor de helft, worden gedragen. Het leger zou al dadelijk na het sluiten van het verdrag bij voorraad worden geworven en vier maanden achtereen worden onderhouden, al ware het dat de republiek binnen dien tijd niet werd aangevallen. De keurvorst zou het bevel over het leger hebben, maar de bewegingen zouden tusschen den keurvorst en de gevolmagtigden der Staten, bij rade van den prins van Oranje, als aangesteld tot kapitein-generaal voor den aanstaanden veldtogt (1), geregeld worden, enz. Eindelijk zou men ook de hertogen van Brunswijk tot het verbond zoeken over te halen (2).

Wij hebben boven reeds met een woord herinnerd, dat de keizer,

(1) Dit was den 25 Februarij geschied. Wagenaar, XIII, bl. 486.

(2) Het verbond werd eerst den 11en Junij door den keurvorst en den 1en Julij door de Staten bekrachtigd. Zie breeder vooral Wagenaar, XIV, bl. 16—21, alsmede Mignet, l. c. p. 691—694. — In *D'Ontroerde Leeuw*, bl. 13, leest men omtrent dit verbond het volgende: Mey 6 is tot Cöln aan de Spree tussen commissarissen van Cheur-Brandenburg, en de heer van Amerongen gesloten, een Tractaat van Assistentie en mutuele Defensie, waarby Brandenburg belooft tot Assistentie van desen Staat, te werven 20000 man, twaalf duysend te voet, en acht duysent te paardt, waar toe Hollant de helft der Werf-gelderen sal betalen, een somma van 120000 Rijcksdaalders, en tot onderhoud van yder Regement à 500 Ruyters 4977 Rijcksdaalders 10 Stuyv. en yder Regement à 1000 Voetknegten, 4314 Rijksd. 4 Stuyv. 's Maants, t'samen 79543 Rijcksd. 's Maants, mits dat Cheur-Brandenburg op sijn kosten beschicken sal 50 Stucken, en alle Ammonitie en vordre Artillery daar toe behoorende, sich verpligtend twee Maanden naar het ontfangen der Aanritsgelderen, deze hulp-benden te sullen gereet hebben; — was ook veel onderhandelinge met de vorsten van Lunenburg geweest, doch sonder effect.» — De keurvorst heeft, zoo als blijken kan uit het register der notulen van de gecommitteerde raden van de Staten van Holland van het jaar 1672 (resol. 27 Aug., 28 Sept. en 13 Dec.) gedurende dat jaar ruim 3½ millioen subsidiegelden van de republiek getrokken. De opgave van Depping, bl. 184, (noot *) welke die som op 2 millioen stelt, is dus te laag.

in weêrwil van zijn verbond met Frankrijk niet volkomen onverschillig was te onzen aanzien. Men bleef dan ook van de zijde der republiek steeds de hoop voeden, dat die vorst tot hare belangen zou zijn over te halen; het duurde intusschen nog een geruimen tijd, en de ongemeene voorspoed der fransche wapenen was er toe noodig, eer hij zich daartoe bewegen liet. Dit gelukte eindelijk; nadat de keizer den 23en Julij 1672 met den keurvorst van Brandenburg een tractaat had gesloten, om ons te hulp te komen (1), werd den 25en Julij daarop in 's Gravenhage het verbond tusschen den keizer en de Staten geteekend; eerstgemelde nam daarbij op zich om 5000 ruiters en 7000 voetknechten te voegen bij het leger, hetwelk toen onder den keurvorst van Brandenburg verzameld werd, en zelfs deze troepen met een gelijk getal vermeederen. Voorts werd bepaald, dat de Staten 200,000 rijksdaalders zouden betalen, zoodra des keizers troepen zich met die van den keurvorst zouden hebben vereenigd, en voorts 45000 rijksdaalders 's maands, ingeval er 24000 man werd geworven, en zoo minder, dan naar evenredigheid, alsmede dat zij, des verzocht zijnde, 12000 voetknechten en 8000 paarden bij het vereenigde leger zouden voegen (2).

IV.

STRIJDKRACHTEN VAN LODEWIJK XIV.

De door Lodewijk verzamelde legermagt zou, overeenkomstig het bij het tractaat met den keurvorst van Keulen bepaalde, ruim 110,000 man sterk moeten geweest zijn; daarmede komt de opgave van Voltaire overeen, doch de vroegere schrijvers stellen allen dat getal veel hooger. Intusschen mogen wij niet nalaten melding te maken van eene opgave van een tijdgenoot, den nederlandschen zaakgelastigde Rumpf, die in een brief aan de Staten-Generaal van 29 April 1672 meldt, dat de krijgsmagt van den koning, die, gelijk men weet, uit drie leger-afdeelingen bestond, de volgende sterkte had:

---

(1) Mignet, l. c. Tom. IV, p. 81.

(2) Wagenaar, XIV, bl. 132. Mignet, l. c. Tom. IV, p. 88. Het duurde door de kuiperijen van Lodewijk aan het hof te Weenen tot laat in het najaar eer dit verbond bekrachtigd werd. — Onder de bondgenooten der republiek moeten wij nog gewagen van Denemarken, met welken staat echter eerst den 20en Mei 1673 een verbond van onderlinge bescherming gesloten werd, alsmede van den hertog van Lotharingen, met wien kort daarna, en wel in het begin van Julij een verbond werd getroffen (Wagenaar, XIV, 274, 275); beide deze tractaten zijn intusschen, zoo als van zelf spreekt, van geen belang wat betreft het onderwerp van ons tegenwoordig geschrift, evenmin als de nadere overeenkomsten met den keizer en met Spanje.

het leger van den koning.	onder hem aangevoerd door den hertog van Orleans als Generalissimus en den maarschalk de Turenne . . .	31,000 voetknechten	en 12,000 ruiters.
het leger van den prins van Condé		17,000 〃	〃 8,000 〃
het leger van den maarschalk de Créqui (later onder den markies de Chamilly)		11,400 〃	〃 3,600 〃
te zamen		83,000 (1).	

Het komt ons echter voor, dat deze opgave als te gering moet worden beschouwd, of liever, dat sedert de krijgsmagt nog aanzienlijk is vermeerderd (2).

Aan dit leger, dat van alles rijkelijk was voorzien, waren door Louvois de grootste zorgen besteed, en het muntte evenzeer door geoefendheid als door eene tot dien tijd toe ongekende krijgstucht uit. De infanterie was onder Martinet, de kavallerie onder de Fourilles, welke beide uitstekende mannen eene betrekking bekleedden, die met die van de latere inspecteurs der infanterie en kavallerie overeenkwam, tot eene groote volmaaktheid gebragt (3), en aan het hoofd van die troepen stonden de bekwaamste veldheeren van dien tijd.

Bovendien moet men niet uit het oog verliezen, dat het leger door den koning zelf werd aangevoerd. Hoe zeer Lodewijk op den naam van veldheer geen aanspraak kan maken, en dan ook eigenlijk onder hem zijne legerhoofden den veldtogt bestuurden, zoo strekte toch voorzeker zijne tegenwoordigheid niet slechts om de geestdrift

---

(1) Zie. *Reg. res. H. H. M. voor de secrete militaire saken*, 1672, fol. 89, mede aangehaald door de Jonge, t. a. p. II, bl. 365, (noot *v*).

(2) Teregt merkt de schrijver van de *Krijgskundige beschouwingen over den oorlog van* 1672—1678 *in de Nederlanden*, geplaatst in *De nieuwe Spectator* 2e Jaarg. bl. 52, aan, dat het hoogst moeijelijk is de juiste sterkte van Lodewijks legermagt op te geven. Voltaire t. a. p. stelt het bedrag op 112,000 man; de Beaurain (*Hist. des quatre dernières campagnes du Maréchal de Turenne*) op 120,000; Valckenier (*Verwerd Europa*) en de Quincy (*Hist. milit. de Louis le Grand*) op omstreeks 146,500; Sylvius (*Vervolg op* Aitzema) op 150,000. De schrijver van *D'Ontroerde Leeuw* zegt bl. 12 van het leger, dat «het geschat wierd op meer als 300000 koppen, en in der daat niet minder was, gerekent alle de Pagies, Lacqueyen, Koetsiers, Voerluy, Jongens, Krauwels, Pioniers, Wijven, Trossen, Hoeren, etc. waar van de Monster-rollen uytleverden 146270 effective Soldaten, met Mortepayen en al, en daarbij een geweldige Artillery enz.»

(3) Nog pas een jaar geleden, was door Martinet het algemeen gebruik der bajonet bij eenige regimenten ingevoerd. Men zie voorts Voltaire t. a. p. en vooral de zoo even gemelde *Krijgskundige beschouwingen*. De schrijver daarvan stelt het gezamenlijk bedrag der fransche, munstersche en keulsche troepen op ongeveer 130000 en komt daarin met Voltaire overeen.

onder zijne troepen op te wekken en levendig te houden, maar tevens om meer eenheid in het opperbevel te brengen.

Tegenover die geduchte strijdmagt kon de republiek, door inwendige verdeeldheden reeds zoo zwak, slechts een ongeoefend en in der haast bijeengebragt leger stellen, hetwelk nog daarenboven aan de bevelen van zooveel onderscheiden personen, die allen hunne verschillende inzigten hadden, te gehoorzamen had, gelijk hierna ten volle zal blijken.

De munstersche en keulsche troepen, welke het fransche leger nog zouden bijstaan, waren ruim 20,000 man sterk. Den maarschalk Luxemburg, die reeds in het begin van 1672 van Lodewijk den last had bekomen, om die troepen op den voet van oorlog te brengen, werd later de taak opgedragen, met die hulptroepen eenen inval in de republiek langs de oostelijke grenzen te doen, terwijl de drie fransche leger-afdeelingen bestemd waren, om in het hart van ons land door te dringen.

Wat de fransche vloot betreft, om de meermalen aangevoerde reden bepalen wij ons tot de herinnering, dat zij 30 schepen sterk was en zich weldra met de engelsche vloot vereenigde, tegen welke gezamenlijke zeemagt de Ruyter den 7en Junij den gedenkwaardigen slag van Solebay leverde, waarvan de uitslag zooveel tot redding van het vaderland toebragt.

V.

STRIJDKRACHTEN VAN DE REPUBLIEK.

Ten einde de krachten, die ons vaderland beschikbaar had, om den naderenden storm het hoofd te bieden, juister te waarderen, moeten wij eenige jaren teruggaan.

Naauwelijks had de vrede van Munster een einde gemaakt aan den langdurigen oorlog tegen Spanje, of er werd algemeen hier te lande, en in het bijzonder in Holland, aanhoudend op eene vermindering der krijgsmagt aangedrongen.

Dit had eindelijk ten gevolge, dat een aanzienlijk gedeelte van het krijgsvolk werd afgedankt (1), en dat aan het leger niet meer die zorgen werden besteed, welke tot het behouden van eene goede krijgsmagt noodig waren.

Na den dood van Willem II werd voornamelijk door den invloed van de provincie Holland tegengehouden, dat een nieuw algemeen legerhoofd (2) werd aangesteld, en, toen den 3en September 1655

(1) De legersterkte was in 1658 gebragt op 26000 man voetvolk en 3000 ruiters.

(2) Kapitein-generaal.

de veldmaarschalk Wolphert van Brederode overleden was, werd, door dienzelfden invloed, bewerkt, dat ook die betrekking in tijd van vrede werd afgeschaft.

Dit was het begin van eene reeks van handelingen, die ten hoogste nadeelig waren voor het leger der republiek. Reeds was in 1651 het oppergezag over de militie aan de algemeene Staten opgedragen, en de provinciale Staten verkregen het regt tot het begeven van krijgsambten; dat alles, weldra gevolgd door tallooze kuiperijen en knoeijerijen ten aanzien van al wat het krijgswezen betrof, had binnen weinige jaren den val van Neerlands krijgsmagt ten gevolge (1).

Het gebeurde in den oorlog, die den 19en September 1665 met den bisschop van Munster uitbrak en met den vrede van Kleef (18 April 1666) eindigde (2), had doen zien, welk een nadeeligen invloed zulk eene verwaarloozing van het krijgswezen op het leger had uitgeoefend, en niettegenstaande die ondervinding ging men zorgeloos op den ingeslagen weg voort. Men wist, dat er ten aanzien van de landmagt aan alles gebrek was, en voorzag evenwel niet in de bestaande behoeften, en dat alles, omdat men, door het geluk in slaap gewiegd, al te blind op het voortduren van den vrede vertrouwde (3).

De gelukkige uitslag der onderhandelingen met Engeland en Zweden, toen Lodewijks inval in Vlaanderen het ergste had doen duchten, versterkte dat vertrouwen nog meer; en hoezeer al spoedig geheel Europa vervuld werd van geruchten, die op alles behalve vredelievende bedoelingen des franschen konings duidden, zoo bleef men, toen het hier nog tijd ware geweest om in de behoeften van het schandelijk verwaarloosde krijgswezen te voorzien, hardnekkig voortgaan met de oogen gesloten te houden en liet den kostbaren tijd ongebruikt voorbijgaan (4).

---

(1) Over de oorzaken van het verval der landmagt na den munsterschen vrede, zie men behalve Wagenaar, XII, bl. 111, vooral Bosscha, *Neêrlands Heldendaden te land*, II, blz. 5 volgg. alsmede Mignet, Tom. IV, p. 6 en 7, en de aangehaalde schrijvers. Ten einde juist te beoordeelen, bij wie eigenlijk de schuld lag, zal het niet ondienstig zijn het oordeel van een tijdgenoot na te gaan in een (thans zeldzaam geworden) werkje, getiteld: *Naukeurige bedenkingen van 't voornaemste dat dese noch onlangs soo bloeyende Staet is overghekomen, van eenighe jaeren herwaerts tot desen tegenwoordigen tijdt toe.* Gedruckt bij Lieven Waermont (Amst.) 1672, 4°. vooral blz. 19 volgg.

(2) In dezen oorlog had de republiek nog geen 6000 man in het veld kunnen brengen! Zie Depping, *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen*, blz. 17.

(3) Welke nadeelige gevolgen het te veel vertrouwen op den vrede voor de republiek heeft na zich gesleept, leert ook de geschiedenis van het jaar 1683. Men leze daarover het belangrijk artikel van jhr mr. H. J. van der Helm: *Iets over Willem III en den raadpensionaris Fagel*, geplaatst in het regtskundig tijdschrift *Themis*, 1850.

(4) Met maar al te veel regt schrijft de Witt, die reeds in 1669 krachtig op eene vermeerdering der landmagt had aangedrongen, aan Pieter de Groot, omtrent het nederlandsch karakter: « Want de aerdt der Hollanders is soo-

De houding, welke Frankrijk in 1670 aannam, deed eindelijk de oogen opengaan; de algemeene Staten besloten de krijgsmagt te vermeerderen en de sterkte van het leger op 69000 man te brengen. Maar de geschillen en verdeeldheden, die toenmaals ons vaderland verscheurden en eerlang tot tooneelen aanleiding zouden geven, waarvoor elk welgeplaatst hart met weêrzin en verontwaardiging terugdeinst, stonden ook nu weder de uitvoering van dat besluit in den weg. Holland, nog steeds aan het jaar 1650 gedachtig, bleef zich zoo lang mogelijk tegen het benoemen van eenen kapitein-generaal verzetten, en eerst toen die tegenstand overwonnen, en den 25en Februarij 1672 de prins van Oranje tot die waardigheid verheven was, werd er met ernst gedacht aan de verbetering van de verdedigingsmiddelen der republiek, — dat is ééne maand voor de oorlogsverklaring van den franschen koning.

Wij zullen, ten einde men beter kunne nagaan, over welke middelen Nederland kon beschikken, om het magtige fransche leger het hoofd te bieden, thans in eenige meerdere bijzonderheden handelen over:

A. Het leger en zijne bevelhebbers.

B. De vestingen.

A.

HET LEGER EN ZIJNE BEVELHEBBERS.

Wanneer men bedenkt, hoezeer de nederlandsche krijgsmagt sedert den munsterschen vrede was verwaarloosd geworden, wanneer men bij de geschiedschrijvers van dien tijd leest, dat men zoo onverantwoordelijk daaromtrent te werk ging, dat men de militaire betrekkingen schonk aan kinderen, die den degen nog niet konden dragen, aan bedienden en gunstelingen, ja zelfs dat zij aan de meestbiedenden werden verkocht, dat oud-gedienden en brave militairen uit de dienst ontslagen werden en zich genoodzaakt zagen om te gaan bedelen, dat een schandelijk geldgewin door het onvoltallig houden van de kompagniën werd toegelaten (1), dat de krijgstucht in het leger eene onbekende zaak was geworden, en wat dies meer

danigh, gelijck UEd. mede ten beste bekent is, dat als haer de noodt ende periculen niet seer claer voor oogen comen, sy geensins gedisponeert connen worden om naer behooren te vigeleren voor haer eygen securiteyt». Brief van 30 Oct. 1670, medegedeeld in de *Levensschets van Pieter de Groot* door jhr. J. P. Cornets de Groot, bl. 26.

(1) «Hadden de Hollanders,» zegt Depping, t. a. p. bl. 17, «zoo vele troepen bezeten, als hun in de financie-rekeningen toegeschreven werden, zoo zouden zij voor zulk een vijand (den bisschop van Munster in 1665) weinig te vreezen gehad hebben». Des te schooner klinkt tegenover deze bijzonderheden de lofspraak, omtrent de Witt door een zijner tijdgenooten geuit, en na twee eeuwen door een van de onze herhaald, die beiden zijne nagelaten papieren doorzochten: «Wat zouden wij gevonden hebben? niets dan eerlijkheid.» Zie Wagenaar, XIV, bl. 185, de Jonge, t. a. p. II, bl. 320.

zij, dan behoeft men zich waarlijk niet te verwonderen, dat de nederlandsche krijgsmagt in 1672, op het oogenblik, dat zij moest worden gebruikt, om aan een magtig, goed zamengesteld en wel geoefend leger het hoofd te bieden, in het algemeen geacht kon worden, gelijk een hedendaagsch schrijver (1) te regt aanmerkt, zoo slecht te zijn, als een leger maar zijn kon.

Volgens den staat van oorlog van het jaar 1671 was het leger toemmaals sterk 37155 man, waaronder 2600 ruiters (2).

Ter versterking van dat leger werden in het begin van het volgende jaar krachtige maatregelen genomen. Zoo werd reeds den 4en Februarij 1672 door de Staten van Holland besloten tot het doen werven van:

10 regimenten infanterie, elk regiment van 14 kompagniën, elke kompagnie 100 man sterk, te leveren binnen den tijd van *zes* weken.

12 regimenten kavallerie, elk regiment van 6 kompagniën, elke kompagnie 80 man sterk, te leveren binnen den tijd van *acht* weken.

Voorts werd met den graaf van Dona eene overeenkomst gesloten betrekkelijk het doen werven van 3600 man Zwitsers, welke werving echter door de zwitsersche regering is belet geworden.

De prins van Courland zou voorts een regiment dragonders van 1000 man en een regiment kavallerie van 700 leveren, welke troepen den 31sten December 1672 nog niet in Holland waren aangekomen (3).

De graaf van Köningsmark zou 1500 man bezorgen, waarvan er in Julij 900 te Groningen zijn geleverd (4); de graaf van Witgenstein zou een regiment leveren, enz.

Vervolgens besloten de Staten van Holland en West-Vriesland den 13en April nog vóor hunne rekening te doen werven 14 regimenten infanterie, elk van 1000 man, en den 29en daaraanvolgende gaven de Staten-Generaal bevelen tot het doen werven van nog 18 regimenten infanterie, elk regiment van 14 kompagniën en elke kompagnie 100 man sterk, tot welke vermeerdering de Staten van Holland den 21en Mei daaraanvolgende hunne toestemming gaven.

Bij resolutie van den 30en Maart gaven de Staten-Generaal bevel tot het doen werven van 10000 man waardgelders (5). Van dat

---

(1) De schrijver van de meergemelde *Krijgskundige beschouwingen.*

(2) Zie de *Krijgskundige beschouwingen (Nieuwe spectator*, 2e jaarg.), bl. 62.

(3) Valckenier, t. a. p. III, bl. 305. — *Res. Staten van Holl. en West-vr.* van 31 dec. 1672.

(4) *Res.* als boven 15 Julij 1672.

(5) Den 7en April 1672 gaven de Staten van Holland aan de regeringen der steden eene instructie ten aanzien van het oprigten van de kompagniën waardgelders.

In die instructie komen eenige belangrijke bijzonderheden voor: Zoo mogten de regeringen der steden uit de kompagniën der militie één geschikt onderofficier nemen onder voorwaarde dat zij daarvoor «een ander goed en bequaam man» in de plaats leverden. De kapiteins der kompagniën mogten dit

getal zouden er 5830, verdeeld in 45 kompagniën, door de provincie Holland geleverd en twee derde gedeelte daarvan met musketten en het overige een derde met pieken gewapend worden.

Ook de burgerijen (schutterijen) werden tot verdediging opgeroepen. Die uit de hollandsche steden werden tot het bezetten van verschillende vestingen in Noord-Braband gebruikt.

Door al die maatregelen schijnt het leger in het voorjaar van 1672 tot eene sterkte van ruim 52000 man te zijn gebragt geworden (1).

Van dat leger werd een gedeelte, dat onder de bevelen van den prins van Oranje stond, den 17en Mei achter de rivier de IJssel, tusschen Zutphen en Deventer, bijeengetrokken (2). De sterkte van dat gedeelte bedroeg den 5en Junij omtrent 14400 man infanterie en 7600 man kavallerie (3).

Omtrent dit leger nu wordt dien dag gemeld „dat de gemeyne

---

niet weigeren behalve wanneer zij reeds een onderofficier hadden afgestaan. De waardgelders werden door de provincien gewapend.

Er werd daarenboven op aangedrongen dat de ingezetenen te platten lande onder de wapenen zouden komen en dat de dorpen op hunne kosten een persoon zouden aannemen die de schutters, ten minste eens in de week, kon oefenen. De dorpen moesten het buskruid betalen dat bij de oefeningen gebruikt zou worden, terwijl de provincie te haren laste zou nemen om het kruid en lood te leveren, dat bij eenen vijandelijken aanval noodig mogt zijn.

Voorts werden de gecommitteerde raden van Holland gelast, bekwame personen aan te stellen, die de schutters in de verschillende districten in kompagniën en regimenten zouden vereenigen en in den wapenhandel oefenen.

Aan de officieren van de kompagniën waardgelders kwam de derde of laatste rang in alle krijgsraden en andere militaire actien en kommandementen toe. De eerste rang was gegeven aan de officieren van de ordinaris militie van het land; en de tweede aan de officieren van de burgers (schutterijen).

(1) Vgl. Bijlage n°. I. — Volgens den staat van oorlog van 1673 moet het leger in het begin van het jaar bestaan hebben uit 76994 man infanterie en 13920 man kavallerie; Zie de *Krijgskundige beschouwingen*, t. a. p.

(2) Brief van de gedeputeerden te velde aan den griffier van H. H. M., geschreven uit Doesburg, den 15en Mei 1672. — *Reg. res. H. H. M. secrete mil. saken*. 1672. fol. 193 verso.

(3) Den 6en Mei was het leger aan de IJssel sterk 143 kompagniën;

den 22en Mei { 9200 man infanterie en 4800 man kavallerie.

23 kompagniën in de vestingen.

den 5en Junij { 14400 man infanterie, 7600 man kavallerie.

den 13en Junij te Rhenen { 3 à 4000 man infanterie, 5000 man kavallerie, 2000 spaansche ruiters.

Reg. res. secrete mil. saken, 1672, fol. 145 verso, 316. — de Jonge, t. a. p. I, bl. 446, II, 365 en 465 (noot *r*). — Hierbij zij opgemerkt, dat dit leger door waardgelders en huislieden op onderscheidene tijden is versterkt geworden, zooals kan blijken uit Bijlage N°. I. Wat men echter van die huislieden verwachten kon, kan worden opgemaakt uit hetgeen op den 10en Junij in het *Verbaal van de gedeputeerden te velde* (fol. 393) omtrent hen is opgeteekend: „Is goetgevonden dat kennis sal worden gesonden van de slechten toestant der gewapende huysluyden ende den weynigen dienst dewelcke daer van te verwachten is en derhalven best ware dat die wierde te rugge ontboden."

officieren, over die voorschreven militie gestelt, ten meesten deele sijn seer onbedreven ende de militie selfs t' eenemaal ongedisciplineert, ende dat daarenboven soowel de voorschr. officieren als de voorschr. militie selfs niet met de grootste courage sijn aangedaan, omme den vyant het hooft te bieden ende te wederstaan; maar dat deselve sijn seer schroom- ende schrickachtich; dat de gewapende huysluyden derwaarts gesonden sijn t' eenemaal onbedreven ende niet van die consideratie, dat van deselve veel te verwachten is.″

Geen wonder derhalve, dat het veldleger, toen de Franschen de stelling achter de IJssel omgetrokken waren, terug moest trekken en gebruikt werd om, gedekt door eene veel sterkere verdedigingslijn, de provincie Holland te beschermen, het eenige middel dat tot redding van het vaderland overbleef (1).

Wij zullen thans nagaan, onder wiens bevelen onze legermagt eigenlijk was geplaatst, en door wie de onderscheidene maatregelen tot verdediging zijn beraamd en gelast geworden.

De prins van Oranje had nog geen gelegenheid gehad blijken te geven van militaire bekwaamheden. Het vertrouwen van het grootste deel des nederlandschen volks had den twintigjarigen jongeling aan het hoofd van het leger geroepen, en dat vertrouwen was, men moet het erkennen, alleen daarop gegrond, dat hij een telg was uit een geslacht, dat reeds zoovele groote veldheeren aan de republiek had geschonken; daarbij kwam welligt, dat men reeds toen zijne ernstige en bedaarde werkzaamheid had leeren kennen. Hoe dit ook zij, uit de geschiedenis van de verdediging die wij beschrijven zal kunnen blijken, dat hij aan de verwachtingen, die men te zijnen aanzien koesterde, ten volle heeft beantwoord, en dat Nederland, dat weldra in den grooten raadpensionaris en zijn broeder twee mannen verloor, die met hun ligchaam en hunne talenten de belangen van het vaderland steeds hadden zoeken te bevorderen (2), in dit hagchelijk tijdsgewricht de grootste verpligting heeft gehad aan dezen vorst,

(1) De spaansche hulptroepen werden, overeenkomstig het door Monterey beloofde, al spoedig herwaarts gezonden. Die van den keizer en den keurvorst van Brandenburg hebben zich eerst in September 1672 vereenigd en eigenlijk te onzen behoeve weinig of niets gedaan ter bevrijding van de fransche overmagt. Alleen moeten wij, om billijk te zijn, erkennen, dat de bewegingen van hunne troepen naar de zijde van den Rijn voor de republiek voordeelig zijn geweest; want daardoor werd in de maand September 1672 de fransche koning genoodzaakt aan die rivier eene magt (onder Turenne) bijeen te trekken, die dus voor ons onschadelijk werd gemaakt. Overigens zullen wij in het tweede gedeelte nog eenige bijzonderheden omtrent die hulptroepen mededeelen.

(2) Met welgevallen leest men de lofspraken, door buitenlandsche schrijvers om strijd aan de gebroeders de Witt geschonken. Zoo zegt o. a. Mignet in in zijn meermalen aangehaald uitstekend werk (Tom. IV p. 71, 73) bij het verhaal van hunnen dood: «Ainsi périrent ces deux hommes d'un mérite supérieur et d'une haute vertu. — — Ils tombèrent victimes de l'ingratitude d'un peuple qu'ils avaient sagement gouverné et glorieusement defendu.»

die tot nog toe van het tooneel, waarop zijne geboorte hem scheen te roepen, was verwijderd gebleven.

Tot kapitein-generaal voor den aanstaanden veldtogt benoemd, ontving hij van de Staten-Generaal eene instructie, op welke hij den 25en Februarij den eed afleide (1); ten einde zijne verrigtingen als opperbevelhebber, vooral wat het begin van den veldtogt aangaat, met billijkheid en juistheid te beoordeelen, dient men vooral op de beperkende bepalingen van die instructie te letten.

Volgens het 2e artikel was hem de magt niet toegekend, patenten of bevelen tot den marsch van troepen te geven. Die magt was uitsluitend verleend aan de hierna te melden Gedeputeerden te velde op naam van de Staten-Generaal, na ingewonnen advies van den Raad van State.

Volgens het 5e artikel „sal hy sig binnen het territoir van de stemmende provincien of van een of van eenige van deselve geene authoriteit of gezag ter wereld aanmatigen buiten expresse en vrywillige overgifte of delegatie van de Heeren Staaten van deselve provincien en iets moogen ondernemen te doen of in het werk te stellen in het territoir van de een of andere of ook van eenige der voorsz. souvereine stemmende provincien" (2).

Ingevolge artikel 6 was hij gehouden zich te regelen naar de besluiten, welke door de Gedeputeerden te velde bij meerderheid

---

(1) In haar geheel medegedeeld bij Valckenier, *Verwerd Europa*, III, Bijlage 19. — Den 8en Julij werd aan den opperbevelhebber meer magt gegeven. Toen werd hem «geconfereert, tot kennelijk wederseggen toe, soodanige vrye magt over de patenten en andere saaken, als de voorgaande heeren Prinsen van Oranje, als stadhouders en capiteins-generaal ten respecte van de militie geëxerceert hadden.» — Zie van Slingelandt, *Staatkundige Geschriften*, deel IV.

(2) Als een bewijs, met welke moeijelijkheden men in 1672, ten gevolge van die instructie en onder anderen van het bij art. 5 bepaalde, te kampen had, waar het de uitvoering van bevelen gold, die in het belang der verdediging werden gegeven, diene uit vele slechts de volgende bijzonderheid: Den 17en Mei was het leger dat aan de IJssel lag, gekampeerd geworden langs de grens van de Veluwe; daartegen verzetteden zich de gedeputeerden van het veluwsche kwartier, omdat zij vermeenden «dat den capiteyn-generaal, soo weynich als de heeren gedeputeerden van H. H. M. selfs, niet en ware bevoecht tot het doen van soodanige campement op het territoir van een souveraine provincie sonder het praeadvis ende consent van de heeren staten van deselve.» De klagte van die gedeputeerden heeft aanleiding gegeven tot eene uitgebreide briefwisseling over de uitlegging, welke aan het 5e artikel der instuctie zou behooren gegeven te worden; en dit geschiedde ééne maand voor dat het fransche leger reeds de geheele Veluwe had vermeesterd! — Teregt merkte van Beverningh dan ook op, hoe verkeerd de uitlegging was, die de gedeputeerden van de Veluwe aan dat artikel wilden gegeven hebben, «want; » zoo schrijft hij, «daer soude oock uyt moeten volgen, indien wy in Gelderlandt van den vyant wierden aangetast, dat wy de troepen niet souden mogen te samen treçken ter plaetse daer wy souden meenen ons bequaemst te connen defenderen.» Uit den brief, welken hij den 21en Mei daarover aan den raadpensionaris schreef, blijkt, dat hij van oordeel was, dat het 5e artikel zoo was gesteld, dat het behelsde «eene precautie tegen soodaenige attentaten, als voor Amsterdam eertijts waren ondernomen.»

van stemmen genomen werden. Hij had echter zitting in hunne vergaderingen, waarin hij het eerst zijne stem uitbragt, en het regt om de gedurende eenen veldtogt openvallende officiers-plaatsen, tot en met den rang van kolonel, te begeven, alsmede om de bevelhebbers in de veroverde plaatsen aan te stellen.

Het zou inderdaad ongerijmd zijn, te beweren, dat het voor een opperbevelhebber mogelijk zou zijn geweest, om met eene zoo beperkte magt die beschikkingen te nemen, welke gevorderd werden, om een leger, dat zoo slecht en gebrekkig was zamengesteld, in dien staat te brengen, dat het aan een goed ingerigt leger het hoofd kon bieden. Van een veldheer, die de magt niet bezit om de troepen te gebruiken op het oogenblik, dat hij het noodig acht, en dáár, waar het belang van de zaak het vordert, zou het onbillijk zijn veel te verwachten.

Die magtsbeperking was te meer noodlottig voor het vaderland, omdat de prins van Oranje later heeft bewezen tot die mannen te behooren, die in de gevaarlijkste oogenblikken een beleid en eene geestkracht ontwikkelen, welke de bewondering van tijdgenoot en nakomeling tot zich trekken. Is hij al in het begin van den strijd tegen Frankrijks overmagt niet in staat geweest uit te voeren, wat hij tot redding des lands zou hebben willen doen, later; toen de knellende banden, die zijne magt beperkten, waren verbroken, heeft hij bewezen te behooren tot de grootste veldheeren van zijnen tijd (1).

Ter zijde van den opperbevelhebber stond het collegie van Gedeputeerden en gevolmagtigden van wege de Staten-generaal te velde, van welk ligchaam de beroemde staatsman Hieronymus van Beverningh de ziel was (2). Bijgestaan door Gaspar Schade, Aernout van Vierssen, Hendrik Ludolph van Gockinga, Adolph Hendrik van Ripperda en Jacob van Coevorden, ondersteunde hij krachtig alle maatregelen, welke de prins van Oranje vermeende te moeten nemen tot verbetering van het zoo lang verwaarloosde krijgswezen. Wanneer men nagaat hoe ondergeschikt de magt van den opperbevelhebber aan die van deze gedeputeerden was, die weder de bevelen van de algemeene Staten ontvingen, dan moet men veel gewigt aan die ondersteuning hechten, zonder welke het voorzeker hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk, zou geweest zijn iets goeds tot stand te bren-

(1) Onder den prins van Oranje voerden verdienstelijke nederlandsche krijgsoversten bevel. Zie hunne namen vermeld in Bijlage n°. I.

(2) Uit de belangrijke briefwisseling tusschen hem en Johan de Witt, die door de Jonge in het II° deel van zijne *Verhandelingen en onuitgegevene stukken* wordt medegedeeld, kan men ontwaren, welk een belangrijk aandeel ook de raadpensionaris aan de besluiten van dat collegie heeft gehad.

gen (1). Door haar alleen werd het mogelijk gemaakt, dat, in volkomen overeenstemming met de bedoelingen van den opperbevelhebber, eenige maatregelen konden worden genomen, om in onderscheiden behoeften nog zoo goed mogelijk te voorzien. Wanneer men dus aan den eenen kant wijst op het nadeel dat in de beperkende instructie van den kapitein-generaal gelegen was, dan moet men van de andere zijde met des te meer nadruk wijzen op de groote diensten, welke van Beverningh, en met hem de overige gedeputeerden, aan het vaderland hebben bewezen door hunnen krachtigen bijstand te schenken, waar het de uitvoering van hoogst noodige maatregelen gold, een bijstand, waardoor de instructie zoo onschadelijk voor de verdediging werd gemaakt, als mogelijk was.

En wat eindelijk de algemeene Staten betreft, zonder welke toenmaals niets kon worden verrigt, ook deze maakten van hunne magt op eene allezins loffelijke wijze gebruik. Toen eenmaal de nood dáár was, bestond er eenheid in handelen bij het hooger bestuur. Alles wat slechts met mogelijkheid gedaan kon worden tot vermeerdering van het leger, tot voorziening van zoo vele behoeften, in één woord tot redding van het vaderland, werd in het werk gesteld. Jammer maar dat die eenheid in handelen niet vroeger had bestaan en dat zoo vele jammerlijke verdeeldheden de uitvoering van het noodigste hadden doen uitstellen tot het oogenblik, dat de redding bijna onmogelijk scheen.

B.

VESTINGEN.

De meest vooruitgelegen vesting, welke men hoopte dat den vijand een geruimen tijd zou bezig houden, was *Maastricht*, gelegen aan

(1) De gedeputeerden te velde ontvingen den 13[en] April 1672 van de Staten-Generaal eene instructie; waarbij zij gemagtigd werden «om gesamentlijck ofte eenige van hunluyden geconjungeert ofte gesepareert, sonder ruggespraek, aengaende d'aenstaende expeditie ende't employ van de voors. ruyteren ende soldaten doch naer genomen advies ende gehoort de consideratien van den hoochgemelten heere prince van Orange, by ons tot kapiteyn-generael over de legers van den staet, geduerende de aenstaende expeditie aengestelt, alles te doen resolveren ende te doen effectueren, wat nae gelegenheyt ende yereysch der voorvallende saecken, tot bereyckinge van 't voors. ons salutoir ooghmerck ende ten meesten dienste, bescherminge, welstant ende verseeckeringe van de voors. legers in 't geheel of een deele te doen dislogeren, avanceren, ende ageren, soo als sy naer gelegentheyt ende vereysch van saecken t'onser intentie en ten besten van den staet sullen oordeelen te dienen. Beloovende voor goet, vast ende van waerde te houden alle 't gene by haer Ed. te samen ofte eenige van hunluyden in de voors. qualiteyt, selfs off wel op haer ordre, gedaen ende geeffectueert sal werden.» Verder werd aan den prins van Oranje en aan alle hooge en mindere officieren van de zee- en landmagt gelast, hen te gehoorzamen. — Later toen de prins van Oranje tot stadhouder aangesteld werd, verminderde natuurlijk de magt van de gedeputeerden te velde zeer, en zij bepaalde zich veelal tot het beheer van de gelden, het afnemen van den eed aan de troepen, enz.

de rivier de Maas. Zij was de eenigste vesting van de republiek die men goed had onderhouden en die in het jaar 1672 in goeden staat van tegenweer werd gebragt.

Aan haar behoud scheen men veel te hechten en er werden dan ook geen middelen gespaard om haar van alles te voorzien. Dit geschiedde evenwel tegen de bepaalde meening van sommige onzer staatslieden.

„Wy sijn niet verwondert” zoo schrijven de gedeputeerden bij het leger te velde in den brief van den 1en Mei 1672 (1) aan den griffier van H. H. M. „dat den heer Rhijngrave (2) geduyrich om alles aanhout ende wy geloven dat hem niet onaangenaam soude sijn dat alle de macht van 't landt quam camperen voor sijne poorten; maar ons dunckt dat 5597 effective soldaten ende combattanten, behalve de officieren, een suffisànte troup volck is om een stat te defenderen. Als het den prince van Orange gewonnen heeft was er op veel na sooveel niet binnen. Soude men Wesel en Rhijnberq na proportie voorsien, soo mocht men den Issel wel abandoneren.

„Wy en schrijven dit niet om enige goede resolutie te doen stremmen maar tot onse descharge ende om voorts UEd. te geven communicatie van 't gene wy ten beste doen.”

Verder schryven zij den 3en Mei aan den voormelden griffier (3): „Maar wy moeten evenwel tot onse ontlastinge wel seggen dat wy met het volck, 't welck hier voorhanden is, den Issel ende steden van dien niet connen bewaren ende dat wy niet connen begrijpen, hoe het inde gedachten can vallen, boven 5597 effective soldaten ende combattanten, dewelcke de heeren gedeputeerden uyt Maastricht selve schrijven, by revue gevonden te hebben, onder 172 compagnien voetknechten noch een regiment uyt Holland, noch twee uyt Zeeland, noch een uyt Brabrandt, al moeten naar Maastricht toe om een arm off handt van het ligchaam te bewaren, 't welck men in alle gevalle noch can missen ende dat men sich den hals sal laten afsnijden off den vyandt laten doorboren tot in 't midden van het landt, latende tot employ van het gehele veltleger ende tot bescherminge van ses grote steden maar 39 compagnien meer als dan een Maastricht alleen heeft. Als het den Hr. Prins van Orange anno 1632 aantastte, waren daar geen drie duysent man binnen en het wiert noch al wel gedefendeert, ende als men het met sooveel pericul voor den staat moet houden waar het mogelick beter tot inden gront geraseert ende, dat het considerabelste in desen alleen is, wert by niemandt van eenich oordeel omtrent militaire executie van dese nature gelooft, dat den

(1) *Register res. secrete mil. saken* 1672, fol. 102.
(2) De Rijngraaf was de Gouverneur der vesting Maastricht.
(3) *Register res. secrete mil. saken* 1672, fol. 106.

coningh van Vranckrijck sich aan Maastricht sal amuseren (1); maar dat sijn ook conjectures en wy hebben maar soo veel gesecht tot onse decharge ende laten HEd. Mog. voorts de wijsheid aanbevolen en wy sullen doen omtrent de executie 'tgene mogelick is."

Dat de afgevaardigden, welke van wege H. H. M. te Brussel waren (2), wel inzagen, dat het behoud der vesting Maastricht van meer belang was voor de zuidelijke, dan voor de noordelijke gewesten, blijkt uit hun schrijven van den 2[en] Mei uit Antwerpen aan de gedeputeerden van wege H. H. M. binnen Maastricht (3).

"Wy hebben," zoo schrijven zij, "ook niets vergeten (in een gehoor bij Monterey) van al hetgene onses oordeel heeft connen dienen om wel te doen considereren hoe important de conservatie van de voorschreven stadt is, genoechsaam meer voor dese lande (de spaansche Nederlanden) als voor die van H. H. M., ende van hoe extreem groot gevolgh het is ten een off ten anderen voor een goet off quaat succes van den gehelen oorlogh dat die plaatse in staat sy omme door een rigoureuse defensie de France alle meest doenlicke afbreuck te doen ende aan derselver attaques onder Godes zegen glorieuselick te resisteren off dat se in evident gevaar soude mogen sijn om te succumberen, enz."

Wij mogen niet onopgemerkt laten, dat de inzigten zoo van van Beverningh als van anderen te dier tijde, wat aangaat het nadeel, hetwelk er voor 's lands verdediging in was gelegen, dat men ten koste van het leger zooveel opofferde ten einde Maastricht te behouden, volkomen overeenkomen met de meening van de krijgskundigen, die heden ten dage, bijna twee eeuwen daarna, de maatregelen beoordeelen, welke door de algemeene Staten ten opzigte van die vesting genomen zijn. Van Beverningh liet niets onbeproefd, wat strekken kon om aan dat nadeel te gemoet te komen; zoo bewerkte hij dat hem de magt werd verleend, om over een gedeelte van de bezetting, wanneer dit noodig mogt zijn, te kunnen beschikken. Zulks blijkt uit zijnen brief van 6 Mei aan den grif-

---

(1) In een brief van 18 Mei 1672 schrijft T. van Sasburch, resident van de republiek te Brussel, aan de Staten van Holland: «Hier sijn verscheyde personen, die hondert pistoolen presenteeren uyt te geven tegen thien, dat Maestricht niet sal aengetast werden.» *Register ingekomen missiven Staten van Holland*, 1672, 2[e] deel.

(2) Zij waren toen Coenraad van Beuningen en Cornelis van Vrijbergen.

(3) *Reg. res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 130 verso. Die gedeputeerden waren Jacob Crommon en Johan van der Nieuburg. Dat te Brussel wel werd gevoeld, van hoe veel belang het voor de spaansche Nederlanden was, om Maastricht goed te verdedigen, blijkt uit alle pogingen, die de graaf van Monterey in het werk stelde, om veel troepen binnen Maastricht te doen zenden; «sulx behoort te geschieden», schrijft hij, «want dat soo Maastricht aangetast wert, hetselve ten uyttersten dienstich is, ende soo niet, dat het (krijgsvolk) langs de rivier can terugge komen». — Zoo werd elke poging van onze zijde om hulp uit de spaansche Nederlanden te bekomen gevolgd door een verzoek om de noodige voorziening te doen.

tier van H. H. M. (1), geschreven uit Doesburg en van den volgenden inhoud:

„Mijnheer!

„Wy hebben albereits met drie distincte missiven opengeleyt, den staat van de militie dewelcke hier voorhanden is, ende desen, dach met de wedercomste van de heeren Ripperda tot Buirze, Schade ende den veltmarschalck Wirtz ten bywesen van den heere prince van Oragne met ernst gedelibereert, off ende wat middelen voorhanden off uyt te bedencken sijn, om enigermaten te verstercken ende in beter postuyr te brengen die militie, dewelcke tot een veltleger omtrent den Issel staat byeen gebracht te werden, ende daaromtrent geleth sijnde, dat men uyt de steden van Wezel, Rhijnberck etc. niet en can lichten die 37 compagniën van employ, dewelcke in de eerste lijste van den 7 April vervat sijn, sonder die steden te doen abandonneren ende te brengen tot de uyttersten extremiteyt, dat alles gespendeert is wat uyt de lijste van remplacement ende van het tweede employ van den 15 van deselve maandt soude connen genomen werden, dat hetgene noch ergens in 't lant off overich off voorhanden scheen te wesen tot versterckinge van het leger, 't welcke men gemeent is te formeren, na Maastricht versonden is, ende dat eyndelick niet vruchtbaarlix verder te verhopen is van alle de debvoiren dewelcke omtrent den grave van Monterey sijn aangewent om te mogen terugge crijgen de bewuste vijff regimenten dewelcke noch in de spaance Nederlanden sijn (2); ende sulcx in effecte bevonden datt'er niet ter werelts desersijts voorhanden is, waarmede desen cleynen troup van 143 compagnien te vergrooten; Hebbende wy na deliberatie goet gevonden 't selve noghmaals aan H. H. M. Gedeputeerden tot de militaire saken te remonstreren off mogelick by deselve yets naders mochte werden uytgedacht off uytgevonden tot meerder securiteit van dese importante post, daaraan de welstant van het landt ende het succes van de wapenen ten meesten dele schijnt te hangen. Immers tot onse descharge ende ontlastinge, gelijck wy by desen doen. Ten anderen uyt het gem. rapport sijnde geresulteert een ander point van deliberatie, namentlick off en hoe men soude mogen gebruycken die drie duysent spaance ruyters, daarvan albereits 1000 in off omtrent Maastricht sijn, dewelcke by den grave van Monterey wierden aangeboden omme aanstonts sich na dese quartieren te begeven ende sich met het leger te conjungeren ende daaromtrent in achtinge genomen sijnde dat wy niet geinformeert en sijn van 't gene H. H. M. gedisponeert mogen hebben omtrent die sake op

(1) *Reg. res. secrete militaire saken* 1672 fol. 145.

(2) Alhoewel er, gelijk boven is vermeld, besloten werd zes regimenten naar de spaansche Nederlanden te zenden, schijnt het evenwel dat er slechts vijf daarheen zijn vertrokken. In de bijlage n°. I, staat litt. C, worden de namen der kompagniën, waaruit die vijf regimenten waren zamengesteld, medegedeeld.

den ontfangh van de brieven van hare gedeputeerden tot Brussel, welcke de conferentie hebben aldaar bygewoont, ende dat echter die presentatie niet en diende genegligeert te werden ende dat onses bedunckens die 1000 paarden behoorden tot Maastricht voor eerst te blijven en de 2000 soo na gebracht te werden als doenlick, op den spaanschen bodem tusschen Maas en Rijn tot Venloo, Gelder off daaromtrent, omme over Nimwegen, ende de brugge aldaar liggende, te connen werden getrocken na den Issel off ter plaatse daar men het leger zoude mogen ter nederslaan, hebben wy goetgevonden tot dien eynde te schrijven aan H. H. M. Gedeputeerden tot Brussel de missiven in desen ingesloten, dewelcke wy versoecken dat op het spoedichste moge werden voortgesonden, indien daarop gene consideratien en vallen ter contrarie off datt'er albereits yets anders moge sijn gestatueert, waarvan wy de communicatie sullen te gemoet sien.

„De representatie by den heer grave van Monterey gedaan, om de bewuste vijff regementen terugge te senden ingevalle de Francen Maastricht niet en mochten aandoen maar verder intrecken, met aanbiedingen van verdere assistentie, hebben wy geoordeelt van importantie te sijn ende dat continuele debvoiren behoorden gedaan te werden, nochtans met discretie, om sijn Exc^e. in die goede dispositie te houden en off wy wel te gemoet sien dat die dan noch eerst van Namen, Valencyn, Camerick sullen moeten affcomen ende dat sy langsaam sullen bycomen, soo hebben wy evenwel geoordeelt dat men jegenwoordich niet verder comen en can ende dat men tegen dat verlies moet stellen den dienst van 3000 ruyters, die oock van nadruck is.

„Maar in dien gevalle dat de Francen met hare wapenen mochten doorbreecken sonder Maastricht aan te tasten, hetsy herwaarts na den Issel off na de quartieren van Brabandt off na Vrieslandt ende Stadt en Landen, gelijck wy voor onse opinien dat absolutelick vaststellen bysonderlick het eerste, soo sullen wy ongetwijfelt seer sijn geembarasseert met desen cleynen hoop ende niet weten werwaarts ons te wenden ende hebben derhalven gemeent dat het immers in sulcken gevalle onverantwoordelick soude sijn, datter 100 compagnien voetvolck min off meer ende 14 compagnien ruyters leedigh souden blijven leggen tot Maastricht, sonder die te mogen of te connen trecken tot den gemenen dienst van 't leger, ende versoecken derhalven dat by H. H. M. die voorsieninge sonder uytstel werde gedaan dat wy mogen sijn geauthoriseert omme een groot ende een onbepaalt gedeelte van dat garnisoen te mogen uyttrecken op allen sulken tijt ende door sodanige wegen als wy voor den dienst van 'tlandt sullen bevinden te behoren, in sulken gevalle als den vyant Maastricht voorby passerende sijne macht inde bovengestelde quartieren mochte comen te gebruyeken, ende dat H. H. M. vervolgens die ordre willen stellen omtrent de heeren Gedep^en aldaar ende den heer Rhijngrave, dat op de eerste som-

matie die comp^en mogen gelast sijn te marcheren werwaarts met onse patenten onder n°. 4 sullen geroepen werden, sonder eenige provinciale acten of attachen aff te wachten, dewijle wy niet en meenen dat sy door enige provincien sullen hebben te passeren, als mogelick van Gelderlandt, ende dat wy sullen connen verdacht sijn van de Staten van die provincie off oock van andere soo het noot wierde de patenten van n°. 3 te obtineren, dewijle sy sullen inde marsche sijn ende die door een commissaris aan deselve sullen connen tegensenden; andersins sien wy onfeylbaar tegemoet dat met schrijven ende herschrijven de tijt ende de occasien sullen verloren werden.

„Wy sullen het goetvinden van H. H. M. te gemoet sien alsoo den tijt passeert; waermede enz."

Op dezen brief werden dan ook de gedeputeerden te velde, bij secrete resolutie van den 9^en Mei, gemagtigd: „om ingevalle de stat van Maastricht niet soude mogen werden geattaqueert ende dat het niet apparent soude wesen dat deselve aangetast sal werden, met de uytterste circumspectie naer voorgaande advis van den heer prince van Oragne, uyt deselve stat te mogen lichten ende ter plaatse die HEd. met advis als voren oordeelen sullen het meeste gevaar subject te wesen, te senden een goet aantal van de militie soo te voet als te paart aldaar garnisoen houdende."

Van die magtiging hebben zij evenwel geen gebruik gemaakt. Wel is door H. H. M. bij hunne secrete resolutie van den 11^en Junij, „uit aanmerking, dat daar de vyanden sich van vele sterkten, aan den Rhijn, hebben meester gemaakt, als nu alle krachten worden ingespannen om in het hart des lands binnen te komen," bevelen gegeven om de vijf regimenten infanterie van Kirck-Patrik, van Beaumont, Manmaker, Zuylesteyn en van Heeswijk naar Antwerpen te doen marcheren; maar zij zijn niet uit Maastricht vertrokken, ofschoon men vindt aangeteekend dat H. H. M. bij secrete resolutie van den 23^en Junij er op aandrongen dat die regimenten *ten spoedigste* naar Holland zouden worden gezonden.

Betrekkelijk de sterkte van de bezetting der vesting Maastricht deelen wij de volgende opgave mede:

Bij eene wapenschouwing, die den 22^en April door den gedeputeerde te velde van Crommon en den gouverneur over het garnizoen werd gehouden (1) bestond het toen uit:

INFANTERIE.

1^e *brigade*, de kompagniën van: de kolonels Arskin en Dolman, den luitenant-kolonel Guicherie, den majoor Sandelans, de kapi-

(1) De hier volgende opgaaf is genomen uit de *Lijste van de Revue*, enz. welke door den heer van Crommon bij zijnen brief van den 23^en April aan den griffier van H. H. M. is gezonden. *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 28 verso. In dat register zijn de namen der officieren geschreven, zoo als die hier zijn vermeld; ook de getallen zijn naauwkeurig daarnaar opgegeven.

teins Winteroy, Drost, F. Puchler, Schrasser, Monplaisir, Duyck, Panhuys, van den Steen, Obbicht, Porteclaire, Waas en Wolff; te zamen 1231 man, gewapend met 791 musketten en 438 pieken.

2de *brigade:* de kompagniën van: den kolonel Moriaq, den luitenant-kolonel Isendoorn, den majoor Carry, de kapiteins Colpeper, Hogendorp, Rosecrans, Coehorn (1), Mordant, Ackersloot, van Bergen, Diepenbroeck, Bodeck, Higninossa, Reede en (de nieuwe kompagnie) Heldewier; te zamen 1206 man, met 770 musketten en 436 pieken.

3de *brigade:* de kompagniën van: den kolonel Meteren (2), de luitenant-kolonels Haarsolte en Paffenrode, den majoor Biscop, de kapiteins Astley, Hembiese, Arskin, Bockhoven, Ropert, Dolman, Bitter, Andla, Delian, Doneys, Nyrop en Cats; te zamen 1205 man, gewapend met 773 musketten en 432 pieken.

Voorts nog het regiment van den kolonel Kirck-Patrik (3); waarbij (behalve de kompagnie van den kolonel) de kompagniën van den luitenant-kolonel Levingston, en van de kapiteins Kirck-Patrik, Wijlde, Savorny, Laignier, Creuset en Pijl; te zamen 615 man gewapend met 392 musketten en 223 pieken;

het regiment van den kolonel Beaumont (4); waarbij (behalve de kompagnie van den kolonel) de kompagniën van den luitenant-kolonel Buys, en van de kapiteins Treslong, Pijl, Cats, Nieupoort, van der Schuer en Breugel; te zamen 615 man gewapend met 359 musketten en 236 pieken;

het regiment van den kolonel Manmaker; waarbij (behalve de kompagnie van den kolonel) de kompagniën van den luitenant-kolonel Commersteyn, van den majoor Gent, en van de kapiteins Cuyp, Lanier, Somer, Boreel, Velsen en (de nieuwe kompagnie waarvan de manschappen ongewapend zijn) grave van la Motterie; te zamen 636 man, gewapend met 401 musketten en 200 pieken.

KAVALLERIE.

De kompagniën van de ritmeesters: kolonel heer van 's Gravemoer (5), bestaande uit 36 kurassiers en 68 harquebussiers, den

---

(1) Deze Coehorn was Menno Baron van Coehoorn, de later zoo beroemd geworden vestingbouwkundige.

(2) Hij was Adriaan Cuyk van Meteren, kommandeur van Woudrichem en Loevestein, wiens zoon, Jacob Cuyk van Meteren, kolonel der infanterie en kommandeur van Bergen op Zoom, in 1694 overleed.

(3) De kolonel was niet bij het regiment; hij was toen als gouverneur binnen de vesting 's Hertogenbosch.

(4) Hij was Johan van Beaumont, gestorven den 9en Augustus 1695 in den ouderdom van 86 jaren. Zie J. Tideman, *Gedichten van S. van Beaumont*, Inleid. bl. XXIV en in den *Alg. Kunst- en Letterbode*, Oct. 1845.

(5) Deze was Adam van der Duyn, heer van 's Gravemoer, geboren 1639, kwartiermeester-generaal van de kavallerie, later luitenant-generaal opperjagermeester van koning Willem III, meesterknaap van Holland, enz. gest. 18 December 1693, en begraven te Rijswijk. Dit geslacht heeft onderscheiden bekwame legerbevelhebbers aan de republiek geschonken, en wel zijne drie zonen: Nicolaas, generaal-majoor, kwartiermeester generaal der kavallerie,

heer Rhijngraaff van 53, Waldecq van 56, Swartsenburg 51, van der Meulen 58, d'Estrades 39, Richard 53, Keppel 54, van Sommelsdijck (1) 51 en van der Does van 56 ruiters; te zamen 575 man (2).

Op den 22[en] April voormeld bestond de bezetting derhalve uit 5508 man infanterie (3) en 575 man kavallerie.

Bij die getalsterkte zou nog moeten worden gevoegd:

het regiment infanterie van den heer van Zuylesteyn (4), dat bij secrete resolutie van H. H. M. van 29 April 1672 gelast werd „ten spoedigste over nacht en dach naer Maestricht te vertrecken" en dat, onder bevel van den luitenant-kolonel van Weede, in de eerste dagen van Mei binnen de vesting kwam. Het bestond, behalve de kompagnie van den kolonel, uit de kompagniën van den luitenant-kolonel van Weede, den sergeant-majoor Rossum, en de kapiteins Schade, heer van Liersum en Borre van Amerongen; te zamen sterk „omtrent 460 combattanten alle seer schoon volck; maar slechts met één capiteyn boven de twee hoofdofficieren voorsien" (5);

het regiment infanterie van den heer van Heeswijk (6), dat ook in de eerste dagen van Mei binnen de vesting kwam en bestond uit acht kompagniën; behalve de kompagnie van den kolonel, uit die van den luitenant-kolonel Marco, den sergeant-majoor Oudesteyn en de kapiteins de Ferté, Ingen tot den Burgh, Lannoy, Treslongh en Lauwijcke;

het regiment infanterie van den kolonel Brembt dat den 9[en] Mei (7) uit Zeeland binnen de vesting kwam.

Een en twintig kompagniën spaansche kavallerie als:

---

gest. 29 Mei 1728; Adam Adriaan, kolonel, gouverneur van de Willemstad, grootzegelbewaarder, enz. gest. 22 November 1753; Philips, luitenant-generaal, gouverneur van Breda, gest. 26 Mei 1756.

(1) Cornelis van Aerssen, heer van Sommelsdijk, Plaat, Bommel en Spijk. Hij was later gouverneur van de kolonie Suriname en werd aldaar in Julij 1688 door de opstandelingen vermoord. Met de graven Willem van Nassau en van Dona had hij het bevel gehad over de troepen, die in 1650 den aanslag op Amsterdam uitvoerden.

(2) Van die kavallerie zijn de kompagniën van 's Gravemoer, Waldeck, van Sommelsdijck, Richard, Keppel en van der Does, volgens daartoe door de gedeputeerden te velde afgegeven patenten, in het begin van Mei naar Nijmegen vertrokken. *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol. 31.

(3) Volgens den bovenaangehaalden brief van de gedeputeerden te velde binnen Maastricht van den 23[en] April, zou het garnizoen aldaar toen bestaan hebben uit 5597 man infanterie. Bijna alle kompagniën waren onvoltallig en niettegenstaande de kapiteins tot 10, 12 ja zelfs 14 rijksd. handgeld voor één man aanboden, werden er met veel moeite soldaten geworven.

(4) Frederik van Nassau, heer van Zuylesteyn, was de natuurlijke zoon van Frederik Hendrik, prins van Oranje. Hij was generaal van de infanterie, gouverneur van Breda en beschreven in de ridderschap van Utrecht.

(5) Brief van de gedeputeerden te Maastricht van den 7[en] Mei 1672 aan den griffier van H. H. M. *Reg. res. secr. mil. saken*, 1672, fol. 149, *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, bijlage n°. 139.

(6) De heer van Heeswijk was Matthijs, baanderheer van Asperen, heer van Heeswijk en Dinther, kolonel van de infanterie.

(7) Brief van ged. te Maastricht aan de ged. te velde van den 10[en] Mei 1672 *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, bijlage n°. 139.

7 van don Mario Cayaffa.
4 van Eugène de Ulloa.
3 van den heer d'Odemont.
2 van den graaf de Roeulx.
2 van den baron de Boullers.
3 van don Bernardo Salinas.

te zamen sterk 1000 paarden (1), die ingevolge het gesloten tractaat (2) den 28[en] Maart naar Maastricht zijn gemarcheerd.

Wanneer de sterkte van elk van de regimenten van den heer van Heeswijk en van Brembt op 615 man geschat wordt, dan zou bij het getal van 5508 infanteristen en 575 kavalleristen nog moeten worden gevoegd, 1690 infanteristen en 1000 kavalleristen en daarvan worden afgetrokken 360 man kavallerie van de zes kompagniën, welke Maastricht in het begin van Mei verlaten hebben.

De geheele bezetting van Maastricht zou dan bestaan hebben uit 7198 man infanterie en 1215 man kavallerie, te zamen 8413 man (3).

Het verdient opmerking dat, zoo als blijkt uit de brieven welke de gedeputeerden binnen die vesting aan H. H. M. schreven, telkens versterking van infanterie werd gevraagd en dat in 1672 zoowel dáár als bij het leger te velde groot gebrek aan voetvolk was. De gouverneur der vesting Maastricht trachtte zelfs van den spaanschen landvoogd Monterey te verkrijgen, dat deze hem versterking van infanterie zond. Daartoe schreef hij hem den 26[en] April (4) den volgenden brief:

„Monseigneur,

„Bien que je risque de passer pour importun de dire si souvent une mesme chose à V. Ex[e]. mon devoir néantmoins m'oblige de passer par dessus cette considération pour persister en ma très humble demande que V. Ex[e]. veuille m'accorder un renfort de quelques régiments d'infanterie.

„Monsieur de Sommelsdyck m'asseure, monseigneur, de vous avoir bien représenté la situation, dans laquelle nous sommes et surtout le peu d'infanterie que j'ay pour défendre deux places qui sont de si grand' estendue, et dans les quelles la cavallerie, tant celle du roy que la nostre, me sera plustost à charge qu'utile, tant à cause du peu de subsistence pour les chevaux que dans la défence mesme. Cependant il s'agit de maintenir le poste, de tout les Pais-Bas le plus important, aussy bien pour sa majesté que pour cet estat et

(1) Volgens de *Memoire* enz. die behoort bij den brief van C. de Witt aan zijnen broeder den raadpensionaris, geschreven uit Brussel den 27[en] Maart 1672. De Jonge, *Verhandelingen* enz., I, bladz. 340.

(2) Zie hierboven bladz. 13.

(3) De reden, waarom onderscheidene schrijvers de sterkte van de bezetting van Maastricht op 11000 man hebben geschat, is ons onbekend gebleven. Door het behoud van Maastricht als vesting in 1672, zou dus 8413, en niet 11000 man, tot de verdediging van die vesting, aan het nederlandsche leger zijn onttrokken geworden.

(4) *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 58 verso.

où l'on pourroit par une vigoureuse défence non seulement ruiner pour toute cette année les desseins des ennemis, mais leur rompre encor toutes leurs mesures pour l'advenir. Je supplie encor vostre Ex^e^. de faire sa sérieuse reflextion sur tout cela et, ne pouvant croire que les choses se trouvent icy en tel estat, de vouloir pour ma satisfaction propre et pour ma descharge en demander le sentiment de tant d'expérimentez officiers qu'elle a icy, qui pourroit unanimement confirmer ce que je prens la liberté de représenter si souvent. Je suis avec profond respect

„Monseigneur, etc"

Dat verzoek werd door de gedeputeerden te Brussel krachtig ondersteund, doch den 2^en^ Mei (1) schreven zij: „soo hebben wy echter voor als noch het voorschr. nader renfort van twee off een regimenten niet connen obtineren ende wy connen ons niet flatteren noch U. E. M. niet hopen van dat het hierna tydel. geobtineert sal connen werden dewijle het seer te twijffelen, ja niet te geloven is, dat de regimenten die men uyt Duytslandt hier verwacht ende naar welckers comste den graaf genegen verclaart te sijn, om ons versoeck toe staan, soo vroech hier sullen sijn dat sulx met effect sal connen geschieden. De ware reden dan van de difficulteit, die wy ontmoeten, is, dat de Francen tot Charleroy sijnde soo haast voor Brussel, als voor Maastricht connen wesen, ende dat men geen vol vertrouwen op haar acht te connen setten, maar om 't refus noch min onsmakel. te maken seyt men dat de Francen tot Charleroy niet soo haast by een sullen sijn als U. E. M. advisen uyt Namur medebrengen ende dat men goede narichtinge heeft van dat de eerste troupen aldaar niet voor op Woensdach den 4 deses sullen aancomen. Men stelt ook zeer in twijffel of Maastricht aangetast sal werden enz."

Behalve de spaansche ruiters zijn dan ook vooreerst geene hulptroepen meer door den landvoogd naar Maastricht gezonden.

Het bevel over de verdediging van die vesting was toevertrouwd aan den gouverneur Frederik Magnus rijngraaf van Salm (2) en aan de twee gedeputeerden van wege H. H. M.

De rijngraaf wordt gezegd te zijn geweest een oud afgeleefd man. Door van Beverningh werd hij niet gunstig beoordeeld. Die staatsman drong er bij den raadpensionaris ten sterkste op aan hem door „één ofte meer officieren van meer vigeur ende experientie in saeken van dye nature, als het defenderen van een stadt is," te doen vervangen (3). Ook de graaf van Monterey had door de

(1) Brief aan de gedeputeerden binnen Maastricht. *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 92.

(2) Hij was de zoon van Frederik graaf van Salm en van Anna Amalia gravin van Erpach en overleed te Mazeyk den 8^en^ October 1672, Zijn zoon was Carel Florentijn rijngraaf van Salm die den 4^en^ September 1676 voor Maastricht overleed.

(3) Brief van van Beverningh van den 24^en^ April 1672. — De Jonge *Verhandelingen* enz. II, bladz. 331.

gedeputeerden te Brussel aan H. H. M. doen voorstellen, om het opperbevel in Maastricht op te dragen aan den veldmaarschalk Paulus Wirtz (1); doch in die oogenblikken maakte men zwarigheid het opperbevel aan den rijngraaf te ontnemen; en de raadpensionaris vermeende, aan van Beverningh schrijvende, daarbij als zijne meening te moeten doen kennen, dat het nuttig zou wezen, dat de prins van Oranje den rijngraaf schreef een „brieffken van encouragement om in allen gevalle de stadt niet op te geven, maer die ten uitersten toe te defenderen" (2).

Het blijkt uit verscheidene brieven van de gedeputeerden binnen de vesting dat de rijngraaf ijverig heeft medegewerkt om Maastricht zoo veel mogelijk in verdedigbaren staat te brengen.

Na de vesting Maastricht komen in aanmerking, de vestingen aan den Rijn of de zoogenaamde Kleefsche vestingen; boven is vermeld door welke oorzaak zij zich in de magt der Staten bevonden (3).

Uit de volgende opgave kan men nagaan, welke de gesteldheid dier vestingen was, toen zij door den vijand werden aangevallen.

Orsoy, eene vesting, waarvan de werken in vrij goeden staat schijnen geweest te zijn. Zij had eene bezetting van 11 kompagniën infanterie en 4 kompagniën kavallerie, te zamen geen 800 man sterk; het bevel daarover was opgedragen aan den kapitein der infanterie Moulard.

Rynberk, eene vesting, waarvan de toen zeer geroemd wordende verdedigingswerken door den ingenieur Jacob Bosch (4) in goeden staat waren gebragt. Er was eene voldoende hoeveelheid kanonnen, buskruid en andere behoeften voorhanden, de bezetting bestond uit 15 kompagniën infanterie, te zamen geen 1100 man sterk.

Bij secrete resolutie van H. H. M. van 12 April 1672 was het bevel over die vesting opgedragen aan den kommandeur Polman, die zich daarbij moest bedienen van den raad van de kolonels Bamphield (5) en d'Ossery, en bij zijne afwezigheid, aan den majoor der stad, den luitenant-kolonel Johan Hendrik van Bassum. Later, kort voor de belegering, verlieten Polman en Bamphield

---

(1) Brief van den raadpensionaris van den 25sten April 1672 aan den gedeputeerde te Brussel C. van Vrijbergen.

(2) Brief van den raadpensionaris van den 27en April 1672 bij de Jonge *Verhandelingen* enz. II bladz. 348.

(3) Zie bladz. 7.

(4) Jacob Bosch is dezelfde ingenieur van wien later, wanneer wij over het in staat van verdediging brengen van Amsterdam zullen handelen, melding zal worden gemaakt.

(5) In zijnen brief van den ... April 1672 schrijft Bamphield aan H. H. M. dat die kommandeur, in plaats van zijn advies te vragen, «suivra ses propres sentiments par le conseil de son gendre le cap. van Haften et d'un lieutenant et un enseigne qu'il dit sont des ingenieurs, quoi que les autres ne peuvent pas voir leur capacité dans cet mestier là.» *Reg. res. secrete mil saken*, 1672, fol. 33 verso.

de vesting, daar zij bij het leger aan de IJssel waren geplaatst geworden; waarna het opperbevel aan den luitenant-kolonel van Bassum, aan wien was toegevoegd de kolonel der kavallerie Daniel baron d'Ossery, werd toevertrouwd.

Burik, eene vesting, gelegen aan den linker-oever van den Rijn tegenover Wezel. Hare vestingwerken waren geheel vervallen en de grachten waren geen 2 voet diep. Van oorlogsbehoeften was zij slecht voorzien en de bewapening bestond uit 10 kanonnen op verrotte affuiten.

De bezetting was 5 kompagniën en eenige andere manschappen, te zamen 300 man sterk, waarover het bevel was opgedragen aan den kapitein der infanterie Otto Roorda van Heeckeren, heer van Pekkendam.

Wezel. Van deze vesting waren de verdedigingswerken vervallen, de borstweringen te laag, de buitenwerken onafgemaakt, de grachten voor een gedeelte droog en door aanslibbing op sommige plaatsen geen 3 el breed, de ravelijnen zonder gemeenschap met de daar achter gelegene werken, enz. Zij was bewapend met 31 metalen en 18 ijzeren kanonnen, van welke laatste alleen de affuiten goed waren, terwijl die van de eerstgemelde als volkomen onbruikbaar konden worden beschouwd. Er waren wel oorlogsbehoeften, doch geene levensbehoeften voorhanden en de bezetting bestond uit 27 kompagniën, te zamen 1350 man (1) sterk; waarvan 2 kompagniën onder het bevel van de kapiteins Dirk van Wanroy en Jan van Keppel op de Lippeschans, een vierhoekig vervallen fort dat slecht bewapend was, waren geplaatst geworden.

Het bevel over die bezetting was bij secrete resolutie van H. H. M. van 12 April 1672 toevertrouwd aan den kolonel der infanterie Johan van Santen (2), met bepaling dat, bij zijne afwezigheid, het bevel aan den kolonel van Haaften, en, wanneer ook die niet tegenwoordig was, aan den luitenant-kolonel Copes zou zijn opgedragen.

Rees, eene vesting, van welke de verdedigingswerken zoodanig vervallen waren, dat men de buitenwerken tot tuinen en lusthoven had aangelegd. Er was in de vesting gebrek aan alles, en hare bewapening bestond slechts uit hoogstens 17 kanonnen; 7 kompagniën infanterie en 2 kompagniën kavallerie, te zamen hoogstens 500 man sterk, maakten de bezetting uit, waarover het bevel was opgedragen aan den dapperen luitenant-kolonel Ditmar van Wijnbergen.

Eene over die vesting gelegen schans was slecht bezet en de verdedi-

---

(1) De bevelhebber vermeende, volgens Valckenier, dat hij tot verdediging der vesting 6000 man noodig had.

(2) Sedert 1642 was Marten van Juchen kommandeur van de vesting geweest. Door den Raad van State, bij resolutie van den 11en April 1672, naar 's Gravenhage opontboden, werd hij vervangen door den kolonel Johan van Santen.

ging daarvan was toevertrouwd aan den kapitein Hugo van der Hoeff.

Emmerik. Deze vesting was door het slechten van het Oranjefort, aan de zijde van den Rijn, in 1665, zeer verzwakt geworden; daarom werd er aan die zijde van de vesting eene batterij gemaakt, de borstweringen werden verzwaard enz. De bewapening bestond uit 19 kanonnen; zoowel oorlogs- als levensbehoeften waren er voorhanden en de bezetting bestond uit 14 kompagniën infanterie en 2 kompagniën kavallerie, te zamen naauwelijks 700 man sterk. Zooals later zal worden vermeld, werd deze vesting ontruimd vóór dat de Franschen haar aantastten.

Vervolgens had men langs den Rijn en de Waal de volgende vestingen:

De Schenkenschans, een fort dat voor onwinbaar werd gehouden. Het was gelegen op de 's Gravenweert dáár waar de rivier de Waal uit den Rijn haren oorsprong neemt. De verdedigingswerken van dit fort waren in goeden staat, de bewapening bestond uit 19 kanonnen en oorlogs- en levensbehoeften waren in overvloed voorhanden. De bezetting bestond uit 18 kompagniën infanterie, waarover het bevel was toevertrouwd aan den lafhartigen N. ten Hoven (1), een twee-en-twintig-jarig jongeling, den zoon van den burgemeester van Nijmegen.

In de rivier lagen bij dat fort twee goedgewapende uitleggers (2).

Nijmegen. Hare verdedigingswerken waren in redelijken staat en de drooge grachten waren met zware eiken palissaden bezet. Oorlogsbehoeften waren er genoeg en levensbehoeften waren er overvloedig voorhanden. Zij was bewapend met 60 kanonnen en de

---

(1) De burgemeesters van Nijmegen hadden geweigerd «als strijdigh tegen de hoocheyt van de provincie van Gelderlandt, «het bevel over die schans op te dragen eerst aan den kolonel van Gent, die daartoe door den prins was benoemd, en daarna aan den luitenant-kolonel Turck, die na de eerste weigering door den prins aldaar met het bevel «bij provisie» was belast. Brief gedeputeerden te velde van den 11en Junij 1672. De Jonge *Verhandelingen* enz., II bladz. 452. In het *Verbaal van de Gedeputeerden te velde* vindt men brieven van dien bevelhebber. Hij teekent zich daarin N. ten Hoven en niet ten Haef, onder welken naam hij meer bekend is. Vgl. de Jonge, t. a. p. bladz. 469.

(2) Uit eene memorie van den commies P. Schaep van den 2en Junij 1672 (*Secrete brievenboek van H. H. M.* 1672) blijkt:

dat er voor Beeck, voor Xanten	1	
» Rijnberk	1	
» Orsoy	1	
boven Orsoy	1	
aan het Spui boven Schenkenschans	1	
voor Ysseloort	2	
» Aert	1	
aan 't Gad	1	uitlegger was geplaatst;

dat voor Wesel bij de Lippe, aan de Wilt voor Colhavel en boven Huyssen nog één uitlegger moest worden gezonden en dat de posten aan de Poll, aan 't Kalkersegat, vóór Duytenburgersbosch, aan het Vumenschegat, voor Griet en boven Emmerik «na 1625 verloopen sijnde niet noodigh waren te besetten.»

bezetting bestond uit 46 kompagniën infanterie en 9 kompagniën kavallerie, te zamen 25 à 2600 man, alsmede 5 kompagniën burgers uit Utrecht, Rhenen en Montfoort. Over die bezetting was het bevel opgedragen aan den luitenant-generaal der kavallerie Johan van Welderen, nadat men in de stad geweigerd had de Montbas, kommissaris-generaal van de kavallerie, die daartoe eerst door den prins van Oranje was benoemd geworden, als gouverneur der vesting te erkennen.

Tegenover Nijmegen aan den regteroever van de Waal lag het fort *Knodsenburg*, waarvan de verdedigingswerken in redelijken staat waren gebragt. Het was bewapend met 8 kanonnen en het ontbrak er niet aan oorlogs- en levensbehoeften. De bezetting bestond uit 4 kompagniën infanterie, te zamen 330 man sterk; waarover het bevel was opgedragen aan den kapitein der infanterie Verschoor.

Vóór de rivier de IJssel lagen nog de vestingen Bredevoort Grol en Deutecom, alle in het graafschap Zutphen.

Bredevoort was door hare ligging in de moerassen en door hare verdedigingswerken sterk. Zij was bewapend met 20 kanonnen op slechte affuiten, van welke kanonnen er zelfs 4 sprongen gedurende de belegering. Er was gebrek aan allerlei behoeften en de bezetting bestond slechts uit 6 kompagniën infanterie, te zamen 500 man sterk, waarover het bevel was opgedragen aan den kapitein Adriaan van Keppel.

Grol, eene plaats omgeven met zes zeer hooge bolwerken en diepe grachten, ruim voorzien van oorlogs- en levens-behoeften, bewapend met 22 kanonnen op nieuwe affuiten en voorzien van eene bezetting, welke bestond uit 10 kompagniën infanterie en 1 kompagnie kavallerie, te zamen 600 man sterk, waarover het bevel was opgedragen eerst aan George Frenck en daarna aan den luitenant-kolonel der infanterie Gustaff Tungel.

Deutecom. Bij deze plaats waren, onder het opzigt van Johan Maurits van Nassau, in het laatst van de maand April, drie ravelijnen opgeworpen; er moesten toen nog twee steenen beeren, bruggen, poorten, enz. gemaakt worden; het schijnt echter, dat die werken niet zijn tot stand gebragt. Er was gebrek aan allerlei behoeften en de bezetting bestond slechts uit 4 nieuw geworven kompagniën, over welke de kapitein Charles Molkman het bevel voerde.

Tot verdediging van de rivier de IJssel konden gerekend worden te behooren de vestingen Arnhem, Doesburg, Zutphen, Deventer, Hattem, Zwol en Kampen.

Arnhem, eene vesting, van welke de verdedigingswerken in zulk een slechten staat waren, dat men daarachter onmogelijk den vijand het hoofd kon bieden. De bezetting bestond uit de infanterie-regimenten van Vrijbergen en Ammama, elk van 8 kompagniën, 3 kompagniën van het infanterie-regiment van Pain et Vin en 2

kompagniën kavallerie van het regiment van Soutelande. Toen de vijand voor de stad verscheen moest die bezetting in handen van de regering der stad den eed van getrouwheid aan haar afleggen!!

Doesburg, eene vesting, van welke de verdedigingswerken, gedurende den tijd dat het leger achter de rivier de IJssel was geplaatst geweest, in behoorlijken staat van tegenweer waren gebragt geworden.

De magazijnen, welke zich daarin bevonden, waren van alle behoeften goed voorzien en de bezetting, waaronder de infanterie-regimenten van Ingenieuland en Wirtz, en 2 kompagniën kavallerie van het regiment van Soutelande, was ruim 3500 man sterk. Het bevel over de vesting was toevertrouwd aan den kolonel Ingenieuland en onder hem aan den kommandeur Coutis.

Zutphen, eene vesting, die geacht werd de sterkste plaats van Nederland te zijn; doch van welke de verdedigingswerken bij het naderen van den vijand nog niet eens in behoorlijken staat waren gebragt. Zij was voorzien van de noodige behoeften en hare bezetting bestond uit 22 à 2300 man; waaronder de infanterie-regimenten van Swartsenberg en Broersma, alsmede 2 kompagniën kavallerie van het regiment van Soutelande en 1 kompagnie van het regiment d'Ossery en nog 5 kompagniën burgers. De kommandeur van deze vesting was Swartsenberg (1).

Deventer, eene vesting, van welke de verdedigingswerken, zelfs toen zij belegerd werd, nog niet in goeden staat van tegenweer waren gebragt, niettegenstaande men daaraan gedurende de maand Maart met ijver gearbeid had. Daarenboven was het werk door onkundigen of verraders bestuurd geworden, want zelfs de bruggen waren of afgebroken of tot haar doel onbruikbaar gemaakt, zoodat door de bezetting geene uitvallen konden worden gedaan, iets wat bij eene belegering zeer voordeelig voor de verdedigers had kunnen zijn.

Hare bewapening bestond uit 61 metalen en 6 ijzeren stukken geschut en zij schijnt goed voorzien te zijn geweest van oorlogs- en levensbehoeften. De bezetting was ruim 4000 man sterk, bestaande uit 34 kompagniën infanterie; waaronder de regimenten van Stekke en Clant, 3 kompagniën kavallerie van het regiment d'Ossery, 17 kompagniën waardgelders en 8 kompagniën burgers. Het bevel daarover was opgedragen aan den kolonel der infanterie Stekke, die in Februarij 1672 reeds tot kommandeur der vesting was benoemd.

Hattem, een klein stadje aan de Grift, een riviertje dat zich in de IJssel ontlast. Het was van zeer gebrekkige verdedigingswerken en van eene bezetting van slechts 76 soldaten en 180 burgers voorzien.

---

(1) Waarschijnlijk Johan George Baron thoe Swartsenberg, die geboren was den 24en September 1637 en vermeld is in Ferwerda's *Wapenboek der friesche familiën*. 14 gen. sub. litt. Nn. (1)

Zwol, gelegen aan het Zwarte Water, dat zich bij Zwartsluis in het Zwolsche Diep ontlast. Deze stad was door elf bastions omringd en door eene gemeenschapslijn, versterkt door vier schansen, genaamd de Nieuwe Schans, de Kooterschans, de Bergschans en de Kleyne Schans, met de IJssel in verbinding.

Die verdedigingswerken waren alle in slechten staat en de toegang tot de vesting werd door de voorsteden (1) zeer gemakkelijk gemaakt. Er was gebrek aan allerlei soort van behoeften; over de bezetting van 21 kompagniën infanterie, waaronder de regimenten van Ripperda en Bamphield, 2 kompagniën kavallerie van elk van de regimenten van d'Ossery en van Haren, schijnen de kolonels Ripperda en Bamphield het bevel te hebben gevoerd.

Kampen. Deze vesting is gelegen aan de IJssel, niet ver van de plaats alwaar deze rivier zich in de Zuiderzee ontlast.

Hare verdedigingswerken schijnen in goeden staat van tegenweer te zijn gebragt geworden; zij waren daarenboven bewapend met 25 stukken geschut, welk getal nog voor de aankomst van den vijand met 20 is vermeerderd geworden; van oorlogsbehoeften was de vesting ruim voorzien.

De bezetting bestond slechts uit 3 kompagniën infanterie en 4 kompagniën kavallerie van het regiment van Haren; maar daarentegen kon men op den bijstand van de burgers, die zeer goed gezind waren, rekenen.

Wanneer men dit alles overweegt en in aanmerking neemt, dat zij, door de vrije gemeenschap met Amsterdam over de Zuiderzee, steeds van alles kon worden voorzien, vermeenen wij dat de vesting Kampen in zoodanigen staat was, dat zij aan eenen vijand met goed gevolg het hoofd zou hebben kunnen bieden.

Wanneer wij den staat, waarin die vesting zich in 1672 bevond, vergelijken met dien van zoo vele andere vestingen komen wij tot het vermoeden, dat die gunstige uitzondering daaraan is toe te schrijven, dat men toen reeds overtuigd was van het belang, hetwelk zij voor de verdediging zou kunnen hebben.

In de volgende bladzijden zal het blijken, welk gewigt ook de raadpensionaris de Witt aan het behoud van deze vesting hechtte en op welke wijze hij de aandacht van de gedeputeerden te velde steeds gevestigd hield op het belang, dat er in gelegen was, om haar te behouden.

Behalve de voormelde vestingen had men nog, buiten die welke in de provincien Groningen, Friesland en Drenthe lagen, de volgende: *Grol*, *Borkulo*, *Goor*, *Delden*, *Enschedé*, *Oldenzaal*, *Almelo*, *Ommerschans*, *Zwartsluis*, *Steenwijk*, *Elburg* en *Harderwijk*.

---

(1) De magtiging tot het afbreken van die voorsteden is nog gegeven voor dat de vijand de stad naderde.

Alle waren van verdedigingswerken, hoe gebrekkig dan ook, voorzien doch kunnen niet gerekend worden te behooren tot de verdedigings-lijn, welke wij ons hebben voorgesteld in dit geschrift meer opzettelijk te behandelen. Het is om die reden dat wij ze met stilzwijgen zullen voorbijgaan.

Voorts had men, tot verdediging van de provincie Noord-Braband de volgende vestingen en versterkte plaatsen: Grave, Ravestein en het huis te Gennep aan de rivier de Maas, 's Hertogenbosch, Crevecoeur, Engelen, Heusden (in 1672 nog behoorende tot de provincie Holland), Breda en Bergen-op-Zoom.

Grave, eene vesting, waarvan de werken in goeden staat waren; zij was bewapend met 52 stukken geschut en ruim voorzien van oorlogsbehoeften. De bezetting bestond uit 33 kompagniën, te zamen sterk 2425 man, waarover het bevel was toevertrouwd aan den kommandeur van Weede van Walenburg (1).

Binnen *Ravestein*, een versterkt plaatsje, lag eene bezetting van 5 kompagniën infanterie en op het versterkte huis te *Gennep* waren 4 kompagniën gelegd.

's Hertogenbosch, eene vesting, waarvan de werken, bij het uitbreken van den oorlog, in zulk een slechten staat waren, dat de regering der stad zich verpligt achtte afgevaardigden naar 's Gravenhage te zenden om te trachten te verkrijgen, dat de werken behoorlijk wierden opgemaakt. Uit het verslag van de gedeputeerden van wege H. H. M., die daarop naar de vesting zijn gezonden, van 29 Mei 1672 (2) blijkt, dat men daar aan alles gebrek had. Zij schreven „dat het schrickelyck is soo een notable stadt als dese is, in jegenwoordige conjuncture van tijden ende saken, soo onvoorsien te vinden" (3).

De bezetting bestond toen uit 5 kompagniën, waarover het bevel was opgedragen aan den gouverneur der vesting Kirk-Patrik, zij werd versterkt door 1300 burgers, behoorende tot de schutterijen der stad, welke burgers op de loffelijkste wijze medewerkten tot het herstellen der vestingwerken enz. Den 5[en] Julij werd de bezetting nog met 1800 man van het spaansche infanterie-regiment van den graaf van Schellard (4) vermeerderd.

In het begin van Augustus 1672 zond de prins van Oranje

---

(1) Deze was Johan Warnard, vrijheer van Weede, heer van Walenburg, die in het jaar 1693 overleed.

(2) Die gedeputeerden waren: J. van der Tocht en B. van Vrijbergen. Het verslag is te vinden in *Reg. res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 269 verso.

(3) Uit «*de memorie van defecten*» blijkt, dat er onder anderen nog noodig waren 400000 ℔ kruid, 37 stukken geschut en ruim 8000 kogels van allerlei kaliber, enz.

(4) Deze troepen zijn in die vesting gebleven tot October 1673. Alleen aan buitengewone *servitie-gelden* had de burgerij meer dan *f* 100.000,— moeten betalen!! Van Heurn, *Historie der Stad en Meijerije van 's Hertogenbosch*, III, bl. 180.

Frederik Hendrik van Boetzelaar, heer van Langerak (1), om den gouverneur bij te staan, en de kolonel Hendrik van Utenhoven (2), majoor der vesting 's Hertogenbosch, was in de maand Junij aldaar aangekomen.

Tot het stellen van inundatiën rondom die vesting was bij res. van H. H. M. van den 19en Mei de last gegeven om eene dam in de rivier de Diese te leggen, welk werk door den Raad van State is uitgevoerd geworden.

Alhoewel het bleek dat, door het doorsteken van eene kade bij Vlijmen, de daardoor te stellen inundatie kon worden afgetapt, scheen het evenwel dat die doorsteking door den vijand niet gemakkelijk kon worden verrigt, en ook weinig nadeel aan de verdedigers zou hebben berokkend (3).

De zwâre regens, welke in den zomer van het jaar 1672 zijn gevallen, waren oorzaak dat 's Hertogenbosch rondom geinundeerd is kunnen worden, en dat de vijand zich van die vesting niet heeft kunnen meester maken (4).

Crevecoeur en *Engelen* waren beide, maar vooral het laatstgemelde, door verwaarloozing in zeer slechten staat. In beide was gebrek aan oorlogsbehoeften en levensmiddelen en het kruid, dat voorhanden was, was er sedert het jaar 1629 in bewaard geworden.

De bezetting van Crevecoeur bestond eerst uit waardgelders en burgers, doch later schijnt er een klein getal militie bijgekomen te zijn; zij was zeker geen 800 man sterk, zooals door de fransche schrijvers wordt vermeld.

De bewapening bestond uit 11 stukken geschut, en het bevel over de sterkte was toevertrouwd aan den markies de Thouars, die evenwel, voor dat de schans belegerd werd, door den kapitein Grim is vervangen geworden.

Heusden. Volgens het berigt van de gedeputeerden van H. H. M. van den 31en Mei, waren de vervallen vestingwerken aldaar toen voor het grootste gedeelte weder opgemaakt geworden en die vesting werd, wanneer zij van de noodige behoeften voorzien zou zijn, geoordeeld in staat te zijn zich hardnekkig te kunnen verdedigen.

Tot het stellen van de inundatien om die vesting, was de Maasdijk bij Hedikhuyzen doorgestoken geworden, met dien verstande dat in de opening van den dijk eene kade was gelegd om het

(1) In 1671 tot kolonel bevorderd, werd hij later brigadier en was in die betrekking onder Ginckel bij den slag bij Senef in 1674 tegenwoordig, in welken hij sneuvelde.

(2) Hij stierf als luitenant-generaal der infanterie den 9en December 1715.

(3) Brief van de Gedeputeerden van H. H. M. tusschen Maas en Schelde aan den griffier van H. H. M. van den 29en Mei 1672. *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 269 verso.

(4) Het was rondom de vesting zoo moerassig, dat, toen de vijand terugtrok, hij genoodzaakt was twee stukken geschut, die in het moeras waren geraakt, achter te laten.

inunderen der landen zoo lang mogelijk uit te stellen. Het fort te Hemert, dat voor de verdediging van Heusden zeer belangrijk werd geacht, zou met het fortje Stuivenzand door eene gemeenschapslijn vereenigd worden, en tot het doen aanbesteden van dat werk werd den 4[en] Junij dan ook de magtiging gegeven.

De bewapening van Heusden schijnt voldoende te zijn geweest, maar de bezetting was gering, want toen de Franschen den 10[en] Julij voor de stad kwamen, waren er slechts 3 kompagniën infanterie van de nieuwe werving binnen de vesting.

De gouverneur van Heusden was de heer van Heenvliet (1).

Breda en *Bergen-op-Zoom*. Van deze vestingen zij slechts vermeld, dat ook aldaar de verdedigingswerken door verwaarloozing in slechten staat waren, en dat er gebrek was aan allerlei soort van behoeften.

In Breda bij voorbeeld was er, volgens een berigt van de gedeputeerden van H. H. M. van 26 Mei 1672, tot eene behoorlijke verdediging toen nog noodig 3320 man infanterie, 300000 ℔ kruid, 240000 ℔ lont, 20000 palissaden, 3200 granaten, 6 halve kartouwen, 4 mortieren, enz., en eindelijk allerlei soort van levensbehoeften.

Uit het voorschrevene is af te leiden welke middelen Nederland in 1672 bezat om zich tegen eenen eersten aanval te verdedigen.

Volgens de schrijvers van dien tijd waren alle oorlogsbehoeften, die nog aanwezig waren, over het algemeen in een staat van verval geraakt, waarvan men zich moeijelijk een denkbeeld kan maken; tot herstelling van de vestingwerken had men gedurende 22 jaren bijkans geen spade gebezigd, en, hetgeen toen vooral gevoeld werd, er was in de republiek volslagen gebrek aan ingenieurs; de kanonnen lagen op verrotte affuiten, aan kruid en lood was een zoo groot gebrek, dat de vloot zelfs er niet behoorlijk van voorzien kon worden, en dat, toen de vijand tot in het hart van het land was doorgedrongen, een groot deel van hetgeen op de vloot nog overig was, tot verdediging van het vaderland moest worden ontscheept (2).

Het komt ons voor niet ondoelmatig te zijn, thans het plan van verdediging te doen kennen dat in de republiek bij den aanvang des oorlogs in 1672 was aangenomen, en dat ook is gevolgd geworden.

Wanneer men dat plan heeft leeren kennen, zal het niet moeijelijk zijn te beoordeelen, in hoever de verschillende opgenoemde vestingwerken en versterkingen van meer of minder belang waren voor de verdediging des vaderlands, en tevens zal men dan kunnen

---

(1) Deze was Johan François van Beijeren van Schagen, heer van Heenvliet, Sliedrecht enz. Sedert 1667 gouverneur van Heusden en Woudrichem. Beschreven in de ridderschap van Holland, Ruward en Bailjuw en opperdijkgraaf van den lande van Putten; hij stierf in 1679.

(2) De Jonge, *Verhandelingen* I, bl. 437 en 438 (noot *k*).

nagaan, of men, door dat plan van verdediging te volgen, van die sterkten wel al dat nut heeft getrokken dat er toenmaals van te trekken ware geweest.

VI.

PLAN VAN VERDEDIGING VAN DE REPUBLIEK.

Alhoewel men hier te lande in het begin van den oorlog in het onzekere moge zijn geweest, langs welke zijde Lodewijk XIV den inval in het land zou beproeven, hetzij langs het zuidelijke hetzij langs het oostelijke gedeelte, schijnt men evenwel spoedig reden te hebben gehad, om te veronderstellen, dat die inval zou geschieden langs de rivier den Rijn.

Reeds den 29en April 1672 schreef de nederlandsche zaakgelastigde te Parijs C. C. Rumpf aan H. H. M. (1).

„De gemeene ende gefondeerste oordeelen gaan hier dat het op Maastricht niet aangesien noch aangelecht soude sijn, maar wel op Wesel off eenige andere considerable post aan den Issel," en de raadpensionaris schreef den 31en Mei daaraanvolgende aan zijnen broeder Cornelis de Witt, gedeputeerde op 's lands vloot (2): „Enige advisen brengen mede, dat de coning van Vrankryck sich wel lichtelyck eerst ende vooraff van Cölln soude trachten meester te maecken, eer ende bevorens hy noch op de frontieren van den Staet aen den Rhyn ende voorts naer den Yssel sal comen affsacken, 't welck ick my beswaerlyck kan inbeelden; ondertusschen doen wy alle mogelycke debvoiren om het leger aen den Yssel by alle bedenckelycke middelen te verstercken."

Hoe dit ook zij, uit alle maatregelen welke door de algemeene Staten in het begin van den oorlog genomen werden blijkt duidelijk, dat men vertrouwde, dat door de verdediging van de rivier de IJssel het verder indringen in het land aan den vijand zou kunnen worden belet, en dat eene belegering van Maastricht of van de vestingen langs den Rijn de Franschen zoolang zou kunnen ophouden, dat er tijd zou gewonnen worden om de verdedigingswerken aan de IJssel te verbeteren en het leger aldaar genoegzaam te versterken.

Het plan van verdediging, dat men in de republiek aannam, voor zooveel betreft de verdediging vóór dat de vijand in het hart des lands zou zijn ingedrongen, bestond dus voornamelijk in de verdediging van de IJssel, van de vóór die rivier gelegen vesting Maastricht en van die langs den Rijn of de zoogenaamde kleefsche vestingen; terwijl ook de vestingen in Noord-Braband van bezettingen en oorlogsbehoeften zouden worden voorzien, om den vijand van die zijde des noods het hoofd te kunnen bieden.

(1) *Reg. res. secrete militaire saken* 1672 fol. 89.
(2) De Jonge *Verhandelingen* enz. I, bl. 406.

Door de verdediging van Maastricht en van de vestingen aan den Rijn, zou men tijd kunnen winnen, het eenigste voordeel dat te verkrijgen was, en dat tevens zoo zeer noodig was om zich te kunnen voorbereiden tot eene kráchtige lijdelijke verdediging.

Het zal wel door niemand betwijfeld worden, dat, bij de middelen welke de republiek tot hare beschikking had tegenover de groote magtsontwikkeling van den franschen koning, er geen kans bestond, om, met vooruitzigt op een goeden uitslag, het leger van de republiek aanvallenderwijze te doen handelen, en dat dus vooral in 1672 tijd te winnen het voornaamste doel van de verdedigers moest zijn; want daardoor zou men in staat worden gesteld de verdedigingsmiddelen te verbeteren en misschien door de hulp van bondgenooten eene afleiding bij het dreigende gevaar kunnen erlangen.

Om tijd te winnen, was eene hardnekkige verdediging van de vestingen aan den Rijn dus van het grootste belang te achten.

Men moet hierbij evenwel nog opmerken dat, zoo als later zal worden vermeld, bij resolutien van H. H. M. van den 18en en 25en April 1672, vier leger-afdeelingen in verschillende gedeelten van het land zijn zamengesteld geworden met het doel om den vijand, waar die ook mogt gevonden worden, aan te tasten en te verslaan, en dat eene van die afdeelingen onder het bevel van den veldmaarschalk Johan Maurits van Nassau werkelijk aanvallenderwijze gehandeld heeft.

De uitslag van die onderneming heeft echter de onbruikbaarheid van het leger volkomen doen kennen en welligt is het daaraan toe te schrijven dat daarna tot eene geheel lijdelijke verdediging is moeten besloten worden.

Men beweert, dat in het begin van den oorlog van onze zijde het voornemen zou hebben bestaan om de stad Keulen met een goed garnizoen te bezetten, ten einde daardoor den vijand aldaar te kunnen bezighouden. Dat aan de uitvoering van zulk een plan wel is gedacht, kan blijken uit den brief van den raadpensionaris aan zijnen broeder, toen nog afgevaardigde te Brussel, van 29 Maart 1672 (1): daarin leest men: "ende alhoewel ick in genere gesproocken hebbe van de Franschen in 't stift Cölln off elders gevonden, ende met apparentie van succes geattacqueert connende werden (2), soo heeft nochtans mijne gedachte meest gegaen op 't gene ick minst explicite wtgedruckt hebbe: naementlyck, om haere oorlochschepen in Brest, in de reviere de Charante off elders, vóór de conjunctie

(1) De Jonge *Verhandelingen* enz. I, bladz. 331.

(2) Volgens Wagenaer XIV, bladz. 16, zou de kolonel der infanterie Joseph Bamphield, die toen in Keulen over de staatsche troepen het bevel voerde, aan den raadpensionaris de Witt hebben geschreven en er op hebben aangedrongen, dat men in die stad meer bezetting zou leggen, om de Franschen nadeel te kunnen doen. Zoo als blijkt uit de resolutie van de Staten van Holland van 9 Januarij 1672 werd die brief door de Witt zelf ter vergadering «verdigt verklaard.» Gelijk men weet, werd de stad Keulen door de staatsche troepen in het begin van het jaar 1672 ontruimd.

met de engelsche vlote, onder Godes zegen te mogen ruineren" maar uit die woorden is tevens af te leiden dat men er niet met ernst aan dacht; gelijk dan ook niet blijkt, dat door den raadpensionaris daartoe een voorstel aan de Staten van Holland zou zijn gedaan.

Het komt ons voor, dat het, ter waardering van het aangenomen plan van verdediging van de republiek, noodig is in herinnering te brengen, op welke wijze de kolonel der infanterie Joseph Bamphield, toen te Rijnberk in garnizoen, vermeende dat de republiek zou behooren te worden verdedigd.

In zijnen brief van 16 April 1672 aan den griffier van H. H. M. (1) doet hij als zijne meening daaromtrent kennen:

dat aan het fransche leger aan den Rijn het hoofd zou moeten worden geboden, dat daartoe het leger van de republiek tusschen Rijnberk en Burik in eene stelling zou moeten worden geplaatst, waardoor de vestingen Wesel, Burik en Rijnberk beschermd en het leger door die vestingen ondersteund zou kunnen worden, dat men, meester van de rivier zijnde, wanneer dit noodig mogt worden, met het leger aan de IJssel zou kunnen zijn, tijdig genoeg vóór dat de Franschen daar zouden zijn aangekomen, dat, door het nemen van die vooruitgelegene stelling, er kans was dat de Franschen zich genoodzaakt zouden achten Maastricht te belegeren en dat daardoor zooveel tijd zou kunnen worden gewonnen, dat de bondgenooten te hulp konden komen, enz.

Alhoewel men nu ook van oordeel is, dat het nemen van eene flankstelling in een verschanst kamp onder de muren van Maastricht onraadzaam zou zijn geweest (2), vermeent men evenwel dat, wanneer een dergelijke maatregel had kunnen worden uitgevoerd, het beter zou zijn geweest het door den kolonel Bamphield voorgestelde plan van verdediging te volgen (3), dan dat, hetwelk men in 1672 heeft gevolgd, en dat, wanneer het leger in de bedoelde stelling ware geplaatst geworden en de vestingen aan den Rijn van bezettingen en behoeften beter voorzien waren geweest, er veel kans zou hebben bestaan dat Maastricht belegerd, de kleefsche vestingen behoorlijk verdedigd en dus veel tijd gewonnen zou zijn geworden, een voordeel dat men in 1672 vergeefs heeft zoeken te verkrijgen.

Het is intusschen hoogst waarschijnlijk, zoo niet zeker (4),

(1) Deze brief is vermeld in het *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 9, en wordt medegedeeld in de Bijlage N°. II.

(2) *Nieuwe spectator* 2e jaargang (1848) bladz. 77.

(3) Van Wijn in zijne *Nalezingen op Wagenaar*, II, bladz. 218, maakt ook melding van den brief van den kolonel Bamphield en voegt daarbij: «'t Is, naar den mensch gesprooken, niet buiten vermoeden, dat de zaaken eenen anderen, misschien meêr gelukkigen, keer zouden genomen hebben, indien men de gedachten van Bamphield meêr in agt had geslagen of konnen slaan.»

(4) In het *Verbaal van de gedeputeerden* van den 23en April, fol. 8. vindt men omtrent het voorstel van den kolonel Bamphield aangeteekend: «dat by faute van de noodighe acten van auctorisatie by de staten van de respectieve

dat de gesteldheid van het nederlandsche leger, toen de Franschen aanrukten, en de onzekerheid waarin men toen nog verkeerde omtrent de bedoelingen van den bisschop van Munster (1), het voorstel van den kolonel Bamphield, dat bij secrete resolutie van den 20en April, zonder mededeeling van den naam des schrijvers, aan de gedeputeerden te velde en aan den prins van Oranje werd bekend gemaakt, al ware het toen ook goedgekeurd geworden, onuitvoerbaar maakten: maar wanneer men verwijst op het nadeel dat de kleefsche vestingen in 1672 aan de verdediging hebben berokkend, omdat zij oorzaak zijn geweest dat eene schadelijke versnippering van levende strijdkrachten plaats vond, dan is het noodig te herinneren dat die vestingen in 1672 van veel nut zouden hebben kunnen zijn, dat het nadeel dat zij hebben toegebragt is veroorzaakt door de onbruikbaarheid van het leger en door den slechten toestand, waarin alle verdedigingsmiddelen van de republiek zich bevonden, en dat dat nadeel dus alleen moet geweten worden aan het slecht gebruik dat van die vestingen in 1672 is gemaakt geworden.

In het geheel, wanneer men naar de uitkomsten van den oorlog van 1672 zou willen redeneren ten aanzien van het schadelijke van sommige vestingwerken voor de verdediging des lands, indien het heden ten dage werd aangevallen, zoo zou men wel degelijk de verschillende omstandigheden , die wij boven hebben doen kennen, in aanmerking moeten nemen, of men zou gevaar loopen tot eene geheel verkeerde slotsom te geraken. Inderdaad zou het niet moeijelijk zijn, om, bij zulk eene redenering in het algemeen aan te toonen, dat geen leger, geen sterkten, geen linien, hoe krachtig ook en wel bewapend, de onafhankelijkheid van ons vaderland kunnen waarborgen. De sterkste linie, wanneer die moet verdedigd worden

provincien te passeren opde compagnien van employ en by gebreck van de lijste van remplacement met de depesches daer van dependerende, het onmogelyc was eenich corpus van militie bijeen te trecken.»

Alleen in tijd van oorlog konden door den raad van state enz. marschbevelen gegeven worden aan troepen, welke op de lijsten van employ in eene provincie waren geplaatst. De gedeputeerden te velde konden ook in tijd van oorlog zulke patenten voor de troepen op lijsten van employ staande aan de staten der provincien zenden.

Op de lijsten van employ waren vermeld de troepen die tot het bezetten van de steden en vestingen, in de provincie gelegen, noodig waren.

(1) Ten gevolge van de daartoe bij H. H. M. secrete resolutie van 26en April 1672 gegeven bevelen, werd de gedeputeerde te velde Jacob van Coeverden tot den Stoevelaer den 29en April naar den Bisschop van Munster afgevaardigd, om van dien geestelijke «eene ronde en cathegorique verclaringe,» te vragen of hij al of niet genegen was, zich in den oorlog onzijdig te houden, met last om, wanneer hij die niet gaf «het te sullen opnemen voor een absolut refus.»

Die afgevaardigde werd door den bisschop «in een strickt arrest opgehouden en met gewapent volck nevens alle sijne dienaers bewaert» en eerst den 29en Mei kwam hij bij het leger terug met het antwoord van den bisschop geschreven uit Lutgersburgh den 28en Mei 1672. Daaruit bleek dat deze geen onzijdigheid wilde beloven en dat hij tegen de republiek zeer vele grieven meende te hebben.

met middelen, gelijk die, welke de republiek in het begin van 1672 te harer beschikking had, wanneer er daarenboven verslagenheid en wantrouwen van binnen, en verraad naar buiten bestaat, zou een overmagtigen vijand het verder doordringen niet kunnen beletten.

VII.

STELLING VAN HET NEDERLANDSCHE LEGER ACHTER DE RIVIER DE IJSSEL.

Voor het behoud van het land werd de stelling, in welke het leger achter de rivier de IJssel werd geplaatst, als zeer belangrijk beschouwd. Het was, zoo als de gedeputeerden te velde schreven; „eene importante post (stelling) daaraen de welstant van het landt ende het succes van de wapenen ten meesten dele schijnt te hangen" (1).

De rivier de IJssel neemt haren oorsprong even boven Arnhem, bij de Pley, uit de rivier den Rijn, stroomt langs Doesburg, Zutphen, Deventer en Kampen en ontlast zich, digt bij laatstgemelde stad, in de Zuiderzee.

De toestand van de rivier, voor zooveel betrof de hoeveelheid water die zij moest afvoeren, was in 1672 zeer onvoordeelig (2). Zij liep somtijds geheel droog en haar toenmalige staat kan in geenerlei opzigt vergeleken worden met den toestand, waarin zij thans, ten gevolge van de aan Rijn en IJssel, sedert het jaar 1672, uitgevoerde werken tot verbetering van de waterverdeeling, de menigvuldige bekribbing en andere oorzaken, zich bevindt (3).

Ten einde men zich geen verkeerd denkbeeld make van den toestand, waarin de IJssel in 1672 verkeerde, moet men zich met den *Oud-soldaat* (4) van het ongegronde der bewering overtuigen, dat die rivier „*gedurende het grootste gedeelte van het*

---

(1) Brief van gedeputeerden te velde, van den 6[en] Mei 1672. *Register res. secrete militaire saken*, 1672, fol. 145.

(2) Omtrent dien toestand in het jaar 1672 vindt men in het werk: *Histoire de la guerre de Hollande*, 1672—1677, (par de Courtetz de Sandras, suivant la copie de Paris, à la Haye, 1689, 8°. pag. 35) het volgende vermeld: «Le roi s'achemina en diligence vers l'Issel, où il ne trouva pas tant d'eau,. qu'on lui avoit fait appréhender. En effet, on le passa sans estre étonné après tout ce qu'on lui avait dit;» en verder: «la raison pour la quelle il avoit trouvé si peu d'eau, c'est qu'il y avait plus de deux mois qu'il n'avait plû, et cette année fut si sèche qu'il est difficile de se souvenir qu'il y en aie eu encore une autre qui l'ait été tant.»

(3) Op het kaartje n°. I, is de toestand van de Boven-IJssel, zoo als die in 1672 was, voorgesteld en aangeduid op welke wijze de verbetering van den bovenmond van de IJssel, door het graven van een nieuw kanaal bij de Pley (welk werk eerst in 1775 is voltooid) in 1696 door den ingenieur Passavant is voorgesteld geworden. De kaart van den ingenieur Passavant berust in het archief van oorlog.

(4) Zie zijn werk: «*Is Nederland nog te verdedigen?*» bl. 104.

DEN NEDER RIJN
elders
Sᵗ Nicolaas
De
Nieuw te leggen kade
Rumens of Schellarts Pley
Cleefs
Gelders
voort
'tVeer
Weerden
SSEL
Seshondert Rynlantse Roeden tot de
200
300
400

jaar eene menigte doorwaadbare plaatsen bezit, welk natuurgebrek (?) *sedert* 1672 *nog zeer verergerd is*, enz. (1).

Als bewijs van die ongegrondheid kan nog worden bijgebragt, dat uit het register van de peilingen, zamengesteld bij de algemeene dienst van den waterstaat in $18\frac{4}{45}$, welk register behoort bij de kaart van de IJssel, blijkt: dat van de 68 doorsneden, welke genomen zijn van het punt van scheiding of van den Hoofddam bij Westervoort tot beneden Deventer, de gemiddelde diepte onder den middelbaren rivierstand (2) slechts van 5 doorsneden minder is dan 2 el, dat die diepte in die doorsneden is 1,85, 1,97, 1,86, 1,79 en 1,68 el, en dat bij de laatste doorsnede, genomen den 27en Junij 1845 op de hoogte van de stadsweide te Zutphen, alwaar die rivier eene breedte heeft van 160,05 el, over eene lengte van ± 62 el die diepte nog van 2,36 tot 2,96 el bedraagt (3).

Volgens de peilingen, door den ingenieur Passavant in 1696 gedaan (4), was er toen in den mond van de IJssel slechts 1 voet water. Den 17en Junij 1844 was de gemiddelde diepte in de doorsnede genomen bij het punt van scheiding in den tegenwoordigen mond van de rivier, beneden den middelbaren rivierstand 2,47 el en op dien dag teekende het water aan de peilschaal te Westervoort 1,84 el, hetwelk is 0,34 el onder den middelbaren rivierstand.

Bij een lagen waterstand in de IJssel was dus in 1844 de diepte in den mond van die rivier 2,13 el.

Het schijnt dat in 1672 bij de Staten-Generaal niet alleen niet de minste twijfel heeft bestaan of die rivier al of niet zou behooren te worden verdedigd, maar dat zelfs in de verdediging van de IJssel zeer veel vertrouwen werd gesteld.

---

(1) *Eenige beschouwingen, rakende het verband tusschen het leger en onze verdedigingswerken.* 's Gravenhage, A. J. van Weelden, 1843 (eerste uitgave), bladz. 29.

(2) Bij de bedoelde peilingen is de middelbare rivierstand aangenomen:

Te	Westervoort	+ 9,538 AP.
»	Doesburg	+ 7,018 »
»	Zutphen	+ 4,786 »
»	Deventer	+ 3,212 »

en volgens Kraijenhoff: *Verzameling van hydrographische en topographische waarnemingen in Holland*, zijn de nullen van de peilschalen met betrekking tot AP gelegen:

Te	Westervoort	7,363 el.
»	Doesborg	5,270 »
»	Zutphen	2,716 »
»	Deventer	0,592 »

(3) Uit het vermelde *Register der peilingen enz.* blijkt, dat op den voormelden dag (27en Junij 1845) de waterstand aan de peilschaal te Zutphen 3,61 el teekende, hetwelk overeenkomt met eenen waterstand van 1,54 el boven den middelbaren rivierstand.

(4) Zie het kaartje no. I.

De veldmaarschalken Johan Maurits van Nassau en Paulus Wirtz hadden het ontwerp, tot het in verdedigbaren staat brengen van de IJssel, aangeboden aan den Raad van State in de zitting van den 27en Januarij 1672; waarop, ten gevolge van de daartoe ontvangen magtiging van H. H. M. van den 28en Januarij, de heer Strick werd verzocht, met den controleur (ingenieur) Woestinghoven en den ingenieur Smits, de uitvoering van die werken te besturen en vervolgens werd de graaf van Nassau uitgenoodigd te zorgen dat „het werk ten spoedigste, in perfectie, tot securiteit van 't land, gebragt werd."

Zoo zou op IJsseloort „een royaal fort", op de Limmers een gelijk fort of een retrenchement „en langs de IJssel, van IJsseloort tot Kampen, „een retrenchement" worden opgeworpen en tot het opstuwen van het water zouden in het graafschap Zutphen dijken en dammen gelegd en de sluizen verzekerd worden (1). Door H. H. M. werd daarop bij resolutie van 22 Maart bepaald dat: uit de provincie Holland 800, uit Utrecht 600 en uit Overijssel 400 huislieden naar de IJssel zouden worden gezonden om aan het maken van de werken te arbeiden.

Onder het opzigt van den graaf van Nassau, den generaal Otto graaf van Limburg Stirum, den luitenant-kolonel van het infanterie-regiment van den graaf van Solms, Andries Schimmelpenningh (2), en den sergeant-majoor van het infanterie-regiment van den kolonel Ingenieulant, Charles de Lanoy, werden die werken reeds den 30en April voltooid en men had daartoe slechts ƒ 35000 besteed.

Tot versterking van de achter de rivier voltooide linie zouden door het water uit de IJssel, op den regteroever van die rivier, inundatien worden gesteld: iets wat, zoo als toen te vermoeden was, gemakkelijk zou kunnen geschieden, daar de gedeputeerden te velde, bij hunne aankomst te Doesburg, den 20en April, die rivier gelijk zij schreven „ongemeen waterrijck" vonden en die zelfs in den laatsten nacht" ¾ voet geswollen was, 't welck in deze gelegentheyt een goeden toeval is."

Omtrent de middelen, welke tot het stellen van die inundatien zijn gebezigd, worden eenige bijzonderheden vermeld in de brieven van de gedeputeerden te velde aan den griffier van H. H. M. en in het verbaal van die gedeputeerden.

Het blijkt, dat den 1en Mei al het water, dat de landen vóór de IJssel reeds had bedekt, weder afgeloopen was; maar dat er toch nog gelegenheid was om het land van Doesburg tot IJsseloort te inunderen, dat het water den geheelen zomer op die landen zou kunnen blijven en dat men met ijver daaraan wer-

---

(1) Een plan van die werken vindt men in het werk: *Tooneel des oorlogs, opgericht in de vereenigde Nederlanden* enz. 4 deelen, door Lambert van den Bosch. I. bladz. 62—63.

(2) Dezelfde luitenant-kolonel die, zoo als later zal blijken, bij Woerden gesneuveld is.

kende in veertien dagen het werk zou kunnen voltooijen (1). Wegens de groote kosten, welke daartoe zouden noodig zijn, vroegen zij aan H. H. M. de magtiging tot het doen besteden van die som, bij den volgenden brief, geschreven aan den griffier (2):

„Om UEd. de redenen van onse becommering daaromtrent nader open te leggen, soo moeten wy tot ons groot leetwesen seggen, dat met het opwassen van de riviere den Issel, wel tot 4 off 5 voeten hooch sijnde opgelopen, sijn Hoocheyt met een sonderlinge vigilantie hadde besorgt datter twee sluysen waren geopent, daardoor het water vanden Yssel was ingelopen met een grote drift en hadde de gehele streeck lants inde bocht vande riviere niet verre van dese stadt (Doesburg) sodanich geinundeert, dat het voor menschen en paarden inaccessibel was ende een securiteyt gaf voor een estendue langs de riviere meer als men met 6000 man soudė connen besetten; ende aan den commandeur van dese stadt (Alam Coutis) gelast hebbende om goede wacht omtrent die sluysen te houden, ende wel sorchvuldigh te letten dat men die soude open laten soolang den drift van 't water introck ende soo ras het gelijck water soude werden, dat hy de sluysen soude doen sluyten ende wel bewaren om het water daarin te houden, denselven soo negligent is geweest (waarop hy bewaart werd ende gesuspendeert is) dat hy heeft versuymt de sluysen ter behoorlicke tijt te doen sluyten ende sulx het water met het sacken vande rivier weder afgelopen is en 't landt ontbloot gelijck het te voren was. Ende gelijck UEd. uyt de nevensgaande sal vernemen in wat slechten ende perplexen staat wy ons hier vinden met de compagniën van employ, gaan onse gedachten daarhenen, off wy niet eenich ander expedient souden connen vinden, omme een generale inundatie te maken van dese stadt off tot aan Isseloort ende ons wert een vast ende ontwijffelbaar expedient aan de handt gegeven, daar voor de aannemers absolutel: presenteren intestaan, omme met macht van volck, hetwelcke men daaraan soude moeten employeren, in veertien dagen het effect daarvan te proefiteren soodanigh, dat men den gantsen somer aan de sijde omtrent die geheele distantie van landen soude mogen gerust sijn: maar de oncosten werden begroot ten minsten op t'negentich duysent guld: ende daaromtrent soude wy ons bysonderl: moeten dienen van den gem: lieuten.-colonel (3), die dat werck seer grondich tot verwonderinge verstaat."

---

(1) *Verbaal Gedeputeerden te Velde* fol. 66.

(2) Brief van den 1ᵉⁿ Mei 1672 *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 98. *Verbaal* Bijlage n°. 50.

(3) Die luitenant-kolonel was Johan de Bye, heer van Albrantswaart, bevelhebber van een regiment infanterie. Bij resolutie van H. H. M. van den 29ˢᵗᵉⁿ April 1672 was hij bestemd geworden om in «particuliere diensten van de Ed.Gr.Mog. heeren Staten van Hollandt gebruyckt te worden» waarop de gedeputeerden schreven: «ende ofschoon sijn Hoocheyt dat respect heeft voor H. H. M. en H. Ed.Gr.Mog. bevelen, dat hy niettegenstaande sijne parti-

Alhoewel bij secrete resolutie van den 5en Mei daarop door H. H. M. de magtiging tot het doen uitvoeren van die werken werd gegeven, had men evenwel reeds voor de ontvangst daarvan, den 2en Mei, in overleg met den luitenant-kolonel de Bye en den ingenieur Smits, bepaald, dat men voorloopig met 200 soldaten tot de uitvoering van eenige werken, bestaande in het doorsnijden en afleiden van de Oude IJssel, die zich bij Doesburg in de IJssel ontlast (1), zou overgaan.

Die doorsnijding heeft aan het doel, dat men zich daarvan had voorgesteld, niet voldaan.

„Hieromtrent de stad (Doesburg)" zoo schrijven de gedeputeerden te velde in hunnen brief van den 15en Mei, aan den griffier van H. H. M. (2), „hebben wy het ongeluck dat de doorsnijdingen die in den ouden Issel gemaackt waren om het water te doen vallen in het canaal tegen den dam, liggende vóór de Oypoort (3), omme daarmede alle de omliggende landen te inunderen, met soodanigen kracht ende soo schielyck is aangeperst, dat den dam, dewelcke in den gront was gefundeert op het restant van een oude cribbe, 't welcke wy niet geweten hebben, (den $\frac{12}{13}$ Mei) eerst heeft begonnen door te breeken van onderen op ende eyndelyck is omgeslagen, doorgebrocken ende geheel wechgespoelt: soodat men aan de eene sijde in allen haast heeft moeten doen stoppen de voorschreven doorsnijdingen uyt vrese van al het water uyt de grachten te verliesen, ende aan de andere sijde moeten

---

culiere interessen denselven aanstonts soude willen ontslaan: soo hebben wy onder het welnemen van H. H. M. ons niet connen gerust stellen. dat wy van ons ende van de directie van onse saken omtrent de werken van den Issel soude detascheren een officier, dewelcke hier ter plaatse byna den eenigen ende alleen is, bequaam om die waartenemen ende te vorderen 't gene aan deselve noch te doen is, 't welck wy oordelen te sijn van de laaste importantie ende sullen derhalven onder het welnemen van H. H. M. den gemelden lieut.-col. noch ophouden tot nader ordre.» (Brief van den 1en Mei 1672.)

Den 9en Februarij 1674 werd hij aangesteld tot kolonel (bevelhebber) van de nederlandsche artillerie, welke betrekking hij reeds sedert den 29en September 1672 bekleed had. In den slag van Senef den 11en Augustus 1674 was hij als bevelhebber van het infanterie-regiment van zijnen naam geplaatst bij de derde brigade van de eerste linie van den linkervleugel onder den rijngraaf Karel Florentijn.

(1) *Register res. sec. mil. saken*, 1672, fol. 142. verso. *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, dd. 2en Mei, fol. 72

(2) *Register res. sec. mil. saken*, 1672, fol. 193. verso. *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, dd. 13en Mei, fol. 140.

(3) Met het leggen van die dam was men reeds in de maand April begonnen en uit het *Verbaal van de Gedeputeerden te Velde*, van den 25en April, blijkt dat zij toen binnen acht of tien dagen geheel voltooid zou zijn.

«Om het water van den Ouden Yssel stercker te doen opvloeyen tegen den dam» werd den 11en Mei bevolen, «dat men sal doen openen ende doen open houden de sluyse leggende by het huys te Keppel en dat een wacht aldaer gestelt sal worden om te beletten dat die sluyse niet weder geslooten en worde als op expresse ordre, om by dat middel de omleggende landen allesints sooveel doenlyck te doen inunderen.» *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol, 137.

resolveren tot het slaan van een nieuwen dam, daar tijt en groote oncosten toe sijn gerequireert," terwijl den 14en Mei (1) werd bepaald: "dat het beleyt van dat werck gelaten sal worden aen den heere prince van Oraengien, dewelcke sich met de voorsorge en moeyte van dien gaerne heeft gechargeert."

Alhoewel de gedeputeerden, "mits het verloop van het water uyt de riviere," het inunderen van de landen tusschen Doesburg en IJsseloort "niet meer doenlyck" vonden (2), en alzoo den 19en Mei besloten "die saecke daarby te laeten", werd er evenwel met kracht doorgewerkt aan het maken van de nieuwe dam, waarvan men zich veel goeds beloofde en waarvan de uitvoering door den prins van Oranje werd bestuurd (3), terwijl men tot verzekering van de gemeenschap met de Betuwe den 17en Mei (4) had besloten eene brug te doen leggen over den Rijn tusschen IJsseloort en Arnhem, waartoe de kosten waren geschat op *f* 2920, en met de uitvoering van welk werk zich de prins van Oranje heeft belast.

Ook aan den anderen kant van de IJssel, in het overijsselsche, had men getracht, door het stellen van inundatien, het doorbreken van den vijand naar Groningen en Friesland te beletten.

In het begin van de maand Mei waren door de gedeputeerden te velde, op voorstel van den prins van Oranje, die de werken van de IJssel in de provincie Overijssel in oogenschouw had genomen, ook reeds bevelen gegeven "tot het doen stoppen ende aanvullen van de moeren, doorbrecken ende ruineren van verscheydene wegen omtrent Staphorst ende Roveen, het leggen van een dam in 't Swarte-water bij Swol, het opstouwen van de wateren omtrent het retrenchement aldaar, het openen van de sluyzen tot Swartesluys ende Hasselt; om alle de landerijen soo verre het doenlick, ende tot Staphorst voorschreven toe, soo het mogelick is, te doen inunderen, het leggen van een schipbrugge omtrent de Koterschans tot secuyrder communicatie met de provincie van Vriesland ende van Stadt en Lande" (5), en zij droegen de zorg over de uitvoering daarvan op aan den

---

(1) *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol. 151.

(2) *Verbaal Gedeputeerden te Velde* dd. 19 Mei, fol. 194. Brief van de Gedeputeerden aan H. H. M. van den 21en Mei. *Register res. sec. mil. saken*, 1672, fol. 211.

(3) In den brief van den 22en Mei 1672 schrijven de gedeputeerden te velde: «wy hebben by den onsen van gisteren vergeten te seggen off wel die inundatie van de landen tusschen Doesburgh ende Isseloort, met het verloop van 't water impraticabel is op de manier voor desen voorgeslagen ende gecommuniceert; dat wy echter geduyrich doen arbeyden aan het weder opmaken van den doorgebrocken dam vóór de Oypoort tot Doesburgh en dat wy in vast vertrouwen sijn van eenich goet succès met veel minder oncosten.» *Register res. sec. mil. saken*, 1672, fol. 219.

(4) *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol. 181.

(5) *Register res. secrete militaire saken*, 1672, fol. 193. verso. [Brief van de gedeputeerden van den 5en Mei 1672.] Uit de resolutie, welke daarop te Kampen den 8en Mei is genomen door de ridderschap en steden van Overijssel (fol. 213), blijkt, dat de heeren van Vierssen en van Aylva ook last hadden tot het maken van een reduit bij Struycksbult.

gedeputeerde te velde Aernout van Vierssen en aan den luitenant-generaal van de infanterie Hans Willem baron van Aylva, die met den prins van Oranje de voormelde inspectie in het overijsselsche had verrigt. „Indien wy het geluck hebben" zoo schrijven de gedeputeerden „de saken dewelcke van seer facile executie sijn te connen doen, gelijck het behoort, soo oordeelen wy dat den toegangh tot die provinciën absolutelyck inaccessibel is."

De Staten-Generaal keurden bij secrete resolutie van den 17en Mei de genomene maatregelen niet alleen goed: maar bevalen de spoedige uitvoering van de werken aan en gaven aan de gedeputeerden te velde de magtiging om, wanneer dit noodig mogt zijn, bij geval van verzet daartegen van de zijde van de burgers, „de stercke hand" te gebruiken (1).

De schipbrug welke bij de Koterschans zou worden gelegd was vooral noodig om de gemeenschap met de provincie Friesland te verzekeren. Het maken van die brug werd den 29en Mei voor *f* 5450 aangenomen. Vervolgens werden de HH. van Vierssen en van Aylva den 29en Mei door gedeputeerden te velde gemagtigd nog eene schipbrug bij Hasselt over het Zwarte-water te doen leggen en ook het maken van dit werk werd den 5en Junij aanbesteed en voor *f* 2980 aangenomen (2).

Omtrent de dam, welke bij Zwol door het Zwarte-water zou worden gelegd, vindt men vermeld, dat de kosten daarvan begroot werden op *f* 20000, daaronder begrepen de kosten voor de onteigening van den grond welke vergraven moest worden ad *f* 14 à *f* 1500 en die tot het bouwen van eene houten sluis in de dam ad *f* 4 à *f* 5000 (3).

De voormelde werken zijn daarop uitgevoerd geworden en wat het stoppen van de moeren en het afgraven van de wegen betreft, daaromtrent schrijven de gedeputeerden uit Zwol, den 28en Mei „dat sy alleen nog maar regen noodig hadden om alles in die quartieren inaccessibel te maken."

De inundatien, welke men voor de rivier de IJssel heeft kunnen stellen, zouden, voor zoo veel men heeft kunnen nagaan, al ware die rivier verdedigd geworden, in 1672 niets hebben kunnen

(1) Zoo als blijkt uit de resolutie, welke betrekkelijk de uitvoering van de bedoelde werken door de ridderschap en steden van Overijssel den 8en Mei te Kampen is genomen, wilde men wel daartoe de behulpzame hand leenen; zelfs werd aan de gedeputeerden, met de uitvoering belast, nog in bedenking gegeven of het niet noodig zou wezen de rivier de Reese en andere waterleidingen te stoppen: terwijl bij secrete resolutie van H. H. M. van den 23en Mei, de Staten der provincien Friesland, Overijssel en Stad en Lande, werden verzocht, in mindering der op te brengen gelden, te betalen de kosten van het leggen van de dam in het Swartewater, welke dam eene lengte van 300, eene hoogte van 27 voeten zou hebben, *f* 60000 zou moeten kosten en volgens de meening van den prins van Oranje «absoluyt nootsackelick» werd geacht.

(2) *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol. 259, 261 en 368.

(3) Ald. fol. 279.

bijdragen om eenen vijand het doordringen door de zoogenaamde IJssel-linie te beletten. Daartoe was er te groot gebrek aan water en toen de vijand de IJssel naderde was er zelfs zoo weinig water in die rivier, dat den 28en Mei, tusschen IJsseloort en Dieren, veertien plaatsen waren, waar men er door kon rijden en dat den 29en Mei zelfs geen schip den mond van die rivier binnen kon komen (1).

De kracht tot eene verdediging van de IJssel moest dus uitsluitend in het leger worden gevonden en het is om die reden, tot het beoordeelen van de door de verdedigers later genomene maatregelen, vooral noodig den toestand te kennen waarin dat leger zich bevond.

Den 22en Mei 1672 schreef van Beverningh aan den raadpensionaris (2): „Ick kan aen UEd niet onthouden den slechten toestant van de militie, dewelcke hier voor handen is tot besettinge van soo een notabele post (aan de IJssel), ten reguarde van haer getal. Wy hebben die distinctelyck doen natellen ende vinden het voet-

(1) Omtrent de hoeveelheid water, welke toen in de rivier de IJssel was, vindt men het volgende aangeteekend:

In den brief van den prins van Oranje aan den voorzitter van de gedeputeerden te velde, geschreven uit Dieren den 28en Mei 's avonds ten zes ure: «het water begint zoo afgrijszelick te vallen, dat tusschen Ysseloort ende hier wel tien plaatsen sijn, daar men door can rijden.»

In den brief van de gedeputeerden te velde, geschreven uit Zutphen, den 29en Mei, aan den griffier van H. H. M.: «De incomende tijdingen verswaren soo seer aen de eene sijde, ende de wateren van den Issel vervallen dermaten aen d' andere sijde, dat wy ons aen alle canten perplex ende ten uyttersten verlegen vinden, dewijle in die riviere voortaen gansch weynich off geene defensie gevonden can werden ende dat wy met onsen cleynen hoop niet en cunnen bestant sijn tot de nodige tegenweer op soo een lange distantie, als te bewaeren is.»

In den brief van den prins van Oranje van den 29en Mei aan den voorzitter van de gedeputeerden te velde: «het water is dese nacht in den Issel soo gevallen, dat aen de mont geene schepen meer in cunnen comen.»

In den brief van van Beverningh, van den 3en Junij, geschreven uit Zutphen aan den raadpensionaris: «het water van den Yssel loopt verantswegh, en daerdoor comt een breder oever voor de retrenchementen, dewelcke langs den Rhyn opgeworpen syn: soodat deselve voor eerst op hondert plaetsen nagabel is, ende het strant allesints accessibel ende van seer gemackelick descent.»

(2) De Jonge, *Verhandelingen* enz. II, bladz. 365.

Tot het zamenstellen van een veldleger aan de IJssel waren den 6en Mei de gedeputeerden te velde, de prins van Oranje en de veldmaarschalk Wirtz te Doesburg bijeengekomen. Toen bleek, dat er 143 kompagniën bijeen konden worden gebragt (*Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 145.) Dat veldleger is den 18en Mei tusschen Zutphen en Deventer opgesteld en omtrent eene op den 20en Mei door den prins van Oranje daarover gehoudene wapenschouwing schrijven de gedeputeerden bij hunnen brief van den 21en aan den griffier van H. H. M. (fol. 213): «den heere prince van Oranje hadde gisteren op eene heyde omtrent anderhalf uyr van dese stat (Zutphen) by goede ordre gerengeert alle de militie te paart en te voet van dat cleyne leger ende wy moeten met waerheyt seggen dat wy van de paarden ende van de manschap, oock van de ordres ende van de excercitie volkomen sijn voldaan geweest; maer wy moeten daer by voegen dat het getal, bysonder van het voetvolck, soo cleyn is dat wy het houden voor een saeck absolutel. onmogel. dese posten van soo wijden estendu daermede te bewaren.»

volck niet meer als 9200, officieren ende al daer ingereeckent, ende de ruyterije 4800, ende in alle de steeden van den Yssel te saemen syn buyten dien maer 13 compagniën" (1) en den 28[en] daaraanvolgende schreven de gedeputeerden te velde aan den griffier van H. H. M.": 't sedert ontvangen wy van syn Hoogheyt den ingeleyden, daaruyt UEd sult sien, hoe buyten onse verwaghtinge de saken van uyr tot uyr werden van quader conditie, ende wy blyven even swack omtrent de middelen van onse defensie."

Ook waren de kompagniën niet voltallig (2), veel soldaten liepen naar den vijand over en den 1[en] Junij schreven de gedeputeerden te velde aan den griffier (3): " onse swackheyt van volck, door verloop ende sieckten noch seer vermindert, is soo groot, dat soo wy werden geattaqueert, eerder meerder secours is, soo mach UEd wel vasten staat maken dat wy onmogelick den vyant niet connen stuyten; want wy en syn in geen staat, omme op alle de nodige posten de voorsieninge te doen, dewelcke wel gerequireert ware" terwijl Beverningh den 10[en] aan den raadpensionaris schreef (4): "Het is onmogelyck te schryven, off aen yemant te doen begrypen, hoe ellendigh dat wy met onse officieren in dit arme velt-leger gestelt syn, ende wat generale verslaegentheyt in dese steeden is by alle de regenten ende het volck."

Het is dus niet te verwonderen, dat de gedeputeerden te velde en de opperbevelhebber tegen de verdediging van de IJssel waren, daar zij, als op de plaats zelve tegenwoordig, met den toestand van die rivier en van het leger veel beter dan iemand anders bekend waren.

Reeds geruimen tijd vóór dat de Franschen aan den Rijn waren gekomen, vermeende de prins van Oranje dat men de IJssel niet zou kunnen verdedigen (5), en toen men de tijding kreeg, dat de vestingen aan den Rijn den Franschen waren in handen gevallen,

---

(1) De Jonge, *Verhandelingen* II, bladz. 382.

(2) Tot het voltallig houden van de kompagniën werden strenge bevelen gegeven. Zoo waren de gedeputeerden te velde door de Staten van Friesland en Utrecht gemagtigd geworden «om te mogen straffen met geldboeten, suspensie ende selfs by cassatie, de officieren van hare repartitie te velde sijnde, dewelcke in eenige wandebvoiren soo omtrent den staat van hare compagniën, als andersints sullen gevonden werden.» Op den 28[en] Mei schrijft van Beverningh aan den raadpensionaris: «daer hebben soo veel soldaten in de marche ende contramarche gedeserteert, dat het ongeloofflyck, ende de officieren niet t'eenemael te imputeren is. Ook is de betalinge soo different, dat men daerop geen vasten staet can maecken, ende de suppletie van het voetvolck schijnt genoechsaem ondoenlyck; maer het waere te beswaerlyck voor het landt, de compagniën, die soo incompleet sijn, ten vollen te betalen.»

(3) De Jonge, *Verhandelingen* II, bladz. 399.

(4) De Jonge, *Verhandelingen* II, bladz. 436.

(5) Den 17[en] Mei 1672 schreef van Beverningh aan den raadpensionaris (de Jonge *Verhandelingen* II, bladz. 358): «Syne Hoocheyt seyde my desen middagh in 't oor: Wy connen hier (aan de IJssel) niet blyven ende laten Hollant verlooren gaen.» Geheel bezijden de waarheid is dus de bewering van de Montbas niet, dat de prins van Oranje tegen het verdedigen van de

werd het noodig geacht eenen krijgsraad te beleggen om over het al of niet verlaten van de stelling achter die rivier te beraadslagen. 's Namiddags van den 3^{en} Junij, ten drie ure, kwamen de gedeputeerden te velde, de prins van Oranje, de veldmaarschalken Johan Maurits van Nassau en Wirtz, de graaf van Hoorn, generaalmeester van de artillerie, de graaf van Nassau, luitenant-generaal van de kavallerie, de graaf van Stirum, sergeant-majoor-generaal van het leger en de markies de Montbas, kommissaris-generaal van de kavallerie, in het hoofdkwartier des prinsen van Oranje bijeen, en het was ten gevolge van de daarna plaats gehad hebbende beraadslagingen (1), dat er besloten werd, de gedeputeerden van H. H. M. tot de secrete militaire zaken uit te noodigen naar het leger te komen, ten einde omtrent het al of niet verlaten van de bedoelde stelling eene beslissing te nemen; terwijl de prins van Oranje den 4^{en} Junij aan de bevelhebbers in het leger deed kennen „dat men met het leger geposteert sal blijven leggen langs den Yssel, om deselve tegen de passagien van den vyant te bewaren, ende dat derhalven een yeder sijnen post aldaer moet waernemen en dat men op dagh en nacht sal laten continueren den arbeyt aen de wercken om die te brengen in een volcomen postuer van defensie (2).”

De uitslag van de gehouden beraadslaging werd door van Beverningh aan den griffier van H. H. M., bij zijnen brief van 8 Junij 1672 (3), medegedeeld:

„Wy hebben desen dagh” zoo schrijft hij „over den geheelen toestant der saecken, ende wat te doen off te laeten is, gehouden een krygsraet met alle de Hooge Officieren van het leger, ende

---

IJssel was. Alleen de redenen waarom deze daartegen gestemd was, vermeent men dat door hem verkeerd worden opgegeven.

In zijne *Memoires* pag. 19 leest men: «Ce conseil (krijgsraad van den 3^{en} Junij 1672) fut tenu avant que le roy eut pris Wezel; on y mit en délibération sans mélange d'autres questions, si on abandonneroit l'Issel; on ne parla point de la conservation de l'isle du Betuw; on ne jugeoit pas qu'avec si peu de trouppes on pût maintenir vingt lieues de rivière, les amis de monsieur le prince d'Orange firent leurs efforts pour persuader de l'abandonner, particulièrement monsieur Wirtz lequel avoit changé de party, et s'étoit jetté dans les interest de ce prince, quoyqu'il eut l'obligation de son employ à messieurs les estats de Hollande qui estoient prevenus par l'asseurance qu'on leur avoit donnée qu'on ne pouvoit forcer les retranchemens; ce fut aussi une des causes qui fit prendre la résolution de conserver l'Issel.

«Cependant monsieur le prince d'Orange bruloit d'impatience d'abandonner cette rivière tant à cause qu'il appréhendoit d'estre forcé dans ses retranchemens, que parce qu'il vouloit suivre le plan qu'il avoit projetté de se retirer dans le poste de Bodegrave; afin de fortifier le peuple dans le bon dessein qu'il avoit pour luy et rejeter tout le mauvais succès sur ceux qui gouvernoient» en verder pag. 24: «Sans doute il (le prince d'Orange) n'a jamais eu la pensée de conserver l'Issel, ny le Betuw mais de faire seulement quelque effort apparent de conserver les postes, parce qu'il avoit esté resolu dans le conseil de guerre de les maintenir.»

(1) In de bijlage n°. III is in bijzonderheden vermeld wat in dien krijgsraad is voorgevallen.

(2) *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol. 340.

(3) Deze brief is medegedeeld bij de Jonge *Verhandelingen* enz. II, bladz. 407.

vinden ons door hare raisonnementen soodanigh verset, dat wy ons niet derven chargeren met den uytslagh van de deliberatien ten eenen off ten anderen: want sy syn onses oordeels *de summa rei* ende inpliceren het verlies van lant ende reputatie. Wy hebben derhalven hier gevonden aen de eene zyde te doen al wat mogelick is, met hulpe van de aengecomen huysluyden, met arbeyt ende met gelt, ende an d'andere zyde te vergen aen de Heeren gedelegeert tot de secrete militaire saecken, dat sy, alle andere saecken ter syden gestelt, een keer willen doen tot op Arnhem, ten eynde wy nevens syne Hoogheyt met haer daer mogen abboucheren.″ Op dit schrijven werd bij secrete resolutie van den 4en Junij ('s namiddags ten 4 ure) door H. H. M. besloten ″dat H. H. M. met en nevens den raad van State te zamen en corps zullen vervoegen binnen de stad Arnhem ten einde te delibereren″ (1) en

(1) *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 308.

Hoe de meening van de algemeene Staten omtrent het verdedigen van de IJssel was, kan blijken uit den hoogst merkwaardigen brief, welken de raadpensionaris den 4en Junij 1672 schreef aan van Beverningh (de Jonge, *Verhandelingen*, II, bladz. 409):

«Zedert», zoo schrijft de Witt, «is my gecommuniceert Uw Ed. missive van den 3en deses, geschreven aen den heer griffier Fagel, ende heeft deselve ons in eenich bekommerlyck bedencken gebracht, of wel de hooge militaire officieren, waermede Uw Ed. adviseert by de heeren Haer Hooch Mogende gedeputeerden ende gevolmachtichden aldaer gedelibereert te wesen, wederomme, als in den jaere 1665, wel eenige aenleydinge met haere advisen (1) mogen hebben gegeven, om de post aen den Yssel te abandonneren ende het leger in de garnisoenen te trecken; alhoewel ick my niet en can inbeelden, dat de saecken daer naer syn staende, enz. enz.» Verder «soodat ick niet anders can calculeren off Uw Ed. sullen aldaer inde dertich duysendt man ruyteren ende knechten by den anderen hebben; daerby dan noch comende eene rechtvaerdige saecke, waerop wy eene resolutheydt ende standtvastigheydt mogen bouwen ende de hulpe van den Godt der Heyerschaeren met een vast betrouwen verwachten: invoegen dat ick wil hopen, indien by de voorschreven hooge officieren wederomme soo bekrompe gedachten ende advisen mogen wesen ofte noch werden geuyttet, dat Uw Ed. deselve met cordaetheydt ende met betooninge van een sonderlingen ernst sal van de handt wysen ende niet gedoogen, dat in 't leger by de mindere officieren ende gemeene soldaeten soodanige voorslaegen ofte gedachten comen bekent te werden ofte in te sluypen, alsoo deselve, myns oordeels, capabel souden syn het leger meerder in moet ende couragie te verswacken, als alle de considerable secoursen, Uw Ed. van dach tot dach toecomende, hetselve leger sullen connen stercken.

«Ick kan Uw. Ed. verseeckeren, dat de heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt eenparichlyck van sentiment syn, dat den vyandt vóór de revieren moet werden affgewacht, ende onder Godes zegen aldaer met de waepenen gestuyt. 'T selve is oock van langen tyde geweest de eenpaerige resolutie van Haer Hoogh Mogende, van de heeren Staten van alle de provincien, ende 't verwachten van alle de goede ingesetenen van den lande; soo als Uw. Ed. uit de heeren derwaerts (Arnhem) affgaende breeder sal gelieven te vernemen» enz.

Hierbij moet evenwel opgemerkt worden dat hetgeen in de volgende dagen is gebeurd die meening wel heeft doen veranderen. Dit blijkt uit den brief van den raadpensionaris aan van Beverningh van den 10en Junij 1672 (bladz. 446): «Maer ingevalle het echter Godt de Heere almachtich gelieven mochte ons het ongeluck toe te senden, dat den vyandt quaeme door te breecken (in de Veluwe en in de Betuwe) soo kan ick nevens Uw. Ed. mede niet anders oordeelen, of Uw. Ed. sullen het leger aldaer nootsaekelyck moeten opbreecken.»

(1) Die advisen zijn vermeld in de bijlage n°. III.

ten gevolge van dat besluit is te Arnhem, den 5[en] Junij des avonds ten 10 ure, die merkwaardige vergadering gehouden, waarin werd bepaald "dat de voors: post aen den Issel na het uytterste vermogen sal werden gedefendeert ende gemaintineert ende dat dese haar Hooch. mog. resolutie aan de gemelte Heeren Haar Hooch. mog. gedep[en] ende gevolm[en] te velde ende den Heere prince van Oragne als capitein-generaal over de legers voor de jegenwoordige expeditie, sal worden bekend gemaeckt"; waarop die gedeputeerden en de prins van Oranje verklaard hebben (1) "dat deselve acquiesceerden aan de voors. resolutie ende onder Godes genadigen zegen hare uytterste debvoiren souden aanwenden omme die met alle cordaatheyt ter executie te stellen, biddende dat den Almachtigen Godt daartoe sijne genadige hulpe soude willen verlenen."

Het voormeld besluit is daarop door H. H. M. bij secrete resolutie van 7 Junij 1672 (2) goedgekeurd, met dien verstande echter dat den gedeputeerden te velde zou worden aangeschreven, dat aan hen en aan den prins van Oranje werd overgelaten" omme na de opkomende veranderingen ende occurentien en voorvallen van saken *pro re nata* telkens te resolveren met de macht van het landt te ageren, die in 't geheel off ten dele te employeren off te verbrengen soo als deselve naar ingenomen advis als boven sullen oordelen te behoren."

Het was naar aanleiding van die magtiging en ten gevolge van het doorbreken van den vijand in de Betuwe, dat, zoo als later zal worden vermeld, het leger aan de IJssel werd opgebroken.

---

(1) In eenen brief van de gedeputeerden te velde aan den griffier van H. H. M. van den 10[en] Junij 1672 (de Jonge *Verhandelingen* II, bladz. 440) leest men omtrent die verklaring: «soo moeten wy in goeden gemoede seggen, dat wy ons op die vrage (of de redenen tot het maintineren van den Issel niet verre en prevaleerden boven de redenen, die souden mogen dienen, om de post aldaer te verlaten) *in terminis* niet en hebben geëxpliceert, oock voorbedaghtelyck niet hebben goetgevonden, ons daerop te verclaren, daer omme oock sorghvuldighlyck hebben vermyt het preadvis, 't welck ons geverght is; maer dat wy absolutelyck ende eenparigh geweest syn van opinie, ende deselve oock soodanigh geuyttet, dat wy aen de eene zyde vast stelden, dat den Issel niet te defenderen en is, noch met die militie dewelcke voorhanden was, noch oock met het renfort, 't welck wy te gemoet sagen, maar dat wy aen de andere zyde wel geresolveert waeren, alles by te brengen, wat mogelyck soude syn, om met allen yver, stantvastigheyt ende courage tot maintien van dien post te doen, onder den zegen van Godt almachtigh, wat eenighsins doenlyck soude syn, volgens de resolutie die H.Ed. Mog. souden nemen, dewelcke wy dienvolgende versochten by geschrifte. Ende gelyck nu daerop gevolght is de voorgementioneerde resolutie (van den 7[en] Junij 1672), soo seggen wy als noch, dat wy niet en sullen in gebreecke blyven, van te doen tot maintien van desen post, wat gedaen sal connen worden, biddende Godt almaghtigh synen genadigen zegen daertoe te willen verleenen, maer dat wy ons niet gaerne souden sien beswaert met een discernement van oordeel, 't welck wy niet geinterponeert en hebben.»

Men leze ook den brief van van Beverningh aan den raadpensionaris van den 10[en] Junij 1672. De Jonge *Verhandelingen* II, bladz. 436.

(2) De secrete resolutie van H. H. M. van 7 Junij 1672, waarbij het besluit van de gedeputeerden, te Arnhem genomen, is goedgekeurd geworden en waarbij is gevoegd het zeer belangrijke rapport van die gedeputeerden, is medegedeeld in de Bijlage N°. V.

Omtrent de plaatsing van het leger achter de IJssel, op verschillende tijden, zijn ons de volgende bijzonderheden bekend geworden.

Tot den 26en Mei was het leger gekampeerd bij Nieuwenbeek, tusschen Zutphen en Deventer. Toen evenwel de vijand naderde, werd door de gedeputeerden te velde, in overleg met den prins van Oranje, den 24en Mei, besloten (1):

dat het hoofdkwartier van het leger te Nieuwenbeek zou blijven, en dat bij die plaats, welke beschouwd werd als zeer geschikt voor een vijand, om er door de linie te breken, 6 regimenten kavallerie en 6 regimenten infanterie zouden blijven gekampeerd,

dat tot verdediging van de Nederbetuwe 2 regimenten kavallerie en 2 regimenten infanterie gekampeerd zouden worden tusschen Huyssen en IJsseloort,

dat tot verdediging van de retranchementen langs de IJssel zouden worden gekampeerd:

tusschen IJsseloort en Doesburg 2 regimenten kavallerie en 3 regimenten infanterie (2),

tusschen Doesburg en Zutphen, tegen over Brouckhorst, 2 regimenten kavallerie en 2 regimenten infanterie (3),

en tusschen Deventer en Zwol 2 regimenten kavallerie en 3 regimenten infanterie.

Dat besluit is den 26en Mei uitgevoerd nadat aan alle besturen van de omliggende steden enz. was aangeschreven, om tot het doen maken der hutten voor de manschappen enz. al het zich aldaar bevindende stroo naar de IJssel te zenden.

De veldmaarschalk Johan Maurits van Nassau had zijn hoofdkwartier te Nieuwenbeek en dat van Paulus Wirtz was te Dieren geplaatst.

Voor zooveel men heeft kunnen nagaan was het leger, voor het grootste gedeelte, nog in die zelfde plaatsen gekampeerd toen de vijand de IJssel naderde, kort vóór dat bevel gegeven werd om naar Utrecht terug te trekken.

Omtrent de troepen uit de spaansche Nederlanden, de waardgelders en de huislieden, die tot versterking van het leger in het laatst der maand Mei bevel ontvingen om naar de IJssel te vertrekken, werd den 2en Junij (4) bepaald dat:

in het kwartier Nieuwenbeek 500 spaansche ruiters,
tusschen dat kwartier en Deventer 500 〃 〃
tusschen IJsseloort en Zutphen 1000 〃 〃
onder Deventer het infanterie-regiment van Cassiopijn,
op de Fraterswaart het infanterie-regiment van Beveren,

(1) *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol. 215.

(2) Omdat er gebrek aan stroo was tot het doen maken van de noodige hutten, werden die 5 regimenten eerst eenige dagen te Rhede en Velp ingekwartierd.

(3) Om dezelfde zoo even opgegeven reden werden deze 4 regimenten te Brummen en in de huizen, langs de IJssel staande, ingekwartierd.

(4) *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol. 294.

tusschen Doesburg en Arnhem het infanterie-regiment van Pain et Vin,

tusschen IJsseloort en het Munickelant het infanterie-regiment van Scot,

op het Munickelant het infanterie-regiment van Golstein,

in het hoofdkwartier het spaansche infanterie-regiment van Westerloo,

beneden Nieuwenbeek 1000 huislieden,

tusschen Nieuwenbeek en Doesburg 1000 huislieden,

tusschen Doesburg en IJsseloort 2250 huislieden, en

binnen de vesting Zutphen de waardgelders zouden worden gelegd.

Die bepalingen zijn slechts voor een gedeelte kunnen worden nagekomen; daar de huislieden en de waardgelders zich niet voor in de eerste dagen van Junij bij het leger hebben gevoegd, terwijl de infanterie-regimenten uit de spaansche Nederlanden eerst den 9en van die maand te Arnhem, en de spaansche ruiters (1) eerst den 13en daaraanvolgende te Rhenen zijn aangekomen.

VIII.

KRIJGS-VERRIGTINGEN DER BEIDE LEGERS.

A.

VAN HET BEGIN VAN DEN VELDTOGT TOT HET VERLATEN VAN DE IJSSEL.

Zoo als hiervoren is vermeld had Engeland den 27en Maart, Frankrijk den 6en April 1672 aan de republiek den oorlog verklaard (2).

Deze oorlogsverklaringen hadden ten gevolge gehad, dat, bij secrete resolutie van H. H. M. van 15 April daaraanvolgende (3), de gedeputeerden te velde werden gemagtigd, „omme de troupes van den coningh van Vranckryck ende derselver aanhangeren en defautoren alomme, op wat plaatsen die oock soude mogen gevonden werden, aan te tasten ende is het doenlick te ruineren ende verslaan; oock de steden ende sterckten, in dewelcke die voorschreven troupes sijn gelogeert off haar subsistentie vinden ende halen, te

(1) Deze ruiters, ten getale van 2000, waren ten gevolge van het meer vermeld tractaat van den 18en Maart door Monterey naar Holland gezonden, onder het bevel van den markies de Louvignies.

(2) Den 28en Mei daarop volgde de oorlogsverklaring van den bisschop van Munster en den keurvorst van Keulen.

(3) *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 3 en 5.

Bij secrete resolutie van denzelfden dag was ook nog bepaald, dat de prins van Oranje zou worden verzocht den kolonel Stecke, die daartoe vroeger het voorstel had gedaan, uit te noodigen te berigten of het nog mogelijk zou zijn het magazijn dat de Franschen te Nuys hadden opgerigt in den brand te doen steken, en, zoo ja, zulks ten uitvoer te doen brengen «ende aan de ondernemers van 't voorsz exploict in cas van succes tot een recompense te mogen toeseggen een vaandrichs- of lieutenants-plaatse, sullende by Haar Hoog Mog. alle convenable officien werden aangewent om het gunt by sijn Hooch'. desen aangaande in cas van succes soude mogen werden toegeseyt effect te doen sorteren.»

mogen aantasten, veroveren ende vermeesteren, 't sy by surprise off andersints, ende voorts daaromtrent alles te doen wat deselve ten meesten dienste van den lande sullen oordelen te behoren," en dat bij secrete resolutie van den 18en April aan den veldmaarschalk Johan Maurits van Nassau en den 25en daaraanvolgende aan de kolonels Kirk-Patrik en Zidlenitski en aan Willem Lieven van Vrybergen de last werd opgedragen, om met de daarvoor beschikbaar gestelde legerafdeelingen te trachten den vijand afbreuk te doen.

De troepen, welke tot de legerafdeeling behoorden, die onder de bevelen van Johan Maurits van Nassau was gesteld, bestonden uit 1800 man kavallerie en 600 man infanterie (1) en werden den 27en April bijeengetrokken met het doel, om de fransche troepen, die door Chamilly in het keulsche vereenigd werden, aan te tasten en uiteen te slaan.

Alhoewel de uitkomst van dien togt, waarmede de vijandelijkheden begonnen, aan het doel niet heeft beantwoord, omdat de verregaande ongehoorzaamheid der troepen het den bevelhebber onmogelijk maakte den vijand bij verrassing aan te tasten, was Chamilly evenwel daardoor genoodzaakt geworden zijne troepen bijeen te trekken, hetwelk de behoorlijke voeding der manschappen enz. zeer bezwaarlijk maakte. In den hier volgenden brief van den graaf van Nassau, uit Wezel den 27en April aan den prins van Oranje geschreven, zijn nadere bijzonderheden omtrent dien togt vermeld (2):

(1) Die legerafdeeling zou, volgens daartoe door H. H. M. bij secrete resolutie van den 18en April (2e paaschdag) 1672 gegeven bevelen, zijn zamengesteld geweest uit:

7	komp.	infanterie	en	1	kavallerie,	van	de	bezetting	van	Meurs.
10	»	»	»	1	»	»	»	»	»	Orsoy.
22	»	»	»	3	»	»	»	»	»	Rijnberk.
23	»	»	»	8	»	»	»	»	»	Wezel.
7	»	»	»	1	»	»	»	»	»	Rees.
2	»	»			-	»	»	»	»	Fort Nieuw-Rees.
10	»	»	»	3	»	»	»	»	»	Emmerik.

Het schijnt dat Johan Maurits van Nassau slechts een gedeelte daarvan heeft gebruikt.

(2) Deze brief (extract) is door de gedeputeerden te velde bij hunnen brief van den 28en April aan den griffier van H. H. M. in afschrift medegedeeld en wordt gevonden in het *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 70 verso.

Op dien brief is door H. H. M. den 1en Mei de volgende secrete resolutie genomen: «Is goet gevonden ende verstaan dat copie van de voorschr. missive gesonden sal werden aan den heere prince van Orange als capiteyn-generaal van de legers van den Staat voor de tegenwoordige expeditie: ten eynde sijn Hoocheyt gehoort, den gem. heere grave van Nassau sich pertinentelick informere ende doe informeren op de conduite die by die officieren, ruyteren en soldaten tot de executie van 't voorschr. exploit gebruyckt, is gehouden; mitsgaders hoe ende door wie de ongeregeltheden, moetwillichheden en ongehoorsaamheden in desselfs missive gemelt, sijn gepleecht ende voorts die ordre stellen dat niet alleen de voorsch. ruyteren ende soldaten, maar insonderheyt mede de voorschr. officieren sonder eenige reflectie off aansien van personen, maachschap off parentage, tot onderhoudinge van goede discipline rigoureuselyck, andere ten exempel, mogen werden gestraft ende dat de gem. heeren H. H. M. gedeputeerden en gevolmachtigden te velde sullen werden versocht sijn Hoocheyt daartoe te animeren, encourageren ende met de authoriteit van den Staat ten uyttersten te appuyeren.»

Monseigneur.

„J'ay esté si malheureux de n'avoir rien peu faire pour le service de l'estat avec ce partie, qui estoit assez considérable en cavallerie, veu que les ennemis avoit esté adverti de nostre dessein trois jours auparavant, comme paisants dans le païs m'ont dit, et il y a bien apparence que cela est véritable, parcequ'un paisant qui a sa maison contre la barrière où trois compagnies de cavallerie françoise avoient la guarde, m'a dit que depuis trois nuits cette guarde s'estoit tousjours tenue à cheval et avoit faite battre l'estrade continuellement de tous costez; esté fort en peine pour faire donc ma rélation entiere de tout-ce qui s'est passé, je diray à vostre altesse que je suis party d'icy le dimanche et suis allé droit au rendez-vous, où j'ay trouvé toute la cavallerie avec quatre cents hommes d'infanterie, tiré du guarnison de Rhijnberq et de Rhees, où je me suis tenu à couvert le plus que j'ay peu jusques une heure avant soleil couchant, où j'ay commencé à marcher pour passer de jour les défillés qu'ils estoient asses difficiles; après avoir disposé toutes les troupes comme elles devoient marcher et donné à chaque colonel celles qu'il devoit commander, je marchois dans cett'ordre toute la nuict pour arriver à la pointe du jour à la barrière proche de Huils, par où il falloit passer pour entrer dans les quartiers de l'ennemy, où estoit logé le régiment du comte de Lippe et la Feuilllade. J'avois envoyé, pendant la marche, le lieutenant de Cabeljau, qui est de ce païs là, avec deux cavaliers pour scavoir des paisants qui demeurent en deça du passage, lesquels il cognoit particulièrement et qui sont sujets du roy d'Espagne, comme quoy la garde estoit disposé; qui me rapporta qu'il n'y avoit que 5 ou 6 cavalliers de garde à cette barrière, je croyois donc de pouvoir surprendre cette garde sans faire du bruict et sans donner l'alarme aux quartiers de la cavallerie, et pour cett' effect je fus detascher quelque infanterie pour les surprendre dans la maison, qui est contre cette barrière, où je m'en allois avec eux pour tascher que cela se fasse secrètement; mais ils avoient esté desjà advertis non pas seulement à cette barrière mais aussy dans touts les quartiers là autour, à onse heure la nuit de nostre arrivée, par deux paysants qui nous avoient veu. Nous les trouvasmes à cheval à la barrière, où ils tirèrent d'abord quelques coups sur l'infanterie et s'enfuirent et comme il estoit impossible de les suivre à cause de la barrière qui estoit la plus forte que j'ay jamais veu, et serré partout avec un fort espais, pour ne le pouvoir coupper, ny avec hache ny scie: cela leur donna le temps de se sauver. A la fin je fais coupper les pièces d'une barricade qui estoit aussy serré par de suis (?) et qui estoit au costé de la barricade, où nous eusmes un passage pour passer un à un, où je poussois d'abord avec le premier esquadron droit à Huils, espérant d'y trouver encore la compagnie du capitain Frede du régiment du

comte de Lippe; mais j'appris, que d'abord qu'il avoit esté advertie par ces susdits paysants à unze heure du nuict de nostre marche, il avoit fait sonner l'alarme et s'estoit sauvé à Kempe. Quelques cavalliers de nostre avant-garde poussèrent là quelques cavalliers des ennemis qui avoient encor resté, ou dans cette petite ville ou dans les sauces (?) là prosche, où ils tuèrent un corporal de la compagnie du comte de Lippe, comme j'ay veu par les passeports et lettres qu'il avoit sur luy. Il ne voulloit point de quartier, apparamment à cause qu'il avoit autrefois déserté de la compagnie du comte de Lippe qui a esté mon major dans ce temps là. On m'advertit qu'il avoit un garnison dans le chatteau de cette petite ville de Huils; j'envoyois un trompette pour les faire sommer de se rendre ou ils fierent, du commencement, les fierres et dirent qu'ils se voulloient défendre et tirèrent quelques coups de fauconneaux sur nos gens, où j'envois derechef leur faire dire que s'ils ne se rendoient pas tout aussitost et qu'ils me donnassent la peyne de les attaquer, je les ferois brusler dans le chatteau et fis marcher l'infanterie en mesme temps; voyant cela ils me tierent dire qu'ils se vouloient rendre, je m'en allois dont moy-mesme là et les fais sortir, où ils me prièrent si instamment de leur rendre la liberté et permission de retourner au régiment de Piemont, dont ils estoient, et comme j'ai cru que vostre altesse ne le trouveroit pas mauvais et que cela pourroit plustost produire à l'advenir des bons que des mauvais effects, je leur donnois un passeport pour pouvoir aller à Kempen. J'appris là qu'il y avoit à un demy lieu delà, à une autre barrière du costé de Meurs, une garde de trois compagnies de cavallerie françoise; je marchois droit là pour les attaquer; mais en y marchant l'infanterie aussy bien que la cavallerie destascha si furieusement à tirer aux poulles et oys que j'ay esté moy-mesme bien trois ou quatre fois devant chaque compagnie défendre cette tierraillerie et de ne laisser sortir qui que ce soit de leur rang pour pillager sur peyne de la vie. Cette inobéissance et cette tiraillerie a esté la cause qne nous avons manqué ces trois compagnies ou plustost les six (car je croys qu'asseurement les trois autres, qui les devoient relever ce jour-là de garde, les avoient desjà joints, car la piste de leur marche estoit trop fort pour trois compagnies et aussy les paysants nous dirent que c'estoit là l'heure qu'ils se relevoient d'ordinaire,) car comme ils entendirent cette tiraillerie, qui estoit proche d'eux, ils envoyèrent reconnoistre et ils virent que nous estions trop forts pour eux; ils se retirèrent bien viste de nous. ″ (1)

Het fransche leger werd intusschen te Charleroi verzameld, alwaar de koning den 5en Mei aankwam, het in oogenschouw nam

(1) Deze brief is bijna letterlijk afgedrukt naar de kopij in het Register der resolutien voor de secrete militaire zaken, en nog daarenboven met een ander afschrift vergeleken, dat echter nagenoeg eensluidend was.

en na den spaanschen landvoogd, den graaf Monterey, kennis te hebben gegeven dat hij over het spaansche grondgebied zou trekken (1), in de rigting van Maastricht zijne troepen liet voortrukken. Te Tongeren gekomen zijnde werd Lodewijk uit naam van den koning van Spanje door een officier begroet, welken hij met zijne met diamanten versierde afbeelding begiftigde.

Turenne, die met zijne legerafdeeling den 9en Mei, dat is twee dagen vroeger dan de koning, was opgerukt, vereenigde zich met de leger-afdeeling van den maarschalk de Crequi, waarover Chamilly thans het bevel voerde, en maakte zich meester van Tongeren, Maseyck, St. Truyen en Bilsen om daardoor van de gemeenschap met de vesting Charleroi meester te blijven.

Den 17en Mei kwam Lodewijk bij Visé, aan de Maas, aan en vereenigde zijne magt met die van Turenne, terwijl Condé den 19en daaraanvolgende met zijne legerafdeeling in de nabijheid van Luik verscheen.

Door de uitvoering van die bewegingen was de vesting Maas-

---

(1) De koning schreef den volgenden brief aan Monterey:

«Mon cousin!

«Ayant fait assembler icy deux puissantes armées, à la teste desqu'elles j'ay resolu de marcher en personne contre les Hollandois et d'en faire commander une par mon cousin le prince de Condé, qu'il assemble sous Sedan, j'envoye le sieur de Vouldy, l'un des gentilhommes ordinaires de ma maison, pour vous expliquer les endroits de la domination de mon frère le roy Catholique par où elles auront à passer pour s'acheminer aux païs possédés par les Hollandois, et vous asseurer que j'ay donné de si bons ordres pour la discipline de celles de mes troupes, qui composent mes des armées, que les subjects de mon dit frère n'en recevront pas une grande incommodité; sur quoy me remettant à ce que vous dira de bouche le dit sieur de Vouldy, je ne vous feray la présente plus longue que pour prier Dieu.

«Au camp devant Charleroy le 5e may 1672.

Signé Louis.
Plus bas Tellier.

Waarop de graaf het volgende antwoord gaf:

«Sire!

«J'ay receu avec toute sorte de respect la lettre que votre majesté a escrite ce jourd'huy et j'ay escoutez plus particulièrement le sr. de Vouldy sur le passage que V. Maje souhaitte de ses troupes par les domaines du roy mon maistre pour faire la guerre aux Hollandois, mais Votre Maje ne pouvant ignorer le traitté qui s'est conclu avec eux et que cette demande se doit diriger en Espagne de laquelle resource doivent émaner les ordres, que j'ay à exécuter dans une matière de cette conséquence, et que je ne puis de ma part m'avancer sans icelles à donner ce passage, je regrette de ne pouvoir condescendre à l'exécution de tout ce qui regarde le bon plaisir de V. Maje. à laquelle je supplie de me permettre que je puisse me prévaloir de cette occasion pour dire combien j'ay esté surpris par la nouvelle que je viens de recevoir du corps des troupes et du canon qui sont passées et logées dernièrement par des terres incontestables du roy mon maistre, quand je devois espérer de la très grande justification de V. Maje. et la foy de sa royale parole qu'elle ne permettra que l'on fasse préjudice au droit et souveraineté de ces estats quand ceux de Ve Maje. sont si fort respectés de nostre part etc. etc. (Vertaling uit het Spaansch.)

Deze brieven werden door den griffier van H. H. M. medegedeeld aan de gedeputeerden te velde, den 7en Mei 1672. *Verbaal Gedeputeerden te Velde*, bijlage no. 135.

tricht ingesloten; waarop in een door Lodewijk gehouden krijgsraad, tegen het gevoelen van Condé, werd bepaald, dat die vesting geblokkeerd en de aanval op de republiek langs den Rijn gedaan zou worden.

Chamilly, met 6000 man infanterie en 4000 man kavallerie achtergelaten, zou zich met de nog verwacht wordende troepen onder bevel van de Nancré vereenigen en de veroveringen in den omtrek van Maastricht trachten uit te breiden.

Hij bezette het kasteel Valkenburg en liet Maseyck naar de ontwerpen van Vauban versterken.

Het leger waarbij de koning zich bevond trok naar den Rijn. Condé ging den 22en Mei over de Maas in de rigting naar Wezel voort en belegerde die vesting den 1en Junij met een korps van 6000 man. Den 3en Junij gaf de bevelhebber van de Lippeschans, de kapitein Dirk van Wanroy, den aan hem toevertrouwden post over en den 5en daaraanvolgende werd de vesting Wezel door den bevelhebber, den kolonel Johan van Santen, bij onderhandeling aan Condé overgegeven. Deze veldheer trok voorts naar Emmerik, welke vesting reeds door de nederlandsche troepen was verlaten op verzoek van den keurvorst van Brandenburg, die wenschte, dat zij onzijdig zou blijven, omdat er de archieven van het vorstendom Kleef werden bewaard (1). Condé kwam er den 8en Junij aan, nam den 9en Deutichem, en trok vervolgens naar Rees, welke vesting door Turenne belegerd werd.

De tegen over Rees gelegene schans, het fort Nieuw-Rees genaamd, werd door den kapitein Hugo van der Hoeff zonder eenigen tegenstand te bieden overgegeven, en de vesting Rees, waarvan de verdediging was toevertrouwd aan den luitenant-kolonel Ditmar van Wijnbergen, viel ten gevolge van een plaats gehad hebbenden opstand van de burgerij, waarbij de bevelhebber en de bezetting werden gevangen genomen, den 10en van die maand den vijand in handen.

Intusschen waren, vóór dat Turenne te Rees kwam, de vestingen Orsoy, Burik en Rijnberk reeds in handen van de Franschen gevallen.

De eerst vermelde plaats was den 3en Junij, Burik was na vrij goed verdedigd te zijn geworden door den kapitein Otto van Heeckeren heer van Pekkendam, vóór dat Turenne de bestorming had doen uitvoeren, den 4en van die maand, en de vesting Rijnberk was door verraad van den bevelhebber, den kolonel der kavallerie Baron d'Ossery, den 6en daaraanvolgende aan de Franschen overgegeven.

De bisschop van Munster was ook reeds de republiek binnen gedrongen, had den 1en Junij de heerlijkheid Lingen in bezit genomen en Oldenzaal, Ootmarsum, Enschedé, Almelo, Delden,

---

(1) Dit wordt vermeld in den brief van de gedeputeerden te velde aan den griffier van H. H. M. geschreven uit Zutphen den 3en Junij 1672, welke is vermeld bij de Jonge *Verhandelingen* enz., II, bl. 406.

Goor en Borkulo doen bezetten, terwijl hij den voormelden dag nog eenen aanvang maakte met de belegering van Grol. Vóór die stad vereenigde hij zich met de legerafdeeling, uit fransche en keulsche troepen bestaande, waarmede Luxemburg van de vesting Dorsten, aan de Lippe, de republiek naderde. Grol, alwaar de luitenant-kolonel der infanterie Gustaff Tungel het bevel voerde, werd den 10en Junij aan den vijand overgegeven, terwijl een gedeelte der munstersche troepen, 2000 man sterk, naar Breevoort gezonden, zich den 18en Junij van die plaats, alwaar Adriaan van Keppel het bevel voerde, meester maakte.

Na de inneming van Grol trokken de verbondene legers naar Deventer, in welke vesting de kolonel Stekke het bevel voerde. Zij werd den 16en Junij ingesloten, en viel den 22en Junij den vijand in handen en Hattem, Elburg en Harderwijk, Zwol, Hasselt, Kampen, Zwartsluis, de Ommerschans, werden allen zonder veel moeite door den bisschop in korten tijd bemagtigd (1).

Binnen weinige dagen waren dus alle kleefsche en vele andere vestingen door den vijand vermeesterd (2). Verraad, lafhartigheid en onkunde, gepaard met gebrek aan voldoende middelen, ziedaar de oorzaken, waardoor bolwerken, die bij de verdediging van de republiek van veel nut zouden hebben kunnen zijn, indien zij, behoorlijk verdedigd, den vijand zoo lang hadden kunnen ophouden (3), dat men in de gelegenheid ware geweest het leger dat aan de IJssel lag in goeden staat te brengen, — dat die bolwerken in plaats daarvan aan die verdediging zelfs nadeelig zijn geweest: want

(1) Zoo als reeds in de voorrede van dit werk is aangemerkt is het doel van de schrijvers om van den oorlog van 1672 meer bepaaldelijk te behandelen hetgeen betrekking heeft tot dat gedeelte van de verdediging van de republiek, waardoor het indringen van de Franschen in het hart des lands is belet geworden en hetwelk thans nog als het voornaamste gedeelte van de verdediging van ons land wordt beschouwd. Om die reden is hier slechts met weinig woorden vermeld op welke wijze de vijandelijkheden door den bisschop van Munster enz. zijn begonnen. Verdere bijzonderheden omtrent de krijgsverrigtingen van dien geestelijke enz. zijn te lezen in Depping's meermalen aanhaalde *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen in verbond met Frankrijk tegen Holland* in 1672, 1673 en 1674.

(2) De wijze, op welke die vermeestering heeft plaats gehad, in bijzonderheden te vermelden hebben de schrijvers onnoodig geacht. Bij het openbaar maken van bijzonderheden betrekkelijk den oorlog van 1672, uit minder bekende bronnen, hebben zij vermeend zeer oppervlakkig te mogen zijn bij het vermelden van de veroveringen van den vijand in het begin van den oorlog, daar die veroveringen toch reeds door zoo vele schrijvers uitvoerig zijn behandeld geworden.

(3) Opmerkelijk zijn de woorden van den raadpensionaris de Witt die men leest in zijnen brief van den 4en Junij 1672 aan van Beverningh:

«Dat wy Godt almachtich ten hoochsten te dancken hebben dat hy den coning van Vranckryck geinspireert heeft die gedachten die hem acht daegen tot Charleroy ende ontrent drie weecken ontrent Maestricht hebben doen arresteren, ende die hem nu, soo wy hopen, met de aengevangen belegeringe van Wesel noch al wederom wat sal doen ophouden; door alle 't welcke ons gelegentheydt gegeven is, om het leger aldaer (aan de IJssel) soo notabelyck te doen stercken enz.» De Jonge *Verhandelingen* enz. II, bladz. 411.

zij veroorzaakten eene geheel nuttelooze versnippering van levende strijdkrachten; terwijl daarenboven door het blokkeren van Maastricht door de Franschen een gedeelte van die krijgsmagt voor die verdediging is verloren moeten gaan.

Maar het verlies van zoo vele sterkten, na zulk eene lafhartige verdediging, heeft nog een ander groot nadeel ten gevolge gehad. Het had het leger en het geheele land met schrik en angst vervuld. In eenen brief van den 8en Junij schrijft van Beverningh aan den raadpensionaris (1), dat na het vernemen van de vorderingen, welke de Franschen maakten en bij het naderen van den vijand naar de IJssel „eene terreur panique en een schrick soo groot onder de officieren van onse militie is, dat ick oock schricke als ick overlegge wat men daervan te verwachten heeft" en in zijnen brief van den 18en Junij schrijft de raadpensionaris aan zijnen broeder den Ruwaard (2): „Het is ongelooffelyck wat perplexiteyt ende verslaegentheydt, door 't overgaen van de steden Wesel, Buderick, Orsoy, Rhynberck, Rees ende Grol, die alle genoechsaam sonder slach off stoot in handen van de vyanden vervallen syn, de herten van de menschen alhier bevangen heeft, zynde alles in eene groote confusie ende disordre, soodanich, dat in meest alle de steden van Hollandt de gemeenten, tegens ordre van de magistraten, alle passerende goederen *de facto* aenhouden."

Het hoofdleger van de Franschen was den 9en Junij te Wezel den Rijn overgegaan, en had Lodewijk den raad van Condé gevolgd dan zou hij regtstreeks naar de IJssel zijn voortgerukt. De koning volgde echter dien van Turenne, die vermeende dat het beter ware, den Rijn nogmaals over te gaan en in de Betuwe door te dringen, terwijl Luxemburg het leger van den prins van Oranje aan de IJssel zou gadeslaan. Den 11en Junij, denzelfden dag dat de kommissaris-generaal van de kavallerie de Montbas (3), die met de 2 infanterie-regimenten van Aylva en van Gent en de 2 kavallerie-regimenten van Soutelande en Kingma, te zamen 21 kompagniën sterk (4), door den prins van Oranje met de verdediging van de Betuwe was belast geworden, zijne stellingen aan den Rijn, met de troepen welke bij het Tolhuis, bij Huissen en in Schenkenschans waren geplaatst geworden, verliet (5), had Condé, tot

(1) De Jonge *Verhandelingen* enz. II, bladz. 425.
(2) Ald. I, bladz. 442.
(3) Zie bijlage nº. V.
(4) Volgens Guiche zou de Montbas in de Betuwe 8 regimenten onder zijne bevelen hebben gehad, deze bewering is onjuist. Alleen waren er behalve de voormelde troepen, door de gedeputeerden te velde nog 500 huislieden naar de Betuwe gezonden, «om off er noch tyt en gelegentheyt was, met de schoppen yet te konnen doen» de Jonge *Verhandelingen* enz. II, bl. 431.
(5) Zoo als blijkt uit eenen brief van de gedeputeerden te velde van den 11en Junij, aan den griffier van H. H. M. (de Jonge *Verhandelingen*, II, bl.

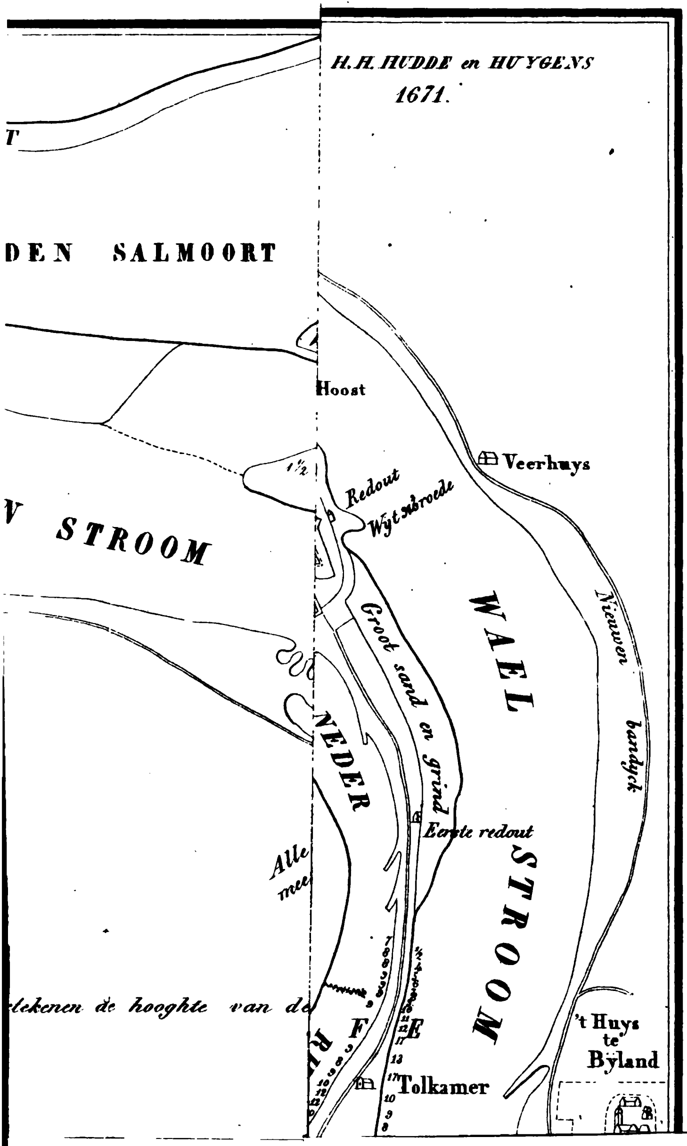
H. H. HUDDE en HUYGENS
1671.
DEN SALMOORT
STROOM
Hoost
Veerhuys
Redout
WAEL
STROOM
Groot sand en grind
Nieuwen bandyck
NEDER
Eerste redout
F
E
't Huys te Byland
Tolkamer

zij
stri
tri
ver
]
ver
had
In
raa
de
IJs
offi
leg
var
der
ver
Or
sla
van
con
van
pas

Rij
dar
vol
wa
dri
aan
de
de
leri
pag
var
me
ker

(
(
(
(
zijn
hal
lied
met
(
11

uitvoering van het plan van Lodewijk, eene verkenning laten doen langs die rivier (1), ten einde de plaats te kiezen alwaar de overgang over die rivier het best zou kunnen worden ten uitvoer gebragt.

Het was ten gevolge van die verkenning dat men besloot tusschen Laag-Elten en het Tolhuis over de rivier eene ponton-brug te slaan.

Intusschen had de vijand door de aanwijzing van verraderlijke boeren ontdekt dat een weinig hooger, digt bij het Tolhuis, eene doorwaadbare plaats in den Rijn was.

De rivier was daar ter plaatse 150 el breed en op het diepste punt had men slechts over eene lengte van 70 el, 1.20 à 1.50 el water (2).

Daar het slaan van de ponton-brug langzaam voortging en Lodewijk bevreesd was dat de prins van Oranje met eenige regimenten zou oprukken om hem den overtogt over de rivier te beletten, besloot hij deze op de hiervoor vermelde plaats te doen doorwaden.

Guiche aan het hoofd van eenige edellieden, gevolgd door een

---

454) werd de Montbas dien dag reeds, op last van den prins van Oranje, bewaakt en gevangen gehouden. Het is dus onwaar, dat hij gedurende den overtogt van de Franschen over den Rijn, door met zijne ruiters midden door de onzen te rijden, deze in de war zou hebben gebragt: zoo als wordt vermeld door Valckenier en Montanus. Zie ook Is. An. Nijhoff, *Bijdragen voor de vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, I, bl. 97 (noot). Bosscha, *Neêrlands heldendaden te land*, II, blz. 59, (noot).

(1) In een stuk getiteld: *De overtogt van Lodewijk XIV over den Rijn*, door O. G. Heldring, geplaatst in Is. An. Nijhoff, *Bijdragen* enz. I, blz. 93, leest men omtrent de rivier de Rijn, zoo als die in 1672 bestond, het volgende:

«Van het uiterste belang is het echter dat men wete, dat die rivier, welke Condé toen van den Eltenschen berg in haren loop gadesloeg, niet, gelijk nu, naauwelijks van daar met het bloote oog te ontdekken was, dewijl het punt van scheiding thans bij Pannerden, bijna twee uren lager, gevonden wordt, maar ten zijnen tijde boven Schenkenschans plaats vond; zoo dat men toen nog, terwijl de groote stroom aan zijne voeten zich in Waal en Rijn verdeelde, de Rijn zelf zijnen loop nam naar dien berg, en dáár waar thans een klein veer aan eenen bijna uitgedroogden arm van den stroom ligt, toen het beroemde Rijn-veer, in de oudste oorkonden, Houberg of Uplade genaamd, gelegen was. Nabij deze plaats, tusschen den Houberg en Lobith, was eene waadbare plaats in den Rijn».

(2) De kaart n°. II hierachter gevoegd, op welke de rivieren de Rijn en Waal, zoo als zij in 1671 waren, zijn voorgesteld, is eene kopij op eene schaal van de halve grootte, naar die welke behoort bij het rapport van de heeren Hudde en Huygens over den toestand van de IJssel in 1671, aan de Staten van Holland uitgebragt, welke kaart gevonden wordt onder n°. 78 in het zoogenaamde *kaarten- en plannen-boek*, dat berust in het archief van de stad Utrecht.

Wij hebben de diepte van 1.20 à 1.50 el aangenomen, omdat uit die kaart blijkt, dat bij eenen zelfden waterstand in 1671 bij Schenkenschans 6 voet en bij het Tolhuis 8 voet water stond.

Uit den brief van de gedeputeerden te velde van 8 Junij 1672, aan den griffier van H. H. M. (de Jonge II, blz. 427) blijkt dat op dat tijdstip de koeijen bij Schenkenschans door den Rijn liepen, en dat dus daar niet meer dan 3 voet water moet gestaan hebben, zoodat volgens het voorschrevene toen bij het Tolhuis 4 voet of 1.20 à 1.50 el water zou hebben gestaan.

Volgens Nijhoff *Bijdragen* enz. I, blz. 97, was de lengte van het ondoorwaadbaar gedeelte van de rivier 20 schreden, en volgens *De Nieuwe Spectator*, 2°. Jaargang blz. 68, was zij van 20 tot 100 passen.

regiment kurassiers, en gedekt door batterijen welke op den regter-oever waren aangelegd, begaf zich in den vroegen morgen van den 12en Junij te water.

In het begin ontstond er groote verwarring (1), omdat men in plaats van in digte massa's op te rukken, man voor man had doen te water gaan. Van het vuur van de nederlandsche kavallerie, welke onder Wirtz op den linker-oever stond, hadden zij veel te lijden.

Wirtz, die, nadat de Montbas de Betuwe had verlaten, door den prins van Oranje naar het Tolhuis was gezonden, had onder zijne bevelen de kavallerie-regimenten van Kingma, Haersolte, la Lecq, Joseph („met sijn major„) en het infanterie-regiment van Aylva (2).

De infanterie, die bij het Tolhuis was geplaatst geworden, kon de kavallerie die bij het overgangspunt stond niet ondersteunen en alhoewel het vuur van de nederlandsche ruiters veel kwaad deed kon het den overtogt aan den vijand niet beletten. Daarom deed Wirtz den aanval op den vijand die in het water stond. Weinig ondersteund door de meer achterwaarts geplaatste eskadrons, was hij spoedig genoodzaakt terug te trekken, waarop de kavallerie de vlugt nam.

Het is niet te ontkennen dat Wirtz beter zou hebben gedaan wanneer hij zich met zijne troepen niet te water had begeven en gewacht had den aanval te doen tot het oogenblik dat de vooruit gezondene fransche ruiters de rivier zouden zijn overgekomen: maar men moet daarbij in aanmerking nemen dat Wirtz geen geschut te zijner beschikking had en dus het vijandelijk kanonvuur onbeantwoord moest laten.

Had hij geschut kunnen gebruiken dan zou de overtogt over den Rijn aan de Franschen veel moeite hebben gekost. Maar daar dit niet het geval was, is het ten onregte dat die overtogt onder de groote wapenfeiten is gerangschikt geworden (3).

---

(1) Guiche zelf schrijft daaromtrent: «Je vis là le plus pitoiable spectacle du monde. Plus de trente officiers ou cavaliers noiés ou se noiant, enfin le Rhin plein d'hommes, de chevaux, d'étendarts, de chapeaux et d'autres choses semblables».

(2) Brief gedeputeerden te velde aan H. H. M. van den 12en Junij 1672, de Jonge, II blz. 460.

(3) Teregt zegt dan ook Voltaire (*Siècle de Louis XIV*, ch. X): «Tel fut ce passage du Rhin, action éclatante et unique, célebrée alors comme un des grands évènements qui dussent occuper la mémoire des hommes. Cet air de grandeur dont le roi relevait toutes ses actions, le bonheur rapide de ses conquêtes, la splendeur de son règne, l'idolâtrie de ses courtisans, enfin le goût que le peuple, et surtout les Parisiens, ont pour l'exagération, joint à l'ignorance de la guerre, où l'on est dans l'oisiveté des grandes villes; tout cela fit regarder à Paris le passage du Rhin comme un prodige qu'on exagérait encore. L'opinion commune était que toute l'armée avait passé ce fleuve à la nage, en présence d'une armée retranchée, et malgré l'artillerie d'une forteresse imprenable, appelée le Tholus». — Napoleon verklaart: «Le passage du Rhin est une opération militaire du quatrième ordre, puisque dans cet endroit le fleuve est guéable, appauvri par le Wahal, et n'était d'ailleurs défendu que par une poignée d'hommes». *Mémoires de Napoléon*, Tom. V, p. 129. vgl. Mignet, l. c. IV, p. 11.

Toen Wirtz met zijne kavallerie aan het wijken was gebragt gelukte het den vijand, voorafgegaan door den majoor Langallerie, de overzijde van de rivier te bereiken en weldra was ook Condé en met hem een groot gedeelte van het fransche leger op den linkeroever van de rivier, waarop de nederlandsche infanterie, die door het wijken van Wirtz aan zich zelve was overgelaten, zich aan de Franschen overgaf.

De dolzinnige handeling van den hertog de Longueville, die de nederlandsche troepen, welke de wapens reeds hadden nedergelegd, onbezonnen aanviel, was oorzaak dat het verbitterde voetvolk de wapenen weder opnam en er een moorddadig gevecht plaats greep, waarbij een groot aantal der voornaamsten van het fransche leger, waaronder ook de Longueville, sneuvelden, en vele anderen zwaar gekwetst werden, onder anderen Condé door het pistoolschot van een officier, Ossenbroek of Hasebroek genaamd (1). Wat de nederlandsche infanterie betreft weinige van die dapperen werden gespaard. Onder hen die gered werden worden genoemd de kapiteins Andries van Velsen en Duco van Hemmema, de luitenants Douwe van Eppema, Haio Twingbergen, Barent Hekman, Bavius Rommeda en Johannes Bechius, de vaandrigs Frederik van Oekinga, Tarquinius Bentema en Jan Duden met 4 sergeanten en 105 soldaten (2), die allen in krijgsgevangenschap naar Emmerik werden vervoerd.

De toren die bij het Tolhuis stond en verdedigd zou worden door een sergeant met 21 man, allen van de bezetting van het fort Schenkenschans, was voor dat de vijand hem naderde verlaten geworden, en viel dezen dus zonder slag of stoot in handen.

Reeds op den 13en Junij stond de geheele legerafdeeling van Condé, waarover het bevel toen aan Turenne was opgedragen, op den linkeroever van den Rijn. Het voornemen van dien bevelhebber scheen te zijn om beneden Arnhem die rivier weder over te gaan, en het leger van den prins van Oranje van Holland te trachten af te snijden (3).

(1) Eerstgemelde naam wordt hem bij Voltaire gegeven.

(2) Alle voormelde officieren, Friezen, behoorden tot het infanterie-regiment van Aylva, dat met de Montbas uit de Betuwe teruggetrokken was en door den gouverneur van Nijmegen, van Welderen, den 12den Junij, weder naar het Tolhuis terug gezonden zou zijn geworden. De opgave van die officieren wordt ook gevonden in Valckenier.

De schrijver van de *Krijgskundige beschouwingen* enz. vermeldt, naar onze meening niet juist, dat het regiment van Aylva bij dat gevecht niet tegenwoordig zou zijn geweest; maar dat het bij het voortrukken der Franschen tegenover Nijmegen geheel uiteen geslagen, en het grootste gedeelte daarvan gedood of gevangen genomen zou zijn geworden. Zie *Nieuwe Spectator* 2de Jaargang, blz. 104.

Dat bij den overtogt der Franschen over den Rijn ook tegenwoordig zouden zijn geweest de infanterie-regimenten van Scot en Pain et Vin, (blz. 102), gelooven wij niet: zelfs de Montbas, die in zijne *Mémoires* (blz. 64) de troepen opgeeft, welke Wirtz bij zich had, vermeldt die regimenten niet.

(3) Bij vele schrijvers wordt melding gemaakt, dat Condé het voornemen zou gehad hebben, om, nadat het Fransche leger den Rijn was overgegaan,

Nog denzelfden dag bereikte zijn leger den weg van Nijmegen op Arnhem; terwijl het overige gedeelte van het fransche leger waarbij Lodewijk zich bevond in verschillende rigtingen naar de IJssel trok.

B.

HET NEDERLANDSCHE LEGER VERLAAT DE STELLING ACHTER DE IJSSEL EN TREKT NAAR UTRECHT TERUG.

Het was op de tijding dat de vijand in de Betuwe was doorgedrongen, dat de gedeputeerden te velde, ten gevolge van de daartoe ontvangen magtiging, „in der haest daerop (hebben) geresolveert, het leger (bij de IJssel) op te breken: alsoo men nu den vyant op den rugge en van vooren heeft (1)”.

Eerst had men het voornemen eenige regimenten infanterie naar Kampen te zenden, om, van daar ingescheept, naar Amsterdam of Muiden te worden gebragt; maar van dat voornemen had men

---

met een sterk korps kavallerie naar Holland door te dringen. Er wordt vermeld, dat hij daartoe gebruik wilde maken van 20000 ruiters, ieder met een infanterist achter zich op het paard, en dat dit ontwerp niet is uitgevoerd geworden, omdat Turenne, die Condé in het bevel opvolgde, die onderneming te gevaarlijk oordeelde.

Door bevoegde beoordeelaars heeft men in dezen tijd wel eens hooren beweren, dat zulke buitengewone handelingen, dergelijke geforceerde marschen, niet in den geest van dien tijd waren, en dat om die reden niet veel geloof zou behooren te worden gehecht aan hetgeen de schrijvers daaromtrent mededeelen. Zonder de gegrondheid van die bewering geheel te willen in twijfel trekken, vermeenen wij evenwel hierbij te moeten opmerken, dat de wijze, waarop Condé zijn voornemen zou hebben willen uitvoeren, toen niet zoo geheel vreemd zou zijn geweest; immers men leest in den brief van de gedeputeerden van H. H. M. te Brussel, van den 2en Mei 1672, geschreven uit Antwerpen aan de gedeputeerden te velde binnen Maastricht (*Reg. res. sec. mil. saken.* 1672 fol. 130 verso):

«Wy hebben dan onse gedachten laten gaan om uyttevinden offer met toestemminge van den Heere grave Monterey geen middel soude connen gevonden werden omme by provisie 't regiment onder Golsteyn geaccompagneert met nodige ruyterye te leggen op een bequame plaatse tusschen Brussel ende Maastricht, omme het, na de saken haar in corte vertonen sullen, in één dach met het voetvolck *en croupe* off door andere wegen van spoedicheyt off op Maastricht overgebracht off herwaarts getrocken te werden.» De wijze, die Condé in het begin van de maand Junij voorstelde, om door de Franschen zulk een geforceerden marsch te doen uitvoeren, was derhalve reeds eene maand vroeger door de nederlandsche afgevaardigden te Brussel aangegeven als het middel om in het belang van de republiek spoedig bijstand van troepen te erlangen.

(1) Brief van de gedeputeerden te velde aan H. H. M. van den 12en Junij 1672. De Jonge *Verhandelingen* enz. II, bladz. 460. Op dien brief werd door H. H. M. bij secrete resolutie van den 13en Junij (*Register* fol. 332 verso) bepaald: «dat H. H. M. en de raad van State haar en corps sullen vervoegen ende transporteren naar ende binnen de stad Utrecht ende dat H. H. M. aldaar sullen werden gerepresenteert door de heeren Ripperda van Buirze . . . . off den pensionaris Hopp, van Beverningh, Schade, Arnout van Vierssen, Coevorden ende Gockinga, ende den raad van State door den heer van Sevender (Philips de Zoete de Laecken de Villers) met den secretaris van Slingelandt met magt om naar omstandigheden te handelen.

moeten afzien omdat, zoo-als van Beverningh schrijft: »men beducht is dat den vyant van voor Grol opgebroken, dye men den geheelen dagh heeft doen naespeuren, wel het hooft mogt wenden nae Deventer, ende dan waren dese regimenten ongetwyfelt geslagen, dewyle van ontrent Ysseloort sommige te marcheren hebben: ten anderen, omdat den wegh uyt de quartieren nae Utrecht niet langer of van sommige minder is, als nae Campen te gaen« (1). Men besloot het leger naar Utrecht en van daar naar Holland te brengen en daartoe werden de maatregelen vastgesteld in den krijgsraad, welke in tegenwoordigheid van de veldmaarschalken des avonds van den 12en Junij te Dieren werd gehouden.

Omtrent het vervoer van het geschut naar Holland was bepaald dat 31 halve metalen kanonnen van Zutphen en 4 van dezelfde soort van stukken van Deventer naar Kampen en van daar naar Amsterdam zouden worden gebragt en den 12en Junij werd den graaf van Hoorn als generaal van de artillerie gelast al het kanon van de IJssel ten spoedigste naar Utrecht te doen brengen (2).

Het veldleger werd dientengevolge te Arnhem bijeen getrokken, kwam den 14en Junij Wageningen voorbij trekkende des middags nog te Rhenen, vertrok, nadat zulks in eenen krijgsraad, met de veldmaarschalken en de spaansche generaals gehouden, was bepaald geworden, nog des nachts van daar, marcherende tot bij Amerongen en Wijk-bij-Duurstede en den volgenden dag naar Utrecht, voor

---

(1) Brief van van Beverningh aan den raadpensionaris van den 12en Junij 1672. De Jonge *Verhandelingen* enz. II, bladz. 459. De raadpensionaris de Witt had in zijnen brief van den 10en Junij aan van Beverningh aangeraden, om de infanterie te Kampen te doen inschepen ten einde naar Holland te worden overgebragt. Opmerkelijk zijn de woorden van dien grooten staatsman, die men leest in zijnen brief van den 12en Junij aan van Beverningh: «Voor Campen als seer important tot conservatie van de veyligheydt van de Zuyderzee ende om die zee openhoudende, Amstelredam altyds uyt den Yssel van versch waeter te mogen werden voorsien, hope ick dat behoorlycke sorge gedraegen sal connen werden.»

Reeds den 15en Mei hadden H. H. M. de gedeputeerden gelast te zorgen, dat er een goed aantal schepen naar Kampen zou worden gezonden «omdat zulks voor de dienst van 't land allervoordeeligst zou wesen» en den 17en Mei werden dan ook door de gedeputeerden te velde bevelen gegeven daartoe 100 schepen te pressen.

(2) *Verbaal Gedeputeerden te Velde* fol. 395 en 402. Op fol. 408 dd. 13 Junij leest men ook nog: «ende heeft den heer van Beverningh seer veel moeyte genomen om noch van voor Zutphen te doen affvoeren seven halve canons gemonteert dewelcke aldaer op de werff gestaen hadden en door de gemeentsluyden in weerwil van de heeren gedeputeerden en selfs buyten ordre van de borgemeesters waren op de wal gehaelt en met vele moeyte twee van deselve affgewrocht synde en den tyt presserende om te vertrecken, den heer van Buirze met 's lants coetse al vertrocken wesende, heeft tot den affvoer van de resterende vyff wel ordre gelaten; maer nae syn vertreck syn die officieren door vrouwen en canaille van volck daerin belet, sulcx niet verder daer van gebercht heeft connen werden en is gemelden heer op den avont oock verreyst in het leger ingereden, hebbende gecomen tot binnen Aernhem alwaer de andere heeren medegedeputeerden gevonden heeft.»

welke stad het den 15en Junij aankwam en alwaar het wederzijds langs den Daalschen dijk werd gelegerd.

Het bestond toen uit: de kavallerie-regimenten van Ginkel, Waldeck, Kingma, graaf van der Lippe, prins Frits van Nassau, Joseph, la Lecq, Haarsolte, Almelo, Langerak, Montpouillan en Wassenaar van Obdam, de twee gardes kavallerie en de 2000 spaansche ruiters, die in den nacht van den 13en op den 14 Junij onder het bevel van den markies de Louvignies bij het leger waren aangekomen (1), benevens de infanterie-regimenten van Wirtz, graaf van Stirum, graaf van Solms, Aquila, graaf van Hoorn, marquis van Westerloo en Golsteyn, (2); het wordt geschat 3 à 4000 man infanterie en 5000 man kavallerie sterk te zijn geweest (3).

De vestingen aan de IJssel had men vermeend met bezettingen te moeten voorzien: daarom waren:

te Arnhem, de infanterie-regimenten van Vrijbergen en Ammama en twee kompagniën van het kavallerie-regiment van Soutelande,

te Doesburg, de infanterie-regimenten van Wirtz en Nieuland en twee kompagniën van het kavallerie-regiment van Soutelande,

te Zutphen, de infanterie-regimenten Swartsenburg en Broersma, twee kompagniën van het kavallerie-regiment van Soutelande en eene kompagnie van het kavallerie-regiment van d'Ossery,

te Deventer, de infanterie-regimenten van Stekke en Clant en drie kompagniën van het kavallerie-regiment van d'Ossery,

te Kampen, vier kompagniën van het kavallerie-regiment van van Haren,

terwijl naar Zwol nog de twee infanterie-regimenten van Ripperda en Bamphield en twee kompagniën van elk van de kavallerie-regimenten van d'Ossery en van Haren werden gezonden.

---

(1) Zie boven bladz. 13 en 61. Zij waren volgens een brief van van Beverningh aan H. H. M. van den 14en Junij 1672 «seer schoon volck ende wel gedisciplineert,» en hebben vervolgens gewigtige diensten aan de republiek bewezen. Vgl. bijlage n°. I, litt. D.

(2) Volgens de opgave daarvan gedaan door van Beverningh in zijnen brief van den 14en Junij aan H. H. M: De Jonge *Verhandelingen* II, bladz. 465. Vermeld in het *Verbaal der Gedeputeerden* fol. 417.

De beide laatstgemelde regimenten waren even als de infanterie-regimenten van Beveren, Scot en Cassiopyn den 8en Junij reeds uit de spaansche Nederlanden bij het leger aangekomen, ten gevolge van den bij secrete resolutie van den 2en Junij gegeven last om «over nacht en dach sonder eenich versuym te marcheren naar den Yssel.» Zij waren, zoo als de gedeputeerden te velde schreven: «soo gefatigueert dat in eenige dagen niet sollen bequaem sijn om dienst te doen.» Het infanterie-regiment van den markies van Westerloo was een spaansch regiment, dat Monterey tot hulp had medegezonden. De regimenten Cassiopyn, Beveren en Scot zijn nog denzelfden dag (8 Junij) te Nijmegen aangekomen, om een deel van de bezetting uit te maken, terwijl van het regiment Pain en Vin drie kompagniën naar Arnhem vertrokken en vijf te Grave gebleven zijn. *Verbaal Gedeputeerden te Velde* fol. 359, 384 en 387; de Jonge, II, bladz. 428, 444, enz.

(3) Deze getalsterkte werd door den raadpensionaris opgegeven aan zijnen broeder, in zijnen brief van den 20en Junij 1672. De Jonge, *Verhandelingen* enz. I, bladz. 446.

Wanneer men de sterkte van het veldleger op 9000 man stelt, kan men rekenen dat er door dezen maatregel 13000 man (1) voor het verdedigen van de IJssel-vestingen bestemd en daardoor aan de magt, waarmede men den vijand het doordringen tot in het hart des lands wilde beletten, onttrokken zijn geworden.

Deze versnippering van de strijdkrachten was de grootste misslag, dien men begaan kon. Dat hij is begaan, is welligt alleen dan te verklaren, wanneer men den grooten invloed nagaat, welken de gedeputeerden te velde van wege de souvereine provincien op de besluiten van den krijgsraad hadden, toen de magt van den prins van Oranje als kapitein-generaal nog zeer beperkt was; en dat die invloed werkelijk voor een groot gedeelte oorzaak is geweest, dat die verderfelijke maatregel is genomen geworden, dit mag men daaruit opmaken, dat de regimenten welke aan de IJssel werden achtergelaten juist overijsselsche, geldersche, groningsche en friesche regimenten waren; terwijl de hollandsche, utrechtsche en zeeuwsche regimenten naar Holland werden gezonden.

Men wordt in die meening versterkt, wanneer men zich herinnert dat het leger bevel ontving, om naar Holland terug te trekken:

1°. omdat men vermeende dat de linie achter de rivier de IJssel niet kon worden verdedigd, uithoofde van de ongunstige gesteldheid van die rivier en van het leger zelf;

2°. omdat men den vijand, nadat die in de Betuwe was doorgedrongen, „van vooren en op de rugge had.”

3°. omdat men beducht was dat de vijand (gelijk ook het voornemen van Turenne schijnt geweest te zijn) het leger van de republiek van Holland zou afsnijden, en

4°. omdat men bij het leger te velde bewust was van den slechten toestand, waarin de vestingen aan de IJssel zich bevonden zoo als blijkt uit den brief van van Beverningh van den 10en Junij 1672 (2), waarin hij schrijft: „Ick sie mynenthalve wel, dat wy oock in dese stadt (Zutphen) niet wel versekert syn, ende daer is onder ons all discrepante deliberatie over gevallen, maer ick ben geresolveert, het uyterste aff te wachten,” en verder „soo is het be(c)laechelyck dat alle de steeden aen de Yssel maer besorcht syn van de syde van buyten, en dat sy van de syde van den Yssel geattaqueert werdende, bynae niet te defenderen en syn. Deese stadt (Zutphen), Deventer ende andere werden van verstandige luyden maer geoordeelt van drie off vier dagen maintenue te connen syn, wanneer de passage op de riviere sal geforceert syn.” Voorts blijkt zulks uit den brief van de gedeputeerden te velde van den 11en Junij 1672 (3), waarin men leest: „Ende hoe het gestelt is met de

(1) Volgens het rapport van H. H. M. van den 5en Junij (zie bijlage n°. IV) was de sterkte van het leger aan de IJssel toen 22000 man.

(2) De Jonge, *Verhandelingen* II, blz. 437.

(3) Ald. bl. 452.

fortificatien van dese stadt (Zutphen) ende van de andere steden langs den Issel, aen de binnenste syden daer sy geen gevaer gevreest en hebben, is ongeloofelyck, en het is zeer qualyck voor ons te termineren, wat wy ontrent onse functie sullen moeten doen, in cas den vyant doorbreeckt, 't welck Godt genadelyck verhoede. Wy en sien niet eene stadt van eenige de minste securiteyt, omdat boven de voorschreve defecten, den schrick soodanigh inwortelt in de gemoederen van het volck, dat die daeruyt niet te versetten en is,″ en eindelijk uit den brief van van Beverningh van den 12en Junij 1672 (1), waarin hij schrijft: ″Ick hebbe aen syne Hoocheyt gesonden om te vernemen wat deselve meent, dat ick moet doen. Alles is uyt dese stadt (Zutphen) gevlucht, tot de regenten inclus, ende is een disperaete saecke te willen ondernemen dat sy souden stant houden. Ick ben versekert dat men niet een schoot hier sal verwachten, maer de slotels te gemoet dragen als den vyant maer sal aennaederen.″

Toen men dus besloten had, het leger aan de IJssel te doen opbreken, kon er geen sprake meer zijn van eene verdediging van die rivier, daar die zelfs met het nog niet versnipperde leger voor onmogelijk werd gehouden.

Het reeds zoo kleine leger uitsluitend te gebruiken tot verdediging van de provincie Holland, ziedaar wat nog het eenigste middel kon zijn, om den vijand het indringen in het hart des lands alsnog te beletten.

Na overweging van dit alles, komt ons de handelwijze van de verdedigers, om van een leger van 22000 man, 13000 man op te offeren aan eene verdediging die men voor onmogelijk hield, ten koste van eene verdediging, van welke men vermeende dat het behoud van het geheele land afhing, onverklaarbaar voor, te meer nog daar zij geschied is tegen de bedoelingen van den raadpensionaris de Witt (2).

Alhoewel intusschen, gelijk uit al het voorafgaande is gebleken, door het verkeerde gebruik, dat men in 1672 zoo van de vestingen aan den Rijn als van die aan de IJssel heeft gemaakt, eene hoogst schadelijke versnippering van levende strijdkrachten is veroorzaakt geworden, zou het echter, naar onze meening, uiterst gewaagd zijn, in de geschiedenis van dat jaar het bewijs te willen zoeken, dat de vestingen aan de IJssel voor de verdediging des lands heden ten dage schadelijk of niet nuttig zouden zijn. Dat zij schadelijk zijn geweest, is alleen te wijten aan de verkeerde maatregelen die toen genomen zijn geworden, en dat zij nuttig hadden

(1) De Jonge, II, blz. 457.

(2) De raadpensionaris schreef den 12en Junij aan van Beverningh: «Maer het hooftpoinct is, dat het *gros* van 't leger met de cheffs *in Hollandt* moge geraecken». Die staatsman zal toch wel zeker eene magt van 9000 man niet het *gros* van een leger van 22000 man genoemd hebben.

kunnen zijn, indien de toestand zoo van de rivier de IJssel als van het leger toenmaals niet zoo buitengewoon ongunstig ware geweest, hiervan meenen wij ons overtuigd te mogen houden.

Wanneer men derhalve bij de beoordeeling van het nut dat eene verdediging van de rivier de IJssel, *zooals die thans is*, voor Nederland zou kunnen hebben, de geschiedenis *van het jaar* 1672 raadpleegt, dan meenen wij, dat men daaruit ten minste geen gronden zal kunnen putten ten behoeve van de meening, dat de IJssel-vestingen voor eene verdediging des lands heden ten dage schadelijk zouden zijn.

C.

BESLUIT.

Het leger, waarover Turenne het bevel voerde, had, zooals hierboven is medegedeeld, den 13en Junij den weg van Nijmegen op Arnhem bereikt. Vandaar met de hoofdmagt op Arnhem trekkende, liet Turenne een gedeelte van het leger naar het fort Knodsenburg, en een ander gedeelte naar het fort IJsseloort voortrukken.

Laatstgemeld fort werd verlaten door eenige infanteristen die naar Arnhem vertrokken, zoodat de Franschen in den nacht van den 13en op den 14en Junij aldaar den Rijn, op eene van koperen schuiten zamengestelde pontonbrug, overgaande, doortrokken naar Arnhem, om die vesting van die zijde te belegeren.

Turenne liet beneden die vesting eene schipbrug over den Rijn slaan, trok den 15en Junij die rivier over, en belegerde de vesting alzoo van de andere zijde. Reeds den volgenden dag gaf de stad zich over, en de bezetting (infanterie-regimenten van Vrijbergen Ammama) werd krijgsgevangen gemaakt.

Eene afdeeling van het fransche leger rukte daarop, onder het bevel van den graaf de Lorges, voort in de Betuwe, maakte zich, zonder eenige moeite, meester van de steden Kuilenburg, Buuren en Tiel (18 Junij) en van de schansen Voorne en St. Andries (22 Junij).

Eene andere afdeeling, aan welke de taak was opgedragen, om zich meester te maken van het fort Knodsenburg, deed den aanval daarop in den nacht van den 15en op den 16en Junij. Alhoewel de verdedigers zich in het begin van den strijd dapper gedroegen, was de bevelhebber, de kapitein Verschoor, evenwel spoedig door de onwilligheid van de soldaten genoodzaakt geworden, eene eervolle kapitulatie te sluiten, ten gevolge van welke de bezetting zich naar Groningen mogt begeven.

Daarop vertrok Turenne denzelfden dag nog naar Schenkenschans, over welk fort de lafhartige ten Hoven het bevel voerde, die het den 21en Junij op de schandelijkste wijze den vijand overgaf,

onder voorwaarde, dat het der bezetting zou worden vergund naar Friesland te gaan. Nadat de fransche krijgsoverste daarop vruchteloos had beproefd door Nijmegen uit het fort Knodsenburg te doen beschieten die vesting tot de overgaaf te noodzaken, besloot hij haar van de landzijde geregeld te belegeren. Daartoe trok het fransche leger den 3en Julij over eene schipbrug bij Gent, een uur boven Nijmegen, de Waal over en in den avond van dienzelfden dag opende men reeds de loopgraven. Den 9en Julij gaf de bevelhebber, de luitenant-generaal van Welderen, de vesting bij verdrag over; den hoofd-officieren werd vergund naar Gorinchem te vertrekken (1).

Van Nijmegen rukte Turenne met zijn leger den 11en Julij bij Grave over de Maas en kwam den 13en te Empel bij het fort Crevecoeur aan.

Eene afdeeling der fransche krijgsmagt was onder het bevel van den markies de Nancré in de spaansche Nederlanden achtergebleven met het doel, om de bewegingen van de spaansche troepen gade te slaan. Die bevelhebber was, zonder dat hij daartoe den last had ontvangen, naar Staatsvlaanderen opgerukt en kwam in den nacht van den 25en op den 26en Junij voor de vesting Aardenburg (2).

Door het heldhaftig gedrag van den vaandrig Elias Beekman werd hij genoodzaakt, den 27en Junij, na herhaalde malen vruchteloos den storm beproefd te hebben, terug te trekken. Daarop werd hij door den koning gelast zijne legerafdeeling te vereenigen met die, welke onder Chamilly Noord-Braband moest binnen trekken. Ravestein op last van H. H. M. den 12en Junij verlaten zijnde werd door den vijand bezet en Grave den 2en Julij op last van de geputeerden van H. H. M. ontruimd zijnde viel den vijand den 4en daaraanvolgende in handen, waarna Chamilly zijn leger te Vlijmen en Bokhoven plaatste.

Hiervoor is reeds vermeld dat Lodewijk, nadat het fransche leger den Rijn was overgetrokken, met een gedeelte van zijne magt naar de IJssel rukte. Hij kwam daarmede den 17en Junij vóór de vesting Doesburg aan. De loopgraven werden den 18en geopend, de stad werd beschoten en den 21en trok Lodewijk de veroverde vesting binnen. Vandaar zond hij een gedeelte van zijne troepen tot versterking aan zijnen broeder, den hertog van Orleans, die

---

(1) Over den lof, welke omtrent de verdediging van Nijmegen door vele schrijvers en zelfs door Turenne aan de nederlandsche troepen is toegezwaaid, leze men *de Nieuwe Spectator*, 2e Jaargang, blz. 166—173.

(2) In eenen brief van den resident van H. H. M. te Brussel, Thomas Sasburch, van den 26en Junij 1672 aan de Staten van Holland, leest men dat «Nancré met 6000 man ruiters en infanterie over de bruggen bij Bellem is gepasseert na apparentie 't Sas van Gent, Moerspui of andere plaatsen te overvallen».
Register ingekomen brieven Staten van Holland 1672, 2e. deel.

Zutphen zou belegeren. Den 21en Junij werden de loopgraven tegen deze vesting geopend en den 25en gaf de bezetting haar over en zich zelve krijgsgevangen.

Lodewijk, die zijnen intrek op het lusthuis Biljoen had genomen, zond den markies de Rochefort met 4000 ruiters naar Utrecht en volgde met zijn leger spoedig daarna.

Binnen weinige dagen waren de steden Wageningen, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Amersfoort en zelfs Naarden (20 Junij) zonder slag of stoot den vijand in handen gevallen en den 23en van die maand trok Rochefort ook binnen Utrecht.

Lodewijk kwam eerst den 27en Junij te Zeist (1) en den 3en Julij in Utrecht aan, droeg daarop het bevel over de troepen aan Luxemburg op, vertrok den 10en Julij met een gedeelte van zijn leger naar dat hetwelk in Noord-Braband stond, en kwam den 17en Julij bij Boxtel, waardoor men kan rekenen dat ruim 40000 man fransche troepen rondom 's Hertogenbosch vereenigd waren.

(1) Volgens van der Monde's *Tijdschrift van Utrecht*, 1836, blz. 229.

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

ZAMENSTELLING VAN HET NEDERLANDSCHE LEGER, IN DE MAANDEN MEI EN JUNIJ 1672.

I. *Bevelhebbers van het leger.*

Kapitein-generaal. Willem Hendrik, prins van Oranje, enz.

Veldmaarschalken. { Prins Johan Maurits van Nassau (1). Paulus Wirtz, baron van Ornholm (2).

Generaal der infanterie. Frederik, graaf van Nassau, heer van Zuylenstein.

Generaal der Artillerie. Willem Adriaan, graaf van Hoorn (3).

Luitenant-generaal der infanterie. Hans Willem, baron van Aylva (4).

Luitenant-generaal der kavallerie. Maurits Lodewijk, graaf van Nassau la Lecq (5).

Sergeant-majoor. Otto, graaf van Limburg-Stirum-Bronkhorst (6).

Kommissaris-generaal van de kavallerie. Johan Barton, markgraaf de Montbas (7).

Kwartiermeester-generaal. Moyse Pain et Vin (8).

---

(1) Zoon van Johan de Middelste en van Margaretha prinses van Holstein, geboren den 17en Junij 1604. Hij was gouverneur van Wezel, stadhouder van het land van Kleef en was den 28en Julij 1665 tot veldmaarschalk benoemd. Hij overleed na aan Nederland vele gewigtige diensten te hebben bewezen te Kleef, 20 December 1679.

Zie over hem van Kampen, *Leven van beroemde Nederlanders* 2de deel en Ludwig Driesen, *das Leben des Fürsten Johann Moritz von Nassau-Siegen*, Berlin 1849.

(2) Geboren te Husum in Holstein den 30en October 1612. Hij werd den 17en Januarij 1688 benoemd tot tweeden veldmaarschalk in nederlandsche dienst. Den 18en Junij 1674 ontving hij op zijn verzoek zijn ontslag uit de dienst van de algemeene Staten en overleed den 23en Maart 1676 te Hamburg. Zijn lijk is den 24en October 1679 met veel plegtigheid in de Oude Kerk te Amsterdam begraven.

(3) Tot meester-generaal van de artillerie was hij benoemd den 12en April 1672. Hij was daarenboven kolonel van een regiment infanterie, later gouverneur van Heusden en in 1688 gouverneur van Vlaanderen. Hij overleed den 4en Maart 1694.

(4) Als luitenant-admiraal van Friesland was hij tegenwoordig bij Chattam en als luitenant-generaal kommandant van de infanterie van den regtervleugel in den slag van Senef 11 Augustus 1674. Hij overleed in 1690.

(5) Hij was de zoon van Lodewijk en van Elisabeth gravin van Hoorn. In 1674 in den slag bij Senef was hij brigadier en bevelhebber van de 2de brigade van de 2de linie der kavallerie van den regtervleugel. Hij was gouverneur van Vlaanderen, beschreven in de ridderschap van Holland, en overleed in 1683.

(6) Hij was de zoon van Herman Otto die als luitenant-generaal der kavallerie onder Frederik Hendrik zich heeft onderscheiden. In den slag van Senef 1674 was hij bij de infanterie van den regtervleugel onder Aylva geplaatst.

(7) Zie over hem breeder Bijlage no. V.

(8) Hij was kolonel der infanterie en is later wegens het verlaten van zijnen post aan de Nieuwerbrugge ter dood veroordeeld.

II. *Het leger.*

In de hierna volgende staten:

Litt. A en B zijn vermeld: de onderscheidene kompagniën infanterie en kavallerie over welke in de maand Mei 1672 is beschikt geworden;

Litt. C: de kompagniën van de regimenten infanterie, welke naar de spaansche Nederlanden zijn gezonden geworden;

Litt. D: de kompagniën van de regimenten spaansche kavallerie, welke den 15en Junij te Rhenen bij het leger zijn aangekomen.

Wanneer men bij deze troepen nu rekent: die over welke nog tot versterking van het leger aan de IJssel is beschikt geworden en die zijn vermeld in den laatsten of verzamelingsstaat, en die welke behoorden tot de bezettingen van Maastricht en van de vestingen, gelegen in de provincien Groningen en Friesland enz., dan meenen wij de sterkte van het leger, zoo als die in laatstgemelden staat, op grond van de voorafgaande staten, is berekend geworden, als zeer nabij de waarheid te mogen beschouwen.

Lit. A. „Lyste van de steden en de forten uyt de welcke de Heren H. H. M. gedeputeerden en gevolmachtigden hiervoren genoemt (naar de landen tusschen de Maas en de Schelde) in voldoeninge en executie van de resolutie hiervoren staande (15 Mei 1672) sullen mogen trecken de militie die daarinne als noch is, off hier noch gebracht soude mogen werden ende namentl. mede van de comp. hier naar uytgedruckt (1).

Gennip.

Infanterie.	De komp.	van den	Kolonel	Assuerer van den Boetzelaer Heer van Lewen, commandeur.
	»	»	Kapitein	Otto Gansneb geseyt Tegnagel.
	»	»	»	Coenraat van Unkel.
	»	»	»	Gillis Pauw.

Ravesteyn.

Infanterie.	»	»	»	Feijo van Heemstra.
	»	»	»	Willem van Kerkhoven.
	»	»	»	Adolph van Balveren.

Loopplaats.

Infanterie.	»	»	»	Eustathius van Hemert.
	»	»	»	Rudolff Esday.

(1) Behoort bij de secrete resolutie van H. H. M. van den 15en Mei 1672. *Register resol. van H. H. M. secrete mil. saken* 1672, fol. 177.

Grave.

Infanterie.	De komp.	van den	Kolonel	George Jan van Weede, Heer van Walenburgh, commandeur.
	»	»	»	Frans Hendrik van Baccum tot Ham.
	»	»	Kapitein	Justinus van Rijswijck.
	»	»	»	Marius de Bije.
	»	»	»	Leonart Spaan.
	»	»	»	François Hoeckgeest.
	»	»	Serg.-Maj.	Cornelis van den Ancker.
Kavallerie.	»	»	Ritmeester	Barent van Sevenaer.
	»	»	»	Den Vrijheer van Bylant tot Palstercamp.

's Bosch.

Infanterie.	»	»	Luit.-Kol.	Otto van Limburgh.
	»	»	Kapitein	Adolff de Gone.
	»	»	»	Hendrick Cuysten.
	»	»	»	Johan Hacquet.
	»	»	»	Adolff van Alendorff.
	»	»	»	Jacob van Engelenbergh.
	»	»	»	Steven Croon.
	»	»	»	Nicolaas Gally.
	»	»	»	Nicolaas Keyer.
	»	»	»	Hugo de Brouw.
	»	»	»	Thomas van Beresteyn.
	»	»	»	Floris de Bourgelle de la Vacquérie.
	»	»	»	Frederik Touraillon de Massin.
	»	»	»	Gerard de Heuter.
	»	»	»	Johan van der Meulen.
	»	»	»	Hubrecht Vonk van Linden.
				Loopplaats.
	»	»	»	Willem Lucas Engelsdorp.
	»	»	»	David Belzuwze.
	»	»	»	Thomas Ridle.
Kavallerie.	»	»	Ritmeester	Willem Steffen Baron de Quaat.
	»	»	»	Melle Jacob Broersma.
				Loopplaats.
	»	»	»	Jan Richter (dragonders).

Breda.

Infanterie.	»	»	Kommandeur	Erasmus van Falkenhaan.
	»	»	Kol.	Maurice de Maurier de la Villaumaire.
	»	»	Luit.-Kol.	Paulus van Alkemade.
	»	»	»	Salomon Bredinus.
	»	»	Kapitein	Johan Saugnier.
	»	»	»	Johan Butler.
	»	»	»	Bernard Wagenaar.
	»	»	»	Gabriel de Becseval dict Blaigny.
	»	»	»	Pierre Pietersson.
	»	»	»	Sybrant van Hittinga.
	»	»	»	Taco van Burmannia.
	»	»	»	Jacob van der Heyden.
	»	»	»	Cæsar van der Staal.
	»	»	»	Scheldimus van Rijt geseyt Brockum.
	»	»	»	Frans Dirck de Wijs.
	»	»	»	Willem Orrock.

Infanterie.

De komp. van den Kapitein Assuerus Hendrik van Spange.
» » » Nicasius Kien.
» » » Francois Albrecht Tacquet.
» » » Adriaan Vrijburgh.
» » » Cornelis Justus van Spange.
» » » Thomas Reede.

Loopplaats.

» » » Michiel Cocq.
» » » Jacob Anthony van Busdaal.
» » » Jacques Lannoy.
» » » Philips van den Eynde.
» » » Robbert Dominiq de Neese.

Kavallerie.

» » Kolonel Joseph Catzler.
» » » de Grave van Witgenstein.

Loopplaats.

» » » Charles Wild-und-Rhijngrave.
» » Ritmeester Balthazar Lodewijk van Wolff.

Willemstad.

Infanterie.

» » Kapitein Bernardt van Mansvelt.
» » » Albert Snoeckert Heer van Hees en Leende.

Steenbergen.

Infanterie.

» » » Leonard van Dam.

Bergen op Zoom.

Infanterie.

» » Serg.-Maj. Du Plessis Malaguet.
» » Kapitein Henry de Bearn S^r^. de S^t^. Germain.
» » » Alexander Coljer (op de forten).
» » » Louis van Steelant.
» » » Francois de Witt.
» » » Damas Sasburgh.
» » » Jan de Roquette.
» » » Hendrik van Mair.
» » » Pompee de Michely.
» » » Coenradus Coene.
» » » Francois de Pahéan de Tisnes.
» » » Willem Bentingh.
» » Michiel Adriaanssen de Ruyter. Luit.-Adm.

Loopplaats.

» » Kapitein Jacob Robbert Lennox.

Kavallerie.

» » Kolonel George Fred. prince zu Nassau.

Frederik-Hendrik.

Te bezetten met gecommandeerd volk uit de Kruisschans.

De Kruisschans.

Infanterie.

» » Serg.-Maj. Willem van Campen.

St. Anna in den polder van Namen.

Infanterie.

» » Kapitein Bernardt de Beaufort.

Hulst.

Infanterie.

De komp. van den Luit.-Kol. en Commandeur Meynard de Percheval.
» » Kapitein Gaspar du Cerceau.
» » » Johan Abrahall.
» » Majoor Antony van de Perre.
» » Kapitein Charles Everwin.
» » » Wolfert van Borsselen.

Loopplaats.

» » » Louis Baron de Grisperre.

Sas van Gent.

Infanterie.

» » Serg.-Maj. en Commandeur Willem Perponcher-Maissonneufve.
» » Kapitein David Happart.
» » » Hobbe Esaïas van Ailua.
» » » Michiel van Vrybergen.
» » » Caspar de Mauregnault.

Loopplaats.

» » » Robbert du Cerceau Heer van Renauchamp.

't Fort Moerspui.

Infanterie.

» » Kol. en Commandeur Jacob Winkelman.

Philippine.

Infanterie.

» » Kolonel Simon Scotte.
» » Kapitein Paulus van Oldenburgh.
» » » Pieter van Borrendamme.
» » » Joachim de Foissy.

IJsendijke.

Infanterie.

» » » Frederik van de Velde.
» » » Pieter Fleyd.

Oostburg.

Infanterie.

» » » Christiaan Boreel.

Sluis.

Infanterie.

» » Kolonel Gouverneur Maurice de Nassau Heer van de Lecq.
» » Kapitein de Heer Rhijngrave.
» » » Herman van Broeckhoven.
» » » Cornelis Rollandt.
» » » Johan Cabeljauw.
» » » Willem Heynsius.
» » » Johan Cassiopin.
» » » Willem van Bronkhorst.
» » » Paul Bacx.
» » » Hendrik van Albendeel.
» » » Julius van Lichtenbergh.
» » » Theodorus Saal.
» » » Johan van Rijswijck.
» » » Wolter Gansneb-Tegnagel.

Aardenburg.

Infanterie.	De komp. van den Luit. Kol. Johan Cauw.

Axel.

Infanterie.	»	»	Kapitein Jan de Vassy.

Neuzen.

Infanterie.	»	»	»	Bartholomeus de Lopere.

Biervliet.

Infanterie.	»	»	»	Lieven Marinus van Vrybergen.

Lillo.

Infanterie.	»	»	»	Jacob Cuyck van Meteren.

Liefkenshoek.

Infanterie.	»	»	Serg.-Maj. Commandeur Nicolaas Ockers.
	»	»	Kapitein Nicolaas Drywegen.

Litt. B. Staat van de kompagniën, uitmakende de bezettingen van de daarbij genoemde plaatsen op den 3en Mei 1672, met vermelding van de plaatsen vanwaar die kompagniën zijn opontboden geworden (1).

NB. Het leger te velde was zamengesteld uit een gedeelte der kompagniën, welke in deze lijst zijn vermeld.

Orsoy.

De kompagnie van den:

Infanterie.	Kapitein Willem Pieck van Enspiek.	van het reg. van den kol. Otto graaf van Stirum.
	Kapitein Johan de Olair	van het reg. van den kol. Gerrit van Amama.
	» Johan Hendrik van Furstgen	van het reg. van den kol. Willem baron van Nieulant.
	Kap. Sjouck van Emminga	

Rijnberck.

Infanterie.	Kapitein Floris Uyttenbogert,	van Doesburg.
	» Cornelis Clercq,	» Rhenen.
	» Jan Fonteyn,	» Deventer.
	» Hendrik van Bronkhorst,	idem.
	» Reyer van Bleyswijck,	idem.
	Kolonel Sco Gerard Frentz,	» Zwol.
	Luit.Kol. Gustaff Tungel,	» Groningen.
	Kapitein Hieronimus Sohier,	» Zwol.

(1) Deze lijst is opgemaakt uit den staat, welke door de gedeputeerden te velde bij hunnen brief van den 3en Mei 1672, aan den griffier van H. H. M. is gezonden. *Register res. van H. H. M. secrete mil. saken*, 1672, fol. 108.

De kompagnie van den :

Infanterie.	Kapitein Jacob de Viry,	van het reg. van den luit.-kol. Jan de Bije.	
	» Jacob Rogier,		
	Luit.Kol. Johan Hendrik van Bassum,	van het reg. van den kol. Otto van Gent.	
	Kap. Rudolff van Clooster,	van het reg. van den kol. Willem baron van Nieulant.	

(Burik) Buderich.

Infanterie.	Kapitein Willem van Gent,		van Emmerik.
	» Otto Rode van Heeckeren,	van het reg. van den kol. Jan Ingenieulant.	

Wezel.

Infanterie.	Kapitein Dirck Heynick,		van Deventer.
	» Johan van Deynim,		idem.
	» Gustaff Ulspar,		» Zwol.
	» Jan van Keppel,		idem.
	» Bernart Joost van Ittersum,		idem.
	» Arent van Loo,	van het reg. van den kol. George Wolfgangh, Vrijheer van Swartzenberg.	
	» Anthonis Polman,		
	» Julius van Beyma,	van het reg. van den kolonel Gerrit van Amama.	
	Kolonel Johan van Zanten,	van het reg. van den luit.-kolonel Jan de Bye, Heer van Albrantswaart.	
	Kapitein Bern Graaf van Witgenstein,		
	Kapitein Johan Schrasser,		
	» Jacob Bouljau,	van het reg. van den kol. Willem Baron van Nieulant.	
	» Dirk Wanroy,		
	» Carel B[on]. de Spieringh.		
	Kap. Daniel van Theuven,		

Rees en het fort *Nieuw Rees.*

Infanterie.	Kapitein Maurits van Hallard,		van Arnhem.
	» Cornelis Geelvinck,		» idem.
	» Caspar Lodewijk van Bulau,	van het reg. van den kol. Jan Ingenieulant.	

Emmerik.

Infanterie.	Kapitein Johan van Heeckeren,	van het reg. van den kol. Otto graaff van Stirum.	
	Kap. Adam van Lockhorst Heer van Oosterlee,	van het reg. van den kol. Louis d'Aquila.	
	Kap. Jacob van Rhenen,	van het reg. van den luit. kol. Jan de Bije Heer van Albrantswaart.	
	» Christoffel Plunket,	van het reg. van den kol. Joseph Bamphield.	
	» Jan Bonnestat de Carbon,		

Schenkenschans.

Infanterie.	Kapitein Jan Christ. Balveren,		van Arnhem.

Meurs.

De kompagnie van den:

Infanterie.	Kap. Philips van Schoonhoven,	van het reg. van den kol. Adr. grave van Hornes.
	Kapitein Nicolaas Johan Sandersson, Kapitein Jan Jacob van Wassenaar,	van het reg. van den kol. Willem Bn.van Nieulant.

Brevoort. (Breedevoort).

Infanterie.	Kapitein Baron de Truzes.
	» Hendrik van Asbeeck.

Groll. (Groenlo).

Infanterie.	Kap. Hendrik Grauwers,	van het reg. van den kol. Adriaan Grave van Hornes.
	» Nicolaas Hoxfen,	van het reg. van den luit. kol. Jan de Bije Heer Albrantswaart.

Nijmegen.

Infanterie.	Kapitein Hendrik Tengenbergh,		van Zutphen.
	» Reynier van Hons,		» Wageningen.
Kavallerie.	» Wernert van Palant, Heer van Keppel, » Johan van der Does,	van het reg. van den kol. Barton de Montbas.	» Maastricht.
	Kolonel Ludolff van Steenhuysen Heer tot Hum.		
	Ritm. Prins Frederik van Nassau,	van het reg. van den kolonel Ludolff van Steenhuysen.	» Wezel.
	Ritm. Johan van Welderen,	van het reg. van den kolonel Simon van Haarsolte.	
	» Hendrik van Richard, » Cornelis van Aarssen Heer van Sommelsdijck,	van het reg. van den kol. Maurice de Nassau Heer van der Lecq.	» Maastricht.
	Kolonel George Frederik Grave van Waldeck-Pyrmont,		idem.
	Ritm. Jacob Losecaat,	van het reg. van den kol. George Frederik Grave van Waldeck Pyrmont.	» Hulst.
	» Hendrik van Ittersum tot Nieuwenhuis,	van het reg. van den kol. Walraven graaff van Nassau.	» Nijmegen.
	Ritm. Jan van Ruijttenburgh Heer van Vlaardingen,	van het reg. van den kol. Baron d'Ossery.	» Orsoij.
	Ritm. Gerard Pijper,		» Nijmegen.
	» Grave van Flodro (vacant),		» Meurs.
	Ritm. François Durant,	van het reg. van den kol. Frederik Hendrick van Boetzelaer Heer van Langerack.	» Nijmegen.
	» Adam van der Duyn Heer van 's Gravemoer,	Gardes.	» Maastricht.

Arnhem.

De kompagnie van den:

	Naam	Regiment	Garnizoen
Infanterie.	Kol. Adriaan Grave van Hornes,	van het reg. van den kol. Adriaan Grave van Hornes.	van Ravestein.
	Lt.-kol. Francois van Overschie,		» Arnhem.
	Majoor Hartman de Heyde,		» Rijnberk.
	Kapitein Cæsar Duyck,		» Doesburg.
	» Daniel Boxel,		» Rijnberk.
	» Willem Nothe,		» Nieuw Rees.
	» Willem Dimmer,		» ter Heyde.
	» Pieter Rothe,		» Arnhem.
	Kol. Jan Ingenieulant.	van het reg. van den kol. Jan Ingenieulant.	» Wezel.
	Lt.-kol. Joachim van Gent heer van Meynderswijk,		» Doesburg.
	Serg. maj. Charles de Lanoy		» Zutphen.
	Kap. Frederik van der Mijll,		» Ravestein.
	» Melchior Mackwitz,		» Emmerik.
	» Arnout Cats,		» Arnhem.
	» Dirck Laignier,		idem.
	» Hendrik Hartman,		» Wezel.
	Kol. Willem Baron van Nieulant.		idem.
Kavallerie.	Ritm. Gijsbert Ruysch,	van het reg. van den kol. Ludolff v. Steenhuysen heer tot Hum.	» Arnhem.
	» David van Marloth, heer van Beauvois,	van het reg. van den kol. Godert van Reede heer van Ginkel.	idem.
	» Willem Croock,		» Wezel.
	Kol. Maurice de Nassau, heer van der Lecq,	van het reg. van den kol. Maurice de Nassau heer van der Lecq,	» 's Hage.
	Ritm. Theod. van Wassenaar heer van Wouw,		» Wezel.
	» Otto graaf v. Stirumb,		» Grol.
	Majoor Steven van der Does Heer van Offem,	van het reg. van den kol. George Frederik Grave van Waldeck-Pyrmont,	» 's Hage.
	Kolonel Walraven Graaff van Nassau,	van het reg. van den kol. Walraven graaff van Nassau.	» Wezel.
	Majoor Otto graaf van der Lippe,		idem.
	Ritm. Baron Steyn,		idem.
	» Paul van Arnhem,		» Emmerik.
	» Hendrik Adolff Esscher		» Wezel.
	Kolonel Frederik Hendrik van Boetzelaer Heer van Langerack,		» Arnhem.

Doesburg.

	Naam	Regiment	Garnizoen
Infanterie.	Kol. Otto graaff van Stirum,	van het reg. van den kolonel Otto graaff van Stirum.	» Groll.
	Luit.-Kol. Hendr. Turck,		» Emmerik.
	Majoor Frans van Linden,		» St. Andries.
	Kapitein Otto van der Hell,		» Zutphen.
	» Philips van Essen,		» Rijnberk.
	» Fred. Jan van Baar,		» Doesburg.
	» Joost de Rode van Hekeren,		idem.
	Kapitein Johan Bouwen,		» Brevoort.

	De kompagnie van den:		
Infanterie.	Kolonel Louis d'Aquila,		van Doesburg.
	Luit.Kol. Gerard Ploos van Amstel,		» Hasselt.
	Majoor Gijsbert Jan van Hardenbroeck,		» Rees.
	Kapitein Anthony van Westrenen.	van het reg. van den kol. Louis d'Aquila.	» Zwol.
	Kap. Dirck van Deuverden,		» Arnhem.
	» Johan Groulart,		idem.
	» François de Ram Heer van Hagedoorn,		» Rijnberk.
	Kapitein Isaack Dinter,		» Nijmegen.
	» Johan Diderik Bouman.		» Arnhem.
	Lt.-kol. Jan de Bije heer van Albrantswaart,	van het reg. van den luit.-kol. Jan de Bije heer van Albrantswaart.	» Doesburg.
	Mr. Hendrik van Uyttenhove.		idem.
	Kol, Joseph Bamphield,		» Rijnberk.
	Lt.kol. Johan Bartholt heer van Warke,		» Doesburg.
	Majoor Anthony de Lane,	van het reg. van den kolonel Joseph Bamphield.	» Rijnberk.
	Kap. Walter Carpenter,		» Rees.
	» Johan van Raasfelt, heer van Kenenburgh,		» Doesburg.
	» Willem Vincent van Eenhusen,		idem.
	» Casper van Swansbel,		» Arnhem.
	» Joost van Swansbel,		» Doesburg.
Kavallerie.	Kol. Godert van Reede, heer van Ginkel,		» Doesburg.
	Majoor Johan Albrecht, heer van Dorenwaart,	van het reg. van den kol. Godert van Reede heer van Ginkel.	» Emmerik.
	Ritm. Adolff van Oosterum heer van Gerverscop,		» Rees.
	» v. Hauterive (vacant)		» Breda.
	Ritm. Theodore Brasser.	van het reg. van den kol. George Frederik Grave van Waldeck-Pyrmont.	» Doesburg.
	» Jacques Ferrandt du Till,	van het reg. van den kol. Zeger van Rechteren heer van Almelo.	idem.
	» Johan Cabbeljauw,	van het reg. van den kolonel Barton de Montbas.	idem.

Dieren.

Kavallerie.	Ritm. Henrv de Nassau Heer van Ouwerkerk.	Gardes.	» Arnhem.

Zutphen.

Infanterie.	Kol. Paul Wirtz baron van Orneholm,		» Zutphen.
	Lt.-kol. Willem Zurbrugge,	van het reg. van den kolonel Paul Wirtz, baron van Orneholm.	» Deventer.
	Serg. maj. Hieronimus Iddickinge,		» Zutphen.
	Kap. Engelbert Beeckman,		» Nijmegen.
	» Hugo van Eynhout,		» Zwol.

De kompagnie van den:

Infanterie.	Kap Joachim Adolff Rijperda,	van het reg. van den kolonel Paul Wirtz, baron van Orneholm.	van Bourtange.
	» Michiel Pauw,		» Zutphen.
	» gr Gustaff Carelsson		» Zwol.
	» Hend. Did. v. Merode		» Orsoy.
	» Christoffel Copius,		» Wezel.
	Kol. Hendrik grave van Solms,	van het reg van den kol. Hendrik grave van Solms.	» Zutphen.
	Lt-kl. Andries Schimmelpenningh,		idem.
	Majoor Walter v. Brienen,		» Nijmegen.
	Kap. Marten van Haften,		» Zutphen.
	» Charles Paignet,		» Nijmegen.
	» Hend. Vijch van Ubbergen		» Schenkenschans.
	» Bartholt Huygens,		» Zutphen.
	» Albert van Bonnema,		» Grol.
	» Reynier van Laar tot Lichtenberch,		» Doesburg.
	» Huybert Struyck,		» Koevorden.
	Kol. Otto van Gent,	van het reg. van den kol. Otto van Gent.	» Wezel.
	Maj. Francois Appeltoorn,		» Zutphen.
	Kap. Caspar van Eck,		» Doesburg.
	» Gijsbert Gansneb geseyt Tegnagel,		» Zutphen.
	Kap. Willem van Welderen,		» Wezel.
	» Assueer v. Haarsolte,		» Zwol.
	» Assueer Schimmelpenningh van der Oije,		» Zutphen.
	Kap. Gerrit Sels,		» Wezel.
	» Otto van Speulde,		» Zutphen.
Kavallerie.	Kol. Barton Vic[te] de Montbas	van het reg. van den kol. Barton de Montbas.	» Rijnberk.
	Maj. Jacob van Wassenaar heer van Obdam,		» 's Hage.
	Ritm. Arent de Gruytere,		
	Maj. Johan Franc van Schagen heer van Slydrecht,	van het reg. van den kolonel Ludolff van Steenhuysen heer tot Hum.	» Zutphen.
	Ritm. Gerard Bernard van Pelnitz,		idem.
	Ritm. Jacob van Wassenaar heer van Voorschoten,		» 's Hage.
	Maj. Alexander Schimmelpenningh van der Oije,	van het reg. van den kol. Simon van Haarsolte.	» Zutphen.
	Ritm. Assueer van Haarsolte,		idem.
	Ritm. Wolphert heer van Brederode,	van het reg. van den kol. George Frederik grave van Waldecq-Pyrmont.	» idem.
	Ritm. Adam van Lockhorst heer van de Lier,	van het reg. van den kol. Zeger van Rechteren heer van Almelo.	» Emmerik.
	Ritm. Adriaan Schimmelpenningh,		» Zutphen.
	Ritm. Otto graaff van Stirumb,		» Grol.
	Kol. baron d'Ossery,	van het reg. van den kolonel baron d'Ossery.	» Rijnberk.
	Ritm. Werner van Dorth heer van Issum,		idem.
	Ritm. Reynolt van Reede heer van Harne,	van het reg. van den kol. Frederik Hendrik van Boetzelaar heer van Langerack.	» Zutphen.

Deventer.

Infanterie.

De kompagnie van den:		
Kol. Gerrit van Amama.	van het reg. van den kolonel Gerrit van Amama.	van Bourtange.
Maj. Haijo Hend. van Mauderick.		» Groningen.
Kap. Mauritz graaf v. Solms		» Arnhem.
» Hessel van Bootsma,		» Meppel.
» Arnout van Lintelo van d'Ese,		» Rijnberk.
Kap. Gijsbert Amsma van Walrich,		» Meppel.
Kap. Suffridus Lyclama,		» Lieroort.
Luit.-kol. Albert Polman,		» Rijnberk.
Kol. Diderik Stecke,	van het reg. van den kol. Diderik Stecke.	» Wezel.
Luit.-kol. Johan Idsard van Douma,		» Langakkerschans.
Maj. Hetze van Aitzma,		» Groningen.
Kap. Fred. Wilhem grave van Stirum,		» Zwol.
Kap. Dirck van Wijngarden		» Steenwijk.
» George Hum,		» Hasselt.
» Jarich vau Ockinga,		» Deventer.
» Fred. van Camminga,		» Zwol.
» Bruno Vierssen,		» Steenwijk.
» Ernst van Clooster te Rebrugge,		» Meppel.
Kol. Unico Ripperda van Hengelo,	van het reg. van den kol. Unico Ripperda van Hengelo.	» Kampen.
Lt.-kol. Jan Vuller (zonder Comp.)		
Serg.-majoor Johan Dois,		» Deventer.
Kap. George Maximiliaan van Heyden tot Otmarssen,		» Meppel.
» Christoffel Zunico van Bevervoorde,		idem.
» Godefried van Uytterwijck van Alderdingh,		» Kampen.
» Herman Jan Grubbe tot Mennekeshave,		» Zwol.
» Johan Brouwer,		idem.
» Jacob Cuyper van Holthuyzen,		» Deventer.
» God. Mom. tho Swartsteyn,		idem.
» Dirck van Harsolte tot Zuythem,		» Zwol.
Kol. Christoffel van Voorst tot Aversbergen.	van het reg. van den kol. Christoffel van Voorst tot Aversbergen.	idem.
Lt.-kol. Hendrik v. Clooster,		» Deventer.
Majoor Rudolff Fred. van Isselmuyden,		idem.
Kap. Reynt van Clooster,		» Meppel.
» Rudolff Meeuwsen,		» Schans b. Zwol
» Wemm. van Raasfelft,		» Deventer.
» Gijsbert Roelingh,		» Zwol.
» Jan Bartholt van Ittersum,		» Meppel.
» Arnolt van Reussen, heer van Renes heer van Vosmeer,		» Deventer.

	De kompagnie van den:		
Kavallerie.	Kol. George Fr. Prince zu Nassau,	van het reg. van den kol. George Fr. Prince zu Nassau.	van Berg.-op-Zoom
	Majoor Philips Sigismundt van Wenge.		» Groningen.
	Ritm. Pr. Verrutius,		idem.
	» Hendrik van Echten,		» Koevorden.
	» Oesbrandt Johan Rengers,		» Groningen.
	» Cornelis van Dongen tot den Oldengaren,		» Koevorden.
	» Zeger van Ittersum,	van het reg. van den kolonel Simon van Haarsolte.	» Deventer.
	» Herman Schaap de Beerse,	van het reg. van den kol. baron d'Ossery.	idem.
	» Johan van Oostrum, heer v. Moersbergen,	van het reg. van den kolon. Fred. Hendrik van Boetzelaar, heer van Languerack.	idem.

Kampen.

Kavallerie.	Kol. Simon van Haarsolte,		» Kampen.
	Majoor Robbert Raverschot de Capelle,	van het reg. van den kol. Maurice de Nassau heer van der Lecq.	idem.
	Majoor Wolff Christoffel de Truxis baron de Valdebourgh,	van het reg. van den kol. Frederik Hendrik van Boetzelaar heer van Languerack.	idem.

Zwol.

Infanterie.	Kol. Hans Willem vrijheer van Aylva,	van het reg. van den kapitein Hans Willem vrijheer van Aylva.	» Meppel.
	Luit.-kol. Joachim Roorda,		idem.
	Maj. Gaart van Andringa,		» Dijlerschans.
	Kap. Hans van Hittinga,		» Meppel.
	» Jarich van Burum,		» Breevoort.
	» Andries van Velsen,		» Bourtange.
	» Duco van Hemmema,		» Bellingwolde.
	» Everard Hanecrot,		» Meppel.
	» Teyo van Burmannia,		» Langakkerschans
	» Johan van Haarsolte,		» Wezel.
	Kol. George Wolffgangh vrijheer v. Swartsenberg	van het reg. van den kol. George Wolffgangh vrijh. v. Swartsenberg	» Meppel.
	Luit.-kol. Epeus Asgema,		» Rijnberk.
	Maj. Douwe van Sijtsma,		» Meppel.
	Kap. Oene Teijens,		» Langakkerschans
	» Johan Tamminga,		» Meppel.
	» Petrus van Schelltinga,		idem.
	» Hector van Glinstra,		» Koevorden.
	» Corn. van Schelltinga,		idem.
	Kol. Andolff Clant,	van het reg. van den kol. Andolff Clant.	» Meppel.
	Luit.-kol. Zweer Tamminga		idem.
	Serg.-maj. Johan Gruys,		» Delfzijl.
	Kap. erman Gruys,		» Groningen.
	» Gerard Wickeringe,		» Delfzijl.
	» Timan Gruys.		» Groningen.
	» Oene Tamminga,		idem.
	» Arnold Verumeus,		» Delfzijl.
	» Anthony v. Nieuveen.		» Groningen.

De kompagnie van den:

Infanterie.	Kol. Wigbolt Broersma,		van Koevorden.
	Lt.-kol. Arent Lud. v. Gockinga, (zonder Comp.)		
	Majoor Zeger Tamminga,		» Groningen.
	Kap. Dirck Alberda,		» Koevorden.
	» Albert Ayckema,	van het reg. van den kol. Wigbolt Broersma.	» Lieroort.
	» Hendrik Losecaat,		» Groningen.
	» Lodewijk Asterhuys,		» Delfzijl.
	» Steven Clinge,		» Groningen.
	» Hans Adam v. Maneel,		idem.
	» Johan Ernst van Assenede,		» Koevorden.
Kavallerie.	Ritm. Anthony van Haarsolte (vacant),	van het reg. van den kol. Simon van Haarsolte.	» Zwol.
	Kol. Ernst Willem van Haren,		» Meppel.
	Serg.-Maj. Douwe van Grovestins,	van het reg. van den kol. Ernst Willem van Haren.	idem.
	Ritm. Hendrik van Sandra,		idem.
	» Ritske van Quia.		idem.
	» Frederik Hendrick Casimier furst zu Nassau,		idem.
	Kol. Zeger van Rechteren heer van Almelo,		» Zwol.
	Kol. Boudewijn van Soutelande,		» Meppel.
	Ritm. Wichman van Niekercken,		idem.
	Ritm. Guilliam de Balatin, ridder,	van het reg. van den kol. Boudewijn van Soutelande.	idem.
	Ritm. Isaack Willem de Loyson,		idem.
	Ritm. Mattheus van Osnabrugge,		idem.
	Maj. Christiaan Brandt,		idem.
	Kol. Ignatius Kingma,		idem.
	Maj. Timan Johan Lintelo,		idem.
	Ritm. Marten Doccum,		idem.
	» Syts van Emminga,	van het reg. van den kol. Ignatius Kingma.	idem.
	» Maurits Lodewijk baron van Isselsteyn,		idem.
	Ritm. Philip Ernst grave tot Zeyn ende Witgensteyn,		idem.
	Ritm. Gerard Struyck,	van het reg. van den kol. Frederik Hendrik van Boetzelaer heer van Languerack.	» Zwol.

Hasselt.

Infant.	Kap. Rutger van Haarsolte,		» Hasselt.

Koevorden.

Infanterie.	» Hendrik Hoet,	nieuwe werving.	» Koevorden.
	» Philips Wielich,		
	» Johan Sickinge,	van het reg. van den kol. Wigbolt Broersma.	idem.

Bourtange.

Infant.	» Taco van Hittinga,	nieuwe werving.	» Goch.
	» N. N.		
	» Barent Jan van Prot,	van het reg. van den kol. Andolff Clant.	» Bourtange.

Langakkerschans.

Infanterie.	De kompagnie van den: Kap. Johan Scheltinga,	nieuwe wervinge,	van Goch.

Delfzijl.

Infanterie.	» . . . Burmania,		» Emden.
	» . . . Vosbergen,		idem.

Steenwijck.

Infanterie.	» Itersom tot Bevervoorde,		» Kampen.
	» Wilt Jan van Broekhuysen,		» Zutphen.
	» Gerrit van Raasfelt.	van het reg. van den kol. Jan de Bije heer van Albrantswaart.	» Steenwijk.
Kavallerie.	Ritm. Gaspar Fred. Graaff-schafft,	van het reg. van den kol. Zeger van Rechteren heer van Almelo.	idem.

Lieroort.

Infant.	Kapt. Gerard Coldenbach.		» Zutphen.

St. Andries.

Infant.	» Charles de Bedarides.		» Tiel.

Litt. C. Staat van de kompagniën van de vijf regimenten infanterie, welke, ten gevolge van het tractaat, den 18[en] Maart 1672 te Brussel, tusschen den landvoogd der spaansche Nederlanden en de afgevaardigden van wege H. H. M. gesloten, nog in diezelfde maand naar het spaansch grondgebied tot bijstand zijn gezonden geworden (1), en die bij secrete resolutie van H. H. M. van den 30[en] Mei 1672 zijn terug ontboden.

	De kompagnie van den:	
Regiment van den kol. Walter Scot.	Kol. Walter Scot, den 17[en] Mei gezonden naar	's Bosch.
	Luit.-kol. Hendrik Graham,	Grave.
	Maj. John Lamy,	's Bosch.
	Kap. François Brasset,	Breda.
	» Pieter Walkin,	Gennep.
	» Jacob de Schamphleury,	's Bosch.
	» Carel Otto Schele,	idem.
	» Bartholomeus van der Graaf,	Steenbergen.
Regiment van den kol. Johan v. Beveren.	Kol. Johan van Beveren,	Geertruidenberg.
	Luit.-kol. Adriaan van Beveren,	idem.
	Maj. Gerrit van Uyttenhoven,	's Bosch.
	Kap. Johan de la Grandmaison,	Geertruidenberg.
	» Johan Kipp,	idem.
	» Willem Lodewijk Rivet,	idem.
	» Gust. Ad. Miethoffen,	idem.
	» Gerrit van der Dussen,	idem.

---

(1) Deze staat is zamengesteld uit de opgave betrekkelijk die regimenten, welke is vermeld in het *Reg. res. van H. H. M. secrete mil. saken* 1672, fol. 199.

	De kompagnie van den:	
Regiment van den kol. Cassiopijn.	Kol. Thomas Cassiopijn,	Breda.
	Serg.-Maj. Maurits de Percheval,	de Warande.
	Kap. Alexander de Soete de Lake van Villers,	Breda.
	» Jacob van Aarsen,	idem.
	» Lodewijk Puchler,	idem.
	» Cornelis Botter,	idem.
	» Philips van Lanschot,	idem.
	» Rudolf van Haarsolte,	idem.
Regiment van den kol. Jacob v. Golsteyn.	Kol. Jacob van Golsteyn,	Bergen op Zoom
	Luit.-kol. Otto van Coeverden,	idem.
	Majoor Willem Booth,	idem.
	Kap. Jacob Zas,	idem.
	» Adriaan Weijer,	idem.
	» Hendrik Has,	idem.
	» Louis Delliers marq. de Radvets,	idem.
	» Johan Willem Eck v. Pantaleon	idem.
Reg. van den kol. Moyse Pain et Vin.	Kol. Moyse Pain et Vin,	Breda.
	Luit.-kol. Willem Copes,	idem.
	Maj. Rudolff van Heuvel tot Nieuhuys,	idem.
	Kap. Everard Everwijn,	idem.
	» Nicolaas Pieffer,	idem.
	» Johan Hacquet,	's Bosch.
	» Pieter Geroux de la Teriere,	idem.
	» Gerard Storm,	idem.

Litt. D. Staat van de regimenten en van de kompagniën spaansche kavallerie welke den 15en Junij te Rhenen bij het leger zijn aangekomen (1).

Los fercios Regimientos que pasanasenus alos senores estates de Hollanda de Bako del Cargo de los generales de Batalla il Cavallero. Villa nueba Y Sr de Lovignies.

Fro del senor de Ganelaus.
la comp. del dho. J. ds Ganelaus.
〃 del sargt.-mayor El. de d'Andrigny.
〃 〃 de la Hant.
〃 〃 Conde de Isenguien.
〃 〃 de Harnicourt.

---

(1) Volgens de bijlaag van den brief van de gedeputeerden te velde van den 9en Junij aan den griffier van H. H. M. op het rijks-archief aanwezig onder de *Loopende secrete ingekomen brieven, secrete kas Staten-Generaal.* Deze hulp troepen zijn in het laatst van de maand Mei door den graaf Monterey gelast geworden naar Holland te vertrekken en nadat bij secrete resolutie van H. H. M. van den 8en Junij de heer van Sevender (*a*) lid van den raad van State was verzocht ze te begeleiden «langs de Langestrate naar Gorinchem ende van daer door de Betuwe naar Nimwegen ende soo voorts naar het leger van desen Staat» zijn die troepen den 13en Junij te Rhenen aangekomen en hebben zich daar met het leger vereenigd. Aan het hoofd van die troepen stond «den heer sergeant-major de Bataille de Louvignies.»

(*a*) De heer van Sevender was Philips de Zoete de Laecke van Villers, heer van Sevender, zoon van den kapitein der infanterie Alexander en van Adriana van Aerssen, geboren den 29en Januarij 1638 en overleden den 21en Maart 1689, was wegens de ridderschap van Holland gedeputeerde in den raad van State. Twee broeders van hem sneuvelden in den slag van Senef den 11en Augustus 1674.

Fros del Baron de Litbergh.
la Comp. del. dho. Baron.
la del Serg[t].-major El[r] de Hanpon.
〃 〃 D[n] Ju[o] fran. Matutano.
〃 〃 Diego Gomes Salinas.

Fro del Conde Merode.
Comp del dho Conde.
la del Serg[t].-maj. Amensaga.
〃 〃 Baron de Beck.
〃 〃 Habraham Christijn.

Fro del de Feux.
la Comp. del dho. senor.
la del Serg[t].-maj. de Vaugicourt.
〃 〃 Nicolas de Bliez.
〃 〃 Marquis de Malparais.
〃 〃 Nicolas Everart.

Fro del D[n] Bernardino Sarmiento.
la Comp. del dho. mro. de Campo.
la del Serg[t].-maj. D[n] Ju[o] de Luna.
〃 〃 D[n] Ant[o] Taguada.
〃 〃 D[n] Manuel Sarmiento.
〃 〃 D[n] Joseph Zerdeno.

Fro del Baron de Couvieres.
la Comp. del Baron de Couvieres.
la del serg. ndr. Dh[o] Flores.
〃 〃 S[r] de Beaupres.
〃 〃 D[r] fran. de Veyte.

Regimento del Conde de Egemont.
la Comp. del Coronel Charles de Tienes.
〃 〃 del Baron de Trabaise.
〃 〃 〃 del Cap. Charles de Bonmarche.

Reg. del Principe de Salms.
la Comp. Coronela.
la del Cor. Tu. Lucart.
" " serg[t].-maj. Streill.
" " Baron de Berloo.
" " Andres du Magni du Culz.

Reg[o] de Cor. Waldembourg.
la Comp. del dho. Coronel.
la del th[te] Cor. Apelter.
" " Baron de Iertrude.
" " Montigny.

Ayudantes del Genl de Batt[a] Cavallero de Villaneuva.
Lucio Galare.
Matias Belmonte.
Ayudantes del Genl de Batt[a] de S[r]. Lovignis.
Juan de Aquitera.
Alfonso de Paris.

NB. Bij deze troepen zou nog behooren te worden gevoegd het spaansche infanterie-regiment van Westerloo, dat bestond uit 14 kompagniën en 800 man sterk was.

VERZAMELINGS-STAAT.

	Aantal kompagniën.	
	Infanterie.	Kavallerie.
Lijst Litt. A.		
In de onderscheidene vestingen en forten	123	10
Lijst Litt. B.		
18 regimenten, elk van 10 kompagniën	180	"
Enkele kompagniën; waaronder waarschijnlijk nieuw geworvene enz. . . .	33	"
14 regimenten, elk van 6 kompagniën	"	84
De gardes	"	2
Lijst Litt C.		
5 regimenten, elk van 8 kompagniën .	40	"
Overbrengen . .	376	96

overgebragt	376	96
Daarbij behooren nog gevoegd te worden:		
1°. Het infanterie-regiment van van Vrijbergen bij secrete res. van H. H. M. van den 30en Mei 1672, gelast uit Bergen-op-Zoom te vertrekken naar de IJssel en dat den 9en Junij reeds te Arnhem was aangekomen	10	〃
2°. De kompagniën kavallerie van den kolonel Steenhuysen, majoor Eppe en ritmeesters Pelmitz, d'Estrades en Bemmel uit 's Hage en die van den ritmeester Henneman uit Heusden, bij secrete res. van H. H. M. van den 24en Mei 1672 gelast naar het leger aan de IJssel te vertrekken	〃	6
3°. De kompagniën kavallerie van den kolonel Alexander van Welle, majoor Padburgh en ritmeesters Henneman, Wrangel Heer van Papekop, Mounck, Hasselholt en van Stockheyn, bij secrete res. van H. H. M. van den 8en Junij 1672 gelast om uit Alkmaar, de Beverwijk, Heusden, Geertruidenberg, 's Hage en het land Cadzand, naar het leger aan de IJssel te vertrekken	〃	7
4°. Het infanterie-regiment van den kolonel Faguani, bij secrete resolutie van H. H. M. van den 3en Junij 1672 gelast uit Gorinchem en Bommel te vertrekken naar het leger aan de IJssel	10	〃
5°. De kompagnie kavallerie van den sergeant-majoor Adam van Plasburgh, bij secrete res. van H. H. M. van den 9en Junij 1672 gelast uit 's Gravesande of Alkmaar te vertrekken naar het leger aan de IJssel	〃	1
Totaal . .	396	110

Wanneer men nu de sterkte van eene kompagnie infanterie op 70 man en die van eene kompagnie kavallerie op 60 man bepaalt (1) dan

(1) Uit eenen staat te vinden in het verbaal van de gedeputeerden te velde, bijlage n°. 257, blijkt, dat den 22en Mei elke kompagnie infanterie gemiddeld 70 man sterk was.

Volgens den schrijver van de *Krijgskundige Beschouwingen* enz. *Nieuwe Spectator*, 2de jaargang bladz. 62, zou in 1673 elke kompagnie ± 89 man sterk zijn geweest. Hij rekent 700 à 800 man per regiment infanterie.

zou het nederlandsche leger in de maand Mei of Junij sterk zijn geweest, (behalve de bezetting van Maastricht)	27720 man infant.	6600 man kavall.
Totaal . .	34320	
Voegt men daarbij:		
de bezetting van Maastricht	8413	
de spaansche hulptroepen Lijst Litt. D.	2800	
de bezettingen in de provincien Friesland en Groningen enz.	5000 (1)	
Totaal generaal . .	50533 man infant. en kavall. (2).	

---

(1) *Nieuwe Spectator*, 2de jaargang, bladz. 79.

(2) Dat de sterkte van het geheele leger met deze opgave niet veel verschild zal hebben, vermeent men te mogen aannemen. Volgens eenen brief van den raadpensionaris de Witt van den 15en Mei waren er toen binnen de geheele provincie Holland slechts vier oude kompagniën infanterie.

Hierbij wordt opgemerkt, dat in dat getal van 50533 man niet is begrepen het aantal waardgelders en huislieden dat naar het leger aan de IJssel is gezonden geworden. Wilde men dat aantal in de getalsterkte opnemen dan zou er nog bij moeten worden gevoegd:

De kompagniën waardgelders van de kapiteins van den Ende, van Veen en Coebergen, die bij secrete res. van H. H. M. van den 2en Junij 1672 gelast werden uit Rhenen te vertrekken	3
De kompagniën waardgelders van de kapiteins van den Bergh, Meganck, Cock, Holman, la Forme, Cool, Cluysenaar, van Leeuwen, van Ackerval, Brest, de Witt, van Rietbeeck en van der Does, die bij secrete resolutie van H. H. M. van den 4en Junij 1672, gelast werden uit Geertruidenberg, Heusden, Klundert en uit het fort op Goederede te vertrekken	13
	16 kompagniën
à 60 man de kompagnie gerekend	960 man.
De volgens res. van den 7en Junij 1672 uit Holland naar Grave en Nijmegen gezondene waardgelders. . .	1320 »
	2280 waardgelders.
De volgens secrete resolutie van H. H. M. van den 17en Mei 1672 uit Gelderland, Holland, Utrecht en Overijssel naar de IJssel gezondene huislieden	12000 man.
Totaal . .	14280 man.

Waarbij nog zouden kunnen worden gevoegd eenige kompagniën schutterijen.

BIJLAGE II.

Brief van den kolonel der infanterie Joseph Bamphield, geschreven uit Rijnberk, den 16en April 1672, aan den griffier van H. H. M. betrekkelijk de verdediging van het land (1).

„Monsieur!

„Dans la multitude et pesanteur des affaires que vous ayez continuellement sur le pas, avec sujet je puis craindre de vous estre importune et de paroistre à quelques uns ou vain ou témeraire de représenter mes pensées sur la matiere dont je m'en va vous entretenir, sans qu'elles sont demandées; néantmoins ces sortes des opinions ne cassent jamais des os et je risqueray pour une fois d'escrire mes sentiments avec un peu de liberté à une personne qui je scay bien s'en serviray utilement pour les interests de l'estat et charitablement en mon endroit; vous vous en souviendrez (s'il vous plaist) que n'ayant pas trouvé pour desagréable quelques propositions que je vous faisois dernièrement touchant la défence des frontières de l'estat, je vous promettois alors de vous envoyer mes opinions en escrit, aussytost que je me pouvois informer exactement touchant la force et posture des ennemis dans ces quartiers icy et de la situation et qualité de la terraine pour faire retrancher une armée entre cette ville et Buric sur le Rhin. Pour ce qui regarde les ennemis je crois que entre vos frontiers à cette costé du Rhin et la Lorraine ils ne se trouvent pas effectivement plus que 14000 hommes des François et des troupes de l'electeur dont on me mande de Cologne que les gardes françois et suisses, les gendarmes du roy, de la reyne et du dauphin et tous ceux qu'on appelle la maison du roy se retourneront en France et qu'un corps plus considérable viendra de Lorraine dans leur place. Pour leur posture ils sont quasi tous postez entre vos frontières et la ville de Cologne; à mon arrivé icy ils avoient amassé un corps ensemble sur le bord de la rivière près de Nuys; mais sans aucun retranchement et cela fut fait pour en faire une reserve de la force de ces regiments qu'y furent assemblez ou sur une fausse alarme qu'ils avoient que l'estat avoit le dessein de jetter quelques trouppes encore dans la ville de Cologne (2); car on m'assure de là qu'ils avoient quelque apprehension d'une telle entreprise mais soit l'un ou soit l'autre les d^{es} troupes sont postés comm'auparavant, ils amassent toute l'ammunition de guerre et de la bouche

---

(1) *Register res. van H. H. M. secrete mil. saken*, 1672, fol. 9.
(2) Zie het daaromtrent vermelde op bladz. 45.

qu'il peuvent achetter dans tout le pais icy et font leurs magasins a Nuys, Keyserwaart et Dorsten. Ils font un grand nombre des affustes de canon, des gabions, des cordages et des toutes choses nécessaire pour une grande traine d'artillerie;- hormis des chevaux dont je ne puis pas scavoir qu'ils ont fait aucune provision considérable encoré, mais j'en seray exactement informé dans quelques jours estant d'importance d'en estre esclaircy parce qui nous pouvons juger s'ils tarderont ou hasteront de prendre la campagne et d'entreprendre quelque siège.

Ny vous ny aucun autre du jugement solid ne doutera pas que les François se promettent de faire un grand progrès contre l'estat dans la campagne prochaine, par leurs ménaces, par leurs préparatifs, par leur vain mépris de vos fortifications et de votre milice, par leurs alliances dont quelqes uns ne sont que pour un an et par leur prépositions pour la neutralité, ne l'ayant pas demandé en quelques endroits que pour un an, ne doutant pas ou de vous jetter dans une necessité quasi inévitable de vous ranger dans leurs interest quelques grandes que peuvent estre leurs desseins et ruineuses dans leur suite à vostre estat et comme quoy cela est visiblement leur but il faut prendre les meilleurs mesures qui seront possibles pour les faire teste sur vos frontières sans risquer trop vos armées au commencement et toute fois de bien soutenir leur premiere violence. Personne ne disputera pas que l'estat ne sera pas attaqué, ou vers l'Issel ou à cette costé du Rhin où nous sommes, icy ou à Maastricht.

Pour défendre l'Issel on dit que vous avez déjà fait un retranchement pour empescher le passage de cette rivière là; dont vous vous pouvez utilement servir en cas de besoin en y postant votre armée quand on le voit nécessaire. Vos garnisons sur ces frontières là estant bien pourveues de toutes choses requises, le danger ne semble pas estre ny pressant encore ny grand et mesure, devant que l'evesque de Munster peut mettre une armée en campagne, capable de vous estre aucunement nuisible. L'electeur de Brandebourgh et les princes de la maison de Bronswic, par avantur, se jetteront sur ses troupes mais en tous les évènements il ne peut pas se rendre subitement ny sans couvert si puissant et formidable que vous ne le verrez pas et aurez le temps du reste pour vous y mettre dans la posture nécessaire.

L'uniq corps d'armée qui paroist encore et qui sera renforcée par les troupes dans la Lorraine s'est porté icy sur vos frontières auprès du Rhin, ou pour attaquer Mastricht. Tous leurs magasins pour la guerre et pour la subsistence de leurs armées sont icy et pour ce qui regarde les interest de la France, les plus directs et les plus proches semblent estre de vous attaquer à cette costé du Rhin pour avancer leur conquestes vers vos frontières et vers celles en mesme temps du roy d'Espagne dans la guerre dans la

Luxenbourgh, dans la Limbourgh, Namur, et durant que le roy avec mons[r]. de Turenne poussent leurs desseins à l'austre costé peut estre avec le temps pour rendre la jonction de toutes ses armées faisible dans les d[s]. sept provinces, sans faire le détour de la Lorraine ou de passer de Sedan par Liège que quand la guerre s'eschanssera peut être difficile et dangereuse. Je puis alléguer bien des autres raisons pour faire paroistre les apparences que l'effort de leur dessein dans l'Allemagne tombera plustost à cette costé icy qu'a l'autre costé du Rhin; mais cela seroit vous envoyer un volume dans la place d'une lettre. C'est pourquoy je me contenteray de vous dire qu'ayant veu et très soigneusement remarqué la situation du pais et la qualité de la terraine entre cette ville et Buric, je n'ay pas jamais de ma vie veu un lieu plus commode ny plus seur pour camper un' armée (où il n'est point de marrais ny des hauteurs inaccessibles) qu'icy sur le Rhin, pourveu qu'on la munira d'un fort bon retranchement, vostre armée couvrira vos garnisons de Wesel, Burich et Rhinbergh et en quelque façon Meurs et Orsoy et les trois premiers garnisons contribueront beaucoup pour défendre vostre armée qui sera fournie de toutes choses nécessaires pour sa subsistence par la rivière et hors de vos provinces malgré tout ce que la puissance humaine peut faire pour l'empescher et si vous pouvez ainsy faire teste à vos ennemis et demeurer pied ferme, l'armée nombreuse dont on se vante crevera ou dissepera de faim ou sera contraint de changer dessein. Quand vous aurez un pont des batteaux fabriqué de deux ou trois pièces que vous pouvez subitement mettre ensemble en cas de besoin entre Buric et Wesel, le dit pont sera tousjours bien gardé par ces deux forteresses et vostre armée y peut tousjours passer quand l'utitité ou la nécessité se presentera.

Si l'armée de France commença à passer le Rhin pour se jetter dans la Westphalie pour attaquer vos garnisons à cette costé là ou pour passer l'Issel, elle se doit transporter vis-à-vis de Nuys et après passer la Lippe à Dorsten, qu'est un détour, vostre armée coupera courte et se trouvera à la défence de vostre retranchement fait sur l'Issel, trois jours devant que vos ennemis y peuvent estre. Par ce moyen vous vous trouverez en posture de conserver vos garnisons frontières icy et sur l'Issel pareillement pour ce qui regarde Mastricht, il peut bien estre que se voyant hors d'estat d'entreprendre ailleurs on la peut bien attaquer, qu'est à souhaiter car une telle ville avec un bon garnison se peut bien défendre pour une estée entier s'il y aura des bonnes troupes et ruiner une armée; aussy d'ailleurs c'est autant l'insterest des Espagnols que le vôtre de secourir la ditte ville et de l'empescher de tomber entre les mains des François parce que si elle sera prise leurs garnisons dans la Gueldre, dans la Luxenbourgh et pais de Namur seront fort exposées. Ma tres humble opinion est que vostre armée

estant bien postée ainsy, vostre ennemi ne faira grand progrès durant la campagne prochaine vers le millieu de la quelle, selon les apparences, ces troupes de l'empereur et des autres princes de l'empire peuveut estre en campagne.

Je soumette cela à vostre prudence pour vous en servir comm'il vous plaira.

Cependant Monsieur etc. etc."

BIJLAGE III.

Extract uit het verbaal van de gedeputeerden te velde betrekkelijk den krijgsraad, gehouden in het leger den 3e Junij 1672, over het al- of niet verlaten van de IJssel (1).

„Veneris den 3e Junij, 'smiddags ten 3 uren.

Preside den heer van Beverningh. Prest. SyneHoocht. Ripperda tot Buirse, Schade, en Gockinga, de veldmaarschalken prins Maurits van Nassau en Wirtz, den graaf van Hoornes generaalmeester van de artillerie, den graaf van Nassau luitent. generaal van de kavallerie, den graaf van Stirum segeant-majoor generaal van het leger en den markies de Montbas, commissaris-generaal van de kavallerie.

Daerop dan den Hr. Presiderende, Sijne Hoocheyt ende de presente heeren in ordre geseten ende voorgemelde zes heeren hooge officieren buyten aff op gemeene stoelen geseten sijnde, is nae een cleyne inleydinge ende een pertinente deductie van den toestant van de militie te paert ende te voet, dewelcke albereyts in 't leger voorhanden was en met aenwijsinge van de secoursen off versterckinge dewelcke te verwachten waren soo van de 2000 spaensche ruyters als van de vijf regimenten te voet, dewelcke te rugge quamen uyt de Spaensche Nederlanden: nevens dat van den marquis van Westerloo bestaende in 14 compagniën en begroot op 800 effective koppen en dan noch van het regiment van den Hr. Vryberge, comende van Bergen-op-Zoom; een corte calculatie gemaeckt en voorgestelt vande macht dewelcke men by een conde brengen en daer nae men de mesures ontrent dese gewichtige deliberatie soude moeten nemen en waerop dan die vrage sijnde voorgestelt wat die heeren hooge officieren meenden dat men met die militie behoorde te doen en wat men daermede conde doen en specialyck off sy die bestant oordeelden om die posten langs den Yssel te connen mainteneren, dan off men andere mesures soude moeten nemen om dien post te verlaten en tot behoudenis van den staet de voors. militie te verdeelen in de steeden langs den Yssel en voorts nederwaerts, daer men soude meenen dat het met de meeste securiteyt gedaen soude connen werden, en heeft den marquis *de Montbas* als de jongste in ordre sittende, daerop geseyt dat hy maer onlancx in het leger was gearriveert, de wercken van de retrenchementen langs den Yssel nauwlycx hadde gesien en oversulcx van den

(1) *Verbaal* fol. 320.
Alhoewel omtrent het verhandelde in den krijgsraad te velde van den 3en Junij reeds iets is medegedeeld door den heer Scholel in zijn werk: *Iets over Hieronymus van Beverningh en Bruno van der Dussen* heeft men evenwel vermeend dat het den lezer niet onaangenaam zou zijn, dit extract *in zijn geheel* ook in dit werk vermeld te vinden.

toestant derselven niet wel conde oordeelen: maer dat hy wel wist dat de Yssel met hare cromte was van een seer groote estendue en als men die soude rekenen van de Betuwe aff tot aen Genemuyden ende het Mastbroeck, dat het een distantie was van 24 uren gaens, min off meer, en datter seer veele plaetsen waren gaijabel ende daer den vyant sonder ongemack conde passeren ende dat hy geen suffisant getal van voetvolck voorhanden sach om die passage over de rivieren te beletten, ende als men het immers soude willen en moeten hasarderen, dat hy meende dat men een goet aental van ruyters soude moeten doen affsitten om het voetvolck te secunderen.

Den grave *van Styrumb* (zeide), dat hy die propositie van soo grooten gewichte achte dat hy wel wenschte tijt te hebben om sich daerop wat te bedencken; maer dat hy voor de vuyst moetende adviseren van het sentiment was als den heer de Montbas.

Den grave *van Nassau* (zeide), dat het een difficile en genoechsaem onmogelycke saecke was den Yssel te defenderen, ende dat hy by sijn advis moest vaststellen dat onfeylbaer den vyant met alle macht de retrenchementen attaquerende soude doorbreecken ende dat hy geen staet conde maecken op ruyters te voet, oordeelende die van cleyne hulpe.

Den grave *van Hornes* (zeide), dat in der daet de distantien ende de ongemacken ontrent den Yssel seer groot waren ende macht tot defensie voorhanden seer kleyn; maer als hy aen de andere syde considereerde, waer men sich soude connen gaen setten, als den Yssel soude sijn geabandonneert: wat consternatie daerdoor soude werden gecauseert door het geheele Lant, en hoe men de steeden aen den Yssel en elders die van alles onvoorsien sijn, soude connen brengen in een volcomen postuyr van defensie.

Den veltmarechal *Wirtz* (zeide), dat na de distantien langs den Yssel van Schenckeschans affgenomen tot aen het Mastbroeck by Campen wel waren 26 mijlen gaens, dat de Betuwe noch gants niet voorsien en is van eenige retrenchementen tot tegenweer; dat den vyant excessif machtigh is in ruyterie en dat de onse nu voorhanden sijnde absolutelyck insuffisant waren tot resistentie en als, schoon het geposeerde renfort daer soude bygecomen sijn, wy echter niet machtig en waren om alle die posten te mainteneren, dat de riviere mits het verval van 't water op hondert plaetsen gaijabel was en daerdoor oock veroorsaeckt, datter een breeden blooten oever gecomen was langs de wercken dewelcke waren gemaeckt by hooch water en doenmaels wel nae den eysch maer nu soodaenig gestelt dat de vyant daer stracx conde den voet vast setten, dat de distantie tusschen de quartiren, sooals de troupen leggen verdeelt, soo groot geworden sijn dat den vyant op verscheyden plaetsen te gelijck daer conde tusschen in vallen en dat de onse malcanderen niet connen bereycken en sulcx oock niet secunderen en dat hy het daer voor

hiel, dat hy niet getrouwelyck adviseren, maer der staet bedriegen soude in cas hy soude willen sustineren dat men het aen den Yssel soude connen houden. Dat men moest overleggen watter te doen soude sijn wanneer men geslaegen wierd off den vyant doorbrack: wat een confusie dan soude sijn onder de troupen, en wat espouvante elck sich met disordre willende salveren en wat men in sulcken gevalle soude by de hant nemen, als een gedeelte vande troupen geslaegen ende de rest verstroeyt wierde, wat wy dan elders soude connen toebrengen tot assistentie vande labourerende provincien en steeden, dewyle alle de macht dewelcke in 't lant by een gebracht schijnt te connen werden, dan soude sijn gedissipeert, hoe men dan Utrecht en Hollant soude connen secunderen immers met voetvolck, dewelcke op den wegh van de ruyterie naegejaecht sonder retraitte thienmael souden geslaegen werden, dat men dan in allen gevallen de voorsieninge soude moeten doen met precipitantie en confusie dewelcke nu conde gedaen werden met goede ordre, dat men op dien voet bleef subsisteren en noch hulpe van geallieerden conde te gemoet sien, daer geslagen sijnde de geheele saecke scheen desperaet te werden, dat hy voordeesen altijt was van verstant geweest dat men den Yssel mainteneren most, maer dat hy geen staet en hadde connen maecken op sulcken exessiven macht van de vyanden en op sulcken groote onmacht van den staet, maer dat hy nu adviserende op de saecke sooals die legt, niet anders conde adviseren, als dat sijns oordeels den Yssel niet te defenderen en was, en dat men geslagen werdende alles conde verliesen.

Den heere prince *Maurits van Nassau* (zeide), dat hy de conservatie van 't lant altijt hadde gestelt in de conservatie en defensie op den Yssel; maer dat hy altijt staet hadde gemaeckt op veel grooter macht als men nu voorhanden hadde en niet gelooft dat aen den Yssel ende de wercken daer ontrent soo veele ongemacken conden toevallen als sich nu openbaerden, dat men echter dien post qualyck abandonneren kan, off men geeft den open pas aen den vyant tot in het harte van 't lant; en dat hy de steeden aen den Yssel twee off drie te gelijck sal aentasten sonder eenige ceremonien van circumvallatien, ende deselve wechnemen; ende soo men veel volck daerin werpte dat sy van alles sullen onvoorsien sijn en niet connen subsisteren, en dat het volck soo weynigh is, dat men doch allesints geene genoechsame besettinge sal connen doen.

Waernae die saecke met onderlinge discoursen wat sijnde geësplucheert ende gedebateert, sijn die opgemelte heeren voor de moeyte ende voor haere gegeven advisen bedanckt en gedemitteert en daerop die geheele saecke hervat en in deliberatie gebracht sijnde, ten eynde om yet positifs daerop te definieren, is nae voorgaende advis van de heere prince van Orangien het gesamentlyck sentiment daerhenen gevallen, dat men voor eerst gene andere conclusie nemen conde als het leger te doen blijven in den post daer het

lagh: datmen hetselve ende de wercken daer omtrent sooveel moest verstercken ende voorsien als eenichsints doenlyck, maer dat den uytslagh van soo een importante deliberatie, daer aen niet alleen de reputatie maer den welstant van het geheele lant dependeert, van soodaenigen importantie en van soodaenigen becommeringe sijnde, het ongeraden was, sonder ruggespraecke van de hooge regeringe, yets sekers daer in vast te stellen, ende dat derhalven aen de heeren H. H. M. gedeputeerden tot de secreete militaire saecken soude behooren geverсht te werden dat sy, alle andere saecken ter sijden stellende, een keer willen comen doen tot op Aernhem, ten eynde men aldaer met deselve soude mogen abboucheren, ende nae rijpe overweginge van alle het gene *pro et contra* op die materie te considereren valt, te nederstellen wat men eyndelyck met de macht van het leger doen sal, en is daerop gedepescheert de missive onder nº. 413 met versoeck dat de gemelte heeren den 5en tegen den avont haer wilde laten vinden tot Aernhem, om nevens sijne Hoocheyt haer aldaer te gaen ontmoeten."

BIJLAGE N°. IV.

EXTRACT. uit het register der secrete resolutien van H. H. M. de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden (1), betrekkelijk de te Arnhem, den 5en Junij 1672, gehouden bijeenkomst, tot het beraadslagen over het al of niet verlaten van de IJssel.

„Martis 7 Junii 1672.

Is gehoort het rapport van de heeren H. H. M. gedeputeerden, geauthoriseerd tot de secrete militaire saken ingevolge resolutie 4 dezer, tot Arnhem in conferentie geweest sijnde met de heeren van Beverningh ende andere H. H. M. gedr. en de prince van Oragne ende voorts gedaan lecture van 't gunt aldaar was geresolveert soo als hetselve geresolveerde aldaer van woorde tot woorde staat geinsereert:

Arnhem, Sondach den 5en Junii 1672 des avonts ten tien uyren.

Præside in H. H. M. vergaderinge, den heere Cant,

Presentibus in 't besoigne de heeren van Brakell, Hopp, de Groot, van Dijckvelt, Bootsma, Horenken met den griffier Fagel, van Geldermalsen, Schrieck en de secretaris van Slingelandt.

De heeren van Beverningh ende andere H. H. M. gedeput. ende gevolm. te velde hebben aan H. H. M. openinge gedaan van de pointen van consideratie vermelt in de missive van den voorn. heer van Beverningh, geschr. tot Zutphen den...... dezes ende geadresseert aan den griffier;

waarop gedelibereert ende ter eenre sijde in achtinge genomen wesende dat alle militie van desen staat soowel die sich jegenwoordich aan den Issel bevint, als die derwaarts is gedestineert in't geheel sal bestaan in ontrent 14400 soldaten te voet ende 7600 ruyteren te samen uytbrengende een getal van 22000 mannen te voet en te paart, ende dat mitsdien het getal van de voorschr. militie seer weynigh ende geringh is ten aansien van de formidable macht die de vyanden deser landen tesamen hebben gevoert; dat de gemeyne officieren over die voorschr. militie gestelt, ten meesten deele sijn seer onbedreven ende de militie zelfs t'eenemaal ongediciplineert ende dat daarenboven soowel de voorschr. officieren als de voorschr. militie selfs niet met de grootste courage sijn aangedaan omme den vyant het hooft te bieden ende te wederstaan; maar dat deselve sijn seer schroom-ende schrickachtig; dat de gewapende huysluyden derwaarts gesonden sijn t'eenemaal onbedreven ende niet van die consideratie dat van deselve veel te verwachten is; dat daartegens souden moeten worden bewaart ende aan de vyanden van desen staat verhindert de passage over

(1) *Register res. secrete mil. saken*, 1672, fol. 315. (Verso).

de riviere de Issel op eene distantie van ses en twintich uyren, ende dat mitsdien de vyanden van desen staat in een soo groten distantie met soo groten macht op verscheydene plaatsen alarm maken ende op drie (of) vier plaatsen te gelijck een assault soude connen doen: Ende dat de militie van desen staat, tot bescherminge van de wercken aldaar sijnde, in quartieren hebbende moeten werden verdeylt, het eene quartier het andere niet soude connen assisteren om den alarm die ontrent hetselve quartier gemaekt off de assaulten die aldaar gedaan soude mogen werden te verhinderen ende dat oock bovendien soo wanneer den vyant op eene plaatse soude mogen comen de passage te tenteren, de voorschr. quartieren om redenen boven verhaalt, soo verre van den anderen sijn geësloigneert dat het eene quartier het andere niet anders dan na verloop van seer vele uyren soude connen te hulpe comen: dat daarentegen van de voorschr. riviere. den Issel by dese tijtsgelegentheit niets tot voordeel van den staat te verwachten was, vermits door het verloop van het water, deselve riviere soo ondiep was geworden dat die op menichten van plaatsen sonder enige incommoditeit conde werden gepasseert ende dat door die voorschr. ondiepte eene vlacke oever voor de wercken tot weringe van de passage aldaar gemaakt, gecomen was, dat den vyant dienvolgende de voorschr. riviere op soo veel plaatsen connende passeren de retraite van de militie, aldaar gecampeert, soude sijn van alleruyterste confusie dewijle den voorschr. vyant niet alleen in voetvolck, maar oock in ruyterye ongelijck veel stercker was als de ruyterye van desen staat ende dat in sodanigen voorval, de provincie van Utrecht ende van Hollandt niet soude connen werden secondeert off geassisteert; dewijle voor het voetvolck sekerlick geen ontkominge ter werelt soude wesen maar alle door de voorschr. ruyterye geslagen off gevangen soude werden, daar ter contrarie de steden aan de voorschr. riviere gelegen werdende voorsien, den staat buyten confusie, ende met ordre gedefendeert ende de hulpe ende bystant van de geallieerden afgewacht soude connen werden;

dat daartegens aan de andere sijde overwogen wesende dat het abandonneren van de voorschr. rivieren den Issel, de uytterste consternatie in het lant soude veroorsaken ende alle de goede ingesetenen alhier, mitsgaders de geallieerden ende diegene die den staat noch eenichsints genegen sijn altoos haar oge op het beletten van de passage ende het steuyten van den vyant aldaar gehadt hebbende, t'eenemaal mismoedich ende ongenegen soude maken, omme voor de dienst off tot assistentie van het landt yets ter handen te nemen, dat daarenboven aan de vyanden van desen staat soude werden gegeven een open pas tot in het herte van het lant ende dat door die voorschr. pas het gehele platte landt aan de vyanden ten proije soude werden en sy machtich sijn omme aan de eene sijde hare subsistentie aldaar te vinden ende alle de

contributien tot onderhout van de crychsvolckeren te trecken ende om aan d'andere sijde van den staat te benemen de wegen en de middelen, waardoor derselver militie soude connen werden onderhouden, ja waardoor de steden ende vasticheden van vivres ende andere levensbehoeften souden connen werden voorsien, dat noch daarenboven de militie in 'slants dienst wesende nergens (naar) suffisant soude sijn omme de steden en sterkten deser landen soodanich te besetten dat men met gerustheyt eene belegeringe derselver soude connen afwachten, behalven dat die ook van suffisante munitie van oorloch ende eetwaren niet en sijn geprovideert ende by dese tijts gelegentheit daarvan niet connen voorsien, soo omdat soodanige munitie hier te lande in soo groote quantiteit niet in voorraat is ende de tijt oock niet toelaat daartoe ordre te stellen ende dat mitsdien door de vyanden van desen staat, d'eene stat voor ende d'andere stat na wechgenomen soude werden sonder eenige hope van ontset, ja sonder dat de vyanden souden behoeven enige circumvallatie van ende voor de militie, die sy tot de belegeringe derselver soude willen gebruyken, te maken: dewijle sy niet soude hebben te apprehenderen dat eenige militie van den staat haar de voorschr. belegeringen soude connen beletten, off daartegens enige feytelikheit te ondernemen;

dat daarenboven de heeren Staten vande respective provincien, nu eenich zijnde omme haar militie tot resistentie der vyanden aan den Issel voornt: te employeren, in de uytterste discrepantie souden vervallen, soo wanneer de voorschr. militie van daar getrocken ende aan de vyanden van den Staat vry acces tot in het herte van het landt gegeven soude werden, ende dat yeder van de hooch gemelte provincien sijne militie tot sijne eygene defensie ende bescherminge soude laten gebruyken, ende dat dienvolgende noch ordre noch regeringe meer soude overblijven, consequentelick dan dat het abandonneren van de voorschr. Issel desperaat stelde de geheele defensie van den staat ende alle hulpe van geallieerden off wel geaffectioneerden, daar van d' andere sijde misschien noch een goede uytcomst van goedertierne handt van Godt almachtich soude connen werden verwacht. Soo wanneer men sijn uytterste debuoir aanwende om te beschermen een passage daar het hooft door eene gecombineerde macht noch eenichsints geboden conde werden ende dat in sodanige gelegentheyt men niet en conde seggen yets temerairl: te hazarderen dewijle geen post uytgevonden soude connen werden, daar men met noch beter hope van succes de zegen van den almachtigen Godt soude connen verwachten, ende dat H. H. M. gedrongen werdende haar tegen hare vyanden te verweren, de voorschr. hare defensie moesten doen ende in het werk stellen op die wijse, die haar noch alderbequaamst, hoewel met het uytterste pericul vermenght, overich was, sonderlingh door alle de inconvenienten, soo in het een als

het andere geval voorgestelt, den staat over den hals soude comen, soowel indien de passage aan den voorschr: Yssel vrywillich geabandonneert wierde, als wanneer de vyanden van den staat die souden hebben geforceert ende dat het dienvolgende niet verantwoordel: soude wesen dat men ten minsten sijn uytterste best niet soude hebben gedaan omme de voorschr: onheylen soo langh het mogel. was affteweren ende sich selven sonder slach off stoot in sijne ruine soude hebben gewurpen; dat de militie van den staat binnen de steden na het abandonneren van de voorschr. post met geen meerder courage soude ageren als die nu in het open velt soude doen, maar noch meer gediscourageert soude werden en dat dezelve militie geen securiteit aan den staat sullende connen presteren, wanneer die sonder de vyandt aftewachten in de voorschr. steden wierde gebracht, het beter was deselve securiteit sooveel mogelyck te besorgen, soo lange als die bereyckt conde werden, ende dat aan de soldatesq op een discrete maniere onderricht werdende dat voor haar, uyt een retraite, geen hope overbleeff off resteerde, maar dat sy alle alsdan soude moeten omcomen, deselve soldatesq daardoor misschien tot een opiniaterder tegenweer soude connen worden geanimeert, vervolgens dat het een tegen het andere verwogen sijnde, de redenen dewelcke dienden omme de voorschr: post te bewaren, verre prepondereerden de redenen dewelcke schenen te dienen om die te abandonneren.

Is goetgevonden ende verstaan. dat de voorschr: post aan den Issel na het uytterste vermogen sal werden gedefendeert ende gemaintineerd ende dat dese H. H. M resolutie aan de gemelde heeren H. H. M, gedepen ende gevolmen te velde ende den heeren prince van Orange, als capiteyn-generaal over de legers van den staat voor de tegenwoordige expeditie, sal werden bekent gemaackt.

Is aan de heeren H. H. M. gedepen en gevolmen te velde ende den heere prince van Orangne, als capiteyn-generaal over de legers van den staat voorde jegenwoordige expeditie, bekent gemaackt de resolutie huyden genomen: rakende het defenderen van de passage aan den Yssel met het versoeck dat deselve aan H. H. M. soude willen verclaren off hares oordeels de redenen tot het maintineren van de post aldaar niet verre prevaleerden boven de redenen die souden mogen dienen om de post aldaar te verlaten.

Waarop de gemelte heeren gedepen en gevolmen ende sijn hoocht eenstemmelyck hebben geantwoort dat deselve acquiesceerden aan de voorschr. resolutie ende onder Godes genadigen zegen hare uytterste debvoiren souden aanwenden omme die met alle cordaatheyt ter executie te stellen; biddende dat de almachtigen Godt daartoe sijne genadige hulpe soude willen verlenen.

Waarop gedelibereert sijnde, hebben H. H. M. haar het voorscheven geresolveerde in allen deelen andermaal wel laten gevallen ende daarby gepersisteert, ende is voorts goetgevonden ende verstaan:

dat dese H. H. M. resolutie sal werden gesonden aan de gemelte heeren derselver gedep^en^ ende gevolm^en^ te velde ende den hoochgemelten heere prince van Oragne ende dat deselve daar nevens sal werden aangeschreven, dat nademaal de saken van den oorlogh alle dagen ende alle uyren notabl: veranderingen subject sijn, daarna de mesures alsdan telkens spoedel: moeten werden genomen ende dat mitsdien deselve saken van oorloge van verre niet connen werden gedirigeert veel min met positive resolutien gedirigeert en gereguleert, by desen wel expresselyck aan het oordeel, conduite ende absolute dispositie van de gemelte heeren H. H. M. gedeputeerden ende gevolmachtigden te velde, naar ingenomen advis van den hooch gem. heere prince van Oragne, is ende alsnoch wert gelaten, omme na de opcomende veranderingen, occurentien en voorvallen van saken *pro re nata* telkens te resolveren, met de macht van het landt te ageren, die in 't geheel off ten dele te employeren off te verbrengen soo als deselve naar ingenomen advis als boven zullen oordelen te behoren.

BIJLAGE V.

IETS OVER JOHAN BARTON DE MONTBAS.

De Montbas was in nederlandsche dienst, bevelhebber van een regiment en tevens kommissaris-generaal van de kavallerie. Zoo als op bladz. 68 is vermeld was hij door den prins van Oranje met de verdediging van de Betuwe belast geworden en had den 11^{en} Junij zijne stelling aan den Rijn verlaten (1).

Zijn bij die gelegenheid gehouden gedrag is te dier tijde bijna algemeen afgekeurd geworden, en ook nog heden is het oordeel der meeste geschiedschrijvers hem niet gunstig, alhoewel er, oppervlakkig beschouwd, zeer veel reden bestaat om dat gedrag te verklaren en te verontschuldigen. Die reden zou gevonden kunnen worden in den brief, welken hij beweert van den gedeputeerde te velde van Beverningh te hebben ontvangen, en waarin hij bepaaldelijk ook van wege den prins van Oranje zou zijn gelast geworden, om, zonder eenen aanval van den vijand af te wachten, bij het naderen van de Franschen zijne stelling aan den Rijn te verlaten en op Nijmegen terug te trekken.

Wij zijn in allen gevalle van meening dat er geen volstrekt bewijs van opzettelijk verraad voorhanden zij, hoezeer er ook gewigtige redenen bestaan om zijne handelwijze hoogelijk te misprijzen.

In zijne *Mémoires* (2) beweert hij, gelijk natuurlijk is, zijne volkomene onschuld. Volgens hem had hij order van den prins van Oranje om de Betuwe te verdedigen en zich met de onder zijne bevelen gestelde troepen, bestaande uit 8 kompagniën van het infanterie-regiment van Aylva, 3 kompagniën van dat van van Gent, 6 kompagniën van het kavallerie-regiment van Soutelande en 5 kompagniën van dat van Kingsma, naar Nijmegen te begeven, zoodra de vesting zou worden aangevallen.

Daarop meer bepaalde bevelen gevraagd hebbende zou hij van de gedeputeerden te velde den 8^{en} Junij des avonds het volgende antwoord ontvangen hebben. „Pour réponse à vostre d'aujourd'huy je vous diray que monsieur le prince s'est chargé de vous donner des ordres plus positifs, mais comme il est embarrassé de toutes sortes d'affaires je vous avertis que l'intention de son altesse est

(1) Volgens hetgeen de Montbas in zijne *Mémoires* meldt, zou de kolonel Soutelande met vier kompagniën van zijn regiment, den 10^{en} Junij des ochtends ten 11 ure bij het Tolhuis hebben gestaan, toen de Montbas 70 of 80 vijandelijke dragonders de rivier zag naderen en van hem de order hebben ontvangen den overtogt te beletten, terwijl hij eenige infanterie tot hulp zou gaan halen; toen hij daarop teruggekomen was en bemerkte, dat Soutelande het Tolhuis verlaten had, zou hij hem achterhaald, zich aan het hoofd van zijn regiment geplaatst en de stelling bij het Tolhuis weder ingenomen hebben en eerst nadat hij had vernomen dat het fransche leger naar den Eltenschen berg oprukte, die stelling hebben verlaten.

(2) *Mémoires de M*^{r}*. le comte* de Montbas *sur les affaires de Hollande ou réponses aux calomnies de ses ennemis.* Utrecht 1673. p. 29.

conforme à nos ordres d'hier, *que vous n'attendiez pas que l'on vous attaque en vostre quartier, ou que l'on vous force à la retraitte; mais que voyant l'approche des ennemis, et qu'il eûst du danger pour la ville de Nimègues d'estre investie ou assiégée, vous marchiez immédiatement vers elle pour la deffendre*, usant de l'autorité que nos actes vous donnent."

Deze is hoogstwaarschijnlijk de brief, welken van Beverningh zou geschreven hebben, en waaruit zou moeten worden afgeleid dat de Montbas gehandeld zou hebben overeenkomstig de ontvangen bevelen.

In het verbaal van de gedeputeerden te velde bij het leger aan de IJssel vindt men onder dagteekening van den 6en Junij aangeteekend (1), "dat ordre sal werden gesonden aan den heer van Montbas commissaris-generael van de ruyterie om te commanderen in de Over-Betuwe en de regimenten te paert en te voet aldaer geposteert, als no. 455; benevens een tweede ordre, onder no. 456, om een waeckent ooge te houden op den marsch en de contenantien van den vyant, en in cas deselve mochte naderen nae de stadt Niemegen, dat hy sich daerin soude werpen met het regiment paerden van de colonel Soutelant en de regimenten te voet van Aylua en van Gent, tot welcken eynde oock patent voor deselven is gedepescheert geworden," en voorts onder dagteekening van den 8en Junij (2) het volgende: "ontfangen een missive van den heer de Montbas commissaris-generael van de ruyterie, geschreeven uyt Dieren den 8en, houdende advertentie als no. 485. Waerop gedelibereert sijnde, is goetgevonden aen denselven nopende de gegeven ordres te rescriberen, dat de meningh ende de intentie daervan is, niet dat hy eerst in 't defenderen van de Over-Betuwe alle sijn devoir sal doen ende daernae sich begeven binnen Niemegen, *maer dat hy alleenlyck in de voorschreven Betuwe sal blijven commanderen, tot dat hy sal gewaer werden, dat den vyant nae Niemegen aennadert en dat hy sulcx siende sich binnen de voorschreven stadt sal werpen met de regimenten te paert en te voet in de voorschreven acten van commandement begrepen als no.* 486."

Naar aanleiding van het voorschrevene kan men dus als zeker aannemen, dat de Montbas van de gedeputeerden te velde eenen brief, welligt door van Beverningh onderteekend, zoo als die welke

---

(1) *Verbaal*, fol. 358.
Het verbaal met de daartoe behoorende bijlagen heeft bestaan uit drie deelen, waarvan de twee eerste thans nog slechts voorhanden zijn. Dit is de oorzaak dat de minuten van de brieven van de gedeputeerden geschreven na den 5den Junij en de na die dagteekening ontvangen brieven van de onderscheidene bevelhebbers enz. niet zijn kunnen worden geraadpleegd, en dat dus ook hier ter plaatse de aan Montbas gegeven bevelen en de door hem geschrevene brieven aan de gedeputeerden te velde (bijlagen no. 455, 456, 485, 486) niet woordelijk zijn kunnen worden medegedeeld.
(2) *Verbaal*, fol. 373.

door hem wordt medegedeeld, 's avonds van den 8en Junij werkelijk heeft ontvangen.

Maar naar onze meening verontschuldigt die brief hem niet geheel, want den 10en Junij, vóór dat hij zijne stelling verliet, had hij in naam van den prins van Oranje door den veldmaarschalk Wirtz andere bevelen ontvangen (1).

In den brief van Wirtz van den 9en Junij, welken door de Montbas zelven in zijne *Mémoires* wordt medegedeeld, leest men: „son altesse me dit à mon arrivée qu'elle a laissé mr. Welderen gouverneur de la ville de Nimègue, à cause qu'il estoit fort souhaité, et qu'ainsi vous estiez délivré de cette peine là (2). *Son altesse veut pourtant que vous exerciez le commandement dans le Betuw comme il vous a esté ordonné.*"

Nu beweert de Montbas dat de woorden „*comme il vous a esté ordonné*" hem verpligtten de Betuwe te verlaten toen de vijand naderde; maar de bedoeling is anders geweest (3) en wij vermeenen dat hij, de kennisgeving ontvangende, dat hij in het bevelhebberschap te Nijmegen door een ander was vervangen, ook had behooren in te zien, dat hij, met het bevelhebberschap in de Betuwe belast blijvende, zich met de verdediging van Nijmegen niet meer had behooren in te laten.

Maar hoe het zij, wanneer hij, zoo als hij schrijft, vermeend had de eerstgegevene bevelen te moeten opvolgen, dan had hij in allen gevalle moeten zorgen, dat al zijne troepen binnen Nijmegen waren gekomen, iets wat niet is geschied.

Omtrent zijne aankomst te Arnhem enz., vindt men in het voormeld verbaal het volgende aangeteekend (fol. 396): „ontfangen een missive van den heere prince van Orangien geschreeven tot Dieren den 11en Junij opden middagh, daarby sijne Hooch. versoeckt alsoo een saecke vande grootste consequentie vande werelt te communiceren hadde, dat de gedeputeerden te velde, sonder een moment tijt te verliesen haer derwaerts wilden begeven, alsoo sijn post aldaer niet dorst te verlaten. Daerop ten eersten derwaerts vertrocken en by sijne Hooch. gecomen sijnde, deselve heeft gecommuniceert, dat den heere van Montbas commissaris-

(1) Dit bekent hij zelf in zijne *Mémoires*, bladz. 41.

(2) In het *Verbaal*, fol. 384, leest men het volgende:
«Ontfangen een missive van Borgemeesters van Niemegen, geschreven aldaer den 30en May *stilo loci* houdende advertentie dat hoewel sy seer groote estime hadden voor den heer de Montbas en voor desselfs meriten, echter den heer Lt.-Genl. Welderen hadden versocht te continueren sijne functie als commandeur van de voorschr. stadt om te voldoen aen de generale inclinatie van de borgery.»

(3) Den 11en Junij schreven de gedeputeerden te velde aan den griffier van H. H. M. «den heer van Montbas was in de Over-Betuwe gesonden met last, gelijck UEd. in onse vorige gesien sal hebben, ende 't sedert die ordre tot Nimmegen ontrent het commandement verandert synde als boven, heeft hy dien post absolutelyck verlaten, sonder iemant daervan te verwittigen.» De Jonge, II, bladz. 454.

gen. van de ruiterie, gesonden in de Over-Betuwe om aldaer te commanderen, volgens acte hiervoren onder N°..... geinsereert, dien post sonder eenige preadvertentie aen sijne Hooch. te geven, verlaten hadde, en dat hy sich hadde geretireert op Arnhem, ende daer op sijn gemack was blijven uytrusten, sonder te comen na syne Hooch. quartier (1) ende dat sijne Hooch. hem hadde van daer doen afhalen ende dat hy gecomen sijnde met een groot tremblement van armen en handen aen sijne Hooch. hadde ter handen gestelt de ordre, dewelcke hy meende daertoe te hebben, sijnde in effect de voors. acte en een brieff in de fransche tale aen hem door den heer Beverningh geschreven, ende dat sijne Hoogheyt daarmede geen contentement genomen hebbende hem hadde doen nemen in arrest ende sijne papieren hadde doen visiteren. Ook hem op den voors. toeval hadde doen ondervragen door den heere prince van Nassau en den grave van Stirum ende dat hy aan deselve niet anders hadde weten te seggen, als dat hy sijne ordres gevolcht hadde en dat hy in drie of vier nachten gene rust gehadt hadde en sich daarom tot Arnhem wat hadde willen ververschen.„

Wanneer men nu het vorenstaande overweegt, dan gelooven wij met den schrijver van de meermalen aangehaalde *Krijgskundige beschouwingen over den oorlog van* 1672—1678, dat men het gedrag van de Montbas al te streng beoordeelt, wanneer men hem van opzettelijk verraad beschuldigt. De gedeputeerden te velde zelfs, hoezeer ook zijne handelwijze afkeurende, schrijven die toe aan een misverstand (2).

Naar hetgeen de gedeputeerden te velde over zijn gedrag geschreven hadden komt het ons echter onwaarschijnlijk voor, dat de gezindheid zoo zeer te zijnen gunste zou zijn geweest, dat, gelijk hij beweert (3), van Beverningh op de vraag van Pieter de Groot of de Montbas al of niet de hem gegeven bevelen had uitgevoerd, bij eenen brief zou geantwoord hebben „qu'il ne se mit point en peine sur mon (Montbas) sujet: que j'avois suivi mes ordres et que je pouvois justifier ma conduite devant toute la terre„; en dat die brief door de vijanden van Montbas zou genomen zijn uit eene casette, die aan de Groot behoorde!

Hoezeer wij derhalve, op grond van al het voorschrevene, vermeenen, dat het verre van bewezen is dat hij verraad heeft gepleegd, zoo blijkt niettemin dat er zware vermoedens daarvan hebben bestaan, o. a. uit hetgeen de gezantschaps-secretaris (onder Pieter de

(1) De Montbas schrijft in zijne *Mémoires* het volgende: «j'arrivay l'onzième au matin à *Diren, après avoir marché toute la nuit*, où je trouvay monsieur le prince d'Orange, afin de luy rendre compte de toutes choses, je luy montray mes ordres; il me dit que cela estoit bien, et deux heures après il me fit arrester prisonnier etc.»

(2) De Jonge, II, bladz. 454.

(3) *Mémoires*, pag. 98.

Groot) Rumpf van hem heeft aangeteekend. Deze meldt, dat men ook te Parijs verraad vermoedde. Hem werd verhaald dat de Montbas, in deze hoofdstad zijnde (in het begin van 1672 was hij naar Frankrijk afgevaardigd (1)), wijdloopige conferentien gehad had met N., en die hem kenden hielden hem voor geldzuchtig. Toen men het aan Lodewijk XIV had doen voorkomen, dat de overtogt over den Rijn zeer gevaarlijk was en slecht kon afloopen, indien de vijand zich aan de overzijde in de minste goede defensie stelde, had hij, naar men voorgeeft, geantwoord, dat men daaromtrent slechts gerust zijn moest. Nadat hij den 13en November 1672 door den krijgsraad bij Bodegraven tot de galg was veroordeeld, vertoonde hij zich den 13en December daaraanvolgende tot groote ontsteltenis van Rumpf in de antichambre van Louvois. Rumpf sneed alle staatkundige gesprekken af en meldt in zijn verhaal dat de Montbas ruim een uur in de kamer van den minister bleef (2).

De Montbas van zijnen kant beweert, dat men het er op had toegelegd, om hem in het ongeluk te storten, omdat hij beschouwd werd te behooren tot de loevesteinsche partij, daar hij gehuwd was met de dochter van Hugo de Groot en bevriend was met de Witt.

---

(1) Wagenaar, XIII, blz. 478. Vgl. de meermalen aangehaalde *Levensschets van Mr. Pieter de Groot*, blz. 66.

(2) Depping, bladz. 61 (noot 44).

VERBETERINGEN.

Blz. 5, reg. 4, v. o. *staat:* gewag gemaakt *lees:* gewag maakt
» 6, » 25, v. b. » zijde ook *lees:* zijde, ook.
» 7, » 1, v. o. » protentats *lees:* potentats
» 13, » 2, v. b. » door *lees:* don
» » » 11, v. o. » vermeeerderd *lees:* vermeerderd
» 15, » 14, v. b. » vermeederen *lees:* te vermeerderen
» 19, » 16, v. b. » kon *lees:* toen kon
» 21, » 8, v. b. » 52000 *lees:* 50000
» 22, » 19, v. b. » twintigjarigen *lees:* twee-en-twintigjarigen
» 23, » 11, v. o. » instuctie *lees:* instructie
» 35, » 25, v. b.
en in de noot » Jacob Bosch *lees:* Jacob Bos
» 48, » 6, v. o. » 1672 *lees:* 1696
» 54, » 23, v. b. » daarvan begroot *lees:* daarvan, bij nadere schatting, als het werk zou aanbesteed worden, begroot

DE VERDEDIGING VAN NEDERLAND

IN

1672 EN 1673.

DE VERDEDIGING

VAN

NEDERLAND

IN 1672 EN 1673.

BIJDRAGEN TOT DE STAATS- EN KRIJGSGESCHIEDENIS
VAN HET VADERLAND.

VOOR EEN GROOT DEEL UIT ONUITGEGEVEN STUKKEN ZAMENGESTELD,

DOOR DE 1e LUITENANTS-INGENIEUR

JHR. J. W. VAN SYPESTEYN,

en

J. P. DE BORDES.

TWEEDE EN LAATSTE GEDEELTE.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBROEDERS J. & H. VAN LANGENHUYSEN.
1850.

Geene exemplaren zullen voor echt worden erkend, dan de zoodanige, die door een der schrijvers zijn geteekend.

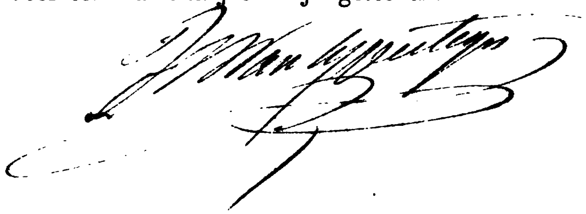

VOORREDE.

In het eerste gedeelte van ons werk, hebben wij doen kennen de geschiedenis van de verdediging van Nederland in 1672 *tot het oogenblik, dat het nederlandsche leger zijne stellingen achter de rivier de IJssel verliet, en naar Utrecht terug trok.*

In dit gedeelte, waarmede wij ons werk besluiten, hebben wij beschreven de maatregelen, welke tot verdediging van de provincie Holland zijn genomen geworden, nadat het nederlandsche leger vóór Utrecht was aangekomen; eene verdediging waardoor het onafhankelijk bestaan van het nederlandsche volk is bewaard kunnen blijven.

Bij de zamenstelling van dit gedeelte is, behalve van de reeds vroeger opgenoemde bouwstoffen, ook nog van de volgende, niet gedrukte stukken, door ons gebruik gemaakt.

Akten en resolutien van H. H. M. rakende de militaire saecken, beginnende met den jaere 1672, en eyndigende met ultimo December 1673, *een deel in folio, berustende in het rijks-archief.*

Resolutien van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Vriesland (zuider-kwartier), over de jaren 1672 en 1673, *twee deelen in folio, berustende in het rijks-archief, en in het provinciaal-archief van Noord-Holland te Haarlem.*

Register acten en missiven gedaen by de heeren Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Vriesland, in West-Vriesland en den noorder-quartieren (Hoorn), over de jaren 1672 en 1673, *twee deelen in folio, berustende in het provinciaal archief van Noord-Holland te Haarlem.*

Stukken uit het archief van de genie, aan het Ministerie van Oorlog, en uit het archief van de familie van Sijpesteijn *en*

meer anderen, waarvan bij de beschrijving in het werk melding is gemaakt.

Tot ons leedwezen hebben wij te vergeefs getracht inzage te bekomen:

1°. *Van de brieven, welke door den prins van Oranje, de gedeputeerden te velde, en de bevelhebbers van het leger zijn geschreven; aan de Staten-Generaal gedurende de zes laatste maanden van het jaar* 1672 *en het geheele jaar* 1673; *en aan de Staten van Holland gedurende het jaar* 1673.

Noch de oorspronkelijke brieven, noch de registers van die ingekomen brieven, zijn in het rijks-archief aanwezig.

2°. *Van de door* Wagenaar, *tot het zamenstellen van de Vaderlandsche-Geschiedenis, gebruikte, en door hem dikwijls aangehaalde* Aanteekeningen van de pensionarissen Hop en Vivien.

Die stukken zijn, naar wij vernomen hebben, weinige jaren geleden, te Amsterdam verkocht, en thans in Engeland berustende.

INHOUD.

TWEEDE GEDEELTE.

VAN DE KOMST VAN HET NEDERLANDSCHE LEGER VOOR DE STAD UTRECHT, TOT HET EINDE VAN DEN OORLOG.

Bladz.

I. Aankomst van het nederlandsche leger bij Utrecht . . . 1
II. Grebber- en Utrechtsche waterlinie 5
III. Het nederlandsche leger verlaat de stelling bij de stad Utrecht 11
IV. Stelling door het nederlandsche leger tot bescherming van de provincie Holland ingenomen. 18
Hollandsche waterlinie in 1672.
A. Beschrijving van de linie 18
B. Vroeger genomen maatregelen tot versterking van de linie. 26
C. Inundatien van de linie 39
1. Inundatie in het land van Altena 40
2. Inundatie van de Merwede (bij Gorinchem) tot de Lek (bij Ameyde) 42
3. Inundatie van de Lek (bij Schoonhoven) tot de Hollandsche-IJssel (bij de Goejan-Verwelle-Sluis) 54
4 Inundatie van de Hollandsche-IJssel (bij de Goejan-Verwelle-Sluis) tot den Leydschen-Rijn, en van daar tot het Woerdensche-Verlaat 62
5. Inundatie van het Woerdensche-Verlaat tot den Amstel (bij den Uithoorn), en van daar tot de Zuiderzee (bij Muiden). 69
V. Het in-verdedigbaren-staat-stellen van Amsterdam . . 83
Amsterdamsche waterlinie in 1672.
A. De linie en hare inundatien 87
B. De verdedigingswerken buiten de stad Amsterdam . . 93
C. De verdedigingswerken van de stad Amsterdam . . . 96
D. De uitleggers. 104

Bladz.

VI. Strijdkrachten van Lodewijk XIV 105
VII. Strijdkrachten van de republiek 113
A. Het leger en zijne bevelhebbers 113
B. De vestingen 123
VIII. Onderhandelingen met den vijand 131
IX. Krijgsverrigtingen van beide legers, van het verlaten van de IJssel, tot het vertrek van den prins van oranje naar de spaansche-Nederlanden 135
Aanslag op Naarden 145
Aanslag op Woerden 146
X. Maatregelen welke, tot verdediging van de provincie Holland, bij afwezigheid van den prins van oranje, zijn genomen geworden 156
XI. Krijgsverrigtingen van beide legers, van het vertrek van den prins van oranje naar de spaansche-Nederlanden, tot het einde van het jaar 1672 171
Togt van Luxemburg naar Zwammerdam en Bodegraven . . 172
XII. Maatregelen welke, tot versterking van de Hollandsche waterlinie, gedurende het jaar 1673 zijn genomen geworden 182
XIII. Krijgsverrigtingen van beide legers gedurende het jaar 1673 189
Belegering van Naarden 195
Besluit 202

BIJLAGEN.

VI. Verbaal van eene gedane reis door de gecommitteerden van de Staten van Holland en Utrecht en de veldmaarschalk Wirtz, tot het opnemen van de landen van de Grebber- en Utrechtsche waterlinie, in Januarij 1672 209
VII. Contract, gesloten met betrekking tot de uitvoering van de werken tot het maken van de Utrechtsche waterlinie . 213
VIII. Zamenstelling en verdeeling van het nederlandsche leger, gedurende de maanden October, November en December 1672 217
IX. Memorie van prins Maurits van Nassau, betrekkelijk de verdediging van het land bij vriezend weder 221
X. Opgave van eenige werken, welke door de schrijvers zijn geraadpleegd geworden 224
XI. Aanteekeningen betrekkelijk de kaart, behoorende bij het tweede gedeelte van «De verdediging van Nederland in 1672 en 1673.» 228

I.

AANKOMST VAN HET NEDERLANDSCHE LEGER BIJ UTRECHT.

In het eerste gedeelte van dit werk is uiteengezet, door welken zamenloop van omstandigheden de republiek der Vereenigde Nederlanden, in de eerste maanden van het jaar 1672, op den rand van het verderf werd gebragt. Het doorbreken van den vijand in de Betuwe gaf aan de staatsche troepen het teeken tot den terugtogt, en daardoor geraakt Lodewijk XIV weldra in het bezit van de stelling, achter welke men aanvankelijk had gehoopt, dat het Nederlandsche leger den vijand het hoofd zou kunnen bieden en aldus aan de Franschen het verdere indringen in het land beletten.

Lodewijk twijfelde geen oogenblik aan den verderen goeden uitslag van de tuchtiging, die hij ondernomen had; en inderdaad het scheen, dat de redding van het vaderland niet meer mogelijk was. „Al wat menschelijke eerzucht en voorzigtigheid vermogten„, zegt Voltaire (1), „was in het werk gesteld om Nederland te vernietigen. Er bestaat onder de menschen geen voorbeeld, dat eene kleine onderneming met zulke geduchte toebereidselen is in het werk gesteld. Onder alle overweldigers, die een gedeelte der wereld hebben vermeesterd, is er geen enkele, die zijne overwinningen met zoo veel geregelde troepen en met zoo veel geld heeft aangevangen, als Lodewijk bezigde om den kleinen staat der Vereenigde Provincien te overheeren. Vijftig millioen, eene som die thans met zeven-en-tachtig millioen gelijk staat, werd aan de toebereidselen ten koste gelegd.„

Geen wonder dat, toen de uitkomst aanvankelijk zijne onderneming bekroonde (een geluk, welks oorzaken in het eerste gedeelte van dit werk ontwikkeld zijn), hij geen oogenblik twijfelde, dat hij weldra van de geheele republiek meester zou wezen. Hij werd in die meening versterkt door de vleijerijen zijner hovelingen en de verkeerde raadgevingen zijner staatslieden. Weinig telde hij den tegenstand, dien het vlugtende leger van den prins van Oranje hem in Holland zou bieden. Hij hield zich overtuigd weldra aan die

---

(1) *Siècle de Louis XIV.* Ch. X.

trotsche republiek, die zoo dikwerf zijne plannen verijdeld en zijne dwangmaatregelen met dwangmaatregelen beantwoord had, de wet te zullen voorschrijven in Amsterdam en 's Gravenhage zelf, en aldaar die hoogmoedige kooplieden het hoofd voor een koning te zullen doen buigen; aldaar die fiere staatslieden te zullen vernederen, die door hunne bekwaamheden en hunnen invloed vroeger aan zijne veroveringsplannen paal en perk hadden gesteld.

Bij dit alles intusschen scheen hij te vergeten, dat een veldheer niet ongestraft den kostbaren tijd laat verloren gaan, welks behoorlijk gebruik hem in staat moet stellen, de voordeelen van de reeds behaalde overwinningen te plukken. Zijn te ligtvaardig vertrouwen op den goeden uitslag zijner onderneming bragt hem tot eene werkeloosheid, die, gelijk wij later zullen zien, hem eene fout deed begaan, waardoor de vruchten van de reeds behaalde overwinningen verloren gingen, en zijne plannen van verovering geheel werden verijdeld; eene fout, die, dit mogen wij niet voorbij zien, er zeer veel toe heeft medegewerkt, om de redding van het vaderland mogelijk te maken (1).

Indien het reeds behandelde gedeelte van den oorlog van 1672 eenig belang heeft mogen inboezemen; indien men er een juist begrip uit heeft kunnen opdoen omtrent de toenmalige gesteldheid van onze grenzen en van ons leger; indien men daaruit heeft gezien hoe onze voorvaderen de gewigtigste belangen van de verdediging te land verwaarloosd (2) en een staatsgebouw opgetrokken hadden, dat door zijne uiterlijke praal wel het oog verblindde, maar aan hetwelk het onderling verband, en de zoo noodzakelijke grondslag van een krachtig leger en een goed verdedigingsstelsel ontbrak; dan zal men de hier volgende bladzijden met te meer belangstelling in handen nemen, daar wij nu tot de behandeling van een uiterst gewigtig tijdperk overgaan.

Wanneer wij ons den toestand van het vaderland in die dagen van ramp en beproeving juist voor oogen willen stellen, en wel op het oogenblik, toen het nederlandsche leger Utrecht verliet en

---

(1) Niet ongeestig wordt hierop gedoeld in het volgend vierregelig puntdicht, voorkomende in een vlugschriftje van dien tijd, getiteld: *Poëtische Gedagten, van verscheide liefhebbers op alderhande groene zeegenboogen, enz. binnen Utrecht Toegestelt op d' inkomste van zijn K. H. Willem Hendrik den III. Prince van Orangie, etc.* Utr. W. Clerck. 1673. 4°. — ald. bl. 18:

Op 't verblijf van den Koning tot Seist.

De Koningh bleef te Seist stil zonder voort te tréden,
Met zijn voorspoedig Heir; de ré'en had wel vereischt,
Dat hij had voort gegaan: Maar God heeft met die Seist
De voortgang van zijn Zeeg' aldaar glad afgesnéden.

(2) Dat er voor de zeemagt, die men steeds als ons plechtanker beschouwde, meerder zorg was gedragen, blijkt uit den goeden staat waarin deze zich steeds bevond, zoodat zij met het beste gevolg aan Engelands en Frankrijks schepen het hoofd kon bieden, en dan ook niet weinig toebragt tot de redding des vaderlands.

de provincie Holland binnen trok, dan zullen wij best doen daartoe te herinneren wat een geschiedschrijver van die dagen zegt:

„Het naderen van de Franschen, het bezetten van de stad en de provincie Utrecht veroorzaakte een schrik door en over geheel het land, die eerder te bedenken dan te beschrijven is. Het vlugten der landzaten uit hunne overgeloopene landen, maakte zelfs diegenen gaande, waartoe zij gevlugt kwamen. Men vreesde voor een vijand, dien men nog nooit gezien veel minder gevoeld had, en zoodanig was de verslagenheid, dat de geheele wereld bijna te klein scheen en geen plaats veilig dan daar de fransche naam onbekend was. Wat zullen wy den lezer hier veel bijzonderheden en voorvallen mededeelen? hoe de eene zijn schatten en geld begraven, andere in muren gemetseld, andere in heimelijkheden en andere onvermoedelijke plaatsen geworpen, andere onder vreemde namen verzonden en dat veel van deze nooit weder te huis gekomen is, andere hun goud en zilver huisraad versmolten, hun juweelen, ik weet niet waar, wegfommelden, hun brieven en obligatien (helaas! slechte verzekeringen in een verloren Staat!) verstaken, overdroegen en voor een klein geld verkochten, andere stilzwijgende in schepen achter hunne huizen liggende, hun goederen pakten om daarmede op het eerste ongemak onder zeil te gaan; hoe men met den allergrootsten ijver er op uit was om dat kostelijke, dat magtig rijke Holland binnen weinige stonden arm en van al zijn magt en weelde beroofd te stellen, het zijne zich zelf te benemen opdat het de vijand niet nemen zoude, ten ware beter toeverzigt deze ellendige vertsaagde vlugtelingen, tegen hunnen dank, in hun bezit, hunne goederen en welvaart gehouden, en geslotene poorten, en geschutte boomen dit verderfelijk en algemeen verloop gestut hadden.

„Wat zal ik u veel van dat jammer vol redeloosheid, dien spoed zonder voordeel, dien ijver zonder nut, die onbezorgde zorgvuldigheden beschrijven? Stelt u voor eene stad aan de eene zijde van de vijanden vermeesterd, daar men aan de andere zijde zich zelven het woeden der verbitterde vijanden zoekt te ontdragen, en zijne ellendige armoede te bergen, of een gehuchte, aan de eene zijde aangestoken, alwaar de snel aangedreven wind niets voor de vlammen schijnt te willen verzekeren, aan de andere zijde de benaauwde landzaten hun kommerlijk huisraad zoeken te bergen, of een door hooge wateren en door geweldige stormen doorgebroken dijk, daar men geen magt, spoed, order noch wegen vindt om het dreigend gevaar te ontkomen, en maakt dan eene vergelijking met den staat van ons bevende Holland” (1).

Uit deze woorden blijkt voldoende, hoe algemeen de schrik en

---

(1) Sylvius, *Saken van staat en oorlogh*, vervolg op Aitzema. (Uitg. in folio) bladz. 310 en 311.

de verslagenheid, hoe gering de hoop op redding was. Maar alhoewel op dat tijdstip aan de meeste mannen van invloed de moed geheel scheen te ontzinken, er waren er nog, wier harten vurig klopten voor het behoud der onafhankelijkheid van hunnen geboortegrond. Niettegenstaande de moedeloosheid van die velen het hare toebragt om het vaderland den afgrond nader te voeren, zijn de krachtige stemmen van die minder versaagden voldoende geweest om den zinkenden moed te doen herleven, en nog bij tijds alle voorstellen te doen verwerpen, welker aanneming onze geschiedenis ten eeuwigen schandvlek zou hebben verstrekt.

Met het herleven van den moed werd ook de band naauwer toegehaald tusschen Nederland en den jeugdigen vorst, de eenig overgebleven telg uit den stam, die het vaderland reeds zoo vele helden had geschonken. Door de bekwaamheden en den vasten wil van dien vorst, dien de groote raadpensionaris had gevormd en als het schoonste gedenkteeken van zijne zucht voor de welvaart zijns vaderlands naliet (1), zou dat vaderland worden gered. Wij hebben gezien hoe beperkt de magt was, die aan den prins van Oranje in het begin van den veldtogt was toevertrouwd. Langzamerhand kreeg hij meerder magt en invloed, en werd daardoor in staat gesteld zijne groote hoedanigheden te ontwikkelen, en weldra zich onsterfelijken roem te verwerven door de breideling van de heerschzucht van den trotschen Lodewijk, en door de handhaving der vrijheid in de twee Europesche staten, waar in waarheid die vrijheid haren zetel had geplant.

Hij werd, bij de uitvoering van zijn grootsch en moeijelijk werk, krachtig bijgestaan door de trouwe en moedige regenten, die het eenmaal begane verzuim zoo veel mogelijk trachtten te herstellen door een verdubbelden ijver voor 's lands dienst; door eene bevolking, die, gesteund en opgewekt door de glorierijke herinneringen van den Spaanschen bevrijdings-oorlog, hare onafhankelijkheid tot elken prijs wilde bewaren en goed en bloed daarvoor veil had; door eene zeemagt eindelijk, die den alouden roem, in zoo veel zeeslagen behaald, krachtdadig handhaafde, en aan de vereenigde fransche en engelsche vloten gevoelige nederlagen toebragt.

Belangwekkend en leerzaam is het tijdperk der geschiedenis, dat wij behandelen. De nazaat kan er uit leeren, hoe sterk, hoe

(1) Men herinnere zich de woorden van Collot d'Escury *Holl. roem*, II, A, bl. 277.

«Hij (de Witt) was te scherpzinnig, om niet vooruit te zien, dat, door welke omstandigheden dan ook, Willem III eenmaal de waardigheid zijner voorouders zoude bekleeden. Dit deed hem juist met zooveel zorgvuldigheid in de opvoeding en vorming van den jeugdigen vorst voorzien, en er, als het ware, bij voorzitten, waardoor deszelfs groote talenten, welke voor de Witt niet verholen konden blijven, de gelegenheid hadden zich vroeg te ontwikkelen; gelijk wij uit zijne luisterrijke geschiedenis weten.»

onverwinnelijk het land is, als eensgezindheid bij de ingezetenen, veerkracht bij de regering bestaat. De geschiedenis van de jaren 1672 en 1673 is het beste antwoord aan hen, die aan het behoud onzer onafhankelijkheid zouden wanhopen, als wij door een magtigen vijand wierden aangevallen, eene meening, flaauwhartig in den mond der ingezetenen maar hoogst laakbaar als zij door staatslieden in 's lands raadzaal wordt uitgesproken.

Aan het hoofd van het nederlandsche leger kwam, gelijk vermeld is, de prins van Oranje den 15en Junij 1672 bij Utrecht aan. Het leger werd daarop langs den Daalschen dijk en op den linkeroever van de rivier de Vecht gelegerd, en de prins vestigde zijn hoofdkwartier aan de Roode Brug, terwijl het geschut en de oorlogsbehoeften dienzelfden dag nog van Utrecht naar Holland werden verzonden (1).

Uit die maatregelen en ook uit de bevelen, die gegeven werden om het leger eene stelling achter de stad Utrecht te doen innemen, blijkt, dat men het voornemen niet had om Utrecht te verdedigen, niettegenstaande zulks in een krijgsraad van den 15en Junij (2) was bepaald geworden.

Dit terugtrekken was onvermijdelijk, want in 1672 bestond noch de Grebber-linie, achter welke men den vijand na het verlaten van de IJssel en vóór dat men te Utrecht kwam, misschien zou hebben kunnen afwachten, noch de Utrechtsche waterlinie.

Indien deze laatste had bestaan dan zou het leger achter den vaartschen Rijn en de Vecht opgesteld, en Utrecht verdedigd hebben kunnen worden.

II.

GREBBER- EN UTRECHTSCHE WATERLINIE.

Alhoewel van deze beide linien, welke tegenwoordig in het stelsel van 's lands verdediging eene gewigtige plaats bekleeden, in 1672 voor de verdediging van de republiek geen gebruik is kunnen

---

(1) In een MS., berustende in het archief van den raadsheer Fabius, getiteld: «*Beverningk Raport*» leest men:

«Het kanon stont op het Vreedenburgh; omme 't selve uyt te krygen, ge«bruyckte Beverningk een argument dat de viand buyten synde, syn hoog«heid vermoorden soude ingevalle de burgers de artillerie niet wilden laeten «volgen.»

Hierbij zij nog opgemerkt dat, bij het naderen van den prins, de Staten van Utrecht bij resolutie van den 15en Junij 1672 hadden besloten: dat het leger een uur boven de stad in de dorpen tusschen den krommen Rijn en de Lek zou worden ingelegerd, welk besluit echter, blijkens het in den tekst vermelde, niet werd opgevolgd.

(2) *Verbaal gedeputeerden te velde*, folio 417.

worden gemaakt, was het evenwel toen reeds niet onbekend dat men door eene goede verdediging van die stellingen, vooral indien de Utrechtsche waterlinie gemaakt was, het verder indringen van eenen vijand zou kunnen beletten.

Immers toen reeds schreef men „dat Holland, gansch ongefor-„tificeerde steeden blijvende behouden, ende alleenlik met Utregt „vereenigd sijnde, sig tegen alle magtige heeren deses weerelds, „soude konnen beschermen" (1). Het waren alleen die noodlottige

---

(1) Deze woorden maken het opschrift uit van het XIV[e] Hoofdstuk des III[en] deels van de *Aanwysing der heilsame politieke Gronden en Maximen van Holland en West-Vriesland*. Leid. en Rott. Hakkens. 1669. 4°. It. 1671 kl. 8vo. — Dit werk, dat vooral uit een staathuishoudkundig oogpunt hoogst belangrijk is, was, wat de hoofdzaak aangaat, reeds eenige jaren vroeger, buiten weten van den opsteller, den bekenden Pieter van den Hove of de la Court, uitgegeven onder den titel: *Interest van Holland, ofte Gronden van Hollands-welvaren. Aangewezen door* V(an) D(en) H(ove). Amst. J. C. van der Gracht. 1662. kl. 8vo. en daarin maken de aangehaalde woorden het opschrift van het XLII[e] Hoofdstuk uit. — In de *Gronden en Maximen*. die zonder naam van den schrijver werden uitgegeven, heeft Johan de Witt de hand gehad. Zie breeder de belangrijke Inleiding van B. W. Wttewaal voor zijn werkje, getiteld: *Proeve van een onuitgegeven staathuishoudkundig geschrift,* Het welvaren der stad Leyden, *opgesteld in den jare* 1659, *door Mr. Pieter de la Court*, enz. Leyd. S. en J. Luchtmans 1845. 8vo.

In genoemd hoofdstuk van de *Gronden en Maximen* ontwikkelt de schrijver wat er zou kunnen worden gedaan, om de provincie Holland, met Utrecht vereenigd, te beschermen. Hij stelt voor: het graven van eene gracht van de Zuiderzee tot de Lek, te beginnen tusschen Muiden en Muiderberg, van daar zuidwaarts op Hinderdam, vervolgens aan de oostzijde van de Vecht door den Overmeerschen polder tot Overmeer, verder binnen de oost- of westzijde van de Vecht, 100 roeden of meer van die rivier, tot Utrecht, doch beoosten de stad omgaande, van daar langs de Nieuwe vaart tot Vreeswijk.

Deze gracht, die eene lengte zou hebben van 12000 rijnl. roede (45,12 ned. mijl), zou 10 rijnl. roede (0,0376 ned. mijl) wijd (breed) en de wallen met hunne bolwerken en flankeringen, door elkander, even breed moeten zijn.

De kosten van die werken worden door den schrijver op *f* 1,600,000 geschat.

Hij stelt ten anderen voor: het graven van eene gracht van de Zuiderzee langs of binnen de westzijde van de Eem, beoosten de stad Amersfoort, aldaar gaande over de Eem, en beoosten Amersfoort, om die stad in de linie te begrijpen, en van daar zuidwaarts over Woudenberg tot aan de Lek omtrent en beoosten Wijk te Duurstede, om die stad mede in te sluiten.

Deze linie zou in alles lang wezen 11000 rijnl. roede (41,36 ned. mijl) en de kosten worden geschat op *f* 1,400,000.

Indien de eerste wijze werd gevolgd, zou de Lek tusschen Vreeswijk en Hondswijk, ter lengte van omtrent 1200 roede (4,512 ned. mijl), en indien de tweede werd aangenomen, zou die rivier tusschen Wijk te Duurstede en Hondswijk ter lengte van omstreeks 4000 roede (15,04 ned. mijl) door het opwerpen van redouten moeten verdedigd worden.

Daarenboven zou men nog, volgens hem, van den Lekdijk aan de andere zijde van de rivier omtreeks Hondswijk over Acquoi langs de grens van Holland tot de Waal bij Loevestein eene gracht kunnen graven ter lengte van 3600 roede (13,536 ned. mijl), waarvan de kosten zouden beloopen *f* 470,000.

Voorts stelt hij voor van Loevestein tot Heusden, langs de rivier de Maas, die het land van Altena verdedigt, over eene lengte van 4000 roede redouten op te werpen.

Van Heusden, langs de Oude Maas tot Klein Waspik aan de Biesbosch,

verdeeldheden, welke onder de bestuurders van de republiek toenmaals bestonden, de naijver van de overige provincien jegens Holland en waarschijnlijk ook de vrees, die men in Utrecht had om te veel onder den invloed van die provincie te komen, die de uitvoering hebben verhinderd van een zoo hoogst gewigtig werk, dat door den verlichten staatsman Johan de Witt zoo dikwijls was aanbevolen; toen men kort vóór het uitbreken van den oorlog in 1672 uitzag naar middelen om zich te verdedigen, was het natuurlijk dat er in Holland weder gedacht werd aan het maken van die verdedigingslijn, die bovendien reeds lang te voren door prins Willem I en na hem zoo dikwijls was aangewezen geworden, ja die zelfs eenmaal reeds zoover voltooid was geweest, dat men daar achter in het jaar 1629 het spaansche leger van Montecuculi zou hebben afgewacht (1).

Vóór dat wij overgaan tot de vermelding der middelen, welke toenmaals zijn beproefd geworden om die verdedigingslijn te maken, achten wij het niet onbelangrijk op te geven, welke de inzigten van de Witt waren ten aanzien van de Utrechtsche of Hollandsche waterlinie voor het behoud van de onafhankelijkheid der republiek.

„Ick hebbe," zoo schrijft die staatsman aan van Beverningh (2), „al over jaeren ende daghen gepousseert de voorsieninge op de „securiteyt van Hollandt in 't particulier, boven ende onvermin„dert de cordate defensie van den Staet in 't generael; ende moge„lyck is Uw Ed. niet onbekent, dat daertoe resolutie genomen ende „met den aenvang van de fortificatie van Naerden een begin van „de executie gemaeckt geweest synde, op wat, naer myn oordeel, „gansch erroneuse fondamenten van jalousie, 't selve werck wederom

---

eene gracht te graven van omstreeks 3000 roede (11,28 ned. mijl) lengte, waarvan hij de kosten schat op *f* 430,000.

Derhalve zou de linie van de Vecht kosten *f* 2,500,000 en de linie van de Eem *f* 2,300,000, ongerekend het maken van de verdedigingswerken langs de Lek en de Oude Maas.

Omtrent dit hoogst belangrijk onderwerp worden nog bijzonderheden medegedeeld in de navermelde vlugschriften van dien tijd, welke te vinden zijn in de aanzienlijke verzameling, die, onder den naam van *Duncanniana*, op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage berust:

1. *Concept om Hollandt by gelegentheyt onwinbaer te konnen maken, dat het soude wesen als een stadt ofte eylandt, omme den vyant daer inne niet meer te vreesen*. 1673. 8°.

2. *Heylsaem en wiskunstig middel om Holland voor alle mogendheden des werelds voor altoos te lande met God onwinbaer te maken, enz.*

3. *Historisch verhael en politique bedenkingen aengaende de bestiering van staet- en oorlogs-zaken, voorgevallen onder de bedieningen van de Heeren Cornelis en Johan de Witt van* 1653—1672. Amst. bij J. H. B. 1677.

(1) In 1672 waren alle werken die in 1629 waren gemaakt geworden door verwaarloozing geheel vervallen.

(2) Brief van den 9en Junij 1672, medegedeeld in de Jonge, *Verhandelingen* enz. II, bladz. 434.

„gerenverseert geworden is.” En beschouwt men dat geschrevene in verband met hetgeen de raadpensionaris den volgenden dag aan van Beverningh (1) schreef: „Soo dunckt my, als het werck buyten „niet staende te houden is, dat men dan alle syne krachten moet „inspannen, om noch syn eygen selve te salveren, ende dat oock „de bondgenooten in soo luctueusen staet door geen ander middel „syn te restablieren, als door de conservatie van Hollandt ende „door de kracht, die naederhandt wt Hollandt noch mogelyck tot „haere verlossinge bygebracht soude connen werden. Maer als Hol- „landt mede sonder defensie gelaeten werdt, ende by gevolge moet „verloren gaen, soo en is notoirlyck voor alle de andere provincien „geene ressource;” — dan mag met eenigen grond beweerd worden, dat de Witt eenen waarborg voor het onafhankelijk bestaan van Nederland zocht in dezelfde middelen, welke thans door alle zaakkundigen daartoe als de geschiktste worden aangewezen.

En omdat men zijnen raad niet had gevolgd; omdat men zijne pogingen in deze had tegengewerkt, plukte men daarvan de bittere vruchten toen de vijand het hart des lands indrong: maar ook daarom schreef hij aan de Staten van Holland bij het verzoek om ontslag uit zijne betrekking van raadpensionaris, den 4[en] Augustus 1672 te zijner verdediging, de volgende merkwaardige woorden (2): „Maar het heeft God Almagtig, na sijne onbegrijpelijke, dog niet „te min heilige bestieringe, gelieft de saake al van langer hand „meer en meer tot apparentie van het uitbersten der jegenwoordigen „oorlog te doen vervallen; soo dat ook de tijd en geleegentheid „eenigermaaten daar is geweest, om den staat in het generaal, en „voornamentlijk mede de provincie van Holland en Westvriesland „in het particulier ten besten te sterken, mitsgaders om al het „gunt tot teegenweer konde dienen, na vermogen te versorgen. „Met wat applicatie en aandringende propositien ik de leeden van „deese vergaderinge, en ook de andere provincien ter generaliteit „daartoe geëxhorteert en gebeeden hebbe, sullen de Notulen van „de Heeren, de deliberatien alhier en ter Generaliteit van tijt tot „tijd bijgewoont hebbende, soowel als haare memorie, konnen ge- „tuigen; En alhoewel U Ed. Groot Mog: ook alle goede voorsorge „hebben gedraagen met soodanigen promptitude als het moogelijk „is geweest, in een lighaam gecomposeert uit soo veele Leeden, „en van soodanigen constitutie, dat het meerder en eerder door „de persuasie van de presente en uitterste necessiteit, als door „eene tijdige vermaaninge alleenlijk op eene toekomende, dog wel „voorsiene swarigheid gefondeert, gewoon is gepermoveert te wor- „den, soo heeft het nogtans God Almagtig in sijnen toorn, soo

(1) De Jonge, *Verhandelingen* enz. II, bladz. 448.
(2) *Res. Holland en West-Vriesland*, 4 Augustus 1672.

„het schijnd, gelieft den Staat te laaten overkoomen de desastres „en calamiteiten waar in het land sig jegenwoordig geinvolveert „vindt, en dat op eene wijze die onbegrijpelijk is, en soo subite-„lijk, ook met soo weinig teegenstand dat de posteriteit reeden „sal vinden, om hetselve niet te konnen gelooven.“

Was dus de republiek in 1672 niet in het bezit van een zoo krachtig middel van verdediging, als zij door de gesteldheid van den bodem zou hebben kunnen verkrijgen, dan mag dit niet geweten worden aan den staatsman die in zoovele opzigten bewondering verdient. De tijdgenoot moge hem hebben miskend, de nazaat moet hulde brengen aan zijne denkbeelden over dit gedeelte van 's lands verdediging, denkbeelden welke thans bijna 200 jaren na zijnen dood als het ware nationaal en verwezenlijkt zijn geworden door de voltooijing van dat krachtig bolwerk tot verdediging van Nederland.

In het begin van het jaar 1672 toen men voorzag dat de oorlog met Frankrijk zou uitbreken was men er in Holland op bedacht maatregelen te nemen, ten einde die provincie zooveel mogelijk tegen eenen vijandelijken inval te beschermen.

Nadat door de gecommitteerde raden van Bosvelt en Hooft in de vergadering van de Staten van Holland van den 19en Januarij 1672 het voorstel was gedaan om Naarden in beter staat van verdediging te brengen en met de Staten van Utrecht te trachten overeen te komen omtrent het retrancheren van de Vecht en Vaartsche Rijn, werd den 22en Januarij een daartoe strekkend besluit genomen: terwijl den 26en daaraanvolgende aan de heeren gecommitteerde raden van Asperen, van Bosveld en Bonser als ook aan den veldmaarschalk Wirtz de last werd opgedragen, een en ander op het terrein in oogenschouw te nemen. Met de gecommitteerden uit de Staten van Utrecht, van Weede van Dijkveld, van Zuylenstein en van der Dussen is die inspectie verrigt (1). Het daarop door hen uitgebragt verslag werd den 6en Februarij aan de Staten van Holland ingediend en dientengevolge zijn de onderhandelingen omtrent het doen uitvoeren der voorschrevene werk-

---

(1) In de bijlage n°. VI wordt medegedeeld het *verbael* van de daartoe verrigte reis. Het is genomen naar een *afschrift* dat in het archief van oorlog berust.

Uit dat afschrift zou blijken, dat de bedoelde reis in het begin van 1671 zou hebben plaats gehad, maar uit een onderzoek in de oude archieven van de gecommitteerde raden en van de Staten van Holland blijkt, dat de opgave van dat jaartal eene schrijffout is. Om die reden zijn de dagteekeningen dan ook in de bijlage oningevuld gebleven.

zaamheden tusschen de Staten van Holland en Utrecht begonnen (1).

Omtrent vele punten kon men het niet eens worden. In Holland wilde men dat de kosten tot het maken van de verdedigingswerken van Naarden betaald zouden worden uit de gelden welke voor de werken van de Grebber- en Utrechtsche linie zouden worden beschikbaar gesteld en dat de Grebber-linie het eerst zou worden gemaakt, omdat het versterken van de stad Utrecht aan de westzijde zoovele bezwaren opleverde.

In Utrecht wilden de edelen en de stad hunne toestemming niet geven tot het maken der Grebber-linie vóór dat zou zijn besloten geworden dat de Utrechtsche linie zou worden gemaakt.

De steden Rhenen, Wijk bij Duurstede en Amersfoort wilden niet betalen in de kosten tot het maken van de Utrechtsche linie, wanneer de Grebber-linie niet werd gemaakt enz. enz.

Aan deze verschillende eischen kon niet worden voldaan en dit was de reden, waarom in het begin van Maart 1672 alle verdere onderhandelingen werden afgebroken.

Toen echter in het laatst van diezelfde maand onze gezant Pieter de Groot uit Parijs was teruggekomen en het uitbreken van eenen oorlog niet meer twijfelachtig was, deed de raadpensionaris bij den afgevaardigde ter H. H. M., van wege de provincie Utrecht, Gijsbert van der Hoolck, nogmaals eene poging om de onderhandelingen weder op te vatten.

Dit had plaats en ten gevolge daarvan werd voorgesteld: het maken van de Utrechtsche linie, van Naarden tot het Naardermeer, van daar door Ankeveen, Kortenhoef, dwars door de Loosdrecht, Tienhoven, Maarsseveen en Westbroek naar de Blaauwkapel, verder over den weg naar de Bildt, om Utrecht heen langs den Vaartschen Rijn tot Vreeswijk, het versterken van de hooge wegen en landen, het afdammen van de slooten en, tot het stellen van de inundatie, het inlaten van het zeewater en van het water uit de Lek.

Het maken van de Grebber-linie en het versterken van de stad Utrecht zou later geschieden als de tijd dit zou toelaten.

Het contract betrekkelijk de uitvoering van de werkzaamheden werd door de afgevaardigden van beide provincien, den 22en April geteekend (2), en alhoewel de steden Wijk bij Duurstede, Rhenen en Amersfoort daartegen bezwaren inbragten, werd het evenwel door de Staten van Utrecht goedgekeurd.

Reeds den 28en April gaven de gecommitteerde raden van Holland en ook daarop de Staten van Utrecht bevelen om met de uitvoering

(1) De bijzonderheden omtrent deze onderhandelingen zijn medegedeeld in den *militairen Spectator* 2de serie 2de deel, December 1849 no. 6, bladz. 263 in het artikel: *Bijdrage tot de krijgsgeschiedenis van het jaar* 1672 door den 1sten luitenant-ingenieur J. P. de Bordes.

(2) Dit contract is medegedeeld in de bijlage VII.

te beginnen en den 7en Mei 1672 werd zelfs het contract betrekkelijk die uitvoering gesloten. Het berigt van de Ingenieurs, die met de uitvoering waren belast, dat, door de waarschijnlijkheid van het bestaan van vele wellen onder den grond op welken de werken moesten worden gelegd, de kosten tot de uitvoering veel hooger zouden worden dan men geschat had, deed de Staten der beide provincien besluiten het geheele werk te houden „in state”.

De raadpensionaris de Witt zag dus andermaal zijne pogingen verijdeld; „'t werck werd wederom op gansch erroneuse fondamenten van jalousie gereuverseert,” en Utrecht werd zonder verdediging gelaten (1).

Toen de berigten van het naderen van het leger in Utrecht kwamen, en men al spoedig daarna het geschut enz. op Vredenburg geplaatst zag werd de burgerij oproerig; het vlugten der voorname ingezetenen, het binnenkomen van Montbas, die het volk al het gepleegde verraad te binnen bragt, de plunderingen welke het statenleger op zijn terugtogt gepleegd had, maar vooral de schrik voor eene bloedige worsteling bij en in de stad waren daarvan de oorzaken; de burgerij ontnam aan de regering de sleutels der poorten, wilde het leger niet in de stad laten, en vergunde alleen dat men levensmiddelen aan de troepen zond.

III.

HET NEDERLANDSCHE LEGER VERLAAT DE STELLING BIJ DE STAD UTRECHT.

Het was den 16en Junij des middags ten vijf ure, dat de prins van Oranje met de veldmaarschalken en de gedeputeerden te velde, daartoe uitgenoodigd zijnde door de Staten van Utrecht, in hunne vergadering kwam, ten einde met hen te raadplegen of en op welke wijze men die stad zou verdedigen.

Na vele beraadslagingen, waarbij de kolonel en de hoplieden van de burgerij werden gehoord, besloot men tot de verdediging, alzoo de burgerij zich daartoe, na de komst van den prins, welken zij met veel geestdrift ontvangen had, genegen betoonde. De prins gaf de toezegging dat den volgenden dag de kavallerie langs den Vaartschen Rijn en de Vecht gekampeerd en de infanterie om de stad, achter op te werpen verdedigingswerken, gelegd zou worden.

(1) Uit eenige brieven van de hollandsche commissarissen, D. van Leyden à Leeuwen en Andries de Graeff, blijkt dat Holland het werk met kracht wilde doen ten uitvoerbrengen, maar dat de bezwaren daartegen alleen van de zijde van Utrecht werden ingebragt; deze brieven berusten in het archief van den raadsheer Fabius te Amsterdam.

Hij was daartoe gemagtigd door een besluit van de Staten-Generaal (1), hetwelk genomen was nadat men den 15en Junij door vele brieven uit Utrecht, waaronder ook enkele aan leden van de Staten-Generaal (welke in de vergadering voorgelezen werden), vernomen had, dat de burgerij van Utrecht onder de wapens was gekomen, de poorten bezet had en geene troepen in de stad wilde binnen laten; toen men deze tijding vernam stelden eenige leden voor om dadelijk te besluiten, waar en hoe men het leger tot meeste dienst van het land elders zoude gebruiken. De afgevaardigden uit Utrecht van Weede en van der Hoolck vonden zich bezwaard om hunne stem aan een dergelijk besluit te geven, en gaven te kennen „dat het maar waren particuliere adviesen, daarop geen besluyten van zoo grooten gevolg konden werden gemaakt, dat de heeren haare principalen haar niets dienaangaande hadden laten weten, dat in allen gevalle maar wierde geschreven van de onwilligheidt of ongenegendheid van de borgerije en dat ieder een kennelijk was dat gelijk dezelve dikmaals ligtelijk konde worden gaende gemaekt en opgeset soo oock weder konde werden beter geinformeert ende haest tot bedaringe gebragt.” Zij wisten door deze redenen in de vergadering te bewerken dat de laatste zinsnede waarbij bepaald werd dat de te nemen maatregelen in overleg moesten geschieden met de Staten van Utrecht, in het besluit opgenomen werd (2).

Den volgenden dag (16 Junij) des morgens kwamen de gemagtigden van H. H. M. Hop, van Sevender en van Slingelandt in 's Gravenhage terug; zij deden verslag van den toestand van Utrecht; dat de burgers nog ongenegen waren om zich te verdedigen en troepen in te nemen; dat zij met moeite in en uit de stad waren gekomen; dat vele leden van de regering der stad en van de Staten der pro-

---

(1) *Resolutie* H. H. M. 15 Junij 1672.

«Is naar voorgaande deliberatie goedgevonden ende verstaan, dat de heeren Gedeputeerden tot de militaire saken die daarop met volmagt op den naame van H. H. M. en van den Raad van Staeten disponeeren, haar jegenswoordig bevindende tot Utrecht, sal worden aangeschreven, dat deselve naar ingenomen advies van den heere prins van Oranje, als capitein-generaal over de legers van den staat voor de jegenswoordige expeditie, de artillerije en militie haar althans in de provincie van Utrecht bevindende met de meeste securiteyt ende seekerheid sullen brengen in de provincie van Hollandt, ter plaatse daar sy naar ingenomen advies, alvorens sullen oordeelen dat deselve tot den meesten dienst van den lande ende veyligheid van de hooggemelde provincie sullen kunnen worden geposteerd. Alles voor sooveel ende voor soo verre de gemelde heeren Gedeputeerden naar ingenomen communicatie met de heeren Staten van den Lande van Utregt ende naar ingenomen advies van sijn hoogheydt sullen oordeelen dat deselve artillerije en militie aldaar met veyligheid ende dienst niet soude kunnen worden geëmployeert.»

(2) De afgevaardigden van Utrecht van Weede en van der Hoolck gaven later eene verantwoording van hun gedrag aan de Staten van hunne provincie; dit stuk voorkomende in het archief van het geslacht Hardenbroek is door ons gebruikt bij het vermelden van het verhandelde in de vergadering van H. H. M. van 15, 16 en 17 Junij.

vincie hun gezegd hadden, dat het onmogelijk was om troepen in de stad te laten komen, en dat het leger dus moest terugtrekken.

De afgevaardigden van Utrecht konden het nemen van het besluit waarbij de prins gelast werd, de troepen naar Holland terug te brengen (1), niet verhinderen, daar zij geene berigten hadden over den toestand van Utrecht. Van Weede, die dien dag voorzitter was, moest dit besluit teekenen.

Van Beverningh ontving het besluit van den 16[en], toen hij den avond van dien dag met den prins in de vergadering der Staten van Utrecht was; hij vermeende dat dit besluit alleen genomen was in de veronderstelling dat de burgerij van Utrecht ongenegen was om zich te verdedigen en dat het leger in het tegenovergestelde geval tot de verdediging van die stad zou mogen gebruikt worden (2).

---

(1) *Resolutie* H. H. M. 16 Junij.

«Is gehoord het rapport van de heeren Hop, van Sevender en Slingelant, H. H. M. Gedeputeerden jongst geweest hebbende tot Utregt, waarop gedelibereerd zijnde is goedgevonden ende verstaan, dat de heeren Gedeputeerden en gevolmagtigden te velde en den heere prince van Oranje als Capitein-Generaal over de legers van den staat voor de jegenswoordige expeditie sal worden aangeschreven, dat deselve het leger van den Staat zullen brengen in de provincie van Holland, ende aldaar byeenhouden, ende naar geene garnisoenen versenden, ten ware de absolute necessiteydt anders kwam te vereischen, ende dat de gemelde heeren Hop, van Sevender en Slingelant ten spoedigsten naar voorsz. leger staan te reverteeren.»

De afgevaardigden van Utrecht lieten zich later tot hunne verantwoording eene verklaring von den griffier van H. H. M. geven, van den volgenden inhoud: «Verklare ik onderget. griffier van de Hoog Mog. Heeren Staaten Gener. der Vereenigde Nederlanden, dat ten tijde als de Resolutie hiervorenstaande bij Haar Hoog Moog. genomen is, geene deliberatie en is gevallen, of de militie van den Staat in en om de stad Utregt soude blijven gecampeerd, dewijle de heeren Haar Hoog Moog. Gedeputeerden doenmaals rapporteerden dat de stad Utregt absolutelijk weygerde de militie van den Staat in te nemen, ja dat men moeite hadde gehad, om voor dezelve militie levensmiddelen uit de voorsz. stad te bekomen, ende dat mitsdien de deliberatien alleen zijn geweest of men de voorz. militie soude separeeren of wel byeenhouden, en op wat plaatsen die vervolgens voor den meesten dienst van den lande soude behooren te worden geposteerd, daar die van Utregt weygerde de voors. militie in te nemen.

«In oirkonde van deze geteekend in 'sGravenhage den 15 (?) Junij 1672.
(Was geteekend) GASPER FAGEL.»

(2) Brief van van Beverningh aan de Staten van Holland uit Utrecht geschreven den 16[en] Julij 1672; de Jonge, *Verhandelingen* II bl: 471.

«ende in wat staet dese stadt gevonden is, sullen de Heeren Hop ende andere Haer Ho. Mo. Gedeputeerden hebben geadviseert. Desen geheelen dagh hebben wij met Gedeputeerden van de Provincie ende van de stadt Utrecht gebesoigneert over haere securiteyt, ende syn op 't versoeck van deselve jegenwoordigh in de Staete-Camer, synde wy ende bysonderlyck den Heere Prince van Orangnien met groote acclamatie ontvangen. Wat den uytslagh daervan syn sal, hope ick met een woort hieronder aentetekenen, ende onse deliberatien moeten ten eenen off ten anderen daarnae gericht werden. In cas dese stadt guarnisoen wil innemen, ende hier namelyck houden soo is de meeningk, hier langhs de vaert ende wegh gecampeert te blyven, ende den vyant aff te wachten, met hope van eenigen tyt desen post te sullen

Toen de prins met de gedeputeerden in het leger was teruggekomen, schijnt er verschil ontstaan te zijn over de uitlegging welke men aan het in de vergadering ontvangen besluit van H. H. M. moest geven; de prins en van Beverningh waren voor het verdedigen (1), de andere gedeputeerden voor het verlaten van Utrecht en daar men de gevolmagtigden van H. H. M. terug verwachtte, besloot men waarschijnlijk om de beslissing tot hunne komst uit te stellen. Om tijd te winnen begaf de prins zich den volgenden dag (17 Junij) des voormiddags ten 10 ure in de vergadering der Staten van Utrecht, alleen vergezeld door den gedeputeerde Ripperda, en eischte toen dat men de vier voorsteden en den bemuurden waard zou afbranden, omdat die hinderlijk waren voor de verdediging.

De Staten gaven daarop te kennen dat dit afbranden zeer moeijelijk en gevaarlijk zou zijn en de afgevaardigden der stad konden hunne toestemming niet geven voor dat zij daartoe magtiging van hunne lastgevers ontvangen hadden (2).

De prins verliet de vergadering, belovende des namiddags terug te komen om inmiddels met zijne bevelhebbers over de te nemen maatregelen te raadplegen.

Gedurende de beraadslagingen van de vergadering der Staten van Utrecht over den eisch van den prins, werd hun bekend gemaakt dat men, door het inlaten van het water van de rivier de Lek, door de sluizen te Vreeswijk, een goed gedeelte van de provincie zou kunnen inunderen. De Staten zonden daarop des namiddags ten 3 ure hunnen secretaris naar den prins, om hem met dit berigt bekend te maken, meenende dat het hem misschien zou doen afzien van het afbranden der voorsteden.

---

connen maintineren; indien niet, moeten wy morgen opbreken ende sal dan soo veel sorge dragen, als my eenigsins mogelyck sal syn.

«Soo als ick dese soude eyndighen, ontfangen wy Haer Ho. Mo. naedere Resolutie, genomen op het rapport van de Heeren Hop, Seventer, ende Slingerlant, waer naer ons sullen reguleren, in cas den uytslagh hier sy, gelyck wy vresen; maar indien het oock anders was, ende dese stadt haer cordatelyck soude dragen, vertrouwe ick, dat Haer Ho. Mo. intentie is, dat wy die dan niet en abandonneren als in meerder noot.»

«Ps. Na veele debatten en contestatien, hebben die van de Regering van de stadt haer verclaert ten besten, dat sy goet ende bloet tot defensie sullen opsetten.»

(1) Dit blijkt uit het reeds vroeger aangehaald M. S. berustende in de verzameling van den Raadsheer Fabius te Amsterdam getiteld: «*Beverningk Raport.*»

(2) Wat de regering der stad Utrecht hierop besloten heeft is ons niet bekend geworden, daar de resolutie-boeken van den raad van dat jaar niet in het archief voorhanden zijn, maar reeds lang vermist worden; vermoedelijk zijn zij met opzet verduisterd, omdat vele personen er belang bij hadden dat hunne handelingen gedurende den tijd dat de Franschen in die stad waren niet bekend werden na het vertrek van de vreemde overheerschers,

Indien de prins en de gedeputeerden te velde door het rekken der onderhandelingen tijd hebben willen winnen en de beslissing van het vraagstuk omtrent het verdedigen of verlaten van Utrecht aan de gemagtigden van H. H. M. over laten, was dit doel bereikt, want Hop, van Sevender en van Slingelandt waren uit 'sGravenhage teruggekeerd en toen de secretaris van de Staten van Utrecht den prins bekend had gemaakt met de berigten welke bij die Staten ingekomen waren, kreeg hij tot antwoord dat de gemagtigden van H. H. M. terug waren gekomen met den last om Utrecht te verlaten en om het leger naar Holland te brengen. De Staten waren zeer ontsteld op dit berigt (1) en zonden des avonds ten 8 ure eene bezending uit hun midden naar die gemagtigden, die met een jagt aan de Katharijne-poort lagen, om dit besluit te doen veranderen; het was vruchteloos daar deze het besluit van H. H. M. als een stelligen last beschouwden; dit besluit was de resolutie van den 16en Junij (2).

Den 17en Junij kwam de raadpensionaris Johan de Witt in de vergadering der Staten-Generaal en maakte haar bekend met den brief, welken van Beverningh den 16en Junij uit Utrecht aan de Staten van Holland geschreven had (3), en die het berigt inhield dat de regering van die stad genegen was om Utrecht te verdedigen. De Staten-Generaal namen daarop een besluit (4), waarbij de gedeputeerden te velde en de prins gemagtigd werden naar bevind van zaken met het leger te doen wat zij oordeelden, tot meeste dienst van het land noodzakelijk te zijn.

De afgevaardigden van Utrecht hadden te vergeefs getracht te bewerken, dat de Staten-Generaal een meer bepaald besluit namen, waarbij het *bevel* werd gegeven om Utrecht te verdedigen. Zij konden dit niet verkrijgen, omdat de brief van van Beverningh alleen het

---

(1) In het *Verbaal der gedeputeerden te velde* dd. 17en Junij, fol. 426, leest men, dat, nadat aan de gedeputeerden van de Staten van Utrecht het besluit om naar Holland terug te trekken, was bekend gemaakt «zij haer daerover seer ontstelt en geëpostuleert (hebben), niet alleen van het ongelijck 't welck haer wiert aangedaen, maer van kracht en gewelt en van Unie- en bontverbrekinge.»

(2) Van Beverningh was den 17en niet in het leger maar naar 'sGravenhage vertrokken; aan hem hadden de Staten van Utrecht een grooten steun verloren. Costerus *Historisch Verhaal* blz. 171.

(3) Zie bl. 13 Noot 2.

(4) «De Heeren Haar Hoog Mog. gedeput. en gevolmagtigden te velde sal werden aangeschreven dat Haar Hoog Mog. de voorz. sake hebben aangesien als een werk vol bekommeringe, latende nogthans aan de absolute dispositie van de gemelde Heeren gedeputeerde te velde om na ingenomen advies van den Heer Prince van Oranje als Capitein generaal over de Legers van den Staat voor de jegenwoordige expeditie daeromtrent te doen of te laten 't gunt deselve na de inkomende kondschappen van de bewegingen ofte voornemens van den vyand ofte anders naar gelegenheidt van de saken aldaar, ende andersints ten meesten diensten van den Staat sullen oordeelen te behooren.»

berigt inhield dat de regering van Utrecht bereid was om de stad te verdedigen, maar niet of de burgerij, die volgens de vorige berigten meester van de stad was, zich ook daartoe genegen betoond had, omdat indien dit al het geval mogt zijn die stemming weder kon veranderen en bovenal omdat van Beverningh toch geschreven had, dat zij de stad niet zouden verlaten indien de burgers zich tegen den vijand wilden verdedigen.

Het besluit der Staten werd in den nacht van den 17en op den 18en ten 1 ½ ure verzonden (1) en kan dus des morgens ten 7 of 8 uur te Utrecht geweest zijn; maar het kwam te laat, het leger was reeds opgebroken; indien de gemagtigden der Staten gezind waren geweest om Utrecht te verdedigen, dan zou het niet moeijelijk geweest zijn, om het leger terug te roepen en het de vooraf bepaalde stellingen te doen innemen, maar zij schijnen het verlaten van Utrecht wenschelijk beschouwd te hebben voor de verdediging van Holland, en hoewel het ongetwijfeld voor het algemeen belang van het vaderland gelukkig was, dat het leger terug trok en dat de tijd, welken men door het gebrek aan voortvarendheid van de fransche legerhoofden verkreeg, gebruikt werd om de stelling achter de hollandsche inundatien te versterken; zoo is het niet tegen te spreken dat Utrecht niet werd behandeld zoo als behoorde volgens de bepalingen der Unie; de Staten van die provincie beklaagden zich daarover later met regt aan de Staten-Generaal. Zij hadden aan al hunne verpligtingen in dezen oorlog voldaan (2), en nu

(1) De afgevaardigden van Utrecht in de vergadering van H. H. M. legden ter verantwoording van hun gedrag en tot bewijs dat zij het besluit van den 17en Junij dadelijk verzonden hadden, de twee volgende verklaringen aan hunne lastgevers over:

«Den Postmeester van der Horst, is op huiden afgesonden met twee missiven van Haar Hoog Mog: adresserende aan de Heeren haer Hoog mog: extraordinaris gedeputeerden en gevolmagtigden te velde binnen Utregt, mitsgaders aan Zijn Hoogheid, ende nog twee particuliere aan de Staten 's Lands van Utregt ende een aan den Heer Borgem. Booth in den Hage den 18 Juny over middernagt ten half twee uren 1672. *(get.)* J. Sponsen, C. G. Cunes.» (Deze waren belast met het afzenden der expressen.)

«Hermen mijn postillon verklaart dat de brieven daar ik onderget. hem mede heb afgesonden op den 18 Junij 's nagts ten half twee uren, houdende de adresse aan de heeren Gedeput. te Velde, en aan Sijn Hoogheid, alsmede een paquet aan de heeren Staten 's lands van Utregt, ende een aan den borgem. Booth tot Utregt te hebben behandigd aan de postillon van Utregt, zijnde de postillon van den postmeester Schagen.

(get.) J. van der Horst, Postmeester.»

Voorts gaven de Staten later in het licht eene: *Deductie van de Staaten van den Lande van Utrecht: Behelsende een waarachtigh Verhaal van 't gene gepasseeert is ontrent den Intocht van de Fransche Macht in de Provincie en de Stadt van Utrecht.* (Utr.) 1673. Zie omtrent het hier vermelde vooral bl. 1—12.

(2) De provincie Utrecht had beter voldaan aan hare verpligtingen dan de andere provincien, welker verdediging men beproefd had. Zoo lezen wij in de *Secrete Resolutien van H. H. M.* van 10 en 11 Mei 1672, dat de Raad van

werden zij verlaten zonder dat er iets beproefd werd om de stad tegen den vijand te verdedigen terwijl men 13000 man achtergelaten had om de IJsselsteden te bezetten, van welker verdediging men niets te verwachten had.

Wat de oorzaak was van deze vreemde handelwijze is ons niet duidelijk geworden. De Staten-Generaal hebben door het telkens veranderen van hunne besluiten bewezen, dat zij het voornemen hadden om Utrecht niet te verlaten als de burgerij gezind was zich kloekmoedig te verdedigen; de prins van Oranje schijnt dit gevoelen ook gedeeld te hebben (1), maar de gemagtigden van H. H. M. Hop, van Sevender en van Slingelandt zijn niet van schuld vrij te pleiten. Zij toch wisten dat de Staten-Generaal het besluit van den 16en genomen hadden in de vaste overtuiging dat de burgers van Utrecht oproerig waren en het bezetten der stad door de troepen niet wilden toestaan; zij alleen als vertegenwoordigende de hoogste magt in den Staat konden het besluit wijzigen. Van Beverningh had toch geen zwarigheid gevonden om het niet onbepaald toe te passen en men had dus de vrijheid volgens de inzigten van dien kundigen staatsman, om het besluit naarmate van de omstandigheden al of niet uit te voeren.

Wat hiervan zij, de hoofdoorzaak lag in de beperkende instructie van den prins. De regering van eenen Staat, die een veldheer aan het hoofd van het leger plaatst en aan hem dus de onafhankelijkheid en de eer, de dierbaarste belangen van het vaderland, toevertrouwt, moet dien veldheer niet door allerlei beperkende bepalingen de handen binden; hij, die zoo hoog geplaatst is, moet het volle vertrouwen genieten. Indien den prins de vrij-

Stale voor eenige jaren eene petitie van 500,000 gulden hadden gedaan waarvan Utrecht alleen zijn aandeel had betaald, en dat van de 600,000 welke den 24en Maart van dat jaar beschikbaar was gesteld voor het aanschaffen van affuiten, enz. Holland alleen voldaan had, Utrecht een gedeelte en de andere provincien niets. Gelderland en Overijssel hadden zich dikwerf onttrokken aan het betalen van hunne verschuldigde aandeelen in de oorlogslasten. Zoo zien wij in de Secrete Resolutie H. H. M. van den 13en Mei 1672, dat die provincien weigerden de wagens voor het leger te betalen; zij waren daartoe verpligt daar zij zich verontschuldigd hadden in het betalen der gelden waartoe zij volgens de staten van oorlog van den 4en Febr. en 28en Maart 1672 gehouden waren, omdat die gelden zouden strekken tot het betalen der wagens en andere onkosten voor het leger, dat in hunne provincien vereenigd was. De Staten-Generaal gaven hun te kennen «dat mitsdien Haar Hoog Mog: met de uiterste bevreemding verstaan dat deselve nu wederom difficulteren tot het aannemen, en betalen van de voors: wagens order te stellen, alzoo hetzelve niet anders is, dan de Unie en de gezamentlijke bondgenoten te desereren op een tijd dat een groot gedeelte van de magt van de Unie tot bezettinge der steden van de gem: provincien werdt geëmployeert en tot derselver bewaringe op de frontieren van dien t' samen gevoegd, en dat de Heeren Staten van de andere provincien tot die voors: defensie haar ten aller uyterste evertueeren en haar en hare ingesetenen ten hoogsten met schattinge en anders belasten.»

(1) Zie pag. 14 noot (1).

heid was gelaten om het leger van den staat te gebruiken daar waar hij het noodig vond, dan zou hij naar omstandigheden hebben kunnen handelen; nu moest hij wachten op bevelen, die gegeven waren na het bekend worden van zaken, welke geheel veranderd waren toen die bevelen dáár aankwamen, waar zij uitgevoerd moesten worden; dán zou het verlaten van Utrecht alleen aan den prins te wijten zijn geweest, nu kan de jonge vorst daarvan alleen beschuldigd worden, dat hij even als de gedeputeerden eene dubbelzinnige rol gespeeld heeft ten opzigte van de Staten van Utrecht.

Zoo als boven reeds gezegd is, trok het leger in den nacht van den 17en op den 18en en in den vroegen morgen van dien dag naar Holland.

De veldmaarschalk Paulus Wirtz, met de infanterie-regimenten Wirtz en Golstein, de kavallerie-regimenten van prins Frits van Nassau en Montpouillan en twee eskadrons spaansche kavallerie naar Gorinchem.

De markies de Louvignies met het infanterie-regiment van Westerloo, de kavallerie-regimenten van Ginkel en Opdam en twee eskadrons spaansche kavallerie over de Vaart naar Schoonhoven.

De graaf van Hoorn met het infanterie-regiment van zijnen naam en de kavallerie-regimenten van Haersolte en Waldeck naar de Goejan-Verwelle-sluis.

De prins van Oranje met den Graaf van Nassau-Zuylestein en de infanterie-regimenten van Stirum en Solms, de kavallerie-regimenten van Langerack, Almelo, graaf van der Lippe en La Leck, en vijf eskadrons spaansche kavallerie, naar Woerden en verder naar de Nieuwerbrug bij Bodegraven.

En de veldmaarschalk graaf Johan Maurits van Nassau met het infanterie-regiment van Aquila, de kavallerie-regimenten van Joseph en Kingma en twee eskadrons spaansche kavallerie naar Muiden.

IV.

STELLING DOOR HET NEDERLANDSCHE LEGER TOT BESCHERMING VAN DE PROVINCIE HOLLAND INGENOMEN.

HOLLANDSCHE WATERLINIE IN 1672.

A. *Beschrijving van de linie.*

De stelling, waarin het leger na het verlaten van de stad Utreht geplaatst werd, strekte zich uit van Gorinchem op Schoonhoven, Goejan-Verwelle-sluis, Nieuwerbrug, het Woerdensche-Verlaat, den Uithoorn, Ouderkerk, Abcoude, Hinderdam, Uitermeer langs Weesp naar Muiden.

Die stelling was vooral sterk door de aaneengeschakelde inundatien, welke daarvoor gesteld konden worden.

Hoewel die waterlinie meer algemeen bekend is onder den naam van Hollandsche waterlinie, zoo was zij evenwel niet dezelfde als die welke in latere jaren en ook thans nog met dien naam bestempeld is.

In 1672 waren niet, zoo als later het geval is geweest, Woerden en Oudewater in die linie begrepen, en toen strekte zij zich ook tot de rivier den Amstel uit.

De waterlinie van 1672 steunde zooals ook die van lateren tijd met haren regtervleugel aan de rivier de Merwede en met haren linkervleugel aan de Zuiderzee en werd door de rivieren de Lek, de Hollandsche-IJssel en den Leydschen-Rijn in verschillende gedeelten of kommen verdeeld.

Wanneer men nagaat, wat schrijvers van vroegere dagen omtrent de waterstanden in de rivieren enz., en omtrent de ligging der polders ten opzigte van die waterstanden mededeelen, dan blijkt daaruit, dat de toestand, waarin de rivieren enz. met betrekking tot die waterstanden zich in 1672 bevonden, anders is dan die, welke thans wordt waargenomen. Zoo leest men, dat de waterboezem van het hoogheemraadschap van Rijnland, bepaald naar het peil van de polders die voor een zoo groot gedeelte begrepen waren in de Hollandsche waterlinie, omstreeks het jaar 1300 met het IJ en de Zuiderzee op dezelfde hoogte stond (1), dat de wegen en dijken die in het jaar 1200 tot beveiliging van de polders tegen hooge zeevloeden zijn gemaakt, in het jaar 1746 niet meer in staat waren die polders voor het boezemwater te beveiligen, dat omstreeks dien tijd een lage waterstand in het IJ, wat de hoogte betreft, gelijk stond met de hoogste vloeden van vroeger, en dat men in 1746 reeds vermeende te kunnen veronderstellen, dat de waterspiegel van het IJ en de Zuiderzee, in den tijd van 400 jaren, 70, 80 en meer Rijnlandsche duim, of 1.83, 2.09 en meer el verhoogd was (2).

(1) In 1746 was:

In Rijnland	het winter-boezemwater	— 0,288 el AP.
	het zomer-boezemwater	— 0,863 el AP.
In het IJ bij Spaarndam	de gewone vloed	+ 0,078 el AP.
	de gewone eb	— 0,340 el AP.

In 1843 was:

In Rijnland	het winter-boezemwater	— 0,392 el AP.
	het zomer-boezemwater	— 0,655 el AP.
In het IJ bij Spaarndam	de gewone vloed	+ 0,163 el AP.
	de gewone eb	— 0,261 el AP.

(2) Deze bijzonderheden zijn ontleend uit den *Tegenwoordigen Staat van alle volkeren* (1746), XVI[e] deel bladz. 169 en volgende.

Wanneer men evenwel bedenkt, welke veranderingen sedert het jaar 1746 zijn gemaakt geworden in de afvoering van het overtollige water in Rijnland, door eene verbeterde uitwatering bij Spaarndam te maken en vooral door het graven van het Katwijksche kanaal, dan zou men verkeerd doen, wanneer men van de in het jaar 1746 gevondene uitkomsten, nu 100 jaren daarna, gebruik wilde maken om, naar hetgeen thans wordt waargenomen, de hoogten te schatten van de waterstanden, met betrekking tot de landen, zoo als die in het jaar 1672 zouden zijn geweest.

In de verslagen, welke in de volgende bladzijden zullen worden medegedeeld, en welke op last van de Staten van Holland zijn uitgebragt, toen men met ernst er op bedacht was, om, door het stellen van inundatien, de provincie Holland tegen eenen vijandelijken inval te beschermen, zijn vele bijzonderheden te vinden, waaruit men kan afleiden, hoe voordeelig de ligging van de landen, welke daartoe zouden worden gebruikt, ten opzigte van de waterstanden in de rivieren enz. in 1672 was.

Meerdere gegevens zijn ons daaromtrent niet bekend geworden, en het is dus ook niet mogelijk geweest de ligging van de onderscheidene polders, ten opzigte van de waterstanden in de verschillende rivieren enz., en met betrekking tot één zelfde peil, voor zooveel 1672 betreft, te doen kennen; maar naar hetgeen hiervoren reeds is medegedeeld, mag men het er voor houden, dat zij thans voordeeliger is dan in 1672.

Het is tot aanvulling van de onvolledigheid in de bedoelde opgaven, met betrekking tot het jaar 1672, dat wij hierbij nog wenschen mede te deelen eenige opgaven, betrekkelijk de ligging van de polders en de waterstanden in de rivieren, ten opzigte van het amsterdamsche peil (AP) (1), zoo als die ons, door onderscheidene

---

(1) De generaal Krayenhoff heeft het eerst, bij het doen van zijne waterpassingen van de rivieren en wateren van de Hollandsche departementen, alle hoogten aangegeven ten opzigte van een algemeen waterpas vlak of vlak van vergelijking, gaande door het 0 punt van de amsterdamsche peilschaal, aangespijkerd tegen den hoofdmuur van de westzijde des eersten kokers, aan den linkeroever van den Amstel, vóór het sluis-wachters-huisje aldaar. Van daar de benaming van het amsterdamsche peil (AP), die thans algemeen gebruikt wordt.

Op het voorstel van Krayenhoff, toenmaals brigade-generaal, is den 22en December 1812, door hem en door de heeren Gerard George Clifford, commissaris van de publieke werken der stad Amsterdam en J. Schilling, stadslandmeter en directeur van de amsterdamsche waterwerken, beiden daartoe gecommitteerd door den maire der stad Amsterdam, het nulpunt van de amsterdamsche peilschaal overgebragt naar het achterfront van de beurs op het Rokin, naar de nieuwe markt ter plaatse van het waterkantoor en op de peilschaal aan den Schreijers-toren, welke verrigting bij een proces-verbaal is geconstateerd geworden. Later is onder opzigt van den voormelden heer Schilling, door het inmetselen van vier peilsteenen als: naast de peilschaal van de Am-

waarnemingen van latere tijden zijn bekend geworden. Die opgaven zijn vermeld in het hier volgende tafeltje en zullen, naar wij vertrouwen, voldoende zijn, om aan het doel, dat wij ons met de opgave er van hebben voorgesteld, te beantwoorden.

	Gemiddelde waterstand ten opzigte van AP.	Gemiddelde hoogte der landen ten opzigte van AP.	Zomerpeil in den polder t. opz. van AP.
	In Ned. ellen.		
Rivier de Merwede bij Gorinchem (1)	bij eb + 0.975 bij vloed + 1.495	»	»
Rivier de Linge.	zomerst. + 1.00 winterst. + 2.30	»	»
Land onder Dalem.	. . . .	van + 0.29 tot + 1.25	»
Land onder Spijk	. . . .	van + 0.29 tot + 0.93	»
Het Heukelumsche Veld . . .	. . . .	van + 0.65 tot + 1.25	»
Het zoogenaamde Aspersche veld	. . . .	van + 0.70 tot + 1.25	»
Vijf Heeren-landen. hoogst gel. pol.	. . . .	. . . . . .	+ 0.51 (2)
Vijf Heeren-landen. laagst » »	. . . .	. . . . . .	— 0.54
Alblasserwaard (3) in den Overwaard hoogst » »	. . . .	. . . . . .	— 0.61
Alblasserwaard (3) in den Overwaard laagst » »	. . . .	. . . . . .	— 1.01
Alblasserwaard (3) in den Nederwaard. hoogst » »	. . . .	. . . . . .	— 0.94
Alblasserwaard (3) in den Nederwaard. laagst » »	. . . .	. . . . . .	— 1.38
Vóór den Souwendijk. hoogst » »	. . . .	. . . . . .	— 0.09
Vóór den Souwendijk. laagst » »	. . . .	. . . . . .	— 0.44
Rivier de Lek bij Schoonhoven (4)	bij eb — 0.69 bij vloed + 1.25	»	»

stelsluis, in het oostelijk contrefort van het achterfront der beurs aan het Rokin, aan het gebouw van den Schreijers-toren binnen het schuiten-huisje in den gaven muur, en in den oostelijken hoofdmuur van de kolkswaterkeering beneden den peilsteen van zeedijkshoogte, het bedoelde nulpunt op onderscheidene plaatsen te Amsterdam aangednid, en voor altijd bewaard gebleven.

(1) Volgens het register der peilingen, behoorende tot de kaart der rivieren de Boven-Rijn, de Waal enz., is de middelbare rivierstand te Gorinchem bij eb 0,60 en bij vloed 1.12 el boven de nul der peilschaal, welke nul volgens Krayenhoff *Hydr. waarnemingen* gelegen is op + 0.375 AP.

Volgens de waarnemingen van 16 November 1821 tot 15 Februarij 1822 was de rivierhoogte bij Gorinchem bij eb + 1.996 en bij vloed + 2.310 en volgens die van 1 Mei tot 31 Julij 1822, bij eb + 0.625 en bij vloed + 1.313 AP. Zie *Rapport door de commissie der beste rivierafleidingen aan den koning uitgebragt.* 's Hage 1827, bl. 292 en 293.

(2) Het zomerpeil in den polder wordt opgegeven omdat men de hoogte op welke de landen van die polders gelegen zijn niet heeft kunnen vernemen. In het algemeen kan men rekenen, dat de landen in den polder ongeveer 0.30 el hooger liggen dan het zomerpeil van dien polder.

(3) Omtrent de ligging van het land in den Alblasserwaard vindt men in den *Tegenwoordigen staat van alle volkeren*, 17 deel, bl. 385 vermeld, dat de heer Johan Beverwijck getuigde, dat de grond van de rivier de Merwede op vele plaatsen hooger is gelegen dan de Waard zelve.

(4) Volgens het register der peilingen behoorende tot de kaart der rivieren de Neder-Rijn, de Lek en de Nieuwe Maas, van den hoofddam te Pannerden

Land van IJsselstein en Montfoord.	....	van + 0.22, — 0.10, — 0.40 tot — 0.72	»
De Vlist	zomerpeil — 0.29 winterpeil — 0.24	»	»
Lopikerwaard { hoogst gel. pol.	......	......	— 0.99
Lopikerwaard { laagst » »	....	......	— 1.36
Krimpenerwaard. { hoogst » »	....	......	— 1.16
Krimpenerwaard. { laagst » »	....	......	— 1.73
Rivier de IJssel bij de Goejanverwelle-sluis (1)	bij eb — 0.078 bij vloed + 0 667	»	»
River de IJssel bij Gouda voor de Mallegat-sluis (2) ...	bij eb — 0.31 bij vloed + 1.06	»	»
Tusschen de beide Wierickers. { Lange weide. ..	....	......	— 1.84
Tusschen de beide Wierickers. { Weipoort polder .	....	......	— 1.53
Vóór de dubbele Wiericke tot Woerden { hoogst gel. polder.	....	......	— 1.40
Vóór de dubbele Wiericke tot Woerden { laagst » »	....	.....	— 1.73
Achter de enkele Wiericke { hoogst gel. pol.	....	......	— 1.29
Achter de enkele Wiericke { laagst » »	....	......	— 1.63
Hoogheemraadschap van Rijnland (3) { gewoon winterboezempeil .	— 0.392	»	»
Hoogheemraadschap van Rijnland (3) { gewoon zomerboezempeil .	— 0.655		
Middelbare bepolderde landen in Rijnland	....	— 0.784	»
Droogmakerijen en veenplassen, zoowel in Rijnland als Amstelland, Delfland en Schieland	....	— 3.614	»
Rivier de Leijdsche Rijn (4) bij Bodegraven { gemiddeld zomerpeil	— 0.50	»	»
Rivier de Leijdsche Rijn (4) bij Bodegraven { hoogste zomerpeil	— 0.08	»	»

tot Brielle, is de middelbare rivierstand te Schoonhoven bij eb 1.18 en bij vloed 1.74 el boven de nul der peilschaal. Volgens Krayenhoff *Hydr. waarnemingen* is de nul van de peilschaal op — 0.489 AP. gelegen.

(1) Volgens waarnemingen in 1792 op last van de regeringen der steden Gouda en Oudewater gedaan.

(2) Deze opgaaf komt overeen met die volgens de waarnemingen gedaan gedurende de jaren 1823 tot en met 1832, medegedeeld in de Bijlage n°. 2 van de *Beschouwing van de droogmaking van het Haarlemmermeer in betrekking tot Rijnlands waterstaat*, Februarij 1839, door de opzieners van het hoogheemraadschap van Rijnland, de heeren Hanegraaff, de Leeuw en Kros. De slagbalk van de Mallegat-sluis bij Gouda ligt op — 3.00 el AP. De vroeger bestaan hebbende sluis moest volgens handvest van Karel V van den 15en Januarij 1535 dienen tot waterloozing op de IJssel, hetgeen nu zelden meer kan gebeuren. Zij dient thans voor de groote binnenlandsche scheepvaart.

De gemiddelde hoogte van de rivier de Gouwe is — 0.41 AP. Het verschil tusschen de gemiddelde standen van de IJssel en de Gouwe is dus bij eb 0.10 en bij vloed 1.47 el.

De vloed van Februarij 1825 is in de IJssel te Gouda geweest + 2.96 AP. en de eb is toen geweest + 1.94 AP. Toen was de waterstand in de Gouwe nog — 0.39 AP.

De vloeden in de IJssel eindigen bij de Houtenbrug even voorbij Montfoort.

(3) Volgens de opgave van Gevers van Endegeest. *Over de droogmaking van het Haarlemmermeer*, Leijden 1843. Bijlage n°. 2. Zie bladz. 19 noot (1) van dit werk.

(4) Tusschen de jaren 1643 en 1652 bij het toenemen van den handel in

De beide Wiericken. Laagsten stand, wanneer het water uit de IJssel moet ingelaten worden .	— 0.63	»	»
De beide Wiericken. Hoogsten stand, wanneer de molens niet meer mogen malen	— 0.17	»	»
Vóór de Mije tusschen Zwammerdam en het Woerdensche Verlaat. Het Kortland. . . .	....	....	— 1.59
Weilandsche polder.	....	....	— 1 74
Breepolder.	....	....	— 1.45 — 1.65
Rietveldsche polder . .	....	....	— 1 45
Mije polder	....	....	— 1,53
Achtienhovensche pold.	....	....	— 1.53
Segvelder polder. . .	....	....	— 1.24
Kamerijk en Oud Kamerijk	....	van — 0.80, — 0.93 tot — 1.06	»
Mijdrechtsche polder	....	....	— 1 07
Waverveen	....	....	— 1.07
Oudekerksche hoeppolder. . .	....	— 1.15	»
Aesdoem	....	....	— 1.70
Proosdij onder Abcoude . . .	....	....	— 1.60
De Winkel	....	....	— 1.70
Baambruggerpolder, westzijde van den Angstel.	....	....	— 1 36
Baambruggerpolder, oostzijde van den Angstel.	....	....	— 1.57
Over-Aetsveld.	....	....	— 1.50
Binnen-Aetsveld. . . . . . Nichtevecht	....	— 1.05	— 1.45
Overmeersche polder	....	van — 0.25, — 0.30, — 0 36 tot — 0.67	»
Polders van Ankeveen . . .	....	van — 0.68 tot — 0.73	»
Uitermeersche of Keverdijksche polder	....	— 0 58	»
Hondswijksche polder. . . .	....	— 0.60	»
Muider-polder	....	van — 0.16, — 0.44, — 0 50 tot — 0.54	»
Over Diem-polder	....	— 0.95	— 1.24
De Noordzijde van Smalweesp.	....	— 0.95 tot — 1.25	— 1.55
Bloemendaal	....	....	— 1.41
De Zuiderzee bij Muiden (1) . . . Gem. laagste stand	— 0 675	»	»
Id. hoogste stand	+ 0.740	»	»
Id. gemidd. stand	— 0.071	»	»

Holland, lag men in de drie dammen, welke sedert 1424 te Haanwijk, aan den Heldam en aan den Stadsdam, in die rivier lagen, schutsluizen: waardoor de gemeenschap te water tusschen Utrecht en Leyden, door den Rijn ontstond. Van dien tijd heeft die rivier den naam van Leydschen-Rijn gekregen. Bij Bodegraven is de laagste stand van het water — 0.62 AP. Bij eenen waterstand van — 0.315 AP, het zoogenaamde Lelie of Woerdsch-peil, moeten de sluizen geopend worden.

(1) Volgens de dagelijksche waarnemingen aan de peilschaal te Muiden, gedaan gedurende de jaren 1831 tot en met 1839.

De hoogste stand gedurende deze negen jaren is waargenomen op den 24[en] October 1834 en was + 2,10 AP.

De laagste stand op den 29[en] Julij 1836 en was — 1 63 AP.

Rivier de Vecht te Muiden (1).		— 0.323	»	»
Het IJ bij Spaarndam	bij eb . .	— 0.26	»	»
	bij vloed	+ 0.16		
De Noordzee bij Katwijk (2) . .	bij eb . .	— 0.70	»	»
	bij vloed	+ 0.92		

De dijken, sluizen, enz. in één woord de middelen, van welke in 1672 werd gebruik gemaakt tot het stellen der inundatien, bestaan voor het grootste gedeelte ook thans nog, en even als in 1672 zijn zij ook nu, ten minste voor zooveel zij niet door betere zijn vervangen geworden, de middelen die men zou moeten benuttigen als men tot verdediging van het land van die linie nog wenschte gebruik te maken.

De gedeelten van de in 1672 gebruikte waterlinie, welker toestand sedert dien tijd het meest is veranderd geworden, zijn die langs de Vecht tot de Zuiderzee, en tusschen het Woerdensche Verlaat, den Uithoorn, Ouderkerk en Abcoude.

Langs de rivier de Vecht, die zich bij Muiden in de Zuiderzee ontlast, werd toen, even als nu, het overtallige water van de langs hare beide oevers gelegene landen in die zee afgevoerd.

De sluis in de Vecht door welke dat water bij lagen waterstand in zee afliep, en welke bij hoogen waterstand in de Zuiderzee gesloten, belette dat het zeewater het land binnenstroomde, was in 1672 niet te Muiden, zoo als thans het geval is, maar te Hinderdam.

Het zeewater stroomde alzoo de Vecht in tot den Hinderdam. Bij laagwater in de Zuiderzee stroomde dus het inundatiewater van de landen gelegen langs de beide oevers van de Vecht van Muiden tot den Hinderdam (dat op die landen was gesteld geworden door het doorsteken van de kaden langs dat gedeelte van de rivier) naar zee, een nadeel, dat thans niet meer zou bestaan.

Om het afloopen van dat inundatiewater in 1672 te beletten, werd dan ook in de Vecht bij Muiden eenen dam gelegd, waardoor, wel is waar, het voorschreven doel is bereikt geworden, maar ook de gelegenheid werd afgesneden, om, wanneer dit noodig mogt zijn, tot verbetering of vergrooting der inundatien langs de Vecht, het zeewater in het land te brengen.

Het groot ongerief, dat door dien dam aan de ingezetenen werd veroorzaakt, schijnt de reden te zijn geweest, dat er toen bij de Staten van Holland nogmaals op werd aangedrongen, om eene zeesluis,

---

(1) Volgens de waarnemingen gedaan van 1 Mei 1835 tot 30 April 1836. De hoogste stand is geweest op den 14[en] December 1835, + 0.48 AP. De laagste stand is geweest op den 23[en] Januarij 1836, — 0.76 AP.

(2) De beide laatstvermelde opgaven zijn die volgens de waarnemingen gedaan gedurende de jaren 1823 tot en met 1832, medegedeeld in de Bijlagen n°. 1 en 3 van de voren aangehaalde *Beschouwing van de droogmaking van het Haarlemmermeer*, enz.

in plaats van die te Hinderdam, binnen de stad Muiden te bouwen.

Bij de vele bewijzen, welke onze geschiedenis oplevert, hoe vooringenomen de Nederlanders tegen elke nieuwigheid waren (1), en met welke ongelooflijke vooroordeelen en tegenwerking men in ons vaderland ten aanzien van zoo vele nuttige ondernemingen tot verbetering van de materiele welvaart te kampen heeft gehad, kan nog worden bijgebragt hetgeen is voorgevallen vóór dat men besluiten kon de zeesluis binnen de stad Muiden te doen bouwen.

Waren de groote nadeelen van het gemis van eene zeesluis te Muiden in 1672, door het doen leggen van den dam in de Vecht bij Muiden, niet duidelijk gebleken, zij zou welligt nog zoo spoedig niet zijn gebouwd geworden.

Het waren de gedeputeerden van Amsterdam, die den 23en September 1672 daartoe aan de Staten van Holland het voorstel deden Zij toonden aan, dat daardoor een krachtig middel zou worden verkregen om de provincie Holland tegen alle vijandelijke invallen te verzekeren, de steden Muiden en Weesp te beschermen, de onder die steden gelegene polders te verligten ten aanzien van de zoo drukkende bijdragen in de kosten tot onderhoud van de Vechtdijken, en de groote nadeelen die aan die polders, bij het doorbreken van die dijken zouden kunnen worden toegebragt, te voorkomen.

Uit het verslag van de gedeputeerden van de steden Haarlem, Leyden, Amsterdam, Gouda, Alkmaar en Hoorn, die met het onderzoeken van dat voorstel, hetwelk den 20en December 1672 aan de Staten van Holland werd overgegeven, werden belast, blijkt:

dat men reeds den 28en April 1579 en ook dikwijls later op het verleggen van de sluis van den stichtschen bodem (van Hinderdam) naar Muiden had aangedrongen en dat telkens Utrecht zich daartegen had verzet,

dat wel is waar den 22en November 1633 door de Staten van Holland was toegestaan het bouwen van eene peilschutsluis in de Muiderhaven, buiten kosten van den lande, op de wijze door de Staten goed te keuren; doch dat men sedert dien tijd met de zaak niets had kunnen vorderen, omdat telken reize als men die ter sprake had gebragt, de provincie Utrecht den voortgang met alle mogelijke middelen had trachten te beletten.

Het groote belang dat er in gelegen was om die sluis te bouwen, werd door de voormelde gecommitteerden den volgenden dag aan de Staten van Holland onder het oog gebragt en zij deelden daarbij

(1) Men herinnere zich de vraag van den boer, die, zoo als Leeghwater verhaalt, bij het bouwen van den eersten watermolen op den Opdammer- en Hensbroeker-polder uitriep: «*Wat zal dat ding hier doen? Men zal niet een* «*ey in 't veld kunnen vinden.*»

mede, dat die sluis in het midden van de stad Muiden, bij de brouwerije, zou behooren te worden gebouwd en dat de kosten *f* 130,000 zouden moeten bedragen.

Den 9en Februarij 1673 werd door de Staten van Holland eindelijk het besluit genomen dat de bedoelde sluis zou worden gebouwd, welk werk dan ook dientengevolge is aangevangen en zoo het schijnt weinige maanden daarna is voltooid geworden (1).

Het werk, dat den 28en April 1579 als hoogst nuttig werd voorgesteld is dus bijna 100 jaren daarna tot stand gebragt (2)!

De landen om Mydrecht, Wilnis, Vinkenveen, de ronde Veenen, in een woord die tusschen het Woerdensche-Verlaat, den Uithoorn, Ouderkerk en Abcoude en die ten Westen van den Uithoorn waren in 1672, voor een groot gedeelte, uitgeveend en dus zeer waterig en vol plassen of uitgeveende en reeds ingepolderde landen: zooals de Wassenaar-polder, die in 1666, de H. Geest-polder die in 1669 enz. ingedijkt en drooggemaakt zijn geworden.

B. *Vroeger genomen maatregelen ter versterking van de linie.*

Wij achten het van belang, alvorens wij onderzoeken, op welke wijze van de Hollandsche waterlinie in 1672 is gebruik gemaakt,

(1) Bij de resolutie van de Staten van Holland van den 19en April 1673, werd besloten de sluis te Hinderdam weg te breken en de materialen daarvan te gebruiken bij den bouw van de sluis te Muiden.

(2) Men herinnere zich:

dat het werk ter verbetering van de IJssel, door den ingenieur Passavant reeds in 1696 voorgesteld, eerst in 1775 is uitgevoerd geworden!

dat de werken van de Utrechtsche waterlinie, waarvan het nut in 1629 reeds was ingezien en waarvan de uitvoering in 1672 zoo hoogst wenschelijk geoordeeld en met zoo veel aandrang aanbevolen werd, eerst in 1850 hunne voltooijing nabij zijn!

dat, alzoo de Rijn sedert misschien 1000 jaren verzand en verstopt was, er in 1400 reeds sprake was van de heropening van den ouden riviermond, dat het werk daartoe in 1572 werkelijk is uitgevoerd, maar zoo gebrekkig, dat hij spoedig weder verstopt raakte, en dat eindelijk door het hoogheemraadschap van Rijnland die onderneming, door het graven van het katwijksche kanaal en het bouwen der sluizen te Katwijk, in 1804 begonnen en in 1807 is voltooid geworden!

dat de vergunningen tot het bedijken van de Haarlemsche en Leydsche meeren, in 1617 en 1631 reeds aan de Staten van Holland werden gevraagd (res. 19 Mei 1617), en in 1640 een ontwerp tot droogmaking van het Meer door Leeghwater werd in het licht gegeven, waarvan in 1643 reeds de vierde (*a*) en in 1839 de dertiende uitgave is verschenen, dat de zaak twee honderd jaren is besproken, tot dat bij de wet van 22 Maart 1839 (*Staatsblad* n°. 7) de middelen zijn aangewezen geworden, waaruit de droogmaking van het Haarlemmermeer zou bekostigd worden, en dat den 15en Julij 1843 de eerste steen gelegd werd aan het trotsch stoomgebouw, aan hetwelk den naam van *de Leeghwater* is gegeven geworden!

dat enz.

(*a*) Zie baron van Lynden van Hemmen, *Verhandeling over de droogmaking van het Haarlemmermeer*, 1821, bladz. 42.

na te gaan, welke maatregelen door de Staten van Holland, reeds geruimen tijd vóór dat Frankrijk de republiek den oorlog verklaarde, zijn genomen geworden, om, wanneer zulks mogt gevorderd worden, die provincie tegen eenen vijandelijken inval te beschermen.

De algemeene Staten hadden, gelijk reeds vroeger is vermeld, het stellige voornemen, den vijand aan de rivier de IJssel af te wachten en hem aldaar het hoofd te bieden; bij res. van den 18en Januarij 1672 was dan ook bevel gegeven, om eene linie achter de rivier aan te leggen. Toen reeds was men bij de Staten van Holland niet werkeloos gebleven, om alles voor te bereiden, wat tot eene hardnekkige verdediging van die provincie welligt later zou kunnen gevorderd worden.

Den 8en April 1672 (1) besloten die Staten, dat „eenige „Heeren zullen worden gecommitteerd om haar exactelijk te in„formeren, of deze provincie (Holland) door het inlaten van water „op verscheidene lage plaatsen of andersints, voor den vijand niet „inaccessibel gemaakt konde worden.” Zij benoemden daartoe de heeren: van Wassenaar (den 16en April vervangen door Johan van Thilt, burgemeester van Haarlem), Philip Jacob van den Boetzelaer baron van Asperen, lid der ridderschap, Jacob van Beveren, heer van Zwijndrecht, oud-burgemeester van Dordrecht, Arent van der Graeff, Diderick van Leyden van Leeuwen, Gerard Cincq, oud-burgemeester van Gouda, Willem Biscop, Willem Nieupoort, Caspar Clotterbooke, Gerard van Vladeracken, Dirk Quirijnsz., Thijs Heinsz. Thaemsz (2), Johan de Witt, raad in de vroedschap te Dordrecht, Johan Grootveld en Hugo van Arckel; en gelastten de dijkgraven en hoogheemraden van Rijnland, Woerden, Delfland, Schieland, het land van Voorne, den Krimpenerwaard, den Alblasserwaard en het land van Altena, aan die heeren de noodige inlichtingen te geven.

Het daarop plaats gehad hebbend onderzoek had ten gevolge:

1o. dat den 20en Mei 1672 door den gecommitteerde Johan van Thilt verslag werd uitgebragt over de inundatien, welke in de hoogheemraadschappen van Rijnland en Woerden zouden kunnen worden gesteld (3).

Uit dat verslag blijkt:

dat het verschil van waterhoogte in de IJssel (hollandsche), bij de sluizen aan het einde der groote en der kleine Wiericken gelegen, en bij de sluis te Oudewater (welke de Linschoten afsluit) tusschen eb en vloed wel vier voet bedroeg en dat men,

(1) *Res. Holland* van dien dag.

(2) De drie laatstgenoemde bepaald voor het onderzoek der inundatien, welke in het noorder-kwartier te stellen waren. *Res. Holland*, 16 April 1672.

(3) *Res. Holland*, 20 Mei 1672.

door het inlaten van het water van de IJssel, het land tusschen die rivier en den Rijn zou kunnen inunderen;

dat het water in het hoogheemraadschap van Woerden zoo hoog moest worden opgezet als dit zonder nadeel voor de ingepolderde landen zou kunnen geschieden;

dat wanneer de nood zulks vorderde de Oudendam of hollandsche kade aan de Geere, doorgestoken en daardoor de inundatien over het waterschap van de Lange Vliet langs Kokenge en Bijlevelt tot in de Vecht en verder achter Breukelen langs den linkeroever van de Vecht tot de Zuiderzee, zouden kunnen worden gesteld; dat er tot het ophouden van het inundatie-water eene schotdeur in de sluis in de kleine Wiericke, zoo als die van de sluis in de groote Wiericke, moest worden gemaakt, dat die beide sluizen versterkt en de fortificatien van de stad Oudewater, vooral aan de Oost- en IJsselzijde, alwaar eenig hoog land was, verbeterd zouden moeten worden;

dat er nog eene inundatie zou kunnen worden gesteld van Gouda beoosten de kromme Gouwe tot de Goudsche-sluis in den Rijn, en aan de overzijde van den Rijn, van die rivier langs de oostzijde van de trekvaart van Gouda op Amsterdam, langs de Aar tot in de Drecht, verder langs de oostzijde van de Drecht en Amstel tot Amsterdam; dat om deze inundatie spoedig te kunnen stellen, het water in Rijnland acht à negen rijnl. duim moest worden opgezet; hetwelk kon geschieden omdat de waterhoogte van Rijnland dan toch nog lager zou zijn dan die van het zomerwater toen Rijnland en Amstelland één zomerpeil hadden (1);

dat bij de Goudsche-sluis aan wederzijden van den Rijn, het terrein over eene lengte van vijftig rijnlandsche roeden, en eenig hoog land bij het verlaat in de Aar, zou moeten worden versterkt;

en eindelijk dat de drie sluizen op halfweg tusschen Haarlem en Amsterdam en de sluizen aan het Penningsveer zouden moeten worden toegestempeld om het water in den boezem van Rijnland te houden.

Hij stelde daarbij voor om door ingenieurs de ontwerpen van de aan te leggen werken te doen maken en die met commissarissen uit de Staten bepaald vast te stellen, en om de soldaten, die deze werken zouden moeten maken, aan te wijzen.

2o. dat den 20en Mei door de gecommitteerden Biscop, Nieupoort en Clotterbooke verslag werd uitgebragt over de inundatien, welke in Schieland, Delfland en het land van Voorne zouden kunnen worden gesteld.

---

(1) Bij dat onderzoek bleek, dat de waterhoogte van den boezem van Amstelland toen 17 rijnlandsche duim hooger was dan die van Rijnland. Volgens Krayenhoff, *Hydrographische Waarnemingen*, bl. 21, is het boezempeil van Amstelland van 0.13 tot 0,16 el beneden AP of 0.196 el hooger dan het boezempeil van Delfland.

Uit dit verslag blijkt: (1)

dat door het opstoppen van eenige bruggen en het verhoogen van twee wegen, de landen van Gouda, tusschen den IJsseldijk en den Tiendeweg tot de Moordrechtsche-kerklaan, zoude kunnen worden geinundeerd;

dat de landen tusschen de kerklaan van Moordrecht en den Graafweg uitgeveend en dus niet door te komen waren;

dat door het opstoppen van eenige bruggen in den Graafweg en Ouden-dijk de landen tusschen den Schielandschen IJsseldijk van den Kortenoord tot aan de Oost-poort van Rotterdam ten zuiden, en van den Graafweg voorbij Honingen en den Ouden-dijk en zekere hoogte bij Crooswijk in het noorden, tot de kade langs de Rotte, ook zouden kunnen worden geinundeerd;

dat de landen van de noordwest-kade der Rotte over de Hooglandsche-kade en den Blommerdijkschen en Beukeldijkschen weg tot de oostzijde van de Delfshavensche-Schie, verder tusschen Delfshaven en Schiedam, de polder Nieuw-Matenesse en ten westen van de Delfshavensche-Schie en den binnenweg tot de Schiedamsche-Schie, zouden kunnen worden geinundeerd;

(Al deze landen lagen 1 ½ à 2 voet onder het boezempeil welk peil met gewonen vloed 3 à 4 voet zou kunnen worden verhoogd)

dat door het opstoppen van slooten en het maken van kleine kaden onder Delfland (2) zouden worden geinundeerd:

de Nieuwlandsche polder en de kleine Labberspolder bij Schiedam; het Korteland en het Frankenland; de landen tusschen de poldervaart en de Vlaardingsche-vliet of Delfsche-vaart, genaamd de Babberspolder, en een gedeelte van den Kolkerhoekschen polder; de landen bewesten de Delfsche-vaart, tusschen den Zuid-Buurschen en Zuid-Gaagschen weg, en den hoogen zeedijk tot Maassluis; de landen bewesten de vaart van Maaslandsluis naar Delft, gelegen tusschen den Maaslandschen kerkweg, den Burgerweg en den Delflandschen zeedijk; genaamd de Maaslandsche-dijks- en de Oude Camps-polder;

dat de sluizen in Defland en Schieland tot het inlaten en ophouden van het water geschikt zouden moeten worden gemaakt;

dat door het inlaten van zeewater, met eenen springvloed, door de groote doksluis te Hellevoetsluis en door twee kleine bij die vesting gelegene sluizen, zouden worden geinundeerd de landen in het Weergors en het Kleine-Weergors, de Oude-Struit; en

---

(1) *Res. Holland*, 20 Mei 1672.

(2) Bij gewonen vloed kan het water in den boezem van Delfland 4 voet opgezet worden; de landen in het Westland waren niet ingepolderd. Volgens Krayenhoff's *Hydrographische Waarnemingen*, bl. 21, is Delflands boezempeil 0.241 el beneden AP. Het Rottepeil, het Schiepeil en Delflands peil zijn gelijk.

dat de landen van Nieuw-Helvoet op diezelfde wijze met eenen gewonen vloed reeds 3 à 4 voet zouden worden geinundeerd, wanneer van de grachten van Hellevoetsluis tot den weg, welke aan het einde van den Nieuwen-weg is gelegen, en van daar tot den dijk van den Ouden-Hoorn, eene kade over eene lengte van 130 à 140 roeden zou worden gelegd, dat de Nieuweland-, Zuiderland-, Oostvoorensche- en Oosterland-polders om de vesting Brielle met eenen gewonen vloed 1½ à 2 voet zouden kunnen worden geinundeerd;

dat het Kleine-Gootgen tusschen het Spuiwater en den dijk van het Beijerland met eenen springvloed 1 voet onder water zou kunnen worden gezet;

dat het Meeuwenoort en de polder van Oud-Kleyburg bij Brielle met eenen springvloed slechts gedeeltelijk zou kunnen worden geinundeerd;

dat door het leggen van binnenkaden zou kunnen worden belet, dat de landen om Brielle geheel met het zeewater wierden bedekt; en

dat de sluizen te Hellevoetsluis en Brielle tot het stellen en ophouden der inundatien zouden moeten worden ingerigt.

De Staten besloten hierop om de gecommitteerden te gelasten, verder alles te beramen wat noodig mogt zijn tot het ten uitvoer brengen van het in hunne verslagen vermelde; deze stelden daarop den volgenden dag voor om de sluisdeuren van Delfland, Schieland en het land van Voorne te doen maken en inrigten volgens het ontwerp van Klaas Jeremiasse Persoons, opdat men de deuren altijd zou kunnen openen en sluiten, en om de in de verslagen voorgestelde kaden te doen maken, waardoor de inundatien zooveel mogelijk beperkt zouden worden. Tot het eerst voorgestelde werden zij den 28en Mei door de Staten gemagtigd.

3°. dat den 2en Junij door de gecommitteerden van Beveren, Cincq, van Grootveld en van Arckel verslag werd uitgebragt over de inundatien, welke in het land van Altena, den Alblasserwaard en den Krimpenerwaard zouden kunnen worden gesteld.

Uit dat verslag blijkt: (1)

dat door het maken van eene sluis met schotdeuren bij Heusden in de Oude-Maas en van eene opening in den Maasdijk bij het Hediksche-Wiel in het land van Heusden (2) en in dat van Altena inundatien zouden kunnen worden gesteld, die veel zouden bijdragen tot de sterkte der vestingen Heusden en Woudrichem; doch dat,

(1) *Res. Holland*, 2 Junij 1672.

(2) Men had reeds een aanvang gemaakt met het doorsteken van den dijk, *Res. Holland*, 23 Mei. Bij dit besluit werden de commissarissen der Staten gemagtigd, om het land van Heusden te inunderen, als zij dit noodig oordeelden.

wanneer men de beneden dorpen van het land van Heusden en het land van Altena (te zamen eene oppervlakte van 13000 morgen) niet zou wenschen te inunderen, de Borg- en Pruimer-dijk van Doveren tot den hoogen Heusdenschen-dijk zou moeten worden opgemaakt; dat, indien de Oude-Maas, boven en beneden het Kappelsche-veer, door twee dammen werd afgesloten, de inundatie zich naar de zijde van Waalwijk tot den dijk van Drongelen zou uitbreiden; dat, wanneer de inundatien in de landen van Heusden en van Altena niet voldoende werden bevonden, men nog gebruik zou kunnen maken van:

de sluizen van Dussen en de koornsluis op de landen van Eeten, Meeuwen, Dussen, Broek, Hil, Emmikhoven, Waardhuyzen en Ganswijk,

de drie sluizen in den nieuwen Altenaschen-polder op de landen van Andel, Giesen, Wijk en Veen,

de Sevenbantsche-sluis op de landen van Uitwijk, Rijswijk, Almkerk, de drie polders, Oude-Ban en Honswijk,

de Werkensluis met de Dorensen-sluis op de landen van Sleeuwijk, Werken en Doorn, en wanneer dit nog niet voldoende was dat men dan in den Waaldijk, 150 roeden boven de stad Woudrichem, eene opening zou behooren te maken.

dat het land van Asperen met eenen gewonen vloed in drie dagen zou kunnen worden geinundeerd, door de twee sluizen in den Lingendijk bij den dijk van Heukelum, de eene ter wijdte van 10 en de andere van 7 voeten;

dat die sluizen zouden kunnen worden beschermd door het doen bezetten van den tegenover liggenden Leerdamschen-dijk en van het kasteel van Heukelum, en

dat, de inundatie gesteld zijnde, de kruinen van de Aspersche kaden, genaamd de Laar en Achterdijk, het IJzeren-veulen daaronder begrepen, als ook de Lingendijk tot den Gellicumschen dijk, hooger dan het watervlak zouden liggen;

dat de landen van Heukelum en Spijk bij gewoon laag zomerwater in de Linge, in 2 dagen konden worden geinundeerd en dat zij, geinundeerd zijnde, niet anders dan door middel van de watermolens weder droog zouden kunnen worden gemaakt;

dat tot het inunderen van de landen van Vuren, Dalem, Spijk, Heukelum en Asperen zou kunnen worden gebruik gemaakt van de sluizen te Vuren en Dalem, in welk geval voor die sluizen verdedigingswerken behoorden te worden gelegd (1);

dat de Vijf-Heeren landen (Arkel, Vianen, Leerdam, Everdingen en Hagesteyn) gelegen tusschen de Souwe-, Linge-, Dief- en

(1) Betrekkelijk het inunderen der landen, gelegen boven den Diefdijk, had men geen onderzoek gedaan, omdat die landen in de provincie Gelderland gelegen waren.

Lekdijken, hebbende eene oppervlakte van 12000 morgen, ter hoogte van 5 à 6 voeten geinundeerd zouden kunnen worden door:

vijf sluizen aan den dijk bij de molens buiten Leerdam, die eene wijdte hadden van 8 tot 12 voet (1),

twee sluizen te Arkel op den dam boven de Souwe,

de sluizen bij Rietvelt, Oosterwijk en Kerkem en door de sluizen van den Lekdijk bij Vianen, en Ameyden, en dat de vijand op de Waal-, Linge- en Lekdijken bij Gorinchem, Asperen en Ameyden (alwaar drie sluizen waren) zou behooren te worden tegengehouden;

dat voorts, indien het noodig mogt zijn eene doorsnijding in den Lekdijk te maken, zulks bij Hagesteyn op den Schoordijk en beneden Vierse of Kaarsbergen tusschen Leksmond en Ameyden zou moeten geschieden en

dat wanneer de Vijf-Heerenlanden, het land van Asperen en Heukelum en Spijk werden geinundeerd, het niet noodig was de Over- en Neder-Alblasserwaard onder water te zetten; doch wanneer het evenwel noodig werd geoordeeld zulks te doen, de deuren van de beneden-sluizen, gelegen in het Elshout, Alblasserdam, Ammers en Elden en die van de sluis te Ameyden gestempeld en voorts het water door de sluizen te Gorinchem, Giessendam en Arkel op den dam, Nieuwland, Oosterwijk, Rietveld en Leerdam ingelaten moest worden: waardoor de Alblasserwaard in 2 dagen bij laag water ½ voet, en bij hoog water 4 à 5 voet geinundeerd zou worden, mits men eenige polderkaden doorgegraven, de schepraden der molens uitgenomen en de roeden en zeilen afgenomen had, om daardoor te beletten dat het water uit de polders wierd gemalen, in welk geval de vijand niet anders dan over smalle hooge wegen en dijken, die gemakkelijk te verdedigen waren, zou kunnen naderen (2);

dat tot het inunderen van het land boven Schoonhoven en Haastrecht en den Lopikkerwaard (3) zou moeten worden gebruik gemaakt van de volgende sluizen in den IJsseldijk, als:

de boezemsluizen van Haastrecht, de sluizen van Benschop, Hoenkoop, Ceulevaart en Polsbroek,

dat de inundatie zou moeten worden opgehouden door de kade van de Vlist en dat daardoor de landen gelegen ten oosten van

(1) Het water in den boezem van den polder was aldaar 3 voet boven het maaiveld en het water in de Linge 2 à 2½ voet boven het hoogste boezemwater.

(2) Bij de inspectie der sluizen in den Alblasserwaard bevond men, dat er overal materialen bij de hand waren, om deze zoo noodig te stempelen, en dat zij geschikt waren, om met den vloed het water in te laten. De sluis te Alblasserdam was 30 voet wijd, maar het stortebed maar 18 voet lang bij eene diepte van 12½ voet; dit stortebed moest dus verlengd worden. Nog werd in overweging genomen, of de oude vervallen schans in het Elshout, bij den zamenloop van de Merwe en Lek, niet weder moest opgemaakt worden, tot dekking van de aldaar gelegen sluizen en tot beveiliging van de rivier.

(3) De Krimpener-waard zou dan niet worden geinundeerd.

de Vlist, Boenderpas en boven Haastrecht zouden kunnen worden dras gezet;

dat die inundatie niet in korten tijd zou kunnen worden gesteld, tenzij men gebruik maakte van de sluizen bij Jaarsveld en van de drie sluizen te Schoonhoven (zijnde de sluis van de Zevender wijd 10 voet, de sluis aan de Havenstraat en de Damsluis), waardoor, zelfs bij eenen lagen waterstand van de rivier, de Lopikkerwaard geinundeerd en de Krimpenerwaard nog droog gehouden zou kunnen worden, tot welk einde ook nog zou kunnen worden gebruik gemaakt van de in de provincie Utrecht gelegene sluis te Vreeswijk;

dat van Oudewater tot de Lek wel 20 à 30 sluizen in den IJsseldijk waren, alle met vloeddeuren, welke zouden behooren te worden gestempeld om te beletten dat het inundatie-water afliep.

De gecommitteerden stelden voor om de besturen der verschillende waterschappen te gelasten zorg te dragen, dat men de bouwstoffen en gereedschappen welke tot het stellen der inundatien noodig waren bij de hand had.

Na het ontvangen van die verslagen werd den 4en Junij door de Staten van Holland eene commissie benoemd, bestaande uit de gedeputeerden van de steden Haarlem, Leyden, Amsterdam, Gouda, Schoonhoven, Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen, om de middelen te beramen die zouden moeten worden aangewend om in het bijzonder de provincie Holland en West-Vriesland tegen den vijand te beschermen.

Op de voorstellen door deze commissie gedaan werden den 8en Junij door de Staten van Holland twee belangrijke besluiten genomen.

Bij het eerste werden de heeren die het onderzoek in het land van Altena enz. gedaan hadden, gelast en gemagtigd ten allerspoedigste een fort bij de Vrouwtjesvaart te doen opwerpen, den Pruimers- en den Burgersdijk te doen verhoogen en verzwaren, ten einde daardoor te beletten dat het land van Altena onderliep, als dat van Heusden geinundeerd werd, en de inundatie in die landstreek te stellen, zoodra zij zulks noodig zouden oordeelen.

Zij mogten over al de daartoe noodige middelen beschikken, en de regeringen der steden en van het platte land, de officieren van het leger, enz. werden gelast hun in alles hulp te verleenen.

Bij het tweede besluit werden de gecommitteerden die belast geweest waren met het onderzoek omtrent het inunderen van Rijnland, enz., gemagtigd en gelast het IJsselwater door de sluizen in en bij de stad Gouda in te laten, om daardoor de landen beoosten de Gouwe tot den Rijn en van daar beoosten de Aar en Drecht (de nieuwe trekvaart) tot den Amstel en verder tot het IJ te inunderen; en opdat het IJsselwater niet langs den Rijn of op het Haarlem-

mermeer en het Spaarne afgetapt zou kunnen worden, werd er besloten dat er een dam in den Rijn beoosten de Goudsche-sluis gelegd en alle slooten, kanalen enz. bewesten de bovenvermelde trekvaart toegedamd zouden worden; zij moesten tot het beschermen van de inundatien forten laten maken bij de Goudsche-sluis, bij de sluizen in de IJssel en bij de Weesper-, Diemerdammer- en Ypeslooter sluizen.

Den 11en Junij werden de gecommitteerden Halling, Meerman en Geelvinck gelast, zich te begeven naar de plaatsen, waar de gecommitteerden, belast met het inunderen, zich bevonden: ten einde te zien, op welke wijze de inundatien met elkander vereenigd waren, „opdat voor den vijand geen hoek of oort ergens open blijve, om in het hert van deese Provincie te konnen indringen,” en dienzelfden dag schreven de Staten eenen brief aan die gecommitteerden, om het stellen der inundatien en de fortificatie-werken tot dekking der sluizen met allen spoed te doen uitvoeren, daar de berigten welke men van het leger aan de IJssel ontving meer verontrustend werden. Den 12en Junij werd dit schrijven herhaald en op nieuw en nog sterker aangedrongen op het spoedig ten uitvoer brengen van het werk; er mogten geen kosten worden gespaard, de boomen langs de wegen moesten omgehouwen worden, om daardoor die wegen te versperren, enz.

Den volgenden dag werden de gecommitteerden gemagtigd en gelast alle inundatien te stellen, die zij meenden dat maar eenigzins tot bescherming van de provincie Holland zouden kunnen dienstig zijn, zonder het grondgebied van de andere souvereine provincien te ontzien; zij werden gemagtigd op dat grondgebied dammen door te steken, sluizen te openen, forten op te werpen wanneer dit door hen noodig werd geoordeeld, en om het landvolk te pressen voor de nog te maken werken.

De besturen werden gelast, hun in alles behulpzaam te zijn en de regeringen der steden Leyden, Gouda en Rotterdam werden uitgenoodigd, hen van alles te voorzien, wat noodig kon zijn, om de werken spoedig te voltooijen. Eene som van 50000 gulden werd beschikbaar gesteld, om het werkvolk te betalen.

Eindelijk werd bij resolutie van den 14en aan de gecommitteerden Halling, Meerman en Geelvinck eene onbepaalde magt gegeven, tot het stellen der inundatien, het doen brengen van uitleggers op de rivieren, het wapenen der op te werpen forten; terwijl de Gecommitteerde Raden werden gelast hunne bevelen spoedig te doen uitvoeren, vooral die betrekkelijk het zenden van manschappen tot verdediging van die forten, enz.

De uitvoering van al deze besluiten heeft echter, door gebrek aan tijd en middelen, veel te wenschen overgelaten, en vele oorzaken werkten zamen om de inundatien nog zeer onvoldoende te doen

zijn, toen de prins met het leger van Utrecht terug trok; dit zal blijken uit de beschrijving van de inundatien welke men werkelijk gesteld heeft.

Behalve deze maatregelen, om door het stellen van inundatien de provincie Holland tegen den vijandelijken inval te beschermen, zijn er ook nog andere genomen, die tot datzelfde doel moesten medewerken en waaromtrent dus nog kortelijk iets behoort te worden vermeld.

Op het voorstel van eenige leden van de Staten van die provincie, was bij resolutie van den 6en Februarij 1672 aan de Gecommitteerde Raden de last gegeven om de havens van Medemblik, den Briel en Hellevoetsluis, het land van Voorne en het eiland Texel te versterken, en om dit doel te bereiken werd aan eenige leden van die Staten en van de Gecommitteerde Raden, den raadpensionaris de Witt, de admiraals de Ruyter en van Gendt, benevens aan eenige leden uit het collegie ter admiraliteit van Rotterdam, den 16en Februarij opgedragen, daartoe gezamenlijk de middelen te beramen. Ten gevolge van het verslag, dat daaromtrent twee dagen later door den raadpensionaris werd uitgebragt, werd eene commissie, bestaande uit de heeren Nieupoort, Hofdijck van Beresteijn, den secretaris Lodesteyn en den luitenant-admiraal van Gendt, belast met een onderzoek op de plaats zelve.

Het daarop den 24en Februarij uitgebragt verslag werd in handen gesteld van de eerstvermelde Heeren, en de Gecommitteerde Raden werden gelast de door hen te bevelen maatregelen te doen uitvoeren, met bepaling evenwel dat aan het voorstel tot het maken van forten op het land van Voorne geen gevolg moest worden gegeven, tot dat de Staten daaromtrent nader zouden hebben beslist; terwijl den 2en Maart mede aan bovengemelde commissie opgedragen werd, om de haven van het Nieuwe-Diep te versterken.

Al deze werken zijn, zoo het schijnt, met veel spoed uitgevoerd geworden, want men vindt vermeld: dat den 16en April reeds de kolonel Frenz benoemd werd tot kommandant van eene kompagnie burgers en van het fort op het eiland Texel, en dat den 14en Mei door de Staten van Holland gelden voor de reeds gemaakte en nog te maken werken werden aangewezen.

Ook was men er op bedacht, eene volkswapening tot stand te brengen, en de burgers en huislieden in den wapenhandel te doen oefenen.

Reeds den 2en April deed de raadpensionaris een voorstel, dat aangenomen werd, 1°. dat behalve de 14000 man militie en de waardgelders (1) nog burgers en huislieden in de wapenen zouden

(1) Zie ons eerste gedeelte, bl. 20.

worden geoefend en dat de grenzen van Holland des noodig door hen bezet zouden worden (1). 2°. „dat daarenbooven de magistraaten in de respective steeden bij serieuse aanschrijvinge soude behooren te werden gerecommandeert haare compagnien schutters en burgers bij deese tijdsgeleegentheid, soo veel doenlijk, in de wapenen te oeffenen, en deselve alsoo meer en meer bequaam te maaken, en vaardig te houden om, de nood sulks vereischende, tot besettinge en bewaaringe van eenige frontieren van Holland en Westvriesland, na ouder gewoonte gebruikt te konnen worden, met expresse ordre, dat soodanigen casus koomende voor te vallen, alle de uitgecommandeerde schutters en burgers in eigener persoone den dienst sullen hebben te doen en waar te neemen, sonder daartoe iemand anders in haare plaatse te moogen huuren of substitueeren, en dat de gemelde magistraaten ten dien fine aan haar Édele Groot Mog. souden behooren over te brengen eene lijste van het getal en de sterkte der compagnien schutters en burgers, in den haaren albereids geformeert of nog op te regten; des dat de voorsz. burgers alsoo uit haare steeden uitgecommandeert wordende, geduurende den tijd van haaren dienst tot laste van het gemeene Land behoorlijk gesalarieert sullen worden.

„Dat daarenbooven meede tot beeter en ordentelijker executie van de resolutie op het wapenen van de huysluiden ten platten Lande, successivelijk, en nog jongst den 5 der voorleede maand, genoomen, eenige persoonen in het fait van den oorlog ervaren en geëxperimenteert, souden behooren te werden gedispicieert en gecommitteert om de voorsz. gewapende huysluiden in de respectieve quartieren behoorlijk te rengeeren in compagnien en regimenten, ook om deselve door eenige ervarene sergeanten of andere bequaame luyden in de handelinge van het geweer te doen oeffenen, en deselve alsoo meer en meer bequaam te maaken, om te helpen afweeren de vijanden die t'eenigen tijde omtrent haare quartieren uit 'er zee mogten tragten te landen, of andersints van andere weegen daarin te breeken (2).„

Den 8en April werden de verschillende hollandsche steden gelast 5325 schutters gereed te houden, waarvan de helft door de Gecommitteerde Raden naar de frontierplaatsen van de provincie ge-

---

(1) *Res. Holland* 2 en 6 April 1672.

(2) Den 7en April gaven de Staten last, om uit hun magazijn te Delft 49 metalen 24 ponders, 15 idem 18 ponders, 13 idem 12 ponders, 10 idem 6 ponders, 41 ijzeren 12 ponders, 28 idem 6 ponders, 17 idem 4 ponders, met affuiten, artillerie-behoeften, enz., ter gezamenlijke waarde van *f* 321,192—19 aan den Raad van State af te geven; het metalen geschut werd berekend tegen 83 gulden, het ijzeren tegen 11 gulden de 100 pond. Het noorderkwartier werd bij die gelegenheid ernstig aangemaand, om het achterstallige in de legerlasten, ruim *f* 53,000, in geld of in goed geschut te voldoen.

zonden zou kunnen worden. De uitgetrokken schutters zouden 10 stuivers daags ontvangen (1).

Amsterdam moest van dit getal 1000, Dordrecht, Haarlem en Leyden elk 500, Rotterdam 400 enz. beschikbaar stellen; de steden mogten in plaats van deze schutters de aan te werven waardgelders leveren, maar indien over deze reeds beschikt was of nog beschikt werd, moesten de schutters evenwel vertrekken.

Denzelfden dag werd nog eene geheime resolutie genomen, om de tonnen en bakens te verzetten, ten einde daardoor eenen vijandelijken aanval langs de zeegaten moeijelijk te maken.

Toen men in het midden van de maand Mei bevreesd werd dat Lodewijk Maastricht niet belegeren zou, maar dadelijk tot het hart van het land zou trachten door te dringen, besloten de Staten van Holland den 18en Mei, dat de 4 kompagnien oude militie, welke toen nog in hunne provincie lagen, daaruit niet vertrekken; maar dat 5 kompagnien waardgelders uit Dordrecht, Delft, Alkmaar en Hoorn naar Crevecoeur, Heusden en Geertruidenberg marcheren zouden (2).

De kapiteins der waardgelders werden gelast hunne kompagnien spoedig voltallig te maken, daar zij anders alleen zouden betaald worden voor de onder de wapens zijnde manschappen; verder werd bepaald dat de waardgelders even als de nieuwe militie „daagelijcks in de respective garnisoenen sullen werden geexerceert, niet alleen man voor man in het manuaal van het geweer, maar ook bij compagnien en grooter trouppen in allerhande militaire excercitien (3).”

---

(1) Den 21en Mei besloten de Staten, dat 1 kapitein der burgers 30, 1 luitenant 25, 1 vendrig 20 en 1 Sergeant 18 gulden in de maand soldij zouden ontvangen.

(2) Vroeger waren reeds: 1 kompagnie uit Heusden, 1 kompagnie uit Vlaardingen en 1 kompagnie uit Geertruidenberg, naar den Briel gezonden.

(3) Omtrent de kosten van eene kompagnie waardgelders vindt men eene opgave in de volgende lijst, vermeld in *Res. Staten van Holland*, van 7 April 1672.

Lijst of beloop van onkosten van een compagnie waardgelders van honderd en vijftig koppen, ten twee en dertig dagen:

1	Capitein met een rusting en spies.				f 70
1	Vendrig.				- 32
2	Sergeanten.				- 36
3	Corporaals.				- 36
2	Tambours.				- 24
1	Schrijver				- 12
4	Piequeniers	ieder	11	guldens	- 44
42	»	»	10	»	- 420
8	Musquettiers	tot	11	»	- 88
84	»	»	10	»	- 840
2	jongens	»	8	»	- 16
150					f 1618

Tot aanrits- of werfgeld ieder man eens f 1-10-0.

Verder besloten de Staten eenige gewapende vaartuigen op de Maas boven Crevecoeur en op de Dintel te plaatsen; 12 of 14 ligte veldstukken naar Gorinchem te zenden, om die te gebruiken daar waar het noodig zou zijn den vijand den overgang van de rivier te beletten; de helft van de bij res. van den 8en April beschikbaar gestelde gewapende burgers der hollandsche steden (1332) naar Heusden, Woudrichem, Geertruidenberg en Loevestein te doen vertrekken; in Dordrecht en Gorinchem te doen vereenigen de kompagnien waardgelders en die van de nieuwe militie, die maar eenigzins geschikt waren om dienst te doen, benevens de burgers die nog in dienst zouden worden gesteld, en in die plaatsen een goed aantal schepen te doen verzamelen om die troepen over te brengen, daar waar men ze noodig mogt hebben (1); eene kompagnie waardgelders naar het eiland Vlieland en twee kompagnien naar den Helder en Texel te zenden; en eindelijk eenige Heeren te doen vertrekken naar de frontierplaatsen van de provincie, welke het meest bedreigd werden (het zuidelijk frontier) (2) om daar alle maatregelen te nemen, welke tot het behoud der provincien gevorderd werden; met magt om over de burger-soldaten en waardgelders, die men in die plaatsen vereenigde, het bevel te voeren en vrijelijk te beschikken over het tweede vierdepart van de burgers uit de steden en over de gewapende huislieden te platten lande.

Bij onderscheidene besluiten van de Staten van Holland zijn, zoo als reeds in het eerste gedeelte van dit werk is vermeld, kompagnien waargelders en huislieden tot versterking van het leger, toen het nog achter de rivier de IJssel stond, gezonden. Veel hulp heeft men van die troepen niet gehad. Wij zijn in de gelegenheid geweest dit reeds vroeger te doen opmerken: maar aan de Staten was dit niet te wijten. Zij hadden door het doen maken van reglementen omtrent het gebruiken van die troepen en door het nemen van vele maatregelen ter beteugeling van den onwil van die benden (3) alles gedaan wat mogelijk was.

Wanneer het gevaar dringend werd, zoo als toen bij den vijand het voornemen scheen te bestaan eene landing te beproeven, zijn de huislieden gelast geworden naar de bedreigde plaatsen te marcheren. Overigens zijn zij meestal tot het maken van de verdedigingswerken gebruikt geworden, even als de boeren van het platte land, die volgens magtiging van de Staten van den 13en Junij door de regeringen van de steden konden worden geprest, om aan

(1) Men vreesde toen voor een aanval op het zuidelijk frontier van de provincie Holland.

(2) Daartoe werden den volgenden dag Nicolaas Vivien, Arent van der Graeff en Nicolaas Raedt en één van de Gecommitteerde Raden benoemd.

(3) Deze weigerden zelfs, zonder bevel van den prins van Oranje, de bevelen van de Staten tot het marcheren op te volgen. Om die reden werd den 4en Julij aan den prins de magt gegeven patenten aan hen af te geven.

de fortificatien aldaar te arbeiden: terwijl op het verzoek van onderscheidene steden, welke binnen de provincie lagen, stukken geschut uit het lands-magazijn tot bewapening van die werken gezonden werden.

Later, bij het beschrijven van de strijdkrachten waarvoor de republiek, nadat het leger achter de Hollandsche waterlinie was teruggetrokken, beschikken kon, zullen nog eenige bijzonderheden omtrent de bewapening enz. worden medegedeeld.

C. *Inundatien van de linie* (1).

Wij gaan thans over tot de beschrijving van de in 1672 gestelde inundatien en van den toestand der vestingen en vestingwerken, welke de toegangen door die inundatien verdedigden.

Bij deze beschrijving, welke bijna geheel naar oorspronkelijke stukken is opgemaakt, zullen wij ons bepalen tot de inundatien, welke in de maanden Junij en Julij zijn gesteld geworden.

Natuurlijk strekten zij zich later veel verder uit: zoowel door het gesloten houden van de uitwaterings-sluizen als door de menigvuldige regens, welke in den zomer en in het najaar zijn gevallen. In den winter van $16\frac{72}{73}$ was zelfs de geheele provincie Holland ten oosten van de verdedigingslijn in eene zee herschapen en de inundatien strekten zich toen dikwijls tot bij de stad Utrecht uit.

De inundatien van de Hollandsche waterlinie, welke wij zullen beschrijven, zijn vooral daarom belangrijk om gekend te worden, omdat door haar het verder indringen in het land aan den vijand is belet geworden. Later zullen wij vermelden de wijze op welke in het voorjaar van 1673 de verdedigingslijn en dus ook de inundatien zijn veranderd geworden.

De inundatien van de Hollandsche waterlinie van 1672 kunnen worden verdeeld in vijf kommen, als:

1. Inundatie in het land van Altena.
2. Inundatie van de Merwede bij Gorinchem tot de Lek bij Ameyde.
3. Inundatie van de Lek bij Schoonhoven tot de IJssel bij de Goejan-Verwelle-sluis.
4. Inundatie van de IJssel bij de Goejan-Verwelle-sluis tot den Leydschen-Rijn en van daar tot het Woerdensche-Verlaat.
5. Inundatie van het Woerdensche-Verlaat tot den Amstel en van daar tot de Zuiderzee bij Muiden.

Wij achten het doelmatig de inundatien te beschrijven voor iedere kom afzonderlijk, terwijl wij de werken, die de toegangen door de inundatien moesten verdedigen, eveneens voor iedere kom, waartoe

(1) Men vergelijke bij deze beschrijving de kaart achter dit werk geplaatst.

zij gerekend kunnen worden in betrekking te staan, afzonderlijk, na de beschrijving der inundatien, zullen behandelen.

1. Inundatie in het land van Altena.

De inundatie in het land van Altena kan gerekend worden in eenig verband te staan tot de verdediging van de vesting Gorinchem, alwaar de Hollandsche waterlinie van het jaar 1672 eenen aanvang nam.

In het midden van de maand Julij werd op last van Wirtz, die te Gorinchem het bevel voerde, de linker Merwedijk op vijf plaatsen doorgestoken, en de sluizen die daartoe konden bijdragen, open gezet (1). Daardoor werd in het land van Altena eene inundatie verkregen, welke zich den 5den December 1672 tot 's Hertogenbosch uitstrekte (2). Woudrichem en Loevestein beide versterkte plaatsen, beveiligden Gorinchem voor eenen aanval op den linker-oever van de rivier en vormden de verbindingen van de vestingen in Noord-Braband met de Hollandsche waterlinie. Daar het bezetten van alle vestingen bij het gebrek aan oorlogsbehoeften en troepen onmogelijk scheen, gaven de Staten van Holland den 16en Junij aan de gecommitteerden te Gorinchem last om deze beide plaatsen te doen verlaten. Die last is evenwel niet uitgevoerd naar aanleiding van hetgeen de gecommitteerden, nog denzelfden dag, aan de Staten deden kennen: dat Woudrichem in goeden verdedigbaren staat was, en dat aan het maken van de contreescarpen (bedekten weg) met kracht gearbeid werd, zoodat deze binnen 4 à 5 dagen gereed zouden zijn, dat op alle andere zaken spoedig order gesteld zoude worden, dat de burgers goed gezind waren en besloten, om zich tot het uiterste te verdedigen, dat zij, door den ijver van den kommandant Asteley aangemoedigd, met geestdrift aan de fortificatien arbeidden, dat Woudrichem gemakkelijk te verdedigen was en dat daarenboven de bezetting, slechts bestaande uit eene oude kompagnie van d'Armoise en eenige burgers en wervers, toch weinig tot de verdediging van Gorinchem zou kunnen bijdragen. Op de ontvangst van eene daarbij gevoegde lijst van het ontbrekende, gaven de Staten last aan de Gecommitteerde Raden om daarin te voorzien.

Te Loevestein was het minder gunstig gesteld. Deze plaats was, zoo als wij vroeger zagen, even als de meeste zuidelijke vestingen van Holland door gewapende burgers en waardgelders bezet; in Loevestein lagen burgers uit Rotterdam, deze, uitgezonderd de

(1) Brief van de regering van Woudrichem aan de Staten van Holland van 24 Augustus 1672. De sluizen stonden toen nog open en de gaten in de dijken waren nog niet gedigt.

(2) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 5 December 1672.

officieren, verlieten hunnen post zonder bevel (1), voorgevende dat er geene levensmiddelen in Loevestein waren, hetwelk slechts een voorwendsel was om hunne lafhartigheid te verontschuldigen, daar de gecommitteerden in Gorinchem te vergeefs eene lijst van de in Loevestein voorhanden zijnde vivres gevraagd en dadelijk voorraad gezonden hadden; de burgers waren bevreesd geworden en hadden ronduit gezegd, dat zij zich bij eenen aanval van den vijand niet in de contre-escarpen zouden willen wagen.

De gecommitteerden zonden den 23en Junij ter vervanging der weggeloopen burgers 100 soldaten onder den kapitein van Rossum en den kapitein van Brockheim, als kommandant, naar Loevestein; en daar de burgers van Enkhuizen en Schiedam in Woudrichem ook wilden wegloopen, zond Wirtz, die het opperbevel had over alle vestingen en forten om Gorinchem, den 2en Julij eene kompagnie kavallerie uit Gorinchem naar die plaats.

Herhaalde malen drong Wirtz bij de Staten van Holland aan op voorziening in de bestaande behoefte aan levensmiddelen, troepen enz., en toen de Franschen in Julij meer en meer de Noord-Brabandsche vestingen bedreigden, werden die aanvragen steeds dringender; daarbij kwam dat de inundatie om Loevestein niet zoo voldoende gesteld kon worden als om Woudrichem (2), en dat in die plaats geen genoegzamen voorraad van levensmiddelen was, om een beleg te kunnen uithouden; de Staten gelastten bij vele besluiten hunne Gecommitteerde Raden in al die zaken te voorzien, maar deze schijnen daartoe niet in staat geweest te zijn.

Toen het gevaar meer en meer dringend werd, voorzag de gecommitteerde in Gorinchem, van der Graeff, op eigen gezag in de noodigste behoeften; hij deed de affuiten herstellen, batterijen maken, molens aanschaffen, levensmiddelen in Dordrecht inkoopen enz.; al welke maatregelen door de Staten werden goedgekeurd.

Den 21en Julij, toen Woudrichem door de Franschen werd opgeëischt en de burgers van die plaats den moed verloren en hulp aan Wirtz verzochten (3), ging hij zelf naar die plaats, sprak de burgers ernstig aan, vermaande hen tot eenen kloekmoedigen wederstand en zond eenige kompagnien uit Gorinchem tot hulp.

Nadat den 22en Julij de Staten eene commissie naar den prins van Oranje hadden gezonden om bij Z. H. er op aan te dringen, dat de vestingen om Gorinchem van oorlogsbehoeften en soldaten voorzien zouden worden, kwam de prins den 25en Julij in persoon binnen Gorinchem, en onderzocht den toestand van deze en de omliggende

(1) Brief van Gecommitteerden aan de Staten van Holland 17 en 20 Junij 1672.
(2) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 17 Julij 1672
(3) Idem idem 21 Julij 1672.

vestingen; ten gevolge van dat onderzoek schijnt in de meeste behoeften voorzien te zijn geworden, ten minste de klagten hielden op.

2. Inundatie van de Merwede (bij Gorinchem) tot de Lek (bij Ameyde).

De inundatie op de landen tusschen de Lek en Merwede, werd verkregen door het onder water stellen van:

1°. Een gedeelte van den Thielerwaard.

2°. De Vijf-Heerenlanden.

3°. Den Alblasserwaard.

Het water tot deze inundatie, moest verkregen worden uit de rivieren de Merwede, de Linge (1) en de Lek, door het openzetten der in de dijken van die rivieren gelegen uitwaterings-sluizen en door het doorsteken van die dijken.

De zorg over de uitvoering van de daartoe strekkende werkzaamheden, was door de Staten van Holland opgedragen aan hunne gecommitteerden Nicolaas Vivien, Arent van der Graeff, H. van der Meer en Claes Raet, die daartoe naar Gorinchem werden gezonden.

Het eerste werk, dat gedaan moest worden, was het weggraven van de hooge buitendijksche gronden, en het opwerpen van eenige traversen op den dijk voor de sluis te Dalem en het maken van ebbedeuren in die sluis; maar daar zij op het grondgebied van Gelderland lag, hoewel op kosten van Holland gemaakt, moesten de gecommitteerden eerst een bepaalden last van de Staten van Holland hebben, voor dat zij in Gelderland eenige werken durfden te doen uitvoeren (2).

Toen zij dien last gekregen hadden, werden de sluizen overal geopend, en daar het water in de rivier, opgezet door een noord-westen wind, wassende was, dacht men eerst dat de inundatien in korten tijd gesteld zouden zijn (3); maar men ondervond spoedig tegenkan-

---

(1) In 1672 had de rivier de Linge eene onbelemmerde gemeenschap met de rivier de Merwede. Zij is eerst in 1825 te Gorinchem afgesloten.

(2) Brief Gecommitteerden, aan de Staten van Holland 12 Junij 1672. Weder een voorbeeld, hoe in die kommervolle dagen de uitvoering van de noodigs e maatregelen tot verdediging nog verlamd werd door de souvereine magt, die elke Provincie had! Bij de resolutie van die Staten van den 13^en Junij werd evenwel aan de gecommitteerden te kennen gegeven, dat het grondgebied van de andere souvereine Provincien niet behoefde ontzien te worden.

(3) Brief van dezelfde aan dezelfde 14 Junij 1672. In den brief van 12 Junij hadden de gecommitteerden geschreven, dat wanneer de sluis te Dalem zou zijn geopend, naar hunne meening de stad Gorinchem «niet accessibel» zou zijn, dan alleen langs drie dijken en voornamelijk aan den kant van Dalem, langs den dijk, waarin de sluis was gelegen, en langs het hooge Voorland, dat van die sluis langs de rivier tot de stad zich uitstrekte, welken

ting van de boeren, die voorgaven, dat de stad Gorinchem in zulken slechten staat was, dat men daar geen vijand zou kunnen keeren en dat hunne landen door de inundatien dus noodeloos bedorven werden. Deze tegenstand kon niet bedwongen worden door krachtige militaire maatregelen, daar er weinig of geen troepen in Gorinchem waren, en hij ging dus spoedig tot feitelijkheden over; in plaats van met den vijfden man aan de retranchementen op de dijken en aan de grachten van Gorinchem te werken, bezetteden zij gewapend de poorten van die stad (1). De gecommitteerden trachtten door bedreigingen de boeren tot hunnen pligt te brengen, maar te vergeefs; zij hielden de wacht op de wegen en dijken en verhinderden het stellen der inundatien.

Toen de veldmaarschalk Wirtz den 19en Junij met zijne troepen in de stad gekomen was, werden eenige van de oproermakers gevat en later gestraft; dienzelfden dag werden de sluizen te Dalem en in den linker-Lingedijk, en den volgenden dag die in den regter-Lingedijk en in den Lekdijk bij Ameyde geopend, om daardoor de landen ten oosten van den Souwendijk (de scheiding van den Alblasserwaard en de Vijf-Heerenlanden) te inunderen.

Die inundatie werd echter niet zoo spoedig gesteld als men verwacht had; men schreef dit eerst toe aan den lagen waterstand op de rivieren, maar Wirtz bemerkte al spoedig dat dit de ware oorzaak niet was. Hij schreef den 25en Junij aan de Staten van Holland: „Met het inlaten der wateren heeft het tot nu toe nogh slecht willen succederen uyt reeden soo veel als ick daervan kan indiceren, dat ick selfs geene genoechsame kennisse van 't landt hebbe gehadt, ende dat van wegens d'interessen die d'eene off d'ander daerby heeft, de rechte wege niet syn gebruyckt geweest."

Alhoewel het blijkt dat den 26en Junij het land aan de oostzijde van Gorinchem bij Dalem, Spijk, Arkel en Heukelom meest blank stond en dat ook in de slooten in den Boven-Alblasserwaard het water gelijk met den bovenkant stond, was de inundatie tusschen de Lek en de Linge en de Vijf-Heerenlanden evenwel den 3en Julij nog niet voldoende gesteld kunnen worden, daar de boeren ze weder aftapten (2).

Met het inunderen van den Alblasserwaard wilde men zoolang mogelijk wachten om daardoor de ingezetenen voor groote schade te bewaren, en tevens de gelegenheid te behouden fourrage voor

---

toegang, zij door «een royaal fort», bij de sluis te leggen, zouden willen verdedigd hebben, wanneer daartoe de tijd maar voorhanden was; doch uit aanmerking daarvan, hadden zij aan den ingenieur Paen opgedragen te onderzoeken, in hoeverre men met het opwerpen van traversen op den dijk dien toegang het best zou kunnen verdedigen.

(1) Brief Gecommitteerden aan de Staten van Holland 16 Junij 1672.

(2) Brieven van Wirtz aan de Staten van Holland 25 Junij en 2 Julij 1672.

de paarden te kunnen krijgen; wel had men aan de heemraden van dien waard den 14en Junij bevel gegeven, om zooveel water in dien polder te laten dat de slooten zouden gevuld zijn, maar dit bevel werd ook niet uitgevoerd en het was dientengevolge dat Wirtz den 25en Junij den linker-Lekdijk bij Langerak, en den Nieuwendijk (Merwedijk) beneden Gorinchem liet doorsteken (1), en aan de Staten van Holland verzocht de sluizen aan 't Elshout en te Ammers, beiden in den linker-Lekdijk, te doen toestempelen, om daardoor te beletten dat de inundatie van den Alblasserwaard wierd afgetapt (2).

Het doorsteken van den Merwedijk veroorzaakte onder de boeren van den Alblasserwaard zulken grooten schrik, alzoo bij een hoogen waterstand de schromelijkste gevolgen daarvan te duchten waren, dat zij aan den veldmaarschalk Wirtz voorstelden, den Boven-Alblasserwaard door het openen van de sluizen van 't Elshout, te Alblas, Ammers en Giessen (3), onderwater te stellen bij aldien de Beneden-Alblasserwaard tot het bergen van hun vee, enz. mogt worden drooggelaten (4).

Wirtz nam dit voorstel aan, doch liet intusschen met kracht voortgaan aan het maken van eene doorsnijding in den Merwedijk (Krijppedijk), daar hij bij ondervinding wist, dat de boeren vele middelen hadden om de inundatien af te tappen, en hij dus meester wilde zijn om het rivierwater in den Alblasserwaard te doen inloopen. Zijne vrees was niet ongegrond, want het bleek weldra dat de boeren de inundatie van den Boven-Alblasserwaard op den Beneden-Alblasserwaard steeds aftapten, daar die inundatie onvoldoende bleef, niettegenstaande Wirtz eene tweede doorsnijding in den Merwedijk had doen maken (5), en er door de Wetering van Giessendam den 9en Julij reeds veel water in de polders kwam, en den 11en het rivierwater zelfs met kracht door de eerst gemaakte doorsnijding van den dijk stroomde. Wirtz, niet meer wetende welke middelen hij aan moest wenden en niet verantwoordelijk willende zijn voor de nadeelige gevolgen van het gebrekkig stellen der inundatien, schreef daarom den 12en Julij aan de staten van Holland eenen brief, die een duidelijk denkbeeld geeft van al de moeijelijkheden, waarmede die bevelhebber moest kampen, die aantoont van hoeveel

---

(1) De last tot het doorsteken van den Nieuwendijk werd door de Staten van Holland, op verzoek van de regering van Dordrecht, gegeven: om daardoor onmogelijk te maken, dat de inundatie van den Alblasserwaard wierd afgestapt.

(2) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 3 Julij 1672.

(3) Te Alblas, Ammers, en te Giessen Giessendam) waren toen nog uitwateringsluizen van den Bovenwaard; de eerste is in 1757 afgedamd.

(4) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 5 Julij 1672.

(5) Brieven van Wirtz aan de Staten van Holland van 5, 9 en 11 Julij 1672.

gewigt het in ons land is, dat de officieren die met het stellen der inundatien belast worden, eene volledige kennis van het terrein hebben, en die de strenge maatregelen billijkt, welke men heeft moeten nemen om alle tegenwerking tegen te gaan. Wirtz schrijft in dien brief het volgende: (1)

„Mijne Heeren, alhoewel ick in mijnen jongsten van gisteren mentie hebbe gemaeckt, dat ick vermeende nu passelycken onderricht te hebben, om het land onder water te kunnen setten, soo bevinde ick my dogh daerin op 't nieuwe soodanigh bedrogen dat ick genootsaeckt ben UEd. Gr. Mog. met leetwesen te klagen, dat al schoon ick my nogh dagh nogh nacht geen rust en geve om UEd. Gr. Mog. goede intentie over d' aenbevolene inundatie tot verhinderinge van 's vijands verdere inbreuck te bereycken; ick dan nogh sien ende ervaren moet, dat ick tot dato niet soo verre daertoe hebbe cunnen gelangen, dat ick verseeckert coste wesen daermede te reusseren, door dien het landt hetwelcke den eenen dagh onder ende blanck staet, des anderen morgens dickwijls qualyck meer nat is, daer dogh het water door de geopende sluysen ende gemaeckte doorsnijdinge continueelyck in 't landt inloopt. Naedemael dan nu daeraen anders niet oirsaecke kan wesen als de groote bedriechelyckheyt der Ingesetenen, dewelcke eene rechte verraderije nae by comt, doordien het water door veelerley manieren ende my onbekende wegen wederom afgeleit wordt, soo houde ick ganschelyck daer voor, dat het selve tot hiertoe niet soo seer uyt mancquement van genoeghsaem inlaten als door 't weder aftappen nae beneden toe is veroorsaket geworden. De doorsnit beneden dese stadt dewelcke tegens den ouden inbreuck gemaecket ende waer voor UEd. Gr. Mog. my by derselver missive van den 1^{en} en den 2^{en} deser hebben believen responsable te verklaren, is nae dagh ende nacht daer aen gedaene arbeyt nu veerdigh; als ick denselven doorsnit begon hadde ick albereits eenen anderen wat verder beneden in den Crijppel-dijck begonnen, dewelcke daerom oock eerder veerdigh ende het water al eenige dagen daerdoor is ingelopen, maer ik hebbe dogh oock na die tijd moeten sien, dat waer het den eenen dagh becanst is ondergeset geweest, dat het des volgenden mergens wederom droogh is bevonden, dat ick alsoo UEd. Gr. Mog. moet verklaren dat by soodane secreete menées, ick daermede niet weet uyt te komen, oock voor mijne persoon tot d'inundatien niet meer en weet te doen, nogh eenighsints responsabel te wesen, als UEd. Gr. Mog. hetselve mitsdien aen te dienen, ten eynde UEd. Gr. Mog. willen believen, door de heeren haere gedeputeerde de directie daerover voeren te laten, dewelcke door haere authoriteyt ende betere kennisse het secreet in dese saecke best mogen uyt te vinden, ende

(1) Brief Wirtz Staten van Holland 12 Julij 1672.

daer in weeten te vervoeren. Gelijck ick my dan oock by UEd. Gr. Mog. van soodanigen last ende van alle andere quade consequentien dewelcke daer uyt costen ontstaen, hiermede in 't geheel t' ontslaen genootsaecket ben, hetwelcke UEd. Gr. Mog. ick alsoo hebbe sollen aenmelden, ten eynde deselve nogh by tijds mogen remedieren" (1).

Toen echter de Merwede in het midden van Julij door eenen westenwind boven het gewoon peil opgestuwd werd, lieten de doorsnijdingen in de dijken zoo veel water in, "dat elck een begoste te schreyen," dat men bevreesd werd, dat de dijk tusschen den Boven- en Beneden-Alblasserwaard zou doorbreken en dat dan de rivierdijk bij het Elshout zou bezwijken. Wirtz liet daarom eene kade in de doorsnijdingen maken, die in korten tijd weder door te steken was (2).

Een streng plakkaat van den prins van Oranje, waarbij de waterafleiders met den dood bedreigd werden, en het stoppen van de Appelmansbrug (3) hadden eenen gewenschten invloed op de inundatien, welke nu behoorlijk gesteld waren en gebleven zijn.

De toegangen door deze inundatien waren: 1°. de regter-Waal- of Merwedijk, 2°. de linker-Lekdijk. Tot verdediging van den regter-Waal- of Merwedijk diende de vesting Gorinchem en tot verdediging van den linker-Lekdijk een post achter de sluizen te Ameyde.

Gorinchem. — *Vestingwerken.* — De vestingwerken van Gorinchen bestonden uit eenen gebastionneerden hoofdwal; zij waren even als die van alle plaatsen vervallen en de grachten aangeslibt; daarbij moesten de Dalemsche-sluis en de Lingedijken versterkt worden. Dit laatste was moeijelijk, daar het retranchement, uithoofde van het breede buitendijksche land, vrij groot moest zijn.

De Staten van Holland hadden den 10en Junij besloten, dat de burgers van Gorinchem en de boeren van de omliggende dorpen aan het uitdiepen der grachten en aan de verdedigings-werken moesten arbeiden; maar, zoo als wij vroeger zagen, waren deze daartoe onwillig, en, in plaats van te werken, beletteden zij het stellen der inundatien. De burgers waren wel begonnen met het uitdiepen van de grachten, maar alzoo zij door de stedelijke regering niet werden aangemoedigd, verflaauwde hun ijver spoedig, daar zij toch weinig vertrouwen stelden in de verdediging van eene plaats, welker vestingwerken zoo gebrekkig waren, en alwaar in het geheel geen bezetting was; om geen tijd te verliezen, lieten de gecommitteerden Vivien en Raet

(1) Toen de Staten dezen brief ontvingen, verzochten zij den prins van Oranje, in hunne vergadering te komen, ten einde over den toestand van de middelen tot verdediging te raadplegen, zoo als later zal blijken.

(2) Brief Wirtz, aan de Staten van Holland 17 Julij 1672.

(3) Door de Appelmans brug, kon het water van het land van Arkel afgetapt worden.

arbeiders uit Werkendam komen, want de vesting lag geheel open, daar men de grachten, om ze te kunnen uitdiepen, droog had gemaakt (1).

Toen Wirtz met zijne troepen in Gorinchem kwam, liet hij dadelijk met kracht aan de meest noodige werken beginnen; zijne komst gaf de burgers meer moed en de boeren werden tot werken gedwongen. Behalve degenen, die aan de andere werken gebruikt werden, waren er dagelijks aan de grachten 500 man bezig.

Door gebrek aan kennis van de versterkingkunst was de grond uit de grachten, vóór de komst van Wirtz, „tot groot nadeel van „de fortificatie ende tot voordeel van den vijand gecruyet gewor-„den" en dit gaf dus dubbelen arbeid.

De dijken en wegen werden doorgegraven, de sluizen weggebroken, de boomen omgehouwen, en de huizen bij de stad afgebroken (2). Wirtz had weinig hulp van de burgerij; dit blijkt uit zijnen brief van den 27en Junij aan de Staten van Holland, waarin hij schrijft, dat hij aan de regering der stad verzocht had, dat de burgers „tot hare defensie eenige arbeyt mede over haer „nemen mochte als buytewaerts planeren, afcappen van bomen, „ende afbreecken van nabystaende schadelycke gebouwen; maar „ik hebbe daarin tot nogh toe niets connen obtineren, als ver-„menende dat sulxs van de generaliteyt behoorde te geschieden."

Door de krachtige maatregelen van Wirtz, ondersteund door de goede hulp van de gecommitteerden der Staten, was de vesting den 7en Julij in goeden staat van verdediging gebragt, zoodat de laatstgenoemden dien dag aan de Staten verzochten ontslagen te worden van den op hen verstrekten last om Gorinchem in staat van verdediging te stellen daar „de stadt Gorinchem, soo wegens „sijne wallen, grachten en batterijen in genoechsame defensie is „gebracht en weynigh meer compt te mancqueren als aanbouwinge „van eenige wachthuysen ende andere saecken van behoeften."

Bezetting. — Toen Wirtz te Gorinchem kwam, vond hij aldaar waarschijnlijk niet anders dan 2 kavallerie-kompagnien van de ritmeesters Henneman en Stockheim; hij had bij zich de infanterie-regimenten Wirtz en Golstein, de kavallerie-regimenten prins Frits van Nassau, Montpouillan, van der Graeff en 2 escadrons spaansche kavallerie (3). Omtrent de sterkte van die regimenten is het moeijelijk iets bepaalds op te geven: zoo was, bij voorbeeld, het regiment

(1) Brieven van Vivien en Raet uit Gorinchem, aan de Staten van Holland 16 en 18 Junij 1672.

(2) Brief van Wirtz, van den 23en Junij 1672, en van de Gecommitteerden van den 20en Junij 1672 aan de Staten van Holland.

(3) Brief Gecommitteerden aan de Staten van Holland, van den 20en Junij 1672. Toen Wirtz Utrecht verliet, (zie bl. 18) was het kavallerie-regiment van van der Graeff nog niet onder zijne bevelen gesteld.

Golstein, dat eerst op de repartitie van Utrecht stond en later op die van Holland werd genomen, vóór dien tijd in eenen slechten toestand, daar de officieren en soldaten, niet betaald wordende, hunne vaandels verlieten zoodat het regiment zeer onvoltallig was.

Neemt men evenwel aan dat de infanterie-regimenten ongeveer 600, de kavallerie-regimenten elk 360 man en de escadrons Spaansche ruiters elk 150 man sterk waren, dan zou de bezetting van Gorinchem bestaan hebben uit ongeveer 1200 man infanterie, 1500 man kavallerie; terwijl men rekende 3000 man noodig te hebben, om de stad en de buitenposten behoorlijk te kunnen verdedigen.

Van deze troepen werden achtereenvolgens 2 kompagnien kavallerie naar 's Hertogenbosch en Crevecoeur, 2 naar Dordrecht en 1 naar Loevestein en Woudrichem, 2 kompagnien infanterie naar Bommel en 100 man infanterie naar Loevestein gezonden, maar de bezetting werd versterkt door 7 onvoltallige ongewapende kompagnien infanterie van de nieuwe werving, sterk te zamen 229 man en met 167 zeesoldaten (1). Wirtz verzocht den 12en Julij, toen hij vermeende dat de Franschen eenen aanval op dit gedeelte der linie zouden doen, om meerder hulp, vooral op grond daarvan, dat Woudrichem en Loevestein weinig wederstand zouden bieden en de vijand, dan meester zijnde van den linker-Waal- en Merwe-oever, zou trachten om tusschen Gorinchem en Dalem of in den Alblasserwaard te dringen en Wirtz dus de rivier over die geheele lengte zou moeten verdedigen.

Den 22en Julij werd de bezetting versterkt met 6 kompagnien infanterie welke bij de overgave van Bommel naar Gorinchem getrokken waren. Zij waren te zamen 282 man sterk; eene van die kompagnien was nog ongewapend (2). In Gorinchem waren geen wapens genoeg, zoodat den 2en Augustus in die plaats nog 19 ongewapende kompagnien lagen, welke daar in bezetting waren of aangeworven werden (3). Den 8en Augustus werden 10 van deze kompagnien (die van het regiment van Dam) gewapend (4). Volgens het voorstel van den prins van Oranje daartoe gedaan was den 1en October de bezetting van Gorinchem gebragt op 49 kompagnien (5).

(1) Brief Wirtz, Staten van Holland 2 Julij 1672.
(2) Brief Wirtz aan de Staten van Holland 22 Julij 1672.
(3) Brief regering Gorinchem aan de Staten van Holland 2 Augustus 1672.
(4) Res. Staten van Holland van den 8en Augustus 1672.
(5) De opgaven omtrent de bezettingen van de onderscheidene steden kunnen moeijelijk met juistheid worden opgegeven, door de menigvuldige veranderingen die daarin telkens plaats vonden. De schrijvers vertrouwen evenwel dat die, welke zij geven, uit de oorspronkelijke brieven van de bevelhebbers en uit de resolutien van de Staten van Holland enz. voldoende zullen zijn, om met eenige juistheid te doen kennen de levende strijdkrachten, waarover men gedurende het jaar 1672 te beschikken had. In de bijlage n°. VIII worden eenige bijzonderheden, omtrent de sterkte van het leger, gedurende de maanden October, November en December 1672, medegedeeld.

Bewapening, enz. — De toestand waarin de bewapening van Gorinchem zich bevond, was vooral in den beginne zeer onvoldoende; zoo blijkt het, dat den 9en Junij aldaar 2 vierentwintig ponders en 15 ijzeren twaalfponders en 7414 pond kruid voorhanden was; de stukken hadden echter geen affuiten, zoodat den 14en Junij geen stuk kanon gemonteerd was en men rolpaarden uit Rotterdam moest ontbieden, dat den 10en Junij uit Delft naar Gorinchem afgescheept werden 8 kanonnen, zijnde tien, acht, zes en drie ponders, 25000 pond kruid, enz. (1), van welke stukken de rolpaarden uit Amsterdam werden verwacht, die evenwel niet spoedig aankwamen. Daarenboven blijkt uit twee brieven van Wirtz aan de Staten van Holland van 23 en 25 Junij duidelijk, in welken toestand de bewapening zich bevond. In de eerste schrijft hij „het mangelt hier daerby oock becanst aen alle stucken, het canon is te weynig ende ongemonteert ende manqeert becanst alle toebehoor", en in den tweeden: „Dese plaets is van fortificatie, ammunitie ende alles qualyck versien. Mijnheer Beverningk heeft my geschreven dat hy wel eenighe drie, zes ende vierentwintig pondige stucken, dewelcke sy nogh costen missen, wilde schicken als ick se van node mochte hebben. Ick hebbe daerop geantwoort dat sy my alle wel te passe quamen ende daerby oock versoght constapels, ammunitie ende andere saecken, waervan dese stadt geheel in 't gebreck is mede te stuyren. Ick verwachte nu wat daerop sal volgen, van cruyt, loot, lonte: in somma, van alles ben ick ten hooghsten benoodight. Ick wil edogh ondertusschen niet manqueren, myn uytterste devoiren aen te wenden, wat ick tot 's landes dienste ende behoudenisse van dese ende aengelegene plaetsen contribueren conne", terwijl hij den 27en Junij aan de Staten schreef: „Ende alsoo in dit moment een edelman van 't geschut aencomt mede brengende tien van de lichte driepondige stuckjes of draeckjes ende 500 pond cruyt met eenige daartoe behoorende cogels, cardoesen ende twee bosch lont, met een pas van de Generaal Luitenant van der Mijlen, soo oordeele ick dat deselve op ordre van de Heer van Beverningk ende d'andere Heeren gedeputeerden te velde sijn gesonden, hetwelcke een slegt secours, insonderheyt aan cruyt en loot, is, versoecke derhalve UEd. Gr. Mog. oitmoedelyck, deselve gelieve prompte ordre daer in te stellen. De Heer van Asperen quam eergisteren avondt hier om eenigh volck voor den Bosch ende Crevecoeur te versoecken, en sijn hem twee compagnien peerden, eene van de Spaense ende eene van Prins Fritsen regiment afgevolget en daer nae toegesonden. Ende alhoewel hy verklaerde dat voor die hier herangelegene posten eene goede quantiteyt van cruyt ende andere ammunitie van oorlogh op de wegh was, ende dat het selve al gisteren soude komen, waer

(1) Brief Gecommitteerden aan de Staten van Holland 14 Junij 1672.

onder oock 16000 pond voor dese stadt, soo is dogh nogh 't minste niet gearriveert, niettegenstaende de wint heel goet is geweest. Versoecke derhalven noghmaels UEd. Gr. Mog. believen hierin spoedighste ordre te stellen, want het gebreck is hier heel groot (1).″

Het is dus niet te verwonderen dat, nadat den 30en Junij de vesting door de franschen was opgeëischt geworden en de gevraagde behoeften toen nog niet ontvangen waren, Wirtz den 2en Julij aan de Staten van Holland schreef, dat de stad bij een beleg verloren moest gaan.

Nogmaals drong Wirtz den 3en en 5en Julij bij de Staten op het zenden van de behoeften aan en schreef dat de vijand zeer goed kon weten, welk een groot gebrek er aan alle benoodigheden was, daar de burgers er mede bekend waren; en daar ook dit niet mogt baten wendde hij zich tot den prins van Oranje, die daarop eenen brief aan de Staten van Holland schreef (2), uit welken blijkt, dat de prins geheel onbekend was met den voorraad in de magazijnen voorhanden, waaromtrent de Gecommitteerde Raden hem geenerlei opgaaf gedaan hadden. Eindelijk ontving men eenigen voorraad binnen de vesting, als den 15en Julij 20000 pond kruid, den 16en, 4 halve kartouwen bestemd naar 's Hertogenbosch die in Gorinchem gehouden werden, allen zonder affuiten; den 20en, 6 zesendertigponders, 4 vierentwintig-ponders ook zonder affuiten, die ook bestemd voor die vesting te Gorinchem bleven, maar niettegenstaande dit bleef men gedurig aandringen op het zenden van affuiten, musketten om de ongewapende kompagnien te wapenen, kruid, lood, kogels, enz.

De Staten bleven op het ontvangen van die aanvragen wel niet in gebreke telkens besluiten te nemen, bij welke de Gecommitteerde Raden werden gelast in de behoeften te voorzien, maar die besluiten konden waarschijnlijk niet opgevolgd worden door den slechten toestand waarin de magazijnen zich bevonden (3).

Niet alleen dat er groot gebrek aan oorlogsbehoeften was, maar men had geen geld om de arbeiders en de soldaten te betalen.

Zoo schrijven de gecommitteerden aan de Staten van Holland den 23en Junij: dat de arbeiders en de leveranciers niet werken of materialen leveren wilden tenzij zij alle avonden betaald werden; den 26en: dat de regimenten Golstein en Wirtz en de kompagnien van de nieuwe werving uit elkander zullen gaan, indien zij niet betaald worden en dat bij gebrek aan geld voor de werken ″de saecken

(1) Brief Wirtz aan de Staten van Holland 27 Junij 1672.

(2) Brief prins van Oranje aan de Staten van Holland 7 of 8 Julij 1672.

(3) Bij een van die besluiten van den 5en Julij werd aan Wirtz kennis gegeven « dat haer Ed: Gr: Mog. met sonderling genoegen uit de selve missiven gesien hebben, den iever waarmeede hy de saecken aldaar (in Gorinchem) ten beste van de voorsz: Stad is bevorderende, en de goede orders die hy tot voorkoominge van alle foules is stellende, met versoek van daerinne met gelijken iever te willen continueeren.»

alhier in soodanige confusie sullen geraecken, dat alles sal komen te vervallen en wy van het voorsch. volck in onse personen sullen mishandelt werden...... niemant wil een stuyver op credyt by der handt nemen." — den 3en Julij: "en soo daerinne (in het betalen van een maand soldij aan het regiment Golstein) in korten niet en werdt voorsien soo staet te vrese dat sy sullen debanderen..... Hebbende den ritmeester den heere van Haeghoor ons deser dagen bekent gemaeckt dat syn ruyteren in twee daegen geen broodt gegeten hadden, sulcx dat wy te gemoet sien een seer groote confusie ende debandement van veel compagnien." Ook Wirtz schreef den 9en Julij aan de Staten: "D'officiers van de meeste oude compagnien klagen dat sy selffs geene middelen hebben ende dat haere solliciteurs hun schrijven dat sy geen verschot meer gelangen konnen. Met het Golsteynsche regiment ende de nieuwe compagnien staet het nogh erger, seggende geene voorschietende solliciteurs te cunnen becomen... De ritmeester Agoor beklaget hem insonderheyt seer dat hy geen onderhout voor syne compagnie can te wege brengen.... Hier sijn dese ochtent oock wel tien borger-wyven by my gekomen, voor de ruyters van syne compagnie eene aelmoese begeerende, daerby seggende dat sy deselve neffens nogh twee andere compagnien meer al eenigen tijd op soodanige wijse levensmiddel hadden verschaft", terwijl den 9en Augustus door den gecommitteerde van der Graeff geld werd aangevraagd voor de fortificatie-werken, omdat de arbeiders dagelijks hunne betaling vorderden en de prins van Oranje en de veldmaarschalk Wirtz steeds nieuwe werken gelastten tot versterking der buitenposten.

Menigvuldig zijn de resolutien welke de Staten op die klagten namen; zoo werd voor Gorinchem en voor de grensplaatsen in Noord-Braband den 23en Junij, *f* 100.000 en den 2en Julij, *f* 10.000 beschikbaar gesteld en bij de besluiten van den 28en en 30en Junij, 8en en 9en Julij, 10en, 19en (1), 22en en 23en Augustus, de Gecommitteerde Raden gelast in alle behoeften te voorzien, maar die voorziening volgde langzaam.

Het groot getal kavalleristen dat in Gorinchem lag gaf aanleiding tot vele wanorden; er moest veel voeder voor de paarden zijn en daaraan was groot gebrek; de ruiters moesten zelf het hooi voor hunne paarden aanschaffen, maar dit was onmogelijk; door het inunderen der landen was er geen hooi en door de slechte betaling der troepen waren de ruiters niet bij magte het te koopen; aan de spaansche kavallerie alleen moest het voeder kosteloos worden verstrekt.

Wel zonden de Staten hooi naar Gorinchem (2) om het aan de

---

(1) Bij de resolutie van 19 Augustus werd de heer van der Graeff gelast met den veldmaarschalk Wirtz eene begrooting van kosten op te maken, van de nog uittevoeren werken.

(2) *Res. Staten van Holland* 8 Julij 1672.

ruiters voor een lagen prijs te verkoopen, maar daar deze niet betaald werden hielp het niet en stalen zij het bij de boeren, dat aanleiding tot vele plunderingen en ongeregeldheden gaf. Dit alles blijkt uit hetgeen wordt gelezen in den brief van den gecommitteerde van der Graeff, van den 9en Augustus aan de Staten: „Ick hebbe" zoo schrijft hij „wat hoy in voorraet gevonden, ende naderhandt voor nogh omtrent 1500 gulden gekoght ende doen betalen, maer gisse dat alles binnen 14 dagen off eerder sal wesen geconsumeert sonder dat daervan eene stuyver te recht comt, want de spaensche ruyteren pretenderen absolutelyck vry hoy ende de anderen tasten mede toe als off het vry leger was, ende dat men met schiltwachten soeckt te bewaeren, wort soo by dagh als by nachten eghter weghgenomen; den heer veltmaarschalck doet hieromtrent die voorsieninge dat de ruyters maer yder thien pondt gewigt daeghs souden gegeven werden."

Hoewel de Staten den 10en Augustus nogmaals besloten, hooi te zenden en het tot eenen redelijken prijs te doen verkoopen, hielp dit evenwel andermaal niet en daarop kreeg van der Graeff last (1), om eenig hooi uit te deelen en voor het overige de koopprijzen van de soldijen te doen afhouden.

De moeijelijkheden met welke men, tot het voeden van de paarden, te kampen had, doen alweder zien hoe gebrekkig de legerinrigting in die dagen was.

Uit dit alles blijkt dat de toestand van Gorinchem verre van bevredigend was voor den bevelhebber aan wien de taak was opgedragen om die plaats tegen de zoo in de nabijheid staande vijandelijke legers te verdedigen. Bij de regering en de burgerij vond hij ook die ondersteuning niet, welke zoo veel kracht bij eene verdediging kan geven, zoo als de voorbeelden daarvan uit den spaanschen oorlog dit zoo dikwijls bewezen hadden; want hoewel de regering van die stad den 1en Julij aan de Staten van Holland schreef dat zij genegen was de stad „met goedt en bloedt te verdedigen" blijkt het evenwel uit de brieven, welke Wirtz aan de Staten schreef, dat hij weinig ondersteuning bij dezelfde regering vond.

„Want sigh hier luyde vinden" zoo schrijft hij den 3en Julij, „dewelcke alle den arbeyt dewelcke tot defensie van 't land geschiet, als het inlaten der wateren, ruineringe ende afcappinge der naest in 't gesicht staende boomen en tuynen, voor een onverdraeghlyckheyt ende de grootste insolentie houden", en den 17en Julij beklaagt hij zich aan de Staten over de regering van die stad. „Ick moet UEd. Gr. Mog., alhoewel seer ongeerne, van den toestand deser stadt oock dit refereren hoedat by eenige van de voornaemste regeerders in den stucken daer sy tot 's lands ende

(1) *Res. Staten van Holland* 19 Augustus 1672.

haer eygene defensie, eere ende vryheyt billyck eenen sonderbaeren yver souden vermercken laeten, alles soo traegh toegaet, dat ick met hetgene wat van hun dependeert ten deel langsaem, ten deel nogh tot d'intentie gelangen can; waeren sy ende haere interessen niet geweest, soo hadde het water voor lange al met goede façon cunnen ingericht wesen; maer alsoo de my gegevene aenwijsinge meer afkerende als helpende, (wil van meer niet seggen), sijn geweest..... Desen morgen comt my nogh ymandt met den heer van der Graeff van Dordrecht, UEd. Gr. Mog. hier aenwesende gedeputeerde, nae dat hy denselven, als noch geen kennisse van dese saecke hebbende, sub specie boni hadde geinformeert en wilde my nogh perverse informatie geven, waervan ick aan welgemelde heer gedeputeerde met vyff woorden het contrarie coste remonstreren ende soo gaet het my in allen den stucken waarin ick der Heeren voornaemsten regeerders haere assistentie behoeve, ende se sonder haer ingreep te doen niet voorbygaen cunne. Ick wil niet seggen maer ick kan het uyt den circumstantien indiceeren dat men myne aenstellingen by den ingesetenen geerne verdachtigh ende my overal verhaet maecken wilde, derhalven soo hebbe voor noodigh geacht UEd. Gr. Mog. hetselve bekent te maecken. Ick sal voor dese reys om UEd Gr. Mog. niet op te houden niet verder ad specimen gaen; maer ick moet in genere nogh dit seggen dat sy eene ongelooffelycke froideur in die stucke dewelcke tot defensie van 't landt ende haer eygen stadt gerequireert werden by sigh vermercken laeten.″

Dat de tegenwerking van de regering van Gorinchem wel groot is geweest, kan daaruit worden afgeleid, dat Wirtz daarover klaagt in eenen brief, welke, gelijk hem bekend was, moest worden voorgelezen in eene vergadering, waarin die regering zitting had.

Uitleggers. — Tot de middelen van verdediging, waarover te Gorinchem kon worden beschikt behoorden ook de uitleggers, die bij die vesting op de rivier waren geplaatst.

Eerst had men vermeend dat de Merwede bij Gorinchem door het inheijen van palen zou kunnen worden afgesloten, maar daar men bevond dat die rivier daartoe te diep was, vooral aan den linkeroever, verzocht Wirtz den 1en Augustus om uitleggers. Daarop werden 2 buisconvoijers in Dordrecht gewapend en naar Gorinchem gezonden.

De buisconvoijers werden door Wirtz op hoogen prijs gesteld daar zij met zwaar geschut gewapend waren; en toen de Staten van Holland, bevreesd voor ijsgang, deze vaartuigen naar Dordrecht wilden terug zenden, schreef hij den 26en November ″dat de vyandt wegens haer swaer geschut nogh altoos meer respect daervoor heeft, (dan voor de andere met ligt geschut gewapend).″ Toen de vorst begon moesten zij evenwel naar Dordrecht terug gezon-

den worden; terwijl de andere uitleggers gedurende den winter te Gorinchem bleven.

Voorts blijkt dat er:

bij Gorinchem 8 uitleggers, de grootste gewapend met 6 kleine stukken (waarschijnlijk drie ponders) en 2 „schrooties."

bij Werkendam 1 vaartuig, gewapend met 16 of 18 stukken, waarvan er nog 4 door Wirtz werden aangevraagd, om door deze en door de batterijen, op de oevers aan te leggen, en geholpen door het vuur van Loevestein en Woudrichem, de rivier te verdedigen (1), en

op de inundatie tusschen de Lek en Merwede en tusschen de Waal en 's Hertogenbosch, 24 Groenlandsche sloepen, elk bemand met 8 matrozen en een kommandant (2), lagen.

Post achter de sluizen te Ameyde. — Deze was een werk, waaromtrent echter weinig bijzonderheden medegedeeld kunnen worden. Uit eenen brief door Luxemburg aan Louvois, na het innemen van dien post geschreven, blijkt dat hij dwars over den dijk lag, door geen gracht omgeven, maar met 2 reijen palissaden voorzien, en door inundatien en de rivier de Lek gedekt was; bovendien waren er nog twee traversen op den dijk tusschen Ameyde en Nieuwpoort gelegd. Deze post was in November door het regiment van Bamphield bezet.

Nieuwpoort werd, zooals later zal worden vermeld, in 1673 versterkt. Vóór dien tijd was zij eene opene stad.

3. Inundatie van de Lek (bij Schoonhoven) tot de Hollandsche-IJssel, (bij de Goejan-Verwelle-sluis).

Deze inundatie is verkregen geworden door het onder-water stellen van:

1° den Lopikerwaard en

2° den daarachter gelegenen Krimpenerwaard;

beiden begrensd door de dijken langs den regteroever van de Lek en den linkeroever van de IJssel en van elkander gescheiden door de zoogenaamde Vlist, eene wetering tusschen Schoonhoven en Haastrecht.

Hiertoe is gebruikt gemaakt van het water uit de Lek. Hoewel men eerst het voornemen had den Lopikerwaard alleen te inunderen is men later evenwel ook tot het inunderen van den Krimpenerwaard moeten overgaan.

Tot het stellen van die inundatie oordeelde men het noodig om eene doorsnijding te maken in den Lekdijk, hetwelk door den

(1) Brieven Wirtz aan de Staten van Holland 1 en 4 Augustus 1672.
(2) Brief Wirtz aan de Staten van Holland 5 December 1672.

gecommitteerde van de Staten van Holland, den heer van Arckel, boven de stad Schoonhoven werd uitgevoerd. Daarin werd hij door de huislieden, die ten getale eerst van 400 à 500 en daarna van 1000 gewapend op den dijk de wacht hielden, verhinderd met bedreiging van brandstichting aan de inwoners van Schoonhoven (1); doch toen Louvignies den 19en Junij met zijne troepen binnen die stad kwam, werden met behulp van de gewapende magt drie breede doorsnijdingen in den Lekdijk gemaakt. Het water, dat daardoor uit de Lek in den Lopikerwaard stroomde, was evenwel niet voldoende om de geheele inundatie te stellen, daar den 26en Junij zelfs de slooten niet geheel gevuld waren en Louvignies, bevreesd, dat de vijand, die reeds Oudewater bezet had, over Haastrecht, door den Krimpenerwaard op Schoonhoven aanrukken, en die plaats van achteren aanvallen zou, stelde daarom den 26en Junij (2) aan de Staten van Holland voor om door het maken van eene doorsnijding in den regter Lekdijk, beneden Schoonhoven, ook den Krimpenerwaard te inunderen. Die magtiging kreeg hij den 28en Junij en nadat, gelijk ten minste hoogst waarschijnlijk is, de doorsnijding gemaakt was, werd ook de Krimpenerwaard door het water uit de Lek geinundeerd (3).

De dijken welke door deze inundatie den toegang naar de linie konden verschaffen waren:

1° den regter-Lekdijk,

2° den linker-IJsseldijk.

De regter-Lekdijk werd door de vesting Schoonhoven en de

---

(1) Brief van van Arckel aan de Staten van Holland uit Schoonhoven 14 Junij 1672.

(2) Brief van Louvignies aan de Staten van Holland 26 Junij 1672. Hij had de magtiging tot het doorsteken van den regter-Lekdijk beneden Schoonhoven eerst gevraagd aan de regering van de stad en aan de gecommitteerden van de Staten, doch deze konden die magtiging zonder toestemming van de Staten niet geven.

3) Of Louvignies de bedoelde doorsnijding, werkelijk heeft laten maken, dit is ons niet gebleken, hoewel het te veronderstellen is dat hij van de daartoe door de Staten gegeven magtiging zal hebben gebruik gemaakt. Wij zijn daaromtrent in twijfel geraakt, door het bij de resolutie van de Staten van Holland, van den 22en December 1673 bepaalde, waarbij aan den dijkgraaf en de heemraden van den Krimpenerwaard de magtiging wordt verleend, de geinundeerde landen droog te maken en in welke resolutie alleen melding wordt gemaakt van de landen gelegen ten oosten van de Vlist, — den Lopikerwaard.

Het is evenwel waarschijnlijk, dat de Krimpenerwaard of een gedeelte daarvan in de maand Julij 1672 is geinundeerd geworden, omdat Louvignies dit noodzakelijk achtte, en dat die inundatie later, toen die ten oosten van de Vlist voldoende was gesteld, weder is afgetapt: zoodat de Krimpenerwaard dan ook in December 1673 zeer goed van het inundatie-water kan zijn bevrijd geweest, hetwelk zelfs zeer waarschijnlijk voorkomt.

Wij hebben vermeend te mogen aannemen dat, ten gevolge der magtiging van de Staten van Holland van den 23en Junij 1672, de Krimpenerwaard is geinundeerd geworden, hoe kort die inundatien dan ook zijn gesteld geweest.

linker-IJsseldijk, zoo als later vermeld zal worden, door de werken voor de Goejan-Verwelle-sluis verdedigd.

SCHOONHOVEN. *Vestingwerken.* — De vestingwerken van Schoonhoven bestonden in 1672 slechts uit drie bastions aan de oostzijde, zoodat de stad van achteren geheel open lag. In de jaren 1672 en 1673 is zij met 5 nieuwe bastions en eene diepe gracht voorzien en dus geheel gesloten geworden.

Reeds den 5^{en} December 1671 hadden de Staten van Holland hunne Gecommitteerde Raden gelast om te overwegen of de vestingwerken van Schoonhoven niet verbeterd moesten worden; zelfs tijdens de onderhandelingen tusschen de Staten der provinciën Holland en Utrecht, over het maken der Utrechtsche waterlinie, had de regering van Utrecht steeds op die verbetering aangedrongen; en toen de Staten van Holland den 25^{en} Februarij 1672 eene commissie benoemden om de middelen te beramen, welke tot de verdediging van hunne provincie moesten genomen worden, werd het versterken der stad Schoonhoven bepaald opgegeven; het rapport door de Gecommitteerde Raden, ingevolge het besluit van de Staten van den 5^{en} December 1671 uitgebragt, werd wel is waar den 4^{en} Maart reeds in handen van die commissie gesteld; maar eerst den 15^{en} Junij daaraanvolgende werden de Gecommitteerde Raden gelast, Schoonhoven in staat van verdediging te brengen (1).

Den 18^{en} Junij kwam Louvignies met zijne troepen binnen Schoonhoven aan en den 21^{en} daaraanvolgende nam de prins van Oranje die plaats in oogenschouw. Door gebrek aan materialen kon de arbeid aan de vestingwerken van de stad en aan die op den linkeroever van de Lek niet met kracht worden doorgezet; dit blijkt uit eenen brief van de gecommitteerden Halling en Meerman (2) van den 22^{en} Junij aan de Staten.

„Ende” zoo schrijven zij „ werd aan de voorschr. wercken gelyckel. nu al over al gewerckt, maer daer is een ongelooflyck groot gebreck aen kruywaegens, plancken en ander gereetschap; hier aen de Leck soude men wel duysent kruywagens konnen employeren, ende by gebreck van deselve moeten wy al de opontbodene huysluyden, die door de schrick van de straffe wat williger beginnen te werden, weder naer huys laeten gaen. Inmiddels doen wy met rywagens ophaelen alle de kruywaegens, die by de boeren in de naestby gelegene dorpen gevonden souden konnen werden,

(1) *Res. Holland* van die datums.

(2) De heeren Halling, Meerman, Geelvink en Ruyl, waren den 14^{en} en 15^{e} Junij gelast, eene algemeene inspectie over de linie te doen, ten einde te zien of al de inundatien behoorlijk aan elkander waren verbonden, en in welken aat de fortificatien enz. waren; de brief van den 22^{en} behelst een gedeelte n het verslag, dat zij daarover uitbragten.

omme ons daer van provisoirelyck in schaersheyt te dienen.... Den voorn. G[l]. Louvigny heeft ons oock ten uyttersten gerecommandeert, dat men resolutie soude willen nemen tot fortificatie van Schoonhoven, ende dat daerin dogh niet een moment moghte werden versuymt. Ende dat dese plaets eens verlooren sijnde, daer nae met geen geldt weder te koopen soude sijn; klaeght oock seer dat hier niet een ingenieur is, die men nochtans ten hooghsten van nooden heeft; de wercken sijn nogh op geen plaetsen daer wy tot nogh toe geweest sijn, soo geavanceert als hier, door de vigilancie, activiteyt ende goede conduitte van den voorn. H[r]. van Louvigny, aen dewelcke dat, onses oordeels, den Staet singulier obligatie heeft.

„Wy willen hoopen dat de groote vreese die wy nogh hebben, dat de landen niet genoeghsaem sullen konnen inunderen ende de fortificatien niet bestant sullen konnen sijn tot resistentie van den vyandt mogen veranderen in een contrarie goede hoope ende eyndelyck oock door Godts genade en zegen in een finael goet succes, daertoe wy niet sullen naelaeten al het onse te contribueren, wenschende maer dat het mogelyck waere dat wy met een ligchaem over al konden sijn, om ons gene periculen te onttrecken ende al dat in ons vermogen is ten dienste van ons lieve vaderlandt te sacrifieren.„

Omtrent den toestand van Schoonhoven worden ook nog eenige bijzonderheden medegedeeld in den volgenden brief welke Louvignies den 26[en] Junij aan de Staten van Holland schreef. „Que de la conservation de ce poste icy despend celle de Rottredam et de Doorte (Dordrecht), et cependant je me trouve dans l'impossibilité de le pouvoir garder à moins d'un grand effect de l'innondation à cause que le corps de la ville n'est nullement en estat de deffense pour ny avoir pas un seul rampart ou parapet pour pouvoir faire tirer un mousquetaire à couvert.„

Intusschen vorderden de werkzaamheden tot verbetering der vesting weinig, hetgeen voornamelijk veroorzaakt werd door gebrek aan opzigt over de werklieden (1), waardoor zij niet behoorlijk aan het werk werden gehouden en hun arbeid geregeld kon worden.

Wel hadden de Staten den 27[en] Junij aan de Gecommitteerde Raden last gegeven eenen ingenieur naar Schoonhoven te zenden, ten gevolge waarvan de ingenieur Paen in die stad is gekomen, doch hij schijnt daar niet lang gebleven te zijn (2), ook spoedig

---

(1) Brief van Louvignies aan de Staten van Holland 4 Junij 1672.

(2) Dit kan daardoor worden verondersteld, omdat de regering van Schoonhoven den 20[en] Junij aan de Staten van Holland verzocht, de diensten te beloonen van Georgh de la Forge, vroeger kwartiermeester-generaal van den koning van Zweden, die op verzoek van Louvignies en van de gecommit-

daarop moesten de werken uit gebrek aan geld (1) worden gestaakt.

Eerst den 6en Augustus, werden de Gecommitteerde Raden gelast, de stad ten spoedigste te versterken, waartoe eenige ontwerpen door de Staten van Holland den 13en daaraanvolgende aan den prins van Oranje ter beoordeeling gezonden werden.

Het bleef hier echter bij en er werd niets gedaan tot voorziening van Schoonhoven; zelfs toen Wirtz, bij het vertrek van den prins van Oranje met het leger naar Braband, het opperbevel over het gedeelte der linie van Gorinchem tot en met de Goejan-Verwellesluis gekregen had, vond hij den 16en November de vestingwerken aldaar in eenen zoodanigen toestand, dat men den vijand niet met gerustheid kon afwachten. Vóór de 4 poorten lagen noch ophaalbruggen noch ravelijnen en geen schotbalken tot afsluiting waren voorhanden. Daar de kans dus groot was dat de stad in 's vijands magt zou moeten vallen, raadde Wirtz aan de regering der stad, dien toestand aan de Staten bekend te maken. Zij deed zulks, waarop de Gecommitteerde Raden, welke op dezen brief gehoord werden, te kennen gaven dat zij reeds veel geld naar Schoonhoven hadden gezonden, maar dat die stad achterlijk was gebleven in het betalen der buitengewone belastingen. De Gecommitteerde Raden werden dientengevolge nogmaals gelast te zorgen dat de stad in eenen verdedigbaren toestand gebragt werd, en daarvoor te gebruiken de sommen welke de stad Schoonhoven nog moest betalen; terwijl, ingeval die gelden niet beschikbaar werden gesteld, de regering van Schoonhoven verantwoordelijk zou blijven voor de gevolgen die daaruit zouden kunnen voortkomen (2).

De markies van Westerloo, na het vertrek van Louvignies met het leger van den prins van Oranje, kommandant van Schoonhoven, schreef den 25en November uit die plaats (3) "car la place n'est

---

teerden der Staten, hoewel niet in hunne dienst zijnde, behulpzaam was geweest bij het versterken der stad.

(1) Brief van van Wassenaar aan de Staten van Holland 4 Augustus 1672. Van Wassenaar prees Louvignies in dezen brief dat er zoo weinig geld in Schoonhoven besteed was, waarvoor zulke belangrijke werken gedaan waren; hij dringt zeer op het spoedig afmaken van die werken aan, omdat de Louvignies misschien later naar het leger zou vertrekken, en zijne tegenwoordigheid zulk eenen goeden invloed had op den gang van de werken.

Om met de werken te kunnen doen voortgaan, betaalde Louvignies uit zijne eigene middelen hetgeen de vorige maand niet betaald had kunnen worden. Hij wist bij ondervinding dat de besluiten der Staten zelden eene spoedige uitvoering kregen; hij had toch vroeger al geschreven, «les temps se passent en délibération sans exécution et cependant nos ennemis agissent et ne perdent point de moment.»

Hierbij zij aangemerkt, dat niettegenstaande den slechten toestand waarin Schoonhoven verkeerde, van 6 Augustus tot 28 November 1672, door de Gecommitteerde Raden voor de werken aan de fortificatien aldaar *f* 56000 is betaald geworden.

(2) *Res. Holland* 18 November 1672.

(3) Brief van Westerloo aan de Staten van Holland 25 November 1672.

hors de surprise ny hors d'insulte et maismenant (même) n'est pas en estat d'estre defendue" hij wilde dan ook niet verantwoordelijk zijn voor de gevolgen, en Wirtz aan de Staten het noodige geld vragende om met de werken te doen voortgaan, schreef in zijnen brief van den 26en November (1) omtrent diezelfde plaats: "dat de fortificatien nogh heel sleght uitgebouwet is" en dat de vijand het voornemen had om eenen aanslag op Schoonhoven te doen, hetgeen zeer gemakkelijk zou kunnen gebeuren daar hij met vaartuigen de rivier kon afzakken, terwijl hij in dien van den 28en November schrijft, "ende het is te besorgen dat Schoonhoven niet oock een reys perickul loope, want door mancquement van middelen niet eens daertoe gelangen connen dat de poorten ende open gaten verbouwt werden (2)."

Eindelijk nadat Westerloo zich aan de algemeene Staten gewend had, werden de gedeputeerden te velde en de veldmaarschalken prins Maurits van Nassau en Wirtz door de Staten van Holland gelast in alle behoeften te voorzien (3).

Bezetting. — Louvignies kwam den 18en Junij met het regiment infanterie van den markies van Westerloo (spaansche hulptroepen), de regimenten kavallerie Ginkel en van Obdam en 2 eskadrons spaansche kavallerie in Schoonhoven aan (4). De sterkte van die troepen was 500 man infanterie en 1000 man kavallerie (5).

Deze bezetting was onvoldoende om eene bijna geheel opene plaats te verdedigen; zoodat van Beverningh den 22en Junij, in naam van den prins van Oranje, aan de Staten (6) hulp verzocht, alsmede om "musquetten en vuyrroers" om de kavallerie en infanterie dienst te kunnen laten doen; tengevolge waarvan de Staten den last gaven 200 gewapende burgers uit Rotterdam naar Schoonhoven te zenden (7).

Ook Louvignies drong bij de Staten op het spoedig zenden van hulp aan daar hij met 500 man infanterie en slechts 2 kanonniers de plaats niet kon verdedigen (8). Op last van de Staten werden wel is waar den 30en Junij, 79 zee soldaten naar die plaats gezonden; maar deze hulp was zoo onvoldoende dat Louvignies voor het behoud van den aan hem toevertrouwden post niet verantwoordelijk wilde blijven indien niet beter in de behoeften werd voorzien; hij maakte dit aan de Staten bekend in zijnen brief van den 4en Julij waaruit blijkt in welken toestand hij Schoonhoven vond.

---

(1) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 26 November 1672.
(2) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 28 November 1672.
(3) *Res. Holland* 6 December 1672.
(4) Reeds aangehaald M. S.
(5) Brief van Louvignies aan de Staten van Holland 20 Junij 1672.
(6) Brief van Beverningh aan de Staten van Holland 22 Junij 1672.
(7) *Res. Holland* 24 Junij 1672.
(8) Brief van Louvignies aan de Staten van Holland 26 Junij 1672.

„Nobles, Grands et Puissans Seigneurs!" zoo schrijft hij „Par toutes mes représentations précedentes vos hautes puissances ont suffisamment remarquez les choses qui sont indispensablement nécessaires tànt pour la deffense de ce poste icy, que pour le mettre en estat de pouvoir estre conservé, cependant comme jusques à present il ne m'est arrivé aucunes des choses que j'avois marqué par mes mémoires avoir besoin, non obstant que vos haultes puissances par les lettres qu'elles ont fait l'honneur de m'escrire en date du 29 de Juin m'avoient fait espérer d'avoir donné les ordres nécessaires de me faire fournir le tout, je viens leur représenter de nouveau que leurs ordres n'ont pas estez obeïs, et que de l'infanterie qu'elles m'avoient mandez de m'envoyer, il n'en est arrivé que cincq compagnies, qui ne sont point plus de cent et vingt ou cent et trente hommes...., et je crois estre de mon devoir de leur dire aussy qu'elles m'ont envoyez du canon et point de cannonniers ny personne capable de former une batterie, ce que je les supplie de m'envoyer et un officier pour les commander, comme aussy une personne capable d'avoir soin du magazin, n'y en ayant point icy capable dans la ville ou du moins qui veuille l'estre."

Daar Louvignies bespeurde dat er geene maatregelen genomen werden om hem hulp te zenden wendde hij zich tot den spaanschen afgezant in 's Gravenhage, don Emmanuel de Lira, en dien ten gevolge verzochten de Staten den prins van Oranje, Schoonhoven bij te staan. De prins was echter niet in de mogelijkheid om daaraan te voldoen, hij schreef aan de Staten (1): „Wy moeten eerstelyck daerop antwoorden dat wy alle de geallegeerde defecten seer wel begrijpen ende dat wy de representatie van die van Niervaert ende van den heer van Louvignies in groote redenen vinden gefundeert ende wy absolutlyck genegen sijn tot voorkominge van de gedreyghde ende geallegeerde ongemacken toe te brengen wat eenichsints in ons vermogen sijn sal maer dat wy in der daet geene middelen en weten uyt te dencken by de welcke die grootste defecten sullen connen werden gesuppleert. Het is UEd. Gr. Mog. ten overvloet geremonsteert ende connen deselve daeromme niet onbewust sijn, dat de vijff posten, jegenwoordich op de frontieren van UEd. Gr. Mog. provincie beset werdende, seer sober van militie sijn voorsien ende die van den heere van Louvignies dewelcke soo important is, laboreert notoirl: van gebreck van volck, maer wy en weten niet van waer eenigh renfort getrocken sal connen werden ende moeten ons derhalven tot de wijse ende cordate directie van UEd. Gr. Mog. refereren om de middelen aen de handt te krijgen daer mede wy aen haere salutaire

(1) Brief van den prins van Oranje aan de Staten van Holland, uit Bodegraven 8 Julij 1672.

intentie sullen konnen voldoen. Wat de canonniers, ammunitie van oorlogh ende diergelycken voorraet belanght moeten wy ons oock refereren tot UEd. Gr. Mog. devoiren omtrent den Raet van State ende derselver bevelen aen de heeren Gecommitteerde Raeden, sijnde saecken van die materie dat wy door geene andere ressorten daer in konnen reusseren. Wy sijn bericht dat een ingenieur ende wat provisie van geldt aen den heer de Louvignies sijn gesonden ende willen hoopen dat in dien deel daermede aen eenige van de voorsch. klachten sal sijn voldaen; het opsenden van nogh een uytlegger ofte twee meer op de Lecq sullen UEd. Gr. Mog. door het Collegie ter admiraliteyt tot Rotterdam lichtelyck connen besorgen ende sullen wy een conducteur van de commissaris Boeckhoven off Martini nae Schoonhoven senden (1) om de opsichte te nemen over het magasijn aldaer, oock den heer de Louvignies aenschrijven dat hy sonder eenigen aensien in de gront doe boren alle soodaenige vaertuigen als gevonden sullen werden aen de Leck boven en omtrent de hoofden van de wercken dewelcke aen de dijcken sijn gemaeckt en daerdoor het afcomen van den vyandt langs de wegen en rivieren te beletten enz.»

Door het aankomen der nieuwe wervingen, enz. is men in staat geweest de bezetting van Schoonhoven te vermeerderen, zoodat volgens het daartoe gedaan voorstel van den prins van Oranje, den 1ᵉⁿ October, behalve de 500 man spaansche infanterie, de bezetting te Schoonhoven op 12 kompagnien infanterie werd gebragt (2).

Bewapening, enz. — In het begin van Junij hadden de Staten 6 zesponders en 6 achtponders, alsmede buskruid, lood, enz. naar Schoonhoven gezonden, terwijl den 24ᵉⁿ Junij uit het leger, 4 veldstukken van zes en drie pond, en den 3ᵉⁿ Julij uit Gouda, 2 twaalfponders met 50 schoten voor elk stuk mede derwaarts waren afgezonden (3).

Groot gebrek had men aan krijgsbehoeften en gereedschappen om te werken, maar vooral ook aan geld; hierin werd echter langzaam voorzien, niettegenstaande de vele klagten welke door Louvignies daarover werden gedaan (4).

Uitleggers. — Hoewel het blijkt dat er den 26ᵉⁿ Junij een uitlegger op de Lek bij Schoonhoven lag, achtte Louvignies dit niet voldoende. Hij verzocht dienzelfden dag (5) aan de Staten van

---

(1) Louvignies had om eenen magazijnmeester, en om nog eenen uitlegger op de Lek gevraagd.

(2) Zie bijlage nº. VIII.

(3) *Verbaal Gedeputeerden te Velde* fol. 447 en 463.

(4) Brieven van Louvignies aan de Staten van Holland 26 Junij en 4 Julij 1672: daaruit blijkt onder anderen dat aan de kavallerie in Schoonhoven geen fourrage werd uitgedeeld en zij die bij de boeren moest gaan halen, hetgeen aanleiding gaf tot grove ongeregeldheden.

(5) Brief van Louvignies aan de Staten van Holland 26 Junij 1672.

Holland om meer uitleggers, en verlangde, dat zij onder zijne bevelen zouden worden gesteld, als ook dat over de gezamenlijke uitleggers een kommandant benoemd zou worden; daarop werd nog een tweede uitlegger gezonden.

Louvignies was echter bevreesd dat de vijand met gewapende vaartuigen de rivier zou afzakken. Om die reden stelde hij voor om eenige schepen in de Lek te laten zinken, en daarachter eenige gewapende vaartuigen te doen post vatten, ten einde de rivier op die wijze te kunnen verdedigen (1).

Dit voorstel werd echter niet goedgekeurd, maar bij de besluiten van de Staten van Holland van den 21en en 23en Julij werden nog 2 uitleggers naar de Lek gezonden, en een vlot op die rivier gelegd om daardoor het afkomen van den vijand met vaartuigen te beletten en later werden er palen in de rivier geheid.

Den 6en December werd dat aantal uitleggers nog met twee vermeerderd (2), terwijl op de inundatie, tusschen de Lek en de IJssel in December nog werden geplaatst 8 groenlandsche sloepen, elke sloep bemand met 8 matrozen en 1 kommandant (3).

4. Inundatie van de Hollandsche-IJssel (bij de Goejan-Verwelle-sluis) tot den Leydschen-Rijn, en van daar tot het Woerdensche-Verlaat.

Deze inundatie is verkregen geworden door het onder-water-stellen:

1e Van de landen gelegen tusschen de kaden langs de enkele- en dubbele Wiericker-weteringen, en de rivieren den Rijn en de IJssel.

2e Van de landen gelegen langs de Mije, van het punt bij Zwammerdam, alwaar zij zich in den Rijn ontlast, tot het Woerdensche-Verlaat, genaamd de Hoornpolder, de Mijepolder, het Weiland, de Bree, de Segvelderpolder, de lagen-Broek en de polder van Achttienhoven.

Hiertoe is voornamelijk gebruik gemaakt van het water uit de IJssel en ook gedeeltelijk van het water uit Amstelland.

Door het openen van de sluizen van de beide Wiericken in den IJssel-dijk, op den regteroever van die rivier, werd het IJsselwater over de landen gelegen tusschen de kaden langs de enkele- en dubbele-Wiericke gebragt tot den Rijn.

Den Rijn, boven het dorp Alphen, bewesten de Goudsche-Sluis,

---

(1) Brief van Louvignies aan de Staten van Holland 4 Julij 1672.
(2) *Res. Holland* 6 December 1672.
(3) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 5 December 1672. De matrozen van deze sloepen waren echter zoo verloopen, dat er maar 2 bemand konden worden. De Staten van Holland gelastten de admiraliteit van Rotterdam om daarin te voorzien.

(daar waar het te Gouda uit de IJssel stroomende riviertje de Kromme-Gouwe zich met den Rijn vereenigt) en bij Nieuwerbrug (één uur beneden Woerden), door dammen afsluitende, kon men het IJsselwater op de rivier brengen; 1e door het doorsteken van den dijk op den linker Rijn-oever, tusschen de beide Wiericken, waardoor het IJsselwater dat op de tusschen die Wiericken gelegen landen vloeide in den Rijn stroomde en verder over den lagen- regter-Rijndijk, over de langs den regteroever van die rivier gelegen landen, en 2e door het openen van de sluizen in den IJssel-dijk bij Gouda en de Goudsche-sluis, waardoor het IJsselwater langs de Kromme-Gouwe op den Rijn werd gebragt; vervolgens stroomde het IJsselwater over den lagen regter-Rijndijk, tusschen Zwammerdam en Nieuwerbrug, op de polders langs de Mije gelegen.

Deze inundatie (1) vereenigde zich bij het Woerdensche-Verlaat met die welke in Amstelland is gesteld geworden.

De eerste maatregel die genomen werd, om de voormelde inundatie te stellen, was het afdammen van den Rijn bij Nieuwerbrug, met welk werk den 15en Junij op last van de Staten van Holland begonnen werd.

De boeren verhinderden eerst de uitvoering van die werkzaamheden, maar de dam werd evenwel zeer spoedig daarna, onder bedekking van eenige troepen en onder opzigt van den gecommitteerde van de Staten van Holland, den heer Meerman, voltooid (2), en nadat de regering van Gouda, den 19en Junij, de sluizen in die stad geopend had (3), werden op last van den prins van Oranje, de deuren van de sluis te Bodegraven gestempeld, en de Rijn door eenen dam tusschen Alphen en de Goudsche-sluis afgesloten, welk werk den 21en Junij reeds gereed was.

---

(1) Zoo als men later zal zien, werd tot het stellen van deze inundatie ook gebruik gemaakt van water uit Amstelland.

(2) B. Costerus. *Historisch Verhaal over de jare* 1672, bladz. 169.

(3) De regering van Gouda voldeed niet spoedig aan de haar gegeven bevelen om de sluizen in en bij die stad te openen. Zij liet de sluizen niet openen vóór dat de Staten van Holland bij hunnen brief van den 17en Junij haar hadden doen kennen, dat het de bedoeling niet was, om de dijken door te steken en het land om Gouda te inunderen, maar dat de sluizen alleen geopend werden, om het water door de Kromme-Gouwe naar den Rijn, en door het land van Steyn naar de landen tusschen de beide Wiericken te brengen. Om te beletten dat rondom Gouda meer land dan bedoeld was zou worden geinundeerd, gaven de Staten van Holland den last om de kaden en wegen om het land van Steyn, door die regering te doen verhoogen.

Eerst nadat van Beverningh op last van den prins van Oranje den 19en Junij naar Gouda was gegaan, om voor het openen der sluizen te zorgen, nadat den 21en Junij de voormelde regering op eene ernstige wijze daartoe nogmaals door de Staten van Holland was aangemaand, en nadat den 22en van die maand ook de bevelen daartoe door den prins van Oranje waren herhaald (*Verbaal Gedeputeerden te Velde*, fol. 441), is het IJsselwater door die sluizen op eene voldoende wijze binnen gelaten.

De Goejan-Verwelle-sluis, in den regter-IJsseldijk op de dubbele-Wiericke, werd den 17en Junij geopend en de dammen vóór de sluis in dienzelfden dijk op de enkele-Wiericke werden weggegraven. Daardoor vloeide het IJsselwater over de landen tusschen de kaden langs de beide Wiericken in den Rijn en verder over den regter Rijn-dijk, tusschen Zwammerdam en Nieuwerbrug, en inundeerde alzoo de polders langs de Mije.

Het hoogheemraadschap van Woerden en de bailluwen van Rijnland werden gelast, even als zulks met betrekking tot de kaden en wegen om het land van Steyn, ten opzigte van het stedelijk bestuur van Gouda reeds was geschied, de kaden langs de beide Wiericken te verhoogen, om daardoor te beletten dat de inundatie tusschen de IJssel en den Rijn zich verder zou uitstrekken dan over de landen tusschen die kaden gelegen (1).

Dat men door die maatregelen het doel dat men zich had voorgesteld bereikt heeft, blijkt uit den brief van de gecommitteerden van de Staten van Holland, Ruyl en van Alphen, van den 18en Junij, op welken dag, door het openen van de sluizen, dat zoo als hiervoren is gezegd den 17en geschied was, de landen tusschen Rijn en IJssel reeds met veel water waren bedekt; en ook uit den brief van den prins van Oranje van den 19en en van van Beverningh van den 22en Junij, aan de Staten van Holland, toen reeds de landen tusschen den Rijn en het Woerdensche-Verlaat geinundeerd waren, welke inundatie zeer werd vergroot door het water uit Amstelland, dat in de polders van Achttienhoven, Segveld, enz. stroomde, nadat den 21en Junij het Woerdensche-Verlaat was geopend geworden (2).

De wegen en dijken langs welke men door deze inundatie tot de linie kon naderen waren de volgende:

1e de dijken langs de IJssel.

2e den weg van Woerden naar Leyden (den linker- of hoogen Rijndijk).

Tot het verdedigen van de beide IJsseldijken werden er aan beide zijden van die rivier, vóór de Goejan-Verwelle-sluis, verdedigingswerken opgeworpen en tot verdediging van den weg van Woerden over den linker-Rijndijk werden er verschansingen te Nieuwerbrug, aan de enkele-Wiericke (alwaar thans nog de Wierickerschans ligt), en later ook te Bodegraven gemaakt.

Goejan-Verwelle-sluis. — De verdedigingswerken welke daar

---

(1) *Res. Holland* 17 en 18 Junij 1672. Het hoogheemraadschap voldeed niet aan dezen last, maar zond den bode Willem Glimmer, die daarna groote diensten bewezen heeft bij het stellen van de inundatie. Costerus bladz. 184.

(2) In het *Verbaal van de Gedeputeerden te Velde* fol 460 vindt men onder dagteekening van den 1en Julij 1672 nog aangeteekend «besloten te pressen drie molenaars van de Reewijckschen-polder om die te doen malen op de watermolens omtrent Nieuwerbrug om die landen te hooger te doen inunderen ende de zeylen dewelcke gebercht waren te doen afhaelen.»

gemaakt geworden lagen aan beide zijden van de rivier de IJssel tot verdediging van de beide dijken langs die rivier. De bevelhebber der troepen aldaar, de graaf van Hoorn, had in het begin veel moeite om die werken door de boeren te laten maken, daar deze bij het naderen van den vijand wegliepen. Later, tengevolge van de besluiten, welke de Staten van Holland namen om de onwillige boeren tot het werken te noodzaken, werd het werk met kracht voortgezet onder toezigt van den ingenieur Dumont (1), welken de prins van Oranje op verzoek van die Staten derwaarts had gezonden, en den 7e Julij waren die werken zoover gevorderd dat de graaf van Hoorn dien dag aan de Staten van Holland schreef: „Verders sijn onse „wercken alreede soodanigh geadvanseert dat wy hoopen en ver- „trouwen dese post tegens de gansche macht der Fransen te mainte- „neeren, dogh sal nogh meer tot securiteyt gestadigh met wercken „continueeren tot dat ick bevinden sal dat daer niet meer tot „versterckinge van dese post can gedaen werden."

Bezetting. — Die werken zijn bezet geworden door troepen van den graaf van Hoorn, die, zooals reeds is vermeld, aldaar aangekomen was met het infanterie-regiment van Hoorn en met de twee kavallerie-regimenten van Haersolte en Waldeck, dus met hoogstens 600 man infanterie en 700 man kavallerie (2).

Hoewel volgens de resolutie van de Staten van Holland van den 15en Junij uit elk der steden Leyden en Rotterdam, 1 kompagnie burgers en nog 25 man kavallerie naar dezen post ge-

---

(1) Den Ingenieur Dumont die zich te Maastricht ophield, werd bij res. van de Staten van Holland van den 20en Mei 1672, de luitenant-kolonels plaats van Godefroy van der Straten, die den 16en April tot kolonel was bevorderd, aangeboden door tusschenkomst van de gedeputeerden van H: H: M. binnen Maastricht. Hij was kapitein en ingenieur en kwam in de eerste dagen van Junij met zijnen zoon en nog een persoon te Breda aan, (*Secr. Res. H. H. M. mil: saken* 1672 fol 313 verso) alwaar zij door de gedeputeerden tusschen Maas en Schelde zijn gebruikt geworden bij het opmaken der vestingwerken, gedurende welken tijd zij ieder *f* 6 daags en daarenboven huisvesting en tafel bij die gedeputeerden genoten hebben. Nadat hem door tusschenkomst van die gedeputeerden de verzekering was gegeven dat hij later met eene *oude* kompagnie zou worden begiftigd, heeft de ingenieur Dumont de luitenant-kolonels plaats in dienst van de Staten van Holland aangenomen. Bij res. van den 12en Junij verzochten de Staten van Holland den gedeputeerde te Breda van der Tocht, Dumont op zijne reis naar Holland te begeleiden; terwijl bij res. van den 19en Junij besloten werd dien ingenieur tot het in verdedigbaren staat brengen van Amsterdam te bestemmen, nadat hij zich 2 à 3 dagen zou hebben opgehouden achter de Hollandsche waterlinie, om zijnen raad in te winnen omtrent de verdediging van de rivieren de Rijn, IJssel en Lek.

Den 24en Junij werd berigt dat hij te Amsterdam was aangekomen, en bij res. van dien dag werd hij door de Staten van Holland weder gelast zich naar Nieuwerbrug te begeven, ten einde met den prins van Oranje over de verdediging van dien post te beraadslagen.

Van daar schijnt hij naar de Goejan-Verwelle-sluis te zijn gezonden, alwaar hij het toezigt over de uitgevoerde werken heeft gehad.

(2) Reeds aangehaald M.S.

zonden moesten worden om bij het stellen der inundatien behulpzaam te zijn, schijnt het evenwel dat deze troepen daar niet gebleven zijn. Kort daarna werden er nog 2 nieuw geworvene en voor een gedeelte ongewapende kompagnien onder bevel van de kapiteins Wilhelm de Bruyn en Jan Diderik van Lohe, uit Oudewater en den 24^{en} Junij nog 800 burgers uit Delft, Rotterdam, Gouda en 's Gravenhage tot versterking van dien post gezonden (1).

In een op den 25/26 Junij gehouden krijgsraad, waarbij ook tegenwoordig waren de afgevaardigden van de regering der stad Gouda, was het algemeen gevoelen, dat het onmogelijk zou zijn, met het gering aantal troepen waarover men beschikken kon, den post aan de Goejan-Verwelle-sluis te verdedigen, vooral niet wanneer men daarbij in aanmerking nam, dat de gezondene burgers niet genegen waren om hun leven te wagen (2). De graaf van Hoorn besloot evenwel den aan hem toevertrouwden post tot het uiterste te verdedigen, daar hij wist van hoeveel belang het was, elken van de posten, die te zamen één geheel uitmaakten, en vooral die aan de Goejan-Verwelle-sluis, te behouden. Zijne troepen werden spoedig daarna versterkt door 2 kompagnien infanterie, welke, bestemd voor Amsterdam, door hem werden opgehouden, door eenige kompagnien van het nieuw geworvene regiment Fagnani en wel voornamelijk door 508 zeesoldaten, den 29^{en} en 30^{en} Junij uit Hellevoetsluis naar Goejan-Verwelle-sluis gezonden en door 280 matrozen, welke onder het bevel van den kapitein Johan van Brakel, die zich daartoe vrijwillig had aangeboden, den 7^{en} Julij aldaar aankwamen (3).

NIEUWERBRUG. *Verdedigingswerken.* — Het verdedigingswerk, dat aan de Nieuwerbrug gemaakt werd, bestond uit eene verschansing, welke van achteren slechts door vriesche ruiters gesloten was. Het werd van voren gedekt door de inundatien, de dubbele-Wiericke en door een aantal doorsnijdingen in den Rijndijk met borstweringen daar achter.

Het ontwerp van dat werk was door den prins van Oranje, die den 18^{en} Junij te Nieuwerbrug aankwam, gemaakt, nadat de gecommitteerden van de Staten van Holland reeds met de versterking van dien post hadden willen beginnen, maar daarin verhinderd waren geworden door den kwartiermeester-generaal van het leger,

(1) *Res. Holland*, 18 en 24 Junij 1672.
(2) *Res. Holland*, 27 Junij 1672.
(3) Brief van den graaf van Hoorn aan de Staten van Holland, van den 7^{en} Julij 1672. Hij schreef daarin: «dat schoon volck is, maar was te wensen dat sy snaphanen hadden, want de matrozen met de musketten niet wel weten om te gaen.» Zoo als later zal blijken, hebben de zee-soldaten en matrozen in 1672 aan het vaderland groote diensten bewezen; aan hen werd steeds de verdediging van de gevaarlijkste posten toevertrouwd en de moeijelijkste verrigtingen opgedragen.

die hun verzocht de komst van den prins af te wachten (1).

Door de krachtige maatregelen, welke de prins daaromtrent nam, kwamen de arbeiders, die tot nu toe zeer onwillig waren geweest, spoedig op en gelukte het hem in twee dagen dat werk zoo ver te brengen, dat het door eenige troepen kon worden bezet; waarna het overige gedeelte van zijn leger naar de enkele-Wiericke terugtrok.

Bezetting. — Zoo als reeds is vermeld kwam de prins van Oranje in de stelling aan de Nieuwerbrug aan, met de infanterie-regimenten Stirum (8 kompagnien, sterk 572 man) en Solms (9 kompagnien, sterk 826 man) (2), de kavallerie-regimenten Langerack, Almelo, graaf van der Lippe en La Lecq (elk regiment, 6 kompagnien, gemiddeld 360 man sterk) en 5 eskadrons spaansche ruiters (sterk 150 man) (3), eene magt van nagenoeg 1400 man infanterie en 2180 man kavallerie, waarvan echter den 23en Junij 4 kompagnien van het kavallerie-regiment Almelo naar Haarlem, Delft, Alkmaar en Hoorn, tot het bewaren van de rust onder de burgerij, gezonden werden. Bij resolutie van de Staten van Holland van den 24en daaraanvolgende werden daarentegen tot versterking naar Nieuwerbrug, uit elke der steden Haarlem, Leyden en 's Gravenhage, 200 gewapende burgers, den 2en Julij op aandringen van van Beverningh een goed getal zeesoldaten onder bevel van den kapitein-geweldiger Jan Snaets (4) en den volgenden dag 4 à 500 vrijwilligers uit 's Gravenhage gezonden. Zoo als blijkt uit eenen brief van van Beverningh aan de Staten van Holland van den 26en Junij was er groot gebrek aan ingenieurs. "Het is bynae" zo schrijft hij" onbegrijpelyck wat devoiren wy oock gedaen hebben datt' er geen ingenieurs nae het leger gecomen sijn: soo er yemant te vinden is versoecke onderdanighlyck dat die op 't spoedigste nae Schoonhoven gesonden werde."

Omtrent den geest, met welken de troepen bezield waren, werden geen gunstige berigten gegeven. De infanterie-regimenten van Stirum en Solms waren wel zoo als van Beverningh schreef "in der daet in soodaenigen staet dat ick niet en gelove datt er beter sijn off in ge-

(1) Costerus, blz. 333 en 186. Brieven van de gecommitteerden Ruyl en van Alphen, van den 18en Junij, en van den prins van Oranje, van den 19en, beide aan de Staten van Holland.

(2) De sterkte van de regimenten van Stirum en Solms werd aldus opgegeven door van Beverningh in zijne brieven aan de Staten van Holland, 27en Junij en 3 Julij 1672.

(3) Voren aangehaald M.S.

(4) Uit eenen brief van de gecommitteerden A. Boogaert en J. Voorburgh uit Hellevoetsluis, aan de Staten van Holland, blijkt, hoe de officieren van de zeemagt ook bereid waren voor hun vaderland te strijden. « Ende kunnen UEd. Gr. Mog. verseeckeren «zoo schrijven zij» dat alle de officieren van de marine haer ongemeen animeus vertoonen om haer vaderlandt soo wel te lande als te water te defenderen, versoeckende ieder van hun in 't bysonder, om op de gevaerlyckste post geplaetst te moghen worden, hetwelck ons een goed effect van haeren dienst voor UEd. Gr. Mog. doet verhoopen.»

tale of van manschap onder alle de troupen" maar daar deze regimenten op de repatitie van Gelderland stonden, verlieten vele soldaten hunne vaandels vóór dat zij door Holland betaald werden; dit had juist in de eerste dagen na het bezetten van de posten in Holland plaats, toen het gevaar het grootste was; de betaling der andere troepen was niet beter.

"Zoo UEd. Gr. Mog. niet promptelyck daartegen voorsien" zoo schreef van Beverningh den 29en Junij aan de Staten van Holland "soo sal de militie deserteren, ende dese post ontbloot werden tot den laetsten voetknecht toe. Ick hebbe oock nu tot verscheyden malen voorgedragen de noot van de compagnie van capt. Phroosten sijnde een nieuw geworvene compagnie soo schoon van manschap en soo sterck in getale also niet een in 't geheele leger is, en die menschen sijn gebragt tot de uytterste extremiteyt. Ick hebbe onder het welmeenen van UEd. Gr. Mog. geresolveert, indien ick desen dagh geen antwoort become, haer uyt des lants casse by leeninge te geven hondert ducatons, want het is te jammerlyck haer soo ellendigh te sien vergaen."

Later toen zij in dienst van Holland waren overgegaan en de betaling van hunne soldij geregeld geschiedde verbeterde dit evenwel.

Den 1en October 1672 was de bezetting, wat de infanterie betrof, op 24 kompagniën gebragt (1).

Bij de burgerlijke beambten vonden de legerhoofden ook weinig ondersteuning: alle overheids-personen waren gevlugt en de Staten van Holland waren zelfs verpligt hen terug te roepen "op poene van cassatie, verlies van haere charges, demolitie van haare huisen en andere personeele en infameerende straffen (2)."

Bewapening. — Omtrent de bewapening van de voormelde verdedigingswerken moet nog worden opgemerkt dat daartoe zijn gebruikt 2 twaalf-, 2 zes-, 2 drieponders en 2 kamerstukken van 6 pond met toebehooren, allen van het geschut dat met het leger naar Holland was vervoerd, voorts nog 2 veldstukken zesponders, welke van achteren geladen werden, 2 halve kanons vierentwintigponders, en 1000 snaphanen en musketten welke den 23en en 24en Junij uit het magazijn te Delft waren gezonden (3).

De stukken geschut welke bij resolutie van de Gecommitteerde Raden van den 28en Julij 1672 naar Gouda zijn gezonden, als 4 metalen vierentwintig-, 8 ijzeren twaalf- en 8 ijzeren achtponders zijn hoogstwaarschijnlijk ook later nog tot bewapening van de voorschreven verdedigingswerken gebruikt geworden.

(1) Zie Bijlage no. VIII.
(2) *Res. Holland*, 27 Junij 1672.
(3) *Verbaal van de Gedeputeerden te Velde*, fol. 429. Brief van den kommies van der Burch aan de Staten van Holland 25 Junij 1672. Op eene aanvraag om nog 500 geweren, antwoordde die kommies, dat er te Delft nog slechts 30 snaphanen in het magazijn voorhanden waren.

5. Inundatie van het Woerdensche-Verlaat tot den Amstel (bij den Uithoorn) en van daar tot de Zuiderzee (bij Muiden).

Deze inundatie is verkregen geworden door het onder-water-stellen van:

1°. den Mijdrechtschen-polder, de uitgeveende landen van Waverveen, den Bovenkerkerpolder, het Gerecht van Ouderkerk en Waardhuizen en den Aesdoempolder, gelegen van het Woerdensche-Verlaat (1) langs den oostelijken oever van de Kromme-Mijdrecht, die zich niet ver van den Uithoorn in den Amstel ontlast, en verder langs de beide oevers van den Amstel tot Ouderkerk, dáár waar de Holendrecht zich in den Amstel ontlast en van dáár langs de Holendrecht tot Abcoude.

2°. de Broeker-, Gein- en Gaasperpolders, gelegen langs den linkeroever van het Gein (2), van Abcoude tot de Gaasp en van den Over-Baambrugschenpolder, gelegen langs den regteroever van het Gein, van Abcoude tot de Velterslaan bij Nichtevecht, en verder de polders tusschen het Gein en de Vecht.

3°. de landen gelegen op den linkeroever van de Vecht tusschen de Gaasp, het Smal-Weesp en de Zuiderzee.

4°. de landen gelegen op den regteroever van de Vecht.

Tot het stellen van die inundatien is gebruik gemaakt van het water uit den Amstel, de Vecht en de Zuiderzee. Vóór dat worde medegedeeld de wijze waarop die inundatien zijn verkregen geworden is het noodig te herinneren, dat, alzoo de Vecht bij Muiden in 1672 niet door eene sluis afgesloten was, de Uitermeersche-sluizen en die aan de Kortenhoefsche-Zuwe dienden om het overtollige water uit de polders, aan den regteroever van de Vecht gelegen, af te laten; door de eerstgemelde beneden den Hinderdam, dus eigenlijk onmiddellijk in zee, en door laatstgemelde boven den Hinderdam in de rivier de Vecht. Om het zeewater zoo min mogelijk op de landen te doen stroomen, moest de sluis te Hinderdam gesloten worden gehouden. Daardoor werd het water in de Vecht opgehouden en indien men nu de sluis op de Kortenhoefsche-Zuwe opende, werd natuurlijk het water uit de rivier boven den Hinderdam op de landen langs den regteroever gebragt; terwijl men door het openen van de Uitermeersche-sluizen, bij hoogen waterstand van de Zuiderzee, het zeewater op de landen bragt.

---

(1) Het Woerdensche-Verlaat is gelegen op de scheiding tusschen de provincien Holland en Utrecht, en tusschen de hoogheemraadschappen van Amstelland en van Woerden.

(2) Het Gein is eene vaart die haren oorsprong neemt bij Abcoude, uit den Kromme-Angstel. Zij ontlast zich bij de Geinbrug, niet ver van Weesp, in de Gaasp.

Hoewel men het zeewater op de landen boven Hinderdam eerst niet heeft gesteld, waren evenwel den 3en Julij door de regering van Amsterdam reeds de bevelen gegeven (1), de deuren van de Hinderdamsche-sluis uit te nemen, om daardoor het zeewater tot in het hart des lands te brengen. De vrees dat bij hooge vloeden in de Zuiderzee de gevolgen daarvan onberekenbaar zouden kunnen zijn, deed de uitvoering van die bevelen evenwel niet plaats hebben, maar men besloot eenen dam in de Vecht bij Muiden te leggen, om daardoor te beletten dat het water bij lage waterstanden in de Zuiderzee afliep.

Het maken van dien dam is, volgens magtiging van de regering van Amsterdam van den 13en Julij, door den thesaurier der stad aanbesteed; hij is aan de zuidzijde der stad bij de nieuwe pakhuizen gelegd, en bestond uit 4 rijen ingeheide palen, welke met aarde werden aangevuld, had eene bovenbreedte van 36 tot 40 voet, was voorzien van eene borstwering ter dikte van 16 voet op den kruin, en werd geschat *f* 18000 te zullen kosten (2).

Tot het stellen der inundatien in de polders onder 1 vermeld, werden de kaden langs den regteroever van den Amstel, tusschen Ouderkerk en den Uithoorn, doorgestoken (3), terwijl den 4en Augustus nog eenige polders, van het huis te Abcoude tot Baambrugge, werden geinundeerd (4).

Tot het stellen van de inundatien in de polders onder 2 vermeld, werd reeds bij de aankomst van prins Maurits van Nassau te Muiden de kade langs den linker-oever van de Vecht, tusschen Weesp en Nichtevecht, doorgestoken, met dat gevolg, dat de inundatie den 23en Junij reeds voldoende gesteld was (5).

Den 3en Julij werd, op last van de regering van Amsterdam (6), ook nog de Vechtkade in klein-Muiden, en de weg langs den regter-oever van het Gein doorgestoken, waardoor het water uit de Vecht in het Gein en vervolgens over de landen aan de overzijde van die vaart stroomde. Deze inundatie vereenigde zich alzoo

(1) *Res. Vroedschap Amsterdam* 3 Julij 1672.

(2) Met het afdammen van de Vecht, had de regering van Amsterdam ook nog het doel, om daardoor het zoete water uit de Vecht naar Amsterdam te leiden; de regering van Muiden wilde het maken van dien dam beletten, maar prins Maurits wist dien tegenstand spoedig te overwinnen.

(3) *Res. vroedschap Amsterdam* 5 Julij 1672. Zulks geschiedde op verzoek van de gecommitteerden van de Staten van Holland. De Mijdrechtsche-Zuwe, die te hoog lag om geinundeerd te worden, en toegang van Mijdrecht tot den Uithoorn gaf, werd afgegraven. *Stads missiven-boek* 9 Julij 1672.

(4) Brief van prins Maurits van Nassau aan de regering van Amsterdam 5 Augustus 1672.

(5) Brief van prins Maurits van Nassau aan de Staten van Holland 23 Junij 1672.

(6) *Res. Vroedschap Amsterdam*, 3 Julij 1672. Met de uitvoering van die werkzaamheden, waren de heeren Pieter Schaap en Jan Corver belast geworden.

met die welke, door de regering van Amsterdam den 15en Junij langs den regter-oever van den Amstel waren gesteld (1) en met die onder 1 vermeld.

Tot het stellen der inundatien op de landen onder 3 vermeld, werden de kaden langs den linker-oever van de Vecht doorgestoken, hetgeen geschiedde op last van prins Maurits van Nassau, toen hij met zijne troepen te Muiden kwam; en reeds den 23en Junij was ook die inundatie op eene voldoende wijze gesteld (2).

Tot het stellen van de inundatien op de landen gelegen langs, den regter-oever van de Vecht deed prins Maurits van Nassau, bij zijne aankomst te Muiden, den zeedijk tusschen Muiden en Muiderberg doorsteken (3), de Uitermeersche-sluizen en die op de Kortenhoefsche-Zuwe openen, zoodat, volgens zijn berigt van den 23en Junij, die inundatie toen ook reeds voldoende was gesteld en alleen de wegen en dijken boven het inundatie-vlak verheven waren.

De prins van Oranje gaf, na eene inspectie, op den 25en Augustus last, ook nog de kaden langs den regteroever van de Vecht, bij Hinderdam, door te steken (4).

De wegen en dijken, welke door deze inundatien toegang tot de linie gaven, waren de volgende:

1. de kade, uitloopende op het Woerdensche-Verlaat;
2. het pad van Mijdrecht, naar de kade van de Kromme-Mijdrecht, bij den Groene-Jonker;
3. de Mijdrechtsche-Zuwe, op den Uithoorn;
4. de dijk langs de Oude-Waver, op den Voetangel;
5. de weg van Utrecht naar Amsterdam, op het Slot te Abcoude;
6. de Keesjan-Anthonie-Kade en de beide kaden langs de Vecht tot den Hinderdam;
7. de Broekdijk tot de Uitermeersche-Sluis;
8. de beide Vechtdijken op Weesp en op Muiden;
9. de zeedijk tot Muiden.

Deze toegangen werden verdedigd door de volgende werken:

Post aan het Woerdensche-Verlaat, — op de Hollandsche-Kade, en Post bij den Groene-Jonker, — aan de Kromme-Mijdrecht, op het pad naar het dorp Mijdrecht. In het laatst van September 1672,

---

(1) *Groot Memoriaal Amsterdam*, 13 April 1673.

(2) Brief van prins Maurits van Nassau aan de Staten van Holland 23 Junij 1672.

(3) De doorsnijding in den Zeedijk werd gedigt, volgens *Res. Vroedschap Amsterdam*, van den 3en September 1672.

(4) M. S., berustende in de verzameling van den raadsheer Mr. J. Fabius, te Amsterdam, getiteld: «*Orders by syne hoogh. beraemt tot weghneminge van de defecten by deselve bevonden in het quartier van den heerre prince Mauritz van Nassau, signatum Amsterdam den* 15en *Augusti* 1672. *G. prince d'Orange.*

werd de eerstvermelde post door 2 en laatstvermelde door 1 kompagnie infanterie bezet.

Deze posten, reeds bij het in verdedigbaren staat brengen der Hollandsche waterlinie opgeworpen, werden in November, door den ingenieur Bos, aanmerkelijk verbeterd, van achteren gesloten en gepalissadeerd en in het volgende voorjaar geheel afgemaakt.

DEN UITHOORN. *Verdedigingswerken.* — Het bezetten van deze plaats was van veel belang voor de verdediging van Amsterdam; door dezen post werd de vijand belet, om uit Woerden en de dorpen Wilnis, enz. langs de Drecht en Amstel tot de buitenposten van Amsterdam te naderen, en tevens verzekerde men door dezen post de gemeenschap van het leger met laatstgenoemde stad.

Reeds den 23en Junij besloot de regering van Amsterdam de noodige timmerlieden, beschermd door eene kompagnie kavallerie, naar den Uithoorn te zenden, om de brug aldaar af te breken en dien post te versterken, en, zoo als reeds is vermeld, werd den 5en Julij last gegeven om de landen bij den Uithoorn te inunderen; later werd de Uithoornsche- of Mijdrechtsche-Zuwe, over eene lengte van 100 roeden afgegraven, om daardoor den toegang tot den Uithoorn, van de zijde van Mijdrecht, te beletten (1).

Den 18en Julij besloot de regering van Amsterdam, met goedvinden van den prins van Oranje, alle vaarten, uitkomende op de oostzijde van den Amstel en de Mijdrecht, tusschen Ouderkerk, den Uithoorn en het Woerdensche-Verlaat, door het doen zinken van vaartuigen, het inslaan van palissaden, enz. onbevaarbaar te maken, om daardoor den vijand te beletten, den Amstel en de Drecht over te trekken, waartoe hij reeds vaartuigen verzamelde (2).

De post aan den Uithoorn was van achteren niet gesloten, maar nadat de ondervinding had doen zien (3), hoe noodzakelijk het was, ook tegen eenen aanval in den rug gedekt te zijn, hetgeen vooral noodig was toen de mogelijkheid bestond, dat de vijand, gedurende den winter, over het ijs den Uithoorn van achteren zou kunnen naderen, besloot prins Maurits de werken te sluiten en te palissaderen, tot het doen uitvoeren van welke werkzaamheden de regering van Amsterdam, den 17en November den ingenieur Bos naar hem afzond (4).

Prins Maurits keurde den 15en November het ontwerp van de uitttevoeren werken goed; het tracé van dit werk was zeer onre-

---

(1) *Res. Vroedschap Amsterdam* 5 Julij en *Stads Missiven*, 4e *boek*, 9 Julij 1672.

(2) *Stads Missiven*, 4e *boek*, 11 Julij en *Memoriaal*, 18 en 20 Julij. Met deze werkzaamheden werd Adam Thomass Verduyn belast, een man die eene groote kennis van de landstreek had, dikwijls gebruikt werd, en groote diensten bewezen heeft.

(3) Na het bemagtigen der verschansing van van Zuylestein bij Woerden.

(4) *Stads Missiven*, 5e *boek*, 15 en 17 November. In den brief van Prins

gelmatig, het lag op de westzijde van den Amstel, aan den Amstelmond, en bestreek de wegen op Amstelveen en Amsterdam, de Drecht en de Mydrechtsche-Zuwe; tegenover dit werk lag nog een hoornwerk op de overzijde van den Amstel bij eene molensloot, waarschijnlijk met het doel om de Zuwe te bestrijken; de borstweringen waren maar 3 voet dik en 6 voet hoog, met een banket, breed 2 voet; het buitentalud was zeer steil en had 2 voet hoogte op 1 voet aanleg (1).

Deze werken zijn gedurende den winter aanbesteed; in Januarij 1673 zond men uit Amsterdam zand en in Februarij 200 aardewerkers, kruiwagens, enz. naar die plaats, en den 21en April werd ook de ingenieur Bos weder naar den Uithoorn gezonden om fortificatie-werken af te steken (2).

Bezetting. — Deze post werd bezet door de soldaten uit Amsterdam, waarover in Augustus de kolonel van Stockheim het bevel voerde; den 1en October bestond de bezetting uit 12 kompagnien en den 5en November werd zij vermeerderd met 200 soldaten en 18 musketiers, waarover toen aan den kolonel Tilani het bevel was opgedragen. Naderhand werd het opgedragen aan den kolonel Palm, die daar met zijn regiment, zoo als later zal blijken, aankwam. Amsterdam zond nog den 5en November 4 twaalf- en 2 achtponders tot bewapening en voorzag ook dikwijls in de behoeften van dezen post.

Toen de Franschen in het begin van November 1672 vele strooptogten in de dorpen Wilnis, Waverveen, enz. deden, werd het van belang geoordeeld tusschen den Uithoorn en het slot Abcoude nog een paar versterkte punten te doen bezetten. Men koos daarvoor het dorp Ouderkerk en den Voetangel.

Den 5en November zond de regering van Amsterdam den kolonel Bartholotti van den Heuvel met 2 kompagnien huislieden uit Amstelveen en den ingenieur Bos naar Ouderkerk om aldaar eenige verdedigings-werken aan te leggen; daartoe werd eene plaats digt bij het Joden-kerkhof uitgekozen (3). Prins Maurits vond de aan-

---

Maurits aan de Regering van Amsterdam, van den 11en November, waarin hij het noodzakelijke aantoont, om den post aan den Uithoorn te sluiten, schrijft hij «dat voorn. werck moet nootsaeckelyck door UWelEd.Gr. Achtbr. «authoriteyt gemaeckt werden, want gheen arbeiders, vermits de betaelinge, «nae gheen commandant luysteren, of een handt aen't werck steecken willen, «maer wetende van wie de betaelinge comen sall, sullen graegh wesen om «wercken aen te nemen.»

(1) In het archief van de stad Amsterdam hebben wij een plan gevonden van de fortificatie van den Uithoorn, waarop staat geschreven; «*Dit project gevalt mein wel ende op het spoedigste te perfectioneren, actum Muyden* 15en *November* 1672, *M. P. de Nassau.*

(2) *Stads Missiven*, 5e *boek*, 14 Februarij, 21 April. *Memoriaal*, 19 Januarij 1672.

(3) De kapitein Tack, die te Ouderkerk het bevel voerde, werd den 6en

gelegde werken onvoldoende en hij drong den 4en December bij de regering van Amsterdam aan om dien post zoodanig te verbeteren dat daarin troepen konden worden gehuisvest; dien ten gevolge werd de schout van Amstelveen den volgenden dag gelast met zijne boeren aan die werken te komen arbeiden.

Deze post werd bezet door soldaten uit Amsterdam, den 5en November door kapitein Tack met 200 man en den 24en November door den majoor Bicker met 3 kompagnien (250 à 300 man).

Ten aanzien van den post aan den Voetangel, bestond in het voorjaar van 1673 het voornemen dien aanmerkelijk te verbeteren: maar het is niet gebleken of dit is volvoerd geworden. Door de verandering in de rigting, welke de prins van Oranje in het laatst van Mei aan de waterlinie gaf, verloren de posten tusschen het Woerdensche-Verlaat en den Hinderdam veel van hun gewigt.

Slot te Abcoude. — Dezen post moest prins Maurits bezetten, omdat hij daardoor meester bleef van den weg en de vaart naar Utrecht; hij liet op dit kasteel den 19en Julij 100 man onder kapitein Vijg post vatten (1); den 5en Augustus liet hij eenige polders om dezen post inunderen en de prins van Oranje gaf den 15en daaraanvolgende last, een ravelijn voor de brug van het slot te maken, alle wegen naar Utrecht en de veenen door te steken, over 2 à 300 roeden af te graven en de boomen op die wegen om te houwen, om deze daardoor geheel onbruikbaar te maken (2).

De vaart op Utrecht werd versperd om te beletten dat de vijand met vaartuigen zou kunnen naderen.

Hinderdam. — Prins Maurits had bij zijne aankomst te Muiden zijne spaansche ruiters doen post vatten bij de sluizen aan den Hinderdam, en die door het aanleggen van verdedigings-werken doen versterken; welke werken op last van den prins van Oranje den 15en Augustus verbeterd werden (3).

De sluis was met paal- en heiwerk versperd om den vijand te beletten de Vecht met vaartuigen af te zakken en een aanslag op Weesp te doen (4).

Later zijn de werken aan den Hinderdam nog onvoldoende bevonden, zoodat in Maart 1673 de ingenieur Bos naar die plaats

---

November gelast te zorgen dat zijne troepen geene baldadigheden aan de schuttingen, graven en monumenten van het Joden-kerkhof pleegden, en dat er andere aarde als die van het kerkhof voor de fortificatien gebruikt moest worden.

(1) *Stads Missiven*, 4e *boek*, 20 Julij 1672.

(2) Reeds aangehaald M. S.

(3) In het reeds aangehaald M. S. lezen wij: «Het werck aan den Hinderdam gemaekt vindt Syn Hoogh. niet seer goedt, ende daerom dient men het op de plaets te gaen visiteren, ende daer aen de behoorlycke veranderinge doen, alle huysen eenigh belet aen 't werck doende moeten worden weggenomen.»

(4) *Stads Missiven*, 4e *boek*, 8 Augustus 1672.

werd gezonden, om een ontwerp van bevestiging te maken (1). Naar dit ontwerp werd het fort in het begin van Mei 1673 aanbesteed. (2).

UITERMEER. — De weg van Naarden, ten zuiden van het Naardermeer op de Uitermeersche-sluis (de Broekdijk) gaf aan den vijand die in eerstgenoemde plaats was, gelegenheid om den Hinderdam en Weesp, langs de Vechtdijken te naderen; om dit te beletten deed prins Maurits in de maand Augustus dien post versterken, en om zich in het Gooiland uit te kunnen breiden, deed hij in October gepalissadeerde werken maken bij twee bruggen bij Ankeveen en bij de eerste brug van 's Graveland (3). In den volgenden winter maakten de ingenieurs Bos en d'Yvoy een ontwerp voor een fort aan de Uitermeersche-sluis, hetwelk in het begin van Mei 1673 werd aanbesteed.

WEESP. — Weesp had in 1672 geene verdedigingswerken, waarom prins Maurits een ontwerp tot het versterken van deze plaats liet maken; daar dit werk van grooten omvang was en dus te veel tijd tot de uitvoering zou worden vereischt, stelde de regering van Amsterdam den 11en Julij aan dien vorst voor, in plaats van Weesp te versterken, eenige retranchementen op de wegen naar Utrecht en Naarden te doen maken (4); welk voorstel schijnt gevolgd te zijn, want toen de prins van Oranje den 15en Augustus eene inspectie over deze plaats hield gaf hij last, dat het werk, hetwelk op den weg naar Abcoude gemaakt werd, met spoed voltooid moest worden, daar dit het gevaarlijkste punt van de geheele stad was (5).

Den 31en October zond de regering van Amsterdam het ontwerp

---

(1) *Stads Missiven*, 5e *boek*, 17 Maart 1673.

(2) *Stads Missiven*, 5e *boek*, 15en Mei 1673. Bij deze werken is ook gebruikt de hulp van den ingenieur d'Ivois of Ivoy, waarschijnlijk Maximiliaan van Hangest-Genlis gezegd d'Yvoy, geboren te Asperen 14 Junij 1621, in 1666 ingenieur en inspecteur-generaal der domeinen van het huis van Oranje, in 1673 kwartiermeester-generaal van het leger, en in 1686, toen hij stierf, kwartiermeester-generaal van de legers, kolonel van de infanterie, inspecteur-generaal van 's lands fortificatien. Zie *Kok*, *Woordenboek* 33e deel.
De aannemers van de werken aan den Hinderdam en de Uitermeersche-Sluis schijnen nalatig geweest te zijn in de uitvoering daarvan. Zij werden gewaarschuwd «dat ingevolge van de conditien waerop de aenneming is geschiet, sy die wercken sullen volmaken of dat by gebreken van dien de heer Burgemeester op de aenwysinge van het eerste defect, hun sullen doen apprehenderen en in het tugthuys deser stede, soo de richter sulx wil verstaen, doen raspen, ten tijd en wijl van de schade aen de lande door haer naelaeticheyt gepleegt sal wesen gerepareert Actum 15 May 1673.» *Dagelijksche notulen van de heeren burgemeesteren* 1673.

(3) Brief van prins Maurits. *Vroedschap Amsterdam* 7 October 1672. Hij had voor deze werken arbeiders uit Amsterdam gekregen, maar liet zijne soldaten daaraan ook werken voor 15 stuivers daags.

(4) *Stads Missiven*, 4e *boek*, 11 Julij 1672.

(5) Reeds aangehaald M. S.

tot bevestiging van Weesp, hetwelk prins Maurits had doen maken, ter beoordeeling aan den prins van Oranje, die het niet schijnt goedgekeurd te hebben, want hoewel men eenige werken liet uitvoeren, zoo werd de ingenieur Bos gelast, nadat de regering van Amsterdam daartoe eene inspectie te Weesp zou hebben gedaan, een nieuw ontwerp tot bevestiging van die plaats te vervaardigen. Dit ontwerp werd den 14en Maart 1673 naar 's Gravenhage gezonden (1) en nadat de prins van Oranje het had goedgekeurd werd in Mei van dat jaar met de uitvoering begonnen.

De Geinbrug. — Hier had prins Maurits in de maand Augustus ook eene verschansing doen opwerpen (2), om het omtrekken van zijne stelling te beletten wanneer de vijand het slot Abcoude zou vermeesterd hebben; deze post was met 100 man bezet.

Muiden. *Verdedigingswerken.* — De verdedigingswerken van Muiden waren in 1672 voor de komst van prins Maurits, van zeer weinig belang. De stad was met een aarden wal en met eene natte gracht omringd, en had een kasteel, het zoogenaamde slot te Muiden, hetwelk nog het meeste tot de weerbaarheid van deze plaats toebragt. Zoo als reeds is vermeld was de verdediging van de linie van Muiden tot Abcoude, door den prins van Oranje, aan prins Maurits van Nassau toevertrouwd en aan de regering van Amsterdam was de zorg over de versterking en de voorziening in de oorlogs-behoeften opgedragen (3). Zoodra prins Maurits in Muiden gekomen was, liet hij alle wegen, welke toegang tot zijne posten gaven, doorsnijden en de sluizen aan den Hinderdam door zijne spaansche ruiters versterken, om daardoor meester te blijven van de inundatien. Uit gebrek aan arbeiders moest hij van zijn voornemen, om op de wegen traversen op te werpen, afzien. Muiden lag geheel open en hij kon weinig tot verbetering van hare verdedigingswerken doen, daar zijne troepen, vermoeid door de menigvuldige wachten, weigerden te werken, niettegenstaande hij hun een gulden daags tot loon aangeboden had (4).

Toen hij echter uit Amsterdam hulp kreeg, liet hij twee traversen

---

(1) *Stads Missiven*, 5e *boek*, 31 October en 10 December 1672, 26 Februarij en 14 Maart 1673.

(2) Door het aanleggen van den post aan de Geinbrug was de buitenplaats van zekere M. Segers weduwe E. Fonteyn vernield; de eigenaresse verzocht aan de Staten van Holland om schadeloosstelling ten bedrage van *f* 11000. Dit werd geweigerd «om de consequentie.» *Res. Holl.* 22 September 1672.

(3) Bij resolutie van den 18en Junij 1672 hadden de Staten van Holland de regering van Amsterdam gemagtigd om «ten aanzien van de fortificatien, guarnisoenen, magazijnen en alles anders in de steden Muiden, Naarden en Weesp uit den naame en van weegen haar Ed. Gr. Mog. soodanig te ordonneeren en disponeeren, als sy tot behoudenisse van de voorschreeve steeden en particulierlyk meede van de stad Amsterdam ten meesten dienste van den lande sullen bevinden te behooren.»

(4) Brieven van prins Maurits aan de Staten van Holland 23 en 26 Junij 1672.

op den zeedijk en een hoornwerk met een blokhuis daarin op den dijk bij Muiden maken. In September stelde hij voor (1) aan beide zijden van den dam, welke te Muiden in de Vecht gemaakt was, een bastion op te werpen; maar daar het ontwerp daartoe, door de kommissarissen uit de regering van Amsterdam, te kostbaar gevonden werd (*f* 100.000) besloten de Staten van Holland, de beslissing daarover aan de Gecommitteerde Raden over te laten (2), omtrent welk onderwerp vooreerst niets schijnt beslist te zijn.

De toestand van deze plaats was intusschen bij den naderenden winter verontrustend, en daarom drong de regering van Amsterdam bij de Gecommitteerde Raden op voorziening aan (3), maar niettegenstaande die vertoogen werd met de uitvoering van de vestingwerken van Muiden niet vóór het jaar 1673 begonnen.

Bezetting van Muiden, Weesp, enz. — Toen prins Maurits den 19en Junij in Muiden kwam had hij bij zich, het regiment Aquila van 9 kompagnien, sterk 5 à 600 man en de kavallerie-regimenten Joseph Kingma, en van Welle; de kompagnien kavallerie van Wirtz en 2 eskadrons spaansche ruiters onder den luitenant-kolonel Waldenburg (4). De regimenten kavallerie zullen te zamen 1000 à 1100 man sterk zijn geweest, de spaansche ruiters 300 man, zoodat prins Maurits in het geheel over 1800 à 2000 man, waarvan ⅔ gedeelte kavallerie, kon beschikken, tot het bezetten en versterken van Muiden, Weesp, Hinderdam en Uitermeer.

Prins Maurits schreef dan ook aan de Staten van Holland den 23en Junij (5) dat hij met „dit weinige en onbetaelt en verdeelt volck” niets kon doen, daarbij was hem al die kavallerie tot overlast, in het doorsneden en geïnundeerde land kon hij ze niet gebruiken en zij weigerden dienst te voet te doen: „derven de ruiters te sustenereu (maer geloove door insteeke der officieren) geen dienst te voet te doen, schuldigh sijn”, zoo schreef prins Maurits, „daer de traiters weten, dat de constitutie deser landen, gelijck boven geseit, niet toelaet te paerde eenige dienst te connen doen, daer de spaensche troepes sulx te doen noyt geweygert hebben (6).”

---

(1) *Stads Missiven, 4e boek*, 21 September 1672.

(2) *Res. Holland* 23 September 1672.

(3) *Stads Missiven, 5e boek*, 15 October 1672. De regering van Amsterdam zond toen eenige metselaars naar Muiden om eenige huizen af te breken, welke hinderlijk waren bij het maken der nieuwe fortificatien.

(4) Brief van prins Maurits aan de Staten van Holland 23 Junij 1672.

(5) Brief van prins Maurits aan de Staten van Holland 23 Junij 1672. Het regiment van Aquila stond op de repartitie van Utrecht en was dus zonder betaling. De stad Amsterdam heeft evenwel het geld tot betaling van dat regiment en ook van andere kompagnien voorgeschoten.

(6) Brief van prins Maurits aan de Staten van Holland 26 Junij 1672. Ook was het zeer moeijelijk het noodige voeder voor de paarden te krijgen en de regering van Amsterdam weigerde de kavallerie binnen die stad te ontvangen. (*Stads Missiven, 4e boek*, 22 Junij 1672.)

Den 27e Junij werd tot versterking de kompagnie van Gerrit van Raesvelt, die kommandant van Steenwijk geweest was, en de halve ongewapende kompagnie van Joost Caspar van Loon, sterk 36 man, (beiden uit Steenwijk in Amsterdam gekomen), naar Muiden gezonden, maar daarentegen werd het regiment Kingma naar Friesland op ontboden.

Prins Maurits schreef daarop den 27en aan de Staten van Holland: "Ende soo in't corte met voetvolck niet voorsien werde ende spaense regimenten ende daerenboven de kolonel Kingma van hier naer Frieslandt volgens patent vertreckt, soo sal 't geen wonder sijn dat UEd. Gr. Mog. vernemen moghten dat mijn ende het hoopie volck de hals sal gebroocken wesen, want niet gedencke te loopen of de plaats sonder ordre te verlaten."

Men schijnt toen werkelijk gevreesd te hebben, dat Muiden verlaten zou moeten worden, daar de regering van Amsterdam aan prins Maurits liet schrijven dat zij in dat geval wel de infanterie uit Muiden, maar geenzins de kavallerie in Amsterdam wilden binnen laten.

Intusschen werden Andries de Graeff en Jan Corver naar prins Maurits afgevaardigd, om op het hardnekkig verdedigen van Muiden aan te dringen, alzoo men maar al te wel inzag, dat het behouden van Muiden, voor de stad Amsterdam, van het grootste gewigt was, daar de vijand voor de halfvoltooide buitenposten van die stad met weinig hoop op eenen goeden uitslag zou moeten worden tegen gehouden. Al de soldaten die uit Naarden en andere plaatsen naar Amsterdam gevlugt waren, werden den 30en Junij (1) en 2 kompagnien van het regiment Laurin sterk 200 man den 1en Julij naar die plaats gezonden (2). Nadat de regering van Amsterdam te vergeefs getracht had, uit de schutterij van die stad vrijwilligers te krijgen om naar Muiden en Weesp gezonden te worden (3) stelde zij den 2e Julij aan de Staten van Holland voor, om door de huislieden van Oost- en West-Zaandijk en de omliggende dorpen van Waterland, Muiden, Weesp, enz. te doen bezetten, daar die huislieden verklaard hadden daartoe genegen te zijn indien het bevel over hen den Admiraal Tromp werd opgedragen (4). Door zeesoldaten en andere ongewapende en nieuw aangeworvene kompagnien versterkt, is de bezetting van Muiden, enz. in de eerste dagen van Julij zeker 1000 man infanterie, sterk geweest (5).

---

(1) *Res. Vroedschap.* 30 Junij 1672.

(2) Dit wordt vermeld in een stuk voorkomende onder: *Eene verzameling van meest originele brieven, enz. rakende het plan der fortificatie der stad Amsterdam*, kas 5, lade 5.

(3) *Res. Vroedschap*, 1 Julij 1672.

(4) *Stads Missiven*, 4e *boek*, 2 Julij 1672.

(5) Den 30en Junij had prins Maurits, 288 musketten en snaphanen en den

Volgens het voorstel daartoe door den prins van Oranje gedaan, was op den 1en October 1672 de bezetting van Muiden op 17, van Weesp op 7, van Hinderdam op 1 en van Abcoude op 2 kompagien gebragt (1).

In October werd het regiment, Jorman sterk 14 kompagnien, door den prins van Oranje uit Groningen naar Muiden verplaatst, alwaar toen het regiment van Dam was, waarom prins Maurits den 4en October aan de regering van Amsterdam schreef dat hij geen halve kompagnie meer in Muiden bergen kon en dat hij dus verzocht, dat de regering het regiment Jorman in Amsterdam zou laten blijven, tot dat de prins van Oranje daaromtrent zou hebben beslist (2).

Het regiment van Stockheim was toen te 's Graveland en te Ankeveen (3). In November werden ook nog 2 regimenten infanterie uit Bergen-op-Zoom naar Muiden gezonden.

Bij het doen van ondernemingen werd de bezetting van Muiden dikwijls vermeerderd door hulp uit Amsterdam, zoowel van de landmilitie aldaar in bezetting, als van de troepen van die stad; over de eerste had prins Maurits de beschikking gekregen bij eene magtiging van den prins van Oranje van den 22en Julij (4); over de laatsten werd hem telkens bij raadsbesluit het bevel toegestaan.

De krijgstucht van deze troepen was slecht: dit blijkt uit de brieven van prins Maurits, en uit de menigvuldige klagten van plunderingen, van rooven en stelen. Prins Maurits vroeg herhaalde malen om eenen scherpregter, zonder welken hij geen order kon houden; zij stalen paarden, koeijen, enz., braken huizen, schuren, enz. af. Zoo leest men dat de soldaten, die het slot Abcoude bezet hadden, op bevel van den kommandant eene kade doorstaken om den Oost-polder te inunderen, maar dat de boeren dit afkochten voor ƒ 17 daags, 2 halve vaten dun, en ½ vat dik bier, brood, boter en kaas, en dat daarop de doorsnijding gedigt werd, waarop zij de bewoners van andere polders met inundatie bedreigden, om hun ook geld en levensmiddelen af te persen; dan weder kwamen er klagten dat de officieren op sommige posten verboden uitvoer van levensmiddelen naar Utrecht toelieten en geld van de voorbijgangers afpersten. In Weesp stalen de troepen het lood van de daken en braken het houtwerk in de huizen af, zoodat de bewoners hunne woningen moesten verlaten.

Aan de slechte verzorging en betaling der troepen, in eenen tijd

---

23en Augustus nog 300 geweren en 150 pieken uit Amsterdam gekregen, om de ongewapende kompagnien te wapenen.

(1) Zie Bijlage n°. VIII.

(2) Brief van prins Maurits aan de regering Amsterdam 4 October 1672.

(3) *Stads Missiven*, 4e *boek*, 7 October 1672.

(4) Bij die magtiging werden alle kapiteins van de kompagnien van de bezetting van Amsterdam gelast op de bevelen van prins Maurits, zonder eenig verder patent, te marcheren.

dat de soldaat meest alles zelf moest koopen, was zeker voor een groot gedeelte die slechte krijgstucht toe te schrijven.

Bewapening, enz. van Muiden, Weesp, enz. — De toestand waarin de bewapening van Muiden zich bevond, toen prins Maurits die plaats bezette, wordt medegedeeld in den volgenden brief, welke hij den 23en Junij aan de Staten van Holland schreef (1).

„Ick ben alhier geweest 3 daegen sonder schop en spae, sonder eene stuyver aen gelt, geen canon, hier vindende ses yzere stucken op verrotte affuyten, welcke gebrecken aen de heeren Burgemeesters ende Regeerders der stad Amsterdam bekend gemaekt hebben, dewelcke daer op de goetheyt gehadt hebben myn met duysent ducatons voor kostgelt, twee duysent ducatons voor d'arbeyders en by provisie negen hondert ryxdaelders voor het regiment van den colonel Aquila toe te senden met 8 yzeren canons op laege affuyten.

„Ick hebbe nodigh geacht dese particulariteyten tot UEd. Gr. Mog. kennisse te brengen, gelyck oock voor desen aen haer Edel. Mog. den Raedt van Staten gedaen hebben" enz.

Het moet dan ook niemand verwonderen, in de brieven van prins Maurits te lezen, dat hij zeer weinig hoop had, den hem toevertrouwden post, te kunnen bewaren; zoo schreef hij den 22en Junij aan de regering van Amsterdam, dat hij dikwijls, zoowel mondeling als schriftelijk, te vergeefs om kruid en lood verzocht had zoodat hij geloofde „dat men gesind is dit weynige volck op den vleeschbank te leveren. Ick wort schaemroot „zoo schreef die grijze veldheer" dat die spaense officieren alle om kruyt en loot roepen, en segge moet hetzelve niet te hebben, 't welck oock soo publiek is dat de vyant sonder twijffel hiervan kennis krijgen moet. Ick protesteer van alle onheil dat hierdoor veroorsaeckt wort, enz."

Den 23e ontving hij wel is waar eenig kruid, lood en musketkogels en 6 kleine stukjes, maar welke stukjes waren het? Volgens zijn schrijven was het geschut „alleen bequaem om gesontheyt te drincken vermits (sy) op al te laege affuyten staen (2). Den 26e had hij nog geen stuk geschut om te gebruiken (3), maar spoedig daarop volgden de aanvoeren van Amsterdam (4) en

(1) Toen prins Maurits den 26en Junij in Amsterdam was, werd hij door het woedende gemeen voor verrader uitgescholden. (Valckenier, *'t Verwerd Europa*, Deel I, blz. 688.)

(2) Brief van prins Maurits aan de regering van Amsterdam 23 Junij 1672. Het waren 3 en 4 ponders, de aanvoer moest over den weg langs de trekvaart plaats hebben, daar alle andere wegen doorgesneden waren.

(3) Brief van prins Maurits aan de Staten van Holland 26 Junij 1672.

(4) Den 30en Junij had prins Maurits uit Amsterdam ontvangen, behalve de zes kleine stukjes, 4000 ducatons, 900 rijksdaalders, 900 pond buskruid, 8 twaalf- en zesponders met toebehooren, 6 affuiten voor zesponders, 24 dozijn musketten en snaphanen, konstapels en matrozen om 20 stukken te bedienen enz. enz. *Stads Missiven*, 4e *boek*, 30 Junij 1672.

en den 30en Junij had hij 20 stukken geschut tot bewapening van de verschillende posten. De stad Amsterdam heeft hem verder van alles voorzien; zoo zond de regering van die stad hem den 14en Julij nog 12 achtponders, den 2en Augustus 9 metalen veldstukjes, den 4en Augustus 10 ijzeren stukken; terwijl den 23en Julij, 6 veldstukken en den 6en Augustus 2 twaalfponders naar het slot Abcoude (1) werden gezonden.

De geheele bewapening van Muiden en van de onderhoorige posten heeft bestaan uit 38 twaalf-, acht en zesponders en 21 veldstukken; terwijl uit Amsterdam kruid, lood, lont, kogels, handgranaten, palissaden, busschieters, konstapels, arbeiders, gravers, timmerlieden voor al die posten en daarenboven levensmiddelen voor het slot Abcoude zijn verstrekt geworden (2).

In Weesp was een magazijn waaruit de posten aan den Hinderdam, aan de Geinbrug en ook later de Uitermeersche-Schans voorzien werden (3).

Uitleggers. — De posten, van Muiden tot de Nieuwerbrug ontleenden eene groote sterkte aan de uitleggers en gewapende vaartuigen, welke op alle rivieren en vaarten geplaatst en met geschut gewapend werden. Om zich een juist denkbeeld te kunnen maken van het verdedigings-vermogen van dit gedeelte der waterlinie, is het noodig dat wij vermelden waar die vaartuigen geplaatst en hoe zij gewapend en bemand waren.

---

(1) *Groot Memoriaal, en Stads Missiven,* 4e en 5e *boek*, op die datums.

(2) De groote diensten, welke Amsterdam in die zorgvolle dagen aan het vaderland bewezen heeft, door te voorzien in de behoeften van dit gedeelte der linie, mogen wel in herinnering worden gebragt; het is waar, indien de vijand meester van eene dezer posten was geworden, dan stond hij voor de laatste verdedigingswerken vóór die van Amsterdam, maar die werken waren geducht, zoo als later zal blijken, en Amsterdam had dus veel minder belang bij Muiden enz., als Rotterdam, Gouda, Leyden en 's Gravenhage bij het behouden der andere posten. De hulp, door Amsterdam verleend, veroorzaakte groote uitgaven en dat in eenen tijd toen die stad zoo vele kosten aan hare eigene verdediging moest besteden. Herhaalde malen drong de regering van die stad bij de Staten van Holland aan op betaling der voorschotten en weigerde zelfs meermalen aan prins Maurits hem verder hulp te verleenen, om daardoor de Staten tot de betaling te dwingen. Nimmer deed zij dit, als de nood dringende was, ja, hoewel zij den 28en Julij aan hare gedeputeerden te 's Gravenhage schreef, dat zij «t'ende gelt ende t'ende credit syn» zonden zij echter prins Maurits den 4en Augustus weder de verlangde benoodigdheden, daar zij «het terug ontvangen wilde wagen, liever als het gevaer dat het land er by lyden soude.»

Hoewel de regering der stad den 19en Julij ƒ 150,000 van 's lands penningen ingehouden had, was zij den 15en October weder ƒ 191,411.18 in voorschot.

(3) Over het magazijn te Muiden was een Aldert Konings, kapitein der busschieters, als commies gesteld; hij werd in het laatst van October ter verantwoording wegens ontrouw in zijn beheer, naar Amsterdam opontboden. Ten gevolge van de vele bezigheden van prins Maurits, schijnt het toezigt over het beheer van het geld en van de magazijnen veel te wenschen overgelaten te hebben.

De Zuiderzee en het Y boden den vijand de gelegenheid aan om uit de overheerde gewesten Amsterdam aan de zeezijde aan te vallen, en het was dus van het grootste belang, dat die stad ook aan die zijde beschermd werd. Daarom gaven de Staten van Holland aan hunne afgevaardigden bij de Staten-Generaal den 18en Junij last om bij H. H. M. te bewerken dat 12 snaauwen en 4 jachten of andere kleine vaartuigen uit de vloot naar Pampus (den mond van het Y) zouden gezonden worden. Aan dit verzoek werd voldaan en den 25en daaraanvolgende zond de admiraal de Ruyter, uit 's lands vloot bij Westkapelle, 2 fregatten en 9 jachten naar Texel om van daar naar Pampus te zeilen (1); en den 28en werd ook het schip de admiraal Tromp op het Pampus geplaatst (2).

Om aan den vijand te beletten dat hij zijne troepen in vaartuigen naar het een of ander punt van de waterlinie, waarachter het leger zich teruggetrokken had, overbragt, werden op alle belangrijke vaarten, weteringen, enz. gewapende vaartuigen geplaatst, en, daar men op de half voltooide werken weinig vertrouwen kon stellen, zoo plaatste men bij de meest belangrijke posten vaartuigen met zwaar geschut gewapend.

In de Bijlevelt zoo wel als in de Mijdrecht waren twee uitleggers geplaatst. Die in de Mijdrecht waren met 40 koppen bemand en werden in September met kanon bewapend; een van die twee uitleggers lag aan den Uithoorn (3).

In October werden nog 2 uitleggers naar de Kromme-Mijdrecht en den 1en November nog 2 naar den Uithoorn gezonden. Volgens eenen staat, welke in het archief van Amsterdam gevonden wordt (4), rekende men voor de posten tusschen de Goejan-Verwelle-sluis, den Uithoorn en den Amstel noodig te hebben de volgende uitleggers:

2 in de Wiericken.
2 in den Rijn bij Nieuwerbrug.
3 in de Mije, achter Nieuwkoop en Noorden.
1 aan de Claas-dollen.
1 in Hein-Oomen-vaart bij den watermolen.

---

(1) Brief van den admiraal de Ruyter aan de Staten van Holland 25 Junij 1672. Het waren de fregatten Bommel en Popkensburg, de adviesjachten de Triton, d'Eenhoorn, de Katt, Eghmont, de Liefde, de Mossel, de Haes en de Vaendrigh.

(2) *Groot Memoriaal.*

(3) De kapiteins van deze beide uitleggers, Jacob en Cornelis Jelmerse Kock, werden door de regering van Amsterdam ontslagen en vervangen door de straatvaarders Huybert Geel en Jan Evertse, omdat zij de boeren uitplunderden en den schout van Willis doodgeschoten hadden. Een voorbeeld van de slechte krijgstucht in die dagen.

(4) Deze staat is opgemaakt in de maand October 1672. De stad Amsterdam zond al deze en de later vermelde uitleggers. De graaf van Koningsmarck verzocht, namens den prins van Oranje, dat de embrasures van de uitleggers wat hooger gemaakt zouden worden om over de dammen te kunnen schieten.

1 in het Bijleveld.
2 in de Geuse-sloot.

Te zamen 12 uitleggers.

Uit eenen brief van de regering van Amsterdam, van den 23^{en} November, aan den graaf van Koningsmarck blijkt voorts, dat zij na den 10^{en} November nog gezonden hebben de volgende uitleggers:

1 Tjalk of „plattluis, kunnende roeijen" gewapend met 6 drieponders en 2 drievierde-ponders en bemand met 26 koppen, geplaatst aan de Roode-paal bij den Uithoorn.

1 dito gewapend met 3 drieponders en bemand met 26 koppen, geplaatst bij den Voetangel aan de Bullewijk.

1 groot pontschip, gewapend met 6 zesponders en 4 drieponders en bemand met 41 koppen, bij Ouderkerk.

5 utrechtsche vrachtschuiten, elk gewapend met 3 donderbussen en 13 snaphanen, en bemand met 16 koppen, en geplaatst:

1 aan de Hoeft (hoeve) omtrent het Pannenhuys bij de Groene Jonker in de Cromme-Mijdrecht.

1 in de Ka-wetering, achter Nieuwkoop in de Mijdrecht, bij het Woerdensche-Verlaat.

1 in de Mijdrecht bij de „heer van Niecoops-Coy".

1 in de Mijdrecht, „omtrent de Moijehuyse",

de plaats der 5e was niet bekend.

Daarenboven waren er nog beschikbaar:

3 pont-scheepjes, elk gewapend met 4 gotelingen à 4 pond, en bemand met 19 man.

1 drijvende batterij met 2 twaalfponders en 6 drieponders en bemand met 30 koppen,

En werden er nog gereed gemaakt 2 pont-scheepjes, wijd 14 voet, 1 turfpontje en 6 groenlandsche sloepen (1).

V.

HET IN-VERDEDIGBAREN-STAAT-STELLEN VAN AMSTERDAM.

Voor dat de vijand de stelling van het Nederlandsche leger achter de rivier de IJssel bedreigde, had de schrandere staatsman Johan de Witt reeds het oog gevestigd op Amsterdam, als het laatste reduit, waarin men zich tegen den vijand zou kunnen en moeten verdedigen.

In zijnen brief van den 9^{en} Junij 1672 schreef hij aan van Beverningh (2): „mijne (consideratien) in 't particulier gaen daer-

(1) *Stads Missiven*, 5^{e} *boek*, 23 November 1672. *Groot Memoriaal*, 21 November 1672, enz.
(2) De Jonge, *Verhandelingen* enz., II, bladz. 435.

henen, dat by sooverre, 't gunt Godt verhoede, den vyandt Nimwegen comt te emporteren, off andersins aldaer door te breecken, wij *sedem imperii* behooren te figeren binnen Amstelredam, aldaer nevens de staetsgewyse vergaederinge van H. H. M. ende H. E. G. M, met subalterne collegien daeraen dependerende, alle het voorraet van canon, waepenen, enz. te brengen, ende uyt die plaetse, als het harte, alle de leden, soo veel mogelyck, hulpe ende secours toe te brengen, ende onder Godes genaede den vyandt het landt tot de uytterste man toe met eene Batavische constantie te disputeren". Merkwaardige woorden, die wel in herinnering mogen worden gebragt, bij het beoordeelen van de handelingen van den staatsman, die weinig tijds daarna beschuldigd werd van zijn vaderland aan den vijand te hebben verkocht!

Amsterdam was zoo als van Beverningh aan den raadpensionaris schreef" bykans onnemelyck indien sy niet en vervalt door wanordre off flauwhartigheyt" (1). Die stad was het reduit van eene waterlinie, met welke zij een afzonderlijk geheel uitmaakte, en onwinbaar te achten, omdat die linie bestond uit eene aaneenschakeling van polders, welke men ten allen tijde met water kon overdekken, waardoor alle toegangen naar het reduit, met uitzondering van die over eenige smalle dijken en wegen, werden afgesneden, terwijl het aan de andere zijde door het IJ en de Zuiderzee omgeven, tegen elken aanval van den vijand door onze dappere zeelieden kon beschermd worden.

Behalve in de inundatien en de werken, welke het reduit omringden, vond het zijne kracht ter verdediging in de vele hulpmiddelen over welke men binnen Amsterdam beschikken kon (2), maar vooral in den voorbeeldigen geest, welke hare regenten en ingezetenen bezielde, op het gevaarlijkste oogenblik toen men in de republiek reeds alles verloren waande.

Met gouden letters, staat in de geschiedenis van het jaar 1672 het schitterend voorbeeld van vaderlandsliefde opgeteekend, dat Amsterdam in de benardste dagen van den strijd gaf, een voorbeeld dat, wanneer men de bijzonderheden daarvan nagaat, tegen den ongunstigen indruk opweegt, zoo al niet dien geheel uitwischt, welken zoo vele daden van zwakheid, lafhartigheid en verraad, in de eerste maanden van het jaar 1672 gepleegd, noodwendig hebben moeten achterlaten.

Amsterdam, ter vergadering van de Staten van Holland en West-Vriesland vertegenwoordigd door den beroemden Koenraad

---

(1) Brief van van Beverningh van den 10en Junij 1672. De Jonge, *Verhandelingen* enz., II, bladz. 436.

(2) Amsterdam had toenmaals het toppunt van welvaart bereikt. De menigte scheepstimmerwerven, op welke toen voor bijna geheel Europa werd gebouwd, de vele houtzaagmolens, smederijen en andere ambachten, dit alles leverde die vele hulpmiddelen, welke men elders te vergeefs zou gezocht hebben.

van Beuningen, den pensionaris Cornelis Hop, en de burgemeesters Nicolaas Tulp en Gillis Valckenier, ondersteund door de afgevaardigden van de steden Alkmaar en Hoorn, had in die vergadering met mannelijke taal den voorslag tot eene onderwerping aan de fransche heerschappij getracht te verhoeden (1), en toen de Staten vermeenden aan die taal geen gehoor te moeten geven, werd er reeds binnen de muren van Amsterdam met ijver gearbeid om zich ter verdediging voor te bereiden, met het voornemen in Amsterdam den vijand het onafhankelijk bestaan van Nederland tot het uiterste te betwisten.

De maatregelen, welke tot het in verdedigbaren staat brengen van Amsterdam in 1672 zijn genomen geworden, behooren tot de geschiedenis van de verdediging van Nederland, en het stilzwijgen daaromtrent mag vooral in dit werk niet worden bewaard.

De kennis van die maatregelen zal daarenboven het bewijs geven, dat hetgeen Amsterdam in 1672 tot redding van het vaderland heeft bijgedragen nooit naar waarde is geschat geworden, en zij zal ons tevens in staat stellen te beoordeelen wat de hoofd-

(1) Men leze hierover het belangrijk artikel van Mr. J. van Lennep «*Eene vergadering der Staten van Holland in* 1672,» in *Holland, Almanak voor* 1849. Dat Amsterdam woord hield en zich belangrijke opofferingen getroost heeft om de onafhankelijkheid van het vaderland te helpen bewaren, blijkt genoegzaam uit de volgende uittreksels uit de rekeningen van ontvangsten en uitgaven der stad Amsterdam over 1672 en 1673.

Rekening 1672.

Ontvangst	f	3,827,623-13- 4

Uitgaaf.

Artillerie, aan diverse personen en incoopen van amonitie, schoonmaken van geweer, met hetgeen daeraen dependeren	-	249.957- 5- 4
Aan de krijgsraed tot vervallinge haere onkosten . . .	-	12,000- »- »
Aan de krijgsraed tot betaling van uyttreckende burgers .	-	25,218- »- »
Aen Syn hoogheyt Willem Henric prince van Orange wegens resolutie van de vroedschap tot een vereering voor de blijde incomst van gemelte Syne Hoogheit als Stadhouder voor de eerste mael in dese stad (*a*)	-	30,000- »- »
Aen diversche personen ende leverantien van materialen, arbeitsloonen, gages en andere geleverde en verdiende aen de fortificatien soo binnen als buyten om de stad, ende tot defentie derselver fortificatien	-	123,868-11-12
Aen de waertgelders ten dienste van de lande aangenomen	-	79,876- 7- »
Aen de soldaten ten dienste deser stede in den jare 1672, extraordinaris aengenomen	-	45,710-16-12
Aen de matroosen aengenomen tot bewaering van posten buiten om de stad voor 't winter saisoen	-	28,773-12- »

(*a*) Deze post was bij raadsbesluit van den 14[en] Augustus toegestaan «te rescontreren (vermits de jegenwoordige schaersheyd van stads cassa) jegens de schuld van syn Heere vader hoog loffeliker memorie.» De prins schijnt die verrekening niet aangenaam gevonden te hebben want den 5[en] September daaraanvolgende besloot de raad slechts *f* 14000 te verrekenen als een jaar rente van eene schuld van *f* 400.000 en *f* 16000 in geld te betalen.

stad van Nederland ook thans nog, als de nood het vereischt, voor het vaderland zou kunnen zijn (1).

Aen diverse personen ten dienste van 't gemeene land tot het fortificeren en bewaren van steden, Muyden, Weesp ende andere buytenposten	*f*	324,482-14- »

Rekening 1673.

Ontvangst	*f*	5,839,434-15- 8

Uitgaaf.

Aen diverse personen voor incoop van amonitie, schoonmaken van 't geweer ende hetgeen daeraan dependeren.	-	121,224- 8- 4
Aen de krijgsraed deser stede tot vervallinge hare onkosten	-	31,000- »- »
Aen de uytgetrocken burgers	-	29,732- 8- »
Aen diversche personen, over leverantie van materialen, arbeitslooneu, gages en andere gelevert en verdiend, aen de fortificatien, soo binnen als buiten om de stad, ende tot defentie derselver fortificatie	-	80,858- 1- 4
Aen diverse personen ten dienste van 't gemeene landt en het fortifieren ende bewaren van de steden Muyden, Weesp ende andere buitenposten.	-	958,002-19- 8
NB. Deze laatste post was voor het jaar 1674	-	266,470-18- 2

(1) Na het jaar 1672 is Amsterdam en zijne waterlinie ook nog in staat van verdediging gebragt, als:

In het jaar 1787 tijdens den inval der Pruissen in Nederland; doch toen werd zulks zeer gebrekkig uitgevoerd. Het is bekend dat het de Pruissen niet verhinderd heeft binnen Amsterdam te komen;

in 1793 toen de Franschen Nederland met eenen inval bedreigden is, op last van den burgemeester van Amsterdam, een onderzoek gedaan naar de wijze op welke des noodig van die linie zou kunnen worden gebruik gemaakt; doch aan de voorstellen welke dien ten gevolge zijn gedaan is geen gevolg gegeven;

in 1799 toen de Engelschen en Russen eene landing in Noord-Holland deden, werd den 31^{en} Augustus door den luitenant-generaal Daendels aan den toenmaligen luitenant-kolonel Krayenhoff, kommandant der brigade bataafsche ingenieurs te Velde, de taak opgedragen om Amsterdam in staat van verdediging te stellen. Men heeft toen alleen gebruik gemaakt van de middelen tot verdediging van de stad aan den IJkant en van de landstreek tusschen het IJ en het Haarlemmer-meer (*a*);

in 1805 toen de russische en pruissische legers ons land van de oostzijde met eenen inval bedreigden, werd met het in verdedigbaren staat brengen van de geheele waterlinie in September een begin gemaakt, welke werkzaamheden echter in December daaraanvolgende weder werden gestaakt;

in 1806 toen men beducht was voor eene landing der Engelschen gaf koning Lodewijk bevel, de werken die in het vorige jaar waren gestaakt geworden te voltooijen;

in 1809 zijn de bevelen tot het in verdedigbaren staat brengen van de geheele waterlinie door den toenmaligen minister van oorlog Krayenhoff gegeven en de daartoe noodige werken den 17^{en} Februarij 1810 begonnen en den 27^{en} daaraanvolgende weder gestaakt geworden (*b*).

(*a*) Belangrijke bijzonderheden hieromtrent zijn te vinden in het Xe Hoofdstuk van de *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der bataafsche Republiek in* 1799, door den luitenant-generaal baron Krayenhoff zelven beschreven.

(*b*) Belangrijke bijzonderheden hieromtrent zijn vermeld in het werk: *Bijdragen tot de Vaderlandsche Geschiedenis van de belangrijke jaren* 1809 *en* 1810 van den luitenant-generaal baron Krayenhoff.

Van de waterlinie, thans bekend onder den naam van de Amsterdamsche waterlinie, vereenigden zich de inundatien aan den linkervleugel met die welke om en bij Muiden waren gesteld, en dus met het gedeelte der Hollandsche waterlinie, waarover, zooals hiervoren is opgemerkt, de zorg aan de regering van Amsterdam was opgedragen.

De beteekenis van Amsterdam, ten aanzien van de verdediging van dat gedeelte der Hollandsche waterlinie in 1672, was dus zeer groot en de maatregelen tot verdediging, welke door de regering toen zijn genomen geworden, hebben zich dus niet alleen bepaald tot het in verdedigbaren staat brengen der stad. Deze opmerking wordt vooral daarom gemaakt, omdat men met regt zou kunnen beweren, dat in 1672 de Amsterdamsche waterlinie tot redding van het vaderland niets heeft bijgedragen, daar toch de vijand niet heeft getracht die linie door te breken, en men door dat beweren aanleiding zou kunnen geven tot eene minder juiste gevolgtrekking, namelijk deze, dat de verpligting, welke het vaderland aan de hoofdstad in die dagen heeft gehad, niet zoo groot zou zijn geweest, als wij meenen.

Tot de beschrijving van de Amsterdamsche waterlinie overgaande zullen wij in de volgende bladzijden eenige bijzonderheden mededeelen, omtrent:

A. De linie en hare inundatien.
B. De verdedigingswerken buiten de stad Amsterdam.
C. De verdedigingswerken van de stad Amsterdam.
D. De uitleggers.

A. *De linie en hare inundatien.*

De Amsterdamsche waterlinie werd gevormd door het onderwater-stellen van de polders, gelegen tusschen de stad Amsterdam en het Diem, de Gaasp, het Gein, de Holendrecht en den Amstel, tusschen den Amstel, de Schinkel en het Haarlemmermeer en in den Sloter-Ban tusschen de Schinkel en het IJ.

Wanneer men in aanmerking neemt dat de gemiddelde laagste stand van het water in de Zuiderzee bij Muiden — 0,675 el AP, de eb in het IJ bij Spaarndam — 0,26 AP en het gewoon zomerboezempeil in Rijnland — 0,655 AP is, en de hierboven bedoelde polders op weinige na allen meer dan 1 el onder AP zijn gelegen, dan behoeft men niet te twijfelen aan de mogelijkheid om in een zeer korten tijd eene inundatie te stellen, die Amsterdam ontoegankelijk maakt.

In het jaar 1672 moge het verschil van de waterstanden van de Zuiderzee en het IJ met de hoogten, op welke de polders gelegen waren, eenigzins minder voordeelig zijn geweest dan het

thans is (1), zeker is het dat men door inundatien toen reeds Amsterdam in eenen zeer korten tijd in geduchten staat van tegenweer kon stellen.

De inundatien van de Amsterdamsche waterlinie, welke zich aan den linkervleugel vereenigden met die om en bij de stad Muiden, waren overigens, door een gedeelte van de Holendrecht en den Amstel, van die van de Hollandsche waterlinie afgescheiden.

Tot het stellen van de inundatien kon worden gebruik gemaakt, zoowel van het zoute water uit de Zuiderzee, als van het zoete water uit Rijnland: omdat, zooals wij reeds deden opmerken, de landen van de Amsterdamsche waterlinie allen lager gelegen waren dan de waterstand in de Zuiderzee bij eb of in den boezem van Rijnland. Uit onderscheidene stukken uit het archief van de stad Amsterdam is ons gebleken, dat men niet zeker schijnt te zijn geweest, de inundatien om die stad op eene voldoende wijze door het water uit Rijnland te kunnen stellen.

Telkens drong hare regering er op aan, dat het water in den boezem van Rijnland zou worden opgezet; zelfs bedreigde die regering de Staten van Holland, dat, wanneer aan haar verzoek niet werd voldaan, zij het water in dien boezem door het openen der sluizen te Halfweg Amsterdam en Haarlem, en te Spaarndam, en dus door het inlaten van zout water zou opzetten. Het is dus hoogstwaarschijnlijk, dat de waterstand in dien boezem in 1672 niet hoog genoeg was, om de bedoelde inundatien uitsluitend met zoet water te kunnen stellen, en dat om die reden, de inundatien voor het grootste gedeelte met het water uit de Zuiderzee zijn gesteld geworden.

In het begin zijn de landen, gelegen in den Sloter-Ban, ten westen van de stad of van den Veendijk, de scheiding tusschen Rijnland en Amstelland, alleen met zoet water bedekt geworden. Later werd overal het zout door het zoet water vervangen.

Daar het ons niet mogelijk is eenige opgaven van de waterstanden in de Zuiderzee en het IJ en van de hoogte der landen om Amsterdam, in het jaar 1672, mede te deelen, zijn in het volgende tafeltje de opgaven vermeld, die ons door waarnemingen van latere tijden zijn bekend geworden.

---

(1) Op bladz. 19 noot (1) is opgemerkt, dat het zomerpeil in Rijnland in 1746, — 0.863 AP. en in 1843, — 0.655 AP. was.

In 1746 was dus de waterstand in den boezem van Rijnland 0,208 el lager dan bij bijna 100 jaren later is waargenomen. Naar aanleiding van hetgeen daaromtrent reeds hiervoor is medegedeeld mag men het voor zeker houden, dat in 1672 de waterstand in den boezem van Rijnland nog lager was dan in 1746 en om die reden ook, dat het verschil tusschen den waterstand in den boezem van Rijnland en de hoogte van de landen rondom Amsterdam in 1672 veel minder is geweest dan het thans is.

	Gemiddelde waterstand ten opzigte van AP.	Gemiddelde hoogte der lande ten opzigte van AP.	Zomerpeil ten opzigte van AP.
		In ned. ellen.	
Zuiderzee bij Muiden. Gemiddeld laagste stand.	— 0,675		
Zuiderzee bij Muiden. Gemiddeld hoogste stand.	+ 0,740	»	»
Zuiderzee bij Muiden. Gemiddeld gemiddelde stand.	— 0,071		
Diemerpolder.	»	— 1,18	— 1,51
Diemer of Watergraafsmeer.	»	— 3,55 à - 4,74	— 4,84
Over-Amstelpolder.	»	— 1,50	— 1,80
Groote-Duivendrechtschepolder. ten noorden.	»	— 1,45	— 1,75
Groote-Duivendrechtschepolder. ten Zuiden.	»	— 1,15	— 1,44
Kleine-Duivendrechtschepolder.	»	— 1,20	— 1,50
Venserpolder.	»	— 1,35	— 1,70
Bijlmer Meer.	»	— 2,00 à - 3.00	— 3,65
West-Bijlmerpolder.	»	— 1,36	— 1,66
Oost-Bijlmerpolder.	»	— 1,40	— 1,70
Gein- en Gaasperpolder.	»	— 1,35	— 1,65
Broekerpolder of Broekerzijderpolder.	»	— 1,10	— 1,57
Holendrechterpolder.	»	— 1,30	— 1,45
BinnendijkscheBuitenveldschepold.	»	— 1,35	— 1,50
Buitendijksche » »	»	— 0,60 à - 0,65	— 0,90
Gecombineerde Sloter- Binnen- en Middelveldschepolders.	»	»	— 1,50
Bovenwegspolder.	»	— 0,95	»
Spierings-Hoornpolder.	»	— 1,30	»
Sloterdijker-Meer.	»	»	— 5,24
Bovenkerkerpolder.	»	— 4,40	— 4,61
Het IJ bij Spaarndam. bij eb.	— 0,26	»	»
Het IJ bij Spaarndam. bij vloed.	+ 0,16	»	»
Hoogheemraadschap van Rijnland. gewoon winter boezempeil.	— 0,392	»	»
Hoogheemraadschap van Rijnland. gewoon zomerboezempeil.	— 0,655	»	»
Hoogheemraadschap van Amstelland. Amstelboezempeil.	— 0,15	»	»
Hoogheemraadschap van Amstelland. Laagste boezempeil.	— 0,58	»	»
Zoogenaamde Stads Lydelyke peil.	— 0,16	»	»

Het besluit tot het stellen van de inundatien van de Amsterdamsche waterlinie is door den Raad van Amsterdam, den 14en Junij, genomen op het vernemen van de tijding, dat de vijand in de Betuwe was doorgebroken. Weinige uren vroeger had de Raad bepaald, dat, tot het stellen der inundatien, alles gereed gemaakt,

en dat in overleg met de regering van Gouda (1), het water in den boezem van Rijnland zoo hoog mogelijk opgehouden zou worden, tot het nemen van welke maatregelen men waarschijnlijk was overgegaan na het ontvangen van het berigt dat de franschen den Rijn waren overgetrokken; men mag dit ten minste onderstellen, omdat de regering van Amsterdam den 11en Junij, toen zij door de gecommitteerden van de Staten van Holland, met het inlaten van het water belast, was uitgenoodigd, de inundatien om die stad te stellen, besloot daaraan niet te voldoen, maar aan hare gedeputeerden bij die Staten te doen schrijven dat zij oordeelde „'t selve te prematuer te sijn" en dat „de burgemeester en de raed in cas de voorz. resolutie onaengesien de protestatie van deze stad daer jegens gedaen egter wierde ter executie gestelt, sig genoodsaeckt (zouden) vinden 't selve door andere middelen, soo sy dan best te rade soude werden, te moeten weren en verhinderen."

Nadat het besluit van den 13en Junij was genomen geworden, werd dan ook zonder eenig bezwaar, den volgenden dag, door den Raad tot de uitvoering van de bevelen, vervat in de resolutie van de Staten van Holland van den 13en Junij betrekkelijk het inlaten van het water, besloten (2) en de zorg daarover opgedragen aan de heeren Nicolaas Pancras, Cornelis van Vlooswijk, heer van Vlooswijk, Mr. Andries de Graeff, Nicolaas van Loon en Johan Hudde.

Reeds spoedig zag men dat de waterstand in den boezem van Rijnland te laag was, want het inundatie-water dat in de polders was gesteld geworden, door het openen der sluizen te Amsterdam en het uitnemen der deuren van de IJpesloter-sluis, werd door de boeren, die den Veendijk of Amstelveenschen-weg doorstaken, op het Haarlemmermeer, waarin het water ongeveer 1½ voet lager stond, afgetapt.

Het berigt, dat daaromtrent door de commissarissen, belast met het stellen der inundatien, werd uitgebragt, was oorzaak dat de Raad den 16en Junij een, weinige uren vroeger verworpen, voorstel van den burgermeester aannam en bepaalde dat het stellen van de inundatie aan de westzijde van de stad zou worden uitgesteld tot dat het water in den boezem van Rijnland hooger zou zijn opgezet.

In dat besluit werd duidelijk vermeld, dat, wanneer het niet na-

(1) De regering van Gouda kon, door de sluizen aldaar, het water in den boezem van Rijnland opzetten; zoo als vroeger reeds is vermeld liet die regering eerst den 19en Junij de sluizen openen.

(2) In het bedoeld besluit van den raad van Amsterdam leest men: «in conformité van deselve (*res. Staten van Holland* 13 Junij 1672) het water universeel soo aen de oost-sy als west-sy van dese stad in te laten, dog daervan alvoren de goede gemeente, om haer voor schade te hoeden, door publicatie te doen waerschouwen.»

komen van de bevelen van de Staten nadeelige gevolgen mogt hebben, zulks niet aan den Raad der stad Amsterdam zou kunnen geweten worden, daar men aan die bevelen niet kon voldoen, zoo lang het water in den boezem van Rijnland of in het Haarlemmermeer niet hooger wierd opgezet.

Het vertrek van het leger uit Utrecht en het naderen der Franschen deed dit besluit den 19en daaraanvolgende weder wijzigen. Dien dag werd bevolen het water zoo spoedig mogelijk in te laten en de polderkaden door te steken; terwijl er bij de Staten op zou worden aangedrongen dat de sluizen te Halfweg Amsterdam en Haarlem (1) en te Spaarndam wierden geopend om daardoor het zoutewater in het Haarlemmermeer te laten, hetgeen evenwel niet is behoeven te geschieden omdat de sluizen te Gouda dienzelfden dag waren geopend geworden, en den 20en besloot de raad den zeedijk bij Jaaphannes, de Diemer- en Bijlmer-meerdijken, de beide Amsteldijken en den Veendijk (2) door te steken en met het toezigt over de uitvoering daarvan te belasten:

aan den zeedijk, mr. Andries de Graeff en Johan Corver,

aan den dijk van het Diemermeer (3) aan de oostzijde, Cornelis Graafland en mr. Vincent van Bronckhorst,

aan dien zelfden dijk aan de westzijde, Nicolaas van Capelle en Joan Huydecoper heer van Maarsseveen,

aan den dijk op den linkeroever van den Amstel, Leonard Ranssen en mr. Cornelis Roch,

aan den Bylmermeerdijk, dr. Joan ten Grootenhuys en Jacob van Neck Jacobsz., en

aan den Veendijk, Nicolaas Pancras en Nicolaas van Loon;

terwijl aan mr. Jacob Boreel en Nicolaas Witsen de taak werd opgedragen den toegang langs den Amstel door het inheijen van palissaden te versperren.

Den 26en daaraanvolgende werden de Sloter- en de Haarlemmerweg doorgestoken, om de inundatie in de Slotenpolders te stellen, welke inundatie zich aan die zijde niet verder dan de Middelveldsche en Oostdorperpolders heeft uitgestrekt.

---

(1) De sluizen te Halfweg waren reeds den 10en Mei door balken toegestempeld. Men had dit gedaan om het water in het Haarlemmermeer te houden en om tevens te beletten dat het zoute water bij vloed in dat meer zou worden gelaten.

(2) De in den Veendijk door de boeren gemaakte doorsnijdingen waren den 16en weder gedigt geworden. Die dijk is, gedurende den tijd dat de inundatien zijn gesteld geweest, dikwijls geopend en weder gedigt geworden, naarmate het al of niet noodig was, het inundatie-water op het Haarlemmermeer af te tappen. Om die reden schijnt men ook later te hebben voorgesteld in dien dijk eene sluis te doen maken, waartegen de stad Haarlem zich verzette. Die sluis is toen ook niet gebouwd geworden.

(3) Het verzoek van de ingezetenen van de Diemer- en Bijlmermeeren, om hunne polders alleen dras te houden, werd afgewezen.

Dat de voorschrevene inundatien zeer spoedig zijn gesteld geweest, blijkt daaruit;

dat den 23en Junij de kruidmakers aan den Heiligenweg te kennen gaven, dat indien het water nog hooger wierd opgezet zij het in hunne molens zouden krijgen (1); dat den 26en Junij het water in de polders zelfs zoo hoog stond dat men besloot de sluizen in de stad bij hoog water gesloten te houden, het water in het Haarlemmermeer niet hooger dan het peil der inundatien op te zetten; dat drie dagen daarna gelast werd de deuren van de IJpersloter-sluis weder in te hangen, en de doorsnijding in den zeedijk bij Jaaphannes tot boven hoogwater te digten en dat er een voorstel van den ingenieur Dumont aangenomen werd, om te bepalen, dat de polders tot geen hooger peil zouden worden geïnundeerd dan noodig was, om de sloten en wegen niet meer te kunnen onderscheiden en om te zorgen dat het boezemwater hoog opgezet bleef, ten einde zich van dat water in tijd van nood te bedienen.

Men schijnt veel moeite gehad te hebben om het inundatiewater op een voldoend peil te houden; dan was er te weinig water op de landen, dan moest men dat water weder aftappen. Zoo werd den 2en Julij gelast, te zorgen, dat de landen slechts dras bleven en de opvolging van de bepaling, dat de sloten en wegen niet moesten onderscheiden kunnen worden, nogmaals aanbevolen, terwijl den 22en daaraanvolgende bevolen werd, de sluizen bij laag water open te zetten, door de watermolens het overtollige water uit de polders te doen malen, de doorsnijdingen in de kaden te digten en het gat in den zeedijk bij Jaaphannes met stevig paal en heiwerk te beschoeijen (2).

De regering van Amsterdam liet geen middelen onbeproefd, ten einde de inundatie, welke met zout water was gesteld, door zoet water te doen vervangen, maar daartoe werd het water in den boezem van Rijnland niet hoog genoeg opgezet (3). Herhaalde malen bragt die regering daarover klagten in bij den prins van Oranje en bij de Staten, en zij verzocht zelfs, bij brief van den 30en Julij aan hare gedeputeerden te 's Gravenhage, aan de Staten te doen kennen; dat, indien de regering van Gouda niet besluiten wilde door de sluizen binnen de stad (4) eene voldoende hoeveelheid

---

(1) Ten gevolge van die klagten werd het overtollige water door den Veendijk op het Haarlemmermeer afgetapt.

(2) Den 14en Augustus 1672, werd door den raad besloten het gat in den zeedijk bij Jaaphannes zoodanig te voorzien, dat het tegen het winter-water bestand zou zijn.

(3) Den 5en Julij stond het Rijnlandsch boezemwater weder 1½ voet beneden het peil der inundatien om Amsterdam.

(4) Het is reeds vermeld, hoe ongaarne de regering van Gouda besloot de sluizen binnen de stad te openen. Uit het voorschrevene blijkt, dat hoewel die sluizen den 19en Junij geopend waren, zij toch zeer nalatig is

water in den boezem van Rijnland te brengen, zij genoodzaakt zou zijn den Veendijk door te steken, de sluizen te Halfweg te doen openen en op die wijze het Haarlemmermeer met zout water te doen volzetten, en toen aan haar verzoek voldaan werd en het water door de sluizen te Gouda werd ingelaten, drong zij er bij de Staten op aan, dat in de sluizen bij Spaarndam ebbe deuren zouden worden gemaakt om daardoor te beletten, dat het water uit den boezem van Rijnland te veel afliep.

Eerst in het najaar, toen er menigvuldige regens vielen, kon het zoute water van de landen gelaten, de boezems uitgemalen en dat zoute water door regenwater vervangen worden. Later toen de Franschen in September den Lekdijk doorgestoken hadden, moesten zelfs de sluizen van Rijnland en Amstelland worden geöpend, om het Lekwater te loozen, dat alle boezems hoog had opgezet (1).

B. *Verdedigingswerken buiten de stad Amsterdam.*

De wegen en dijken, welke door de beschreven inundatie den toegang gaven tot de stad Amsterdam, waren:

1°. de zeedijk naar Muiden,

2°. de oostelijke en westelijke Diemermeer-dijken (de weg langs de trekvaart naar Muiden, en de weg door het dorp Diemen naar den Zeedijk gaven toegang tot de Diemermeer-dijken),

3°. de wegen langs den Amstel,

4°. de Sloter-weg en de Amstel-Veensche-weg,

5°. de weg langs de trekvaart naar Haarlem,

6°. de Haarlemmer-zeedijk.

De wegen en dijken, onder 1, 2 en 3 vermeld, werden den 20en Junij en de Sloterweg, en die onder 5 en 6 vermeld den

---

geweest in het uitvoeren van de gegeven bevelen, om door het geopend *houden* der sluizen, eene voldoende hoeveelheid water in den boezem van Rijnland in te laten.

(1) De fransche bevelhebbers hebben door hunne handelingen bewezen zeer weinig kennis te hebben gehad van de gesteldheid van ons land en van de betrekkelijke hoogte der rivieren, boezems en polders.

Zoo deed Louvois den 12en Augustus aan Luxemburg het voorstel om de Lek bij Wijk-bij-Duurstede met zandzakken af te dammen en het Lekwater door den Ouden-Rijn naar Woerden en Leyden te voeren om daardoor laatstgemelde stad geheel te doen onder water zetten;

zoo liet Luxemburg in het laatst van September door 1200 boeren twee doorsnijdingen in den Lekdijk, eene bij de Vaart en eene andere een half uur meer benedenwaarts maken, om daardoor het geheele land te verdrinken en het water 6 voet hoog binnen Leyden te stellen, niet wetende dat dit water door al de waterloopen van Rijnland op de Zuiderzee of op de Noordzee ontlast kon worden.

In Holland, dat toch reeds over zulk eene groote oppervlakte onder water stond, veroorzaakte dit weinig schade, want het overtollige water kon op de Zuiderzee worden afgetapt, terwijl zeer spoedig de waterstand in de Lek zoo laag werd dat het water niet meer door de gemaakte opening naar binnen stroomde.

26en van die maand doorgestoken, gelijk vroeger is vermeld: terwijl den 21en Junij bevel is gegeven gepalissadeerde werken achter die doorsnijdingen te maken.

Wij zijn in staat gesteld, omtrent die werken (1) de volgende bijzonderheden te doen kennen.

Post bij Jaaphannes. — Deze post diende tot verdediging van den zeedijk naar Muiden. Zij lag bij Jaaphannes, tusschen de herberg in dat gehucht en de IJpersloter-sluis op 10 el van de sluis verwijderd, bestond uit twee borstweringen loodregt op den dijk, ongeveer 120 el van elkander verwijderd, ingerigt elke borstwering voor 4 stukken, en door twee borstweringen langs den dijk, ingerigt voor geweervuur, met elkander vereenigd. Deze post was met twee wachthuizen voorzien en langs de borstweringen, loodregt op den dijk, gepalissadeerd.

Post aan het Nieuwe-Diep. — Deze post was gelegd achter de doorsnijding in- en loodregt op den ringdijk van het Diemermeer bij het Nieuwe-Diep, en bestond uit eene face, ingerigt voor 4 stukken, welke door smalle bostweringen vereenigd was met eene meer achterwaarts gelegene borstwering over den dijk. Binnen den post waren twee wachthuizen gebouwd.

Post bij den Omval. — Deze sloot den weg over dienzelfden ringdijk bij den Amstel af, en bestond uit eene borstwering, ingerigt voor 5 stukken, van welke er 3 den ringdijk en de overige den Amsteldijk en den Amstel moesten bestrijken, en was door twee lange zijden met eene achtergelegene borstwering vereenigd.

Binnen dezen post stond de eerste-watermolen, en voor den post waren de ringsloot en ringdijk tot in het Diemermeer door palissaden afgesloten. Om het doordringen van den vijand te beletten, wanneer dit werk zou zijn vermeesterd, was op den Amsteldijk, aan de Schulp-brug, eene travers gemaakt, welke met 3 stukken bewapend werd.

Post op den Linker-Amsteldijk. — Deze post gelegen over den Omval, achter de doorsnijding in den Amsteldijk, bestond uit eene borstwering, eenigzins schuins op den dijk, ter lengte van 120 à 130 el (2), aangelegd, ingerigt voor 5 stukken, vereenigd met eene op 30 el daar achter gelegene borstwering, welke bij den Amsteldijk was gelegd in den vorm van een half bastion, dat met eene lange face vereenigd werd met eene borstwering over den dijk, en die weder langs den Amstel aan de eerstvermelde borstwering aansloot.

---

(1) De plans van die werken berusten in het archief van de stad Amsterdam. In 1674 zijn de werken opgemeten en in teekening gebragt, door den gezworen landmeter Cornelis Koel.

(2) Deze borstwering was zoo lang gemaakt, omdat de dijk, die daar eene gebogen of kromme rigting had, anders niet zou zijn te bestrijken geweest.

Behalve langs de zijden en de meest achterwaarts gelegene borstwering, was dit werk met eene gracht omringd.

De Amsteldijk werd door 5 stukken verdedigd, en in het werk waren 2 wachthuizen gebouwd.

Post aan den Overtoom. — Deze post verdedigde de Sloter- en Amstelveensche wegen, en lag bij de herberg *Oud-Place-Royal.*

Dit werk had eenen zeer onregelmatigen vorm. Twee borstweringen ter lengte van 50 à 60 el, met 6 stukken op den weg naar Amstelveen, en ter lengte van 20 el met 5 stukken op den Sloterweg en den Schinkel, waren vereenigd door een bastion, aan hetwelk den linkerflank ontbrak, en achter dit front lag, op 50 el afstands, eene borstwering met uitspringende hoeken, en aan beide zijden met dat front vereenigd. Binnen den post stond, behalve de herberg *Oud-Place-Royal* en eene hoedenmakerij, ook nog een wachthuis, en het geheel was omgeven door eene gracht, welker water door eenen beer was afgescheiden van het water in Rijnlands boezem, en over de gracht was de gemeenschap met den weg naar Amstelveen door eene ophaalbrug verzekerd.

Post buiten de Haarlemmer-poort (1).— Even buiten de Haarlemmerpoort lag bij een sluisje in den weg naar Haarlem een ravelijn, van hetwelk de regter face dien weg en de trekvaart bestreek en bij de sluis in den zeedijk was eene borstwering opgeworpen, welke den toegang langs dien dijk moest verdedigen en met het voormeld ravelijn door eene andere borstwering vereenigd was. Een en ander was met geschut bewapend.

Niet dadelijk zijn al deze werken op de zoo even vermelde wijze aangelegd. Zoo was den 27en Julij bepaald geworden, de borstwering bij de sluis in den zeedijk buiten de Haarlemmerpoort te verlengen om de beide bermen van dien dijk te kunnen bestrijken, het ravelijn buiten die poort te veranderen en het werk aan den Overtoom in den Schinkel uitteleggen; zoo werd ook den 5en Augustus daaraanvolgende, op voorstel van den ingenieur Bos, besloten al de posten van achteren te sluiten en in het begin van diezelfde maand bevel gegeven, de boomen op den Overtoomschen-weg en die aan de linker-zijde van den Amstel, alwaar de meeste buitenplaatsen waren, om te hakken enz. Intusschen waren alle voormelde posten den 3en September voltooid en bezet door troepen uit Amsterdam. De grootste hadden elk eene bezetting van 200 man noodig.

Omtrent het bezetten van die werken wordt vermeld dat de kolonel Sweers, die over een regiment matrozen het bevel voerde, den 6en Februarij 1673 gelast werd, den post bij Jaaphannes met 100

(1) Aan Halfweg Amsterdam en Haarlem, was ook een post gelegd. Deze behoorde evenwel niet tot de Amsterdamsche waterlinie, en was bezet door gewapende burgers uit Haarlem.

en de overige vier buitenposten elk met 50 man te voorzien en 300 man tot afslossing beschikbaar te houden: terwijl twee dagen later de majoor Bicker werd gelast de posten om Amsterdam elk met 300 man te doen bezetten, met welke posten waarschijnlijk zullen zijn bedoeld de ravelijns en de posten buiten de poorten van de stad.

Het bevel over het werk aan den Overtoom was in Augustus 1672 aan den kapitein Lambert Witsen en dat over de fortificatien aan den Amstel aan den kapitein Gerard Tack opgedragen.

De bewapening van die posten geschiedde met acht- en twaalf ponders en, hoewel de post aan den Overtoom eerst met halve kartouwen (1) is bewapend geweest, heeft men die later tegen ijzeren twaalfponders verwisseld, omdat men bevreesd was, dat, wanneer die post vermeesterd mogt worden, het zware geschut verloren zou moeten gaan.

C. *Verdedigingswerken van de stad Amsterdam.*

Het reduit van de Amsterdamsche waterlinie was de stad zelve; zij was omringd met eenen bemuurden hoofdwal met 26 holle bastions, van welke de flanken nagenoeg loodregt op de courtinen stonden terwijl de bekleedingsmuur, boven den aarden wal, als borstweringsmuur was opgetrokken. In den bemuurden hoofdwal waren twee kazematten gebouwd, ééne tuschen de bastions 3 en 4 (2), om den toegang langs den Diemermeer-weg, en de tweede bij bastion 13 om de wetering te kunnen bestrijken. Bij de Haarlemmerpoort waren breede aarden bermen vóór de muren van de bastions 26 en 27 tot den flankhoek van bastion 24; buiten die poort lag een vervallen ravelijn en de geheele hoofdwal was omringd door eene breede gracht (3).

Door den ingenieur Paen was reeds vroeger een ontwerp tot verbetering der fortificatien van Amsterdam gemaakt. Waarschijnlijk was het met voornemen dat ontwerp te doen uitvoeren, dat in de maand April 1672 door de regering der stad aan de Staten van

---

(1) Halve-kartouwen waren 24-ponders, en werden geladen met 10 pond kruid.

Heele-kartouwen waren 48 ponders, en werden geladen met 16 pond kruid.

(2) Het bastion aan het IJ, aan de Oostzijde der stad, was N°. 1, dat aan de Westzijde der stad bij het IJ, N°. 26.

(3) Bij de laatste uitlegging der stad waren er 14 nieuwe bastions gemaakt van de werf der admiraliteit tot de leydsche-poort; het eerste der nieuwe bastions had eenen muur dik 6½ voet, maar in de volgende waren deze muren met ontlastingsgewelven gebouwd, bij de eerst gemaakte bastions diep 6 voet bij de latere 14 voet, omdat de reeds gemaakte te zwak bevonden werden. Deze muren waren op palen gebouwd met eene rij damplanken aan de grachtzijde; de aarden wallen van de bastions rustten op 44, de courtine op 47 bogen, de bastions hadden eenen omtrek van 55 roeden, de courtinen waren even lang. Zie Wagenaar. *Beschrijving Amsterdam*, I, pag. 48 en volgende. *Commelin* id. pag. 241 en volgende.

Holland de hulp van dien of van eenen anderen ingenieur werd verzocht, welk verzoek later dikwijls moest worden herhaald, maar waaraan, uithoofde van het groot gebrek aan ingenieurs, niet eerder is kunnen worden voldaan, dan in de maand Junij toen de ingenieur Dumont naar Amsterdam gezonden werd (1).

Met ijver werd er gearbeid om de stad en de linie in verdedigbaren staat te brengen en reeds den 11en Junij waren de daartoe benoemde commissarissen der stads fortificatiewerken belast geworden met het doen maken van de buitenposten en met het onderzoek omtrent het, tot verdediging doen inrigten van het Pesthuis buiten de Leydschepoort: den 20en Junij werden zij gemagtigd tot het afbreken van de bruggen, gebouwen en molens, daar waar die voor de verdediging hinderlijk konden zijn (2), terwijl men den vorigen dag bevelen had gegeven de borstweringsmuren van den hoofdwal van achteren met aarde aan te vullen (3), de noodige oorlogsbehoeften op de wallen te brengen en zelfs de magtiging verleende om, in overleg met de burgermeesters, van het kanon, tot wering van den vijand, wanneer dit noodig mogt zijn, gebruik te maken.

Alle officieren, ambtenaren, enz. werden gelast die commissarissen in alles te gehoorzamen.

Zoodra de ingenieur Dumont te Amsterdam was aangekomen, werden op zijnen raad twee nog onvoltooide bastions opgemaakt, in elk bastion twee wachthuizen gebouwd, schanskorven op de wallen geplaatst, en het gat, de Bullebaksluis, tusschen de Raam- en Zaagmolenpoort, gevuld, doorsnijdingen in den Sloterweg, den Haarlemmermeer-weg, en in den Hoogen-Haarlemmer- of zeedijk gemaakt, de fausse braye (lagen of onderwal) op de bermen van de bas-

---

(1) Dumont is dezelfde ingenieur waarvan melding is gemaakt op bladz. 65 noot (1). Den 16en Junij verzocht de regering nogmaals om eenen bekwamen ingenieur daar de vijand «het op Amsterdam gemunt had», en bij res. van dien dag werd Jacob Bos tot stads-ingenieur benoemd. De opzigter over de gravers en aardewerkers was Adriaan Dorstman.

Tot commissarissen der fortificatien waren den 13en Mei benoemd, Mr. Lambert Reynst regerend burgermeester, Gerard Hasselaer hoofd-officier en Cornelis Backer schepen, den 11en Junij daaraanvolgende nog Mr. Jacob Boreel en Johannes Hudde, en 2 dagen later nog de oud-burgermeester Mr. Andries de Graeff.

(2) Tegen het afbreken van de huizen, molens enz., buiten de poorten, werden vele klagten ingediend, ten gevolge waarvan den 16en Julij door den raad van de stad besloten werd de werkzaamheden uit te stellen, tot dat men den prins van Oranje daarover zou hebben geraadpleegd. Dit geschiedde bij de komst van Z. H. te Amsterdam en dien ten gevolge is aan die bevelen geen gevolg gegeven.

(3) Door dit aanvullen stortte later een muur van eene der bastions tusschen de Muider- en Leydschepoort in de gracht; dit gat werd door eenen muur van zeewier en aarde gedigt, terwijl men vermeld vindt dat den 20en Maart 1673 de last werd gegeven, de muren van de bastions 1 en 2 en van de courtine 1—2, tegen het uitspatten te verzekeren.

tions bij de Haarlemmer- en het ravelijn buiten de Leydschepoort opgemaakt, het ravelijn buiten eerstgemelde poort veranderd, op de groote brug over den Amstel eene borstwering ten gebruike voor de infanterie gemaakt, ter wederzijden van die brug eene batterij van vier stukken opgeworpen, al het geschut op het Tunen liggende en aan particulieren behoorende, en het hout uit de stadsgrachten, binnen de stad gebragt, enz.

De werken aan den hoofdwal van de Haarlemmer- tot de Leydschepoort waren den 30en Augustus en de anderen kort daarna voltooid.

Het besluit van den 11en Julij om al de boomen buiten de stad om te hakken werd den 4en en 6en Augustus in zooverre gewijzigd dat dit zou behoeven te geschieden voor zooveel die boomen stonden op de wegen welke de toegangen waren tot de buitenposten.

Door de gestelde inundatien en door de genomene maatregelen tot verbetering van de verdedigingsmiddelen kon dus Amsterdam en hare waterlinie gerekend worden te zijn gebragt in eenen geduchten staat van tegenweer.

Bezetting. — In het begin van de maand April 1672 bestond de bezetting van Amsterdam uit schutterij, verdeeld in vijf regimenten te zamen 54 kompagnien, elke kompagnie 100 man sterk (1).

De kolonels werden gelast de manschappen te oefenen; ten einde wanneer het noodig mogt zijn $\frac{1}{4}$ of $\frac{1}{5}$ gedeelte daarvan naar de grenzen te kunnen zenden, en meerdere bekwame manschappen, uit de nieuwe uitlegging der stad, bij de schutterij aan te nemen.

Op den 17en April, (2) waren er 7 kompagnien Schutterij, elke kompagnie 142 man sterk, onder de bevelen van de kapiteins Jacob van der Wayen, Dirck Tulp, (oud schepen), Isaack Oyens, Jacob de Graeff, (regerend schepen), Jan Geelvinck, Frederick Berewout, (commissaris van de huwelijks zaken) en Dirck van Oudshoorn heer van Westerdijkshorn, gereed om te vertrekken.

Twee van die kompagnien werden in Mei naar Geertruidenberg en twee andere in het begin van Junij naar Heusden gezonden.

---

(1) *Res. Vroedschap Amsterdam* 7en April 1672.

Die vijf regimenten waren het oranje, geele, blaauwe, witte en groene regiment. Over de vijf regimenten waren 2 kolonels, Cornelis Geelvink en Dr. Roetersz Ernst gesteld.

De schutters waren niet allen geschikt om dienst te doen, want de kolonels werden gemagtigd, om «eenige impotente schutters van togten en wachten te mogen excuseren.»

Het witte regiment was den 6en Januarij 1673, verdeeld in 10 kompagnien en sterk 1599 ordinaire schutters.
602 vermogende nieuwe schutters.
en 623 onvermogende » »
te zamen 2824 man.

De luitenant-kolonel was Dirck Tulp.

(2) Brief Reg. van Amsterdam, aan de Gecommitteerde Raden 17en April 1672.

Spoedig daarna verzocht de regering van Amsterdam, dat die troepen terug mogten worden gezonden, daar zij welligt zeer spoedig voor de verdediging der stad zouden moeten worden gebruikt en men ook bevreesd was voor oproer, wanneer zij niet terug kwamen; daarbij kwam dat de betaling der uitgetrokken schutters zwaar drukte op de te huis geblevenen. Zij kwamen eerst na den 16en Junij terug.

De bezetting werd, ten gevolge van eene resolutie van den raad van den 11en Junij, nog vermeerderd met 3 kompagnien voetvolk. Over eene van die kompagnien zou het bevel worden opgedragen aan eenen zekeren kapitein Schultz „die ook goede kennisse van het ingenieursschap heeft” (1) en men besloot het getal kompagnien schutters eerst met 3 en den 2en Julij nog met datzelfde getal te vermeerderen; het alzoo te brengen op 60 (2), waarvan er 6 iederen nacht tot het betrekken der wachten werden bestemd. Voorts werden er nog volgens raadsbesluit van den 20en Junij, 400 busschieters en 2000 waardgelders, (de laatsten tegen 10 stuivers soldij daags) (3), aangenomen, welke werving den 16en Julij voltallig was.

De regering verzocht intusschen herhaalde malen, door hare gedeputeerden te 's Gravenhage, de hulp van infanterie en kavallerie: (4) zoo verzochten zij den 21en Junij, nadat de kolonel van Beveren

---

(1) Brief regering van Amsterdam aan de gedeputeerden der stad te 's Gravenhage 13 Junij 1672.

(2) De schutterij werd toen verdeeld in 6 regimenten. Het 6de regiment was het purperen.

(3) Daar de waardgelders veel kostbaarder dan de gewone soldaten waren, werd er door de regering besloten hun de gewone soldij aan te bieden, welk aanbod (22 Julij) door 2 kompagnien werd aangenomen, later (4 Augustus) werden alle waardgelders «t'welk voor het meerendeel braaf volck is, die hier geseten sijn» gesteld op die soldij: ten gevolge waarvan eene kompagnie die daarin niet wilde toestemmen werd ontslagen. De regering van Amsterdam stelde pogingen in het werk om die waardgelders ten koste van het gemeene land te brengen, daar de betaling van de soldijen groote sommen beliep. Zij schreven daarover aan den prins van Oranje en verzochten hem dat hij zou bewerken dat de waardgelders in 2 regimenten geformeerd en te Amsterdam in bezetting bleven en, wanneer dit gelukte, openlijk bekend te maken, dat dit met zijn goedvinden was geschied: daar men anders de magistraten welligt van verraad zou beschuldigen. Brief regering Amsterdam aan den prins van Oranje 21 Augustus 1672.

Hoe onregtvaardig het volk toen de meest vaderlandslievende mannen van verraad beschuldigde, kan blijken uit hetgeen de regering van Amsterdam, den 8en September 1672 aan den prins van Oranje schreef en waarbij zij verzocht dat de prins een manifest aan het volk zou bekend maken: «dat uwe «hoocheyt hem hout voor een eerlyck man, ter goeder naem en faem staende «ende die sich in syn emplooy altyt soodanigh heeft gedragen» !

De man voor wien deze verklaring moest worden gevraagd, was onzen grooten zeeheld Michiel Adriaansz. de Ruyter.

(4) Den 16en Junij schreef de regering aan hare gedeputeerden te 's Gravenhage: «Enfin dat wy ons hier in de grootste perplexiteyt bevinden van de werelt werden wy niet met een merckelyck aental militie en een goede commandant op 't spoedighste voorsien.»

in Amsterdam gekomen was, 2 regimenten infanterie en 2 kompagnien kavallerie, omdat van Beveren gezegd had, dat de bezetting, slechts uit drie kompagnien militie bestaande, veel te zwak was, dat de buitenposten niet door burgers, maar door soldaten bezet moesten worden, en dat op sommige van die posten 200 soldaten noodig waren.

Behalve de voorschrevene troepen waren er nog 2 kompagnien vrijwillige ruiters onder de bevelen van de kapiteins Hendrick Hooft de jonge, en Jan van Vlooswijck, en eene kompagnie vrijwilligers, infanterie onder bevel van Pieter Lankeur, Gerard van Santen en Joris Backer, sterk 56 muskettiers en 28 piekeniers opgerigt, als mede eenige troepen welke uit Naarden, Steenwijk, enz. teruggetrokken waren, die evenwel den 30en Junij naar Muiden werden gezonden. Op verzoek van de regering was aan de kolonels Stockheim en Jorman, die nieuwe regimenten moesten werven, den 27en Junij, en aan den kolonel Tilani den 30en van die maand, Amsterdam als loopplaats aangewezen, maar zoodra de kompagnien voltallig waren, vertrokken zij naar Muiden, enz. en het regiment Jorman werd later naar Groningen gezonden (1). Op den 8en Julij bestond de bezetting van Amsterdam uit de volgende troepen als:

60	kompagnien	schutters sterk	10,000 man
14	〃	soldaten 〃	2,200 〃
4	〃	kavallerie (waaronder de twee vrijwillige kompagnien 〃van de jonkheid van de stad〃) .	260 〃
		te zamen	12,460 man (2).

Later is echter dat getal verminderd geworden daar de regering tot bezuiniging besloot, den 23en Augustus de kompagnien waardgelders van 150 op 100 man, en in November 3 kompagnien soldaten van 200 op 160 en 10 andere, van 100 op 80 man terug te brengen: daarentegen werd het den 14en November met 600, den 28en December met dat zelfde getal en den 29en December met 1200 matrozen vermeerderd.

Het bevel over de bezetting was door de Staten van Holland bij hare resolutie van den 19en Junij, niettegenstaande de regering van Amsterdam daartoe den veldmaarschalk Wirtz had voorgesteld, opgedragen aan den kolonel van Beveren, die den 23en Junij door

(1) Dit regiment was den 4en Augustus nog ongewapend en daar het naar Groningen moest vertrekken zoo besloot de regering van Amsterdam dien dag, op verzoek van en «uit respect voor» den prins van Oranje het te voorzien van wapens uit het magazijn der stad. Daartoe werden verstrekt 800 musketten en snaphanen met de forquetstokken, 848 bandeliers, 4 hellebaarden, 2000 kogels en nog 50 pond lont, kruid, enz.

(2) Brief regering Amsterdam aan den prins van Oranje 8 Julij 1672.

de regering in die betrekking als kommandant van de burgerij en militie der stad bevestigd werd (1).

Tot zijne hulp werden er 3 adjudanten-majoors op eene bezoldiging van *f* 50 's maands benoemd, en de raad stelde kort daarna (27en Junij) de kolonels Stockheim en Jorman en den overste Trampe tot onder-kommandanten aan.

Door den laatstvermelden maatregel ontstond, wegens de gelijkheid in rang, tusschen den kommandant en de onder-kommandanten naijver, ten gevolge waarvan de kolonel van Beveren door de Staten van Holland den 13en Julij gelast werd, zijn kommandement te Geertruidenberg weder te aanvaarden, terwijl de prins van Oranje werd uitgenoodigd, eenen bekwamen officier als kommandant naar Amsterdam te zenden.

Aan het verzoek van de regering, om den luitenant-generaal van Welderen daartoe te bestemmen, is niet voldaan, ten minste wij hebben niet gevonden dat daarna een bevelhebber over Amsterdam is aangesteld geworden. In het laatst van December toen men bevreesd werd voor eenen aanval van de Franschen, werd de admiraal de Ruyter belast met de verdediging van Amsterdam aan de waterzijde.

De regering van Amsterdam heeft met hare militie en schutters dikwijls de bedreigde punten bijgestaan, en nimmer verzocht prins Maurits van Nassau hulp of zij werd hem dadelijk gezonden, zoo als dit later dikwijls zal blijken. Van de nieuw aangeworven regimenten waren somtijds vele troepen binnen de stad, zoo als in de maand November, 800 soldaten van het regiment Polentz. Dit werd daardoor veroorzaakt, dat die wervingen meest in Duitschland geschiedden en die troepen met schepen naar Amsterdam werden overgebragt.

Bewapening. — De heeren Gerard Hasselaer en Cornelis Backer waren tot commissarissen van de artillerie benoemd; toen de eerstgenoemde den 28en Junij gekwetst was geworden, aan welke wonde hij later overleed (2), werden de heeren Hendrik Roeters en Cornelis Graafland den 29en Junij in zijne plaats benoemd, en Jan

---

(1) Den 25en Junij schreef de regering van Amsterdam «de Heer van Beveren vinden wy seer vigelant.»

(2) In eenen brief aan de gedeputeerden te 's Gravenhage geeft de regering van Amsterdam den 29en Junij op de volgende wijze kennis van het ongeluk dat den heer Hasselaer was overgekomen «'t welck sich soodanigh heeft toegedragen dat syn Ed. te nacht omtrent elf uur de ronde langs de wallen doende en komende op 't bolwerck by d' Uyterse-poort, aldaer een borger met syn roer heeft gestaen daar de heer Hasselaer soo naby avanceerde dat de tromp syn Ed. op of jegens de borst stont ende 't selve roer met syn wandelstock na omlaegh slaende, is het door ongeluck onvoorsiens afgegaen en is de cogel ter syden by de heup dwars doorgegaen en is also miserabel gequest geworden, kermende seer van pyn en werdt niet buyten gevaer te syn geoordeelt.»

Hendrik Tinn (of Tim) den 4en Julij tot luitenant van de artillerie aangesteld.

De bewapening van eene stad van 26 fronten en de buitenposten, vorderde een groot aantal stukken geschut. Dat de voorraad van geschut in die stad groot is geweest blijkt daaruit, dat ten gevolge van den weinigen voorraad welke in het magazijn van de provincie Holland voorhanden was (1) de stad geen ander geschut had kunnen krijgen dan „2 lange mortieren van d'invensie van prins Maurits" 6 acht en veertig-, 6 zes en dertig- en 6 vier en twintig ponders, welke voorraad den 13en Julij was verzonden geworden.

Toen het leger van de IJssel opgebroken was, waren er uit dat leger 18 groote metalen stukken, 36 metalen vier en twintig ponders en 12 dito veldstukken van driepond met affuiten en toebehooren naar Amsterdam gezonden, en deze zijn ook tot de bewapening van die stad gebruikt geworden.

Later leende de stad van de admiraliteit van Amsterdam voor de uitrusting van de uitleggers, 8 ijzeren twaalf-, 2 dito acht-, 6 dito zes- en 34 dito drieponders.

De wijze op welke de stad bewapend, en het juiste aantal der stukken dat op de wallen geplaatst is geworden, is ons niet bekend geworden (2).

Wel vinden wij vermeld, dat de kolonel van Beveren den 8en Julij eene inspectie over de bewapening met de commissarissen der artillerie en den luitenant Tinn deed en dat daarop werd gelast; het bastion naast de Haarlemmerpoort met 11 stukken te wapenen en op de courtine tusschen dit bastion en die poort eene batterij van 8 stukken te maken om den Haarlemmerweg te verdedigen, aan de andere zijde der poort eene batterij van 4 stukken, den zeedijk bestrijkende, en nog eene van 2 stukken en op de regter face van bastion 23 eene van 4 stukken te plaatsen; het bastion 15 met 12 en de courtine 14—15 met 8 stukken te wapenen; aan beide zijden der Amstelbrug eene batterij, elk van 4 stukken, waarvan 2, zes en dertigponders te maken en aan het IJ bij het Stads-Teerhuis (oostzijde der stad) 2 à 3 zware stukken te plaatsen; zoodat er dus nog 60 stukken bij de reeds geplaatsten zijn gevoegd.

Na eene op den 12en Augustus gehouden inspectie, maakten de kolonel Tilani, de ingenieur Bos en de luitenant der artillerie

---

(1) Den 7en Julij schreven de gedeputeerden te 's Gravenhage, dat er geen mortieren naar Amsterdam konden worden gezonden, daar deze niet meer voorhanden waren in het magazijn te Delft, ook waren er geene affuiten, de prins zelf moest zich vân rolpaarden bedienen.

(2) Uit eene verzameling van *Meest originele brieven rakende het plan der fortificatien der stad Amsterdam*, berustende in het archief van die stad *kas* 5 *lade* 5, hebben wij de bijzonderheden betreffende de bewapening, bezetting, enz. ontleend.

Thinn eene bewapeningstaat op, waarin zij in het algemeen voorstelden de facen der bastions met 3, de flanken met 2 à 3 en de courtinen met 3 à 4 stukken te bewapenen; dit voorstel, waardoor de bewapening van den hoofdwal op 346 stukken zou zijn gebragt, werd niet dadelijk aangenomen. De staat werd gewijzigd en de uitvoering uitgesteld (1).

Omtrent het maken der schietgaten en borstweringen lezen wij, dat op de hoofdpunten de schietgaten uit vlechtwerk en verder met zoden moesten worden opgezet, de schietgaten voor achtenveertig ponders, van binnen 3 en voor ligter geschut 2 ½ voet wijd moesten zijn, en dat de borstweringsdikte, dáár waar men met geschut zou kunnen worden aangevallen, op 12 à 14 voet was bepaald geworden.

In het magazijn der stad Amsterdam, moeten allerlei soort van oorlogsbehoeften ruim voorhanden zijn geweest; want daaruit werd de linie van Muiden tot Ouderkerk, ja zelfs dikwijls den Uithoorn en het Woerdensche-Verlaat voorzien. Tot den 1en Januarij 1673 was uit Amsterdam naar die buitenposten en naar Groningen gezonden: 34 zware en 21 ligte stukken geschut, 104,000 pond buskruid, 2088 snaphanen en musketten, 600 handgranaten, verder geweer- pistool- en karabijn-kogels, palissaden (13000), hellebaarden, bandeliers enz., (2) en den 9en Augustus werden aan de nog ongewapende soldaten van de militie in Amsterdam wapens uit het stadsmagazijn verstrekt.

Het kruid dat op de molens op den Heiligenweg of Overtoom bij Amsterdam en te Purmerende gemaakt werd, was ter beschikking van de regering van die stad (3). Deze molens konden 78,000 ponden elke week maken. Den 8en Junij had de regering van Amster-

---

(1) Bij de aanmerkingen van de regering op dien bewapeningsstaat, wordt aan het slot het volgende gelezen: «by 't werck van Thye dient mede een heer gecommitteerd die het oppergesagh daer hebbe ende dagelyxe resolutien, de aerdewerckers betreffende bekent syn, anders het lasteren ende schelden ende vloecken van Jacob Bos geen eynde hebben al maecken men 't werk noch soo goet.»

(2) Den 20en Julij was er op het stadhuis een voorraad van: 7516 bandeliers, 2956 draagbanden, 2154 degens, 770 houwers, 500 muskettiers bandeliers, 129 patroontasschen en 1294 stormpieken.

Toen was de prijs van:

Musket schietende kogels van 24 in het pond.	f	5—10
Kromme houwers	-	2— 0
Pieken van 16 voet	-	3— 0
«Dueling» pieken à 11 voet.	-	2—10
Halve pieken » 10 »	-	2— 6
Forket-stokken	-	0— 5
Bandeliers dubbel gestikt	-	2— 6
Enkele bandeliers	-	1— 6
Verder wordt er nog vermeld «swarte wapens	-	12— 0

(3) Amsterdam had de beschikking over het grootste gedeelte kruid, dat in Holland gemaakt werd.

dam geen 100 pond kruid in voorraad en den 22en daaraanvolgende was de voorraad nog zoo gering, dat de regering niet in staat was de Staten van Holland met kruid bij te staan: zoodat men verpligt aan de kruidmakers, den volgenden dag, den last te geven aan niemand kruid te verkoopen en alles aan de regering van Amsterdam af te staan. Den 5en Julij werd een nieuw contract met de kruidmakers gesloten, waarbij bepaald werd, dat aan de regering van Amsterdam al het kruid, dat gedurende de eerste 6 weken gemaakt werd, tegen *f* 46 de 100 pond afgeleverd moest worden, en dat zij later geen kruid mogten verkoopen, voor dat zij het eerst aan die regering zouden aangeboden hebben. Den 14en Julij bestond de voorraad van kruid uit 188,047 pond en er waren, van den 26en Junij tot den 14en Julij, 51,550 ponden kruid aan de verschillende posten en magazijnen afgegeven. Den 5en Augustus ontving de admiraliteit 50,000 pond en den 9en Augustus kreeg de prins van Oranje de vrije beschikking over het kruid dat gedurende 14 dagen op de molens gemaakt werd.

Den 3en September werd weder een contract met de kruidmakers gesloten, waarbij zij 50,000 pond tegen *f* 40 de 100 pond aan de regering van Amsterdam verkochten, en zich verbonden om in eene maand 100,000 pond te leveren; de 100 pond kruid gerekend tegen 124 pond salpeter.

D. *Uitleggers.*

De verschillende toegangen tot de Amsterdamsche waterlinie werden, behalve door de aangelegde werken op de dijken en wegen, nog verdedigd door een groot aantal gewapende vaartuigen.

Reeds den 20en Junij 1672 werd Hans Bontemantel door de regering van Amsterdam gelast, te zorgen dat er bekwame schepen tot verdediging van de toegangen der stad, op den Amstel onder het bevel van de kapiteins Jacob en Cornelis Jelmersz. Koek, Harmen Bours en Jacob Sybrandsz. Smit (1) gelegd zouden worden, en den 24en Junij besloot men te huren „een bequame katt sonder ooren deselve te doen monteren met omtrent 36 mannen en 8 à 10 stukken" om den dijk en het water bij Jaaphannes te verdedigen, welk vaartuig waarschijnlijk buitendijks is gelegd geworden. Twee gewapende vaartuigen werden bij den Omval geplaatst, waarvan een in Julij naar het Nieuwe-Diep bij Jaaphannes gezonden werd.

De ingenieur Bos had den 5en Augustus voorgesteld, nog te plaatsen de volgende uitleggers; 2 in het Nieuwe Diep, 1 in het midden van dat water en 1 in de ringsloot van het Diemer-

(1) De schriftelijke last van de regering van Amsterdam aan H. Bontemantel berust in de rijke verzameling handschriften van Jhr. Beeldsnijder van Voshol te Utrecht.

meer 3 in den Amstel, 1 voorbij den Omval bij het molentje om den bogt van den Amstel te bestrijken, 1 aan het Kalfje en 1 bij Ouderkerk; de beide laatsten met het doel om het overtrekken van het kleine- en van het groote-Loopveld te verhinderen, en 1 in den Schinkel bij het huis te Vraegh om den Sloterweg te bestrijken. De raad belastte nog dienzelfden dag Nicolaas Witsen met het uitrusten van eene drijvende batterij op vlotschuiten (1), en toen de prins van Oranje in het begin van Augustus eenige vaarten, tusschen den Uithoorn en Ouderkerk, op den Amstel uitkomende, had laten versperren en de regering van Amsterdam op het verzoek van Z. H. besloten had, de uitleggers van den Omval daar henen te zenden, besloot zij den 9[en] Augustus nog meer vlotschuiten en andere vaartuigen te wapenen en deze bij den Omval en op andere plaatsen te leggen.

Dien ten gevolge werd in October 1 drijvende batterij en 1 pontschip, in November 1 tjalk, 1 snopschuit en 1 uitlegger, op den Amstel geplaatst, en in die maand, toen de Franschen in de Ronde-Veenen twee dorpen afbrandden, werden nog vele gewapende schepen en 1 drijvende batterij gereed gemaakt, zoodat alle vaarten, op Amsterdam uitkomende, voldoende verdedigd werden.

VI.

STRIJDKRACHTEN VAN LODEWIJK XIV.

Nadat het fransche leger den Rijn was overgaan trok het, zoo als wij dit reeds in het eerste gedeelte deden opmerken, in onderscheidene afdeelingen voort, vermeesterde vele vestingen en steden in Gelderland, Noord-Braband en Overijssel, waarna een groot gedeelte van dat leger, op aanraden van Louvois tegen de meening van Turenne, (2) Luxemburg en de andere fransche generaals, gebruikt werd tot het bezetten van de veroverde vestingen en plaatsen. Deze versnippering van strijdkrachten was zeker eenen grooten misslag; maar al had Lodewijk over eene grootere magt kunnen beschikken om daarmede te beproeven in het hart des lands binnen te dringen, hij zou daarvan weinig partij hebben kunnen trekken tegen de sterke stelling, waarachter het nederlandsche

(1) De vlotschuiten of drijvende batterijen hadden aan de eene zijde eene borstwering van planken, bestand tegen eenen geweerkogel.

(2) Turenne schreef den 9[en] Julij uit het leger voor Nijmegen aan Louvois: «A l'égard de la situation du pays, je crois qu'il faudrait raser beaucoup de places de l'Issel, n'en garder qu'une sur le Rhin, au-dessus du fort de Schenk, c'est à dire de chaque côté du Rhin, et bien conserver Arnhem, Schenk, Nimègue et Grave, et les forts de Saint-André et de Voorn.» Later drong hij aan op het slechten van Tiel.

leger tot bescherming van de provincie Holland stond: daar toch het ontwikkelen van groote strijdkrachten dáár niet kon baten.

Om zoo juist mogelijk eene berekening te maken van de strijdkrachten van Lodewijk in de laatste helft van het jaar 1672, zullen wij opgeven:

1°. de troepen die tot het bezetten van de veroverde provincien zijn gebruikt geworden,

2°. de troepen die behoorden tot het leger dat onder Lodewijk voor 's Hertogenbosch werd bijeengebragt, die welke behoorden tot de twee afdeelingen waarin dat leger vervolgens is verdeeld geworden, en die waaruit is zamengesteld het leger waarover het bevel aan Turenne werd opgedragen, en

3°. de troepen die in en om de stad Utrecht in de laatste maanden van 1672 gelegerd en dus bestemd waren om Holland gedurende den winter te vermeesteren.

In eenen staat welke de intendant-generaal van het fransche leger Robert den 20en September aan Louvois zond, worden opgegeven de troepen welke noodig waren tot het bezetten van de overheerde gewesten, gedurende den winter van 1672—1673.

Men kan aannemen dat die troepen toen in die gewesten zijn geweest, daar de getallen, in dien staat voorkomende, overeenkomen met andere opgaven welke gevonden worden in de brieven van Luxemburg en van Robert aan Lodewijk en Louvois.

Het blijkt ook niet uit den brief van Robert, met welken hij dien staat aan Louvois zond, dat er te weinig troepen waren om de plaatsen met de voorgestelde bezetting te voorzien; maar wel dat hij eene vermindering had voorgesteld van de bezetting van sommige plaatsen om daardoor meer troepen in den omtrek van Utrecht te kunnen vereenigen.

Hij stelt de volgende plaatsing der troepen voor:

In Gelderland en de Betuwe.

Nijmegen en het fort	48	kompn.	infanterie	2	kompn.	kavallerie
Schenkenschans	16	〃	〃	0	〃	〃
Arnhem.	32	〃	〃	2	〃	〃
Doesburg.	32	〃	〃	4	〃	〃
Zutphen.	32	〃	〃	4	〃	〃
Elburg	8	〃	〃	2	〃	〃
Harderwijk.	24	〃	〃	2	〃	〃
Tiel.	16	〃	〃	2	〃	〃
Bommel.	48	〃	〃	2	〃	〃
Voorn en St. Andries. .	16	〃	〃	0	〃	〃

Leerdam, Vianen, Asperen, Buren, Kuilenburg en de Over-Betuwe	64	komp^n.	infanterie	10	komp^n.	kavallerie.

In de provincie Utrecht en vooruit gelegen posten.

Utrecht	180	komp^n.	infanterie	40	komp^n.	kavallerie.
Naarden	32	〃	〃	1	〃	〃
Amersfoort	16	〃	〃	6	〃	〃
Wijk-bij-Duurstede ..	16	〃	〃	0	〃	〃
de Vaart	16	〃	〃	0	〃	〃
Woerden	32	〃	〃	2	〃	〃
Montfoort	32	〃	〃	2	〃	〃
IJsselstein	16	〃	〃	2	〃	〃
Verschillende posten .	32	〃	〃	2	〃	〃

In Overijssel.

Kampen	40	komp^n.	infanterie	3	komp^n.	kavallerie.

In de Vestingen aan den Rijn.

Rijnberk	48	komp^n.	infanterie	4	komp^n.	kavallerie.
Wezel	96	〃	〃	8	〃	〃
Rees en het fort ...	32	〃	〃	4	〃	〃

In Braband.

Grave	32	komp^n.	infanterie	12	komp^n.	kavallerie.
Crevecoeur	16	〃	〃	1	〃	〃
Te zamen ...	972	〃	〃	117	〃	〃

Wanneer men daarbij in aanmerking neemt:

dat in de plaatsen, die onder het bevel van Luxemburg stonden, den 7^{en} October de volgende bezettingen lagen (1);

In Utrecht . 9 bataillons in de stad, van een dezer bataillons waren 2 kompagnien in Woerden.

〃 〃 4 〃 in de voorsteden, van deze bataillons waren 3 kompagnien aan de Vaart, 1 kompagnie op het huis Gunterstein aan de Vecht, en 1 kompagnie bij Amersfoort.

(1) *Campagne de Hollande en* 1672 *contenant des lettres copié etc sur les originaux au dépôt de la guerre. La Haye. Pierre d'Hondt.* 1759. pag. 206.

In Woerden	2 bataillons		van het Regiment Picardie, 2 kompⁿ. Zwitsers en 1 eskadron kavallerie.
〃 Montfoort		70 man.	
〃 IJsselstein	2	〃	
〃 Naarden	3	〃	1 kompagnie Zwitsers.
〃 Harderwijk	2	〃	
〃 Elburg		60 man,	1 kompagnie Zwitsers, 1 kompagnie van het regᵗ. Bourgogne.
〃 Kampen	2 bataillons,		4 kompagnien Zwitsers.
〃 Zutphen	1	〃	1000 Ieren.
〃 Doesburg	1	〃	600 〃
〃 Wijk	1	〃	

Te zamen 27 bataillons, 1600 Ieren, 6 kompagnien Zwitsers en 1 kompagnie Bourgogners, welke magt gerekend werd, 31 bataillons (1) sterk te zijn,

dat in Utrecht 3 brigaden-kavallerie; die van Montclan (9 eskadrons), van Calvo (7 eskadrons) en van des Tourneaux (8 eskadrons) sterk te zamen 21 à 2200 man, in bezetting waren;

en dat bij deze magt nog zou behooren gevoegd te worden de 464 kompagnien infanterie en de kompagnien kavallerie, welke volgens de opgave van Robert noodig waren in de plaatsen welke niet in de laatstvermelde opgave voorkomen,

dan zou de geheele magt van het Fransche leger in de veroverde gewesten bestaan hebben uit: 60 bataillons infanterie en 140 kompagnien kavallerie, en een gedeelte van het regiment Bourgogne, sterk 500 man, dat onder bevel van Chamillij te Zwol in bezetting lag.

Wanneer men nu aanneemt dat een bataillon infanterie 600 en eene kompagnie kavallerie 30 man sterk waren, hetgeen, zoo als wij later zullen opmerken, waarschijnlijk het geval zal zijn geweest, dan zou het fransche leger in de veroverde gewesten, 36,500 man infanterie en 4200 man kavallerie, te zamen 40,700 man sterk zijn geweest.

---

(1) Eene kompagnie Zwitsers was zoo sterk als 4 kompagnien Franschen. De sterkten van de fransche regimenten waren zeer verschillend van elkander. Het grootste regiment (du Roi) was 100, de oude regimenten waren elk 70 kompagnien sterk. Verder waren er regimenten die uit 33 tot 16 kompagnien bestonden. De kompagnien franschen waren 50, de vreemde kompagnien tot 200 man sterk.

De regimenten kavallerie schijnen uit 1 of 2 eskadrons, elk eskadron uit 3 kompagnien, en elke kompagnie uit 30 man te hebben bestaan.

Als eenheid bij de zamenstelling scheen men te hebben aangenomen:

dat een bataillon uit 16 kompagnien, en elke kompagnie uit 50 man moest bestaan, en

dat de regimenten kavallerie uit 2, 3 of 4 eskadrons, elk eskadron uit 4 kompagnien, elke kompagnie uit 25 tot 50 man moest zijn zamengesteld. Daniel, *Histoire de la Milice française*. *Tom. II.*

Het leger dat Lodewijk voor 's Hertogenbosch bijeentrok was 40,000 man sterk (1), het was zamengesteld:

uit het leger van Chamillij dat, na het bezetten van Grave en het kasteel van Gennip, 7400 man sterk was (2),

uit het leger van Turenne, dat men mag rekenen dat na de geledene verliezen, vóór en na het bezetten van Nijmegen, niet sterker dan 14,000 man was,

uit het leger dat met Lodewijk uit Utrecht was vertrokken, dat dus 18 à 19,000 man sterk moet zijn geweest.

Den 27[en] Julij werd het beleg van 's Hertogenbosch opgebroken, waarna Chamillij bevel kreeg met de tot zijne legerafdeeling behoorende infanterie en nog 3 regimenten, welke laatsten te zamen 240 kompagnien sterk waren, en 4 regimenten kavallerie van 18 kompagnien, naar Maseyck en het land van Luik, te vertrekken; deze magt bestond dus waarschijnlijk uit 15,000 man infanterie en 700 man kavallerie, welke laatste later nog versterkt zou worden met de 4000 man, die onder den markies de Rochefort, den koning naar de grenzen van Frankrijk moesten geleiden.

De sterkte van de legerafdeeling van Chamillij vermeenen wij dus te mogen stellen op 15,000 man infanterie en 4,700 man kavallerie.

Lodewijk vertrok naar Frankrijk met een gedeelte van het „maison du Roi" de garde françaises en de Zwitsers, te zamen 7 à 8000 man, en Turenne met het overblijvende gedeelte van het leger van 's Hertogenbosch ruim 12,000 man (3), naar Bommel. Deze laatstvermelde troepen bleven onder Turenne tot dat hij een leger te Wezel zamentrok; toen werd een gedeelte onder het bevel van de Lorge gesteld en diende tot het bezetten der veroverde steden, een ander gedeelte tot versterking van het leger van Luxemburg gebruikt, en het overblijvende naar het leger, hetwelk te Wezel onder Turenne werd bijeengetrokken, gezonden.

Chamilly vond bij Maseyck de troepen welke daar door hem gelaten waren (4), versterkt door die welke met de Nancré den togt

---

(1) Sylvius blad. 353. Volgens Valckenier, 44,000 man. Zie ons eerste gedeelte, bladz. 79.

(2) De leger-afdeeling van Chamilly was den 15[en] Junij sterk 9000 man infanterie en 4000 man kavallerie; toen hij den 20[en] Junij order kreeg op te marcheren, liet hij 2000 man infanterie en 2000 man kavallerie in Maseyck en Tongeren achter. Na het bezetten van Grave en het huis te Gennip elk met een regiment, had hij zeker niet meer dan 5400 man infanterie en 2000 man kavallerie voor 's Hertogenbosch gebragt.

(3) Deze opgaaf wordt bevestigd in eenen brief van Wirtz aan de Staten van Holland, Julij 1672. Daarin meldt hij de sterkte van het fransche leger aldus: bij Wamel 5000 man, bij Bommel 4 à 5000 man, bij Leerdam 25 kompagnien infanterie en 1 kompagnie kavallerie.

(4) Zie bladz. 109 noot (2).

naar Aardenburg gemaakt hadden, zijnde 2600 man infanterie en 600 man kavallerie. Bij Maseyck waren dus, na de aankomst van Chamilly, 19,600 man infanterie en 7300 man kavallerie vereenigd.

Toen de bewegingen van het brandenburgsche-leger Lodewijk noodzaakten een leger aan den Beneden-Rijn bijeen te trekken, moest hij dit zamenstellen uit een gedeelte der troepen onder Turenne en uit die onder Chamilly in het limburgsche en luiksche geplaatst.

Den 23[en] Augustus gaf Lodewijk aan den markies de Rochefort (1) last, 4 regimenten infanterie en 6 brigaden kavallerie, sterk 5300 man, van het leger van Chamilly naar Wezel te zenden, naar welke plaats ook nog 4 bataillons infanterie van het leger van Luxemburg gezonden werden.

Al deze troepen werden, vereenigd met die welke uit de Betuwe en de verdere geldersche steden naar Wezel gezonden waren, onder het bevel van Turenne gesteld. Dit leger zal 11,000 man infanterie en 5300 kavallerie sterk zijn geweest (2).

De Lorge, die met het bevel over het leger in de Betuwe belast was geworden, kreeg 13 bataillons infanterie van het leger van Chamilly, ter vervanging van de troepen welke naar het leger van Turenne moesten vertrekken, en zond 8 bataillons infanterie van zijn leger naar dat van Luxemburg.

Ten gevolge van deze schikkingen had de Lorge, de bezettingen in de veroverde plaatsen niet mede gerekend, eene legerafdeeling van 8 bataillons infanterie en 1 brigade kavallerie bij Leerdam beschikbaar om op de meest bedreigde punten bijstand te kunnen verleenen.

Het legerkorps onder Duras, bij Tongeren en Maseyck, bleef slechts 2400 man infanterie en 2000 man kavallerie sterk, later werd het versterkt door eenige troepen uit Frankrijk, zooals hierna zal worden vermeld.

Toen Lodewijk den 10[en] Julij uit Zeist vertrok, liet hij, onder het bevel van Luxemburg, 13 bataillons kavallerie (3) in en bij Utrecht, achter.

Die troepen waren, zooals hiervoren is medegedeeld, versterkt

---

(1) Chamilly had wegens ziekte, om de baden te Aken te gebruiken, het leger verlaten. Het bevel was toen opgedragen aan den markies de Rochefort.

(2) Het leger van Turenne zou volgens:

Beaurain	12 à 15,000	
Valckenier	20,000	
Mignet, niet meer dan	16,000	
Onze berekening	16,300	man sterk zijn geweest.

(3) Brief van Louvois aan Le Tellier. *Recueil des lettres pour servir à l'histoire militaire de Louis XIV.* I, pag. 228, ook door den hoogleeraar Bosscha aangehaald, in zijn werk *Neerlands heldendaden te land.*

Bij deze kavallerie zal Louvois waarschijnlijk gerekend hebben die, welke in bezetting lagen in de andere veroverde plaatsen op den regteroever van den Rijn.

met 8 en verminderd met 4 bataillons infanterie, zoodat den 6en October de bezetting van Utrecht uit 13 en van Woerden, Montfoort en IJsselstein uit ruim 4 bataillons infanterie bestond. Zij werden daarna versterkt met 1 regiment infanterie en 1 brigade kavallerie en in het begin van November nog met 2 bataillons infanterie: zoodat den 13en van die maand binnen Utrecht, 10 en in de voorsteden 4 bataillons infanterie lagen.

Toen de prins van Oranje met een gedeelte van zijn leger naar Charleroi optrok, werd het leger van Luxemburg met 39 kompagnien kavallerie verminderd; zoodat hij zeker niet meer dan 17 à 1800 man kavallerie overhield.

Wij vermeenen alzoo te mogen aannemen, dat in de maand October 1672:

De troepen in de veroverde nederlandsche-provincien	40,700
Het leger onder Turenne.	16,000
De troepen in Limburg . . , . . .	4,600 man sterk waren.
Voegen wij daarbij de troepen die met Lodewijk naar Frankrijk zijn teruggegaan.	7 à 8,000 man,

dan zou de geheele fransche krijgsmagt bestaan hebben uit . . . . 69,300 man (1), een getal veel verschillende van dat hetwelk wordt opgegeven als de sterkte van het leger waarmede Lodewijk den oorlog begon (2).

Dat verschil zou dus doen kennen de grootte van de geledene verliezen aan gesneuvelden, gekwetsten, overledenen, zieken en gedeserteerden, welke verliezen zeer aanzienlijk zijn geweest.

Wanneer men in aanmerking neemt dat de bataillons infanterie door ons berekend op 600, bij den opmarsch 800 man sterk moeten zijn geweest, en dat de kompagnien kavallerie door ons berekend op 30, kompleet zijnde 50 man sterk moesten zijn, dan zal men met ons moeten erkennen dat, of de verliezen zeer groot, of het leger van Lodewijk in Mei 1672 niet zoo sterk is geweest, als door verschillende schrijvers wordt opgegeven (3).

---

(1) Thomas van Sasburch toen resident van H. H. M. te Brussel, schreef in zijnen brief van den 21en Augustus 1672, dat hem te Brussel door eenen generaal zou zijn verzekerd geworden, dat het fransche leger in de Nederlanden, behalve de keulsche en munstersche troepen, 80,000 man sterk was, en dat alle plaatsen in Frankrijk van militie ontbloot waren.

Register incomende missiven aan de Staten van Holland van de jaren 1672 2e. *deel.*

(2) Zie ons eerste gedeelte bladz. 16.

(3) Dit laatste zouden wij te eerder gelooven, omdat Louvois den 27en November 1672 in naam van Lodewijk aan Turenne vroeg, op welke wijze hij vermeende dat het leger in het volgende voorjaar verdeeld moest worden,

Dat wij de sterkte van een bataillon infanterie en die van eene kompagnie kavallerie in het laatst van 1672 zóó hebben bepaald, is geschied om de volgende redenen:

omdat wij bij Sylvius bladz. 355 lezen dat in Julij 1672 bij eene monstering voor 's Hertogenbosch, de vanen of kompagnien infanterie maar 40, en dus het bataillon 640 man sterk waren,

omdat Turenne den 11en September aan Louvois schreef dat de bataillons van het *regiment du roi*, 6 à 700 man sterk waren; dat is 40 man per kompagnie,

omdat volgens de daarvan opgemaakte lijsten (1) de 3 bataillons infanterie in Woerden in bezetting, den 4en October 1672 te zamen 1788 man sterk waren,

omdat uit het berigt van den graaf van Hoorn van den 17en December 1672 aan de Staten-Generaal, waarin het aantal bataillons binnen Utrecht worden opgegeven, juist zooals de fransche generaal die vermeldt, blijkt, dat bij de laatste monstering eene kompagnie infanterie 30 à 40, een bataillon 5 à 600 en eene kompagnie kavallerie 30 man sterk waren en

omdat Luxemburg den 17en October 1672 opgeeft dat de 23 eskadrons of 69 kompagnien kavallerie te Utrecht, 2000 man sterk waren.

In de eerste maanden van het jaar 1673 schijnt het fransche leger nog aanzienlijk te zijn versterkt geworden en het verkreeg toen eene andere indeeling.

Eene afdeeling, aan het hoofd waarvan Lodewijk zich plaatste, was bestemd om Vlaanderen te bezetten;

eene andere, waarover het bevel aan Condé en onder hem aan Luxemburg werd opgedragen, werd bestemd tot de vermeestering van de provincie Holland; en

eene andere, die door Turenne werd aangevoerd, was tegenover de legers van onze bondgenooten in Duitschland geplaatst.

De sterkte van deze legerafdeelingen te zamen wordt geschat 140,000 man infanterie en 40,000 man kavallerie te hebben bedragen (2).

---

daarbij aannemende dat het geheele leger dat te velde kon worden gebragt, 96,000 man infanterie en 28,000 man kavallerie en dragonders sterk zou zijn.

Turenne stelde daarop den 8en December 1672 de volgende verdeeling voor.

In Holland en de veroverde gewesten aan die zijde.	46,000 man inf.	en 5000 man kavall.
Bij Tongeren en Maseijck	4,000 »	»
In Lotharingen Rouvrillon en Pignerol .	12,000 »	4000 »
In Duitschland.	17,000 »	9500 »
In Vlaanderen.	17,000 »	9500 »

Met «*verschillende schrijvers*» bedoelen wij Valckenier, Beaurain, enz. en niet hen, die in lateren tijd Valckenier, Beaurain, enz., wat die opgaven betreft, gevolgd hebben.

(1) Costerus, bladz. 270.

(2) Valckenier 4e deel, bladz. 22.

Het komt ons voor minder noodzakelijk te zijn, omtrent de strijdkrachten van Lodewijk XIV, gedurende het jaar 1673, meer bijzonderheden mede te deelen.

De opgaven van die strijdkrachten, gedurende het jaar 1672, hebben wij getracht meer uitvoerig te behandelen, omdat het van belang is die zoo juist mogelijk te kennen, ter beoordeeling van al hetgeen betrekking heeft tot de verdediging, in de oogenblikken dat men in de onzekerheid verkeerde of het vaderland al of niet zou kunnen worden gered. In het jaar 1673 had alle onzekerheid daaromtrent opgehouden te bestaan.

VII.

STRIJDKRACHTEN VAN DE REPUBLIEK.

A. *Het leger en zijne bevelhebbers.*

Omtrent de strijdkrachten, over welke de republiek beschikken kon, toen het leger in Holland was teruggetrokken, verwijzen wij naar hetgeen daaromtrent reeds is medegedeeld bij de beschrijving van de Hollandsche waterlinie.

Dit leger werd daarna aanmerkelijk versterkt, door de regimenten waarvan de wervingen waren gelast geworden, door het terugkomen van de officieren en manschappen, die door den vijand waren verspreid geworden, en door de krijgsgevangenen welke door de Franschen, òf bij kapitulatie, òf tegen betaling van een losgeld, werden in vrijheid gesteld, waarna ze bij de verschillende kompagnien werden ingelijfd (1).

Uit de bijlage n°. VIII (2) blijkt dat het leger in de drie laatste maanden van het jaar 1672, 781 kompagnien infanterie, te zamen 46,860 man en 166 kompagnien kavallerie, te zamen 9,960 man, of in het geheel 56,820 man, sterk zou zijn geweest; hoewel van dit getal eigenlijk nog zou moeten worden afgetrokken de nieuwe kompagnien die nog niet waren aangekomen, en waarvan er sommige, zooals die van de 2 regimenten kavallerie van Courland en van het dragonder regiment van Brant, eerst in de maand Januarij 1673 in Holland zijn gekomen.

(1) Bij resolutie van de Staten van Holland van den 16en Julij 1672 werd besloten alle officieren en manschappen die verspreid waren, bij publicatie op te roepen, tegen eenen bepaalden tijd op de aangewezen plaatsen zich aan te melden, en hen uit te noodigen de gevangenen zoo mogelijk te lossen en in dienst van de provincie Holland over te brengen; in welk geval zij voor iederen soldaat 3 rijksdaalders belooning ontvingen.

(2) Die bijlage is, voor zooveel het jaar 1672 betreft, zamengesteld naar hetgeen is vermeld in de resolutie van H. H. M. van den 28en September 1672.

Aan besluiten tot het vermeerderen van de krijgsmagt ontbrak het daarna niet. Zoo werd er besloten:

te doen werven 6 regimenten infanterie, elk regiment van 12 kompagnien, elke kompagnie van 89 man, om die troepen nog in de maand April 1673 in Holland te kunnen gebruiken,

op het voorstel van de regering van Amsterdam, in dienst van de provincie Holland over te nemen, 4 kompagnien militie, elke kompagnie van 80 man en 12 kompagnien matrozen, elke kompagnie van 50 man, allen in partikuliere dienst van Amsterdam,

Z. H. te magtigen, den gezant van Amerongen overeenkomsten te doen sluiten tot het aannemen van troepen: met den markgraaf van Brandenburg voor 2000 man, met den Baron de Ruyse en den overste Berlips elk voor 1000 man, en later nog uit het keurvorstendom van Brandenburg te doen werven 2 à 3000 man infanterie, met bepaling, dat bij hunne komst eenige onvoltallige kompagnien bij anderen zouden worden ingedeeld.

Op die wijze zou het nederlandsche leger, wanneer alles voltallig was, hetgeen het geval wel niet zal zijn geweest (1), volgens den staat van oorlog voor het jaar 1673 (2), sterk zijn geweest 856 kompagnien infanterie te zamen 77,394, 147 kompagnien kavallerie te zamen 11,920 en 20 kompagnien dragonders te zamen 2000, dus in het geheel 91,314 man.

Tot de strijdkrachten behoorden, behalve de hiervoren bedoelde

---

(1) Opmerkelijk is het te lezen welke knoeijerijen er werden gepleegd om door de zoogenaamde mortepayen en passevolanten hen, die met de monsteringen waren belast, omtrent de sterkte der kompagnien te bedriegen. Herhaalde malen werden de strengste straffen daartegen uitgeschreven. Zoo werd den 26^{en} December 1672 bepaald, dat zij die zich daarvoor lieten gebruiken, met den koorde gestraft, en de officieren die er gebruik van maakten, gecasseerd zouden worden.

Toen er vele soldaten door ziekten werden aangetast, werd daarvan, als voorwendsel tot het plegen van bedrog, bij de monsteringen in groote mate gebruik gemaakt.

In het begin van December 1672 werd er bij sommige regimenten 300 man als ziek zijnde, opgegeven, ja zelfs bij kompagnien werd meer dan de helft van het aantal manschappen ziek gemeld; terwijl bij de regimenten marinesoldaten, welke eerlijke kapiteins hadden, slechts $^1/_{10}$ à $^1/_{15}$ gedeelte wegens ziekten afwezig werd bevonden.

(2) Volgens den staat van oorlog voor het jaar 1673, bij resolutie van den raad van State van den 31^{en} Januarij 1673 aan de Staten-Generaal aangeboden, waren ten laste gebragt van:

Holland	565 komp. of 50707 m. inf. 400 » uit Amst.	103 komp. of 8320 m. kav. 20 » » 2000 » drag.	*f* 11,847,585
Zeeland	111 » » 10011 » inf.	7 » » 640 » kav.	- 1,874,116
Friesland	119 » » 10765 » »	25 » » 2000 » »	- 2,379,721
St. en Lande	61 » » 5511 » »	12 » » 960 » »	- 937,499
Te zamen	856 komp. of 77,394 m. inf.	167 komp. of 13,920 m. kav.	*f* 17,038,916

Volgens Valckenier zou het leger in 1673, wanneer alles voltallig zou zijn, 1,942 man sterk zijn geweest.

militie, ook nog de burgers (schutterijen), de waardgelders en de huislieden of gewapende troepen. Het getal daarvan is moeijelijk te begrooten; maar zeker is het aanzienlijk geweest en heeft, vooral gedurende den winter van 1672—1673, veel bijgedragen dat over eene geduchte magt tot verdediging van het vaderland is kunnen worden beschikt. Zoo vindt men vermeld: dat toen men in den zomer van het jaar 1672 bevreesd was voor eene landing der Engelschen in Noord-Holland, door de Gecommitteerde Raden (Noorder-kwartier) 169 kompagnien huislieden, in regimenten verdeeld, tot verdediging van de kusten werden bestemd, om op de eerste oproeping op de aangewezene plaatsen zich te bevinden: dat den 19en Januarij 1673, 4242 en den 3en Augustus 1673, 9923 man naar de onderscheidene plaatsen langs die kusten zijn gezonden geworden (1), en dat tengevolge van het bepaalde bij de resolutie van de Staten van Holland van den 11en Januarij 1673, een getal van ruim 20,000 burgers en huislieden, uit de verschillende steden in regimenten vereenigd, werden aangewezen om bij vriezend weder op de eerste order, te marcheren, naar de onderscheidene daarbij vermelde posten bij Amsterdam, Leyden en Gouda, enz.

Het leger werd daarenboven nog versterkt door het spaansche infanterie regiment van Westerloo, de 2000 spaansche kavalleristen onder Louvignies, en de infanterie die de graaf van Monterey, zoowel tot versterking van de bezettingen in de noordbrabandsche vestingen als later in sterkten in Staats-Vlaanderen, had gezonden.

Wat de hulp van de overige bondgenooten betrof, hiervan zal later melding worden gemaakt, daar de troepen, welke zij tot hulp zonden, niet in aanmerking kunnen komen bij de strijdkrachten van de republiek, waarover tot verdediging van het vaderland is beschikt kunnen worden.

Uit het voorschrevene blijkt alzoo dat het nederlandsche leger, sedert het verlaten van de stelling achter de rivier de IJssel, nadat het eenige maanden achter de Hollandsche waterlinie was geplaatst geweest, wat zijne sterkte betrof, aanzienlijk was vermeerderd geworden.

Het was niet alleen de getalsterkte die het leger in kracht aanmerkelijk had doen winnen, het was ook de geestkracht, den vasten wil van zijnen opperbevelhebber, die, door oefening, door het aankweeken van krijgstucht en door zijne onverbiddelijke gestrengheid, dat leger eene zedelijke kracht had doen geven, die, meer

---

(1) Deze bijzonderheden zijn gevonden in het *Register, acten en missiven, gedaen by de heeren Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en Westfriesland, in Westfriesland en den Noorder-quartieren (Hoorn).* I deel over den jare 1672 en II deel over het jaar 1673, 19 Januarij en 3 Augustus 1673, welke registers berusten in het provinciaal archief van Noord-Holland.

ontwikkeld en aangekweekt, het heeft doen worden het leger dat tegenover Lodewijks magtige heirscharen geplaatst, met roem den strijd heeft volgehouden, en de oefenschool is geweest van vele dappere bevelhebbers en krijgslieden, die gedurende het daarop gevolgde belangrijke tijdvak, zoo rijk aan krijgsverrigtingen, de eer van de nederlandsche wapenen in en buiten Europa zoo luisterrijk hebben gehandhaafd.

Willem III, den 4 Julij 1672 aangesteld tot stadhouder kapitein- en admiraal-generaal van Holland, werd den 8en daaraanvolgende door de Staten-Generaal tevens uitgeroepen als kapitein-generaal van de Unie, in welke betrekking hij den volgenden dag den eed in eene plegtige vergadering van die Staten deed.

Met die verheffing en aanzienlijke magtsvermeerdering vervielen natuurlijk die beperkte bepalingen van de instructie welke de prins van Oranje als kapitein-generaal den 25en Februarij 1672 ontvangen had (1), en met hen de oorzaken, welke de zamenstelling van een goed geoefend leger en het vrije gebruik daarvan hadden in den weg gestaan.

Als stadhouder had hij de magt gekregen patenten uit te vaardigen (2), en den 27en Augustus werd hem ook, door de Staten van Holland, de vrije beschikking over alle militaire waardigheden, tot en met den rang van kolonel, opgedragen.

Van dat oogenblik leert men den jeugdigen vorst als legerhoofd en als veldheer kennen. In 's lands raadzaal was hij de staatsman, die met ernst aandrong op het vermeerderen van de krijgsmagt en op voorziening in zoovele bestaande behoeften, en bij het leger was hij de veldheer, die, door zijne handelingen aan dat leger, binnen weinige maanden vertrouwen op zijnen bevelhebber en op zijne eigene krachten had ingeboezemd; zoo zelfs dat hij met gerustheid de verdediging van het vaderland aan een gedeelte daarvan kon overlaten, toen hij, aan het hoofd van een ander gedeelte, den vijand buiten de grenzen van het land op ver verwijderden afstand opzocht en aantastte.

In de volgende bladzijden zal men lezen wat door den prins van Oranje tot redding van het vaderland is gedaan. Men zal dan kunnen beoordeelen of onze meening juist is, dat hij zich als leger-

---

(1) Eerste gedeelte bladz. 23.

(2) Deze magtsverleening was wel de noodzakelijkste van allen die de prins van Oranje ontving. Hoe gewigtig zij werd beschouwd is af te leiden uit de resolutie van de Staten van Holland van den 20en Junij 1672, waarbij zij aan van Beverningh gelastten, den prins van Oranje, die aan eene kompagnie, welke niet op de lijsten van employ was gebragt, het patent tot marcheren gegeven had, onder het oog te brengen, dat hij verkeerd gehandeld had, en hem verzochten te bewerken dat het bevel tot het marcheren van die kompagnie zou worden ingetrokken.

Men herinnere zich dat dit gebeurde in de meest gevaarlijkste oogenblikken.

hoofd en als veldheer, in de jaren 1672 en 1673, schitterend heeft onderscheiden (1).

Indien wij de gesteldheid van het leger, in het laatst van het jaar 1672, vergelijken met die van het leger dat achter de IJssel was geplaatst geweest, en daarbij doen uitkomen hoe veel zij was verbeterd geworden, dan moeten wij, om die gunstige gesteldheid naar waarde te schatten, nog daarbij in aanmerking nemen, met hoe weinig zorg het lot van den krijgsman in die kommervolle dagen op vele plaatsen door de onderscheidene besturen behartigd werd, en hoe vele ongelooflijke ontberingen hij zich, vooral in den winter van het jaar 1672—1673, heeft moeten getroosten; want zou men voorbeelden willen aanhalen om te bewijzen, dat de krijgstucht en de geest van sommige gedeelten van het leger niet zóó was als zij had behooren te zijn, dan moet men niet vergeten dat dit voornamelijk moet geweten worden aan de ongehoorde wijze waarop men verzuimde, in de meest dringende behoeften van den krijgsman te voorzien.

De oorzaak daarvan moet niet gezocht worden in de zorgeloosheid van de bevelhebbers, die niet bij magte waren dit te veranderen; maar alleen in de slechte legerinrigting van dien tijd, vooral in de republiek, alwaar het krijgswezen gedurende zulk eenen geruimen tijd verwaarloosd was geworden.

Hetgeen in dien tijd boven alles gevorderd werd was de goede betaling van den soldaat; zoowel voor zijne huisvesting als voor zijn voedsel moest hij zelf zorgen; doch voor het eerstvermelde ontving hij schadevergoeding (2). Werd hem het voedsel verstrekt, dan werd hem daarvoor ook van zijne soldij gekort. Zoodanige bepalingen waren dan ook de reden, dat, wilde men geen gebrek lijden, elken troep door een groot aantal bijloopers, als soetelaars, enz. moest worden gevolgd.

Werd de betaling niet geregeld gedaan, dan was het begin van allerlei ellende reeds daar, en dat zulks in het jaar 1672, vooral in de eerste maanden na het uitbreken van den oorlog, dikwijls plaats had, dit hebben wij reeds onderscheidene malen opgemerkt. Het moet

(1) Omtrent de beoordeeling van fransche schrijvers, enz. van Willem III als veldheer, leze men het belangrijk artikel in den *Nieuwen Spectator. Krijgskundige beschouwingen*, enz., dat in dit werk reeds meermalen is aangehaald. Napoléon zeide van Willem III: «C'était un grand homme, l'ennemi de la France, à qui il a fait bien du mal; mais on lui doit de l'estime.»

(2) Onder de benaming van servies-geld werd door het land aan den soldaat schadevergoeding gegeven tot betaling van zijne huisvesting. Maar welke schadevergoeding was het? zij was op vele plaatsen zoo gering dat daar onmogelijk de kosten tot huisvesting mede betaald konden worden.

In Amsterdam kreeg een officier 6 stuivers daags serviesgeld! Later kregen zij boven dat bedrag nog 10 stuivers elke week. Volgens de meening van de burgers moest voor dat geld huisvesting zonder bed, vuur en licht gegeven worden.

dan ook geene verwondering baren te lezen, dat de troepen, door de slechte betaling die zij ontvingen, oproerig werden, dat een bevelhebber schrijft dat een regiment, dat slecht betaald werd, „van honger en miserie vergaet”, dat in kleine plaatsen, alwaar de huisvesting, naar het oordeel van ons, thans tamelijk zou zijn, de troepen toen des daags in den slijk lagen en des nachts niet behoorlijk onder het dak waren gelegerd (1), enz.

Ziedaar de gevolgen van de slechte legerinrigting van dien tijd, door verwaarloozing van het krijgswezen, in de republiek welligt slechter dan ergens anders.

Die verwaarloozing, welke, zoo als wij in het eerste gedeelte hebben doen uitkomen, reeds zulke noodlottige gevolgen had na zich gesleept, moet ook weder als de oorzaak worden aangemerkt, dat er bij het naderen van den winter onder de troepen op onderscheidene plaatsen zware besmettelijke ziekten uitbraken, en dat vele soldaten, wegens slechte of ongeregelde betaling, slechte huisvesting, voeding en kleeding, hunne vaandels verlieten, om te gaan strijden voor eenen vijand die het lot van den soldaat op eene geheel andere wijze behartigde.

Om zich te overtuigen dat hetgeen wij hier mededeelen niet overdreven is, leze men slechts, hetgeen de veldmaarschalken Wirtz en prins Maurits van Nassau daaromtrent aan de Staten van Holland schreven.

„Het is mij van harte leet te vernemen” zoo schrijft Wirtz den 16en November 1672 uit Gorinchem, „dat de sieckten ende het deserteren in die plaetsen (Bergen op Zoom) onder de soldatesque van den staet soo seer grasseren. Het is in dese quartieren niet veel minder insonderheyt wat sieckten ende sterven aengaet: het welcke ten deel uit mancquement van betalinge, soo d'officiers den soldaten niet kunnen geven, ende ten anderen dat sy den geheelen tyd in nat ende koude aen quaertieren soo sleght sijn geaccomodeert geweest, waaruyt sieckte is ontstaen ende nogh dagelycx toeneempt door dien men in de steden van 't gebruyck hetwelcke men in tijd van vreede heeft gehadt in 't geheel niet will affwycken ende de soldaten met geen nootwendigh quartier versien. Onse luyden in deze quartieren (Gorinchem) hebben den geheelen soomer in den regen op de dycken ende wallen ende te aetst in die van plancken opgeslagen corps de gardes moeten leggen sonder een bond stroo bekomen te hebben. Nu men zich eyndelyck nae langen aenhouden aen de billetering schijnt te schicken, soo wil men de soldaten bij soodanige arme luyden leggen dewelcke

(1) Omtrent het gebruik van legertenten in dien tijd is ons zeer weinig voorgekomen. Alleen is het ons gebleken dat bij resolutie van de Gecommitteerde Raden van Holland van den 11en October 1673 de bevelen zijn gegeven 300 legertenten, elk tot gebruik van 4 man, te doen leveren, en dat elke tent *f* 13 zou kosten.

selfs niet het bitterste hebben, men spreeckt oock wel tot accomodatie van woeste schuyren ende een bos stroo, sonder andere onderlage nogh deecken waerby het dan oock nogh aen de vuyringe manqueert; waarvan de plaetsen onvoorsien sijn, daerom dan onmogelyck is dat niet verloopen, sieckte ende sterven daeruyt soude ontstaen. Weshalven dan oock d'officiers ende soldaten dagelycx querelleren ende in wat post ick kome, by my om remedie aenhouden waerby ick dogh niet verders can doen als bij de heeren H.Ed. Gr. M. gedeputeerden ende by de magistraten van de steden continuelyck aen te houden. De franse sijn in de steden waerin sy liggen by haere hospites met bedden versien, in andere plaetsen als Crevecoeur ende soodanige forten hebben by de somer overal palliassen gehad ende volgens bericht van de overgekomene deserteurs sullen sy in soodaenige forten tegens de winter matrassen ende wolle deecken tot haer legerstelle becomen. UEd. Gr. Mog. versoecke ick gedienstelyck sulcke relatie van my ten beste te vermercken, want men voor der soldaten gesontheyt ende uytcomen eyndelyck dogh sorgen moet als men eenigen dienst daervan trecken will"; en "het verminderen van onse militie in dese quartieren," zoo schreef prins Maurits van Nassau den 17en November 1672 uit Muiden, "is veroorsaeckt door die sieckte, sterfte en verloopen, niet soo veel nae den vyandt, maer veel nae Amsterdam ende andere steden van Hollandt, die sieckten connen alhier soo niet gerieft worden als wel in de groote steden doordien het ontbreeckt aen medicamenten ende bequaeme huysen voor siecken, liggende de meeste sonder stroo weynigh decksels, onder de solders sonder vuyr te connen stoocken, dewelcke gebreecken, hoewel ons best gedaen, soo niet als wel behoort hebben konnen geremedieert worden, derhalve de heer doctor medecine Slingelandt, eerstdaegh tot UEd. Gr. M. sal affsenden om van alles rapport te doen ende om derselver verdere ordre op dit stuck aff te wachten want nootsaeckelyck by tyts daerin moet worden voorsien, sijnde sulcx mede groote oorsaeck dat de soldaten alhier niet alleen voor de sieckten maer oock voor het quade geryff en logies vreesen, derhalven sich absenteren.".

Wat de geneeskundige hulp, welke toenmaals aan den soldaat werd verleend, betrof, om hiervan met een woord te gewagen, deze was ook zeer onvoldoende.

Als chirurgijn-generaal wordt vermeld Dr. Godefroy, en onder hem schijnen eenige medicine-docters, behalve de zoogenaamde chirurgijns, bij het leger te zijn geplaatst geweest, als Dr. Francoys de Hertoghe, van der Straten, van Slingelandt, Samuel Jansonius en welligt meer anderen (1).

(1) De gedeputeerden te velde schreven uit Doesburg den 9en Mei 1672 aan den Raad van State, dat er toen bij het leger nog geen chirurgijns waren aangekomen. Zij verzochten daarom, dat ten spoedigste patenten mogten

Dikwijls werden zij van de eene plaats naar de andere gezonden en ook veelmalen vindt men vermeld dat kisten met medicamenten werden overgemaakt.

Dat het personeel van de docters en chirurgijns bij het leger veel te gering was, kan men daaruit afleiden, dat de zieke of gewonde soldaten, die niet in een gasthuis werden verpleegd, in hunne logementen toen behandeld moesten worden door „een barbier met zijn medicyn kist."

Men schijnt eerst later te hebben besloten, de zieke soldaten in de gasthuizen te doen verplegen: ten minste in de resolutie van de Staten van Holland van den 14en Februarij 1673 vindt men voor het eerst vermeld dat voor iederen soldaat, welke in een gasthuis zou worden verpleegd, 4 stuivers daags zou worden betaald. De besmettelijke ziekten, welke gedurende den winter onder het leger heerschten, hebben evenwel de Staten van Holland spoedig daarna doen uitzien naar middelen, om die voor het vervolg zooveel mogelijk te voorkomen, en om aan den zieken soldaat eene goede behandeling te verzekeren.

Bij resolutie van den 14en Februarij 1673 werd door die Staten de last gegeven tot het zamenstellen van een reglement betrekkelijk die zaken, hetwelk, in overleg met den prins van Oranje, is gemaakt, bij de resolutie van den 30en September daaraanvolgende door de Staten van Holland is goedgekeurd en ter bekrachtiging aan de Staten-Generaal is gezonden geworden.

De voorschriften, welke bij dat reglement zijn gegeven, getuigen van de zorgen welke het hooger bestuur toen aan het leger wijdde. Het is waarschijnlijk het eerste, waarbij doelmatige voorschriften, betrekkelijk de geneeskundige dienst, bij het nederlandsche leger zijn gegeven geworden (1).

Voor de godsdienstige opleiding van den soldaat werd in dien tijd, zoo het schijnt, meer zorg gedragen.

Behalve van die leeraars, welke in eenige kwartieren te velde of, ten dienste van sommige regimenten, door de bevelhebbers waren aangesteld, vindt men nog melding gemaakt van Hendricus de Roy, Theodorus Colvius, Wilhelmus Schoenmaecker en Johannes Plancius, hofpredikers van Z. H. en van de gedeputeerden te velde, en van Gerbrant Henrici, Johannes Fredirick Stumphius,

---

worden gegeven «aen Godefroy en mr. Francoys, die beyde met considerable «tractementen op den staet van oorloge staen en in den Hage woonen» (*Verbaal Gedeputeerden te Velde* fol. 115 *en bijlage* n°. 129).

Bij het leger te Bodegraven, toen Koningsmarck aldaar het bevel voerde, waren dr. Godefroy en de hertoghe geplaatst. Tot schadeloosstelling voor het verlies van hunne equipage en instrumenten, bij gelegenheid van den inval der franschen, werd hun ieder eene som van *f* 63 toegestaan tot inkoop van instrumenten. (*res. Gecommitteerde Raden van Holland* 25 Januarij 1673.)

(1) Dit reglement is te vinden in het gedrukte *Register van Holland en Westvriesland van den jaare* 1673, blz. 404.

Theophilus Copius junior, Magnus Umbgrove, Wilhelmus à Borne, Adriaan Ketelaer en welligt van meer anderen, allen welke gedurende den oorlog van de jaren 1672 en 1673, bij het nederlandsche leger te velde als leeraars van de godsdienst hunne diensten hebben gewijd.

Het collegie van Gedeputeerden en gevolmagtigden van wege de Staten-Generaal te Velde, dat, zoo als wij gezien hebben, in het begin van den oorlog ter zijde van den opperbevelhebber stond, en krachtig medewerkte om hem in zijne moeijelijke betrekking bij te staan (1), werd ontbonden toen het leger in Holland was teruggetrokken.

Bij resolutie van H. H. M. van den 19en Junij 1672 waren alle gedeputeerden, met uitzondering van van Beverningh, gelast naar 's Gravenhage te komen, terwijl van Beverningh, bij resolutie van de Staten van Holland van den 21en Junij, eene provinciale commissie als gevolmagtigde van die Staten te velde ontving (2).

Hoewel de betrekking van gedeputeerde en gevolmagtigde te velde, na de magtsvermeerdering van den opperbevelhebber, geheel van aard veranderd was, en zich hoofdzakelijk bepaalde tot het beheer van de gelden, het afnemen van den eed aan de troepen en het zorgen voor de uitvoering van de bevelen van den opperbevelhebber, vooral daar waar deze met burgerlijke overheden in aanraking kwam, is evenwel van Beverningh, die gedurende geruimen tijd de eenige gedeputeerde en gevolmagtigde van de Staten van Holland bij het leger te velde was (3), meer uitsluitend ter zijde van den prins van Oranje werkzaam geweest, en, zooals dit blijkt uit zijne briefwisseling met de Staten van Holland, heeft hij in de eerste maanden, nadat het leger achter de Hollandsche waterlinie was teruggetrokken, een werkzaam deel gehad aan de maatregelen van verdediging, welke in die benarde en moeijelijke oogenblikken zijn genomen geworden.

Toen de prins van Oranje in de maand November 1672, aan het hoofd van eene legerafdeeling, naar de spaansche-Nederlanden oprukte, vergezelde van Beverningh hem ook weder (4).

Het vaderland heeft aan den beroemden staatsman Hieronimus

(1) Zie ons eerste gedeelte blz. 24 en volgende.

(2) *Verbaal Gedeputeerden te Velde* fol. 449 en Brief van van Beverningh, aan de staten van Holland 25 Junij 1672, geschreven uit Bodegraven.

(3) Het schijnt dat de pensionaris van Amsterdam Cornelis Hop, ook gedurende korten tijd met van Beverningh als gedeputeerde en gevolmagtigde van de staten van Holland bij het leger is werkzaam geweest.

Dit is af te leiden uit de resolutie van die staten van den 13en Junij 1672. Den 30en Junij daaraanvolgende werd de pensionaris Hop ter generaliteit voor de zaken van het drievoudig-verbond gecommitteerd. Hij was dus toen niet meer bij het leger. Later is hij weder naar het leger te Bodegraven gezonden.

(4) Hij was in die betrekking bevestigd bij res. van H. H. M. van den 8en November 1672 als gedeputeerde te velde bij Z. H. persoon.

van Beverningh zeer groote verpligting. Veel is door hem tot redding van de republiek in het jaar 1672 bijgedragen.

Hij werd bij res. van H. H. M. van den 9en Januarij 1673, op zijn verzoek, uit zijne betrekking eervol ontslagen en ontving daarbij de dankbetuiging "voor den yver, vigelantie, conduitte ende voorsorge "die hij allenthalve geduyrende de voorschreven deputatie alomme "ten dienste van den lande heeft gebruyckt en betoont met ver-"claringe dat H. H. M. daeraen een sonderlingh welgevallen nemen."

Behalve van Beverningh zijn ook nog later gedeputeerden te velde benoemd geworden. Den 2en December (1) de heeren Pieter Burgersdijk, Cornelis Geelvinck heer van Castricum en Adriaan van Bosveld naar het leger te Bodegraven, den 25en daaraanvolgende (2) de heeren Frederik van Dorp heer van Maasdam, Gaspar van Kinschot en Jacob van der Tocht naar het leger te Alphen, en den 28e daaraanvolgende (3) de heeren Cornelis Hop (4) Johan Kievit en Meinert Sonck, benevens den raadpensionaris Gasper Fagel naar het leger te Bodegraven.

In de bijlage n°. 1 (eerste gedeelte) zijn de namen van de bevelhebbers van het nederlandsche leger onder den prins van Oranje, vóór dat het leger de IJssel verliet, medegedeeld.

Na dien tijd hebben de volgende veranderingen in die hooge betrekkingen plaats gehad als: bij res. van H. H. M. van den 9en Junij 1672 werd Ludolff van Steenhuyzen heer tot Hum, bevelhebber van een regiment kavallerie, aangesteld tot kommissaris-generaal van de kavallerie in plaats van de Montbas, en bij res. van den 18en Mei 1673 werd hij benoemd tot luitenant-generaal van de kavallerie in plaats van Walraven graaf van Nassau-Saarbrugge (5), die dienzelfden dag tot generaal van de kavallerie, in plaats van den gouverneur van Maastricht, den Rijngraaf van Salm, werd aangesteld; terwijl de markies de Montpouillan, bevelhebber van een regiment kavallerie, tot kommissaris-generaal van de kavallerie werd benoemd.

In het begin van de maand Augustus 1672 werd de graaf van Koningsmarck, waarschijnlijk door de afwezigheid van den baron van Aylva, tot luitenant-generaal van de infanterie, en den 16en September daaraanvolgende, op voordragt van den prins van

(1) *Secr. res. Holland* 2 December 1672.
(2) *Secr. res. Holland* 25 December 1672.
(3) *Res. staten Holland* 28 December 1672.
(4) Hiervoren reeds vermeld. In het *Staatkundig Nederland* van Scheltema, wordt zijn naam, tot onze groote verwondering, niet aangetroffen.
(5) In de bijlage n°. 1 staat verkeerdelijk vermeld, dat *Maurits Lodewyk graaf van Nassau-La-Lecq*, luitenant-generaal van de kavallerie was. Deze was de hier bedoelde *Walraven graaf van Nassau-Saarbrugge*.

Oranje, de graaf George Frederik van Waldeck, bevelhebber van een regiment kavallerie, tot veldmarschalk verheven.

B. *Vestingen.*

Van het oogenblik dat de vijand zich van de provincie Utrecht had meester gemaakt, kon de redding van het vaderland alleen verkregen worden door het behoud van de provincie Holland, en dus bestond van dat oogenblik de verdediging van het land hoofdzakelijk in die van de voormelde provincie, hoewel men ook in andere gedeelten van het land zich loflijk verdedigde of ter verdediging voorbereidde (1).

Indien men zich dus uitsluitend bepaalt tot hetgeen betreft de verdediging van Holland, waardoor de onafhankelijkheid van de republiek is bewaard kunnen blijven, dan behooren onder de doode strijdkrachten in de eerste plaats in aanmerking te komen, de vestingen en verdedigingswerken, welke tot bescherming van de Hollandsche waterlinie zijn gebruikt geworden.

Omtrent die vestingen en verdedigingswerken zijn reeds in de vorige bladzijden de bijzonderheden medegedeeld voor zooveel betreft hunne toestand gedurende de eerste maanden nadat de Franschen binnen Utrecht waren gekomen. Later bij het beschrijven van de wijze op welke in het voorjaar van 1673 de verdedigingslijn is veranderd geworden, zullen omtrent de verbeteringen welke aan die werken gemaakt, en de uitbreidingen die daaraan gegeven zijn geworden, nog eenige bijzonderheden worden vermeld.

Die vestingen, enz. behoorden, even als die waarover hierna zal worden gehandeld tot de zoogenaamde hollandsche-fortificatien, waarover het opzigt in tijd van vrede was opgedragen aan de Staten van Holland, en wel in het bijzonder aan de Gecommitteerde Raden van die provincie (2).

---

(1) Hoe gaarne wij, bij het behandelen van dit gewigtig tijdperk, zouden wenschen te vermelden, op welke waardige wijze in Groningen en Friesland, den voortgang van de vijandelijke wapenen is gestuit, en de roemrijke wapenfeiten die daar zijn bedreven geworden, zoo hebben wij evenwel vermeend, zoo als dit reeds in de voorrede van ons eerste gedeelte is opgemerkt, ons uitsluitend te moeten bepalen tot hetgeen de verdediging betreft, waardoor de onafhankelijkheid van het land is bewaard kunnen blijven.

Wanneer men de verdediging van Nederland, gedurende de jaren 1672 en 1673 uit dit oogpunt beschouwt, dan twijfelen wij niet, of men zal met ons van oordeel zijn, dat de verdediging van de oostelijke provincien, als niet in verband staande met het doel dat wij ons hebben voorgesteld, gevoeglijk afzonderlijk kan beschreven worden.

(2) De hollandsche-fortificatien waren verdeeld in *de Groote-* en de *Kleine-fortificatien.*

Tot de *Groote-fortificatien* behoorden de vesting-werken van Hellevoetsluis, Brielle, de Klundert en het Zuidfort, de Noorddam, Hollandia, Geertruidenberg en de drie forten, Gorinchem, Woudrichem, Loevestein, Heusden,

Behalve die vestingen, enz. waren er ook nog die de provincie Holland moesten beschermen:

tegen eene landing van vijandelijke troepen, en

tegen eenen inval in die provincie van de zijde van Noord-Braband over den Biesbosch en het Hollandsch-Diep (1).

Tot de eerstvermelde behoorden:

Hellevoetsluis en *den Briel*, plaatsen van verdedigingswerken voorzien, die volgens het bepaalde in de resolutie van de Staten van Holland van den 6en Februarij 1672, zooals hiervoren reeds is gemeld, in goeden staat van verdediging moesten worden gebragt en toen men in de maand Julij 1672 de berigten ontving dat de vijand eene landing wilde beproeven, werden bevelen gegeven, in elk van die plaatsen, een regiment huislieden en militie te zenden: daarenboven werden 100 matrozen tot verdediging van Hellevoetsluis beschikbaar gesteld en werd die plaats zooveel doenlijk tegen eenen gevreesden aanval voorzien, enz. (2).

In de maand Januarij 1673, toen men weder bevreesd was voor eenen aanval van de zeezijde, drongen de Staten van Holland op nieuw aan die plaatsen in behoorlijken staat van tegenweer te brengen (3).

Den Helder, *Texel*. De verdedigingswerken aan den Helder bestonden, voor zooveel wij hebben kunnen nagaan, slechts uit eenige batterijen langs de kust. Op Texel lag een fort, de zoogenaamde schans, en langs de kust twee of meerdere batterijen (4).

Deze plaatsen werden, even als eenige anderen langs de kusten, door de zorg van de Gecommitteerde Raden van Holland (Noorderkwartier) van alle behoeften voorzien.

Hemert en Stuyvesand, Ooltgensplaat en Bommenede, Goereede.

Tot de *Kleine-fortificatien* behoorden de vestingwerken van Naarden, Muiden, Weesp, Uitermeer, Hinderdam, Nieuwersluis, Woerden, de Wiericke, Goudsche-Sluis en Gouda, Oudewater, Schoonhoven en Nieuwpoort.

Gewoonlijk werd éénmaal 's jaars, op last van de Gecommitteerde Raden, door twee leden uit dien raad met den controleur-generaal der hollandsche fortificatien, eene inspectie over de fortificatien gedaan, van welke reizen de Verbalen aan de Gecommitteerde Raden werden ingediend. Die verbalen zijn thans van 1613—1759 in het archief van oorlog aanwezig.

(1) De zorgen, welke in dien tijd, door de Staten van Holland, aan de vestingen Geertruidenberg en de Willemstad en forten, werden besteed, be wijzen dat men toen overtuigd was van het belang van die vestingen voor de verdediging, om den vijand te verhinderen aan die zijde in Holland binnen te dringen.

(2) *Res. Holland* 12, 13, 16, 20, 21, 25, 28 Julij en 19 Aug. 1672.

(3) *Res. Holland* 6 en 12 Januarij 1673.

(4) Tot het maken van die werken schijnt gebruik te zijn gemaakt van de hulp van den ingenieur Canocke, die reeds in de maand April 1672 door den Raad van State naar Maastricht werd gezonden. Om die reden verzochten de Gecommitteerde Raden (Noorder-kwartier *Register* enz. I fol. 104) aan de Staten van Holland om den ingenieur Woestinghoven, die reeds vroeger bij de werken aan den Helder en te Texel was gebruikt geworden.

De bewapening van den Helder bestond uit: 4 vierentwintig-, 8 achtien-, 14 twaalf- en 2 zesponders (1) en die van de werken op Texel uit: 4 achtien-, 6 twaalf-, 12 acht-, 4 zes- en 1 vierponder; (2) terwijl op die plaatsen eene groote hoeveelheid kruid, kogels, lont, enz. voorhanden was.

Toen men vermoedde dat de vijand eene landing zou beproeven, werden naar den Helder en Texel troepen van de militie en huislieden gezonden.

Medemblik, eene versterkte plaats, waarvan de verdedigingswerken in 1672 verbeterd zijn geworden (3). Meer bijzonderheden zijn ons daaromtrent niet bekend geworden.

Tot de laatstvermelde behoorden:

Geertruidenberg, eene vesting, waarvan de verdedigingswerken bestonden uit eenen hoofdwal met zeven groote bolwerken en drie daar buiten gelegen forten. Zij was daarenboven sterk door de inundatien welke rondom de stad konden worden gesteld, en goed verdedigd wordende, werd zij geoordeeld onneembaar te zijn.

De werken waren in eenen vrij goeden staat, alleen de bedekte weg en de linie van gemeenschap met de forten waren eenigzins vervallen. Het verbeteren van de werken werd aanbesteed, maar de uitvoering daarvan ging langzaam: zoodat in het laatst van November 1672 de gebreken nog niet allen verholpen waren, en de palissadering van de werken ook niet voltooid was (4).

In het laatst van Junij bestond de bezetting slechts uit 2 à 3 halve nieuwe kompagnien te zamen 75 man sterk, en 1 kompagnie burgers uit Alkmaar. Deze burgers verlieten even, als die van Amsterdam en Hoorn het reeds gedaan hadden, met of zonder patent de vesting, en de overblijvende waren, even als de burgerij van de stad, oproerig.

Later werd de bezetting versterkt: zoodat zij den 20en Julij bestond uit 835 man, behalve het ongewapende en half ontbonden regiment van den kolonel Cassiopyn. Door het zenden van huislieden uit het land van Arkel had men getracht de bezetting te versterken: maar deze waren onwillig: waarop de prins van Oranje werd verzocht, troepen naar de vesting te zenden, hetgeen ook

(1) *Res. Gec. Raden Noorder-kwartier* 20 Mei en 12 Julij 1672, enz.
(2) *Idem idem* 29 April en 21 October 1672, enz.
(3) Bij *Res. Staten van Holland* 11 Augustus 1672, werd de prins van Oranje uitgenoodigd eene ingenieur naar de plaats te zenden, om een ontwerp van de te maken fortificatie-werken te vervaardigen, en de Gecommitteerde Raden in het Noorder-kwartier werden gelast die stad in staat van verdediging te brengen.
(4) Brieven van de gecommitteerden van den 6en Junij en van den kolonel van Beveren van den 30en Junij en 21en November 1672 aan de Staten van Holland. De kolonel van Beveren was dezelfde hoofdofficier, die in Amsterdam, tijdelijk het bevel heeft gevoerd.

schijnt te zijn geschied, want in het laatst van September was de bezetting 13 kompagnien sterk. Na het vertrek van den prins van Oranje met het leger naar Braband, werd dat aantal evenwel zeer verminderd, en den 21en November bestond de bezetting slechts uit 1 oude en 4 nieuwe onvoltallige kompagnien, te zamen 320 man sterk en 2 kanonniers. De bevelhebber beklaagde zich daarover aan de Staten, en, nadat de afgevaardigden van Dordrecht die klagten hadden ondersteund, werd aan Wirtz de last gegeven in de vermeerdering van de bezetting te voorzien.

Van oorlogsbehoeften was de vesting slecht voorzien, men had geen geschut genoeg, geen geweren, te weinig kruid, enz. Herhaalde malen gaven de Staten aan de Gecommitteerde Raden den last in alle behoeften te voorzien, maar gebrek aan die behoeften was de oorzaak dat die voorziening niet spoedig geschieden kon.

De last tot het stellen der inundatien rondom de vesting is door de Staten van Holland den 12en Julij 1672 gegeven, toen de Franschen hunne hoofdmagt voor 's Hertogenbosch vereenigd hadden.

Willemstad (1). Van deze vesting, welke door prins Willem I was gebouwd, schijnen de verdedigingswerken, in het jaar 1672, in voldoenden staat te zijn geweest.

Wanneer de inundatien rondom de vesting zouden zijn gesteld, waren er slechts twee toegangen, beide langs den zeedijk, te verdedigen. De eene aan de oostzijde kon goed verdedigd worden, èn door het vuur uit de vesting, èn door dat uit de Noordschans.

De andere aan de westzijde was gevaarlijk, omdat de zeedijk aan die zijde niet behoorlijk uit de vesting gezien en beschoten kon worden; daarom werd dan ook reeds den 24en Mei 1672 door de gecommitteerden het maken van een fort aan die zijde voorgesteld. De noodige werken tot verbetering werden echter uit gebrek aan geld niet gemaakt, ten minste de bevelhebber van de vesting Jacob van Wassenaer heer van Obdam, beklaagde zich daarover den 10en Augustus aan de Staten. Hij schreef: „het is verdrietigh dat men de regering zoo dickwils vruchteloos moet moeyelyck vallen over saecken daer den dienst van het landt soo grootelycx aen gelegen is.” Dientengevolge werd de prins van Oranje uitgenoodigd eenen ingenieur, en de Gecommitteerde Raden gelast, geld naar die vesting te zenden.

(1) De Willemstad behoorde, noch tot de Groote-, noch tot de Kleine-hollandsche-fortificatien. De heerlijkheid van de Willemstad behoorde tot Staats-Braband dat een gedeelte van de generaliteits-landen uitmaakte.

Aan den Heer was de verpligting opgelegd, de vestingwerken van de Willemstad te onderhouden.

In het jaar 1672 zijn tot verdediging van de provincie Holland door de Staten vele maatregelen genomen, om de Willemstad in goeden staat van tegenweer te brengen, en het is om die reden, dat wij vermeend hebben ook van die maatregelen hier ter plaatse melding te moeten maken.

De bezetting van de Willemstad was, den 13en Julij 2, en den 27en 6 kompagnien infanterie sterk.

Omtrent de bewapening, enz. van die vesting kunnen door ons geene bijzonderheden worden medegedeeld.

Wat de inundatien betreft, welke in het zoogenaamde eiland van de Willemstad, dat geschat werd 9000 morgen groot te zijn, zouden kunnen worden gesteld, hieromtrent waren de berigten zeer geruststellend.

Door het openen van de sluizen in den zeedijk, rekende men dat het water, op de lage landen „meer als een mans lengte boven het maaiveld" en op de hooge landen 2 à 3 voet zou kunnen worden gesteld.

Tot het openhouden van de sluis binnen de vesting werden in het laatst van de maand Mei reeds de bevelen gegeven, en het maken van nieuwe ebdeuren in de sluis aan de Noordschans, werd nog in diezelfde maand aanbesteed (1).

De Klundert. Eene vesting gelegen aan den linkeroever van de Roode-Vaart, een uur van de Willemstad verwijderd. Over de vesting, aan den regteroever van de Roode-Vaart, lag het Zuidfort.

Volgens het berigt van de gecommitteerden van den 6en Junij 1672, waren die vestingwerken toen in goeden staat, en ook de magazijnen schijnen redelijk wel voorzien te zijn geweest.

De bezetting daarentegen was uiterst gering; zij bestond den 13en Julij uit 3 kompagnien waardgelders, en 2 kompagnien burgers ieder van 75 man, zooals de regering der stad den 30en Junij schreef, „meer bequaem om in cas van noodt confusie en desordre te maecken ende te discourageren onse inwoonders (die andersints wel gemoet sijn 't uyterste daerbij op te setten) als wat goets te effectueren."

Over die bezetting was het bevel opgedragen aan den luitenant-kolonel Philips Julius Lichtenbergh, die getuigde dat de waardgelders „incapabel waren om tegen veertigh wel geresolveerde soldaten te konnen resisteren, ende sijn van wege de onkundigheyt van de officieren die over deselve gestelt sijn, soo qualyck gedisciplineert ende geëxcerceert dat bynae onbequaem sijn, om in tyt van noot eenige dienst te konnen doen, enz." Hij voegt daarbij „Edogh, indien UEd. Gr. Mog. ons tydelyck van het gerequireerde niet en gelieven te voorsien, soo bidde UEd. Gr. Mog. niet qualyck te willen nemen, dat ick by desen UEd. Gr. Mog. versoecke, my van de commissie als commandeur over de Clundert te ontslaen, want ick niet geerne commandeur van eene plaets wil sijn, die peryckel loopt om van de burgers in spyt van myn

---

(1) Brief van den gecommitteerde van der Tocht aan de Staten van Holland 24 Mei 1672.

hert, ontbloot sijnde van eenige militie, om my daertegen te opposeren, op d'eerste aenkomste van den vyandt, overgegeven te werden«.

Den 27en September 1672, bestond de bezetting uit 2 kompagnien infanterie.

Aan den bevelhebber was den 14en Julij de magtiging gegeven, tot het stellen van de inundatien om de vesting; maar den 20en daaraanvolgende werd het aan den prins van Oranje overgelaten te bepalen, wanneer zij gesteld zouden behooren te worden.

Heusden. Hoewel van deze vesting reeds in het eerste gedeelte van dit werk is melding gemaakt, achten wij het noodig nog met een woord daarvan hier ter plaatse te gewagen, omdat zij, met betrekking tot Woudrichem en Loevestein, voor de verdediging van de provincie Holland toenmaals van belang werd geacht.

Het inundatie-water dat, zooals reeds vermeld is, door het doorsteken van den Maasdijk bij Hedikhuyzen, in het land van Heusden is gesteld geworden, werd toen opgehouden door den toen herstelden Pruimendijk bij de vesting en door eenen dam, welke in de Oude-Maas was gelegd.

Die dam werd door de boeren doorgestoken, en daardoor ook het inundatie-water afgetapt. Omtrent die zaak gaf de gecommitteerde van der Graeff, den 7en Augustus aan de Staten van Holland te kennen, dat hoewel die dam weder zou kunnen worden hersteld, evenwel de inundatie niet kon gerekend worden naar behooren te zijn verzekerd, zoolang de sluis te Doveren, tusschen Heusden en den dam, niet kon beschermd worden, omdat men, door deze sluis te openen, de inundatie kon aftappen; dat daarom de bij die sluis gelegen schans met 40 à 50 man behoorde te worden bezet, hetgeen volgens de meening van Wirtz niet raadzaam zou zijn, daar die schans niet te verdedigen was, wanneer de vijand, wiens magt in Noord-Braband groot was, zich daarvan zou trachten meester te maken.

Niettegenstaande die bewering werd door de Staten de last gegeven de schans op te maken en te bezetten, en zoo veel mogelijk tegen eenen vijandelijken aanval te beveiligen.

De bezetting van Heusden en ook die van het fort te Hemert, waren zeer zwak, de soldaten werden slecht betaald, en weigerden dienst te doen. Binnen de vesting was zelfs zoodanig gebrek aan alles, dat de krijgsraad zich den 7en Julij tot de Staten van Holland wendde om 2500 soldaten 50,000 pond buskruid, en andere krijgs- en levensbehoeften, en vooral om geld, ten einde de fortificatien te kunnen verbeteren. De bezetting bestond toen uit 2 oude kompagnien infanterie, en 1 kompagnie zeesoldaten, benevens eenige onvoltallige en gedeeltelijk ongewapende kompagnien van de nieuwe werving »heel jonck slecht onbedreeven volck«,

de 2 kompagnien burgers uit Gouda en 1 kompagnie uit Dordrecht waren zonder patent vertrokken.

Men hield niet op met het zenden van aanvragen, en toen het fort te Crevecoeur den 19en Julij in 's vijands handen was gevallen, werden zij aan Wirtz dringend herhaald.

De spoedig daarop gevolgde terugtogt der Franschen uit Noord-Braband, maakte natuurlijk eene spoedige voorziening in zoovele behoeften in de laatstgemelde vestingen minder noodzakelijk, en het is om die reden dat men omtrent die plaatsen verder weinig vermeld vindt. De bezetting van Heusden bestond in het laatst van September uit 18 kompagnien infanterie, meest allen van de nieuwe werving.

Tot het wederdigten der drie openingen, welke in den Maas- of zoogenaamde Heusdenschen-dijk waren gemaakt, werd de magtiging gegeven bij de resolutie van de Gecommitteerde Raden van den 27en September 1672.

Wat de oorlogsbehoeften betreft, over welke men beschikken kon, nadat het leger achter de Hollandsche waterlinie was teruggetrokken, hieromtrent kan worden medegedeeld, dat de voorraad daarvan allengs door aanmaak en inkoop aanzienlijk vermeerderde.

Bijzonderheden daaromtrent hebben wij gevonden in het archief van de Gecommitteerde Raden, waaruit blijkt (1);

dat vele wapens uit Luik en Hamburg zijn besteld geworden, en dat tot aankoop daarvan, in 1672, *f* 64,000: — en in 1673, *f* 58,000: — is betaald geworden;

dat tot het maken van buskruid, het salpeter aan de buskruidmakers door het land werd geleverd, dat het salpeter van de Oost-Indische-kompagnie werd gekocht en dat in 1672, 600,000 en in 1673, 550,000 pond door die kompagnie is geleverd geworden (2);

dat voor aankoop van ijzeren kogels van onderscheidene zwaarten, in 1672, *f* 26,000: — en in 1673 eene gelijke som is betaald geworden;

dat in 1672, 163,000 pond lood tot het gieten van kogels is gekocht geworden;

dat in 1672, 200,000 pond lont is besteld geworden, enz.

Omtrent het doen maken van geschut is ons weinig gebleken.

(1) De hiernavolgende getallen zijn de uitkomsten van de onderscheidene opgaven, welke wij, in de ter onzer beschikking gehad hebbende stukken, gevonden hebben. Al hetgeen door Amsterdam is verstrekt geworden, is daarbij niet gerekend. De hier bedoelde opgaven hebben alleen betrekking tot hetgeen de Staten van Holland hebben gedaan tot voorziening in vele behoeften.

(2) Gebrek aan buskruidmakers was er in dien tijd niet. Zoo waren te Hoorn, van Suchtelen; te Enkhuizen, Olschert Backer; te Monnikkendam, Augustijn Merwelen en te Purmerend, Jacob Munnick, de buskruidmakers voor de Gecommitteerde Raden in het Noorder-kwartier.

Alleen vinden wij daaromtrent aangeteekend;

dat door de Gecommitteerde Raden (Noorder-kwartier) bij den geschutgieter Woutertje Wegewaert te Enkhuyzen, 14 stukken van 24, 12, 6 en 3ponds kogels werden besteld om binnen drie maanden te worden geleverd, en dat die stukken door den artilleriemeester van die Gecommitteerde Raden, Claas Nanningh Galeman, in April 1672 naar het magazijn te Delft zijn overgebragt,

dat door de Gecommitteerde Raden (Zuider-kwartier) den 3en December 1672 bevelen werden gegeven, tot het doen gieten van 2 à 300 kleine stukjes geschut, van 1, 2 en 3ponds kogels om op sleden over het ijs te kunnen worden vervoerd.

Dat niettegenstaande de vele maatregelen, welke gedurende het jaar 1672 zijn genomen tot voorziening in de bestaande behoeften, van het sedert zoovele jaren verwaarloosde krijgswezen, in het jaar 1673 nog in vele zaken moest worden voorzien, blijkt uit den brief van den Raad van State van den 31en Januarij 1673, waarbij de Staat van oorlog over dat jaar aan de Staten-Generaal werd aangeboden.

Bij dien brief werd vooral de bijzondere aandacht van H. H. M. gevestigd op de noodzakelijkheid, om te voorzien in het onderhoud der fortificatien, in den voorraad van levensmiddelen, van oorlogsbehoeften in de magazijnen en van geschut en affuiten; zij werden daarbij, door den prins van Oranje en door den Raad van State, zeer ernstig verzocht, de daartoe gevraagde gelden toe te staan; opdat men niet weder, „in allerley defecten ende inconvenienten kome te vervallen, gelyck ons Godt betert de luctueuse experientie van voorleden jaer geleert heeft.”

Het verdient opmerking dat in het jaar 1673, toen het gevaar nog groot was, het toestaan van de gelden, tot het instandhouden van het krijgswezen, of liever de gelden die noodig waren tot redding van het vaderland, aan de Staten-Generaal met zooveel nadruk moest worden verzocht.

„Daer syn hoocheyt” zoo leest men in den voormelden brief van den Raad van State: „ende den Raedt voor alle werelt sich onschuldigh willende houden U. H. M. nu wederom op het alderserieuste moeten erinneren dat deselve gelieven *eenmaal eens ernstigh daerop te refleteren* ende in den haren te wege te brengen dat de gewenste effecten daerop mogen volgen: opdat dit jaer ons niet erger en wedervaere dat Godt genadel. gelieve te verhoeden.”

De volgende regelen doen vermoeden, dat in die kommervolle dagen in 's lands vergaderzaal, even als vroeger, nog gehuldigd werden de noodlottige inzigten omtrent het krijgswezen, die oorzaak waren geweest van de schandelijke verwaarloozing, welke aan de natie reeds zoo vele onheilen berokkend, en van haar zoovele zware offers geëischt had.

VIII.

ONDERHANDELINGEN MET DEN VIJAND.

Wij hebben reeds de gelegenheid gehad te doen opmerken, hoe groot de schrik en de verslagenheid, hoe gering de hoop op redding, algemeen in de republiek was, toen de Franschen de IJssel waren overgetrokken en Utrecht naderden (1). Moedeloosheid had de harten van zoovele invloedrijke mannen bevangen, en het was dus niet te verwonderen, dat bij die velen de wensch zich openbaarde met den franschen koning in onderhandeling te komen, om te trachten, door het sluiten van den vrede, een einde aan al die jammeren te maken.

Het is te betreuren dat in de archieven van ons vaderland staat opgeteekend met hoeveel ijver door sommige afgevaardigden bij de Staten is gewerkt geworden, dien vrede, met opoffering zelfs van de dierbaarste belangen van het volk — van het onafhankelijk bestaan —, tot elken prijs te koopen; maar daarentegen is het verblijdend uit die archieven tevens te ontwaren, op welke wijze, tegenover de flaauwhartigheid van sommige nederlandsche staatsmannen, in een helder daglicht wordt gesteld het moedig en vaderlandslievend gedrag van anderen, die het onafhankelijk bestaan van Nederland, met opoffering van goed en bloed, tot het uiterste wilden verdedigen.

Nadat men de tijding had ontvangen dat het nederlandsche leger zijne stellingen achter de IJssel had moeten verlaten (2), en Lodewijk daardoor in de gelegenheid was gesteld de zoo snel op elkander gevolgde veroveringen voorttezetten, openbaarde zich in de Staten-Generaal de neiging om, door het zenden van gezantschappen naar de koningen van Frankrijk en Engeland, omtrent het sluiten van den vrede in onderhandeling te treden; dientengevolge werd den 14en Junij 1672 besloten, François Teerestein van Halewijn en Everard van Weede van Dykveld, naar den koning van Engeland, en Pieter de Groot, Johan van Gent, Willem van Nassau-Odyk en Eck (3), naar den koning van Frankrijk aftevaardigen.

(1) Zie bladz. 2 en volgende.

(2) Men herinnere zich dat de Staten-Generaal het verdedigen van de stellingen achter de IJssel beschouwden als eene zaak van het grootste belang, om den vijand het verder indringen in het land te beletten. Zie ons eerste gedeelte bladz. 59 en Bijlage n°. IV.

(3) Bij Wagenaar wordt Eck niet vermeld. Hoewel hij genoemd wordt in den brief van de Staten-Generaal aan Lodewijk, 15 Junij 1672, (medegedeeld door Mignet, IV, pag. 21) is hij evenwel bij de onderhandelingen niet tegenwoordig geweest.

De koning van Engeland, getrouw aan zijn verbond met Frankrijk, wilde met de republiek niet afzonderlijk onderhandelen; zoodat de eerstvermelde zending mislukte, even als de pogingen van den prins van Oranje, die aan Karel II in het geheim eenige voorslagen had laten doen (1).

De gezanten naar Lodewijk hadden in last hem den brief van de Staten-Generaal te overhandigen, waarbij men verzocht te vernemen de voorwaarden, op welke Lodewijk genegen zou zijn den vrede te sluiten.

Zij kwamen den 21sten Junij op het huis te Keppel, in het fransche hoofdkwartier aan, en daar Lodewijk hun door Louvois liet te kennen geven, dat hij met hen niet kon onderhandelen indien zij geene volmagt hadden om den vrede te sluiten, vertrok de Groot naar 's Gravenhage om aan de Staten-Generaal bepaalde bevelen te vragen.

In de vergadering van de Staten van Holland gaf de Groot den 25sten Junij verslag van zijne zending, en deed als zijne meening daarbij kennen, dat men moest trachten zonder uitstel zich zoo goed mogelijk met Lodewijk te verdragen, met opoffering van Maastricht, een gedeelte van Staats-Vlaanderen en geheel Staats-Braband. Hij trachtte zelfs hen, die zich tegen het sluiten van den vrede verklaarden, te overtuigen, dat wanneer Holland nu niet geheel werd veroverd, zulks onvermijdelijk in den aanstaanden winter zou geschieden.

In die vergadering gaven de afgevaardigden van Amsterdam, Koenraad van Beuningen, Cornelis Hop, Nicolaas Tulp en Gilles Valckenier, dat schitterend voorbeeld van vaderlandsliefde, waarvan reeds in de vorige bladzijden is melding gemaakt.

Onverzettelijk bleven zij aandringen op het afbreken van alle verdere onderhandelingen met den vijand, niettegenstaande het voorstel van de Groot, bij de grootste meerderheid in de vergadering, ondersteuning vond.

Tot een besluit kon men dien dag niet geraken; zoodat de vergadering opgeheven en tot den volgenden avond uitgesteld werd, opdat de leden des noodig nadere bevelen van hunne lastgevers zouden kunnen ontvangen.

Den volgenden dag, des avonds ten tien ure, werd de vergadering op nieuw geopend, en daarin werd, bij afwezigheid van de afgevaardigden van de steden Amsterdam, Hoorn, Edam, Purmerend en Schiedam, die nog niet te 's Gravenhage waren terug gekomen, met algemeene stemmen besloten, bij de Staten-Generaal er op aan te dringen, dat aan de onderhandelaars de gevraagde volmagt, om met Lodewijk, onder welke voorwaarden

(1) Wagenaar XIV, bladz. 43.

dan ook, mits de vrijheid van godsdienst en regering gewaarborgd werden, den vrede te sluiten (1).

In de vergadering van de Staten-Generaal werd, na het ontvangen van die kennisgeving, dienzelfden dag besloten, de bedoelde volmagt te verleenen (2), en men drong daarna zelfs zoo sterk aan op het spoedig vertrek van de Groot, dat hij den volgenden dag 's Gravenhage verliet, en dat hem de volmagt, welke toen nog niet gereed was, moest worden nagezonden.

Nadat de Groot in het fransche hoofdkwartier was teruggekeerd, werd met het onderhandelen een begin gemaakt. Hij bood, in naam der Staten, al de generaliteits-landen, en 10 millioen livres voor oorlogskosten aan; maar Lodewijk, tegen den raad van Pomponne, eischte daarenboven: Nijmegen, geheel Gelderland op den linker-oever van den Rijn, den Bommelerwaard, Voorn, St. Andries, Grave, het landschap Meurs, Delfzijl met 20 kerspelen, vrije uitoefening der roomsche godsdienst, 14 millioen livres voor oorlogskosten, enz. De gezanten vermeenden dit, zonder nadere volmagt te hebben verkregen, niet te kunnen toestaan (3). Naar 's Gravenhage teruggekeerd, deed de Groot den 1en Julij, in de vergadering van de Staten van Holland en van de Staten-Generaal, verslag van het gebeurde.

In de beide vergaderingen trachtten de afgevaardigden van Amsterdam nogmaals de leden over te halen, alle verdere onderhandelingen met den vijand af te breken. Bij hunne stemmen voegden zich ook die van de afgevaardigden van Rotterdam, die verklaarden zich liever dood te willen vechten, dan op schandelijke voorwaarden den vrede te sluiten, en daarna ook die van vele andere steden, en eindelijk, nadat de prins van Oranje, wiens advies was gevraagd,

(1) Toen de afgevaardigden van de steden, welke bij het nemen van dat besluit niet tegenwoordig waren geweest, den volgenden dag in de vergadering terug kwamen, vereenigden zich die van Schiedam en Edam met het besluit en ook de anderen, behalve die van Amsterdam, volgden spoedig.

(2) In die vergadering waren tegenwoordig: de afgevaardigden van Gelderland en Holland, die voor het verleenen van de volmagt stemden, van Zeeland die daartoe niet gelast waren, van Utrecht, die geen stem wilden uitbrengen, en van Friesland, die er tegen stemden.

De afgevaardigden van Overijssel en van Stad en-Lande waren afwezig. Friesland die voorzat en daarna Utrecht en Zeeland weigerden het besluit tot het verleenen van de volmagt op te maken, zoodat Holland genoodzaakt was zulks te doen. De griffier Fagel weigerde het besluit mede te onderteekenen. Het werd onderteekend door van Wassenaar-Duvenvoirde en den tijdelijken griffier Sponssen.

(3) Omtrent de eischen van Lodewijk leze men Wagenaar XIV, bladz. 99 en Mignet IV, pag. 33.

Het doel dat Lodewijk met die eischen had, blijkt uit den brief van Lodewijk, van den 23en Junij 1672 aan Colbert. «Il m'importe,» zoo schrijft hij, «en séparant deux puissances qui me sont légitimement suspectes, de ne pas les réunir en quelque sorte, selon les accidents qui pourroient arriver à l'avenir par une troisième que j'établirai en terre ferme.» Mignet IV, pag. 35.

als zijne meening deed kennen, dat de voorslagen van Lodewijk onaannemelijk waren, besloot men den franschen koning te verwittigen, dat zijne voorslagen niet konden worden aangenomen, en dat, wanneer zijne eischen niet verminderden, de onderhandelingen moesten worden afgebroken.

Karel II had, met het oogmerk om deel te nemen aan de onderhandelingen, welke in het hoofdkwartier van Lodewijk zouden worden gevoerd, lord Halifax derwaards gezonden, en kort daarna nog den hertog van Buckingham en den graaf van Arlington, zijne twee voornaamste ministers. Beide laatstvermelden kwamen den 5en Julij te 's Gravenhage aan, alwaar zij door het volk met vreugde ontvangen werden, daar men vermeende, na de verheffing van den prins van Oranje tot stadhouder, op de goede bedoelingen van zijnen oom Karel II, ten opzigte van de republiek, te kunnen vertrouwen.

Beide afgezanten vertrokken daarop naar het leger te Bodegraven, alwaar de prins van Oranje zich bevond, die in het geheim door de Staten was gemagtigd geworden, in overleg met van Beuningen, van Beverningh en Scato van Gockinga, te trachten met die gezanten een verbond te sluiten; maar de onderhandelingen daartoe waren te vergeefs, en Buckingham en Arlington vertrokken naar het fransche hoofdkwartier, dat toen te Zeist was (1).

De beide koningen beproefden nogmaals den prins van Oranje, tot het aannemen van de vrede's voorstellen over te halen, en daartoe bood men hem de erfelijke souvereiniteit van zijn vaderland aan; waarop hij zou geantwoord hebben, dat hij, reeds den eed als stadhouder afgelegd hebbende, liever zijn vaderland verlaten en naar de oost-indische bezittingen vertrekken wilde, dan de souvereiniteit uit de handen van zijne vijanden aan te nemen, en eene akte te onderteekenen, welke den ondergang van de republiek zou ten gevolge hebben (2).

Ook deze poging mislukt zijnde, werd er den 16en Julij door de gezanten der beide koningen eene overeenkomst gesloten, waarbij bepaald werd, dat geen van beiden, zonder elkanders toestemming, met de republiek den vrede zou sluiten, en dan nog onder geene andere voorwaarden, voor zoo veel Frankrijk betrof, als die welke aan de Groot vroeger waren medegedeeld, en voor zoo veel Engeland betrof, als die welke bij die overeenkomst werden vastge-

---

(1) Op het gezegde van Buckingham, die getracht had den prins van Oranje over te halen de voorstellen der beide koningen aan te nemen: «Les glaces de l'hiver feront bientôt tomber ce que les inondations de l'été ont conservé. Ne voyez-vous pas que la république est perdue?» antwoordde de prins van Oranje: «Je sais un sûr moyen de ne pas le voir, c'est de périr dans le dernier retranchement.» Cerisier, *Histoire générale des Provinces-Unies*, VII, p. 307.

(2) Mignet IV, pag. 47 et 48.

steld (1), en nadat die voorwaarden door Buckingham en Arlington aan den prins van Oranje, bij hunnen brief van den 17en Julij waren medegedeeld geworden, werd bij het besluit van de Staten-Generaal van den 21en daaraanvolgende bepaald, dat zij onaannemelijk waren, en men voort zou gaan zich met alle kracht te verdedigen (2).

De engelsche koning trachtte daarop de republiek van haren eenigsten bondgenoot te berooven, en liet door zijne gezanten, die door de spaansche-Nederlanden naar Engeland moesten terugkeeren, den graaf van Montereij bedreigen, dat, wanneer hij voortging aan de republiek hulp te verleenen, aan Spanje den oorlog zou worden verklaard, enz.; doch gelukkig deden deze bedreigingen den spaanschen edelman in zijne voornemens niet wankelen. Hij antwoordde den gezanten: „Que la postérité ne reprocherait jamais, au roi catholique d'avoir trahi des amis qu'il avait promis de sécourir, ni à la nation espagnole, d'avoir suivi un aussi détestable conseil" (3).

Alle onderhandelingen waren afgebroken, de hoop op het sluiten van eenen vrede was geheel vervlogen, en er bleef dus in de republiek geen ander middel tot redding over, dan zich, door het nemen van krachtige maatregelen, ter verdediging voor te bereiden.

Zoo als wij in de vorige bladzijden dit reeds mededeelden, was binnen korten tijd de stelling, waar achter het nederlandsche leger, tot bescherming van de provincie Holland stond, in geduchten staat van tegenweer gebragt.

IX.

KRIJGSVERRIGTINGEN VAN BEIDE LEGERS, VAN HET VERLATEN VAN DE IJSSEL TOT HET VERTREK VAN DEN PRINS VAN ORANJE NAAR DE SPAANSCHE-NEDERLANDEN.

In ons eerste gedeelte hebben wij reeds gemeld, dat, nadat de Franschen de IJssel waren overgetrokken, de markies de Rochefort

(1) Deze voorwaarden zijn medegedeeld bij Wagenaar XIV, bladz. 123. Mignet IV, pag. 48. Engeland eischte de eer der vlag, de erfelijke souvereiniteit voor den prins van Oranje, 1 millioen pond sterling voor oorlogskosten, Sluis, Walcheren, Cadzand, Goeree, Voorne, enz.

(2) Dit besluit van de Staten-Generaal werd, als antwoord op den hem toegezonden brief van de gezanten, door den prins van Oranje aan hen gezonden. Colbert schreef over deze handeling den 11en Augustus 1672 aan Lodewijk: Il n'a pas seulement daigné donner des réponses aux conditions sous lesquelles Votre Majesté et le roi d'Angleterre voulaient bien lui accorder la paix; mais il a envoyé un extrait du régistre des délibérations des États-Généraux, par lequel il traite les conditions de *dures* et *d'insupportables*. Mignet IV, pag. 51 (5).

(3) *Histoire inédite de Wicquefort livre XX, pag.* 178, mede aangehaald door Mignet IV, pag. 52.

met 1800 ruiters de Veluwe was ingerukt, en zich van Wageningen, Rhenen, Wijk-bij-Duurstede, Amersfoort en Naarden had meester gemaakt. Hij zou ook Muiden hebben bemagtigd, indien de prins Maurits van Nassau niet op het juiste oogenblik daar was binnen gekomen, waardoor deze belangrijke post is kunnen behouden worden (1).

Den 27en Junij kwam Lodewijk met zijn leger te Zeist aan, en den 13en Julij was het leger van Turenne te Empel, en Chamilly's leger bij Vlijmen en Bokhoven geplaatst.

Hiervoren is reeds opgemerkt in welken ellendigen toestand de verdedigingswerken zich bevonden, die het zegevierend en vijandelijk leger den toegang tot het hart des lands moesten beletten. Had dus het fransche leger, na den overtogt over de rivieren den Rijn en de IJssel, het leger van den prins van Oranje op den voet gevolgd, dan zou waarschijnlijk de geheele republiek in zeer korten tijd zijn veroverd geworden.

Het is om die reden onbegrijpelijk waarom Lodewijk, in plaats van zijnen tijd te verspillen met het belegeren van de zwakke vestingen, welker bezettingen hij door een klein gedeelte van zijn leger, wanneer dit noodig mogt zijn geweest, had kunnen onschadelijk maken, en zijne strijdkrachten te versnipperen door het achterlaten van bezettingen in al de veroverde plaatsen, niet den raad van zijne veldheeren, maar dien van Louvois opvolgde (2). Condé, die het leger toen nog niet verlaten had, en Turenne waren van oordeel, dat men de vestingwerken van de meeste veroverde

---

(1) Den 20en Junij 1672 schreef de regering van Amsterdam aan hare gedeputeerden te 's Gravenhage: «hebbende op huyden door onse afgesonden bericht gekregen, dat by Muyden gans leech en van alle menschen verlaten heeft gevonden, uytgenomen dat daer een franschman 2 of 3 in was, en uyt Naerden bericht ons de gevluchte capiteyns, dat de magistraet buyten haer kennis aldaer met de franse hadde gecapituleert, dat sy su'x aen 't garnisoen in de ochtentstont hebbe bekent gemaeckt en dat sy om een goet heencomen mochten sien, dat sy daerop gesamentlyck in een groote mist de weg naer Muyden inslaende van de franse (voor dewelcke de poorten al geopend wierden eer sy der eens uyt waren) tot aen en op de Muyderbrug syn vervolgt en haer meeste volck sonder tegenweer te kunnen bieden, dat te beklaeglyck is (also de burgemeester van Naerden haer expresselyck en voorbedachtelyck van cruyt noch loot hadde willen voorsien; om door haer tegenweer, soo sy 't voorgaven, haer stadt in geen bloetbadt te setten), hebben moeten achterlaten, maer naer de middagh hebben wy een missive van den heer Papecop becoomen met beter nouvelles als dat syn vurstelycke genaede prins Maurits binnen Muyden was gearriveert en tot de bewaeringe van 't slot moet hadde.»

(2) De graaf d'Estrades, die vele jaren in Holland had doorgebragt en dus met de gesteldheid van het land zeer goed bekend was, schreef den 18en Junij uit Wezel aan Lodewijk, dat hij spoedig zonder tijd te verliezen Utrecht en Muiden moest bemagtigen, en dat hij dan meester was van de sluizen, waardoor hij de inundatien kon aftappen, en tot bij de poorten van Amsterdam genaderd zou zijn. Dientengevolge was Rochefort met zijne kavallerie naar de Veluwe gezonden. Mignet tom. IV, pag. 14.

steden slechten, en met het leger voortrukken moest. Louvois daarentegen was van meening dat alle plaatsen bezet moesten worden, en dat de republiek toch geen tegenstand zou kunnen bieden.

De oorzaak van de handelingen van Lodewijk moge gezocht worden, òf in den naijver van Engeland (1), òf in de verkeerde strategische inzigten van Lodewijk, òf in de verkeerde denkbeelden die hij en zijne veldheeren hadden van de verdedigingsmiddelen van de republiek (2), òf in een te groot vertrouwen op de inwendige verdeeldheden waaraan ons vaderland toen ten prooi was; zeker is het, dat het door Lodewijk gevolgde plan van aanval hoogst gebrekkig was, en dat hierdoor veel is bijgedragen tot de redding van het vaderland; daar het ons den tijd gaf de stelling, waarin het nederlandsche leger, na het verlaten van Utrecht, was geplaatst geworden, in geduchten staat van tegenweer te brengen.

Tot verdediging van die stelling had het leger, zooals wij reeds vermeld hebben, vijf posten bezet, als: Gorinchem, Schoonhoven, de Goejan-Verwelle-sluis, Nieuwerbrug en Muiden: terwijl de vijand door zijne troepen de steden Utrecht, Amersfoort en Naarden deed bezetten, om daar den winter af te wachten, en dan, versterkt door de bezettingen der meer achterwaards gelegene plaatsen, Holland te veroveren (3).

De eerste maanden nadat de beide legers, op verschillende posten verdeeld, tegenover elkander waren geplaatst, werden door den franschen veldheer geheel werkeloos doorgebragt: terwijl, zooals uit het voorgaande is gebleken, die door den prins van Oranje en de Staten, tot het in staat van verdediging brengen van de Hollandsche waterlinie, en het versterken van het leger, nuttig zijn gebruikt geworden.

---

(1) Wij voor ons gelooven niet dat dit het geval is geweest. Wel had de snelle voortgang van de veroveringen van Lodewijk in Engeland onder het volk en aan het hof veel jalousie verwekt, zoo dat de koning en zijne ministers openlijk beschuldigd werden, dat zij, in strijd met de belangen van Engeland, de grootheid van Lodewijk XIV bevorderden (Mignet tom. IV, pag. 43); maar Karel II volgde de gesloten traktaten getrouw op. en dus bestond er voor den franschen koning geene reden, om voor dien naijver bevreesd te zijn.

(2) Louvois schreef aan le Tellier, daags voor 's konings vertrek van Zeist, het volgende: «Le roy ayant réconnu, que toutes les avenues de la Hollande sont présentement inondées, et que jusqu'au tems des glaces, il n'est pas possible d'y pénétrer, il a commandé qu'on retirat les gardes qu'il avait fait mettre dans les petites villes de Woerden et Montfort, etc.» Deze brief is te vinden in het *Recueil des lettres pour servir à l'hist. mil. de Louis XIV* tom. I, pag. 223. Zie ook Bosscha, *Neêrlands Heldendaden te land* II, bl. 89 noot.

(3) Dat Lodewijk niet wilde dat zijne veldheeren vóór den winter iets tegen Holland ondernamen, blijkt uit verscheidene brieven, enz.

Den 31en Augustus schreef Louvois aan Luxemburg, dat hij niets ondernemen, en geene aanvallen doen moest, vóór den winter «et ne songez qu'à bien conserver les troupes, qui sont sous votre commandement, pour donner une bataille à la suédoise entre noël et la chandeleur.» *Campagne en Hollande*. pag. 157.

Wel vielen er van tijd tot tijd schermutselingen voor, doch geen ernstige aanval werd door den vijand gedaan.

Eene van die schermutselingen had plaats tusschen Hoenkoop en de Goejan-Verwelle. De Franschen, die den 25en Junij Oudewater bezet hadden, wilden, door de boeren van Hoenkoop daartoe aangezet, in de eerste dagen van Julij den graaf van Hoorn beletten, de wegen van Hoenkoop naar Goejan-Verwelle door te snijden en onbruikbaar te maken.

Van Hoorn van dat voornemen onderrigt, zond 126 man infanterie, onder de bevelen van de kapiteins Padburgh en Villers, en eenen kapitein-luitenant, om het werkvolk op de wegen te beschermen. Bij Hoenkoop genaderd zijnde werden zij door eenen troep Franschen, die zich in de hennep verborgen hadden, aangevallen, doch zij werden spoedig op de vlugt gejaagd, en, zoo als van Hoorn schrijft: (1) „niettegenstaende de Franschen veel stercker waren als de onse en continueel secours kreghen uyt de stadt, dewelcke van deze plaetse binnen een musquetschoot lagh; soo heeft echter ons volck (dat ick mede had doen sousteneren door den majoor van myn regiment de Heyde met twee troepen musquettiers) haer post gemainteneert, tot dat myn gantsch voornemen geeffectueerd was.”

Bij den terugtogt van den vijand, om het verder voortrukken aan onze troepen te beletten, stak hij alle huizen langs den weg die zij volgden in den brand.

Van onze zijde waren de kapitein-luitenant zwaar, en de luitenant van Borsselen en nog 5 à 6 soldaten ligter gekwetst, terwijl er slechts 2 soldaten gesneuveld waren.

Den 11en Julij werd Oudewater even als Woerden, welke plaats den 23en Junij door den vijand was bezet geworden, weder verlaten; waarop Oudewater door den graaf van Hoorn in bezit genomen, en met troepen bezet werd. Dat Woerden onbezet bleef zulks is moeijelijk te verklaren, indien men daarbij in aanmerking neemt hetgeen kort daarna van onze zijde is opgeofferd geworden, om zich daarvan te trachten meester te maken (2).

---

(1) Brief van den graaf van Hoorn aan de Staten van Holland 7 Julij 1672.

(2) In Costerus, *Historisch Verhaal*, worden als redenen, waarom Woerden door den prins van Oranje niet is bezet geworden, opgegeven, dat de om die stad gelegen landerijen niet zoo spoedig onder water konden worden gezet als die bij Nieuwerbrug. Toen de prins van Oranje op zijnen terugtogt van Utrecht te Woerden aankwam, moest Costerus aan den prins eenige inlichtingen geven omtrent het geschikste punt om post te vatten, en over de te stellen inundatien. Daartoe raadde hij den prins de Nieuwerbrug aan. Zoo als men uit het vroeger vermelde reeds zal hebben opgemerkt, hadden de Staten van Holland een stelsel van inundatien reeds als het ware vastgesteld, en hoewel dit in het leger wel bekend zal zijn geweest, ontbrak het den legerhoofden aan plannen en teekeningen van de te stellen inundatien, zoodat zij met de bijzonderheden daarvan niet bekend konden zijn, waarover van Beverningh zich dan ook reeds beklaagd had toen hij nog te Utrecht was.

Het was te dien tijde dat eene vijandelijke vereenigde engelsche en fransche vloot sterk 90 oorlogschepen, behalve de kleinere vaartuigen, die in het begin van Julij was in zee geloopen met het doel om eene landing te doen, zich op onze kusten vertoonde. Den 13en Julij was zij op de hoogte van den Helder reeds gezien, en verscheen den 18en daaraanvolgende weder met het bepaalde doel de landing te beproeven. Een allerhevigste storm uit het zuidwest-ten-weste, die drie dragen onophoudelijk en met ontzettende kracht woedde, en die zelfs met tusschenpoozen, hoewel minder hevig, gedurende bijna drie weken aanhield, verijdelde op eens de plannen des vijands, en joeg zijne vloot met veel schade geheel uit een (1).

Deze gebeurtenis was voor ons land allergelukkigst, daar het, niettegenstaande de voorzorgen die men had genomen om huislieden, militie en vooral kavallerie, naar de bedreigde punten te zenden, niet denkbaar was, dat die magt voldoende zou zijn geweest, om de aanzienlijke krijgsmagt, welke onder de bevelen van den kundigen veldheer den graaf van Schomberg aan boord van de vloot was, het hoofd te bieden.

Zoo als blijkt uit de geheime resolutien van H. H. M. van den 13en Augustus, was in Engeland toen nog het voornemen, om eene landing te doen, niet opgegeven (2). Zulks werd ter kennis gebragt van den prins van Oranje, even als de brief van den spaanschen afgezant te 's Gravenhage de Lira, van den 7en Augustus aan den griffier van H. H. M., waaruit bleek dat de Engelschen te Duinkerken eene aanzienlijke magt bijeenbragten, met het doel eene landing in Zeeland, te Sluis of bij den Briel te beproeven. Aan die voornemens, en ook aan die welke in de maand Januarij 1673 schijnen bestaan te hebben, is evenwel geen verder gevolg gegeven.

Hiervoren is reeds met een woord gemeld, dat, om den vijand het doen van eene landing te beletten, huislieden naar de bedreigde punten zijn gezonden geworden. Omtrent de daartoe gegeven bevelen, voor zoo veel de verdediging van de noord-hollandsche kusten betreft, zijn wij in staat eenige bijzonderheden medetedeelen.

In de maand Mei 1672 waren de huislieden (3) in de onderschei-

(1) Dat volgens Valckenier de oorzaak van het mislukken der landing moet gezocht worden in de omstandigheid, dat eene dubbele of verlengde ebbe twaalf uren duurde, terwijl de vijand den vloed afwachtte om zijn krijgsvolk te ontschepen, daarvan is het hoogst onwaarschijnlijke aangetoond in de *Geschiedenis van het nederlandsche zeewezen*, van Mr. de Jonge III, bl. 186, noot (**).

(2) Brief van de afgezanten te Londen, Halewijn en Boreel, geschreven uit Hamptoncourt 8 Augustus 1672.

(3) Bij *res. Gecom. Raden, Noorder-kwartier* van 30 Junij 1672 waren bevelen gegeven om alle opgezetenen boven de 18 en onder de 60 jaren van wapenen te voorzien. Gebrek aan volk, tot het bezetten, van zoo vele posten, is er toen zeker niet geweest.

dene gemeenten gelast op de eerste order te vertrekken naar de aangewezene plaatsen als: achter Castricum of Bakkum, te Egmond-op-Zee, Schoorl, aan het strand te Petten, aan de Schagerbrug, aan den Helder, te Schagen of te Kolhoorn, te Oude-Nieudorp of te Winkel, te Schoorldam of te Dirkshorn, aan de Beemsterkerk of te Schermerhorn, te Scharwoude of te Avenhorn, te Abbekerk, te Aartswoude, te Oosterblokker, te Oosterleek, te Wervershooff of te Hoogkarspel, te Oosthuyzen, te Ransdorp of te Broek-in-Waterland, te Landsmeer, te Wormer, te Oostzanen, te Westzanen, te Assendelft of te Krommenie en in den Beemster bij de poort van Purmerend.

Tot het bezetten van die posten was beschikt over 169 kompagnien, en het bevel over de troepen op elken post was toevertrouwd aan eenen kolonel van een regiment van die huislieden. Het opperbevel over alle troepen in Noord-Holland was toen opgedragen aan den luitenant-generaal van Welderen (1), die zich aan den Helder bevond. Omtrent het bewaken van- en de wacht houden op- de zeedijken, waren strenge bevelen gegeven bij een reglement, dat den 24en Junij 1672 door de Gecommitteerde Raden (Noorderkwartier) was uitgevaardigd, en toen de vorst begon, werden aan de onderscheidene kolonels van de regimenten huislieden daaromtrent meer bepaalde bevelen gegeven.

Den 19en Januarij 1673 werd eene nieuwe verdeeling van de troepen huislieden gemaakt; 1047 man, onder den kolonel Jan Theunis Roocker, werden bestemd te vertrekken naar Noordwijk; 1095, onder Herman Hartman van der Woude, naar Durgerdam, Ransdorp, Holijsloot en Uitdam; 1044, onder Simon Teding van Berkhout, naar Broek, Zuiderwoude, Zunderdorp en Nieuwendam; 1056, onder Jacob Pietersse Nelen, naar Landsmeer en Buiksloot, en den 6en Februarij daaraanvolgende zijn zij werkelijk naar die plaatsen vertrokken (2). Verder vindt men aangeteekend, dat den 3en Augustus 1673, 3500 man huislieden naar Huisduinen en den Helder, 1238 naar Egmond-op-Zee, 2444 naar Petten, 1234 naar Camp, 866 naar Calandsoog en 641 naar Egmond-op-den-Hoef zijn gezonden geworden.

Wat betreft de maatregelen die zijn genomen geworden, om de kusten langs de Noordzee, welke in Zuid-Holland lagen, te verdedigen, verwijzen wij naar hetgeen in de vorige bladzijden daar-

---

(1) Dezelfde generaal die in Nymegen het bevel voerde toen die vesting door Turenne belegerd werd. Later vergezelde hij den prins van Oranje met het leger naar Braband en overleed te Brussel den 26en December 1672.

(Brief resident van Sasburch aan de Staten van Holland geschreven uit Brussel 28 December 1672).

(2) Uit eenen brief van den kolonel van der Woude van den 14en Februarij aan de Gecommitteerde Raden blijkt, dat de troepen met ijver bezield waren om den vijand het hoofd te bieden.

omtrent is vermeld geworden; alleen voegen wij hier nog bij, dat ook in Zuid-Holland de bevelen waren gegeven, om de burgers en huislieden aldaar op de eerste order te doen vertrekken, naar de onderscheidene plaatsen, als: den hoek van de Maas, Ter-Heijde, Scheveningen, Becheyde en Katwijk; dat burgers uit Rotterdam en Schiedam naar den Briel en Hellevoetsluis vertrokken; dat naar Scheveningen eenige veldstukken werden gezonden om op het strand te worden gebruikt, en dat, tot voorziening in alle behoeften, gecommitteerden van het Noorder- en Zuider-kwartier op de onderscheidene zeeplaatsen aanwezig waren (1).

Behalve de hiervoren vermelde schermutseling, welke tusschen de fransche en nederlandsche troepen was voorgevallen, hadden er vele vijandelijke strooperijen plaats, bij eene van welke de vijand zich in het bezit stelde van de sloten te Kronenburg bij Loenen en te Loendersloot.

Het eerstgemelde was ten gevolge van een verzoek door prins Maurits, den 27en Julij daartoe aan de regering van Amsterdam gedaan, door die stad met twee kompagnien, onder bevel van de kapiteins Bouman en Witsen, te zamen sterk omstreeks 200 man, en het laatstgemelde met 30 man bezet geworden.

Luxemburg, aan het hoofd van 1500 Franschen en Zwitsers en eenige artillerie, verliet den 1en Augustus de stad Utrecht met het voornemen zich van die posten meester te maken. Niettegenstaande het moedig gedrag van den kapitein Witsen, gaf Bouman den aan hem toevertrouwden post den Franschen over; ook het slot te Loendersloot viel dienzelfden dag den vijand in handen en het krijgsvolk werd in gevangenschap naar Utrecht medegevoerd (2).

Het slot te Kronenburg liet Luxemburg in de lucht springen, en dat te Loendersloot is tot den 24en September door de Franschen bezet gebleven.

Ook het huis te Jaarsveld werd uitgeplunderd en verbrand.

In diezelfde maand werden ook door de onzen eenige aanslagen beproefd. Zoo lezen wij dat een vaandrig met 16 soldaten van de kompagnie van den kapitein Boman uit het kwartier van

---

(1) *Res. Gecommitteerde Raden (Zuider-kwartier)* 2 Augustus 1673. Den 11en September daaraanvolgende werden de bevelen gegeven al het gezonden materieel weder naar Delft te doen brengen.

(2) Omtrent de overgave van die sloten schreef de regering van Amsterdam aan hare gedeputeerden te 's Gravenhage den 4en Augustus, dat zulks was geschied «by mancquement van canon en cruyt, soo gesegt wort» en dat «de capiteyns Witsen en Bouman beneffens noch omtrent 200 soldaten, 2 aen 2 gecoppelt naer Uytrecht gedreven (syn).»

In eenen brief van prins Maurits van Nassau van den 5en Augustus aan de Staten van Holland wordt vermeld, dat de Franschen sterk waren 3000 man infanterie, 7 eskadrons kavallerie en bij zich hadden 5 kartouwen; dat de sloten van 7 uur 's morgens tot 4 uur 's middags beschoten waren en dat de vijand zijne dooden en gekwetsten met drie schepen had moeten laten vervoeren.

Bodegraven, eenige Franschen van aanzien, die in het Amerongerbosch op de jagt waren gegaan, gevangen namen, hen door zijwegen te Harderwijk bragten, en den 29en Augustus van daar over de Zuiderzee naar Amsterdam lieten overvoeren, en dat den 10en van diezelfde maand eenige ruiters uit hetzelfde kwartier, 's nachts tot voor de poorten van Utrecht hunnen strooptogt voortzetten, vele van den vijand nedersabelden en 16 gevangenen terugbragten; terwijl zij slechts 2 man verloren hadden.

Te vergeefs beproefde de vijand den 18en Augustus eenen aanslag op Gorinchem.

Hij werd door de troepen, welke Wirtz hem tegemoet zond, zoo dapper ontvangen, dat hij moest terugtrekken met verlies van volk en eenen niet onaanzienlijken buit.

Den 1en September trok Wirtz met eenige troepen uit Gorinchem naar het huis te Poederoijen, dat door de Franschen bezet was. Het werd daarop vermeesterd en eenige manschappen vielen de onzen in handen. Om te beletten dat de Franschen de bezetting zouden te hulp komen, was een gedeelte van de bezetting van 's Hertogenbosch, bij Crevecoeur tot ondersteuning van Wirtz uitgetrokken.

Eenen togt, welke de Franschen in die maand met 300 man naar Kameryk beproefden, werd met geenen gunstigen uitslag bekroond. De kapitein, die zich met eenige manschappen aan de brug bij het Woerdensche-Verlaat had gesteld, haalde die brug bij het naderen van den vijand op, en, toen zij versterking kregen en de vijand terugtrok, vervolgden zij, bijgestaan door 60 kavalleristen, hem tot Klein-Jannen-brug, een uur van Woerden.

Na een gevecht, waarbij 15 Franschen en 7 van de onzen sneuvelden, trokken zij, met eenen goeden buit op den vijand veroverd, de stad Woerden binnen.

In diezelfde maand werden de Franschen, op eenen togt naar Lopik en IJsselstein, geslagen en op de vlugt gejaagd.

Onder Luxemburg vervolgden zij hunne strooptogten den 28en September door de dorpen Lopik, Lexmonde, Capel en Benschop, alsmede door de Loosdrechten, Hilversum en Emmenes, welke laatstvermelde dorpen den 28en daaraanvolgende eene prooi werden van de fransche gruwelen en wreedheden.

Na eene lijdelijke verdediging gevolgd te hebben, besloot de prins van Oranje in het laatst van September met zijn leger den aanval te beproeven. Daartoe vormde hij het plan zich in het bezit te stellen van eenige door den vijand bezette posten, hetgeen de aanleiding was tot de aanslagen op Naarden en Woerden, welke laatstvermelde plaats den 18en September weder door de Franschen was bezet geworden.

Om met eenige juistheid te kunnen oordeelen over den toestand

waarin beide partijen verkeerden, vóór dat men tot de uitvoering van het door den prins van Oranje gevormde plan overging, is het noodig te kennen, den toestand van het fransche leger, dat onder de bevelen van Luxemburg binnen Utrecht zich bevond. Uit de brieven van dien veldheer aan Louvois geschreven, blijkt, dat hij in de maanden Julij en Augustus niet in staat was geweest, iets tegen Holland te ondernemen, en dat de inwoners zoowel als de roomsche geestelijkheid, de Franschen slecht gezind en niet te vertrouwen waren (1). Het kamp buiten Utrecht werd in het natte jaargetijde te moerassig, en men had daarom de troepen moeten huisvesten binnen de stad en in de voorsteden, welke laatste versterkt werden.

Luxemburg verzocht versterking van troepen, maar die kreeg hij niet, omdat Lodewijk het voornemen had niets vóór den winter te doen ondernemen (2), maar eerst tegen dien tijd, zooveel troepen mogelijk te Utrecht te vereenigen; zoodat, toen Luxemburg den 30en Augustus het bevel kreeg 4 bataillons infanterie naar het leger van Turenne te zenden, hij die niet afzond vóór dat de troepen, welke deze moesten vervangen, waren aangekomen.

Een juist denkbeeld van den toestand, waarin die veldheer zich bevond, krijgt men, wanneer men den brief leest, welke hij, na het ontvangen van den voormelden last, schreef:

„Le roi a de grosses garnisons dans les villes," zoo schrijft hij aan Louvois „qui ne courent aucun risque, pourquoi ne me pas envoyer quelque monde? et si Sa Majesté veut veiller à la conservation de ses alliés, n'est il pas plus naturel qu'elle songe plutôt à ce qui la touche elle-même; l'un et l'autre peut pourtant s'accommoder le mieux du monde en me mettant en état de tourmenter les ennemis, aulieu que je le serai par eux, si vous ne m'envoyez le renfort que je vous demande. Vous y ferez telle reflexion qu'il vous plaira, mais la mienne est tout faite que j'aimerais mieux avec cinquante maîtres charger une aile de cavalerie que de demeurer ici, avec ce qui me resterait,..... car en prenant ce premier part du moins ferais je une chose hardie et si je demeure ici avec rien, les ennemis

(1) Hij schreef aan Louvois van de inwoners «sont très mal intentionné pour le service du roi et ils souhaiteroient tous n'être pas sous sa domination» en omtrent de geestelijkheid, dat zij zelfs weigerden hunne kerken te verlaten om de dienst in de Domkerk te verrigten.

(2) Dat de Franschen de moeijelijkheid inzagen om eenen aanval op de posten van de Hollandsche waterlinie, met hoop op goeden uitslag, te ondernemen, blijkt onder anderen uit den brief, welke Luxemburg omtrent eenen aanval op Hinderdam schrijft: «Ma difficulté,» zoo leest men in dien brief «est de pouvoir me porter des deux côtés d'Utrecht, sur les digues qui viennent de Wesep à Inderdam et de m'y retrancher, ensorte que de Wesep il ne vienne point de secours. Quand je serai assuré de cela l'attaque ne m'embarassera pas, mais j'ai peur, à moins de devenir canard, de ne pouvoir pas me porter sur les digues que je vous dis.»

bruleront nos fauxbourgs et il faudra que je quitte sept ou huit postes que j'occupe, qu'ils nous reprendront et commoderont après ce que sera, à la réputation des armes du Roi, la plus grande honte du monde, ce que je verrais avec beaucoup de douleur quand-même un autre les commanderait, parcequ'en moi, *bon sang ne peut mentir* et que je m'intéresse plus que la plûpart des François en l'honneur de la France, car dès que les choses n'iront plus bien, pour nous les places et les paysans se souleveront et on sera ici misérable.»

Het bezit van Woerden, uit welke stad men langs drie wegen naar Utrecht kon komen, was, tot verzekering van zijne stelling aldaar, voor Luxemburg van veel belang; daarenboven waren, door het bezetten van Woerden, de Franschen van eene groote uitgestrektheid lands meester, waaruit de kavallerie van fourage kon worden voorzien.

Den 18en September was Woerden bezet door 2 bataillons infanterie en 1 eskadron kavallerie. Luxemburg liet de verdedigingswerken aldaar opmaken en palissaderen, voorts het kasteel IJsselstein en Montfoort door zijne troepen bezetten, en beschermde alzoo zijne troepen te Utrecht, door eene linie van versterkte posten om die stad.

Ook te Vreeswijk-aan-de-Vaart waren eenige aardewerken, hoewel van weinig belang, opgeworpen en door Franschen bezet (1).

De toestand, waarin het fransche leger zich te Utrecht bevond, maakte het dus noodzakelijk, dat het verdedigender wijze bleef handelen, en om die reden was het van groot belang, dat de prins van Oranje tot den aanval overging, niettegenstaande men daarbij dezelfde bezwaren zou ondervinden, als die, welke den vijand den aanval deden uitstellen, namelijk: om over smalle wegen en kaden door de inundatien te moeten vooruittrekken.

Het geschiktste oogenblik om aanvallenderwijze te doen handelen, liet de prins van Oranje niet voorbijgaan; want toen het leger,

---

(1) In het archief van de stad Utrecht berust een geteekend plan met het opschrift: «*de Vaart door de francen gefortificeert*, *A°*. 1672,» waaruit blijkt dat die fortificatien bestonden uit een fort tusschen den Schutkolk van de eerste en tweede waterkeering en het Volmolengat. De hooge weg langs de Lek was gepalissadeerd, langs den schutkolk was eene borstwering opgeworpen, en deze beide verdedigings-werken waren vereenigd door twee achter elkander gelegen borstweringen, met voorliggende grachten, enz.

Bovendien was de dijk naar Kuilenburg voor een gedeelte aan beide zijden gepalissadeerd, en de molen, welke aan de westzijde van den Vaartschen-Rijn op den dijk stond, was met het daar naast staande huis tot verdediging ingerigt en met het fort bij de buitenste waterkeering vereenigd door eene gepalissadeerde loopgraaf. Van dezen molen tot de Lek was eene rei palissaden over den buitenwaard gesteld, achter welke eene travers gemaakt was. In het dorp waren vele houten barakken opgeslagen.

Ook aan de brug bij den Doorslag, dáár waar de vaart naar IJsselstein zich met den Vaartschen-Rijn vereenigd, was een versterkte post door de Franschen aangelegd.

zooals wij hiervoren hebben doen zien, door nieuwe wervingen in getal vermeerderd, en door de geestkracht en den vasten wil van zijnen opperbevelhebber aanmerkelijk verbeterd was, werd tot de uitvoering van de ontworpen aanvallingsplannen besloten.

Aanslag op Naarden.

Naarden was den 20en Junij door de fransche troepen bezet. Sedert was de bezetting aanmerkelijk versterkt, en bestond in het laatst van September uit 2 bataillons infanterie en 1 kompagnie kavallerie, te zamen 13 à 1400 man (1).

Prins Maurits van Nassau te Muiden, over eene voldoende krijgsmagt kunnende beschikken, vatte in die dagen het voornemen op, eenen aanslag op die plaats te doen. In overleg met den prins van Oranje werd besloten den aanval op vijf verschillende punten den 28en September te ondernemen. Eene afdeeling, sterk 600 man, onder het bevel van den kolonel Aquila, zou de vesting aan de westzijde over den zeedijk op het Molen-bolwerk aanvallen; eene tweede, sterk 1000 man, onder bevel van den jongen Rijngraaf, zou van de zeezijde op de Huissenschepoort aanrukken; eene derde, sterk 800 man behalve de kavallerie, onder bevel van den graaf Walrad van Nassau-Saarbrugge, zou de heide bij 's Graveland bezetten, om te beletten dat de Franschen uit Utrecht zouden te hulp komen; eene vierde, onder de bevelen van Adam van der Duyn van 's Gravemoer en den kolonel van Dam, zou langs de trekvaart het bolwerk naast de Koepoort aantasten; en eene vijfde zou in sloepen over de Zuiderzee van die zijde naar de haven worden gebragt: terwijl nog verscheidene met geschut bewapende vlotschuiten, vaartuigen en uitleggers, onder het bevel van den kommandeur Swart, daartoe zouden medewerken (2).

Tot het doen van dezen aanval zond de prins van Oranje twee regimenten infanterie naar Muiden en Weesp (3).

De groote stilte op zee was evenwel oorzaak dat de Rijngraaf, die den aanval het eerst zou ondernemen, niet aan wal kon komen; daardoor verliep de nacht, en de dag maakte het raadzaam van den aanslag af te zien.

---

(1) Deze is de opgave, die gevonden wordt in eenen brief van Luxemburg van den 30en September aan Louvois. Sylvius (bl. 438) begroot het aantal op 2000 man.

(2) Den 27en September werden door de regering van Amsterdam 6 kapiteins met hun volk naar prins Maurits gezonden, om onder den kommandeur Swart op de vlottende batterijen te dienen. Het verzoek daartoe had prins Maurits den 26en September gedaan, omdat het regiment van Holstein, dat door den prins van Oranje gezonden was, niet was aangekomen.

(3) Brieven van prins Maurits van Nassau aan de regering van Amsterdam 26 September 1672.

Op den terugtogt werd nog een fransche troep, die van Utrecht naar Naarden ging, door de onzen verslagen, waarbij 60 paarden genomen, en vele krijgsgevangenen gemaakt werden; terwijl ook te Maarsseveen aan een gedeelte Franschen de nederlaag werd toegebragt.

Bij het terugtrekken had men te 's Graveland eenige troepen achtergelaten, die den 7en October door een honderdtal Franschen aangevallen en gevangen genomen werden; terwijl den 9en daaraanvolgende de post bij de Ankeveensche-sluis (1), welke prins Maurits had doen opwerpen, door den vijand werd aangetast. Hij was bezet met het infanterie-regiment van Stocheim, waarover de luitenant kolonel Stocheim het bevel voerde. De vijand werd dapper afgeslagen, en genoodzaakt met een verlies van 50 man naar Utrecht terug te trekken, terwijl van de onzen slechts een kapitein gesneuveld was (2).

Aanslag op Woerden.

Om den vijand omtrent zijne bedoelingen te misleiden, liet de prins van Oranje de troepen uit Muiden en Weesp bijeen trekken, als of het zijne meening ware den aanval op Naarden nogmaals te beproeven (3), terwijl hij uit het kwartier van Louvignies, eenige

(1) Prins Maurits schreef den 7e October aan de regering van Amsterdam, dat aangezien de Hinderdam, door het bezetten van de Uitermeersche sluis aan die zijde verzekerd was, hij, om den toegang aan den heikant te verzekeren, twee bruggen niet ver van Ankeveen en van 's Graveland had laten bezetten.

(2) Omtrent deze krijgsverrigting schreef Luxemburg den 10en October aan Louvois: «Ce pays est inondé, je suis posté dans la plaine, à la tête des digues, par où ils peuvent venir à moi; et sur lesquelles ils ont des traverses et de bonnes palissades, de distance en distance, plantées en sorte que chassés de l'une, ils se retirent à l'autre sans pouvoir être coupés par la droite ni par la gauche, à cause des canaux si bien qu'on ne va à eux que par une petite tête, qu'ils disputent tant qu'ils peuvent et quand on est à leurs palissades et qu'il faut les couper pour les joindre, les coquins se retirent.» *Campagne en Hollande*, pag. 209.

(3) Uit de stukken, welke in het stedelijk Archief van Amsterdam berusten blijkt, dat de prins van Oranje werkelijk het voornemen had gelijktijdig met den aanval op Woerden ook dien op Naarden nogmaals te doen beproeven.

Prins Maurits verzocht aan de regering der stad Amsterdam, na het ontvangen van eenen brief van den prins van Oranje van den 6en October, dat hem eenige gedeputeerden uit die stad mogten worden gezonden, om met de kolonels en den kommandeur Swart, over eene zaak van belang te spreken. In een postcriptum schrijft hij: «Ick will niet twijffelen of UEd. Gr. Achtbre «sullen haer eigene militie eens willen op de proef setten, om te weeten wat «deselve in 't schilt voeren, 't welck niet beter tot haer eigene eer ende «s' lants dienstte geschieden kan als bij deze occasie.»

Nicolaas Witsen was de gedeputeerde die naar Maurits vertrok, Amsterdam zond den kapitein Pijl met zijne guides en 400 man en de admiraliteit nog 800 man met kleine vaartuigen.

Den 13en October schreef prins Maurits, dat aangezien het twee dagen had gestormd, de aanslag mislukt was.

troepen en gewapende vaartuigen ter bemagtiging van Vreeswijk-aan-de-Vaart liet oprukken.

Het insluiten van Woerden werd opgedragen aan Zuylenstein en van Hoorn, en de prins van Oranje zou met zijne troepen uit Bodegraven oprukken, om Woerden aan de westzijde aan te tasten.

Tot uitvoering van de in dien geest gegeven bevelen, trok het nederlandsche leger in den nacht van den 10en op den 11en October in drie kolonnes op naar Woerden. Zuijlenstein met de regimenten infanterie van van Stirum en Solms, te zamen 10 à 1200 man sterk en twee stukken geschut, zou post vatten tusschen de Kamerijker-sluis en de Grovenbrug (Groevenbrug); van Hoorn, met 12 kompagnien infanterie en 12 stukken geschut, zou de stad aan de zijde van Polanen, en de prins van Oranje zou met zijne troepen aan de zijde van Bodegraven aanvallen. Deze bewegingen werden in den vroegen morgen van den 11en uitgevoerd. Zuijlenstein liet op het voormelde punt waar hij post vatte, aan beide oevers van den Rijn eene verschansing opwerpen, en bewapende die met het geschut dat hij bij zich had (1). Deze verschansing was, zooals te begrijpen is, zeer zwak, daarenboven werden de dijken aan den linkeroever, en de kaden aan den regteroever van den Rijn niet behoorlijk vergraven, de landen aan beide zijden van zijne verschansing niet geinundeerd, en de 1200 palissaden, hem door de boeren geleverd, waren nog niet geplaatst, toen de Franschen den aanval op zijne stelling deden.

Van Hoorn had twee batterijen, eene bij den zaagmolen ten zuiden, en de andere bij de Snellebrug ten oosten van de stad Woerden doen opwerpen en bewapenen, met het geschut hetwelk hij te zijner beschikking had. Uit dat geschut opende hij het vuur tegen het kasteel en de stad.

De prins van Oranje had de huizen buiten de Leydschepoort van de stad Woerden door zijne troepen doen bezetten, om op die wijze bedekt, de stad te kunnen naderen.

Zoodra de bezetting van Woerden, die uit twee bataillons infanterie van Picardie en eenige kompagnien Zwitsers te zamen 1788 man, en 3 kompagnien kavallerie te zamen 138 man bestond, en waarover het bevel was opgedragen aan den graaf de la Mark, de nederlandsche troepen bemerkte, werd het vuur van de wallen op hen geopend (2), de burgers ontwapend en gedwongen om onder het vuur van de aanvallers aan de wallen te werken. Op den stadstoren werd een vuur ontstoken, (3) om Luxemburg

(1) Volgens de fransche berigten met zeven stukken.

(2) Zij hadden slechts 2 twaalfponders ter hunner beschikking, daar de stad nog niet in behoorlijken staat van verdediging was gebragt.

(3) Door dezen maatregel zijn de toren, kerk en vele huizen verbrand.

van het gebeurde te verwittigen, en in den avond van den 11en deden 60 à 70 ruiters, uit de Leydschepoort eenen uitval, en verbrandden de bij de stad gelegene huizen, om daardoor het bedekt naderen zoo veel mogelijk te verhinderen.

Luxemburg, die, ten gevolge van de bewegingen van het nederlandsche leger aan de zijde van Naarden, zich den 11en met het beschikbaar gedeelte van zijn leger te 's Graveland had geplaatst, vertrok nog in den morgen van dien dag naar Utrecht, zond aan de Genlis, die te 's Graveland na het vertrek van Luxemburg het bevel over die troepen gekregen had, last met den meesten spoed kavallerie naar die plaats te zenden, en met het leger te volgen, en begaf zich, te Utrecht gekomen zijnde, met 5 bataillons infanterie, omstreeks 3000 man sterk, en eenige weinige kavallerie, onmiddelijk op marsch naar Woerden. Vóór den post van Zuijlenstein gekomen liet hij dien aantasten, maar te vergeefs. Door de onzen dapper teruggeslagen, was Luxemburg genoodzaakt van den aanval in het front van den post af te zien, en zag naar middelen uit, dien omtetrekken en van achteren aantevallen.

De Melac, een ritmeester die in Woerden in bezetting had gelegen, en met het om die stad gelegen terrein goed bekend was, wees hem den weg om den post van Zuijlenstein omtetrekken.

Daarop vertrok Luxemburg, zijne kavallerie voor de stelling van Zuylenstein achter latende, met bevel de nederlandsche troepen steeds te verontrusten, nog des nachts met de infanterie over Houtdijken naar Kamerijk, welke marsch volgens de fransche schrijvers door het water met de grootste moeijelijkheid werd uitgevoerd.

Van deze plaats was het mogelijk den post van achteren te naderen; daartoe wezen hem de boeren van Kamerijk, over het verdronken land en langs de kaden van de Kamerijksche-wetering tot den Rijn, den weg (1).

In den vroegen morgen van den 12en, naderden de Franschen den eersten post van Zuijlenstein, welke aan den 's Gravensloter-molen was opgeworpen. Hij werd spoedig veroverd, waarop uit den molen en de daarbij staande huizen, het vuur op den tweeden

(1) Dat de prins van Oranje het er voor hield, dat de boeren van Kamerijk aan Luxemburg den weg hebben gewezen, en dat hij zulks aan verraad toeschreef, blijkt uit de resolutie van H. H. M. van den 13en October 1672, die hierna zal worden medegedeeld.

Of het waarschijnlijk is dat Luxemburg, hetgeen hij zelf, maar niet één onzer geschiedschrijvers van dien tijd, verhaalt, door eenen krijgslist zich den weg door die boeren zou hebben doen aanwijzen, dit durven wij niet beslissen. Zeker is het evenwel niet en ook uit de voormelde resolutie kan het tegendeel niet worden bewezen, daar, al ware die krijgslist gebruikt, de bijzonderheden daarvan den 13en October waarschijnlijk bij H. H. M. nog niet zouden zijn bekend geweest. Zie ook hieromtrent Bosscha *Neerlands-Heldendaden te land* II, blad 107 en volgenden.

post bij de Grovenbrug, en op de brug van tonnen, welke de gemeenschap met de aan beide zijden van den Rijn opgeworpene versterkingen daarstelde, geopend werd.

De molen intusschen in brand geraakt zijnde, werd het omliggend terrein zoodanig verlicht, dat Zuijlenstein door zijn geschut aan de Franschen vele verliezen toebragt.

Luxemburg begreep dat het oogenblik gekomen was den aanval te doen en gaf daartoe de bevelen; doch terug geslagen, waren zijne troepen met moeite tot eenen tweeden aanval te bewegen.

Het was alleen door zijne buitengewone dapperheid en door die van zijne officieren, dat de aanval nogmaals kon worden beproefd.

Na eenen strijd die vijf uren duurde, werd de vriesche ruiter, die het verdedigingswerk van achteren sloot, weggerukt, de Franschen drongen den post binnen, en vermeesterden hem. Zuijlenstein, die tot het laatste toe met de meeste dapperheid gestreden had, sneuvelde na 18 wonden te hebben ontvangen (1).

De bezetting van Woerden deed te gelijker tijd eenen uitval uit de Utrechtschepoort op den post aan de Snellebrug, waar de luitenant-kolonel Palm het bevel voerde. Palm ontving den vijand zoodanig met schrootvuur, dat hij genoodzaakt was in wanorde naar de stad terug te trekken. Palm aan het hoofd zijner zeesoldaten, en bijgestaan door den majoor de Heijde, dreven de Franschen, die de vlugtende soldaten uit den post van Zuijlenstein tot bij de stelling van van Hoorn achtervolgden, terug, tot zelfs in den post waar Zuijlenstein gesneuveld was, namen eenige fransche officieren gevangen, bevrijdden een groot deel der nederlandsche troepen die gevangen genomen waren, en bragten, behalve een terug genomen vaandel der onzen, een op den vijand veroverd vaandel mede (2).

De prins van Oranje had, bij het vernemen van den aanval tegen Zuijlenstein, 5 à 600 mariniers onder bevel van van Valkenburg voor den 's Gravensloterdijk tot hulp gezonden; maar door een verkeerd berigt, dat van Hoorn ook geslagen was geworden, misleid, trokken deze troepen weder terug. Deze beweging had echter

---

(1) Dat Zuijlenstein door de hand van Montbas zou zijn gedood, komt ons niet waarschijnlijk voor, omdat Luxemburg bepaald schrijft dat de Saveuse hem gevangen genomen had, en dat hij door eenen soldaat werd afgemaakt.

De Montbas schrijft daaromtrent in zijne Mémoires pag. 97. «Ces ménaces (dat de heeren die hij uitdaagde hem het antwoord met den scherpregter zonden) ne m'ont point fait de peur, et je n'ay pas laissé de me trouver à Voarden; j'y ay vue périr *Zulestein*, un de ces quatres braves à qui j'avois écrit. Ce combat fini, le baillif de Voarden sçait bien que je m'offris de luy faire avoir un passe-port pour renvoyer son corps à monsieur le prince d'Orange et que je le priay de luy dire de ma part que l'appréhension de ses bourreaux ne m'avait point empeché de faire mon devoir.»

(2) Deze bijzonderheden zijn vermeld in eenen brief van van Hoorn aan de Gecommitteerde Raden, medegedeeld door Sylvius, bladz. 460.

het gevolg, dat Luxemburg zijnen aanval op den post van van Hoorn niet liet doen, daar de troepen onder de Genlis ook nog niet waren aangekomen.

Inmiddels had de prins van Oranje in den morgen van den 12en last gegeven tot den terugtogt. Na alvorens de stad nogmaals te vergeefs te hebben opgeëischt, liet van Hoorn, onder het openen van een hevig vuur tegen de stad, zijne troepen langzaam terugtrekken tot Linschoten, van waar zij, vereenigd met de kavallerie en de 8 kompagnien infanterie, welke op zijn bevel onder van Liebergen bij Montfoort waren geplaatst geweest, om zijne troepen in den rug te dekken, en die nu naar Linschoten waren opgerukt, naar Oudewater terugtrokken. Door achteloosheid van de kanonniers hadden zij twee stukken geschut moeten achterlaten.

Van onze zijde waren 6 à 700 gesneuveld en gekwetst, en 3 à 400 gevangen genomen, waaronder de kolonel de Bije van Albrantswaart, de majoor van Utenhove van Ameliswaart en de luitenant kolonel Schimmelpenninck.

Het verlies van de Franschen wordt door onze geschiedschrijvers op 2000 man geschat, waaronder vele officieren (1).

Van het gebeurde werd in de zitting van de Staten-Generaal van den 13en October, door van Beverningh, die daartoe door den prins van Oranje naar 's Gravenhage was gezonden, mondeling een verslag uitgebragt: waarop dienzelfden dag eene resolutie werd genomen, die wij belangrijk genoeg achten hierbij mede te deelen, omdat zij, voor zooveel men heeft kunnen nagaan, het eenigste stuk is, dat in het rijks archief meer voorhanden is, waarin omtrent den togt naar Woerden bijzonderheden worden medegedeeld (2).

Die resolutie is van den volgenden inhoud:

„Ende is voorts goetgevonden ende verstaen dat S. H. bij missive sal worden bekend gemaeckt dat het H. H. M. seer leet is geweest te vernemen dat de entreprise by S. H. seer voorsichtelyck aengelegt het gewenschte succes niet en heeft gehadt dat deselve niet te min haer verplicht vinden Hoochgemelte S. H. seer affectueuselyck te bedancken voor de goede voorsorge onverdrietigen arbeyt en moeyte die deselve van dach tot dach tot bescherminge van staet

(1) Volgens eenen brief uit Utrecht geschreven den 15en October 1672, medegedeeld in het *Pertinent verhael van het verlies der Francen inde laeste slagh by Woerden*, gedrukt bij Albert van Panhuysen, berustende in de koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage, zoude het getal dooden en gekwetsten wel 3000 hebben bedragen en daarin wordt gezegd: «dat Frankrijk in 25 jaren, sulcken slag niet gehad heeft met verlies van sooveel fraje officieren.»
Het getal, waarmede de Franschen den aanval hebben gedaan, wordt in dien brief begroot op 6000.

(2) *Register van acten en resolutien enz.*, 1672—1673, van H. H. M. op den 13en October 1672.

ende bevorderinge van deszelfs dienst is nemende sonder daeromtrent S. H. persoon te sparen ende dat H. H. M. haer erkentenisse en danckbaerheyt dienaengaende in alle voorvallende gelegentheden aen S. H. sullen trachten te bewysen, met versoeck dat hoochgemelte S. H. sich door de fataliteit ontrent het uytvoeren van de voorschreven entreprise voorgevallen niet willen laten wederhouden om tot affbreuck van den vyant van nieuws t'ondernemen 't gunt S. H. oordeelen sal voor den lande dienstich te wesen ende dat H. H. M. den zegen van Godt, de Heere almachtich over S. H. aenslagen sullen laten ende helpen afbidden; dat H. H. M. met leetwesen hebben vernomen dat eenige van de militie haer niet naer behooren hebben gecomporteert ende door flaeuherticheyt gemancqueert haer schuldige plicht te betrachten ende dat diegeene die de executie van saecken de artillerye consernerende was aenbevolen daerontrent in haer debvoir seer nalatich sijn gebleven ende dat sy aan d'andere syde wederom met blytschap hebben verstaan dat de militie van staet haer doorgaens trouwelycken ende manhaftelyck gedragen en de reputatie van staet seer wel waergenomen heeft ende dat H. H. M. mitsdien niet connen nalaten hoochgemelte S. H. op het alderernste te versoecken en te recommanderen de voorschreven militie die haer mannelycke dapperheyt heeft betoont daervoor te willen recompenseren en beloonen ende wederom de voorschreven artillerye over het wandebvoir met alle riguer volgens den articul brieff sonder eenige dissimulatie off conniventie, anderen, ten exempel te doen straffen: dewijle soowel de conservatie van staet, als van S. H. eygen persoon, by welckers behoudenisse H. H. M. ende het geheele landt soo werckelyck syn geinteresseert, uyt eene absolute en onvermydelycke nootsaeckelicheyt vereyscht dat daerontrent met alle nadruk werde geprocedeert en de militie geleert en getoont, nae S. H. en desselfs commandementen meerder te sien en te luysteren dan na de wapenen off bejegeningen van de vyanden,

„dat H. H. M. insgelycx met groot leetwesen hebben vernomen dat de boeren van Camerick diegene sijn geweest die de vyanden van den Staet den wech hebben gewesen om het landt affbreuck te mogen doen ende H. H. M. niet connen off mogen voorby sijn hoochgemelte S. H. op het alderernste te versoecken en recommanderen, alle militaire rigeur tegens de voorschreven boeren, hare personen, familien, ende goederen te doen gebruycken ende die schadelycke ende ondanckbare menschen soo in hare personen als in die van hare familien en goederen de uytterste extremiteyten van oorloch te doen gevoelen en dat H. H. M. seer aengenaem sal wesen 't sijner tyt uyt S. H. te vernemen wat hier ontrent gepasseert sal sijn, dat voorts den gemelten heer van Beverningk sal werden versocht gelyck deselve versocht wordt mitsdesen aen hoochgemelte

S. H. breder by monde te betuygen het gevoelich sentiment dat H. H. M. over S. H. goede en voorsichtige conduite, mannelycke, onvermoeyde ende onophoudelycke dapperheyt sijn hebben ende hoeseer deselve wenschen occasie en gelegenheyt te mogen vinden om daervoor danckbaer te sijn ende voorts om sijne Hoochgemelte Hoocheyt te recommanderen het doen decreteren van een prompte en rigoureuse straffe tegen die voorschreven wandebvoirige, bloohertige en haer schuldige plicht niet gedaen hebbende militie en luyden van voorschreven artillerye: mitsgaders het doen van eenige recompense aen diegeene die preuve van haer goede wille en dapperheyt gegeven hebben ende namentlycken ende particulierlycken mede eene spoedige ende exemplaire punitie over de voornoemde boeren van Camerick. „

Te gelijkertijd dat Woerden was aangetast, was ook de aanval op Vreeswijk-aan-de-Vaart, door de nederlandsche troepen uit Schoonhoven onder Louvignies, met behulp van 16 gewapende uitleggers, beproefd.

Op het werk, dat de Franschen aan de sluizen aldaar hadden opgeworpen, werd de aanval stormenderhand gedaan, doch hij mislukte, waarna men tot het uitplunderen van het dorp overging; de kerk en verscheidene huizen werden daarbij verbrand. De Franschen verloren veel volk en op twee na waren al hunne officieren gesneuveld of gekwetst. Met eenen grooten buit beladen trokken de onzen terug.

Na den mislukten aanslag op Woerden vielen er, vóór dat de prins van Oranje het leger verliet, nog eenige kleine schermutselingen voor, waarvan wij te dezer plaatse nog met een woord zullen gewagen. Den 18en October hadden de Franschen, tot de bezetting van Naarden behoorende, eenen aanval beproefd op Hinderdam, alwaar door prins Maurits de bezetting met 5 à 6 kompagnien van het regiment van Dam versterkt, en de verdedigingswerken tegen eenen onverhoedschen aanval, met zware palissaden beschermd waren (1).

---

(1) Brief van prins Maurits van Nassau aan de regering van Amsterdam 20 October 1672.

Du Pas, bevelhebber binnen Naarden, schreef den 20en October aan Luxemburg omtrent den Hinderdam: «leurs retranchemens étaient plus difficiles, qu'on ne s'étoit imaginé, du côté de la mer par où l'on a donné dans l'eau jusqu'au ventre, à cause de la marée; la digue est elevée d'une picque et les terres soutenues par des planches, de même hauteur où il a fallu des échelles pour y monter; bien qu'il n'y eut point de fossé devant les retranchements de la digue. Comme je me suis donné l'honneur de vous le mander, ils étaient pourtant d'une manière à n'être pas insultés, car il y avoit deux rangs de palissades par étage, toutes garnies de grosses pointes de fer, derrière lesquelles étoit un fort bon parapet de terre, de la hauteur d'un homme. *Campagne en Hollande*, pag. 231.

Bij deze gelegenheid sneuvelden 2 van onze soldaten, en een fransch officier werd daarbij gewond.

In den nacht van den 19en op den 20en October deden de Franschen eenen aanval op de traversen, welke bij Muiden op den zeedijk waren aangelegd. Zij waren langs den dijk genaderd, en maakten zich spoedig van die werken meester, welke door de bezetting schandelijk verlaten werden. Zij nam de wijk naar de stad en werd aan het hoornwerk bij het slot, alwaar de kapitein Wachtritsen de wacht had, teruggejaagd (1).

Zoo trokken 400 Franschen in den nacht van den 4en op den 5en November uit Utrecht, met het voornemen zich meester te maken van den uitlegger, welke bij de Bijleveldsche brug lag, die hen verhinderde turf uit de veenen te halen, en tevens de omliggende dorpen beschermde. Het was een turfschip met 7 stukken geschut bewapend, van borstweringen voorzien en bemand met 27 matrozen, onder het bevel van den kapitein Spelt.

De Franschen gingen over Breukelen en ter Aa op Demmerik, van waar een gedeelte door Vinkeveen, en de overige door Wilnis en Mijdrecht over de smalle wegen op Waverveen en Botshol trokken, met het doel die dorpen aan beide zijden aan te vallen.

Bij het aanbreken van den dag werden de huislieden die de wacht hadden, overvallen en op de vlugt gejaagd; waarna de Franschen den uitlegger bemagtigden, nadat de onzen zich gedurende een uur dapper verdedigd, en door het schrootvuur den vijand vele verliezen toegebragt hadden. Eenige matrozen ontvlugtten en de anderen werden gevangen genomen (2).

De dorpen Waverveen en Botshol werden uitgeplunderd en verbrand.

Het was ten gevolge van deze verrigtingen, dat, zooals reeds is opgemerkt, de posten te Ouderkerk en aan den Voetangel versterkt, meer uitleggers op de verschillende wateren geplaatst, en de wegen naar Wilnis afgegraven werden.

Den 17en November trokken de Franschen ten getalle van 500 over de inundatien voorbij het slot te Abcoude, en staken het daar achter gelegen dorp in brand, hetgeen de kleine bezet-

(1) Brief van prins Maurits van Nassau aan de regering van Amsterdam, 20 October 1672.

(2) Deze verrigting werd door Luxemburg, in zijnen brief van den 8en November 1672, aan Louvois aldus medegedeeld: «elle (la fregatte) fit une fort bonne résistance tirant son canon et son mousquet très bien sans se vouloir rendre, le capitaine, qui dit avoir couru les mers, y avoir souvent attaqué et jamais (été) pris, ne se peut consoler; il l'est pourtant cette fois et blessé légèrement en deux endroits, son lieutenant pris et douze soldats, c'est-à-dire bons matelots et braves gens avec treize de tués, nous avons eu le lieutenant des grenadiers de Navarre blessé de deux coups; cette fregatte était faite de sorte que les soldats pouvoient tirer sur les nôtres, étant à couvert, ce qu'ils faisoient si bien, que, sans grenades on ne l'auroit pas prise.» *Campagne en Hollande*, pag. 248.

ting van het slot niet kon tegengaan; een tweede aanslag op dat dorp liep minder gelukkig voor hen af; want de bezetting van het slot versterkt zijnde, deed eenen uitval, waarbij hen 30 Franschen in handen vielen.

Hoewel de aanslag op Woerden mislukt was, hetgeen grootendeels moet geweten worden aan de voortvarenheid waarmede Luxemburg handelde, en aan den misslag welke Zuylenstein beging door den weg van Woerden naar Kamerijk niet te bezetten, en de kaden langs de Kamerijker-Wetering niet door te steken, is hij evenwel voor ons niet zonder nut geweest.

Voor de eerste keer, nadat zoovele vestingen door lafhartigheid, òf onkunde, òf verraad waren overgegaan, bestreden hier de Nederlanders hunnen vijand in het open veld. Zij hadden zich in den strijd dapper gedragen, den vijand zware verliezen toegebragt en hem ontzag ingeboezemd voor hunne wapenen (1).

Die strijd had hun daarenboven vertrouwen op eigene krachten gegeven, en het bewijs geleverd, dat het nederlandsche leger in staat was, tot den aanval over te gaan.

Dat deze meening ook die was van den prins van Oranje, kan men afleiden uit hetgeen verder voorviel.

In eenen krijgsraad, den 17en October te Gouda gehouden, waarbij tegenwoordig waren de generaals van het leger en de admiraal de Ruijter, deed de prins van Oranje vaststellen de maatregelen die noodig werden geoordeeld te nemen, indien hij de Franschen buiten de grenzen van het land zou gaan aantasten.

De legerafdeeling, welke daartoe bestemd werd, bestond, volgens de hollandsche schrijvers, uit ruim 23,000 man (2) die later, door spaansche troepen versterkt, tot 30,000 man zou zijn gebragt.

Wij gelooven dat deze opgaaf te groot is; maar het kan daarom toch zeer wel waarheid zijn, dat, zooals de fransche schrijvers opgeven, bij het daarna plaats gehad hebbende beleg van Charleroi, 30,000 man zouden zijn gebruikt geworden.

---

(1) Dat de aanval op Woerden, den vijand veel schrik had ingeboezemd, blijkt uit verscheidene brieven van Luxemburg en Robert aan Louvois.

Zoo schrijft Robert den 13en October: «Voilà une grande vigueur dans nos troupes, mais vous ne la trouveriez plus dans Picardie, Navarre, Piemont, Normandie et la Marine, à cause du grand nombre des officiers tués ou blessés, ainsi s'il nous arrivoit quelque nouvelle affaire, je ne sçais si nous en sortirions aussi heureusement.» En den 14en October: «Ayant un grand corps, comme il y a, nous devons craindre, à tout moment, qu'ils ne nous tombent sur les bras,» en Luxemburg den 18en van diezelfde maand: «J'ai prié monsieur de Saveuse de vous dire, que les ennemis sont forts. Quand monsieur de Turenne étoit proche de nous, dont je ne croyois pas qu'il se dût éloigner je ne m'en souciois pas, mais à cette heure ce n'est plus la même chose.»

(2) Volgens Sylvius, bl. 482, 23 à 24,000 man; waaronder 64 eskadrons of 192 kompagnien kavallerie.

Zeker is het dat de afdeeling, aan welker hoofd de prins van Oranje naar Braband oprukte, voor het grootste gedeelte bestond uit kavallerie, welke in de laatste tijden binnen de provincie Holland, in de steden en langs de kusten had gelegen. Zij kreeg bevel zich te Rozendaal te vereenigen met de overige daarhenen gezonden troepen, en, nadat de prins van Oranje vergezeld van van Beverningh, den graaf van Waldeck, den jongen Rijngraaf, en Louvignies (1) den 7en November aldaar mede was aangekomen, en de troepen had in oogenschouw genomen, vertrok hij den 8en over Hoogstraten, Kasterleé, Karstendonk en Peer naar Maastricht.

In den opmarsch schijnt de infanterie hinderlijk te zijn geweest in de uitvoering van het voornemen van den prins van Oranje, waarschijnlijk om eenen zeer snellen marsch te doen; ten minste 5 regimenten infanterie werden reeds den 11en uit Gastels naar Bergen-op-Zoom teruggezonden (2), met last om dáár de bevelen aftewachten van de veldmaarschalken prins Maurits van Nassau en Wirtz, die van Z. H. eene instructie ontvingen (3) betrekkelijk hetgeen met die troepen tegen den vijand in Holland moest worden ondernomen.

Omtrent de krijgsverrigtingen, enz. die in Noord-Braband zijn voorgevallen, moeten wij opmerken dat, zooals in het eerste gedeelte reeds is vermeld, de schanzen Voorne en St. Andries den 22en Junij door de troepen, onder den graaf de Lorges waren in bezit genomen (4); dat Turenne met zijn leger den 13en Julij te Empel bij het fort Crevecoeur aankwam: terwijl Chamilly zijn leger te Vlijmen en Bokhoven had geplaatst, welke legermagt den 17en Julij versterkt werd door de troepen met welke Lodewijk Utrecht verlaten had.

Reeds den 16en Julij waren de loopgraven tegen Crevecoeur geopend, nadat het door de beide legers van Turenne en Chamilly was ingesloten, en, voor dat nog de vijand den storm deed beproeven, dwong de bezetting den bevelhebber het fort over te geven, hetgeen den 19en plaats had.

Aan de bezetting werd, nadat zij was ontwapend geworden, de

(1) Bij de daarop gevolgde belegering van Charleroi werd Louvignies, bij gelegenheid van eenen uitval der belegerden den 19en December, achter den hiel van zijnen voet door eenen kanonskogel zwaar gekwetst. Dit blijkt uit eenen brief van den resident Sasburch aan de Staten van Holland, geschreven uit Brussel 21 December 1672.

(2) Dit blijkt uit den brief van den Prins van Oranje aan H. H. M. geschreven uit Gastels (Kasterlé) den 11en November 1672. *Secreet Verbaal van H. H. M. dd.* 17 November 1672, fol. 797.

Volgens Valckenier en ook andere schrijvers zou de prins van Oranje, met de infanterie ook al de artillerie en de bagages hebben terug gezonden. Dit blijkt uit den brief evenwel niet.

(3) Dit blijkt uit de brieven van Wirtz uit Gorinchem en van van Asperen uit Schoonhoven, beiden van den 23en Junij 1672, aan de Staten van Holland. Zonder een schot te doen hadden zij zich overgegeven aan 4 à 500 man, die uit Tiel derwaards waren gezonden.

vrijheid gegeven naar elders te vertrekken. De bezetting van den post te Engelen had de schans reeds verlaten en was naar 's Hertogenbosch teruggetrokken.

Daarop rukte Turenne met eene aanzienlijke magt naar Bommel, vóór welke plaats hij den 20en Julij aankwam. Hij liet de stad aan den kommandeur van Leeuwen opeischen; doch deze weigerde haar, zonder daartoe door de wapenen te zijn genoodzaakt, over te geven. Door onwil van de burgerij, om tot verdediging van de stad mede te werken, was hij genoodzaakt, den 22en daaraanvolgende met den vijand te onderhandelen, die denzelfden dag de stad binnentrok. Aan de bezetting, bestaande uit 6 kompagnien infanterie te zamen 282 man sterk, was het vergund op Gorinchem terug te trekken (1). Tot hiertoe bepaalden zich de veroveringen in Noord-Braband. Den 26en Julij verliet Lodewijk het leger, en begaf zich naar Parijs; terwijl Chamilly met zijne troepen naar Maastricht vertrok. Turenne, die na het in bezit nemen van Bommel niets had uitgevoerd, vertrok daarop den 1en September naar den Rijn, met een leger dat 16,300 man sterk was (2).

Vóór dat de verdere krijgsverrigtingen van beide legers worden medegedeeld, is het noodig te kennen de maatregelen van verdediging, welke bij afwezigheid van den prins van Oranje zijn genomen geworden.

Het is vooral daarom van belang op die maatregelen de bijzondere aandacht te vestigen, omdat daaromtrent tot heden weinig of niets is bekend geworden, en omdat zij betrekking hebben tot de verdediging van de Hollandsche waterlinie, toen men voorzag dat de inundatien, door den invallenden vorst, het indringen in het land aan den vijand mogelijk zou hebben kunnen maken.

X.

MAATREGELEN WELKE, TOT VERDEDIGING VAN DE PROVINCIE HOLLAND, BIJ AFWEZIGHEID VAN DEN PRINS VAN ORANJE ZIJN GENOMEN GEWORDEN.

Het vertrek van den prins van Oranje met een gedeelte van het leger naar Braband werd niet algemeen goedgekeurd, en het

(1) Betrekkelijk de bemagtiging van Bommel zijn de bijzonderheden medegedeeld in de brieven van Wirtz uit Gorinchem, geschreven aan de Staten van Holland 21 en 22 Julij 1672.

Er lagen voor Bommel twee uitleggers. De bevelhebber van de eene was «op s'vyands eerste afkomste dadelyck als een schelm afgesacket, dat meriteerde gehangen te werden» en de andere had met schieten groote schade aan den vijand toegebragt.

(2) Zie bladz. 110 noot (3).

doel, dat hij daardoor trachtte te bereiken door weinigen begrepen; het was dan ook niet vreemd, dat zijne tegenstanders van deze gelegenheid gebruik maakten, om den jongen vorst te veroordeelen, dat hij zulk eene vermetele onderneming durfde te doen, op een oogenblik dat de vijand zijne krachten vereenigde, met het bekende voornemen Holland, zoodra de inundatien bevroren zouden zijn, binnen te dringen.

Wij moeten bekennen dat bij eene oppervlakkige beschouwing der zaak, in aanmerking nemende dat de winter, die voor de verdediging hoogstschadelijk kon zijn, weldra zou invallen, de togt van den prins van Oranje als een stout waagstuk is aan te merken; maar wanneer wij ons herinneren dat het gevecht bij Woerden hem de overtuiging had gegeven, dat hij op zijne troepen kon rekenen, dat hij wist de sterkte van de stelling waarin die troepen geplaatst waren, en dat hij niet kon vermoeden dat sommigen van de bevelhebbers hunnen pligt niet betrachten, of hunne roeping niet begrijpen zouden, dan vermeenen wij het er voor te mogen houden, dat het besluit van den prins van Oranje, met betrekking tot de verdediging van de provincie Holland, bij het naderende wintergetij, geenzins een ondoordacht besluit is geweest.

De plunderingen en brandstichtingen, welke de Franschen na het vertrek van den prins van Oranje op het platte land bedreven, vermeerderden den schrik voor eenen inval in Holland gedurende den winter, en het was dus natuurlijk dat de Staten van Holland bedacht waren op het nemen van krachtige maatregelen om den vijand, wanneer hij het mogt beproeven, het indringen in Holland onmogelijk te maken.

Voor zijn vertrek had de prins van Oranje den veldmaarschalk Wirtz opgedragen het opperbevel, behalve over den reeds aan hem toevertrouwden post te Gorinchem, over de steden Heusden, Geertruidenberg, Schoonhoven en het kwartier van den graaf van Hoorn te Goejan-Verwelle (1), den veldmaarschalk prins Maurits van Nassau belast met het opperbevel over het leger van Muiden tot de Nieuwerbrug, en den graaf van Koningsmarck in het kwartier te Bodegraven en den graaf van Westerloo in dat te Schoonhoven, tot bevelhebbers aangesteld.

Aan deze bevelhebbers en aan de gedeputeerden van de Staten

(1) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 16 November 1672. Uit eenen brief van Wirtz van den 23sten September 1672 blijkt, dat de prins van Oranje toen reeds, met goedvinden van de Staten van Holland, aan Wirtz het bevel had opgedragen over een «corps d'armée» dat zamen zou worden getrokken om de provincie Holland tegen de vijandelijke invallen te beschermen.

Van bijzonderheden omtrent dat legerkorps vindt men verder niets aangeteekend. Bij die gelegenheid was reeds aan prins Maurits van Nassau het opperbevel over de troepen van Muiden tot de Nieuwerbrug toevertrouwd.

van Holland te velde was het beramen en het uitvoeren van de hiervoren bedoelde maatregelen opgedragen (1).

Van den onvermoeiden ijver, waarmede zij de hun opgedragen moeijelijke en hoogstgewigtige bezigheden, bij afwezigheid van den prins van Oranje, hebben verrigt, getuigen de brieven welke zij aan de Staten van Holland schreven; zij leveren het bewijs dat in die moeijelijke en beslissende oogenblikken groote inspanning en geestkracht is noodig geweest, om zoovele bezwaren, door gebrek aan geld, aan volk en aan overeenstemming met burgerlijke overheidspersonen veroorzaakt, uit den weg te ruimen, en onschadelijk te doen zijn aan de uitvoering van de hierna te vermelden hoogstnoodige maatregelen tot verdediging.

Nadat de prins van Oranje het leger had verlaten, besloten de Staten-Generaal, op voorstel van de Staten van Holland van den 17en November, dienzelfden dag eenen krijgsraad te beleggen, die den 19en November des avonds ten 6 uur te Zwammerdam zou worden gehouden, en waarin door de beide veldmaarschalken en den graaf van Koningsmarck met de gedeputeerden van H. H. M. de heeren van Hogendorp, den raadpensionaris Fagel, van Odijk, Kann en Eck, zou worden bepaald, wat men bij afwezigheid van den prins van Oranje tot verdediging van het vaderland zou behooren te verrigten.

Op het daarop uitgebragt verslag van die gedeputeerden werd bij geheime resolutie van den 22en November (2) goedgekeurd, „dat voor eerst ende vooral gesorght sal werden voor de conservatie van de bewuste vyff posten: mitsgaders belet dat de vyanden van desen staet daerdoor niet mogen comen deurtebreecken ende eene invasie in het landt te doen ende dat de voorschreven posten in manieren vooren verhaelt onder Godes genadigen zegen menschelyker wyse verseeckert sijnde met de militie van desen staet verders tegens de voorschreven vyanden, soodanich sal werden geageert als met het minste pericul ende voor de meesten dienste van den lande naer crychsgelegentheyt sal connen geschieden, dat voorts by voortgangh van vriesend weeder een corps de reserve sonderlingh van eenige cavallerie ende dragonders sal werden geposteert op eene gelegene plaatse van waer hetselve corps alderbequaemelykst d'eene off d'andere post die aengetast soude mogen werden, sal connen secoureren: mitsgaders stuyten ende repousseren den inval van den vyandt indien deselve, dat Godt genadichlyck verhoede, by vorst op d'eene of d'andere plaets doorbreeken mochte.” Voorts werden de bevelen gegeven de volgende regimenten infanterie, de gardes van Z. H., die van de kolonels Sedlinitsky, de la Villaumaise,

(1) *Res. Holland* 17 November 1672.
(2) *Secreet-verbaal van H. H. M.* 22 November 1672, fol. 799.

van Degefeld, Palm en Holstein uit Bergen-op-Zoom (1), 8 kompagnien uit den Briel, Haarlem, Goereede en Vlissingen, allen voorloopig naar Gouda en het infanterie-regiment van Polens uit Amsterdam naar één van de posten te doen vertrekken; op verschillende punten tusschen de vijf posten van de waterlinie bakens te doen stellen, om elkander te kunnen seinen omtrent de verrigtingen van den vijand; de noodige reeds gemaakte kleedingstukken, om de militie tegen regen en koude te kunnen beschermen, te doen uitreiken aan de verschillende bevelhebbers, en daarenboven een voldoend aantal „paillassen off stroosacken" te doen maken, enz. groenlandsche sloepen en uitleggers en alle verdere behoeften naar de verschillende posten te doen zenden, enz.

Intusschen maakte de invallende vorst het nemen van nog eenige voorzorgen noodig. De Staten van Holland hadden, zooals reeds is vermeld, den 2en December gedeputeerden naar het leger te Bodegraven gezonden, met het doel in overeenstemming met de bevelhebbers, de verdere noodig geoordeeld wordende maatregelen ten uitvoer te brengen. In eenen dientengevolge te Alphen gehouden krijgsraad, was men het eens over het groote belang dat er in gelegen was, den post te Bodegraven, zoo wel door het daar henen zenden van een groot aantal troepen, als door het maken van verdedigingswerken, zoo spoedig mogelijk in geduchten staat van tegenweer te brengen (2).

Het in de resolutie van H. H. M. van den 22en November bedoelde „corps de reserve" zou daar worden bijeengebragt, om bij magte te zijn, den vijand daar waar het noodig zou zijn, het hoofd te bieden. Daartoe zouden; uit het kwartier van den prins Maurits van Nassau 14, uit dat van Wirtz 20, uit dat van den graaf van Hoorn 16, uit dat van Westerloo 14 kompagnien infanterie, behalve de kavallerie (9 kompagnien) die zich in de verschillende kwartieren bevond, naar Bodegraven, alwaar reeds 45 kompagnien waren, gezonden worden (3).

---

(1) *Res. Holland* 17 en 18 November 1672 en *Secr. Res. Holland* 22 November 1672. Bij laatstvermelde resolutie was nog bepaald dat 6 kompagnien kavallerie, 8 kompagnien dragonders van den hertog van Courland en het regiment kavallerie van Brandt uit Groningen naar Gouda moesten vertrekken, doch deze troepen zijn eerst in Januarij 1673 te Amsterdam gekomen.

(2) Brief Gedeputeerden te Velde aan de Staten van Holland geschreven op het huis te Alphen den 15en December 1672. Die maatregelen zijn bij res. van den 21en December door de Staten van Holland goedgekeurd en bij brieven van dienzelfden dag zijn de veldmaarschalken, de generaals Koningsmarck, van Hoorn en Westerloo daarvan onderrigt, en de bevelen gegeven tot het zenden van de troepen, zoo als zulks in den krijgsraad was bepaald geworden.

(3) Uit eenen staat, vermeld in de *Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde*, enz., bladz. 226 blijkt, dat wanneer het bedoelde «Corps de reserve» zou zijn bijeengebragt, te Gorinchem 38, te Woudrichem 9,

Den 13en December werden de huislieden opgeroepen met den meesten spoed derwaards te komen, ten einde tegen 12 stuivers dagloon aan het opwerpen van verdedigingswerken te arbeiden; afgevaardigden werden naar Amsterdam en Gouda gezonden om de noodige bouwstoffen en gereedschappen te koopen, te Alphen zouden de palissaden tot verzekering van de te maken werken worden in gereedheid gebragt (1) en reeds den 16en December schreef Koningsmarck aan de Staten-Generaal dat de ingenieurs bezig waren met het kielspitten van de werken (2).

De vorst schijnt evenwel zoodanig te hebben toegenomen dat het werk weinig of niet vooruitging, zoodat dan ook prins Maurits van Nassau den raad gaf, tot het maken van borstweringen bij gebrek aan grond, boomen te kappen, die kruislings over elkander te leggen en te bedekken met paarden en koeijenmest, waar achter men staan, en van afstand tot afstand geschut plaatsen zou kunnen, en voorts om de huizen in de nabijheid tot verdediging interigten en daarin handgranaten en pekkransen te doen bergen (3). Den 26en December was volgens het berigt van de gedeputeerden nog niet een palissaad door de hardheid van den grond kunnen worden geplaatst.

Uit het voorschrevene is dus op te maken dat de post te Bodegraven, toen de vijand aldaar aankwam, niet voltooid was.

Het was een post waaromtrent de Staten van Holland schreven: "dat zij het behoud daarvan van die importantie ende van dat gewichte achtte, dat die verlaten wordende het grootste deel van dese provincie gerisqueert, gehasardeert ende aen den vyandt ten besten gegeven soude werden, in consideratie dat door het verlaten van deselve post niet alleen het geheele platte landt van Rhynlandt, Schielandt, Delflandt, Amstellandt en Kennemerlandt, ende sulck het grootste gedeelte van dese provincie wert geëxponeert aen de invasie van den voorschreven vyandt, ende in pericul gestelt van 't eenemael gedevasteert, verbrandt ende geruineert te connen werden," enz.

Uit de oorspronkelijke brieven blijkt, dat den 23en December de infanterie regimenten van van Voorst en Scot, elk van 10 kompagnien, het regiment gardes van 11 kompagnien en 3 kompagnien kavallerie van den ritmeester Rengers, van den heer van 's Gravemoer en van den majoor Wenge, te zamen 34 kompag-

te Loevestein 6, te Heusden 18, te Hemert 5, te Geertruidenberg 7, te Schoonhoven 44, te Oudewater 29, te Nieuwerbrug 33 en te Muiden, enz. 88 kompagnien infanterie in bezetting zouden blijven.

(1) Brief van de Gedeputeerden te Velde aan de Staten van Holland 15 December 1672.

(2) *Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde*, enz. bladz. 98.

(3) Brief van prins Maurits van Nassau aan de Staten-Generaal 17en December 1672.

nien, allen van de bezetting van Gorinchem, en den 25en de kompagnie kavallerie van den heer van Sliedrecht uit Heusden door Wirtz (1), den 26en de kompagnien kavallerie van de ritmeesters graaf van Glimes en Sigtermans uit Schoonhoven door van Westerloo (2), den 24en het infanterie regiment van Erpach en de voorhanden zijnde kavallerie uit Oudewater door den graaf van Hoorn (3), en het infanterie regiment van van Dam, van 12 kompagnien sterk 600 man, uit Weesp, 3 kompagnien van de bezetting van den Uithoorn, en de kompagnie dragonders van den graaf van Douglas uit Weesp door prins Maurits van Nassau (4), naar Alphen en Bodegraven gezonden waren.

Een gedeelte slechts van die troepen was te Bodegraven aangekomen, toen Koningsmarck die plaats verliet.

Dat men het behouden van den post te Bodegraven van het uiterste gewigt achtte, blijkt ten duidelijkste uit eene instructie, welke Koningsmarck den 1en November 1672 van den prins van Oranje ontving (5), waarin hem was voorgeschreven, dat hij zich met zijne troepen naar Leyden zou moeten begeven, om daar de bevelen aftewachten van een van de beide veldmaarschalken, *alleen in het geval* dat de vijand tot in het hart van het land doordrong, en den post te Bodegraven van achteren zou kunnen nemen; maar dat die ontruiming alleen bij uitersten nood zou moeten geschieden, dat had de prins van Oranje hem duidelijk voorgeschreven. Hij schreef hem dat hij den post niet moest verlaten "sans qu'il y soit absolument nécessité et pour jetter du monde dans Leyde, ce ne doit être que dans la derniere extrémité (6)."

Niettegenstaande die bepaalde bevelen, is Koningsmarck omtrent het verlaten van den post te Bodegraven, in twijfel geweest; hetgeen de reden was waarom de raadpensionaris Fagel bij zijnen brief van den 13en December aan den prins van Oranje daaromtrent bevelen vroeg. Den 18en daaraanvolgende schreef ook Z. H. uit het leger voor Charleroi in antwoord daarop "dat myne intentie wegens het abandonneren van de post van Bodegraven niet anders is geweest als in de uiterste extremiteyt ende UEd. gelieft het aen de graeve van Coningsmarck uyt mynen naem ten spoedichste

---

(1) Brieven van Wirtz aan de Staten van Holland van den 24en, 26en en 27en December 1672.

(2) Brief van Westerloo aan de Staten van Holland, van den 25en Dec. 1672.

(3) Idem van prins Maurits van Nassau aan idem van den 30en Dec. 1672.

(4) Idem van den graaf van Hoorn aan idem van den 24en December 1672.

(5) Een uittreksel uit die Instructie wordt gevonden in de *Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde*, enz., bladz. 286.

(6) Idem, bladz. 286.

te laeten weten″ (1), hetgeen door den raadpensionaris, aan de gedeputeerden te velde is medegedeeld bij zijnen brief geschreven uit 's Gravenhage den 21en December (2); terwijl ook de Staten van Holland bij hunnen brief van denzelfden dag aan Koningmarck schreven. ″dat U.Ex. de voorschreven post van Bodegraven ten uyttersten maintineren en defenderen sult.″

Maar, niettegenstaande na de kennisneming van het voorschrevene allen twijfel bij Koningsmarck moest ophouden, schreef hij den 22en December aan de regering van de stad Leyden, dat hij last had ontvangen naar die stad met zijne troepen terugtetrekken, wanneer het den vijand mogt gelukken over het ijs te naderen. De regering van Leyden hierover bekommerd, verzocht aan de Staten van Holland dat zij aan Koningsmarck zouden gelasten den post te Bodegraven *nimmer* te verlaten, en die met zoovele troepen als mogelijk was te doen versterken, waartoe dan ook bevelen werden gegeven aan de gedeputeerden (3), en het is hoogstwaarschijnlijk

(1) *Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde*, fol. 45. Uit dien brief blijkt nog dat de prins van Oranje de genomene maatregelen tot verzekering van den post te Bodegraven goedkeurde, en dat hij de toezegging deed zoodra mogelijk meerdere kavallerie naar Holland te zenden.

(2) *Idem, idem, idem*, fol. 196 en *Secr. Res. Holland* 21 December 1672. Belangrijk is de brief van den raadpensionaris aan de gedeputeerden te velde van den 18en December (fol. 190), omtrent het al of niet verlaten van Bodegraven geschreven, vóór dat hij den voormelden brief van den prins van Oranje ontvangen had. Hij schrijft daarin: «Syne Hoogheyt, Syne Excellentie (Koningsmarck hebbende geordonneert die voorschreven post niet te verlaeten als op de uytterste extremiteyt, seer well heeft geconsidereert dat die voorschreven post van sodanige importantie voor den lande was dat het verlaten van deselve in geen gedagte moest vallen dan so wanneer men die niet langer soude kunnen houden, consequentelyck dat het houden van de voorschreven post kunnende werden gefaciliteert door het maecken van eenige wercken, de reden absolutelyck vereyscht dat de voorschreven wercken gemaeckt wierde, ende en kan ick niet sien waeromme men niet geerne ende gewilliglyck soude supporteren ende spenderen de onkosten ende het gelt daertoe gerequireert, daer de voorschreven post verlaeten synde gansch Rynlant aen het hasard van des vyants entreprises ende brandschattinge onderworpen wert.»

(3) *Secr. Res. Holland* 23 en 25 December 1672.

Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde fol. 219; waarin voorkomen twee brieven van Koningsmarck van den 24en December 1672 uit Bodegraven aan de Staten van Holland en aan den raadpensionaris.

In den eersten brief schrijft hij: «UEd. Gr. M. aenschryven (*Secr. Res. Holland* 23 December 1672, houdende last dat hij den post moest behouden «sonder deselve in eenige deele te verlaten») heeft my verstandiget dat sy gaerne sien dat wy mogen hier blyven, hetwelck ick doen sal soo lang als mogelyck is ende sonder temeriteit geschien kan, ben oock noyt van intentie geweest van anders te doen. Maar dewyl ick hier in een open dorp stae daer den vyand by sulck een vorst weder soo by dagh als by nacht in vallen kan ende myn het dorp boven den kop aensteecken, soo heb ick myn by tyden van myn bagagie, siecken, canon ende ammunitie van oorlogh gedechargeert, behalve diegeen die op de forten staen, ende sooveel tot een occasie van campagne gerequireert wordt, oordelende dat alle dese dingen (als wy se van doen hebben) met meerder gemack weder aen ons trecken als op het geval van een sinistre accident retireren connen.»

ten gevolge van die bevelen, dat door de gedeputeerden later aan Koningsmarck, toen hij naar Leyden was teruggetrokken, den stelligen last werd gegeven met zijne troepen de stellingen te Alphen en aan de Goudsche-sluis weder te doen bezetten.

Naar aanleiding van het voorschrevene vermeenen wij er uit te mogen besluiten, dat de prins van Oranje, de raadpensionaris en de gedeputeerden te velde allen van het groot belang, om den post te Bodegraven tot het uiterste te verdedigen, overtuigd waren; doch dat alleen de bevelhebber, aan wien de verdediging van dien post was toevertrouwd, dat belang niet schijnt te hebben ingezien: zoodat hij bij het naderen van den vijand, door Bodegraven te verlaten, niet alleen tegen de hem gegeven bevelen gehandeld, maar daarenboven bewezen heeft een onkundig bevelhebber te zijn geweest.

Nadat de stelling te Bodegraven door Koningsmarck was verlaten, en die te Alphen en aan de Goudsche-sluis op last van de gedeputeerden werden bezet, werd met kracht tot versterking van laatstvermelden post gearbeid. Men was daaraan nog ijverig bezig toen de prins van Oranje in den nacht van den 30/31en December ten drie uur op het huis te Alphen aankwam (1).

Ten gevolge van het gebeurde te Zwammerdam en Bodegraven gaven de Staten van Holland, bevreesd voor een verder indringen van den vijand, den 29en December het bevel de sluizen, op de Maas uitwarende, en ook den duiker aan den Leydschen-dam te openen. Dit bevel schijnt evenwel niet te zijn uitgevoerd, toen men vernam dat de vijand terug was getrokken (2).

De posten voor welke men, behalve die te Bodegraven, vooral ook nog wilde gezorgd hebben, waren die te Gouda en aan den Uithoorn.

Toen Wirtz, na den krijgsraad te Alphen te hebben bijgewoond, die plaats verliet, begaf hij zich naar Gouda, om die stad zooveel mogelijk in verdedigbaren staat te doen brengen, waartoe hij dan

In den tweeden brief aan den raadpensionaris vraagt hij: «wat voor een tyt en occasie voor de uytterste necessiteyt magh te houden syn;» waarop bij geheime resolutie van den 25en December werd bepaald, dat de vijand, of aan de Wiericken, of te Bodegraven, of dáár waar de gedeputeerden in overleg met Koningsmarck het zouden noodig oordeelen, moest worden tegengehouden.

Uit zijne brieven van den 24en December 1672 blijkt het voldoende, dat Koningsmarck zijne roeping niet begreep.

(1) Brief van de gedeputeerden aan de Staten van Holland 31 December 1672.

Uit eenen brief van den gedeputeerde te velde van Kinschot aan de regering der stad Leyden van den 11en Januarij 1673 (*Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde, enz.*, bladz. 251, ook aangehaald bij Wagenaar XIV deel, bladz. 239) blijkt, dat binnen weinige dagen die werken «in genouchsaem postuyr van defensie» zouden zijn gebragt.

(2) Brief van het hoogheemraadschap van Rijnland, aan de Staten van Holland 30 December 1672.

ook de regering bereid vond mede te werken, indien men de stad met bezetting zou voorzien (1).

Gouda was toen omringd door eenen muur en breede diepe grachten, en kon geacht worden sterk te zijn door de inundatien, welke, door het openen van eenige sluizen in en bij die stad, binnen den tijd van 24 uren konden worden gesteld.

Tot verdediging van die plaats werd het infanterie regiment van Bamphield uit Schoonhoven den 24en December, onder geleide van den luitenant-kolonel Vercken (2) derwaards gezonden, en toen de gedeputeerden te Alphen den 27en daaraanvolgende het berigt ontvingen, dat de vijand 7000 man bij Montfoort verzameld had, met het voornemen op Gouda voortterukken, zonden zij dienzelfden dag nog 800 man daarhenen (3). Den 29en December werd de bezetting van Gouda nog vermeerderd met 500 matrozen en was toen voldoende om die plaats te verdedigen (4).

Binnen Gouda voerden de kolonels Pain-et-Vin en de Thouars, en na den 28en December laatstgemelde het bevel (5).

Van den post aan den Uithoorn, die, zooals prins Maurits van Nassau schreef, "van veel importancie was niet alleen om Amsterdam

---

(1) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 15 December 1672.

(2) Brief van Wirtz aan de Staten van Holland 24 December 1672.

De kolonel Bamphield was ten gevolge van zijn gehouden gedrag als bevelhebber van den post te Ameyde, op bevel van den prins van Oranje, te Schoonhoven in arrest genomen.

Uit dien brief blijkt, dat de soldaten van dat regiment geen geweren meer hadden. Nadat zij van den post te Ameyde gevlugt waren, had men ze met veel moeite weder bij elkander kunnen brengen.

Brief van Westerloo aan de Staten van Holland 25 December 1672. *Res. Holland* 24 December 1672.

(3) Brief van de Gedeputeerden te Velde geschreven uit Alphen den 27en December 1672 's morgens ten 7 uur, aan den heer Burgersdijk, *Originele Correspondentie met Gecommitteerde te Velde*, fol. 247.

Uit dien brief blijkt, dat de troepen, die door prins Maurits van Nassau den 23en December naar Bodegraven waren gezonden, den 27en aldaar nog niet waren aangekomen.

(4) Brief van den gedeputeerde van der Tocht aan den raadpensionaris van den 29en December 1672. *Res. Holland* 30 December 1672.

(5) Brief van den gedeputeerde van der Tocht aan de Staten van Holland 29 December 1672, geschreven uit Gouda des middags ten een uur. In dien brief schrijft hij dat Wirtz te Gouda is gekomen en met den kolonel Pain-et-Vin onmiddelijk weder naar den Rijn vertrokken is. «Wij hadde wel gewenscht» zoo schrijft hij «de heer Pain-et-Vin tot defensie van dese stadt alhier hadden mogen behouden, geconsidereert niet een colonel buyten den marquis Thouars alhier in garnisoen sijnde, deselve sigh niet als te veel geëmbrasseerd vind.»

Wagenaar vermeld, in het XIV deel, bladz. 237, dat Pain-et-Vin te Gouda komende, na het verlaten van zijnen post, met open armen ontvangen werd. Toen de prins van Oranje te Alphen kwam, was Pain-et-Vin reeds in arrest genomen om voor eenen krijgsraad te regt te staan.

en het platte land te dekken, maar ook om den vijand bij eenen inval in de flank van achteren in zijnen marsch in te vallen (1)." was de bezetting in November met 200 soldaten en 18 muskettiers uit Amsterdam vermeerderd, en nadat den 22en December het regiment van den kolonel Palm aldaar aankwam (2), werd het grootste gedeelte van de overige troepen ingescheept om naar Bodegraven te worden overgebragt.

De in November uit Amsterdam gezonden soldaten (4 kompagnien) zijn aan den Uithoorn gebleven, tot dat zij door anderen zijn vervangen geworden (3).

Om het leger te versterken, werden ook onderscheidene besluiten genomen.

Den 27en December werden alle kompagnien huislieden in Rijnland, Delfland, Schieland en Kennemerland gelast naar het leger te Alphen te vertrekken, en ook de burgers in de steden, welke niet bedreigd werden, moesten zich bij het leger vervoegen (4): terwijl de regeringen van alle hollandsche steden werden aangeschreven, de burgers en andere manschappen gereed te houden, om op bevel van den prins van Oranje ook derwaards te vertrekken. Matrozen werden in de onderscheidene steden, de gewapenden tegen 10 stuivers en de ongewapenden tegen 8 stuivers daags soldij, en tegen betaling van ½ dukaton handgeld, aangenomen, en tot voorziening in de behoeften voor het leger, dat dagelijks vermeerderde, werden de regeringen der steden uitgenoodigd, levensmiddelen naar het leger te zenden.

---

(1) Brief van prins Maurits van Nassau 17 December 1672. *Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde*, fol. 55.

(2) De last tot het zenden van het regiment Palm naar den Uithoorn was door de Staten van Holland den 25en December (*Secr. Res. Holland*) gegeven: daarop schreef prins Maurits van Nassau den 26en November aan de Staten van Holland, dat hij het beter oordeelde, het regiment van den kolonel Palm, dat zeer goed was, elders te gebruiken: daar aan den Uithoorn de kolonel Tilani het bevel voerde, die zoo als de prins schreef «seer bequaem was en geen schobberijen begaen sall.»

Dat het bedoelde regiment den 22en December aan den Uithoorn was gekomen, blijkt uit den brief van Hendrik Roeters, uit Amsterdam dien dag aan de Staten van Holland geschreven, waarin wij lezen: «de colonel Palm is met alle syne militie op den 17en dezer, sijnde saturdagh 's middaghs met goede ordre van de Ronde-veenen opgebroocken en met groote armoede door de vorst gecomen aen den Uythoorn post te connen vatten en de andere militie haer hebben begeven in schepen om affgevoert te werden naer haer geordonneerde poste.»

(3) Brief van den kolonel Palm aan de Staten van Holland 23 December 1672.

(4) Zoo vertrokken uit Maassluis den 30en December reeds 4 à 500 burgers naar het leger, en den vorigen dag waren ook drie kompagnien burgers, die zich daartoe vrijwillig hadden aangeboden, uit 's Gravenhage derwaards vertrokken.

De raadsheer F. van Lier verzocht den 29en December aan de Staten van Holland met de suppoosten van het Hof naar het leger gezonden te worden.

Behalve de werken, die door de zorg van de Staten van Holland werden uitgevoerd, zijn er ook nog onderscheidene op eigen kosten door de regeringen der steden, tot verdediging van die plaatsen, gemaakt geworden. Zoo lezen wij dat Edam en Monnikendam in goeden staat van tegenweer werden gebragt; dat de vestingwerken te Delft werden verbeterd en dat ook de toegangen tot 's Gravenhage werden versperd, twee polders om die stad geinundeerd, enz. (1) Uit het magazijn van Delft werd 's Gravenhage van oorlogsbehoeften voorzien (2), en naar Leyden werden 12 zes-en-dertig ponders gezonden (3).

Behalve de voorschreven maatregelen tot verdediging, behooren ook nog vooral in aanmerking te komen, die welke zijn genomen om den vijand het binnendringen in het land bij vorst, over de toegevroren inundatien, gedurende den winter van 1672—1673 te verhinderen.

Omtrent die maatregelen was tot heden weinig bekend, niettegenstaande het voor de kennis van de verdediging van ons land vooral belangrijk is met juistheid te weten, wat in 1672 is verrigt geworden, om de inundatien, waarin ook nu nog de grootste kracht onzer verdediging bestaat, bij vriezend weder zoo veel mogelijk aan de verdediging nog dienstig te doen zijn.

Om die reden is door ons in de archieven een bepaald onderzoek omtrent dat gewigtig onderwerp gedaan, en het is de uitslag van dat onderzoek, welken wij in de volgende bladzijden zullen mededeelen.

Een belangrijk stuk dat ons daaromtrent is voorgekomen, is eene memorie van den prins Maurits van Nassau, eigenhandig geschreven te Alphen den 11en December 1672, en aan de gedeputeerden te velde overgelegd.

---

(1) De heeren van de societeit te 's Gravenhage hadden de vergunning gevraagd de boomen om die stad te kappen, om daarmede de toegangen te versperren. Dat verzoek was den 27en December toegestaan en reeds den 31en daaraanvolgende waren die werkzaamheden verrigt. Zij boden daarop de Staten van Holland twee ontwerpen tot versterking van die plaats aan, welke ter beoordeeling aan de Gecommitteerde Raden en aan den prins van Oranje zijn gezonden geworden.

(2) Men zond den 27en December naar 's Gravenhage 350 kogels à 24, 12 en 3 pond, 500 blikken kardoezen met musketkogels van 24, 12 en 3 pond, 20 tonnetjes musketkogels, 10000 pond kruid, 2000 pond lont enz., en den 29en nog vriesche ruiters, 4000 pond kruid, 1000 pond lont en 20 tonnetjes musketkogels.

Al deze behoeften zijn den 5en Januarij 1673 naar Delft teruggezonden. *Res. Gecom. Raden* 27 en 29 December 1672 en 5 Januarij 1673.

(3) Den 23en Augustus 1672 waren reeds uit Delft 15 achttien- en 15 twaalf ponders naar Leyden en even zooveel naar Rotterdam gezonden. *Res. Gecom. Raden* 23 en 30 Augustus 1672.

In die memorie worden door hem medegedeeld de middelen, die hij vermeende dat zouden behooren te worden aangewend, om bij vriezend weder de verdediging met kracht te kunnen voortzetten. Dat stuk schijnt door den prins uit eigen beweging te zijn opgesteld, met de bedoeling de gedeputeerden te velde omtrent dat onderwerp voortelichten.

Het blijkt ten minste niet dat er tengevolge van die memorie dadelijk bevelen zijn gegeven geworden. Wij hebben gemeend dat het nuttig kon zijn die memorie in zijn geheel te kennen, en daarom is zij in de bijlagen vermeld (1).

Een ander belangrijk stuk, dat ons is voorgekomen, is het advies van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland van den 11en December 1672 (2), aan de Staten van Holland uitgebragt, naar aanleiding van het door die Staten gedaan verzoek bij de resolutie van den 9en November 1672.

Uit dat advies blijkt:

dat door het openbijten van het ijs, de beide Wiericken, de Rijn, de Mijdrecht en de geinundeerde Mijpolders tot het Woerdensche-Verlaat, de kromme-Mijdrecht tot den Uithoorn, voor zooveel het bedoeld heemraadschap betrof, zouden behooren opengehouden te worden; dat die openbijting zou moeten worden gedaan ter breedte van 20 tot 24 Rijnlandsche voet of van ± 6 tot 7 el, en gedurende den tijd dat het inundatiewater in den Mijpolder niet voldoende stond, van de Mijdrecht tot de Nieuwerbrug, ter breedte van 30 voet of ± 9 ½ el, en dat daartoe zou noodig zijn 2135 man, 1582 bijlen en 543 haken; dat de ijsschotsen met haken uit het water, aan de binnenzijde behoorden te worden gehaald;

dat, om de beide Wiericken, den Rijn en verdere wateren zoolang mogelijk opentehouden, en ook om, als zij mogten toegevroren zijn, het ijs bros en onsterk te maken, men vooral zou moeten zorgen dat bij vorst de sluizen op de Wiericken en op de Gouwe bij hoog en laag water geopend wierden, om het in- en uit te laten, en daar door levendig te houden;

dat de bevelen zouden moeten gegeven worden, om, tot het levendig houden van de inundatien, door alle watermolens in de onderscheidene polders het water in en uit die polders te doen malen, en dat om die molens tegen verwoestingen te beschermen, daartoe de noodige zorg behoorde gedragen te worden;

---

(1) In de Bijlage n°. IX is die memorie medegedeeld. Zij komt voor in de *Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde*, enz., bladz. 46.

(2) Dat advies wordt gevonden in de *Originele Correspondentie met Gecommitteerden te Velde*, enz., bladz. 290.

Dit stuk is hetzelfde als dat hetwelk is medegedeeld in den *Militairen Spectator*, III, Julij 1850, n°. 1.

De redactie van dat tijdschrift vermeent te regt, dat het door haar gebruikte stuk een afschrift is van het oorspronkelijke.

en dat alle schepen of schuiten, liggende in en bij de voormelde wateren, zoodra de vorst zou invallen, tot betere verzekering naar elders behoorden te worden gebragt.

Het heemraadschap stelde daarbij nog voor, uit aanmerking dat het zou kunnen gebeuren, dat de vijand, òf door de nalatigheid van de arbeiders, òf door overrompeling, met eenige troepen op de eene of andere plaats doorbrak, ook nog de volgende maatregelen te doen nemen: door het bijten, open te houden de rivier de Gouwe, van den Rijn tot de stad Gouda, en de nieuw gegraven Goudsche trekvaart, van den Rijn tot in de Aar, verder de Aar tot de Drecht en de Drecht tot den Uithoorn, waartoe zou noodig zijn 1760 man; de bruggen te Boskoop en te Waddixveen en die over de Goudsche-sluis goed te doen bewaken, en die in den lagen-Rijndijk aan de overzijde van de Goudsche-sluis, die over de Aar, de Aardammerbrug en die in den Nieuwveenschen dijk af te breken, en vervolgens, tot het houden van de gemeenschap, slechts van loopbruggen of vonders gebruik te maken; rondom het verlaat in de Aar, en met verbinding met die rivier, eene gracht van 40 voet of ± 12½ el breedte te doen graven, waarin het water door bijten zou moeten worden opengehouden, en dit in de IJssel, van de stad Oudewater tot de Wiericken, mede te doen.

Op dat advies is door de Staten van Holland genomen de resolutie van den 15en December 1672; waarbij de onderscheidene daarbij betrokken heemraadschappen werden gelast en gemagtigd te handelen, zooals zulks in dat advies was voorgesteld: terwijl op een nader schrijven van het hoogheemraadschap van Rijnland (1), dat zij geen manschappen genoeg hadden om ook de Gouwe, de Aar en de Drecht tot den Uithoorn te doen bijten, de hoogheemraadschappen van Delfland en Schieland, bij resolutien van den 23en December, werden verzocht, daarin te voorzien.

Uit de brieven van het hoogheemraadschap van Schieland van den 25en en 26en December 1672 aan de Staten van Holland (2) blijkt, dat het met het bestuur van Delfland was overeengekomen, dat voor het openbijten van „de Goudde van de stadt Gouda aff tot by de Goudsche-sluis" door Schieland en „de Rijn door Heymansbrugge, de wateringe langs door de Brassemmer-meer tot in het Leydsche-meer" door Delfland zou worden gezorgd, en dat daartoe aan alle ambachten, tot die heemraadschappen behoorende, strenge bevelen gegeven waren.

---

(1) Brief van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland aan de Staten van Holland uit Alphen 22 December 1672.

(2) Uit den brief van den 25en December blijkt, dat het ijs toen nog te zwak was eenen bijter te dragen, hetgeen door den dooi was veroorzaakt; dat de 4de man in Schieland maar 500 sterk was, waarvan er 150 sedert 14 dagen door den graaf van Hoorn, tot het fortificeren van Oudewater gebruikt werden.

Volgens het berigt van de gedeputeerden te Alphen waren den 27en December, hoewel nog verscheidene ambachten nalatig waren gebleven de noodige manschappen te zenden, de beide Wiericken en de Mijdrecht van Nieuwveen tot den Uithoorn bijna geheel opengebijt: terwijl men bezig was den Rijn te openen, hetgeen reeds zoover was gevorderd, dat men zeer spoedig de levensmiddelen met trekschuiten langs die rivier uit Leyden zou kunnen aanvoeren (1).

Het bijten van den Amstel, van den Uithoorn tot Amsterdam, geschiedde door de zorg van het hoogheemraadschap van Amstelland, dat daarin later door de bailluwen van Kennemerland werd bijgestaan (2).

De Amstel en de vaarten van Amsterdam naar Muiden en Weesp werden door ijsbrekers opengehouden; dwars over het IJ, van Jaaphannes tot den Noordhollandschen-zeedijk, werd eene bijt, en in de grachten van de stad Amsterdam en der verschillende om die stad gelegen verdedigingswerken, werden breede doorgaande bijten gemaakt.

De Staten van Holland hadden ook, met betrekking tot de verdediging van de hollandsche kusten, de Gecommitteerde Raden in het Noorder-kwartier den 25en December verzocht, door ijzen en bijten hunne landstreek tegen vijandelijken aanval te beschermen. Die gecommitteerden hadden echter reeds den 17en December de onderscheidene kolonels van de regimenten huislieden opgeroepen te Hoorn te komen, om te raadplegen over de te nemen maatregelen van verdediging bij vriezend weder, en den 21en daaraanvolgende de bevelen gegeven, dat het bepaalde getal huislieden met bijlgereedschappen naar de aangewezen plaatsen moesten vertrekken.

De bevelen die verder zijn gegeven geworden, bepaalden zich tot het doen bewaken van de zeedijken en het maken van bijten langs die dijken.

Uit het berigt, dat zij omtrent de genomen maatregelen aan de Staten van Holland den 29en December zonden, blijkt, dat zij bevreesd waren voor eenen inval van den vijand uit Naarden in Waterland. Daarom hadden zij eene kompagnie van de militie van Texel post doen vatten bij den Uitdam, 10 drieponders en de noodige oorlogsbehoeften daarhenen gezonden, en verzochten aan de Staten eenige kompagnien infanterie tot versterking te ontvangen, aan welk verzoek evenwel niet schijnt voldaan te zijn (3).

---

(1) Brief van de gedeputeerden aan de Staten van Holland 27 December 1672.
(2) *Res. Holland* 28 December 1672.
(3) *Res. Gecom. Raden Noorder-kwartier* 17, 21, 22 en 29 December 1672 en *Res. Holland* 1 Januarij 1673.

Een maatregel welke ook nog is genomen geworden om, gebruik makende van de bevroren inundatien, tegen den vijand aanvallenderwijze te kunnen handelen, is het zamenstellen van geregelde troepen schaatsenrijders.

Hoewel ons noch uit het archief van de Staten van Holland, noch uit dat van de Gecommitteerde Raden omtrent het zamenstellen van dergelijke geregelde troepen iets is gebleken, zijn wij evenwel in staat daaromtrent te kunnen mededeelen, dat werkelijk kompagnien schaatsenrijders bij het nederlandsche leger in den winter van 1672—1673 zijn ingedeeld geweest.

De zorg over de zamenstelling van die kompagnien was door den prins van Oranje opgedragen, onder anderen aan den wagenmeester generaal van het leger van Sijpesteijn (1), die door de regering der stad Haarlem kompagnien schaatsenrijders had doen werven, welke troepen dan ook den 13en Februarij 1673 (2) bij het leger te Alphen zijn aangekomen.

Voorts vindt men nog vermeld dat er uit Amsterdam den 6en Februarij 1673 naar Muiden 60, en den 14en daaraanvolgende naar Weesp 200 paar schaatsen zijn gezonden (3).

Meerdere bijzonderheden omtrent het zamenstellen van die troepen zijn ons niet bekend geworden.

Men mag het evenwel voor zeker houden, dat zij, zooals prins Maurits van Nassau zulks aanraadde (4), met zich voerende kleine stukjes geschut op ijs- of handsleden, den vijand gedurende den winter dikwijls opgezocht en verontrust hebben; waartoe zal zijn gebruik gemaakt van de 2 à 300 kleine stukjes metaal geschut, van 1, 2 en 3 ponds kogels, en de noodige ijssleden, welke, om ten spoedigste geleverd te worden, den 3en December 1672 waren

---

(1) Mr. Cornelis Ascanius van Sijpesteijn, Bailluw en Stadhouder van de leenen, Houtvester, en raad- en rentmeester van de domeinen van Brederode, was bij resolutie van H. H. M. van den 22en April 1672 aangesteld tot wagenmeester-generaal bij het leger. Na zijn overlijden den 7en Junij 1673, is die betrekking door den prins van Oranje opgedragen aan den heer Johan de Jonckheere.

(2) Het is hoogstwaarschijnlijk dat reeds in het begin van den winter schaatsenrijders bij het leger zijn gebruikt geworden, maar daarvan is ons niets gebleken.

De voorschreven bijzonderheden zijn ontleend uit eenen brief van de regering van Haarlem van den 13en Februarij 1673 aan den wagenmeester-generaal van Sijpesteijn, berustende in het archief van die familie, en uit de resolutie van de vroedschap van Haarlem van den 27en Februarij van datzelfde jaar, waaruit blijkt dat zij dien dag uit het leger te Alphen, te Haarlem waren teruggekomen.

(3) *Groot Memoriaal* 1673.

Behalve schaatsen werden ook ijssporen naar het leger gezonden.

Het gebruik van ijssporen schijnt bij het leger in den winter van 1672—1673 algemeen te zijn geweest.

(4) Memorie van den prins Maurits van Nassau van den 11en December 1672. Men zie Bijlage n°. IX.

besteld, met het oogmerk daarvan, als het water zou zijn toegevroren, tot het doen van afbreuk aan den vijand, gebruik te maken (1).

XI.

KRIJGSVERRIGTINGEN VAN BEIDE LEGERS, VAN HET VERTREK VAN DEN PRINS VAN ORANJE NAAR DE SPAANSCHE-NEDERLANDEN, TOT HET EINDE VAN HET JAAR 1672.

Kort nadat de prins van Oranje naar de Spaansche-Nederlanden was opgerukt, deden de Franschen eenen aanslag op den post aan de sluis te Ameyde, binnen welken de kolonel Bamphield het bevel voerde.

Zij waren den 26en November uit Utrecht naar Vianen getrokken, en kwamen in den vroegen morgen van den volgenden dag, met ruim 800 man infanterie en 200 man kavallerie voor den bedoelden post aan.

Wirtz, het schieten hoorende, zond het regiment gardes, dat den vorigen dag te Gorinchem was aangekomen, met den kolonel Golsteyn naar Meerkerk, naar welke plaats hij zelf aan het hoofd van eenige kavalleristen vertrok; daar aangekomen zijnde, vernam hij dat de post te Ameyde reeds bemagtigd (2), het dorp uitgeplunderd en verbrand, en de vijand weder vertrokken was.

Wirtz liet in den post 6 kompagniën van het regiment gardes, onder bevel van den luitenant-kolonel Croneman achter. Van de bezetting was de kapitein Swansbel gesneuveld, en een luitenant en vaandrig waren zwaar gekwetst geworden; terwijl er 60 door den vijand gevankelijk waren medegevoerd. Van de Franschen waren er 7 gevangenen gemaakt, en ongeveer 20 gesneuveld, onder welke laatsten men telde eenen kapitein en den markies de Castelnault, wiens arm door twee kogels zou zijn verbrijzeld geworden.

Tegen diegenen, welke bij dit gevecht hunnen pligt niet hadden gedaan, werd met gestrengheid gehandeld, en de kolonel Bamphield werd op last van den prins van Oranje in verzekerde be-

---

(1) *Res. Gecom. Raden* 3 December 1672.

(2) Door het werpen van een groot aantal granaten hadden de Franschen de bezetting verjaagd. Dat de soldaten van het regiment van Bamphield zich daar niet gedragen hebben zoo als het behoorde, werd alleen toegeschreven aan de slechte betaling welke zij ontvingen.

waring genomen, doch later weder in vrijheid gesteld (1).

Deze togt werd den 12en December gevolgd door eenen dergelijken naar het dorp Zegveld, alwaar de Franschen door den kolonel van Degefeld werden genoodzaakt onverrigter zake terug te trekken.

In het laatst van de maand November had Luxemburg het voornemen opgevat eenen inval in Holland te doen. Zijn doel was 's Gravenhage in brand te steken, en op die wijze de republiek tot onderwerping aan de fransche heerschappij te noodzaken. Hij wilde daartoe 600 man in 100 kleine vaartuigen uit Woerden naar de kade langs de Mijdrecht doen overbrengen, de troepen van daar naar den Leydschen-Rijn doen oprukken, om de versterkte posten aan de beide Wiericken van achteren aan te vallen, en, die vermeesterd zijnde, naar 's Gravenhage voorttetrekken.

Van dat voornemen zag de fransche veldheer evenwel af, toen hij vernam, dat de 5 regimenten infanterie, welke van het leger van den prins van Oranje naar Bergen-op-Zoom waren gezonden, alsmede 1 regiment van de bezetting van die vesting, tot bescherming van de Hollandsche waterlinie aldaar waren aangekomen; maar zoodra was de vorst in het midden van de maand December niet ingevallen, of hij besloot tot de uitvoering van een dergelijk door hem ontworpen plan.

Togt van Luxemburg naar Zwammerdam en Bodegraven.

Nadat de vorst eenige dagen met kracht had aangehouden, verzamelde Luxemburg, tot uitvoering van zijn voornemen in en bij Utrecht eene geduchte magt, en gebruikte daartoe een gedeelte der bezettingen van verschillende steden langs de IJssel en in Gelderland en van de legerafdeeling van de Lorge.

Den 13en November waren er in de stad Utrecht en in de voorsteden 14 bataillons infanterie in bezetting; in en bij de stad waren 17 à 1800 man kavallerie vereenigd (2).

Die krijgsmagt werd den 22en December vermeerderd met 1060 man infanterie; terwijl te Houten 250 en te Montfoort 2000 man

---

(1) De bijzonderheden omtrent dit gevecht werden door Wirtz bij zijnen brief van den 28en November 1672 aan de Staten van Holland medegedeeld. (Deze brief is ook vermeld bij Sylvius, bladz 485.)

Op last van de Staten-Generaal is omtrent het gehouden gedrag van de bezetting door Westerloo een onderzoek gedaan, daar zoo als H. H. M. schreven, «het ten allerhoogsten ernst was de schuldigen te bestraffen.»

Volgens Wirtz hadden de werken te Ameyde niets geleden en had men slechts eene palissaad afgekapt gevonden.

(2) Zie bladz. 111.

bijeen waren. Vreeswijk-aan-de-Vaart werd door 400 man uit Wijk-bij-Duurstede bezet, en te Amersfoort waren 2000 man; zoodat Luxemburg in het laatst van December, de bezetting van Woerden daarbij rekenende, zeker 15 à 16,000 man infanterie en 17 à 1800 man kavallerie in de provincie Utrecht vereenigd had (1).

Van die magt verzamelde hij, den 27en December, 9000 man infanterie en 1400 man kavallerie te Woerden, juist op den dag dat het weder veranderde en de vallende sneeuw eenen aanstaanden dooi voorspelde; maar niettegenstaande deze weêrsverandering besloot Luxemburg den togt aan te vangen, en zond eene kompagnie kavallerie onder de Melac naar de dubbele-Wiericke vooruit, teneinde te beproeven of de sterkte van het ijs voldoende was. Dit was evenwel niet het geval, de Melac was genoodzaakt terugtetrekken, en Luxemburg liet dientengevolge nog des avonds van dienzelfden dag zijne troepen, van den Rijndijk naar het dorp Zegveld voortrukken, met het voornemen van daar zich te begeven naar de kade langs de Mijdrecht, ook genaamd de Gemeenelandskade (2).

In den vroegen morgen van den 28en December, nadat de troepen, verdeeld in 2 brigaden, voorafgegaan door eene voorhoede bestaande uit 2 bataillons, en gevolgd door de achterhoede sterk 1 bataillon en de kavallerie over het ijs Zegveld bereikt hebbende, dat dorp waren voorbij getrokken, kwamen zij voor eene wetering, welke niet was toegevroren (3), zij waren genoodzaakt daar over eene brug te slaan, waardoor zij een paar uren werden opgehouden. Des morgens ten tien ure stonden zij voor de Slimme-wetering, welke door den sterken stroom van het water open lag, en waarover weder eene brug moest worden geslagen.

Toen een gedeelte van de troepen de brug was overgegaan, bezweek zij, zoodat Luxemburg genoodzaakt was, ten einde niet langer te worden opgehouden, met dat gedeelte sterk 3500 man den togt voorttezetten. Volgens sommigen ging het gedeelte van de troepen, dat de wetering niet was overgegaan, naar Woerden terug, volgens anderen volgde het Luxemburg weinige uren daarna, nadat zij eene nieuwe brug over die wetering geslagen hadden.

---

(1) Deze opgaven zijn genomen uit verschillende berigten van de nederlandsche bevelhebbers, die door hunne spionnen waren ingelicht. Die verschillende berigten komen onderling zeer goed overeen.

(2) Langs de westzijde van de Mijdrecht was geene kade gelegen. Dat zoodanige kade er lag, wordt ondersteld door den schrijver van de *Krijgskundige Beschouwingen*, zie *Nieuwe Spectator*, III bladz. 476.

(3) Het verdient opmerking, dat het ijs na zulk eenen korten dooi over het algemeen reeds zoo zwak was, en er overal gaten en wakken in waren, hetgeen blijkt uit onderscheidene brieven. Dit was veroorzaakt door den stroom in het water, verkregen door het telkens openen en sluiten van de onderscheidene sluizen. Men zie hierover het vermelde op bladz. 167.

De togt schijnt in eene te veel noordelijke rigting te zijn voortgezet; want weldra naderde men den uitlegger, welke in de Mijdrecht bij „den kooi van den heer van Nieucoop," lag, en de Franschen hevig beschoot. Zij trokken terug, en bereikten toen de kade langs de Mijdrecht, en rukten verder over die kade voort tot vóór de brug te Zwammerdam, welke opgehaald was, en waarachter eenige troepen van het nederlandsche leger waren geplaatst, die terugtrokken zoodra de Franschen met behulp van eenige vaartuigen den Rijn overvoeren (1).

De brug werd nedergelaten, en Luxemburg en zijne troepen stonden weldra op den Rijndijk, den weg naar Bodegraven en de Goudsche-Sluis.

De nederlandsche krijgsmagt, welke Luxemburg het hoofd moest bieden, bestond uit de troepen, welke onder het bevel van Koningsmarck te Bodegraven vereenigd waren.

Toen Luxemburg den togt ondernam, waren van de troepen die, zooals wij hiervoor hebben opgegeven, den last hadden ontvangen naar Bodegraven te vertrekken, aldaar aangekomen, 20 kompagnien infanterie door Wirtz gezonden en het infanterie regiment van Erpach dat 256 man sterk was, te zamen ruim 1400 man: terwijl Koningsmarck reeds onder zijn bevel had 45 kompagnien of 2700 man infanterie. De magt, over welke Koningsmarck dus in de eerste oogenblikken na den inval der Franschen kon beschikken, bestond uit ruim 4000 man infanterie (2).

Op het vernemen van de tijding dat Luxemburg in aantogt was, den dag vóór dat deze in Zwammerdam was aangekomen, gaf Koningsmarck aan zijne troepen het bevel Bodegraven te verlaten en naar de Goudsche-sluis en Alphen terugtetrekken: terwijl hij den kolonel Pain-et-Vin (3) gelastte eenige manschappen van het leger aan de Goudsche-sluis naar Zwammerdam te brengen, en voorts naar de Nieuwerbrug te gaan, ten einde tot versterking van de bezetting te Zwammerdam, nog eenige troepen van daar derwaards te brengen. Pain-et-Vin voldeed aan dit bevel; maar toen hij met

---

(1) Wij houden het er voor, dat Luxemburg noch den uitlegger, noch het dorp Nieuwkoop heeft willen bemagtigen: omdat zijn doel was de stelling van het nederlandsche leger aan de Nieuwerbrug in den rug aan te vallen, en hij, om dat doel te bereiken, geen tijd moest verliezen.

Door gebrek aan kennis van de gesteldheid van het land, was hij waarschijnlijk te veel noordwaards gemarcheerd en welligt zullen eenige Franschen met de boeren van Nieuwkoop slaags zijn geweest, van welk gevecht door Valckenier en Sylvius met veel ophef gewag wordt gemaakt; zooals Costerus beweert, zeer ten onregte. Zie Costerus, bladz. 325.

(2) Sylvius schat de sterkte van het leger van Koningsmarck op 5000 man. Hoogstwaarschijnlijk had Koningsmarck ook kavallerie bij zich, volgens sommige schrijvers 6 kompagnien.

(3) Pain-et-Vin was met Wirtz den 28[en] December uit Gouda vertrokken. Zie bladz. 164, noot (5).

80 man van de bezetting van de Nieuwerbrug bij Zwammerdam terug kwam, waren de Franschen reeds meester van het dorp en de onzen naar de Goudsche-sluis terug geweken. Hij zag zich afgesneden van het leger van Koningsmarck, en nam daarop het ongelukkig besluit op Gouda terug te trekken, in plaats van zich te begeven naar de Nieuwerbrug, alwaar hem het bevel over de troepen was opgedragen.

De Franschen, zonder eenigen tegenstand meester van Zwammerdam, voldeden daar aan hunnen lust tot plundering, brandstichting en het plegen van allerlei gruwelen en wreedheden.

Koningsmarck had dus vóór dat de vijand te Zwammerdam was gekomen, uit vrees dat hij door hem zou worden afgesneden, zijne troepen doen terugtrekken, in plaats van het dorp Zwammerdam hardnekkig te verdedigen, en de Franschen het naderen over de smalle kade langs de Mijdrecht te trachten te verhinderen.

Hij had dus, zonder iets tot verdediging beproefd te hebben, den post verlaten, welken hij volgens stelligen last tot het uiterste moest verdedigen, en toen hij vernam dat Zwammerdam door den vijand was bezet, verliet hij zelfs zijne stelligen aan de Goudsche-sluis en te Alphen, en begaf zich met een gedeelte zijner troepen naar Leyden. Daar weigerde men hem de poorten der stad te openen, en hij trok toen, op bepaalden last van de gedeputeerden te velde (1), naar de stellingen bij Alphen en de Goudsche-sluis terug.

Wij hebben reeds vroeger de gelegenheid gehad, te doen kennen de maatregelen welke genomen waren, om eenen gevreesden aanslag van den vijand op Bodegraven te doen mislukken, en daarbij doen uitkomen, hoe weinig besef Koningsmarck had van de pligten, welke hij naar onze meening, daar te vervullen had (2).

De redenen waarom Koningsmarck de stelling bij Bodegraven met zijne troepen verliet, zijn ons kenbaar geworden door eenen brief van den toen bij het leger zich bevindenden gedeputeerde te velde Cornelis Hop, aan wien Koningsmarck ze zelf had medegedeeld; hij had zoo gehandeld, omdat hij vreesde dat de vijand

(1) Men vergelijke hierbij hetgeen vermeld is op bl. 162 en 163. Dat de gedeputeerden te velde gezind waren alles te doen wat mogelijk was, om den vijand het verder doordringen te beletten, blijkt uit hunnen brief van den 29en December ('s middags ten half vier ure). Zij schrijven daarin: «Wy willen die (de post aan de Goudsche-sluis) ten uyttersten maintineren ende alles aenwenden wat daertoe eenichsints sal kunnen dienen; daerop UEd. Gr. M. haer wel kunnen verlaeten.»

(2) Zie bladz. 163.

hem *zou trachten* af te snijden, of de stad Leyden in verlegenheid *zou brengen* (1).

Die redenen verontschuldigen Koningsmarck naar onze meening in het geheel niet; integendeel zij geven ons de overtuiging, dat die bevelhebber zijne roeping niet begreep en niet heeft willen begrijpen (2). Wij beschouwen de handelingen van Koningsmarck te zijn geweest, in strijd met de bevelen welke hij ontvangen had, en daarenboven in het geheel niet overeenkomende met de inzigten van eenen goeden bevelhebber. Op grond daarvan rekenen wij dien bevelhebber niet minder schuldig, dan Montbas en Pain-et-Vin het zijn geweest; welke beide bevelhebbers voor hunne misslagen zijn veroordeeld geworden, en die, wanneer Koningsmarck het vermeende te kunnen doen, met even veel grond bewijzen tot hunne onschuld of redenen tot regtvaardiging van hun gedrag, zouden hebben kunnen bijbrengen.

Onder hen, die zich in deze aan pligtverzuim hebben schuldig gemaakt, en die oorzaak zijn geweest, dat de Franschen zoo vele gruwelen en wreedheden hebben kunnen begaan, behoort naar ons oordeel, Koningsmarck in de eerste plaats in aanmerking te komen. Wanneer hij het verder voortrukken aan Luxemburg vóór Zwammerdam, en later vóór Bodegraven had belet, hetgeen hij had kunnen en moeten doen, dan zou er niet alleen geen reden

---

(1) Deze brief van Hop aan de burgermeesters van Amsterdam in den avond van den 29^{en} December geschreven, is thans het eigendom van den 1^{en} luitenant ingenieur van Sijpesteijn, en wij achten hem te belangrijk, om hier ter plaatse niet in zijn geheel te worden medegedeeld. Hij is van den volgenden inhoud:

«Dese morgen hebben wy ons vervoeght by syn Exc. Coninxmarck ende ons op alles geinformeert en bevonden dat deselve Syne Exc. syne troepen had doen afmarcheren, uyt vrese dat den vyant sijnde aen de laege syde des Ryns, hem soude trachten af te snyden, ofte andersints de stadt Leyden in verlegentheyt te brengen, dese morgen is het volck weder op marsch getrocken en hebben de passen van de Goudsche-sluys en Heimansbrugge beset ende hebben by die occasie nogh een schermutsel met de Franschen in Swammerdam gehadt en 15 gevangenen bekomen. Wy sijn selve mede in Swammerdam geweest en hebben gesien den jammerlycken toestant van hetselve dorp, sijnde meer dan ten halven, ja wel tot twee derde parten verbrandt, sijnde de kerck en nogh eenige goede huysen overgebleven. De vyant is nogh tot Bodegrave en soo sy seggen 10,000 man sterck; seeker persoon van Nieuwerbrugge gekomen, seght dat de schansen aldaer door de onse ontruympt soude sijn, dogh Syn Exc. Coninxmarck segt hetselve qualyck te konnen geloven.

Wy sijn nu weder op het huys te Alphen, off ick dese naght hier blyven sal off naer den Hage ga, is onseecker. Men verlanght hier naer het succes van het werven der matrosen sijnde ½ ducaton voor anritsgelt toegestaen. Ick blyve, enz.

(2) Men herinnere zich dat reeds vóór dat de Franschen in aantogt waren, het voornemen om op Leyden terug te trekken, door Koningsmarck zelf was bekend gemaakt, en dat hij daarop nogmaals bepaalde bevelen ontving om te Bodegraven te blijven.

hebben bestaan, om den post aan de Nieuwerbrug te verlaten, hetgeen *later* plaats had, maar dan zou de geheele fransche krijgsmagt verloren zijn geweest (1).

Van Zwammerdam vertrok Luxemburg op Bodegraven, welk dorp even als het eerstvermelde eene prooi werd van de fransche wreedheid. Den aanval op de stellingen aan de Goudsche-Sluis en bij Alphen oordeelde hij waarschijnlijk onraadzaam, omdat de voortdurende dooi hem weldra het terugkeeren naar Woerden onmogelijk zou hebben gemaakt.

Den 29en December bleven de Franschen te Bodegraven, en op dienzelfden dag, dat Luxemburg met bekommering overdacht op welke wijze hij den terugtogt zou doen ondernemen (2), ontving hij de tijding, dat de stelling bij de Nieuwerbrug door de onzen verlaten was.

Den volgenden dag reeds trok hij met zijn leger, waarvan hij slechts 50 man verloren had, over Nieuwerbrug, alwaar hij de werken liet slechten, naar Woerden en vervolgens naar Utrecht terug.

Hiervoren is reeds vermeld dat Pain-et-Vin, na het verlaten van Zwammerdam, op Gouda terugtrok. Hij kwam daar in den avond van den 28en December aan, en bragt het berigt mede dat de troepen te Nieuwerbrug afgesneden en dus verloren waren; hij vertrok, begeleid door gidsen, in den nacht naar de Nieuwerbrug. Te Driebrugge, gelegen aan de groote Wiericke een uur van de Nieuwerbrug, aangekomen zijnde, zond hij eenen bode met zijnen zegelring naar den kolonel Manger met het mondeling bevel den

---

(1) De Franschen zelven waren overtuigd, dat wanneer Koningsmarck zijnen pligt had gedaan, zij verloren waren geweest. «Je ne puis,» zoo schreef Stouppa den 6en Januarij 1673 aan Louvois, «m'empêcher de vous dire qu'il n'y a rien de si heureux que cette action d'avoir forcé les ennemis dans les postes òu ils étoient; que si cela eut manqué, il n'y avoit plus de salut pour le retour.» *Recueil des lettres* etc. I pag. 290.

In Mignet. IV, pag. 128 lezen wij «Il (Luxembourg) eut besoin de toute sa hardiesse et de toute ses ressources pour opérer sa retraite, qu'il accomplit heureusement, grâce l'impéritie ou à la lâcheté de ceux qui auraient pu si facilement lui fermer le chemin vers Utrecht.»

(2) Uit den brief van de Gedeputeerden te Velde, aan de Staten van Holland geschreven uit Kouderkerk omtrent den Hazerswoudschen molen, 29 December 1672 des 's morgens ten half zeven uur, blijkt, dat Luxemburg nog slechts voor één dag levensmiddelen had, en uit dien van den raadpensionaris van den 30en December 1672 ('s middags omtrent twaalff uren) blijkt, dat de Gedeputeerden te Velde den 29en 's avonds besloten hadden, den vijand te gemoet te gaan en aan te tasten; maar dat zij op de tijding van het verlaten van den post te Nieuwerbrug, «daerdoor 't voorschreven ons dessein niet alleen is verhindert, maer den vyand een vaste wegh gekregen heeft om hier uyt te trecken ende syn canon mede te voeren», besloten hadden aan de Goudsche-sluis te blijven.

Uit eenen brief van de regering van Amsterdam aan prins Mauiits van Nassau van den 30en December 1672 blijkt, dat men daar ook overtuigd was, dat het den Franschen moeijelijk zou vallen naar Utrecht terug te keeren.

post aan de Nienwerbrug te verlaten en op Driebrugge terugtetrekken, nadat álles door hem zou zijn vernield geworden, wat den vijand van nut kon zijn.

Een paar uren daarna waren die troepen te Driebrugge aangekomen, en zij vertrokken daarop met Pain-et-Vin naar Gouda.

Pain-et-Vin werd den 30en December reeds, op last van de gedeputeerden te velde, in verzekerde bewaring genomen (1), is daarop voor eenen krijgsraad te regt gesteld, en den 23en Januarij 1673 in het hoofdkwartier te Alphen met den zwaarde gestraft.

Te gelijker tijd dat Luxemburg naar Bodegraven oprukte, had eene andere afdeeling van de Franschen eenen aanslag op Muiden beproefd. Den 27en December des avonds ten zeven uur waren zij in stilte gekomen tot bij de Naarderpoort, alwaar zij door de wacht, die vuur op hen gaf, verdreven werden. Ook van den Muiderberg waren zij langs den zeedijk tot de op dien dijk gelegen traversen genaderd, van waar zij mede, daartoe door het vuur van de schildwachten en van dat uit de vesting genoodzaakt, moesten terug trekken (2). Deze aanslag had dus gelukkig geene nadeelige gevolgen, hetgeen, wanneer de Franschen den aanval met kracht hadden gedaan, het geval waarschijnlijk niet zou zijn geweest: daar prins Maurits van Nassau te Muiden op dat oogenblik over zeer weinig troepen beschikken kon (3), aangezien hij een groot gedeelte daarvan naar het leger te Bodegraven had moeten zenden.

Op zijn verzoek zond de regering van Amsterdam hem nog denzelfden dag 4 kompagnien bootsgezellen, die hij evenwel den volgenden dag terugzond, daar de Franschen reeds weder naar Utrecht waren vertrokken, en men dus geene nieuwe aanslagen op dat gedeelte van de waterlinie te duchten had.

Hiervoren hebben wij reeds doen kennen, dat Turenne den 1en September met een leger naar den Rijn was opgerukt, waardoor de provincie Noord-Braband voor een groot gedeelte van vijandelijke troepen bevrijd werd.

Omtrent de bewegingen van het leger, aan welks hoofd Turenne stond, moeten wij opmerken, dat zij door Lodewijk bevolen waren,

---

(1) Dit blijkt uit den brief van den raadpensionaris, aan de Staten van Holland 30 December 1672.

(2) Deze bijzonderheden zijn medegedeeld door prins Maurits van Nassau, in zijnen brief aan de regering van Amsterdam 28 December 1672.

(3) De prins schreef: «Ick hebbe tot 2 mael den nacht, in verscheyde uyren, zelfs den tour van onse wercken gedaen, ende met verwonderinge en bekommernisse gesien hoe swack onse wercken beset waeren, ende dat wel over d'hondert roeden so hier als daer bloot waeren, daer niet een man staet, sodat in plaets van Weesp, in tyt van eene furieuse attacque, te secunderen, wy selfs hulp en assistentie van nooden hadden, vermits dese plaets heel wytlopig is.»

toen het hem was gebleken dat de keizerlijke en keurvorstelijke troepen, die ten gevolge van de gesloten traktaten met de republiek (1) haar zouden te hulp komen, zich vereenigden om gezamenlijk naar den Rijn te trekken.

De keizer had zijn leger, onder den graaf van Montecuculli bij Egra in Bohemen bijeengetrokken, welk leger, 16,000 man sterk, den 12[en] September in het bisdom van Hildesheim zich vereenigde met dat van den keurvorst van Brandenburg, hetwelk bij Lipstadt en Halberstad was verzameld, eerst 24,700, en daarna nog versterkt met 6900 man, 31,600 man sterk moet zijn geweest (2).

---

(1) Eerste gedeelte bladz. 14 en 15. Het traktaat tusschen den keizer en den keurvorst van Brandenburg, om ons te hulp te komen, was den 23[en] Julij 1672, en het verbond tusschen den keizer en de Staten, den 25[en] Julij 1672 gesloten, welk laatstvermeld verbond door den keizer eerst den 17[en] October van dat jaar bekrachtigd werd.

(2) Omtrent het leger dat door den keurvorst van Brandenburg was bijeengebragt, werd de volgende lijst door Thomas Sasburch, resident van H.H.M. te Brussel, aan de Staten van Holland bij zijnen brief van den 6[en] Julij 1672 gezonden.

(Zie *Register inkomende missiven aan de Staten van Holland*, 1672, 2 Deel.)

Copye uyt Berlijn.

Lijste van alle de generaals en regimenten van zijn Churvorstelycke Doorluchtigheyt van Brandenburgh.

	paarden.	dragonders.	voetvolk
Twist van Anhalt, veltmaerschalck	600	»	»
Dorfling, veltmaerschalck	600	400	»
Geltze, veltzeugmeester.	»	»	1600
Furst van Homburg, generaal van de cavallerye .	600	»	»
Graaf van Donau, gen.-luit. van d'infanterie . .	»	»	1400
Kannenbergh, gen.-luit. van de cavallery . . .	600	»	800
Furst van Holsteyn, gen.-luit. van d'infanterie. .	»	»	1500
Goltze, generaal-luitenant.	»	»	1000
Pöllnitz, gen.-maj. van syn ceurvorstelycke lijfgarde	»	»	3000
Görtzke, generaal-majoor.	600	200	500
Spaen, generaal-majoor.	600	»	1000
Eller, generaal-majoor	600	»	300
Pfuel, generaal-majoor.	600	»	500
Swerin, generaal-majoor	»	»	1000
Schöning, overste.	»	»	1400
Kanitz, overste	»	500	»
Schlieben, overste.	»	500	»
Mörner, overste	600	»	»
Pöllnitz, overste	»	»	500
Maect te samen . .	24,700 (*a*)		

Deze voorschr. vier en twintigh duysent seven hondert man sijn alreede in 't marcheren. Hiertoe werden nogh geworven, waervan patenten sijn uytgegeven.

(*a*) Dit getal wordt door Sasburch vermeld. Het totaal is evenwel maar 21,500 man. Er schijnt dus eene fout in de opgave van de sterkte der regimenten te bestaan.

Nadat de fransche troepen in de maand Julij 1672 veel moedwil in het kleefsche bedreven hadden, besloot de keurvorst zich voor die plunderingen in de keulsche en munstersche landen schadeloos te stellen (1).

De vereenigde legers trokken daarop het hertogdom Westphalen binnen, en zelfs de brandenburgsche generaal van Spaen, stroopte in December 1672, Munsterland af.

Turenne had door zijne bekwaamheden alle pogingen van onze bondgenooten, om in het bisdom van Luik binnen te dringen en zich met het leger van den prins van Oranje te vereenigen, doen mislukken. De prins van Oranje was, zooals wij reeds hebben vermeld (2), den 8en November naar Maastricht opgerukt. Bij de komst van het leger trok Duras, die te Maseyck het bevel voerde, met zijne kavallerie de Roer hooger op, deed Tongeren en Maseyck door zijne infanterie bezetten (3), en verijdelde daardoor het voor-

	paarden.	dragonders.	voetvolk
Syn chuurfurstelyke doorlugtiche lyfregimenten . .	600	»	»
Furst van Mecklenburg	600	»	»
Graef van Promitz	600	»	»
Comte de Ruife	»	»	1000
Sieburg, overste	»	»	1000
Berlips, overste	»	»	1000
Burgdorf, overste	»	»	500
Bavisdorf, overste	»	800	»
Schike, overste	»	»	800
Komt.		6,900	
En in alles. . . .		31,600	

Deze bovengeschreven 6,900 man sullen den 1en Julij volgen, uytgenomen die nogh in garnisoen leggen, daertoe conjungeren nogh de vorsten van Bronswyck en Lunenburgh met eenige volckeren.

Zoo als zulks blijkt uit de brieven van dienzelfden resident aan de Staten van Holland, geschreven uit Brussel den 12en en 30en October 1672, was het bevel over de keizerlijke troepen eerst opgedragen aan den graaf van Montecuculli, die in dat bevel werd opgevolgd door den hertog van Bournonville, met den titel van *Maistre de Camp Generaal*, den 29en October 1672 vertrok die hertog uit Brussel om het bevel te aanvaarden.

(1) Depping, *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen.* bladz. 101 en volgenden.

Daaruit leert men het gedrag van den franschen koning ten opzigte van zijne, toen bedreigde bondgenooten kennen. Het is eene bijdrage tot de kennis van het karakter van dien vorst.

De eenigste hulp, die hij verleende bestond daarin, dat hij Chamilly met eenige troepen naar Zwol zond om de keulsche troepen af te lossen; opdat de keurvorst van Keulen ten minste over zijne eigene troepen zou kunnen beschikken. Turenne had, met zijn leger aan den Rijn staande, bevelen ontvangen de verbondene vorsten *niet* te hulp te komen en alleen het naderen van de brandenburgsche troepen naar den Rijn te beletten.

(2) Zie bladz. 155.

(3) Het legerkorps van Duras (bladz 110) was in het laatst van September door troepen uit Frankrijk versterkt, maar had daarentegen later weder troepen moeten afstaan: zoodat dat korps in November zeker niet sterker was dan 2000 man infanterie en 1000 à 1500 man kavallerie.

nemen van den prins van Oranje, die de Maas was overgetrokken om hem aan te tasten. Duras trok verder met zijn leger den Rijn over en vereenigde zich tusschen Bonn en Andernach met het leger van Turenne.

De prins van Oranje nam daarop het kasteel van Valkenburg in bezit, en verscheen plotseling vóór Charleroi, welke vesting den 14^en December berend, en den 16^en daaraanvolgende door hem belegerd werd. Montal door eenen list binnen de vesting gekomen zijnde, verdedigde zich dapper, hetgeen oorzaak was dat de inneming niet zoo spoedig kon geschieden: zoodat de prins van Oranje uithoofde van den strengen vorst, besloot het beleg op te breken, en trok daarna met zijn leger naar Holland terug. Zoo als wij hiervoor reeds mededeelden kwam hij in den nacht van den 30/31^en December te Alphen aan.

Turenne vervolgde intusschen gedurende den winter van 1672 en 1673 onafgebroken de vereenigde legers, verjoeg hen uit Westphalen, trok over de Wezer, en noodzaakte de beide legers zich van elkander te scheiden, hetgeen in de laatste dagen van Maart 1673 plaats had (1).

Het brandenburgsche leger trok naar het vorstendom Halberstad, dat van den keizer naar Frankenland, en dat van Turenne bleef in Westphalen van de vermoeijenissen, van de snelle marschen die het gemaakt had, uitrusten.

De keurvorst van Brandenburg, sloot reeds den 10^en April 1673 een voorloopig traktaat met Lodewijk, en den 6^en Junij daaraanvolgende een vredesverdrag: waarbij hij zich verbond geen hulp aan de republiek meer te zullen verleenen (2).

Door de bewegingen van de legers van de duitsche bondgenooten was dus een niet onaanzienlijk gedeelte van de fransche krijgsmagt voor de republiek onschadelijk gemaakt, en om die reden alleen zijn die bewegingen ons voordeelig geweest.

---

(1) Louvois, jaloursch van de bekwaamheden van Turenne, wist bij Lodewijk te bewerken, dat Turenne bevel kreeg de duitsche legers niet te vervolgen, maar met zijn leger achter den Rijn de winterkwartieren te betrekken. Turenne overtuigd van het groot belang, den veldtogt onafgebroken door te zetten, volgde dit bevel niet op, antwoordde Louvois in scherpe bewoordingen en liet de redenen van zijn gehouden gedrag aan Lodewijk zelf uitleggen: ten gevolge waarvan hij gemagtigd werd naar omstandigheden te handelen.

(2) Daarvoor ontving de keurvorst van Brandenburg, van Lodewijk, 800,000 livres.

XII.

MAATREGELEN WELKE, TOT VERSTERKING VAN DE HOLLANDSCHE WATERLINIE, GEDURENDE HET JAAR 1673 ZIJN GENOMEN GEWORDEN (1).

In de vorige bladzijden is reeds met een woord gewag gemaakt, dat in het jaar 1673, de rigting van de Hollandsche waterlinie eenigzins is veranderd, en dat ook in dat jaar veel is gedaan tot verbetering van die linie. Wij hebben gemeend omtrent de maatregelen van verdediging, welke in 1673 zijn genomen, nog eenige bijzonderheden te moeten mededeelen, vóór dat wij zullen doen kennen de krijgsverrigtingen van beide legers gedurende dat jaar.

Uit hetgeen in het IV Hoofdstuk is medegedeeld, vertrouwen wij dat genoegzaam zal zijn gebleken, de wijze op welke, gedurende het jaar 1672, van de Hollandsche waterlinie is gebruik gemaakt. Zooals wij in dat hoofdstuk reeds opmerkten, hebben de inundatien van die linie zich in de laatste maanden van dat jaar veel verder uitgestrekt (2), dan in de eerste maanden nadat zij waren gesteld geworden, hetgeen dan ook oorzaak is geweest, dat men in het begin van 1673 eene meer vooruitgelegene, en dus meer voordeelige rigting aan die waterlinie heeft kunnen geven (3).

---

(1) Omtrent de maatregelen, welke gedurende het jaar 1673 zijn genomen tot verbetering van de verdedigingswerken, welke niet behoorden tot de Hollandsche waterlinie, is ons weinig bekend geworden. Het schijnt evenwel dat zij van weinig belang zijn geweest.

Omtrent de vestingen Willemstad en de Klundert vinden wij vermeld, dat bij resolutie van de Gecommitteerde Raden van den 22ᵉⁿ Mei 1673 bevelen zijn gegeven aan den gecommitteerde van Beresteijn, onder anderen, de gracht van het fort Noortdam te verdiepen, de borstweringen van het fort Hollandia te verhoogen, het hoornwerk aan den Suyckerbergh te slechten, en de dijken bij de beide vestingen af te graven, enz.

(2) Hiertoe bragt niet weinig bij een gat in den zeedijk tusschen Muiden en Naarden; waardoor het water in- en uitstroomde; die geheele dijk was in slechten toestand, en werd in Januarij door de regering van Amsterdam hersteld. Men had zooveel last van het water dat men voorstelde om «bij surprise de Grebbedyk door te graven om het water uit Amstelland te lozen!!»

(3) Reeds in de maand Maart had de regering van Amsterdam besloten, in overleg met den prins van Oranje, de landen aan den linkeroever van de Vecht, tusschen Weesp, Hinderdam en Abcoude, droog te doen maken, en de poldermeesters gemagtigd de kaden te digten en het water uit de polders te malen; maar de daartoe genomen maatregelen waren niet voldoende, de naauwe Ypesloter- en Diemersluizen konden het inundatie water niet spoedig genoeg laten afloopen: ten minste in het laatst van April waren de landen nog steeds onder water. Dit alles blijkt uit de *Res. Vroedschap van Amsterdam* 8 Maart 1673, en uit eenige brieven van de regering van die stad.

Bij de resolutie van de Staten van Holland van den 20en April 1673, werden eenige gecommitteerden verzocht, met den prins van Oranje te overleggen, op welke wijze die provincie op de beste wijze, door het water ontoegangbaar zou kunnen worden gehouden.

Het daarop plaats gehad hebbend overleg heeft waarschijnlijk de aanleiding gegeven tot het besluit, om aan de verdedigingslijn van de provincie Holland, van de Zuiderzee tot den Leydschen-Rijn, eene meer vooruitgelegene rigting te geven, en dientengevolge tot het bevel van den prins van Oranje aan den luitenant-kolonel Stocheim, om (14en Mei) den post te Nieuwersluis in bezit te nemen, hem door het opwerpen van verdedigingswerken, in staat van tegenweer te brengen, en te Wilnis en Demmerik posten aanteleggen (1).

Van het oogenblik dat Nieuwersluis is bezet geworden, kan men rekenen, dat de verdedigingslijn van de Hollandsche waterlinie gelegen was, van Muiden langs de rivier de Vecht tot Nieuwersluis, verder langs de Nieuwe-wetering, den Kromme-Angstel tot Nieuw-ter-Aa, en van daar langs den Boschdijk en de Demmeriksche-zuwe tot de Wilnisse-zuwe, voorts langs die Zuwe en de Hollandsche-kade, tot het Woerdensche-Verlaat, en van daar langs de Hollandsche-kade en de Mijdrecht, (2) tot Zwammerdam aan den Leydschen-Rijn, van daar langs die rivier en de enkele-Wiericke tot de IJssel, voorts langs die rivier tot Oudewater, en verder zooals die verdedigingslijn in 1672 gelegen was.

Om nu de achter de aldus aangenomen verdedigingslijn gelegen landen van het water te ontlasten, werden de kaden van de Heyn-ooms-vaart, door de Nieuwersluis tot den Hinderdam, opgemaakt, waartoe 250 man met de noodige gereedschappen, den 27en Mei uit Kennemerland werden opgeroepen (3). Voorts werden bevelen gegeven: den Amsteldijk te verzwaren, om het water in den boezem hoog genoeg te kunnen ophouden, de twee polders, ten westen van den Uithoorn van den molen tot den grooten polder, en ten noorden tot den Taamendijk, droog te houden; den Ronde-Hoeppolder, (die reeds droog was) en den Mijdrechschenpolder (4) mede droog te maken, en in dien staat te houden;

(1) Dit blijkt uit M. S. aanteekeningen van den toenmaligen wagenmeester-generaal van Sijpesteijn.

(2) De kade langs de oostelijke zijde van de Mydrecht, werd over eene lengte van meer dan 4500 roeden verzwaard: dit blijkt uit de *Res. Staten van Holland* 22 Augustus 1673; waarbij bepalingen zijn gemaakt omtrent het betalen van de daartoe vereischt geweest zijnde kosten. Ook de kaden langs de Kromme-Mydrecht waren verhoogd.

(3) Dit geschiedde op verzoek van den prins van Oranje.
Brief van de regering van Amsterdam aan den prins van Oranje 27 Mei 1673.

(4) De Mijdrechtsche polder was toen reeds voor het grootste gedeelte uitgeveend en dus ontoegangbaar.

van den Uithoorn de kade langs den linkeroever van den Amstel, en langs de Drecht tot den Bilderdam op te maken en te verzwaren, om het water op te houden, ten einde daardoor nog eenig land te kunnen droog maken; de uitleggers, die tusschen Amsterdam en het WoerdenscheVerlaat gelegen waren, en die niet meer noodig werden geoordeeld, (behalve één die zoo lang Joostendam niet was bezet, aan de Heyn-ooms-vaart werd gelegd) voorloopig tusschen het Woerdensche-Verlaat, en de Goejan-Verwelle-sluis te plaatsen (1); eenige polders tusschen het Woerdensche-Verlaat en de Nieuwersluis droog te maken, tot welk einde de prins van Oranje eenige kaden had doen leggen, door daartoe gepreste ingezetenen van Amstelveen, Aalsmeer, Leymuiden, Kalslagen, Kudelstaart Tamen, welke onder het opzigt stonden van Adam Thomasse Verduyn (2).

De inundatien van de waterlinie, welker rigting hiervoren is opgegeven, waren in het laatst van Julij zoo hoog gesteld, dat de Staten, bevreesd dat het water over de dijken en kaden zou vloeijen, den 27[en] van die maand order gaven, door het openen van sluizen en verlaten, zoo veel water als noodig was te doen wegstroomen (3); terwijl den 1[en] Augustus, op voorstel van den prins van Oranje, een vast peil werd aangenomen, waarop het inundatiewater gesteld moest blijven, en de heemraden van Rijnland en de regering van Amsterdam werden aangeschreven, hunne sluizen te sluiten, zoodra het water op dat peil was gesteld.

Het overige gedeelte van de Hollandsche waterlinie, wat hare inundatien betreft, is in het jaar 1673, voor zoo veel wij hebben kunnen nagaan, niet veranderd. Welligt zijn er polders, die door voldoende inundatien en verdedigings-werken waren beschermd, drooggemaakt, zooals de Krimpenerwaard, enz., maar bijzonderheden daaromtrent zijn ons niet gebleken.

Alleen vinden wij vermeld:

dat den 2[en] September de last is gegeven, tot beveiliging van

---

(1) Al deze bijzonderheden blijken uit M. S. aanteekeningen van den toenmaligen wagenmeester-generaal van het leger, van Sijpesteijn.

(2) Uit de *resolutie Gecom. Raden* 1 Augustus 1673 blijkt, dat aan Adam Thomasse Verduyn, *f* 500 is betaald voor arbeidsloonen van dat werkvolk, en dat de bedoelde werkzaamheden op last van den prins van Oranje waren uitgevoerd, waarschijnlijk nadat ook Joostendam door den prins was bezet geworden: zoodat toen de verdedigingslijn van Nieuwersluis over Joostendam, langs de Bijleveld tot de Hollandsche-kade, en van daar langs de kade tot het Woerdensche-Verlaat, gelegen was.

(3) De bevelhebbers van de posten werden verzocht expressen te zenden als het land om hunne posten droog geraakte. (Brief regering van Amsterdam 29 Julij 1673.)

den Alblasser- (1) Krimpener- en Lopiker-waard tegen overstroomingen, welke bij hooge waterstanden in de rivieren zouden kunnen veroorzaakt worden, de doorsnijdingen in de dijken langs de Lek te digten (2),

dat den 5en van diezelfde maand aan den graaf van Hoorn werd verzocht (3), tot beveiliging van het land van Arkel te doen digten, de doorsnijdingen in den Lingendijk buiten de Arkelschepoort aan de ravelijnsgracht, en in den nieuwen Arkelschen-dijk bij Groenendaal, buiten de Kandsepoort van de vesting Gorinchem.

Omtrent de verdedigingswerken tot bescherming van de provincie Holland kunnen, voor zoo veel het jaar 1673 betreft, nog eenige bijzonderheden, door ons worden medegedeeld.

Nieuwpoort, Schoonhoven, Oudewater, de Nieuwersluis, Hinderdam, Uitermeer, Weesp en Muiden, zijn in dat jaar meest allen geheel op nieuw versterkt geworden, terwijl bij Gouda, de Goudsche-sluis, aan de beide Wiericken en aan het Woerdensche-Verlaat, gesloten verdedigingswerken zijn gemaakt geworden.

Wij hebben vermeend ons, met betrekking tot die verdedigingswerken tot de volgende mededeelingen te kunnen bepalen.

De bevestiging van Nieuwpoort is, op voorstel van den prins van Oranje, door de Gecommitteerde Raden den 15en Julij 1673 bevolen geworden. De werkzaamheden daartoe zijn uitgevoerd, onder het opzigt van den gecommitteerde van der Meer.

---

(1) Den 28en Julij werden de watergraven en waterheemraden van den Neder-Alblasserwaard gemagtigd hunne huislieden te pressen om de kaden, welke de Neder- van den Boven-Alblasserwaard afscheidden, te verhoogen, om daardoor hunne polders tegen inundatien te beschermen. (*Res. Holland* 28 Julij 1673.)

(2) *Res. Gecom. Raden* 2 September 1673. Om daardoor aan de verdediging geen nadeel te veroorzaken, werd het toezigt over die werkzaamheden opgedragen aan Westerloo en den gecommitteerde Willem Bastiaansse Schepers.

Dat in deze resolutie melding wordt gemaakt van het digten van doorsnijdingen in de dijken langs de Lek, tot beveiliging van den Krimpenerwaard, bevestigd ons vermoeden, dat de op bladz. 55 bedoelde doorsnijding is gemaakt en dus die waard werkelijk is geinundeerd geweest.

Hierbij zij opgemerkt dat de twee doorsnijdingen in de Lek, welke op last van Luxemburg in September 1672 bij Vreeswijk-aan-de-Vaart zijn gemaakt geworden (zie bladz. 93 noot (1)) weder zijn gedigt: de eerste bij de Vaart in Junij 1673 door de zorg van de regering van Utrecht; de tweede een half uur benedenwaards in September daaraanvolgende door de zorg van de regering van IJsselsteyn. Tot het digten van laatstgemelde doorsnijding moest de vergunning aan den prins van Oranje worden gevraagd, omdat uit Schoonhoven, door Westerloo, het digten werd verhinderd.

Deze bijzonderheden blijken uit «*De rekening gedaen op den Stadhuys van Isselsteyn van het jaar* 1673, ons medegedeeld door den heer Jhr. J.J. de Geer.

(3) *Res. Gecom. Raden* 5 September 1673. De graaf van Hoorn voerde toen het bevel te Gorinchem in plaats van Wirtz, die naar Staats-Vlaanderen was gezonden.

Bij *Res. Gecom. Raden* 1 December 1673 werd gelast, het paalwerk dat in de Lek, boven Schoonhoven, was ingeheid te doen opruimen.

Tot het versterken van Schoonhoven, werd op verzoek van de gedeputeerden van de stad bij de Staten van Holland, door die Staten de last gegeven bij de resolutie van den 6en Augustus 1672; terwijl omtrent de wijze waarop dit zou geschieden door den prins van Oranje is beslist geworden (1).

Die werkzaamheden zijn evenwel langzaam voortgezet, want in November van dat jaar drong de regering van die stad bij de Staten op eene voltooijing der werken aan, en het maken van 5 nieuwe bastions is eerst in April 1673 aanbesteed geworden.

Het opzigt over de uitvoering van de werken te Schoonhoven was den 3en Dececember 1672 opgedragen aan den gecommitteerde Willem Biscop, die kort daarop door Willem Bastiaansse (2) is vervangen geworden.

Minstens zijn voor die werken, in 1672 *f* 56,000:— en in 1673 *f* 109,600:— betaald geworden (3).

Reeds spoedig nadat de graaf van Hoorn, den 11en Julij 1672 (4), bezit had genomen van Oudewater, werd met het versterken van die plaats onder zijn opzigt een begin gemaakt. Tot den 17en September schijnt men weinig tot versterking van die plaats te hebben gedaan, en tot dien dag werd zij door eene zeer kleine bezetting bewaakt.

In 1672 is daarvoor ruim *f* 21,000: — en in 1673 ruim *f* 26,000 betaald geworden.

De eerste verschansingen welke te Nieuwersluis zijn opgeworpen, zijn gemaakt, toen onze troepen den 14en Mei 1673 die plaats hadden bezet (5), door den vierden man van de huislieden van de plaatsen om Amsterdam gelegen, onder het opzigt van den ingenieur d'Yvoy.

De regering van Amsterdam was bij resolutie van den 20en Mei door de Gecommitteerde Raden belast met het doen maken van het fort te Nieuwersluis, en den 16en Julij werd de gecom-

---

(1) Uit de *Res. Staten van Holland* 22 Augustus 1672 blijkt, dat tusschen Louvignies en de gecommitteerden van die Staten verschil van meening omtrent den aanleg der werken bestond. De beslissing daaromtrent is toen aan den prins van Oranje overgelaten.

(2) Willem Bastiaansse, ook genaamd Willem Bastiaansse Schepers, was raad in de vroedschap van de stad Rotterdam. In October 1673 werd hij in plaats van Jan Cornelisz. Meppel benoemd tot luitenant-admiraal van Holland, was in 1676 opperbevelhebber van een eskader tegen de Duinkerkers en stond in groot aanzien bij Willem III, die hij in 1688 naar Engeland vergezelde. Hij overleed in het jaar 1704.

(3) *Res. Gecomm. Raden* 1672 en 1673.

(4) Brief van den graaf van Hoorn aan de Staten van Holland 11 Julij 1672.

(5) In eenen brief van de regering van Amsterdam van den 21en Mei 1673 aan den prins van Oranje, wordt geklaagd, dat zonder noodzakelijkheid, en alleen «par gayeté de coeur» vele buitenplaatsen van voorname ingezetenen van Amsterdam, «die geen kleintje in 't gemeen contribueren» werden vernield.

mitteerde Pesser derwaards gezonden om de uitvoering zooveel mogelijk te bespoedigen.

Het fort, hetwelk is gemaakt geworden, was een gesloten post met bastions voorzien, door de rivier de Vecht in twee gedeelten verdeeld en omringd door eene gracht die met die rivier gemeenschap had. In het laatst van de maand September werd het maken van barakken, tot huisvesting der troepen, binnen dat fort aanbesteed.

Door de zorg van de regering van Amsterdam waren naar Nieuwersluis gezonden, den 17en Mei 4 vierentwintig of twaalfponders, en den 4en Julij nog 4 metalen kanons; voorts kogels, kruid, lont, levensmiddelen, enz. Later werd in alles door de Gecommitteerde Raden voorzien. Zij zonden den 21en Augustus 1 vierentwintig-, 4 achttien-, 10 twaalf-, 16 acht-, en 14 zesponders, en hadden toen reeds naar die plaats doen zenden 2500 kogels van onderscheidene zwaarten, 8000 pond kruid, 6000 pond lont, enz. (1).

De bevestiging van Muiden, Weesp, Uitermeer en Hinderdam is door de zorg van de regering van Amsterdam geschied, hoewel de Gecommitteerde Raden de uitvoering van eenige werken te Muiden en Weesp schijnen bevolen te hebben.

Zij besloten den 19en Junij 1673, dat een groot werk te Muiden moest worden gemaakt, zonden daartoe den 25en daaraanvolgende, gecommitteerden naar die plaats, ten einde dat werk in overleg met den graaf van Waldeck te doen aanbesteden, en belastten den 14en Augustus de gecommitteerden Manson en Tulp (2) met het doen uitvoeren van een werk vóór de Naarderpoort, hetwelk werd geacht van veel belang te zijn.

Al die werken zijn onder het opzigt van den ingenieur Paen (3) uitgevoerd.

De bevestiging van Weesp is geschied volgens het ontwerp, dat, den 14en Maart 1673 door de regering van Amsterdam, den prins van Oranje ter goedkeuring werd aangeboden. Bij de uitvoering van de werken schijnt men van de slapheid van den grond zeer veel hinder te hebben gehad; want den 20en Julij werd door de Gecommitteerde Raden bepaald, dat de wallen te Weesp, om ze eene voldoende hoogte boven het inundatie vlak te doen be-

---

(1) *Res. Gecom. Raden* 1 Julij en 21 Augustus 1673.

(2) Deze was Dr. Nicolaas Tulp, de burgemeester van Amsterdam, van wien wij reeds vroeger gewag hebben gemaakt. Hij deed den 23en Augustus rapport van zijne commissie en drong er ten sterkste op aan, dat het werk vóór de Naarderpoort zoo spoedig mogelijk zou worden gemaakt.

Hij deed aan de Gecommitteerde Raden het voorstel, wanneer 's-lands kas het niet gedoogde, uit zijne eigene fondsen de gelden tot het maken van dat werk voorteschieten, welk edelmoedig aanbod met erkentelijkheid werd aangenomen.

(3) *Res. Gecom. Raden* 25 Julij 1673.

houden, ongeveer 8 voet hooger zouden worden gemaakt dan in het bestek was bepaald. Het maken van een bolwerk aan de overzijde van de Vecht zou worden aanbesteed, en het maken van de noodige wachthuizen en het palissaderen der werken zou in de volgende maand geschieden.

In het begin van Mei 1673 is men met de uitvoering van de werken voor de forten te Uitermeer en Hinderdam begonnen, naar de daarvan gemaakte ontwerpen van de ingenieurs Bos en d'Yvoy. In de maand Augustus werd het maken van eenige wachthuizen, barakken, magazijnen en andere gebouwen binnen die forten, alsmede het palissaderen van de werken aanbesteed.

Bij Gouda werd, op voorstel van den prins van Oranje, buiten de poort naar Schoonhoven, een ravelijn opgeworpen, welk werk, volgens de magtiging van de Gecommitteerde Raden van den 28e April 1673, door de gecommitteerden van Asperen en Manson is aanbesteed geworden.

Het werk, dat in het jaar 1672 bij de Goudsche-sluis was opgeworpen, werd door een geheel nieuw vervangen (1). Daartoe zijn de bevelen gegeven den 8en April 1673, terwijl de uitvoering is geschied onder het opzigt van den gecommitteerde van Asperen. Voor dat werk is minstens *f* 18,000: — betaald geworden.

Voorts werden, op voorstel van den prins van Oranje, den 21en April de bevelen gegeven, een fort te doen bouwen aan de enkele Wiericke; dat aan de Nieuwerbrug werd geheel veranderd, en de daarvoor gelegen hooge gronden werden afgegraven (2).

Met de uitvoering van deze werken is de ingenieur Anthonie Smits belast geweest (3): terwijl aan de gecommitteerden Cincq en Manson het opzigt daarover werd opgedragen.

Voor beide plaatsen is in 1673, betaald geworden minstens *f* 92,000: —

Aan het Woerdensche-Verlaat werd in het jaar 1673 ook een nieuw werk gemaakt. De magtiging daartoe was gegeven door de Gecommitteerde Raden den 1en Mei 1673, ingevolge de resolutie van de Staten van Holland van den 30en Maart 1673, welke laatste op verzoek van de regering van Amsterdam genomen was.

Het opzigt over de uitvoering daarvan was opgedragen aan den gecommitteerde van der Meer, en reeds den 15en Mei is het fort van allerlei behoeften voorzien geworden.

---

(1) Uit de *Res. Staten van Holland* 9 Januarij 1673 blijkt, dat een werk aan de Goudsche-sluis door huislieden was opgeworpen, en dat het toen bijna voltooid was. Uit de *Res. Gecom. Raden* 9 Mei 1673 blijkt, dat de oude werken aan de Goudsche-sluis toen weder geheel geslecht waren.

(2) *Res Gecom. Raden*, 29 April 1673.

(3) *Res. Gecom. Raden*, 7 Mei 1673.

De uitleggers, welke gedurende den winter naar Amsterdam waren gezonden, werden ook weder, zoowel op het IJ als op de Zuiderzee geplaatst; hetgeen evenwel uit gebrek aan geld bij de admiraliteit niet zoo spoedig geschiedde als men gewenscht had.

Met die plaatsing waren de admiraal de Ruyter en de heer Roeters belast (1).

Van dit nuttig verdedigingsmiddel is ook in 1673 op de rivieren, vaarten, enz. veel gebruik gemaakt.

XIII.

KRIJGSVERRIGTINGEN VAN BEIDE LEGERS, GEDURENDE HET JAAR 1673.

Wij hebben reeds gemeld, dat de prins van Oranje in den nacht van den 30/31[en] December te Alphen bij het leger terugkwam. Onmiddelijk daarna nam hij maatregelen, om zoo veel troepen als mogelijk was, daar te vereenigen. Het getal gewapende huislieden, dat zich te Alphen bij het leger vervoegde, was evenwel zoo groot, dat op zijn aanraden bij de resolutie van de Staten van Holland van den 2[en] Januarij 1673 besloten werd, de reeds aangeworven matrozen te doen ontslaan (2), even als de konstapels, welke door de regering van 's Gravenhage waren aangenomen.

Intusschen hadden de gepleegde gruwelen en wreedheden van de Franschen niet weinig bijgedragen, den wensch te verlevendigen, om den vijand te noodzaken het land te ontruimen.

Amsterdam, die zich in het jaar 1672 reeds zoo schitterend had onderscheiden, gaf ook nu weder het voorbeeld. Zij deed den 3[en] Januarij in de vergadering van de Staten van Holland een daartoe strekkend voorstel; waarop, nadat men daaromtrent met den prins van Oranje had geraadpleegd, den 11[en] Januarij het volgende belangrijke besluit werd genomen.

De prins van Oranje zou worden verzocht, behalve de troepen welke tot het bezetten van de posten noodig waren, een leger van 6 à 7000 man infanterie, en 2000 man kavallerie in en bij de steden, welke het digtst bij die posten gelegen waren, bijeen te brengen; het aanbod van de regering van Amsterdam, om 4 kompagnien infanterie, elke kompagnie 80 man sterk, en 12 kompagnien matrozen, elke kompagnie 50 man sterk, te leveren,

(1) *Groot Memoriaal* en brieven uit het archief van Amsterdam.

(2) In weerwil van dit besluit ontsloeg de regering van Amsterdam de aangeworven matrozen niet. Zij zond den heer Hooft naar Alphen, om aan den prins van Oranje in overweging te geven de 600 matrozen, die te Amsterdam onder het bevel van den vice-admiraal Sweers gereed stonden naar het leger te vertrekken, te Amsterdam te doen blijven, waartoe dan ook besloten werd.

zou aangenomen, en die troepen, zoodra zij *in employ* wierden gebragt, zouden door het land betaald worden; de burgers en huislieden van de hollandsche steden zouden worden gelast, zich op de eerste oproeping te vereenigen als: te Leyden 3400 burgers uit de zuid-hollandsche steden, in de dorpen om die stad 9469 huislieden; te Amsterdam 2850 burgers uit de noord-hollandsche steden, in de dorpen om die stad 3456 huislieden uit Noord-Holland; te Gouda 1538 burgers uit de zuid-hollandsche steden, en in de dorpen om die stad 3073 huislieden uit Zuid-Holland; over welke troepen, tot voorkoming van wanorde door de onkunde van de officieren te veroorzaken, gereformeerde (niet in werkelijke dienst zijnde) officieren zouden worden aangesteld.

De uitvoering van dat besluit werd opgedragen aan de heeren van Kinschot, Burgersdijk, Hop en Sonck. De troepen moesten zich, zoodra de vorst weder inviel, op de aangewezen plaatsen bevinden; de burgemeesters van Amsterdam, Leyden en Gouda moesten zorgen dat er in die steden bij de bakkers eene voldoende hoeveelheid meel, tot het bakken van brood, voorhanden was; de wagenmeester- generaal ende luitenant-generaal van de artillerie werden gelast te zorgen, dat een genoegzaam aantal wagens werden bij een gebragt, enz. en van het voornemen, om zoodra de vorst begon tot den aanval overtegaan, werd kennis gegeven aan den Keizer en aan den keurvorst van Brandenburg met verzoek, òf den aanval te ondersteunen, òf door de bewegingen van hunne legers eene afleiding te geven.

Voor Amsterdam was de nabijheid van de Franschen te Naarden verontrustend. Men vreesde dat zij met vriezend weder eenen aanslag op die stad zouden beproeven. Daarom stelde de regering, ook uit aanmerking dat er in de stad gebrek was aan fourage voor de kavallerie (1), voor, eene poging te doen zich van Naarden te trachten meester te maken, op de heide bij die stad een leger te verzamelen en daarna Utrecht aantetasten, om den vijand daaruit te verjagen (2).

Het plan daartoe schijnt werkelijk door den prins van Oranje te zijn gevormd geworden; want men vindt vermeld, dat de regering van Amsterdam, omtrent de verzorging en de versterking van het bijeentetrekken leger, aan de gedeputeerden te velde onderscheidene inlich-

(1) Den 5en Januarij waren 30 schepen gehuurd, om de regimenten kavallerie van Brant en Courland, waaronder een dragonder-regiment, dat 1300 man sterk was, uit Friesland naar Holland te brengen. De regimenten Courland kwamen den 9en te Amsterdam, alwaar ook het regiment kavallerie van Wassenaer, sterk 400 paarden, zich bevond. Het regiment van Brant kwam den 10en te Buiksloot. *Stads Missiven*, 5 *boek*, *Januarij*.

(2) *Stads Missiven*, 5e *boek*, en brieven van de regering van Amsterdam aan prins Maurits van Nassau van den 19en, en aan den pensionaris Hop van den 19en en 25en Januarij 1673.

tingen heeft gegeven. Den 20en Januarij schreef de regering dat door haar dagelijks, aan een leger van 25,000 man, 2 pond brood per man kon worden geleverd, en dat er 300 last haver reeds in voorraad was. Later, dat zij tot het bijeenbrengen van het leger zou leveren, 1 regiment van 1200 matrozen onder het bevel van den vice-admiraal Sweers, 1 regiment van 1250 soldaten onder het bevel van den kapitein Lambert Witsen als kolonel; dat men kon beschikken over 400 sloepen van walvischvaarders, elke sloep tot het overbrengen van 12 man, en 25 sloepen, elke sloep voor 20 man, en wanneer men die uit Zaandam en Waterland bijeen bragt, nog over 600 vaartuigen; dat er genoeg kruid en lood, maar geene voldoende hoeveelheid wapens in de stads-magazijnen voorhanden waren, enz. (1).

Aan het voormeld plan is evenwel geen gevolg gegeven, maar bij den invallenden vorst, in het begin van Februarij, besloot de prins van Oranje over het ijs den aanval op Utrecht te beproeven. Daartoe verzamelde hij de troepen van de verschillende bezettingen te Alphen (2), en waarschijnlijk zijn toen, in plaats van die troepen, huislieden naar de onderscheidene posten gezonden; ten minste wij vinden vermeld, dat de huislieden uit het Noorderkwartier, de kolonels Bartholotti en Robijn uit Amstelland met 116 boeren en 600 matrozen, op schaatsen, onder het bevel van den vice-admiraal Sweers naar den Uithoorn (3), en nog anderen naar Ouderkerk, enz. zijn gezonden.

Bijzonderheden omtrent het te Alphen bijeenverzamelde legerkorps zijn ons verder niet bekend geworden; maar de spoedig daarop plaats gehad hebbende dooi heeft den prins van Oranje ook weder van zijn voornemen doen afzien (4).

---

(1) *Stads Missiven*, 5e *boek*, 20, 21, 24, 28, 31 Januarij 1673. Wij hebben die bijzonderheden medegedeeld, om te doen zien, over welke groote middelen te Amsterdam in 1673 nog kon worden beschikt.

(2) Den 16en Januarij waren het regiment infanterie van Holstein van 11 kompagnien en den 20en daaraanvolgende nog 3 kompagnien infanterie, uit Muiden met vaartuigen naar Alphen overgebragt. De bezetting van Muiden was daardoor zeer verzwakt en in het laatst van de maand slechts 5 à 600 man sterk; doch op verzoek van prins Maurits van Nassau werd door de regering van Amsterdam daarin voorzien. Zij schreef aan dien prins «dat dese stadt niets sal onderlaten, wat tot contentement van syne Furstel. Genade ende securiteyt ende onderstant van de post tot Muiden strekken kan.»

Stads Missiven 5e *boek*, en brieven van prins Maurits van Nassau aan de regering van Amsterdam 16, 20 en 27 Januarij 1673.

(3) Aan den Uithoorn waren toen 3000 man vereenigd, waardoor spoedig gebrek aan levensmiddelen ontstond, waarin ook weder door de regering van Amsterdam werd voorzien.

Stads Missiven 5e *boek* 9 en 11 Februarij 1673.

Dagelijksche Notulen 8 Februarij 1673.

Groot Memoriaal 14 Februarij 1673.

(4) Louvois deelde, in zijnen brief van den 11en Februarij 1673, aan Luxemburg het voornemen van den prins van Oranje aldus mede: «Quoique le des-

Gedurende den tijd dat de vorst had aangehouden, deden de zeesoldaten en vrijwilligers, uit Oudewater, vele kleine togten op schaatsen naar de zijde van Woerden, vielen de Franschen, die zich buiten die plaats op strooptogt begaven, aan, en kwamen dikwijls met buit beladen terug: terwijl later ook nog door de bezetting van Oudewater, vele togten over de inundatien met kleine vaartuigen, met ligt geschut bewapend, zijn gedaan, ten einde de arbeiders aan de werken te Woerden te verontrusten, convoijen van de Franschen tusschen Woerden en Utrecht op te ligten, en den toevoer van levensmiddelen naar Woerden te verhinderen, welke togten meestal door de zeesoldaten werden verrigt.

In het bevelhebberschap van de troepen, welke achter de Hollandsche waterlinie waren geplaatst, werd eenige verandering gemaakt. In April werd prins Maurits van Nassau naar Friesland gezonden, ten einde aldaar het opperbevel over de troepen in Groningen en Friesland op zich te nemen; terwijl Rabenhaupt als bevelhebber in de provincie Groningen, en de baron van Aylva als zoodanig in de provincie Friesland, onder zijne bevelen, bleven geplaatst. In de plaats van den prins Maurits van Nassau, werd de veldmaarschalk van Waldeck aangesteld tot bevelhebber der troepen van de linie van Muiden tot de Nieuwerbrug, en in plaats van Wirtz, die met het opperbevel over de troepen in Staats-Vlaanderen was belast geworden, werd de graaf van Hoorn aangesteld. De graaf van Stirum werd kommandant te Muiden.

Wat de fransche troepen in en bij Utrecht betrof, hierover werd het opperbevel toevertrouwd aan Condé, die den 1en Mei zijnen intogt binnen Utrecht deed, en onder hem aan Luxemburg.

Wij hebben reeds vroeger doen opmerken, dat tengevolge van het veranderen van de rigting van de Hollandsche waterlinie, Nieuwersluis moest worden bezet. Daartoe had de prins van Oranje te Weesp onderscheidene vaartuigen doen verzamelen (1), en zond den 13en Mei des avonds den luitenant-kolonel Stocheim met ongeveer

---

sein de prendre Utrecht soit une pure folie pour Mr. le prince d'Orange en l'état qu'il est, je viens d'être si bien informé qu'en partant de la Haye les premiers jours de la gelée le prince d'Orange a eu ce dessein, que j'ai cru devoir vous en informer. Il croit que vous en tirerez la plus grande partie des troupes pour marcher en avant, et que pendant que vous serez du côte de Leyden ou d'Amsterdam, il pourra avec 3 ou 4000 hommes, à la faveur d'Odewater, paroître aux portes qu'il prétend qui lui seront ouvertes par un parti qu'il a assez puissant pour couper la gorge à une médiocre garnison, et lui livrer une porte. *Recueil des lettres, etc.* I, pag. 269.

(1) Den 18en April had de prins van Oranje den last gegeven, te Amsterdam te doen verzamelen 90 schepen tot vervoer van de infanterie en 104 schepen tot vervoer van de kavallerie. *Groot Memoriaal* 18 April 1673.

1600 man infanterie en een aantal huislieden naar die plaats (1), welke door de Franschen bezet, spoedig door hen ontruimd werd, en nadat zij door de onzen was in bezit genomen, maakte men met het doen opwerpen van verschansingen onmiddelijk eenen aanvang.

Onderscheidene schermutselingen hadden daarna tusschen Nieuwersluis en Breukelen, alwaar de Franschen zich hadden verschanst, plaats; in eene daarvan werd de verdienstelijke kapitein in nederlandsche dienst, Tout-le-monde, zwaar gekwetst, en overleed, nadat hij naar Amsterdam was vervoerd, spoedig daarna aan zijne wonden.

Condé had reeds te vergeefs getracht eene plaats te ontdekken, langs welke hij, door de Hollandsche waterlinie, het land zou kunnen binnen trekken (2).

Het was hem evenwel verzekerd, dat men door het doorsteken van den zeedijk bij Muiden, het inundatie water op zee aflaten, en op die wijze den toegang tot de linie verkrijgen kon.

Om dit te beproeven verzamelde hij, in de laatste dagen van de maand Mei zijne troepen, liet twee doorsnijdingen in den bedoelden zeedijk maken, ten einde het inundatie water aftetappen (3), en trachtte, door het leggen van dammen in de Vecht bij Utrecht en in den Vaartschen-Rijn, te beletten dat men toevoer van inundatie water verkreeg. Spoedig bemerkte hij evenwel dat al hetgeen hij had laten verrigten weinig baatte (4), en reeds in het begin van de maand Julij gaf hij last aan de troepen, welke tot bezetting van den Muiderberg waren achtergebleven, dien post te verlaten, nadat zij te vergeefs beproefd hadden Muiden, met behulp van loopgraven te naderen, daar dit hun belet werd door het vuur

(1) Door de regering van Amsterdam werd toen ook weder voorzien in de bezettingen van de steden Muiden, Weesp, enz. Den 2en Mei waren reeds 13 kompagnien, sterk 1280 man van de militie van Amsterdam, naar die plaatsen gezonden, en den 16en daaraanvolgende vertrokken ook nog 2 kompagnien burgers van Amsterdam naar Weesp: omdat men bevreesd was voor eenen aanval van de Franschen op de Uitermeersche-Schans.

(2) In zijnen brief van den 23en Mei 1673 schrijft Condé aan Louvois: «Les eaux sont toujours si grandes qu'il n'y a encore eu moyen de rien entreprendre sur les ennemis.» *Recueil des lettres* etc. I, pag. 374.

(3) Het schijnt dat de Franschen in die doorsnijdingen sluisjes hadden gemaakt: hetgeen te veronderstellen is, omdat anders het zeewater met den vloed het land zou zijn binnengedrongen; dat juist het omgekeerde zou zijn geweest van hetgeen Condé beoogde.

(4) In zijnen brief van den 6en Junij 1673 schrijft Condé aan Louvois. «Les deux coupures qu'on a fait sur la digue de la mer, ont toujours coulé assez rapidement; et pourtant nous ne voyons point, jusqu'a cette heure, de diminution considérable à l'inondation.

Je ne scais si c'est la pluie qu'il à fait, qui l'entretient en l'état qu'elle est ou si les ennemis peuvent y donner de nouvelles eaux; on fait tout ce qu'on peut pour connoître par où ils en pourroient donner, et jusqu'à cette heure nous ne l'avons pas pu connoître.» *Recueil des lettres etc.* I, pag. 375.

van de uitleggers (1) en van de onderscheidene batterijen welke de onzen hadden aangelegd.

Intusschen was Lodewijk aan het hoofd van een leger van 40,000 man de spaansche-Nederlanden, in de laatste dagen van de maand Mei, binnen gerukt. Eene legerafdeeling onder het bevel van den hertog van Orleans trok naar Staats-Vlaanderen, met het voornemen eenen aanslag op Sas-van-Gent te doen, welke mislukte, en het overige gedeelte van het leger, onder bevel van Lodewijk, stond den 2en Junij in de nabijheid van Brussel (2) en kwam den 10en daaraanvolgende vóór Maastricht aan. Door de legerafdeelingen onder de Lorge en Montal was die vesting reeds ingesloten, werd thans geregeld belegerd, en den 1en Julij bij verdrag aan Lodewijk overgegeven (3).

Het vermoeden dat het de bedoeling van Lodewijk was, nadat hij Maastricht zou hebben ingenomen, eenen aanslag op 's Hertogenbosch of Breda te doen, en de hoop dat men weldra op de hulp van de duitsche bondgenooten zou kunnen rekenen, hadden waarschijnlijk den prins van Oranje doen besluiten in het begin van de maand Julij in de Lange-straat eene magt bijeen te trekken, welke wordt geschat ongeveer 18,000 man sterk te zijn geweest, en waarbij zich nog zou voegen 15,000 man spaansche hulptroepen.

Tengevolge van deze bewegingen werd de fransche kavallerie uit Utrecht naar Grave gezonden, en gesteld onder het bevel van de la Cardonnière, tot dat het door Condé zou worden aanvaard; hetgeen den 15en Julij plaats had (4) nadat Luxemburg, die zich eenigen

---

(1) De Franschen hadden 2 drijvende batterijen bij Muiderberg onbruikbaar geschoten, welke echter dadelijk uit Amsterdam door anderen vervangen werden, en de graaf van Waldeck kreeg 100 bootsgezellen om het geschut te bedienen. De werving van dat volk ging moeijelijk; omdat het niet anders wilde dienst nemen als onder eenen zee officier «want dat sij anders vooruit geset ende, in perikul, in de steeck gelaten werden.» *Stads Missiven* 5e *boek*, 6 Junij 1673.

(2) Het blijkt niet met zekerheid, of Lodewijk werkelijk het voornemen heeft gehad, zich van Brussel meester te maken: maar dat het vroeger zijne bedoeling is geweest, blijkt uit de *Mémoire*, welke hij den 23/24 December 1672 aan Louvois zond, en waarin hij schreef: «Essayer d'emporter Bruxelles ou quelque place considérable. (Cet article est impossible présentement.) *Recueil des lettres etc.* I, pag. 255.

(3) Binnen de vesting was het bevel, na het overlijden van den Rijngraaf, als Gouverneur opgedragen aan Jacques de Fariaux, ridder heer van Mande. Hij was daartoe aangesteld bij akte van den prins van Oranje van den 23en Maart 1673, welke akte is goedgekeurd bij resolutie van H. H. M. van den 27en Maart, op welken dag hem, op voorstel van Z. H., den rang van generaal-majoor is gegeven. (*Res. Staten Generaal* 27 Maart 1673). De bezetting sterk 3300 man infanterie en kavallerie, verliet den 2en Julij de vesting, en trok op 's Hertogenbosch alwaar zij den 6en daaraanvolgende aankwam.

(4) Condé schreef den 18en Julij 1673 aan Louvois: «Je n'ai pas grand peur que les Hollandois me puissent faire du mal, si les Espagnols ne s'en mêlent» *Recueil des lettres etc.* I, pag. 392.

tijd bij het leger van Lodewijk had opgehouden, te Utrecht was terug gekomen; reeds in de maand Augustus trok Condé naar de zijde van Vlaanderen om de troepen van den spaanschen landvoogd in bedwang te houden (1).

Zooals dit ook was geschied in het jaar 1672, vertoonden zich in den zomer van 1673 de vereenigde fransche en engelsche vloten dikwijls op de hoogte van onze kusten, met het voornemen eene landing te beproeven, waartoe zij 8000 man troepen aan boord hadden.

Aan de 140 of 150 vijandelijke oorlogschepen moest de nederlandsche vloot, slechts 105 schepen sterk, doch gesteld onder het opperbevel van den luitenant-admiraal de Ruyter, het hoofd bieden. In de roemrijke zeeslagen geleverd, bij Westkapelle op Schooneveld den 7en Junij, den eersten verjaardag van den bloedigen zeeslag van Solebay, en den 14en daaraanvolgende waren den vijanden gevoelige slagen toegebragt. Zij ontwijkten daarop telkens den strijd, maar niet zonder bedoelingen; want de Ruyter was ter naauwernood met de vloot op Schooneveld teruggekeerd, of zij vertoonden zich in den avond van den 2en Augustus vóór den mond van de rivier de Maas, en den volgenden dag vóór Scheveningen.

Daarop werden de hiervoren reeds medegedeelde maatregelen tot verdediging van onze kusten genomen: terwijl de Ruyter met de vloot, den 13en Augustus Schooneveld verlaten hebbende, den 21en daaraanvolgende in den gedenkwaardigen zeeslag van Kijkduin, de vijanden noodzaakte de kusten te verlaten, en van alle verdere voornemens, tot het doen van eene landing, af te zien (2).

Belegering van Naarden.

De prins van Oranje, door de schitterende overwinningen van onze dappere zeelieden zich verzekerd kunnende houden, dat alle vrees voor eene landing was geweken, en dat dus, tot het doen van eene of andere onderneming tegen den vijand aan de landzijde, over het leger gerust kon worden beschikt, besloot nogmaals tot den aanval over te gaan.

---

(1) Deze beweging van Condé, werd door Luxemburg later zeer afgekeurd. In zijnen brief van den 12en September 1673 aan Louvois schreef hij: «Mais je voudrois que vous n'en eussiez pas eu (de bonnes raisons), pour ôter Mr. le prince (Condé) du Brabant; il obligeoit Mr. le prince d'Orange à y tenir ses troupes et à ne rien faire par consequent. Ne scaviez vous pas la force des Hollandois, et ne songiez vous pas qu'ils entreprendroient quelque chose? à quoi ils n'auroient osé songer si Mr. le prince n'étoit pas parti d'où il étoit, et ne s'étoit pas mis en état de ne leur donner aucune jalousie.» *Recueil des lettres etc.* I, pag. 312.

(2) Mignet van dien gedenkwaardigen zeeslag melding makende, schrijft omtrent onzen grooten zeeheld de Ruyter. «Ce grand homme, digne d'être dépositaire de l'existence de sa patrie, sauva pour la quatrième fois la république de la côté de la mer.» IV, pag. 159.

Den vijand in den waan brengende, dat het de bedoeling was Bommel of Grave te bemagtigen, door eenige uitleggers op de Waal hooger te doen postvatten, en eenige kavallerie tot bij Grave te doen voortrukken, waardoor Luxemburg met een gedeelte van zijn leger 5 à 6000 man sterk naar Tiel trok, verliet de prins van Oranje den 29en Augustus met het leger Noord-Braband, met het voornemen Naarden te bemagtigen (1).

Reeds den 4en September had de prins van Oranje zijn hoofdkwartier te Loosdrecht (2) gevestigd, en zich met zijne troepen vereenigd met die, welke onder den graaf van Waldeck daar ter plaatse reeds waren verzameld.

De krijgsmagt, over welke de prins van Oranje beschikken kon, wordt opgegeven ongeveer 25,000 man, waaronder 6000 man spaansche troepen, sterk te zijn geweest: terwijl de bezetting van Naarden, eene vesting van geene groote sterkte en slecht bewapend, ongeveer uit 3000 man, waarover Dupas het bevel voerde, bestond.

In den nacht van den 8/9 September werden de loopgraven tegen de vesting aan de oostzijde vóór de Huizerpoort geopend, en onder bescherming van het geschut uit de batterijen, welke reeds den 7en waren aangelegd, ging men met die werkzaamheden voort: zoodat men den 10/11 op slechts 150 passen van den bedekten weg verwijderd was.

Reeds den volgenden dag des avonds ten 11 ure deed men den storm. Aan de eene zijde rukten de Spanjaarden, aan de andere zijde de dappere zeesoldaten van het regiment Palm (3) op, naar den bedekten weg, en na eenen strijd van drie uren, waarin de onzen zich met buitengewone dapperheid gedroegen, was men daarvan meester.

Den 12en September werden, nadat de vijand verklaard had in

---

(1) Den 30en Augustus werd op verzoek van den prins van Oranje eene schipbrug over den Amstel bij den Omval geslagen, en den 2en September de weg van Amsterdam op Weesp, de Uitermeersche schans en 's Graveland opgemaakt.

(2) *Res. Gecom. Raden* 3 September 1673.

Daarbij werd de regering van Amsterdam uitgenoodigd, de noodige behoeften naar het leger van Waldeck te Loosdrecht te zenden.

Brief van den prins van Oranje aan de Gecommitteerde Raden 4 September 1673.

Daarbij verzocht de prins dat bevelen zouden worden gegeven: ten einde hij over 200,000 pond kruid, de noodige kogels van onderscheidene zwaarten, en voorts over alle behoeften welke tot het doen van eenen aanval noodig waren, zou kunnen beschikken. Bij resolutie van den 5en September 1673 werden door de gecommitteerden de bevelen gegeven, zoowel uit de magazijnen te Delft als door tusschenkomst van de regering van Amsterdam, al die behoeften naar het leger te doen zenden. Amsterdam zond daarop levensmiddelen, chirurgijns, matrozen, konstapels, enz. naar het leger.

(3) De kolonel Palm was reeds in het begin van den strijd gewond, en zag twee zijner zonen daarbij sneuvelen. Hij overweldigde, aan het hoofd van zijn regiment, den bedekten weg.

onderhandeling te willen komen, de voorwaarden van de overgaaf vastgesteld, en in den ochtend van den volgenden dag namen de Nederlanders de vesting in bezit (1).

Aan de bezetting, toen sterk 2700 man, werd vergund zich naar Utrecht te begeven.

Het verlies aan onze zijde wordt opgegeven te zijn geweest veel minder dan dat van de belegerden, en zou 100 gesneuvelden en 200 gekwetsten hebben bedragen.

Onder hen, die zich bij die gelegenheid dapper hadden gedragen, werden vooral de spaansche hulptroepen en de zeesoldaten van het regiment Palm genoemd; voorts de kolonel Palm, de kapiteins Ladder die sneuvelde, de Wit die gekwetst werd, de luitenant kolonel van Wijnbergen (vroeger bevelhebber van Rees), en de majoor van Hardenbroek, welke beide laatsten aan dien strijd vrijwillig hadden deelgenomen.

Luxemburg had, nadat hem door de seinvuren welke op den toren te Naarden waren aangestoken, het gevaar hetwelk die vesting bedreigde was bekend geworden, in Utrecht teruggekeerd zijnde, te Zeist eene magt van 13 à 14,000 man vereenigd (2), en zich niet sterk genoeg rekenende, om het leger van den prins van Oranje aantetasten, zond hij afdeelingen kavallerie vooruit; ten gevolge daarvan had, den 9en September bij Emmenes, een gevecht plaats, waarin de ritmeester van Heemskerck zich met groote dapperheid gedroeg en den heldendood stierf.

Verdere pogingen tot ontzet van Naarden zijn er niet in het werk gesteld (3).

Tot het herstellen der vestingwerken van Naarden werden zeer spoedig de bevelen gegeven; twee gecommitteerden derwaards gezonden, werden belast met het doen aanbesteden van het maken van

---

(1) Bij resolutie van de Staten van Holland van den 14en September 1673, werd de prins van Oranje bedankt «over en ter saake van deszelfs wyse conduite, onvermoeide arbeid, dapperheid en couragie in het veroveren van de voorsz stad gebruikt en betoond,» en een dank en bededag uitgeschreven «op welke het kanon na de predicatie gelost moest worden.»

(2) Daar het mogelijk was dat Luxemburg met deze troepen een aanval op de Hollandsche waterlinie zou beproeven, terwijl de prins van Oranje Naarden belegerde, besloot men het leger achter die linie te versterken. Amsterdam zond 1500 man met 15 kapiteins. *Res. Vroedschap Amsterdam*, en *Groot Memoriaal* 15 September 1673.

(3) Stouppa schreef den 7en September 1673 uit Utrecht, omtrent het ontzetten van Naarden, «On proposa si l'on devoit hazarder un combat avec ce que l'on avoit des troupes dans la place, ou s'il falloit tenter de jetter des troupes dans la place. Il fut résolu de ne faire ni l'un ni l'autre des deux choses.

Pour la première ce seroit tout perdre si l'on étoit battu; ce qui étoit fort à craindre vû l'inégalité des troupes. Et pour la seconde que ce seroit autant de troupes perdues, vû la situation de la place, et qu'il n'y a que le quart des environs à garder: ce qui leur seroit fort facile avec la grande armée qu'ils ont.» *Recueil des lettres etc.* I, pag. 308.

de noodige werken, en daartoe werd eene som van ongeveer *f* 60.000 toegestaan (1).

Voor dat wij doen kennen de krijgsverrigtingen welke in het laatst van het jaar 1673 hebben plaats gehad, en welke de ontruiming van het nederlandsch grondgebied door de Franschen hebben ten gevolge gehad, is het noodig te herinneren, op welke wijze de republiek de hulp van bondgenooten, welken eenen grooten invloed op die krijgsverrigtingen heeft uitgeoefend, verkregen heeft.

Reeds in het laatst van het jaar 1672 had Zweden zich tot bemiddelaar tusschen de oorlogvoerende partijen aangeboden (2). Dat aanbod was aangenomen en daardoor was ontstaan het kongres, dat in September 1672 eerst te Aken, en daarna te Keulen werd gehouden, en waarin: Nederland door van Beverningh, van Reede van Renswoude (3), Odijk (later vervangen door de Mauregnault), van Haren en Isbrands; Frankrijk door den hertog de Chaulnes, Courtin en Barillon; Engeland door den graaf van Sunderland, Jenkins en Williamson; Zweden door den graaf Tott, den baron Sparre en Ehrenstein, vertegenwoordigd werden: terwijl Spanje don Emmanuel de Lira en nog twee afgezanten naar Keulen zond. De eischen van Lodewijk en de aanbiedingen van de Staten verschilden zooveel van elkander, dat alle pogingen om den vrede te doen sluiten vruchteloos waren. De inneming van Maastricht door de Franschen deed alle hoop voor toegeeflijkheid van de zijde van Lodewijk verdwijnen, en daarop werden de onderhandelingen voor eene maand afgebroken; doch men poogde intusschen in de republiek, hoewel vruchteloos, Karel II overtehalen, zijn verbond met Lodewijk te doen verbreken.

---

(1) *Res. Gecom. Raden*, 22 en 27 September 1673.

(2) De zweedsche staatslieden hadden reeds dadelijk na het sluiten van het verbond met Lodewijk (zie ons eerste gedeelte bladz. 9) te kennen gegeven dat zij wenschten dat Lodewijk «abaissât les Hollandois sans détruire leur république», en zooals Mignet schrijft, «Ils considéraient la ruine des Provinces-Unies comme devant entraîner celle du commerce de tout le Nord, et laisser les Anglais maîtres uniques de la mer.» Mignet IV pag. 139.

(3) De regering van Amsterdam had zich verklaard tegen de benoeming van den heer van Renswoude, omdat hij niet uit Holland geboortig was, «ten andre, omdat die heer het interest van de negotie en dat van de O. I. Compagnie zoowel niet heeft ingenomen als wel een inboorling zelfs, welk punt van negotie waarschijnlijk de eenigste oorsaak is van desen oorlog.» *Res. Vroedschap* 26 Maart 1673.

Het verdient opmerking, dat men leest in de resolutie van de Staten-Generaal van den 27en September 1672, dat de Oost-Indische Kompagnie zou worden verzocht, tot het voeren van den oorlog, geldelijke bijdragen te geven, uit aanmerking, «dat mede de geduyrigen aenwas van de gemelte Comp. in macht ende middelen, verscheyde groote princen soodanich in de oogen liep, dat te beduchten was, dat de jalousie by Vranckryck daerover opgevat wellicht een van de grootste motiven van rupture met desen staet mochte syn.»

In Engeland openbaarde zich evenwel meer en meer eenen tegenzin tegen den oorlog, hetgeen in de republiek bekend was, daarbij kwam dat men de hoop had een nader verbond met den keizer en Spanje te zullen sluiten; zoodat de gezanten van de republiek, vooral na de overwinningen die wij ter zee op de vijanden hadden behaald, bij de weder opgevatte onderhandelingen vermeenden niet te kunnen toegeven aan de reeds door Lodewijk verminderde eischen, en zelfs den 4[en] September gaf van Beverningh aan de bemiddelaars te kennen, dat zij na den 15[en] van die maand, zonder den keizer en Spanje, niet meer konden onderhandelen.

Spanje, zooals wij vroeger deden opmerken, was in het begin van den oorlog bevreesd voor de bedoelingen van Lodewijk, en kon niet besluiten dien magtigen vorst den oorlog te verklaren; daarvan lag de oorzaak in de weifeling van het spaansche hof, en in den slechten toestand van het spaansche leger (1).

De spanning tusschen beide landen nam intusschen meer en meer toe; de Franschen waren in Spanje aan allerlei mishandelingen blootgesteld, en de inneming van Maastricht verbitterde het spaansche hof nog meer: zoodat de fransche gezant te Madrid, de markies de Villars, in Julij 1673 aan Lodewijk schreef, dat Spanje alles deed om Lodewijk te noodzaken aan dat land den oorlog te verklaren.

De keizer zag in de bewegingen van het leger van Turenne, die in last had het keizerlijk leger dat te Egra in Bohemen werd bijeen getrokken gade te slaan, en het te verhinderen den Rijn overtetrekken, eene schending van het duitsch grondgebied, en de door Lodewijk aan den Rijksdag te Regensburg gedane verontschuldigingen werden niet aangenomen.

Daarop werd het leger van Turenne versterkt. Condé kreeg het bevel over de Franschen in de spaansche-Nederlanden, en eene legerafdeeling rukte in het Triersche op.

Deze maatregelen deden den keizer eindelijk een besluit nemen; waarop te 's Gravenhage, den 30[en] Augustus 1673, drie traktaten, tusschen den keizer, Spanje, den hertog van Lotharingen en de republiek werden gesloten. De keizer verbond zich een leger van 30,000 man naar den Rijn te zenden. Spanje en de republiek beloofden elkander nogmaals bijstand, en de republiek, Spanje en de keizer verbonden zich, den hertog van Lotharingen in het bezit van zijne Staten te herstellen.

Na het sluiten van die traktaten was de oorlog met Frankrijk, voor den keizer en Spanje onvermijdelijk. Den 16[en] September moest de fransche gezant, de ridder de Grémonville, Weenen ver-

(1) In Spanje bevonden zich slechts 3000 man infanterie en 1500 man kavallerie. Mignet IV pag. 218.

laten, en den 19en October, nadat Monterey eenen inval op het fransch grondgebied had gedaan, verklaarde Lodewijk den oorlog aan Spanje (1).

Het oogenblik was dus gekomen, dat de vereenigde legers van de bondgenooten aan Lodewijk het hoofd zouden bieden. Daartoe stelde de prins van Oranje zich, in de laatste dagen van de maand September, aan het hoofd van het nederlandsche leger, dat hij te Rozendaal vereenigd had, en trok den 13den October vergezeld van Wirtz, met dat leger naar Herenthals en Lier, en vereenigde zich daar met de troepen van den spaanschen landvoogd, zette zijne marsch voort naar Diest, ging den 23/24 van die maand de Maas over, en stond met het leger, 25,000 man sterk, den 3en November tusschen Bonn en Andernach.

Montecuculli, aan het hoofd geplaatst van het keizerlijk leger dat nu 40,000 man sterk was, had reeds den strijd met Turenne ontweken, en, in zijne bewegingen geholpen door den bisschop van Wurtzburg die, in weerwil van de beloften aan Lodewijk gedaan, aan Montecuculli toestond over de brug te Wurtzburg den Mein overtetrekken, verijdelde hij de plannen van den grooten Turenne die met de meeste bekwaamheid het verder voortrukken van het keizerlijk leger had trachten te beletten, en Turenne zag zich dus buiten staat te verhinderen, dat het keizerlijke leger den Rijn afzakte, en zich vereenigde met dat van den prins van Oranje, hetgeen den 3den November tusschen Bonn en Andernach plaats had.

De prins van Oranje, toen drie en twintig jaren oud, nam daarop het opperbevel, over de vereenigde legers van de bondgenooten, op zich, en deed onmiddelijk eenen aanvang maken met de belegering van Bonn, welke plaats den 13en November in zijne handen viel (2).

De vermeestering van de vestingen Naarden en Bonn, maakte een einde, zoowel aan de vredes-onderhandelingen, welke sedert de maand September 1672 waren gevoerd, als aan de pogingen van Lodewijk om zich van de republiek meester te maken.

Door het verlies van deze vestingen, en door de oorlogs-verklaringen van den keizer en Spanje (3), was Lodewijk genoodzaakt de meeste van de veroverde plaatsen in de republiek door zijn leger te doen verlaten; de bisschop van Munster ontruimde de overijsselsche

(1) Over de onderhandelingen, welke te Keulen, Madrid en Weenen zijn gevoerd, leze men Wagenaar XIV, maar vooral Mignet IV pag. 138 en volgenden.

(2) In de loopgraven vóór Bonn, werd Koningsmarck, die bijna een jaar vroeger zijnen post te Bodegraven verliet, door eenen 24ponds kogel getroffen: ten gevolge waarvan hij kort daarna overleed.

(3) Na de oorlogsverklaring van Spanje, kon Lodewijk zijne oogmerken, met betrekking tot de spaansche-Nederlanden, vrijelijk trachten ten uitvoertebrengen, hetgeen voor Lodewijk van groot belang scheen te zijn. Mignet IV, pag. 274.

steden; Woerden werd den 7en November door de Franschen verlaten, en door de onzen bezet; Utrecht den 23en daaraanvolgende ontruimd (2), en nog des avonds van dien dag door de nederlandsche troepen onder de Fariaux in bezit genomen; terwijl den volgenden dag, de graaf van Hoorn aldaar aankwam, en den 25en de gevolmagtigden van de Staten-Generaal.

Achtereenvolgend werden Amersfoort, Wijk-bij-Duurstede, Rhenen, Montfoort, de kleine zuidhollandsche steden, Hattem, Elburg, Harderwijk, Wageningen, Doesburg, Bommel, Crevecoeur, en de schans te Engelen ontruimd. Luxemburg trok zijne troepen, sterk 10,000 man infanterie en 6000 man kavallerie, bij Botberg en Rijnberk, bij een, en vertrok van daar den 3en December naar Maastricht.

Eerst nadat de vereenigde spaansche en nederlandsche legers, met welke zich van Waldeck den 7en December te Herenthals vereenigd had (2), de winter-kwartieren hadden betrokken, en nadat de graaf van Schomberg met eene leger-afdeeling, die Luxemburg was ter hulp gekomen, zich met hem had kunnen vereenigen, vertrokken de fransche legers naar Frankrijk terug.

De onderhandelingen te Keulen, werden in het begin van het jaar 1674 afgebroken; den 14en Februarij sloot de republiek den

(1) Merkwaardig zijn de woorden, waarmede de gouverneur van Utrecht de Stouppa, de sleutels van de poorten aan de regering van die stad overgaf. «'t Is nu bijna anderhalf jaar geleden» zoo zeide hij, «dat ik uit last van den koning van Frankrijk U de sleutels afvorderde. Ik geef nu, uit last van denzelfden koning, deze sleutels weder aan U over. Gaat in Uw kerk en dankt God voor Uwe verlossing, en bid Hem dat wij nooit wederkomen.»

Gedurende het verblijf van de Franschen te Utrecht, hadden de inwoners veel moeten opbrengen. Behalve hetgeen de inkwartieringen, afpersingen van geld, enz. aan de burgers had gekost, had de stad en de provincie *f* 1,668,000 moeten opbrengen. (*Dagelijksch verhael van de handel der Franschen in Utrecht en Woerden* blz. 231.)

Ontzaggelijk groot was de buit, welke de Franschen in de veroverde gewesten en plaatsen hadden gemaakt. Thomas van Sasburch, onzen resident te Brussel, schreef den 20en Julij 1672 aan de Staten van Holland: «Op huyden sijn door dese stadt (Brussel) gepasseert in de 20 wagens geladen met allerlei goederen als tin, koper, linnen; men seght oock eenigh gelt, alle welcke goederen de Franschen souden gerooft hebben op de ingesetenen van H. H. M. Achter eenige wagens waren gebonden schoone koeijen, de voors. wagens werden geaccompagneert door eene partye paerden, maer het volck was seer miserabel gekleet.

Soo terstont passeren nog een groot aantal wagens met allerley buyt geladen (soo sy seggen) uyt de Myerye van 's Hertogenbosch», en den 31en Julij schreef hij: «sedert 27 deser sijn weder door dese stadt gepasseert, wagens ende karren in quantiteyt, geladen met allerlei fransche bagagie ende goederen, edogh met weynigh volck geëscorteeert, nae de fransche plaetsen gevoert.» *Register incomende Missiven, Hollandt* 1672, 2e deel.

(2) De prins van Oranje trok, na de inneming van Bonn, met zijn leger den 28en November te Roermond over de Maas, en was den 7en December te Herenthals.

vrede met Engeland te Westmunster, en den 4en en 11en Mei daaraanvolgende met den keurvorst van Keulen en den bisschop van Munster te Keulen; terwijl door de republiek kort daarna met den hertog van Brunswijk-Lunenburg, den bisschop van Osnabrug, den keurvorst van Brandenburg, en den koning van Denemarken traktaten, tot het verleenen van onderlingen bijstand, gesloten werden.

Door al deze gebeurtenissen werd Lodewijk genoodzaakt, in April en Mei 1674, de overige steden in de republiek en de kleefsche vestingen, welke hij nog in bezit had, te doen ontruimen. Hij bleef nog alleen meester van Grave en Maastricht, de eenigste plaatsen, waarvan het bezit hem voordeelig kon zijn, tot het bereiken van zijne oogmerken met betrekking tot de spaansche-Nederlanden.

De oorlog duurde nog ruim 4 jaren voort, en eindelijk werd den 10en Augustus 1678 des nachts te Nijmegen, tusschen de republiek en Frankrijk, op zeer voordeelige voorwaarden voor eerstgemelde, den vrede gesloten.

BESLUIT.

De Franschen verlieten den nederlandschen bodem en hoe bloedig, hoe duur ook gekocht, het onafhankelijk bestaan was aan het nederlandsche volk op nieuw verzekerd geworden.

Wij hebben doen zien, dat de magtige nederlandsche republiek, welke onder het bestuur van den raadpensionaris Johan de Witt, zulk eenen overwegenden invloed op de europesche staatkunde uitoefende, uit wraakzucht van eenen heerschzuchtigen koning, die alle middelen om zijnen aanhang te vergrooten te baat nam, binnen weinige maanden haren val nabij werd gebragt; maar wij hebben tevens in de geschiedenis van hare verdediging in 1672 en 1673 doen opmerken, dat het nederlandsche volk, aan zich zelve overgelaten, de middelen heeft gevonden om dien val te voorkomen, en met roem den strijd tegen zijne magtige vijanden te eindigen.

Het nederlandsche volk gaf in 1672 en 1673 een schitterend voorbeeld van vaderlandsliefde aan alle volkeren.

Het leerde op welke wijze de overheersching van een onafhankelijk volk zelfs aan den magtigsten vijand kan worden betwist, en het gaf een bewijs van hetgeen een braaf en dapper volk vermag, hetwelk met opoffering van goed en bloed, zijne dierbaarste belangen wil verdedigen.

De Nederlanders hadden evenwel niet zonder groote opofferingen gedaan, en na vele vernederingen ondergaan te hebben, den vijand het strijdperk doen verlaten.

Gedeeltelijk waren die opofferingen, die vernederingen een gevolg van verzuim en misslagen, met betrekking tot de verdediging, vóór en in de jaren 1672 en 1673 begaan. De kennis daarvan door de geschiedenis van de roemrijke verdediging te verkrijgen, kan nuttig zijn om zoodanig verzuim, zulke misslagen voor het vervolg voortekomen, en de middelen in gereedheid te brengen, waardoor, zonder opoffering van zoo veel goed en bloed, de onafhankelijkheid van het nederlandsche volk zou kunnen worden verdedigd.

Geen volk bewoont een land, hetwelk door zijne gesteldheid zoo geschikt is, om, met aanwending van doelmatige middelen, zijne onafhankelijkheid tegen elke aanranding te verdedigen, als het volk van Nederland, en zeker ook geen volk kan uit zijne geschiedenis, voor zooveel die middelen van verdediging betreft, zooveel leering trekken als het nederlandsche.

Ziedaar de redenen waarom, naar onze meening, de geschiedenis van de verdediging van Nederland in 1672 en 1673 zoo hoogst belangrijk, voor den staatsman zoo wel als voor den krijgsman ter aandachtige overweging aanbevelenswaardig is.

In de jaren 1672 en 1673, heeft de Hollandsche waterlinie, welke in dit gedeelte is beschreven, het vaderland gered, en diezelfde waterlinie zou ook nu ongetwijfeld, wanneer het noodig ware, het vaderland kunnen redden; maar thans is het belang van haar voor de verdediging niet zoo groot als vroeger.

De zoogenaamde Utrechtsche waterlinie, zooals wij deden opmerken, door den raadpensionaris de Witt reeds aanbevolen, is thans in goeden staat gebragt, en van haar zou, wanneer ons land thans werd aangevallen, in plaats van de Hollandsche waterlinie van 1672 en die van lateren tijd, tot verijdeling van vijandelijke voornemens, gebruik worden gemaakt.

Zij zou niet het groot gebrek doen gevoelen dat de Hollandsche waterlinie van 1672 had, dat elke poging om aanvallenderwijze te handelen met zoovele moeijelijkheden gepaard ging.

De zoogenaamde Utrechtsche waterlinie geeft het groot voordeel, dat zij geschikt is, om het leger achter haar geplaatst, tot den aanval te doen overgaan. Mogt het den vijand gelukken, het zuidelijk gedeelte van die linie, boven Nieuwersluis, doortebreken, dan zou een gedeelte van de Hollandsche waterlinie nog nuttig kunnen wezen, en ware dat gedeelte van die linie niet in staat dien vijand het verder indringen te beletten, zooals zij dit heeft gedaan in 1672 en 1673, dan blijft ons nog over de verdediging van de Hoofdstad, alwaar wij, geplaatst achter de sterke stelling, welke de zoogenaamde Amsterdamsche waterlinie ons verzekert, even als onze voorvaders dit

in 1672 hebben willen doen, *»onder Godes genade, den vyandt het landt tot de uytterste man toe met eene Batavische Constantie* (1) zullen kunnen betwisten.

Met het einde van den strijd, tot verzekering van een vroeger zoo duur gekocht onafhankelijk bestaan van het nederlandsche volk, is ook de taak volbragt die wij op ons hebben genomen.

Wij hopen dat onze arbeid zal mogen bijdragen tot overtuiging, dat zij, die aan het nederlandsche volk zouden willen doen geloven dat het niet in staat is zijn vrij en onafhankelijk bestaan te verdedigen, onkunde verraden en het volk misleiden, dat, welligt meer dan eenig ander, liefde voor zijnen geboortegrond koestert, behoefte aan onafhankelijkheid gevoelt, en reeds eeuwen geleden aan alle volkeren het voorbeeld gaf hoe een klein volk, dat eendragtig handelt, groot en magtig kan worden, indien het zijn vrij en onafhankelijk bestaan wil bewaren.

Wij hopen daarom vooral, dat de wensch in de voorrede van ons eerste gedeelte te kennen gegeven, moge worden vervuld; dat bij de belangstellende lezers, en door hen bij andere onzer landgenooten, zal zijn en nog steeds zal worden versterkt het vertrouwen op de kracht, welke in ons vaderland, door de natuurlijke verdedigings-middelen, aan de levende strijdkrachten kan worden gegeven; dat bij hen allen in levendige herinnering moge blijven, hetgeen zoo ontegenzeggelijk uit de geschiedenis blijkt, dat eene verwaarloozing van het krijgswezen in Nederland nimmer strafloos is begaan, dat zij de kracht welke de natuurlijke verdedigingsmiddelen aanbiedt geheel kan ontzenuwen, en dat zij daarenboven telkens wanneer de nood het vereischte, en in eenen bijna hopenloozen stand van zaken de oogen werden geopend, tot herstel van een verwaarloosd krijgswezen, in Nederland zeer groote offers geëischt en inspanning van alle krachten gevorderd is moeten worden.

Maar wij wenschen ook, dat onze arbeid moge dienstig zijn aan vele onzer wapenbroeders, die uit de geschiedenis van het belangrijk tijdvak, dat wij tot onderwerp van ons schrijven kozen, aanleiding zullen vinden om de gesteldheid van den grond, waarvan de verdediging aan hen zou worden toevertrouwd, te trachten te leeren kennen, en de aandacht te vestigen op zoodanige middelen, welke bij eene verdediging van Nederland nuttig zouden kunnen wezen, even als zij bij de verdediging in 1672 en 1673 nuttig zijn geweest; want de verdediging van ons vaderland is van eenen zoo geheel bijzonderen aard, omdat zij hare grootste

---

(1) Het zijn de woorden van den raadpensionaris de Witt. Zie blz. 84 van dit gedeelte.

kracht ontleent aan het water; waartegen men in tijd van vrede zelfs onophoudelijk te kampen heeft, om niet in eenen toestand te geraken, welken men in tijd van oorlog gedeeltelijk zou moeten doen ontstaan.

Om naar behooren te kunnen gebruik maken van alle middelen tot verdediging, wordt, tot voorkoming van groote onheilen, vooral in Nederland de kennis van de gesteldheid van den grond, voor allen die daartoe eenmaal zouden moeten medewerken, vereischt.

BIJLAGEN.

BIJLAGE VI.

VERBAEL gehouden op de rijs gedaan uyt last van de Ed. Mog. Heeren de Gecommitteerde Raden van de Ed. Gr. Mog, Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, door de Ed. Heeren Commissarissen, Sijn Edelht. den Heer van Asperen, den heer Adriaan van Bosvelt, ende mijnheer Bonser, neevens sijn Excell. den Veltmarschalk Wirtz geassisteert met den Controlleur Genesis Paen ende sijn soon Louwys Paen, gedeputeert om te gaan naar Utregt, om te inspecteeren wat in deese conjuncture van tyden, wel tot meeste defensie van deese landen in 't werk dient gestelt te worden, gedaen als volgt, (1)

Den .... sijn de voorsz. Heeren Commissarissen vertrocken uyt den Hage ende des avons gekoomen tot Utregt, ende den .... neevens d'Edle Heeren gecommitteerden van weegen de provincie van Utrecht, den Heer van Dykvelt, Suylestijn, en den burgemeester van der Dussen vertrocken naar Rheenen, alwaar sy des avons sijn gekoomen ende denselfden nagt aldaar gebleeven.

Des anderen daags sijnde den .... hebben de voorsz. Heeren haar vervougt naer de Grebbesluys, aldaer te inspecteren of men de landerye van de voorsz. Grebsluys af tot aen de stadt van Amersfoort, bequamelyk soude konnen onder waeter setten, daerom wy deese volgende pijlinge hebben gedaan.

Het binnenwater aan het Rynschut by Willem van Bronkhorst, hebben wy drie voet twee duym hooger bevonden als het Rhynwater.

In de Grebbesluys en hebben wy geen verschil van waeter gevonden, doordien de deuren wyt openstonden, dog hebben evenwel de diepte gepijlt, en hebben het water boven het grondslag bevonden vier voet.

Aan het Grebbeschut hebben wy het opperwater, eene voet vyf duymen hooger bevonden als beneeden, dat hetselve booven de grondt stond vier voet en vier duymen.

Aan het schut genaamt de peysel en hebben wy geen verschil van waeter gevonden; alsoo deselve deuren aldaar meede openstonden, dog het waeter stond aldaar booven het grondslag drie voet vier duymen.

In het Veenendaal gekoomen sijnde aan de Kolk, hebben aldaer bevonden, dat ieder der twee deuren hielt twee voet vier duym,

---

(1) Een afschrift van dit Verbaal berust in het archief van de genie bij het Ministerie van Oorlog.

soodat wy alhier in 't Veenendael het opperwater vier voet aght duym hoger hebben bevonden als beneeden.

Alsoo deese peylinge met loopent waeter is gedaan, soo stellen wy voor den treck van 't waeter, van Veenendael of tot aen de Grebbesluys eene voet, soodat wy volgens onse peylinge, het waeter in 't Veenendael hebben bevonden thien voet drie duym hooger te staan als het Rhynwaeter.

Van Veenendael voortgereden naer den Slaperdyk by den Rooden-Haan, daer het waeter gemeen staat met het waeter in 't Veenendael, ende omtrent 2 voet onder het maeyvelt, dog op de eene plaats meerder als de andre, doordien het landt hieromtrent onder geen een waeterpas lyt.

Alhier omtrent den Rooden-Haan ende den Slaperdyk, lyt het landt wel het hoogste, tusschen de Grebbesluys ende Amersfoort, ende dan voorts laeger wordende omtrent Woudenberg ende soo voorts naer Amersfoort, daer hetselve wel het laagste bevonden wert, maer hoe veel het differeert en hebbe niet konnen peylen om de kortheyt van den tyd, ende omdat aldaer geen schutten bevonden sijn, ende het waeter door de Schoonder-beekse-grifte, omtrent den Slaperdijk haer begin neemende, gedeurig afliep door de laagste landen naer Amersfoort, in welke grifte alle waetertogten van beyde seyden haer waeter loosen.

Dewyl de landen omtrent den Rooden-Haan het hoogste sijn, ende van daar ten weedersyden laeger werdende soowel naer de Grebbesluys als Amersfoort, soo soude het niet apparent weesen dat men eenig voordeel soude konnen hebben van het Rhynwaeter, hetwelke soo veel laeger lyt als vooren is verhaalt, ofte hetselve soude moeten geschieden met een extraordinaris hoog waeter als wanneer hetselve door de Grebbesluys soude moeten werden ingelaeten, het Rhynwaeter soude dan sijn loop neemen tot aen de Slaperdyk, dewelke door de laage landen dan op twee of drie plaetsen doorsteeken sijnde, soude hetselve voortloopen naer Amersfoort, vallende aldaer in de Eem uytwaeterende in de Zuyderzee, maer alsoo de lande omtrendt Amersfoort wel het laagste sijn, soo was 't gevoelen van sommige, dat hetselve waeter wel alteveel soude loopen nae de laegste landen, ende daerom de hoogste, omtrent den Slaperdyk bij den Rooden-Haan, nootsakelyk soude moeten droog loopen, om sulkx voortekoomen, soude hetselve waeter omtrendt Woudenberg moeten opgestopt worden met dammen, daer men hetselve waeter soude konnen laeten overloopen, alsmede te stoppen tot Amersfoort ende de Grebbesluys geslooten houden; maer hoe meenigmael hetselve soude moeten opgestopt worden, en konnen wy niet weeten, doordien wy het verschil van 't waeter tusschen den Slaperdyk ende Amersfoort niet wel hebben komen te weten, ende van wat lengte die dammen meede soude moeten weesen is

ons meede onbekent, eenmael omdat wy geen tyd hadden om hetselve te laete meeten, ende ten anderen omdat wy daer geen pertinente caert van hebben kunnen bekoomen.

Verders hebben wy verscheyde informatien genoomen van de boeren daeromtrend woonende, dat schoon men geen voordeel van het Rhynwaeter soude konnen hebben, of men alsdan van het binnenwaeter, koomende van de hoogte alsmeede uyt sommige wellen daeromtrent sijnde, waeter genoeg soude konnen ophouden om de landen omtrent den Rooden-Haan, daer deselve wel het hoogste sijn, soude konnen ondersetten; daerop sommige geantwoort hebben van jaa, andere van neen, sommige seyden als het daer wat onder reegent.

Deese landen dan onder waeter weesende, ende behoorlyke dammen gelegt sijnde, soo soude de dammen alsdan wel behooren met redouten, traversen, ende magt van volck dienen verseekert te weesen, opdat eenige vyanden daerkomende deselve niet soude konnen doorsteeken ende het waeter aftappen.

De Grebbesluys soude alsdan dienen meede gefortificeert te worden, opdat den vyant daer van meester sijnde, het waeter soude laeten loopen in den Rhyn.

Den dyk tusschen de Grebbesluys ende Waegeningen, soude men meede moeten verseekeren, daerdoor het waeter meede soude konnen afgetapt worden, daertoe het wel noodig soude weesen dat men altyd meester soude blyven van Waegeningen.

Tusschen de Grebbesluys en den Rhyn, sijnde omtrent ter lengte van 300 à 400 roeden, soude men moeten retrancheren om den vyant de passagie aldaer aftesnyden, Amersfoort soude men vry sterker moeten maken als hetselve tegenwoordig is, ofte hetselve soude na alle apparentie geen twee dagen konnen tegenhouden.

Tusschen Amersfoort ende Zuydersee, sijnde omtrent ter lengte van derdhalf uur, soude men de vyant langs d'Eem moeten keeren, daar buyten leggen uytgeveende ende eenige laage landen dewelke men alsdan tot sijn voordeel soude konnen gebruyken, om deselve naer behooren in defentie te brengen, daer soude meede nog wel eenige retranchementen noodig weesen.

Dit voorz. alles soo volbragt sijnde werde geoordeelt, dat men de vyant aldaer bequamelyk tusschen de mont van d'Eems ende Grebbesluys soude konnen keeren; maer daer soude eene groote magt van volk toe van nooden wesen.

Nadat wy alles tusschen de Grebbesluys ende stadt Amersfoort hadden besigtigt, soo sijn wy den ...... weeder gekoomen tot Utrecht. De Heeren in deliberatie neemende of het niet beeter soude weesen om defensief te gaan langs de Veght, daerom de voorsz. Heeren Commissarissen den ..... gesamentlyk vertrocken naer de Vaert, om de situatie daer mede te inspecteren, en hebben voor eerst seer

noodig geagt, dat men deselve plaats behoorden te fortificeren, en dan voorts retrancheren, van de voorsz. plaats af langs de Vaert tot aan Utrecht toe, hetwelk bequamelyk kan geschieden.

Den ..... soo sijn wy langs de Vegt vertrocken naer den Hinderdam, onderweegen alles in agting neemende, hoedanig men den vyant aldaer best soude konnen stuyten. Wy hebben tot dien eynde daar van gesprooken met den landmeeter de Rooy, dewelke ons verhaelde, dat de landeryen van Utrecht af tot d'Hoostermeer tot buyten de Vegt seer laag sijn, ende meest doorgraven, bestaende alles genoegsaam in veen: zoodat men op sommige plaatsen de weegen, maer (be)hoefden door te snyden, dat het dan onmogelyk soude weesen voor een armee, tusschen Utrecht ende het voorsz. meer, te konnen passeeren.

Dit voorsz. soo gedaen sijnde, soo soude het verder noodig weesen het voorsz. Hoostermeer ende de Naerdermeer tot malkanderen doortesteeken, ofte hetselve kan wel onder waeter geset worden doordien het daer seer laeg is, ende de stadt Naarden met een linie van communicatie gesloote tot aen het Naerdermeer, alsmede aen de andere zyde tot aen de Zuydersee, mitsgaders de stadt van Utrecht aen de oostsyde gesterkt met ravelyns, soo soude het menschelyker oordeel onmogelyk weesen, voor eenige vyanden verder te konnen avanceren als tot de Vegt, gelyk voor deesen meermaels geremonstreert is.

BIJLAGE VII.

CONDITIEN waarop de Gecommitteerden van de Heere Staten van Holland en Westvriesland ten eenre, en van de Heere Staten s'Lands van Utrecht ten andere zyde, overeengekomen zijn, om van Vreeswyck, genaemd de Vaert, langs de stad Utrecht tot aan de Zuidersee, werken van fortificatie te maken.

De Vaart te fortificeren alsmede te retrencheren aen de westsyde tot dicht aen de stad Utrecht; alsmede een retrenchement ten oosten van de stad Utrecht tot aen Nieuwersluys.

Vreeswyck, anders genaemt de Vaert, sal aen de Oostsyde worden gefortificeert, ende vandaer de Vaertsche-Rhijn aen de westsyde geretrencheert, tot soo nae aen de stad van Utrecht, als hun des verstaende dienstigh sullen oordeelen, ende vandaer om ende ten oosten van de stad van Utrecht, gemaeckt een retrenchement, ende 't selve gecontinueert beoosten de Vecht, langhs de lage landen tot aen de Nieuwersluys.

Tusschen de Nieuwersluys en 't Horstermeer de lage landen te inunderen, almede ten oosten langhs de stad Naerden tot aen de Zuydersee, het retrenchement te sluyten.

Tusschen de Nieuwersluys en de 't Horstermeer de lage landen geinundeert, ende dan voorts ten oosten langhs de stad van Naerden het retrenchement tot aen de Zuydersee gesloten, ende dat de linie, waer heenen de voors. wercken ende retrenchementen sullen werden geleyt, door twee ingenieurs off landmeters sonder uytstel sal worden gekielspit, ende de forme van alle te leggen werken geconcipieert, mitsgrs. gemaeckt een overslag hoeveel volcx dat daertoe soude konnen, en dienen te werden gebruyckt.

Boven de ingenieurs eenige andere opsichters te stellen.

Dat boven de voorsz. ingenieurs ende werckluyden eenige andere opsichters nae vereysch van saecken sullen werden gestelt, ende nae redelijckheyd geloont.

Ider arbeijder 15st. daegs te verdienen.

Dat ider arbeyder des daeghs vijftien st. sal verdienen, ende in gevalle niet genoech vrijwillige sich op doen, dat men dan uyt de pro-

vintie Holland en Utrecht het resterende daertoe pressen ende besorgen, off onder aenbiedinge ende belofte van grooter loon nodigen.

Onder de onkosten te reeckenen de vergoedinge der schade die de eigenaers der gronden soude komen te lyden.

Onder de kosten van de te maken wercken sullen worden gereeckent het vergoeden van de schaede, die de eygenaars of bruyckers van de gronden, waarop deselve worden gelecht, sullen komen te lijden, alsmede diegeene, die door het water met gemeen goetvinden van de Gecom[den] van beyde de provintien in te laten ende op te stoppen, voor aleer de vyand soude wezen genadert, sal worden veroorsaeckt, mits dat de wercken niet als met onderlinge communicatie, ende goetvinden sullen worden gedemolieert.

De voors. kosten bij beyde de provincien te dragen.

Alle welcke kosten sullen worden gedragen by beyde de provintien, elck voor de helfte.

Het fortificeren van de Grebbe en het maken van retrenchementen, mitsgrs. d'inundatie, blijft in sijn geheel tot nader gelegentheyd.

Het vorige geprojecteerde over het fortificeren van de Grebbe, ende het maken van retrenchementen en doen van een inundatie van daer langhs Amersfoort tot in de Zuydersee, blijft in sijn geheel, om ingevalle de tijden en gelegentheyd hiernae sulx sal komen toelaten, alsdan noch in 't werck gestelt te worden, tot kosten en onder soodanige proporti, als voor deses daeromtrent is voorgeslagen geweest.

Aldus geconvenieert en overeengekomen binnen Utrecht den $\frac{12}{22}$ April 1672.

(was get.) Johan van Thilt, D. van Leyden van Leeuwen, P. Schaep, J. Croeff, B[n]. van Asperen, E. de Weede. F. van Reede, S. van der Does, H. J. van Tuyll van Serooskercken, H. van Tuyll van Serooskercken, J. van der Dussen, C. Booth.

Nadat dit contract door de Staten der beide provincien was goedgekeurd, werd het volgende, omtrent de uitvoering der werken, vastgesteld.

„Ingevolge en tot excecutie van het geconvenieerde van den $\frac{12}{22}$ der loopende maend April 1672, is op huyden den $\frac{25 \text{ dito}}{5 \text{ mei}}$, tusschen de heeren by de Staten van Holland en West-Vriesland, mitsgrs.

by de Staten van Utrecht gecommitteert, nopende het maecken van een retrenchement van Vreeswijck aff naer en om de oostsyde der stad Utrecht tot aen de Zuydersee, —

Verstaen, over(eenge)komen en geresolveert.

Dat van wegens ieder der beyde provintien eenige heeren respectivelyck uyt de gecom^{de} sullen werden gesubdelegeert, om de directie van alle de te maecken wercken te besorgen, en over alle toevallen met der anderen te communiceren, mitsgrs. met onderlingh overlegh ontrent de wercken en linien van het retrenchement, by de ingenieurs geconcipieert en geprojecteert,[1] en aen Haer. Ed. Mog. vertoont, te arresteren soodanigh besluyt off veranderinge, als deselve van den meesten dienst en minste kosten sullen oordeelen te vereyschen.

Waertoe volgens de provintie van Holland versocht en geauthoriseert sijn, de H^{en} van Leeuwen, de Graeff en van Asperen, off bij absentie en surrogatie in derselver plaetsen, de heeren Schaep, Croeff en Bosvelt, en van wegens de provintie van Utrecht de H^{en} van Schonauwen, van Sandenburgh en de outburgerm^{r}. Booth.

Sullende de heeren Gecom^{den} van Holland specialyck ontrent Naerden, op den bodem van Holland; en van gelycken de H^{en} Gecom^{den} van Utrecht, op den bodem van het sticht, vaceren.

De wercken ontrent Naerden sullen worden geordonneert door den ingenieur Paen, ontrent de stad Utrecht door den ingenieur de Roy, in laege landen door den ingenieur Ruysch, en ontrent de Vaert door den landmeter Douw.

Onder opsicht van ieder werckbaas sullen ontrent drie hondert mannen werden gestelt. Tot het wercken sal uyt de gansche provintie van Hollandt, den thienden man werden op ontboden, en uyt de provintie van Utrecht, den vyffden man, omme hun ten spoedigste naer de geprojecteerde wercken te voegen.

Van wegens ider der beyde provintien sal bij provisie geformeert werden de somme van 25^{m} (25,000) guld. omme daeruyt, voor soo veel die strecken sullen konnen, de arbeyders te betaelen.

De penningen sullen werden gemanieert door vier controlleurs, waervan, twee by de Heeren van Holland, en twee by de provintie van Utrecht sullen werden aengestelt, die de betaelingen twee aen twee sullen doen, achtereenvolgens de rollen en aenteeckeningen by de respective werckbaasen te houden, en aen haer overteleveren.

Deselve controlleurs sullen oock gehouden sijn, van tyd tot tyd by monsteringe en anders sich te informeren off de werckbaesen oock goede aenteeckeninge houden, en haere onderhoorige arbeyders oock effectivelyck in 't werck sijn.

De kruywagens, planckon, delen, en verdere materialen, sullen tot gemeyne kosten werden ingekogt, en diegene dewelcke by een

van beyde de provintien werden gelevert, sullen, voor soo veel deselve werden vermist, gebroocken, onbruyckbaer gemaekt off vereigert, tot gemeyne kosten werden vergoedt.

Aldus verstaen, over(eenge)komen en geresolveert ten daege als voren.

Presentibus de heeren:

(get.)	van Thilt.	van Dyckvelt.
	van Leeuwen.	Ruysch.
	de Graeff.	van Schonauwen.
	Schaap.	van Mynden.
	Croeff.	van Sandenburgh.
		van der Dussen.
		Booth.
		Schaack.

(onderstond) Mij sects. present.

BIJLAGE VIII.

OPGAVE betrekkelijk de sterkte, en de plaatsing van het nederlandsche leger, gedurende de maanden October, November en December 1672.

Uit de lijsten, welke door van Beverningh namens den prins van Oranje den 28en September 1672 aan de Staten-Generaal zijn medegedeeld (1), betrekkelijk de wijze op welke de militie te voet en te paard van het nederlandsche leger, gedurende de maanden October, November en December 1672, zouden behooren gerepartieerd en verdeeld te worden, blijkt:

1o. dat het nederlandsche leger toen sterk was 781 kompagnien infanterie, en 166 kompagnien kavallerie.

2o. dat van de infanterie; 517 kompagnien op Holland, 107 komp. op Vriesland, 103 komp. op Zeeland en 54 komp. op Stad-en-Lande, en dat van de kavallerie; 124 komp. op Holland, 23 komp. op Vriesland, 11 komp. op Stad-en-Lande en 8 komp. op Zeeland, waren gerepartieerd.

3o. dat de infanterie bestond uit de volgende regimenten, als: van *Otto* graaf *van Limburg Stirum*, *Hendrik* graaf *van Solms*, *Otto van Gent*, *Paulus Wirtz*, *Johan Kirck-Patrick*, *Adriaan Cuyck van Meeteren*, *Walter Scotte*, *Matthys van Asperen* heer van Heeswijk, *Louis Arskyn*, *Ferdinand Carry*, *Johan van Beveren*, *Willem Adriaan* graaf *van Hoorn*, *Johan van Ingenieulant*, *van Santen*, *Jan van Beaumont*, *Charles Manmaker*, *Thomas Cassiopyn*, *Joseph Bamphield*, *Moise Pain-et-Vin*, *Willem van Bremt* heer in 't Ven, *van Baccum*, baron *van Nieulandt*, *Bernhard* hertog *van Holsteyn*, *van der Laen*, *Hunderbeeck*, *Ico Gerard Frents*, *George Johan van Weede van Walenburch*, graaf *van Koningsmarck*, *Frederik Fagnani*, *Louis* baron *de Grysperre*, *Floris van Dam*, *Frederik Backer*, *van der Straten*, *Oriordaen*, *Willem Polens*, *Janus de Byse*, *Maximiliaan Albertus Spindler*, *Nicolaas Lauzyn*, *Johan van Stocheim*, *Jan Albrecht Forman*, markies *de Thouars*, *Theodorus van Vrijbergen*, *Caspar de Mauregnault*, *Symon Scot*, *Sed-*

---

(1) Bij resolutie van H. H. M. van den 28en September 1672 zijn die lijsten goedgekeurd en vastgesteld geworden.

Zij worden gevonden in het register getiteld: ***Akten en Resolutiën van H. H. M. rakende de militaire saecken, beginnende met den jare*** **1672** ***ende eyndigende met ultimo December*** **1673.**

Uit de voormelde lijsten blijkt ook nog dat:

10 kompagnien kavallerie, elke maand kosteden . . *f* 19,126:6:0

en 9 kompagnien infanterie, elke maand kosteden . . - 19,494:0:0

linitsky, *Jacob Winckelman*, *Frederik Hendrik van Nassau Zuylenstein*, *Louis d'Aquila*, *Jacob van Golstein* heer van Reynouwen, *Paul de la Baye* heer van Theil, *Hans Willem* baron *van Aylva*, *George Wolfgangh* vrijheer *van Swartenburgh*, *Hendrik Casimier* furst *zu Nassau*, *Gerrit van Ammema*, *Diederik Stecke*, *Watzo van Burmania*, *Christoffel van Voorst*, *Unico Ripperda*, *Adolph Clant*, *Wigbolt Broersma*, *Wynolt Solkema*, Z. H. prins *Willem III.*

en uit de volgende kompagnien als:

20 kompagnien de marine van wijlen den heer *van Gent.*
7 id. de marine.
23 id. Mariniers.
15 id. Francoisen.
13 afzonderlijke kompagnien, en

de kompagnien gardes, van Vriesland van *Jan Coenders* en van Stad-en-Lande van *Zem ten Ham.*

Te zamen 781 kompagnien; elke kompagnie op 60 man rekenende, zou de infanterie sterk zijn geweest 46,860 man.

4°. dat de kavallerie bestond uit de volgende regimenten, als: van *Symon van Haarsolte*, *Adolph van Steenhuyzen* heer tot Hum, *Maurice de Nassau* heer van Lecq, *George Frederik* graaf *van Waldeck*, *Jacob van Wassenaar* heer van Obdam, *Zeger van Rechteren* heer van Almelo, *Otto* graaf *van der Lippe*, *Amant de Caumondt* markies de Montpouillan, graaf *van Witgensteyn*, *Adriaan Gustaff* graaf *van Flodroff*, *Joseph van Catzelaar*, *Ernst van Stoltsenburch*, *Alexander van Welle*, *Balthazar van Wolff*, *Christiaan Brant*, *Jan de Huybert* heer van Rengerskerken, *Godert van Reede* heer van Ginkel, *Frederik Hendrik van den Boetzelaer* heer van Languerak, *Ernst Willem van Haren*, *Ignatius Kingsma*, *Johan George* vrijheer *van Swartzenburgh*, *George Frederik* prins *zu Nassau.*

en uit de volgende kompagnien als:

2 kompagnien dragonders van Z. H. prins *Willem III.*
8 id. id. van den prins *van Courland.*
6 id. paarden van den hertog *van Courland.*
14 afzonderlijke kompagnien, en

de kompagnien van *van der Duyn* van 's Gravemoer en van *Ouwerkerk.*

Te zamen 166 kompagnien; elke kompagnie op 60 man rekenende, zou de kavallerie sterk zijn geweest 9,960 man.

5°. dat van dat leger in bezetting lagen:

Van de infanterie (1).

In de vestingen 's Bosch, Breda, Bergen-op-Zoom, Steenbergen, de Klundert, de Willemstad, Geertruidenberg en Woerden	132	kompagnien.
In de provincie Zeeland	94	〃
〃 〃 〃 Holland (behalve in de plaatsen, welke behoorden tot de verdediging van de Hollandsche waterlinie	36	〃
〃 〃 〃 Groningen	81	〃
〃 〃 〃 Vriesland	103	〃
〃 〃 vesting Maastricht	96	〃

〃 〃 Hollandsche waterlinie:

In het kwartier te Gorinchem, Woudrichem en Loevestein	57	
〃 〃 〃 〃 Schoonhoven.	12	
〃 〃 〃 〃 Nieuwpoort	2	
〃 〃 〃 〃 Goejan-Verwelle . . .	17	
〃 〃 〃 〃 Gouda.	11	
〃 〃 〃 〃 Nieuwcoop in de Veenen .	1	
〃 〃 〃 van den prins van Oranje . .	24	
〃 〃 〃 〃 〃 graaf van Koningsmarck	28	
〃 〃 〃 te Uithoorn.	11	
〃 〃 〃 〃 Abcoude	2	
〃 〃 〃 〃 Hinderdam	1	
〃 〃 〃 〃 Weesp.	7	
〃 〃 〃 〃 Muiden	17	
Te zamen	190	〃
Kompagnien, waarvan de bestemming niet was aangeduid geworden, en de ontbrekenden. .	49	〃
Totaal	781	komp. infant.

Wanneer wij aannemen, dat elke kompagnie infanterie en kavallerie gemiddeld 60 man sterk was, dan zou het nederlandsche leger in de maanden October, November en December 1672 sterk zijn geweest 46,860 man infanterie en 9,960 man kavallerie, of in het

(1) Omtrent de kavallerie is zoodanige opgave uit de bedoelde lijsten niet kunnen worden gemaakt.

geheel 56,820 man (1); waarvan er 11,400 man infanterie tot verdediging van de Hollandsche waterlinie zou zijn gebruikt geworden.

De voorschreven getalsterkte der kompagnien infanterie en kavallerie, hebben wij aangenomen na overweging van al hetgeen wij, omtrent de sterkte der onderscheidene kompagnien in de laatste maanden van het jaar 1672, hebben aangeteekend gevonden.

Bij de resolutie van de Staten van Holland van den 19en Julij 1673 werd bepaald, dat elke kompagnie infanterie, zonder officieren en jongens, met 70 koppen te betalen tegen 89 man; en elke kompagnie kavallerie, zonder officieren en jongens, met 57 paarden te betalen tegen 80 paarden, gerekend werd voltallig te zijn, en volgens die berekening, was ook de Staat van Oorlog voor het jaar 1673 opgemaakt: maar men kan het voor zeker houden, dat, gedurende de laatste maanden van het jaar 1672, de kompagnien infanterie en kavallerie minder sterk zijn geweest.

Dat gedurende den winter vele kompagnien de sterkte, zooals wij die aannemen, niet hadden, dit is hoogstwaarschijnlijk; want de verliezen die men door de ziekten welke in het leger heerschten, geleden heeft, hebben zeker, hoewel tijdelijk, de kompagnien onvoltallig gemaakt.

---

(1) Hiervan zouden moeten worden afgetrokken de sterkten van de nieuwe kompagnien die toen nog niet bij het leger waren aangekomen. Zie bladz. 113.

BIJLAGE IX.

CONSIDERATIEN op den tegenwoordigen toestandt van des vijandts macht, ende wat by tyden van vorst tot conservatie en beschermінge aen de provincie van Hollandt en West-Vriesland het best dient geobserveert, ende by der handt genomen te worden (1).

Indien den vyant tegenwoordigh om dese frontieren is leggende, met gheen meerder macht versterckt wordt, so is denselven niet bestandt om d'een of d'ander stadt met macht ende met ceremonien, waertoe veel vereischt wordt, aentetasten.

Vooreerst verminderen desselfs volckeren, waeronder veele hooften andere officieren sich bevinden, daegelycks, gelyck notoir is, door sterfte, siecken, gequetsten en verloopers; sodat genuch te doen heeft zijne eigene plaetsen te bezetten alwaer de burgerye, gelyck in Utrecht, veel stercker is als hy selfs, derhalven tot bezettinge ende sijne eigene securiteyt gheene considerable macht daeruyt te trecken vermagh, ende also gheene considerable trouppes by een brengen kan; daerenboven wilde hy eyts notabels by de handt nemen so moet hy vivres, ammonitie van oorlogh, ende wat daeraen dependeert, veel min faschines, plancken en leeren, en wat daertoe behoort om graften te passeren, met hem sleepen, daer die soldaten in eenen fellen kouwde, haer geweer te draegen ende haere handen te bergen, genuch te doen hebben, sodat mijns oordeels gelyck boven gezeit, den vyant in gheen staet tegenwoordig is, yts notabels by der handt te nemen, maar wel met starcke partie eene invasie te doen om het een of 't ander dorp uytteplonderen, te branden, ende sich retireren kan, eer en bevoor wy tydinge daervan hebben, en eenige trouppes by een brengen konnen, hetwelcke den vyant lichtelyck doen, en te wege brengen kan, doordien sijne sterckten met d'onse bijkans in eene linie sijn leggende: ondertussen moet men sich daerop niet verlaeten, maer in allen deelen in goede postuyr en defensie sich stellen.

Vooreerst moet men sich bedienen, van alle de sluysen en waetermolens om het waeter onder het ys vandaen en wederom daerop te laeten, sooals hetselve te pas comen sall over al de canalen, door menigte van huysluyden te doen byten of openen op sodaenige breete

---

(1) Dit stuk eigenhandig geschreven door den prins van Nassau, wordt gevonden in de *Orginele Correspondentie mst Gecommitteerden te Velde*, enz. bladz. 46.

en distancie, dat gheen plancken of ordinaire leeren, daerover reycken connen, sulckx moet principael geschieden aen alle die dorpen van importancie, alsmede de steeden, alwaer goede borgerie, deselve te defenderen, voorhanden is, ende tot meerder verseeckeringe dienen sulcke steeden ten minste als een schip, hetwelcke 70 à 80 stucken voert, met canon versien te werden, en dat met sodaenigh geschut als men te scheep gebruyckt, dewelcke met meenigte by dit saison daeruyt connen gelicht werden, als maer die batteries, dewelcke van plancken en stijlen, om over de muyr te schieten, vermits die laege affuyten, daartoe gemaeckt ende geappropieert worden. Het metaele zwaere geschut hetwelcke in de steeden voorhanden is, moet mede op de batteries gebracht worden, en all het kleine en lichtste metaele geschut tot 6 ponders toe, moet met alle toebehoor gereet staen, om daarmede te konnen marcheren ende den vyant op het ys tegen te gaen, en konnen dese stucken, (vermits het brosse ys) niet met paerden, doch met menschen getrocken en voortgebragt worden, waertoe sich vrywillige genuch vinden sullen, d'amonitie daertoe hoorende, moet op sleeden verdeelt ende medegenomen worden.

Heele kleine stuckies, gelyck men op de speeljachten ordinari heeft, konnen daervan afgelicht ende op handtsleeden te voeren bequaem gemaeckt, ende voll musquetkogels gelaeden worden, om met schaetsen op party te gaen; want buyten schoot van musquet blievende, (kan men) met de stuckies sonder yts te hasarderen, den vyant veel afbreuk daermede doen, principael als der praemia op de doden en gevangene Franssen gezett worden, waertoe sich alsdan veele vrywillige van burgers, huysluyden, matrozen, arbeiders en leeghgangers souden gebruycken laeten, haer medegevende verscheidene vlaggen, hetwelcke den vyant seer soude abuseren, ende doen apprehendeeren.

Onse militie dient oock met ysspooren voorsien, ende die aen de vyff posten gesonden te werden.

Om noch beeter den vyant, de lust om in 't lant te vallen en eenigh notabel dessein uyttevoeren, te benemen, is myns oordeels noodigh, dat in het district van sijn Excell. den heere veltmarschalk Wirtz alle de regimenten en volck, nae dat die vyff posten tot defencie wel bezet blieven, getrocken worden nae der Gouw, beneffens eenigh licht geschut, om van daer af den vyant op de hacken te volgen: ten minsten van alle toevoer van ammonitie van oorloghe en vivres te beletten, ofte op sodanige post zich stellen, dat hem de retraitte gedisputeert en swaer gemaeckt worde. Ick sall insgelycken, nae besettinge der posten, so veel volcks byeentrecken als mogelyck is, en gaen logeeren aen den Uythoorn; waerdoor de stadt Amsterdam aen de landtsyde geheel gedeckt wordt, ende te waeter als de Zuydersee toevroere, gheen noot hebbe, indien alle oorloghschepen langs heen, op een seecker

distans, aen malckanderen gelegt, ende met canonnen versien, ende het waeter langs de scheepen open gehouwen wierde; so wanneer sijn hoogheyt de heere prince van Oranien met sijn armee wederom binnen 's lands coomt, ende dit bovenste werckstelligh gemaeckt ende geobserveert wierde, so sullen wy met de hulpe Godes, hetsy by vorst of dooy wêer, den vyant niet te bevreesen hebben.

Actum Alphen den 11en Deecmber añо 1672.

(*was geteekend*) Maurice Pr. de Nassau.

BIJLAGE X.

OPGAVE van eenige werken, welke bij het zamenstellen van de „Geschiedenis van de Verdediging van Nederland in 1672 en 1673" zijn geraadpleegd geworden.

Nederlandsche.

Onderscheidene gedrukte stukken voorkomende in de BIBLIOTHECA DUNCANNIANA, *extra keurige verzameling van Politieke tractaten, enzv., in de meeste taalen van Europa, van den jaare* 1516 *tot* 1749. 460 deelen 4°, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

'T VERWERD EUROPA door Mr. Petrus Valkenier. Amsterdam bij Hendrik en Dirk Boons, 1672, 2 deelen, 4°.

HET ONTROERDE NEDERLAND, *door de wapenen des Konings van Vrankryk, etc.* Amsterdam bij Markus Willemsz. Doornik, 1674, 3 deelen, 4°.

HISTORIEN ONSER TYDE, *behelsende saken van Staat en Oorlogh, voorgevallen in, en omtrent de Vereenigde-Nederlanden en door geheel Europa, van* 1669 *tot* 1679, *vervolg op Aitzema,* door L. Sylvius. Amsterdam bij Jan ten Hoorn en Jan Bouman, 1685, 4 deelen, folio.

TONEEL DES OORLOGS, *opgerecht in de Vereenigde-Nederlanden door de wapenen van de koningen van Vrankryk en Engeland, Keulschen en Munsterschen bisschoppen tegen de Staten der Vereenigde-Nederlanden*, door Lambert van den Bosch. Amsterdam bij Jacob van Meurs en Johannes van Someren, 1657, 4°.

DE FRANSE, ENGELSE, KEULSE, MUNSTERSE en NEDERLANDSE OORLOGE, *ofte een pertinent verhael van het begin en voortgank der Nederlandse beroerten; bevattende de geschiedenissen in den jaren* 1671 *en* 1672, *en eyndigende met het midden der maendt Augusti* 1673, 2e druk (door Willem Swinnas). Amsterdam bij Jacobus Konijnenberg, 1673, 12°.

HISTORISCH VERHAEL *en politique bedenkingen aengaende de bestiering van Staet- en oorlogszaken, voorgevallen onder de bedieningen van de heeren Cornelis en Johan de Wit van* 1653—1672. Amsterdam bij J. H. B. 1677, 8°.

HISTORISCHEN FRANSMAN, ENGELSMAN, *en bysondere Fransche en Engelsche geschiedenissen gepast op de onderdruckte Staet van ons lieve Vaderlandt*, door Franciscus Ridderus. Rotterdam bij de weduwe van Arnout Leers, 1674, 4°.

HISTORISCH VERHAEL, *enz. van het voorgevallene in de jaaren* 1672 *en* 1673 *in, ende omtrent de steden Wourden en Oudewater, enz.* door Mr. Bernard Costerus (in 1672 secretaris der stad Woerden). Utrecht 1707, 3e druk, Leyden bij Wishoff, 1737, 4°.

D' ONTROERDE LEEUW *of historisch verhael der saecken voorgevallen in den oorlogh der koningen van Vranckryck en Engeland, enz., tegen de Heeren Staten-Generaal der Vereenigde-Nederlanden.* Amsterdam bij Steven Swart, 1674, 4°.

KORT VERHAEL, *raakende het gepasseerde der ongehoorde en onmenschelyke wreedheden der Franse, gepleeght in de naburige provintie, insonderheyt in de dorpen van Swammerdam en Bodegraven.* 's Gravenhage bij Francois Moselagen, en Leyden bij Gijsbert Langerack en Dirck Lucht, 1736, 12°.

JOURNAL *van de handel der Franschen in Utrecht en Woerden* 1672. Amsterdam, 1674, 8°.

KORT VERHAEL *van de nare en zeer beklagelyke toestand der provincie en stad van Utrecht, desgelyks van gantsch Nederlandt in de jaeren* 1672 *en* 1673, *door de invadeeringe der Franschen, enzv., streckende tot den jaarlykse Utrechtsen Dankdag voor de burgers en inwoonders aldaer*, door B. V. Utrecht bij J. H. Vonck van Lynden, 1737, 8°.

VADERLANDSCHE HISTORIE door Jan Wagenaar, en BIJVOEGSELS en AANMERKINGEN, en NALEZINGEN *op Wagenaar*, door H. van Wijn c. s. Amsterdam bij Izaak Tirion of Johannes Allart, 8°.

JOHAN DE WITT EN ZIJN TIJD, door Mr. P. Simons. Amsterdam bij Johannes van der Hey & Zoon, 1832, 3 deelen, 8°.

VERHANDELINGEN EN ONUITGEGEVEN STUKKEN, *betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, door Mr. J. C. de Jonge. Delft bij de Wed. Allart; later 's Gravenhage en Amsterdam bij de Gebroeders van Cleef, 1825 en 1827, 2 deelen, 8°.

NEÊRLANDS HELDENDADEN TE LAND, *van de vroegste tijden af tot in onze dagen*, door J. Bosscha, hoogleeraar. Leeuwarden bij G. T. N. Suringar, 1834, 3 deelen, 8°.

GESCHIEDENIS VAN DEN OORLOG DER MUNSTERSCHEN en KEULSCHEN, *in verbond met Frankrijk tegen Holland, in de jaren* 1672, 1673 *en* 1674, *naar authentieke berigten en gelijktijdige schrijvers*, door G. B. Depping, uit het hoogduitsch vertaald door P. C. Molhuysen. Arnhem bij Is. An. Nyhoff, 1841, 8°.

KRIJGSKUNDIGE BESCHOUWINGEN *over den oorlog van* 1672—1678 *in de Nederlanden*, medegedeeld in den *Nieuwe Spectator*, krijgs- en geschiedkundig tijdschrift voor het nederlandsche leger, 2e en 3e jaargang. Nymegen bij J. F. Thieme, 1848 en 1849, 8°.

IETS OVER HIERONIMUS VAN BEVERNINGH EN BRUNO VAN DER DUSSEN, door Dr. G. D. J. Schotel. 's Hertogenbosch bij de Gebroeders Muller, 1847, 8°.

Fransche.

HISTOIRE DE LA GUERRE DE HOLLANDE, *où l'on voit ce qui est arrivé de plus remarquable, depuis l'année* 1672 *jusques en* 1677 (par Gatien de Courtilz de Sandras). La Haye chez Henri van Bulderen, 1689, 12o.

CAMPAGNE DE HOLLANDE EN 1672, *sous les ordres de Mr. le duc de Luxembourg, contenant des lettres, etc., copié sur les originaux au dépôt de la guerre de la Cour de France* (publié par Dumoulin, commis au dépôt des affaires étrangères). la Haye chez Pierre d'Hondt, 1759. folio.

HISTOIRE MILITAIRE DU RÈGNE DE LOUIS LE GRAND, *roy de France*, par le marquis de Quincy. Paris, 1726, 7 vol., 4o.

HISTOIRE DES QUATRE DERNIÈRES CAMPAGNES DU MARÉCHAL DE TURENNE, 1672—1675, par le chevalier de Beaurain (et le comte de Grimoard). Paris, 1782, folio.

COLLECTION DES LETTRES ET MÉMOIRES *trouvés dans le portefeuille du maréchal de Turenne, pour servir de preuves et d'éclaircissemens à une partie de l'histoire de Louis XIV, etc.*, par le comte de Grimonard. Paris, 1782, 2 vol., folio.

RECUEIL DE LETTRES *pour servir d'éclaircissement à l'histoire militaire du règne de Louis XIV.* la Haye et Paris chez Antoine Boudet, 1760, 7 vol., 12o.

SIÈCLE DE LOUIS XIV, par Voltaire (Ed. stéréotype, 1803.)

TABLEAU DE L'HISTOIRE GÉNÉRALE DES PROVINCES-UNIES, par A. M. Cerisier. Utrecht, 1777, 10 vol. 8°. (Omgewerkt, in het Nederlandsch verschenen onder den titel van: *Tafereel der algemeene geschiedenissen der Nederlanden.* Utrecht, 1787, 10 deelen, 8o.)

MÉMOIRES DE Mr. LE COMTE DE MONTBAS, *sur les affaires de Hollande, ou reponses aux calomnies de ses ennemis.* Utrecht, 1763, 12o.

ADVIS FIDELLE *aux véritables Hollandais, touchant ce qui s'est passé dans les villages de Bodegrave et Swammerdam et les cruautés inoüies que les François y ont excercées, avec un mémoire de la dernière marche de l'armée du roy de France en Brabant, et en Flandre* (Leyde). 1723, 4o.

NÉGOCIATIONS RELATIVES à LA SUCCESSION D'ESPAGNE SOUS LOUIS XIV, par M. Mignet (behoorende tot de: *Collection de documents inédits sur l'histoire de France, publiés par ordre du Roi et par les soins du ministre de l'instruction publique*, 1e série: Histoire politique), Tome III et IV. Paris, imprimerie royale. 1842, 4°.

BIJLAGE XI.

Aanteekeningen betrekkelijk de kaart, behoorende bij het tweede gedeelte van „De verdediging van Nederland in 1672 en 1673."

Van Nederland, voor zoo veel betreft het gedeelte waarvan de verdediging in 1672 en 1673 ons vaderland heeft gered, bestaat eene kaart, welke waarschijnlijk kort na dien tijd is gegraveerd en uitgegeven, zij is getiteld:

Naeuwkeurige Afbeeldinge *van alle de* Posten en Vastigheden *bij dese weerende oorlogh gemaeckt, in Holland, Utrecht en gedeelte van Gelderlandt, door Johan van Loon, 't Amsterdam bij Johan Janssonius van Waesberge, boeckverkooper;* later meermalen voorkomende onder het adres van *Pieter Schenk* en *Gerard Valk* in folio plano.

Een exemplaar van die kaart wordt gevonden, in de uitgebreide en merkwaardige *Verzameling van kaarten, platte gronden van steden, vestingen, belegeringen, gebouwen, en voorstellingen van geschiedkundige gebeurtenissen: betrekkelijk de XVII Vereenigde-Provincien*, vervat in 28 groot folio portefeuilles, en dragende den naam van *Halma*, berustende in het archief van de genie bij het Ministerie van Oorlog; het is niet gekleurd en de inundatien, welke in de jaren 1672 en 1673 zijn gesteld geweest, zijn er niet op aangeduid.

Een ander exemplaar, op hetwelk, door verschillende kleuren, de inundatien zijn aangewezen, berust in de uitmuntende en door haren rijkdom en hare belangrijkheid zeker eenige verzameling van Mr. J. F. Bodel Nyenhuis te Leyden; waarin ook nog wordt aangetroffen een exemplaar van de kaart van de provincie Utrecht, geheeten: *Ultrajectini dominii tabula multo aliis auctior et correctior, per Nic. Visscher*, zonder jaartal; doch verschenen kort vóór het jaar 1672, mede in folio plano, op veel grooter schaal dan het voorgaande.

Men heeft laatstgemeld exemplaar gebezigd, om door onderscheidene kleuren aanteduiden en te onderscheiden: de steden van den Staat, die welke door den koning van Frankrijk overweldigd waren, en die welke vroeger overweldigd geweest, naderhand *neutraal* gesteld waren: voorts de landen vóór den inval der Franschen onder water gezet, en tot hun vertrek alzoo gebleven; en de landen vóór den inval der Franschen onder water gezet, naderhand, door de sterkten van den Staat beschermd wordende, wederom drooggemalen. Dit blad is tot gemelde doeleinden fraai met goud

en kleuren, uit de hand, afgezet en met de uiterste zorg tot in de kleinste bijzonderheden bewerkt.

Beide kaarten zijn ons door den bezitter met de meeste welwillendheid ter inzage afgestaan, met vergunning daarvan voor ons werk gebruik te maken.

Wij waren eerst van meening eene kopij van de kaart van *van Loon*, op welke de landstreek tusschen de Merwede en de Zuiderzee is aangeduid, te doen vervaardigen, ten einde die achter dit gedeelte te kunnen plaatsen, maar onderscheidene redenen hebben ons doen besluiten van dat voornemen aftezien.

De schaal, volgens welke die kaart is geteekend geworden, kwam ons voor te klein te zijn, en ten opzigte van hetgeen wij op onze kaart wenschten te hebben aangeduid, vermeenden wij ook die niet geheel te moeten volgen.

Wij hebben daarom getracht, door de vervaardiging van de hierbij gevoegde kaart, ten minste voor zooveel dit voor ons doel noodig kon zijn, in een en ander te voorzien.

Wij hebben op de kaart aangeduid de inundatien, zoo als zij in ons werk zijn beschreven naar de oorspronkelijke bescheiden, welke wij te onzer beschikking hebben gehad: namelijk zooals zij in de maanden Junij en Julij zijn gesteld geweest. Die toch zijn het belangrijkste om gekend te worden, terwijl het ons niet mogelijk is geweest uit de oorspronkelijke stukken te leeren kennen de grens van de inundatien zooals die later waren, toen zij, èn door het gesloten houden van de uitwateringssluizen, èn door de menigvuldige regens, enz. veel verder zijn uitgebreid, dan zij op de hierbij gevoegde kaart zijn aangewezen.

Nadat de Franschen in September 1672 den Lekdijk hadden doorgestoken, werden de inundatien zeer vergroot, en gedurende den winter van 1672—1673 was ons land, volgens de schrijvers van dien tijd, in eene zee herschapen.

Hoogstwaarschijnlijk zijn het de inundatien, zooals die in de laatste maanden van het jaar 1672 zijn waargenomen, welke zijn aangeduid op de exemplaren van de hiervorenvermelde kaarten, welke de eigendom zijn van Mr. J. F. Bodel Nyenhuis.

Niettegenstaande het niet blijkt, *door wien* en *op grond waarvan* die inundatien zóó zijn geteekend geworden, hoewel zulks zeker door deskundige tijdgenooten zal zijn geschied, zouden wij die ook op de hierbij gevoegde kaart hebben aangewezen, ware het niet, dat daardoor zou zijn veroorzaakt eene onduidelijke voorstelling van hetgeen wij vermeend hebben te moeten aanduiden, naar aanleiding van de door ons in het werk gevolgde beschrijving der inundatien.

VERBETERINGEN.

Blz.		noot	reg.		v.		staat		lees
Blz.	20,	noot (1),	reg.	7	v.	b.	*staat:* die thans,	*lees:*	dat thans.
»	29,	» (2)	»	1	»	o.	» 0.241,	*lees:*	van 0.209 tot 0.212
»	33,		»	6	»	b.	» voet, de sluis aan de Havenstraat en de Damsluis),	*lees:*	voet), de sluis aan de Havenstraat en de Damsluis,
»	38,		»	18	»	»	» provincien	*lees:*	provincie
»	39,		»	4	»	»	» waarvoor	»	waarover
»	55,		reg.	23 en 24	»	»	» den	»	de
»	59,		reg.	25	»	»	» en	»	als
»	98,		»	5	»	»	» Tunen	»	Funen
»	101,		»	26	»	»	» Polentz	»	Polens
»	103,		»	8	»	»	» uit	»	met
»	104,		»	4	»	»	» verpligt	»	verpligt was
»	»		»	29	»	»	» Koek	»	Kock
»	110,		»	31	»	»	» 13 bataillons kavallerie,	*lees:*	13 bataillons infanterie en 5000 man kavallerie
»	114,	noot (2),	»	1	»	o.	» 1.942	*lees:*	91.942
»	116,		»	14	»	b.	» beperkte	»	beperkende
»	117,		»	6	»	o.	» elken	»	elke
»	125,	noot (3),	»	2	»	b.	» eene	»	eenen
»	128,		»	17	»	»	» den toen	»	den
»	130,		»	5	»	o.	» De volgende	»	De voorgaande
»	137,		»	7	»	b.	» zijne veldheeren	»	Louvois
»	142,		»	7	»	»	» zetten	»	zetteden
»	142,		»	21	»	»	» Eenen	»	Een
»	175,		»	19	»	»	» stelligen	»	stellingen

UNIV. OF MICH.